Suttantapiṭake Aṅguttaranikāye

Dukādinipātānaṁ saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Manorathapūraṇī nāma

AṄGUTTARAṬṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 18

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a	အာ ā	ဣ i	ဤ ī	ဥ u	ဦ ū	ဧ e	ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya	ရ ra	လ la	ဝ va	သ sa	ဟ ha	ဠ ḷa	ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā	ိ = i	ီ = ī	ု ု = u	ူ ူ = ū	ေ = e	ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Dukādinipāta Aṅguttaraṭṭhakathā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

2. Dutiyapaṇṇāsaka

Mātikā Piṭṭhaṅka

5. Cūḷavagga

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Brāhmaṇavagga

(7) 2. Mahāvagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Uruvelavagga

4. Cakkavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

(12) 2. Kesivagga

(13) 3. Bhayavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mātikā			Piṭṭhaṅka

(17) 2. Paṭipadāvagga

(18) 3. Sañcetaniyavagga

(19) 4. Brāhmaṇavagga

Aṅguttaraṭṭhakathāya Dukādinipātassa mātikā niṭṭhitā.

Dukādinipāta

Aṅguttaraṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dukanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Kammakāraṇavagga 1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame **vajjānī**ti dosā aparādhā. **Diṭṭhadhammikan**ti diṭṭheva dhamme imasmiṁyeva attabhāve uppannaphalaṁ. **Samparāyikan**ti samparāye anāgate attabhāve uppannaphalaṁ. **Āgucārin**ti pāpakāriṁ aparādhakārakaṁ. **Rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā**[1] **kārente**ti coraṁ gahetvā vividhā kammakāraṇā rājapurisā karonti, rājāno pana tā kārenti nāma. Taṁ coraṁ evaṁ kammakāraṇā kāriyamānaṁ esa passati. Tena vuttaṁ "passati coraṁ āgucāriṁ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārente"ti. **Addhadaṇḍakehī**ti muggarehi[2], pahārasādhanatthaṁ vā catuhatthadaṇḍaṁ dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikan**ti kañjiya-ukkhalikakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā sīsakaṭāhaṁ[3] uppāṭetvā tattaṁ ayoguḷaṁ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṁ

---

1. Vividhāni kammakāraṇāni (Ka) 2. Muggarehi pahārehipi (Sī)
3. Sīsakapālaṁ (Sī, Syā)

pakkuthitvā[1] uttarati. **Saṅkhamuṇḍikan**ti[2] saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā uttaroṭṭha-ubhatokaṇṇacūḷikagalavāṭakaparicchedena cammaṁ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṁ katvā daṇḍakena veṭhetvā[3] uppāṭenti, sahakesehi cammaṁ uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāhaṁ thūlasakkharāhi ghaṁsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṁ karonti. **Rāhumukhan**ti rāhumukhakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā saṅkunā mukhaṁ vivaritvā antomukhe dīpaṁ jālenti, kaṇṇacūḷikāhi vā paṭṭhāya mukhaṁ nikhādanena khananti, lohitaṁ paggharitvā mukhaṁ pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīraṁ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotikan**ti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṁ viya pajjālenti. **Erakavattikan**ti erakavattakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā[4] gopphake ṭhapenti[5], atha naṁ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati. **Cīrakavāsikan**ti cīrakavāsikakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā tatheva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṁ ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīraṁ cīrakanivāsananivatthaṁ viya hoti. **Eṇeyyakan**ti eṇeyyakakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā ubhosu kapparesu ca ubhosu jāṇukesu ca ayavalayāni[6] datvā ayasūlāni koṭṭenti, so catūhi ayasūlehi bhūmiyaṁ patiṭṭhahati. Atha naṁ parivāretvā aggiṁ karonti. “eṇeyyako jotipariggaho yathā”ti āgataṭṭhānepi idameva vuttaṁ. Taṁ kālena kālaṁ sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭīhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kammakāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṁsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamaṁsanhārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇikan**ti sakalasarīraṁ tiṇhāhi vāsīhi koṭito[7] paṭṭhāya kahāpaṇamattaṁ kahāpaṇamattaṁ pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikan**ti[8] sarīraṁ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṁ ghaṁsanti, cammamaṁsanhārūni paggharitvā aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattikan**ti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchiddena aya sūlaṁ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṁ karonti. Atha naṁ pāde gahetvā āviñchanti[9]. **Palālapīṭhakan**ti

1. Pakkaṭṭhitvā (Sī)
2. Saṅkhamuṇḍakanti (Sī)
3. Cāletvā (Sī), vaṭṭetvā (Syā)
4. Kantantā (Sī)
5. Pātenti (Sī)
6. Ayavaḷākāni (Sī, Syā)
7. Kaṭito (Syā)
8. Khārāpaṭicchakanti (Syā, Ka)
9. Āvijjhanti (Sī), āviñcanti (Syā)

cheko kāraṇiko chavicammaṁ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipati, maṁsarāsiyeva hoti. Atha naṁ keseheva pariyonandhitvā gaṇhanti, palālavaṭṭiṁ viya katvā puna veṭhenti. **Sunakhehipī**ti katipayāni divasāni āhāraṁ adatvā chātakasunakhehi khādāpenti. Te muhuttena aṭṭhikasaṅkhalikameva karonti. **Sūle uttāsente**ti sūle āropente.

Na paresaṁ pābhataṁ vilumpanto caratīti paresaṁ santakaṁ bhaṇḍaṁ parammukhaṁ[1] ābhataṁ antamaso antaravīthiyaṁ patitaṁ sahassabhaṇḍikampi disvā "iminā jīvissāmī"ti vilumpanto na vicarati[2], ko iminā atthoti piṭṭhipādena vā pavaṭṭetvā gacchati.

Pāpakoti lāmako. **Dukkho**ti aniṭṭho. **Kiñca tan**ti kiṁ nāma taṁ kāraṇaṁ bhaveyya. **Yāhan**ti yena ahaṁ. **Kāyaduccaritan**ti pāṇātipātādi tividhaṁ akusalaṁ kāyakammaṁ. **Kāyasucaritan**ti tassa paṭipakkhabhūtaṁ tividhaṁ kusalakammaṁ. **Vacīduccaritan**ti musāvādādi catubbidhaṁ akusalaṁ vacīkammaṁ. **Vacīsucaritan**ti tassa paṭipakkhabhūtaṁ catubbidhaṁ kusalakammaṁ. **Manoduccaritan**ti abhijjhādi tividhaṁ akusalakammaṁ. **Manosucaritan**ti tassa paṭipakkhabhūtaṁ tividhaṁ kusala kammaṁ. **Suddhaṁ attānaṁ pariharatī**ti ettha duvidhā suddhi pariyāyato ca nippariyā yato ca. Saraṇagamanena hi pariyāyena suddhaṁ attānaṁ pariharati nāma. Tathā pañcahi sīlehi, dasahi sīlehi catupārisuddhisīlena, paṭhamajjhānena -pa- nevasaññānāsaññāyatanena, sotāpattimaggena, sotāpattiphalena -pa- arahattamaggena pariyāyena suddhaṁ attānaṁ pariharati nāma. Arahattaphale patiṭṭhito pana khīṇāsavo chinnamūlake pañcakkhandhe nhāpentopi khādāpentopi bhuñjāpentopi nisīdāpentopi nipajjāpentopi nippariyāyeneva suddhaṁ nimmalaṁ attānaṁ pariharati paṭijaggatīti veditabbo.

Tasmāti yasmā imāni dve vajjāneva, no na vajjāni, tasmā. **Vajjabhīruno**ti vajjabhīrukā. **Vajjabhayadassāvino**ti vajjāni bhayato dassanasīlā. **Etaṁ pāṭikaṅkhan**ti etaṁ icchitabbaṁ, etaṁ avassaṁbhāvīti[3] attho. **Yan**ti nipātamattaṁ, kāraṇavacanaṁ vā yena kāraṇena parimuccissati sabba

---

1. Paṭimukhaṁ (Sī), pamukhaṁ (Syā) 2. Palumpanto vilumpanto na carati (Sī)
3. Etaṁ avassaṁbhāvī attani bhāvīti (Ka)

vajjehi. Kena pana kāraṇena parimuccissatīti? Catutthamaggena ceva catutthaphalena ca. Maggena hi parimuccati nāma, phalaṁ patto[1] parimutto nāma hotīti. Kiṁ pana khīṇāsavassa akusalaṁ na vipaccatīti? Vipaccati, taṁ pana khīṇāsavabhāvato pubbe kataṁ. Tañca kho imasmiṁyeva attabhāve, samparāye panassa kammaphalaṁ nāma natthīti. . Paṭhamaṁ.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **padhānānī**ti vīriyāni. Vīriyañhi padahitabbato padhānabhāvakaraṇato vā padhānanti vuccati. **Durabhisambhavānī**ti dussahāni duppūriyāni[2], dukkarānīti attho. **Agāraṁ ajjhāvasatan**ti agāre vasantānaṁ. **Cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajja-parikkhārānuppadānatthaṁ padhānan**ti etesaṁ cīvarādīnaṁ catunnaṁ paccayānaṁ anuppadānatthāya padhānaṁ nāma durabhisambhavanti dasseti. Caturatanikampi hi pilo tikaṁ, pasatataṇḍulamattaṁ vā bhattaṁ, caturatanikaṁ vā paṇṇasālaṁ, telasappinavanītā dīsu vā appamattakampi bhesajjaṁ paresaṁ dethāti vattumpi nīharitvā dātumpi dukkaraṁ ubhatobyūḷhasaṅgāmappavesanasadisaṁ. Tenāha Bhagavā—

“Dānañca yuddhañca samānamāhu,
Appāpi santā bahuke jinanti.
Appampi ce saddahāno dadāti,
Teneva so hoti sukhī paratthā”ti[3].

Agārasmā anagāriyaṁ pabbajitānanti gehato nikkhamitvā agārassa gharāvāsassa hitāvahehi kasigorakkhādīhi virahitaṁ anagāriyaṁ pabbajjaṁ upagatānaṁ. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthāya padhānan**ti sabbesaṁ khandhūpadhikilesūpadhi-abhisaṅkhārūpadhisaṅkhātānaṁ upadhīnaṁ paṭinissaggasaṅkhātassa nibbānassa atthāya vipassanāya ceva maggena[4] ca sahajātavīriyaṁ. **Tasmā**ti yasmā imāni dve padhānāni durabhisambhavāni, tasmā. . Dutiyaṁ.

---

1. Phale patte (Ka)
2. Duppariyāni (Syā)
3. Khu 5. 183; Saṁ 1. 20 piṭṭhesu.
4. Aggamaggena (Ka)

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyā**ti idha ceva samparāye ca tapantīti tapanīyā. **Tappatī**ti cittasantāpena tappati anusocati kāyaduccaritaṁ katvā Nandayakkho viya Nandamāṇavo viya Nandagoghātako viya Devadatto viya Dvebhātikā viya ca. Te kira gāvaṁ[1] vadhitvā maṁsaṁ dve koṭṭhāse akaṁsu. Tato kaniṭṭho jeṭṭhakaṁ āha "mayhaṁ dārakā bahū, imāni me[2] antāni dehī"ti. Atha naṁ so "sabbaṁ maṁsaṁ dvedhā vibhattaṁ, puna kiṁ maggasī"ti paharitvā jīvitakkhayaṁ pāpesi. Nivattitvā ca naṁ olokento mataṁ disvā "bhāriyaṁ me kammaṁ katan"ti cittaṁ uppādesi. Athassa balavasoko uppajji. So ṭhitaṭṭhānepi nisinnaṭṭhānepi tadeva kammaṁ āvajjeti, cittassādaṁ na labhati. Asitapītakhāyitasāyitampissa sarīre ojaṁ na pharati, aṭṭhicammamattameva ahosi. Atha naṁ eko thero disvā "upāsaka tvaṁ pahūta-annapāno, aṭṭhicammamattameva te avasiṭṭhaṁ, atthi nu kho te kiñci tapanīyakamman"ti. So "āma bhante"ti sabbaṁ ārocesi. Atha naṁ thero "bhāriyaṁ te upāsaka kammaṁ kataṁ, anaparādhaṭṭhāne aparaddhan"ti āha. So teneva kammena kālaṁ katvā niraye nibbatto. Vacīduccaritena Suppabuddhasakkakokālikaciñcamāṇavikādayo viya tappati. Sesamettha catutthe ca uttānatthameva.

5. Upaññātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **dvinnāhan**ti dvinnaṁ ahaṁ. **Upaññāsin**ti upagantvā guṇaṁ aññāsiṁ, jāniṁ paṭivijjhinti attho. Idāni te dhamme dassento **yā ca asantuṭṭhitā**ti-ādimāha. Imaṁ hi dhammadvayaṁ nissāya Satthā sabbaññutaṁ patto, tasmā tassānubhāvaṁ dassento evamāha. Tattha **asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū**ti iminā imaṁ dīpeti—"ahaṁ jhānamattakena vā obhāsanimittamattakena vā asantuṭṭho hutvā arahattamaggameva uppādesiṁ. Yāva so na uppajji, na tāvāhaṁ santuṭṭho ahosiṁ. Padhānasmiṁ ca anukkaṇṭhito hutvā anosakkanāya[3] ṭhatvāyeva padhānakiriyaṁ akāsin"ti imamatthaṁ dassento **yā ca appaṭivānitā**ti-ādimāha. Tattha **appaṭivānitā**ti appaṭikkamanā anosakkanā. **Appaṭivānī**

---

1. Gāviṁ (Sī, Syā) 2. Dve (Sī) 3. Anosakkatāya (Syā)

sudāhaṁ bhikkhave padahāmīti ettha **sudan**ti nipātamattaṁ, ahaṁ bhikkhave anosakka nāyaṁ ṭhito bodhisattakāle sabbaññutaṁ patthento padhānamakāsinti ayamettha attho.

Idāni yathā tena taṁ padhānaṁ kataṁ, taṁ dassento **kāmaṁ taco cā**ti-ādimāha. Tattha **pattabban**ti iminā pattabbaṁ guṇajātaṁ dasseti. **Purisathāmenā**ti-ādinā[1] purisassa ñāṇathāmo ñāṇavīriyaṁ ñāṇaparakkamo ca kathito. **Saṇṭhānan**ti ṭhapanā appavattanā osakkanā, paṭippassaddhīti attho. Ettāvatā tena caturaṅgasamannāgataṁ vīriyādhiṭṭhānaṁ nāma kathitaṁ. Ettha hi kāmaṁ taco cāti ekaṁ aṅgaṁ, nhāru cāti ekaṁ, aṭṭhi cāti ekaṁ, maṁsalohitanti ekaṁ, imāni cattāri aṅgāni. **Purisathāmenā**ti-ādīni adhimattavīriyādhivacanāni. Iti purimehi catūhi aṅgehi samannāgatena[2] hutvā evaṁ adhiṭṭhitaṁ vīriyaṁ caturaṅgasamannāgataṁ vīriyādhiṭṭhānaṁ nāmāti veditabbaṁ. Ettāvatā tena Bodhipallaṅke attano āgamanīyapaṭipadā kathitā.

Idāni tāya paṭipadāya paṭiladdhaguṇaṁ kathetuṁ **tassa mayhaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **appamādādhigatā**ti sati-avippavāsasaṅkhātena appamādena adhigatā, na suttappamattena[3] laddhā. **Sambodhī**ti[4] catumaggañāṇañceva sabbaññutaññāṇañca. Na hi sakkā etaṁ suttappamattena adhigantunti. Tenāha "appamādādhigatā sambodhī"ti. **Anuttaro yogakkhemo**ti na kevalaṁ bodhiyeva, arahattaphalanibbānasaṅkhāto anuttaro yogakkhemopi appamādādhigatova.

Idāni attanā paṭiladdhaguṇesu bhikkhusaṁghaṁ samādapento **tumhe cepi bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **yassatthāyā**ti yassa atthāya, yaṁ upasampajja viharitukāmā hutvāti attho. **Tadanuttaran**ti taṁ anuttaraṁ. **Brahmacariyapariyosānan**ti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṁ ariyaphalaṁ. **Abhiññā sacchikatvā**ti abhiññāya uttamapaññāya paccakkhaṁ katvā. **Upasampajja viharissathā**ti paṭilabhitvā pāpuṇitvā viharissatha. **Tasmā**ti yasmā appaṭivānapadhānaṁ nāmetaṁ bahūpakāraṁ uttamatthasādhakaṁ, tasmā.

---

1. ...ādīsu (Sī, Syā)
2. Samannāgataṁ (Syā, Ka)
3. Mattappamattena (Ka)
4. Bodhīti (Sī, Syā)

6. Saññojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **saṁyojaniyesu dhammesū**ti dasannaṁ saṁyojanānaṁ paccayabhūtesu tebhūmakadhammesu. **Assādānupassitā**ti assādato passitā passanabhāvoti attho. **Nibbidānupassitā**ti nibbidāvasena ukkaṇṭhanavasena passanabhāvo. **Jātiyā**ti khandha nibbattito. **Jarāyā**ti khandhaparipākato. **Maraṇenā**ti khandhabhedato. **Sokehī**ti antoni jjhāyanalakkhaṇehi sokehi. **Paridevehī**ti tannissitalālappitalakkhaṇehi paridevehi. **Dukkhehī**ti kāyapaṭipīḷanadukkhehi. **Domanassehī**ti manovighātadomanassehi. **Upāyā sehī**ti adhimattāyāsalakkhaṇa-upāyāsehi. **Dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato. **Pajahatī**ti maggena pajahati. **Pahāyā**ti ettha pana phalakkhaṇo kathito. Imasmiṁ sutte vaṭṭavi vaṭṭaṁ kathitaṁ.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame **kaṇhā**ti na kāḷavaṇṇatāya kaṇhā, kaṇhatāya pana upanentīti nipphattikāḷatāya kaṇhā. Sarasenāpi vā sabbākusaladhammā kaṇhā eva. Na hi tesaṁ uppattiyā cittaṁ pabhassaraṁ hoti. **Ahirikan**ti ahirikabhāvo. **Anottappan**ti anottāpibhāvo[1].

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **sukkā**ti na vaṇṇasukkatāya sukkā, sukkatāya pana upanentīti nipphattisukkatāya sukkā. Sarasenāpi vā sabbakusaladhammā sukkā eva. Tesaṁ hi uppattiyā cittaṁ pabhassaraṁ hoti. **Hirī ca ottappañcā**ti ettha pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī, bhāyanalakkhaṇaṁ ottappaṁ. Yaṁ panettha vitthārato vattabbaṁ siyā, taṁ Visuddhimagge vuttameva.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame **lokaṁ pālentī**ti lokaṁ sandhārenti ṭhapenti rakkhanti. **Nayidha paññāyetha mātā**ti imasmiṁ loke janikā mātā "ayaṁ me

---

1. Anottappibhāvo (Syā)

mātā”ti garucittīkāravasena[1] na paññāyetha. Sesapadesupi eseva nayo. **Sambhedan**ti saṅkaraṁ mariyādabhedaṁ vā. **Yathā ajeḷakā**ti-ādīsu ete hi sattā “ayaṁ me mātā”ti vā “mātucchā”ti vā garucittīkāravasena[1] na jānanti. Yaṁ vatthuṁ nissāya uppannā, tattheva vippaṭipajjanti. Tasmā upamaṁ āharanto “yathā ajeḷakā”ti-ādimāha.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasamaṁ aṭṭhuppattiyaṁ vuttaṁ. Katara-aṭṭhuppattiyaṁ? Manussānaṁ ujjhāyane. Bhagavatā hi paṭhamabodhiyaṁ vīsati vassāni vassūpanāyikā apaññattā ahosi. Bhikkhū anibaddhavāsā[2] vassepi utuvassepi yathāsukhaṁ vicariṁsu. Te disvā manussā “kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā hemantampi gimhampi vassampi cārikaṁ carissanti haritāni tiṇāni sammaddantā ekindriyaṁ jīvaṁ viheṭhentā bahū khuddake pāṇe saṁghātaṁ āpādentā. Ime hi nāma aññatitthiyā durakkhātadhammā vassāvāsaṁ allīyissanti saṁkasāyissanti[3], ime nāma sakuṇā rukkhaggesu kulāvakāni katvā vassāvāsaṁ allīyissanti saṁkasāyissantī”ti-ādīni vatvā ujjhāyiṁsu. Tamatthaṁ bhikkhū Bhagavato ārocesuṁ. Bhagavā taṁ aṭṭhuppattiṁ katvā imaṁ suttaṁ desento paṭhamaṁ tāva “anujānāmi bhikkhave vassaṁ upagantun”ti[4] ettakamevāha. Atha bhikkhūnaṁ “kadā nu kho vassaṁ upagantabban”ti uppannaṁ vitakkaṁ sutvā “anujānāmi bhikkhave vassāne vassaṁ upagantun”ti āha. Atha kho bhikkhūnaṁ etadahosi “kati nu kho vassūpanāyikā”ti. Bhagavato etamatthaṁ ārocesuṁ. Taṁ sutvā sakalampi idaṁ suttaṁ desento **dvemā bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **vassūpanāyikā**ti vassūpagamanāni. **Purimikā**ti aparajjugatāya āsāḷhiyā upagantabbā purimakattikapuṇṇamipariyosānā paṭhamā temāsī. **Pacchimikā**ti māsagatāya āsāḷhiyā upagantabbā pacchimakattikapariyosānā pacchimā temāsīti.

Kammakāraṇavaggo paṭhamo.

---

1. Garucittakāravasena (Sī, Syā)
2. Anibaddhavassā (Syā, Ka)
3. Saṅkāsayissanti (Sī, Syā)
4. Vi 3. 192 piṭṭhe.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **balānī**ti kenaṭṭhena balāni. Akampiyaṭṭhena[1] balāni nāma, tathā durabhibhavanaṭṭhena anajjhomaddanaṭṭhena ca. **Paṭisaṅkhānabalan**ti paccavekkhaṇabalaṁ. **Bhāvanābalan**ti brūhanabalaṁ vaḍḍhanabalaṁ. **Suddhaṁ attānan**ti idaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. **Tatrā**ti tesu dvīsu balesu. **Yamidan**ti yaṁ idaṁ. **Sekhānametaṁ balan**ti sattannaṁ sekhānaṁ ñāṇabalametaṁ. **Sekhaṁ hi so bhikkhave balaṁ āgammā**ti sattannaṁ sekhānaṁ ñāṇabalaṁ ārabbha sandhāya paṭicca. **Pajahatī**ti maggena pajahati. **Pahāyā**ti iminā pana phalaṁ kathitaṁ. **Yaṁ pāpan**ti yaṁ pāpakaṁ lāmakaṁ. Yasmā panetāni dvepi vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇāti, tasmā ettha etadaggaṁ nāgatanti veditabbaṁ.

12. Dutiye **satisambojjhaṅgaṁ bhāvetī**ti-ādīsu ayaṁ heṭṭhā anāgatānaṁ padānaṁ vasena atthavaṇṇanā—**vivekanissitan**ti vivekaṁ nissitaṁ[2]. **Viveko**ti vivittatā. Svāyaṁ tadaṅgaviveko vikkhambhana, samuccheda, paṭippassaddhi, nissaraṇavivekoti pañca vidho. Tasmiṁ pañcavidhe viveke. Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṁ samucchedavivekanissitaṁ nissaraṇavivekanissitañca satisambojjhaṅgaṁ bhāvetīti ayamattho veditabbo. Tathā hi satisambojjhaṅgabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṁ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṁ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṁ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṁ satisambojjhaṅgaṁ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitampīti eke. Te hi na kevalaṁ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesuyeva bojjhaṅge[3] uddharanti, vipassanāpādaka[4] kasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṁ matena etesaṁ jhānānaṁ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṁ. Yathā ca "vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan"ti vuttaṁ, evaṁ "paṭippassaddhivivekanissitampi bhāvetī"ti vattuṁ vaṭṭati. Esa nayo **virāganissitan**ti-ādīsu. Vive katthā eva hi virāgādayo.

---

1. Akampanīyaṭṭhena (Sī)
2. Viveke nissitaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 88; Abhi-Ṭṭha 2. 301 piṭṭhesu), vivekaṁ nissitaṁ, viveke vā nissitanti vivekanissitaṁ (Saṁ-Ṭṭha 1. 145 piṭṭhe)
3. Sambojjhaṅge (Ka)
4. Vipassanājhāna (Sī)

Kevalaṁ hettha **vossaggo** duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṁ. **Pakkhandanavossaggo**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṁ. Tadubhayampi imasmiṁ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṁ satisambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vossagga pariṇāmin**ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṁ pariṇamantaṁ pariṇatañca, paripaccantaṁ paripakkañcāti idaṁ vuttaṁ hoti. Ayañhi bojjhaṅgabhāvanānuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggatthaṁ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṁ bhāvetīti. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

Idha pana nibbānaṁyeva sabbasaṅkhatehi vivittattā **viveko**, sabbesaṁ virāgabhāvato **virāgo**, nirodhabhāvato **nirodho**ti vuttaṁ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī, tasmā satisambojjhaṅgaṁ bhāveti vivekaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattiyā vivekanissitaṁ, tathā **virāganissitaṁ nirodhanissitaṁ**. Tañca kho ariyamaggakkhaṇuppattiyā[1] kilesānaṁ samucchedato pariccāgabhāvena ca nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṁ paripakkanti ayameva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjhaṅgesu. Iti ime satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Imesupi dvīsu balesu etadaggabhāvo vuttanayeneva veditabbo.

13. Tatiye **vivicceva kāmehī**ti-ādīnaṁ catunnaṁ jhānānaṁ Pāḷi-attho ca bhāvanānayo ca sabbo sabbākārena Visuddhimagge[2] vitthāritoyeva. Imāni pana cattāri jhānāni eko bhikkhu cittekaggatthāya bhāveti, eko vipassanāpādakatthāya, eko abhiññāpādakatthāya, eko nirodhapādakatthāya, eko bhavavisesatthāya. Idha pana tānipi vipassanāpādakāni adhippetāni. Ayaṁ hi bhikkhu imāni jhānāni samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā hetupaccayapariggahaṁ katvā

---

1. Maggakkhaṇapavattiyā (Sī) 2. Visuddhi 1. 134 piṭṭhe.

sappaccayaṁ nāmarūpañca vavatthapetvā indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā arahattaṁ pāpuṇāti. Evametāni jhānāni lokiyalokuttaramissakāneva kathitāni. Ima smimpi baladvaye etadaggabhāvo vuttanayeneva veditabbo.

14. Catutthe **saṁkhittena ca vitthārena cā**ti saṁkhittadhammadesanā vitthāradhammadesanā cāti dveyeva dhammadesanāti dasseti. Tattha mātikaṁ uddisitvā kathitā desanā saṁkhittadesanā nāma, tameva mātikaṁ vitthārato vibhajitvā kathitā vitthāradesanā nāma. Mātikaṁ vā ṭhapetvāpi aṭṭhapetvāpi vitthārato vibhajitvā kathitā vitthāradesanā nāma. Tāsu saṁkhittadesanā nāma mahāpaññassa puggalassa vasena kathitā, vitthāradesanā nāma mandapaññassa. Mahāpaññassa hi vitthāradesanā atipapañco viya hoti. Mandapaññassa saṅkhepadesanā sasakassa uppatanaṁ viya hoti, neva antaṁ na koṭiṁ pāpuṇituṁ sakkoti. Saṅkhepadesanā ca ugghaṭitaññussa vasena kathitā, vitthāra desanā itaresaṁ tiṇṇaṁ vasena. Sakalampi hi Tepiṭakaṁ saṅkhepadesanā vitthāradesanāti ettheva saṅkhaṁ gacchati.

15. Pañcame **yasmiṁ bhikkhave adhikaraṇe**ti vivādādhikaraṇaṁ anuvādādhikaraṇaṁ āpattādhikaraṇaṁ kiccādhikaraṇanti imesaṁ catunnaṁ adhikaraṇānaṁ yasmiṁ adhikaraṇe. **Āpanno ca bhikkhū**ti āpattiṁ āpanno bhikkhu ca. **Tasmetan**ti tasmiṁ etaṁ[1]. **Dīghattāyā**ti dīghaṁ addhānaṁ tiṭṭhanatthāya. **Kharattāyā**ti dāsa koṇḍa caṇḍāla venāti evaṁ kharavācāpavattanatthāya. **Vāḷattāyā**ti pāṇi[2] leḍḍudaṇḍādīhi paharaṇa vasena kakkhaḷabhāvatthāya. **Bhikkhū ca na phāsuṁ viharissantī**ti aññamaññaṁ vivādāpanne bhikkhusaṁghe yepi uddesaṁ vā paripucchaṁ vā gahetukāmā padhānaṁ vā anuyuñjitukāmā, te phāsuṁ[3] na viharissanti. Bhikkhusaṁghasmiṁ hi uposathapavāraṇāya ṭhitāya uddesādīhi atthikā uddesādīni gahetuṁ na sakkonti, vipassakānaṁ cittuppādo na ekaggo hoti, tato visesaṁ nibbattetuṁ na sakkonti. Evaṁ bhikkhū ca na phāsuṁ[3] viharissanti. **Na dīghattāyā**ti-ādīsu vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

---

1. Etaṁ vivādādhikaraṇaṁ (Ka) 2. Pāsāṇa (Syā, Ka) 3. Phāsukaṁ (Sī)

Idhāti imasmiṁ sāsane. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṁ paccavekkhati. **Akusalaṁ āpanno**ti ettha akusalanti āpatti adhippetā, āpattiṁ āpannoti attho. **Kañcideva desan**ti na sabbameva āpattiṁ, āpattiyā pana kañcideva desaṁ aññataraṁ āpattinti attho. **Kāyenā**ti karajakāyena. **Anattamano**ti atuṭṭhacitto. **Anattamanavācan**ti atuṭṭhavācaṁ. **Mamevā**ti maṁyeva[1]. **Tatthā**ti tasmiṁ adhikaraṇe. **Accayo accagamā**ti aparādho atikkamitvā madditvā gato, ahamevettha aparādhiko. **Suṅkadāyakaṁva**[2] **bhaṇḍasmin**ti yathā suṅka ṭṭhānaṁ pariharitvā nīte bhaṇḍasmiṁ suṅkadāyakaṁ aparādho abhibhavati, so ca tattha aparādhiko hoti, na rājāno na rājapurisāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo hi raññā ṭhapitaṁ suṅkaṭṭhānaṁ pariharitvā bhaṇḍaṁ harati, taṁ saha bhaṇḍasakaṭena ānetvā rañño dassenti. Tattha neva suṅkaṭṭhānassa doso atthi, na rañño na rājapurisānaṁ, pariharitvā gatasseva[3] pana doso, evamevaṁ yaṁ so bhikkhu āpattiṁ āpanno, tattha neva āpattiyā doso, na codakassa. Tīhi pana kāraṇehi tasseva bhikkhuno doso. Tassa hi āpattiṁ āpannabhāvenapi doso, codake anattamanatāyapi doso, anattamanassa sato paresaṁ ārocanenapi[4] doso. Codakassa pana[5] yaṁ so taṁ āpattiṁ āpajjantaṁ addasa, tattha doso natthi. Anattamanatāya codanāya pana[6] doso. Tampi amanasikaritvā ayaṁ bhikkhu attanova dosaṁ paccavekkhanto "iti mameva tattha accayo accagamā suṅkadāya kaṁva bhaṇḍasmin"ti evaṁ paṭisañcikkhatīti attho. Dutiyavāre codakassa anattamanatā ca anattamanatāya coditabhāvo cāti dve dosā, tesaṁ vasena "accayo accagamā"ti ettha yojanā kātabbā. Sesamettha uttānamevāti.

16. Chaṭṭhe **aññataro**ti eko apākaṭanāmo brāhmaṇo. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamī**ti **yenā**ti bhummatthe[7] karaṇavacanaṁ. Tasmā yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho veditabbo. Yena vā kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena Bhagavā

---

1. Mamayeva (Syā)
2. Suṅkadāyikaṁva (Sī), suṅkadāyikaṁ ca (Syā)
3. Āgatasseva (Syā)
4. Ārocitenapi (Syā)
5. Panassa (Syā)
6. Codanā pana (Sī)
7. Bhūmatthe (I)

upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. **Upasaṅkamī**ti gatoti vuttaṁ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṁ[1]. Atha vā evaṁ gato tato āsannataraṁ ṭhānaṁ Bhagavato samīpasaṅkhātaṁ gantvātipi vuttaṁ hoti.

Bhagavatā saddhiṁ sammodīti yathā ca khamanīyādīni pucchanto Bhagavā tena, evaṁ sopi Bhagavatā saddhiṁ samappavattamodo[2] ahosi, sītodakaṁ viya uṇhodakena sammoditaṁ ekībhāvaṁ agamāsi. Yāya ca "kacci bho Gotama khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci bhoto Gotamassa ca sāvakānañca appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāro"ti-ādikāya kathāya sammodi, taṁ pītipāmojjasaṅkhātassa sammodassa jananato sammodituṁ yuttabhāvato ca **sammodanīyaṁ,** atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kālaṁ sāretuṁ nirantaraṁ pavattetuṁ araharūpato saritabbabhāvato ca **sāraṇīyaṁ.** Suyyamānasukhato vā sammodanīyaṁ, anussariyamānasukhato sāraṇīyaṁ, tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṁ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evaṁ anekehi pariyāyehi sammodanīyaṁ sāraṇīyaṁ kathaṁ vītisāretvā pariyosāpetvā niṭṭhapetvā yenatthena āgato, taṁ pucchitukāmo ekamantaṁ nisīdi.

Ekamantanti bhāvanapuṁsakaniddeso "visamaṁ candimasūriyā parivattantī"ti-ādīsu[3] viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṁ[4] nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṁ upayogavacanaṁ. **Nisīdī**ti upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhāniyaṁ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṁ nisīdanti. Ayañca nesaṁ aññataro, tasmā ekamantaṁ nisīdi.

Kathaṁ nisinno pana ekamantaṁ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṁ? Atidūraṁ accāsannaṁ uparivātaṁ unnatappadesaṁ atisammukhaṁ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṁ hoti. Accāsanne nisinno saṁghaṭṭanaṁ

---

1. ...paridīpanaṁ (Syā)
2. Samappavattappamodo (Syā)
3. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.
4. Ekamante (Sī, Syā)

karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṁ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṁ āhacca daṭṭhabbaṁ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṁ pasāretvā daṭṭhabbaṁ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti.

Etadavocāti duvidhā hi pucchā agārikapucchā anagārikapucchā ca. Tattha "kiṁ bhante kusalaṁ kiṁ akusalan"ti[1] iminā nayena agārikapucchā āgatā. "Ime nu kho bhante pañcupādānakkhandhā"ti[2] iminā nayena anagārikapucchā. Ayaṁ pana attano anurūpaṁ agārikapucchaṁ[3] pucchanto etaṁ "ko nu kho bho Gotama hetu ko paccayo"ti-ādivacanaṁ avoca. Tattha **hetu paccayo**ti[4] ubhayampetaṁ kāraṇavevacanameva. **Adhammacariyāvisamacariyāhetū**ti adhammacariyāsaṅkhātāya visamacariyāya hetu, taṁkāraṇā tappaccayāti attho. Tatrāyaṁ padattho—adhammassa cariyā adhammacariyā, adhammakaraṇanti attho. Visamaṁ cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti visama cariyā. Adhammacariyā ca sā visamacariyā cāti adhammacariyāvisamacariyā. Etenupā yena sukkapakkhepi attho veditabbo. Atthato panettha adhammacariyāvisamacariyā nāma dasa akusalakammapathā, dhammacariyāsamacariyā nāma dasa kusalakammapathāti veditabbā.

Abhikkantaṁ bho Gotamāti ettha ayaṁ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. "Abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṁgho"ti-ādīsu[5] hi khaye dissati. "Ayaṁ imesaṁ catunnaṁ puggalānaṁ abhikkantataro ca paṇītataro cā"ti-ādīsu[6] sundare.

"Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṁ.
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṁ disā"ti—

---

1. Ma 3. 248 piṭṭhe.
2. Ma 3. 66 piṭṭhe.
3. Agāriyaṁ (Ka)
4. Ko hetu ko paccayoti (Ka)
5. Khu 1. 138; Vi 4. 418; Aṁ 3. 44 piṭṭhesu.
6. Aṁ 1. 414 piṭṭhe.

ādīsu[1] abhirūpe. "Abhikkantaṁ bhante"ti-ādīsu[2] abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu bho Gotamāti vuttaṁ hotīti vedi tabbaṁ.

"Bhaye kodhe pasaṁsāyaṁ, turite kotūhalacchare.
Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṁ[3] budho"ti—

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṁsāvasena cāyaṁ dvikkhattuṁ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantan**ti abhikantaṁ[4] ati-iṭṭhaṁ atimanāpaṁ, atisundaranti vuttaṁ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṁ thometi, ekena attano pasādaṁ. Ayañhettha adhippāyo—abhikkantaṁ bho Gotama yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṁ yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanaṁ āgamma mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṁ dve dve atthe sandhāya thometi—bhoto Gotamassa vacanaṁ abhikkantaṁ dosanāsanato, abhikkantaṁ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṁsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṁsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṁ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṁyeva thometi. Tattha **nikkujjitan**ti adhomukhaṭhapitaṁ, heṭṭhā mukhajātaṁ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṁ kareyya. **Paṭicchannan**ti tiṇapaṇṇādichāditaṁ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṁ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā "esa maggo"ti vadeyya. **Andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī-aḍḍharattaghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tame. Ayaṁ tāva anuttāna padattho.

Ayaṁ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṁ ukkujjeyya, evaṁ saddhammavimukhaṁ asaddhamme patitaṁ[5] maṁ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṁ vivareyya, evaṁ Kassapassa Bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti

---

1. Khu 2. 73 piṭṭhe. 2. Dī 1. 80; Vi 1. 7 piṭṭhādīsu. 3. Āmeṇḍitaṁ (Sī, Syā)
4. Atikantaṁ (Sī) 5. Patiṭṭhitaṁ (Ka)

micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṁ sāsanaṁ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṁ ācikkheyya, evaṁ kummaggamicchāmaggappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṁ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṁ dhāreyya, evaṁ mohandhakāre nimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṁsakadesanā pajjotadhāraṇena mayhaṁ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Evaṁ desanaṁ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṁ karonto **esāhan**ti-ādimāha. Tattha **esāhan**ti eso ahaṁ. **Bhavantaṁ Gotamaṁ saraṇaṁ gacchāmī**ti bhavaṁ me Gotamo saraṇaṁ parāyaṇaṁ aghassa tātā[1] hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena bhavantaṁ Gotamaṁ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṁ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnaṁ gati attho, buddhipi tesaṁ attho. Tasmā gacchāmīti imassa jānāmi bujjhāmīti ayamattho vutto. **Dhammañca bhikkhusaṁghañcā**ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne ca catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetaṁ "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[2] vitthāro. Na kevalañca ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhiṁ pariyattidhammopi. Vuttañhetaṁ chattamāṇavakavimāne—

"Rāgavirāgamanejamasokaṁ, dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṁ.
Madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattaṁ, dhammamimaṁ saraṇatthamupehī"ti[3].

Ettha **rāgavirogo**ti maggo kathito. **Anejamasokan**ti phalaṁ. **Dhammamasaṅkhatan**ti nibbānaṁ. **Appaṭikūlaṁ madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattan**ti piṭakattayena vibhattā sabbadhammakkhandhāti[4]. Diṭṭhisīlasaṁghātena saṁhatoti **saṁgho.** So atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho. Vuttañhetaṁ tasmiṁyeva vimāne—

"Yattha ca dinna mahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu.
Aṭṭha ca puggaladhammadasā te, saṁghamimaṁ saraṇatthamupehī"ti[3].

---

1. Sukhassa dātā (Ka) 2. Aṁ 1. 343 piṭṭhe. 3. Khu 2. 76 piṭṭhe.
4. Vibhattasabbadhammakkhandhāni (Sī), vibhattaṁ sabbadhammakkhandhaṁ (Syā)

Bhikkhūnaṁ saṁgho **bhikkhusaṁgho**. Ettāvatā brāhmaṇo tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi.

Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṁ saraṇaṁ, saraṇagamanaṁ, yo ca saraṇaṁ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṁ[1], saṁkileso, bhedoti ayaṁ vidhi veditabbo.

Seyyathidaṁ—padatthato tāva hiṁsatīti **saraṇaṁ**, saraṇagatānaṁ teneva saraṇagamanena bhayaṁ santāsaṁ dukkhaṁ duggatiparikilesaṁ hanati vināsetīti attho, ratanattayassevetaṁ adhivacanaṁ. Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti Buddho, bhavakantārā uttāraṇena lokassa assāsadānena ca dhammo, appakānampi kārānaṁ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṁgho. Tasmā imināpi pariyāyena ratanattayaṁ saraṇaṁ. Tappasādataggarutāhi vihatakileso tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṁ. Taṁsamaṅgīsatto saraṇaṁ gacchati, vuttappakārena cittuppādena "etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṁ, etāni parāyaṇan"ti evaṁ upetīti attho. Evaṁ tāva **saraṇaṁ saraṇagamanaṁ yo ca saraṇaṁ gacchati** idaṁ tayaṁ veditabbaṁ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṁ saraṇagamanaṁ lokuttaraṁ lokiyañcāti. Tattha lokuttaraṁ diṭṭhasaccānaṁ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṁ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyaṁ puthujjanānaṁ[2] saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇaṁ hutvā ijjhati. Taṁ atthato Buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho, saddhāmū likā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyāvatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṁ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanaṁ** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ attānaṁ Buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṁghassā"ti evaṁ Buddhādīnaṁ attapariccajanaṁ. **Tapparāyaṇatā** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ Buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṁghaparāyaṇo iti maṁ dhārethā"ti evaṁ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṁ** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ

---

1. Saraṇagamanānisaṁso (Syā, Ka)
2. Lokiyaputhujjanānaṁ (Sī, Syā)

Buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṁghassa iti maṁ dhārethā"ti evaṁ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikammaṁ Buddhādīnaṁyeva tiṇṇaṁ vatthūnaṁ karomi iti maṁ dhārethā"ti evaṁ Buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnampi ākārānaṁ aññatarampi karontena gahitaṁyeva hoti saraṇagamanaṁ.

Apica "Bhagavato attānaṁ pariccajāmi, dhammassa, saṁghassa attānaṁ pariccajāmi, jīvitaṁ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṁyeva me jīvitaṁ, jīvitapariyantikaṁ Buddhaṁ saraṇaṁ gacchāmi, Buddho me saraṇaṁ leṇaṁ tāṇan"ti evampi attasanniyyātanaṁ veditabbaṁ. "Satthārañca vatāhaṁ passeyyaṁ, Bhagavantameva passeyyaṁ, Sugatañca vatāhaṁ passeyyaṁ, Bhagavantameva passeyyaṁ, Sammāsambuddhañca vatāhaṁ passeyyaṁ, Bhagavantameva passeyyan"ti[1] evampi Mahākassapassa saraṇagamane viya sissabhāvūpagamanaṁ daṭṭhabbaṁ.

"So ahaṁ vicarissāmi, gāmā gāmaṁ purā puraṁ.
Namassamāno Sambuddhaṁ, dhammassa ca sudhammatan"ti[2].

Evampi Āḷavakādīnaṁ saraṇagamanaṁ viya tapparāyaṇatā veditabbā. "Atha kho Brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṁsaṁ uttarāsaṅgaṁ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti Brahmāyu ahaṁ bho Gotama brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṁ bho Gotama brāhmaṇo"ti[3] evampi paṇipāto veditabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamanaṁ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṁ gaṇhāti, seṭṭhavasena ca bhijjati. Tasmā yo Sākiyo vā Koliyo vā "Buddho amhākaṁ ñātako"ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo vā "samaṇo Gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anatthampi kareyyā"ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo vā bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṁ saramāno Buddhakāle vā—

---

1. Saṁ 1. 419 piṭṭhe. 2. Khu 1. 307; Saṁ 1. 217 piṭṭhesu. 3. Ma 2. 345 piṭṭhe.

"Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṁ payojaye.
Catutthaṁ ca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī"ti[1]—

Evarūpaṁ anusāsaniṁ[2] uggahetvā "ācariyo me"ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo pana "ayaṁ loke aggadakkhiṇeyyo"ti vandati, teneva gahitaṁ hoti saraṇaṁ.

Evaṁ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṁ "ñātako me ayan"ti vandato saraṇagamanaṁ na bhijjati, pageva apabbajitaṁ. Tathā rājānaṁ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṁ kiñci sippaṁ sikkhāpakaṁ titthiyaṁ "ācariyo me ayan"ti vanda topi na bhijjatīti evaṁ **saraṇagamanappabhedo** veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṁ, sabbadukkhakkhayo ānisaṁsaphalaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Yo ca Buddhañca dhammañca, saṁghañca saraṇaṁ gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkhaṁ dukkhasamuppādaṁ, dukkhassa ca atikkamaṁ.
Ariyañcaṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ, dukkhūpasamagāminaṁ.

Etaṁ kho saraṇaṁ khemaṁ, etaṁ saraṇamuttamaṁ.
Etaṁ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī"ti[3].

Apica niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṁsaphalaṁ veditabbaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno pugga lo kañci saṅkhāraṁ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṁ attato upagaccheyya, mātaraṁ jīvitā voropeyya, pitaraṁ, arahantaṁ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto Tathāgatassa lohitaṁ uppādeyya, saṁghaṁ bhindeyya, aññaṁ Satthāraṁ uddiseyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[4].

---

1. Dī 3. 153 piṭṭhe.
2. Anusāsanaṁ (Ka)
3. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.
4. Ma 3. 110; Aṁ 1. 29 piṭṭhesu.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetaṁ—

> "Ye keci Buddhaṁ saraṇaṁ gatāse,
> Na te gamissanti apāyabhūmiṁ[1].
> Pahāya mānusaṁ dehaṁ,
> Devakāyaṁ paripūressantī"ti[2].

Aparampi vuttaṁ—

> "Atha kho Sakko Devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṁ yenāyasmā Mahāmoggallāno tenupasaṅkami -pa- ekamantaṁ ṭhitaṁ kho Sakkaṁ Devānamindaṁ āyasmā Mahāmoggallāno etadavoca 'sādhu kho Devānaminda Buddhasaraṇagamanaṁ hoti, Buddhasaraṇagamanahetu kho Devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjanti, te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehī'ti"[3].

Esevanayo dhamme saṁghe ca. Apica Velāmasuttādivasenāpi[4] saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṁ **saraṇagamanaphalaṁ** veditabbaṁ.

Tattha lokiyasaraṇagamanaṁ tīsu vatthūsu aññāṇasaṁsayamicchāñāṇādīhi saṁkilissati, na mahājutikaṁ hoti na mahāvipphāraṁ. Lokuttarassa natthi saṁkileso. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. Anavajjo kālakiriyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṁ Satthāraṁ na uddisatīti evaṁ saraṇagamanassa **saṁkileso** ca **bhedo** ca veditabbo.

---

1. Apāyaṁ (Sī, Ṭīkāyaṁ ca)
2. Saṁ 1. 25 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 467 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 195 piṭṭhe.

Upāsakaṁ maṁ bhavaṁ Gotamo dhāretūti maṁ bhavaṁ Gotamo "upāsako ayan"ti evaṁ dhāretu, jānātūti attho. Upāsakavidhikosallatthaṁ panettha ko upāsako, kasmā upāsakoti vuccati, kimassa sīlaṁ, ko ājīvo, kā vipatti, kā sampattīti idaṁ pakiṇṇakaṁ veditabbaṁ.

Tattha **ko upāsako**ti yo koci saraṇagato gahaṭṭho. Vuttañhetaṁ—

"Yato kho Mahānāma upāsako Buddhaṁ saraṇaṁ gato hoti, dhammaṁ saraṇaṁ gato, saṁghaṁ saraṇaṁ gato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako hotī"ti[1].

Kasmā upāsakoti ratanattayassa upāsanato. So hi Buddhaṁ upāsatīti upāsako. dhammaṁ, saṁghaṁ upāsatīti upāsakoti.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. Yathāha—

"Yato kho Mahānāma upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako sīlavā hotī"ti[2].

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvikakappanaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Pañcimā bhikkheve vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca. Satthavaṇijjā sattavaṇijjā maṁsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho hikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā"ti[3].

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca patikuṭṭho ca, sāpi tassa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha—

---

1. Saṁ 3. 344 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 145 piṭṭhe. 3. Aṁ 2. 183 piṭṭhe.

> “Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi. Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṁ pacceti no kammaṁ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ pariyesati, tattha ca pubbakāraṁ karotī”ti[1].

Kā sampattīti yā cassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca, sā sampatti. Ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha—

> “Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañca. Katamehi pañcahi. Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṁ pacceti no maṅgalaṁ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ gavesati, idha ca pubbakāraṁ karotī”ti[1].

Ajjataggeti ettha ayaṁ **agga**saddo ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. “Ajjatagge samma dovārika āvarāmi dvāraṁ nigaṇṭhānaṁ nigaṇṭhīnan”ti-ādīsu[2] hi ādimhi dissati. Teneva aṅgulaggena taṁ aṅgulaggaṁ parāmaseyya[3]. Ucchaggaṁ veḷaggan”ti-ādīsu koṭiyaṁ. “Ambilaggaṁ vā madhuraggaṁ vā tittakaggaṁ vā[4], anujānāmi bhikkhave vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetun”ti-ādīsu[5] koṭṭhāse. “Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesaṁ aggamakkhāyatī”ti-ādīsu[6] seṭṭhe. Idha panāyaṁ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā ajjataggeti ajjataṁ ādiṁ katvāti evamettha attho veditabbo. **Ajjatan**ti ajjabhāvaṁ[7]. Ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṁ katvāti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṁ, yāva me jīvitaṁ pavattati, tāva upetaṁ, anaññasatthukaṁ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṁ gataṁ upāsakaṁ kappiyakārakaṁ maṁ bhavaṁ Gotamo dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṁ chindeyya[8], neva Buddhaṁ “na Buddho”ti vā dhammaṁ

---

1. Aṁ 2. 181 piṭṭhe.
2. Ma 2. 43 piṭṭhe.
3. Abhi 4. 237 piṭṭhe.
4. Saṁ 3. 130 piṭṭhe.
5. Vi 4. 317 piṭṭhe.
6. Aṁ 1. 343 piṭṭhe.
7. Ajjabhavaṁ (Sī)
8. Chindeyyuṁ (Sī, Syā)

“na dhammo”ti vā saṁghaṁ “na saṁgho”ti vā vadeyyanti evaṁ attasanniyyātanena saraṇaṁ gantvā catūhi ca paccayehi pavāretvā uṭṭhāyāsanā Bhagavantaṁ abhivādetvā tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā pakkāmīti.

17. Sattame **Jāṇussoṇī**ti Jāṇussoṇiṭhānantaraṁ kira nāmekaṁ[1] ṭhānantaraṁ, taṁ yena kulena laddhaṁ, taṁ jāṇussoṇikulanti vuccati. Ayaṁ tasmiṁ kule jātattā rañño santike[2] ca laddhajāṇussoṇisakkārattā Jāṇussoṇīti vuccati. **Tenupasaṅkamī**ti “samaṇo kira Gotamo paṇḍito byatto bahussuto”ti sutvā “sace so liṅgavibhattikārakādibhedaṁ jānissati, amhehi ñātameva jānissati, aññātaṁ kiṁ jānissati. Ñātameva kathessati, aññātaṁ kiṁ kathessatī”ti cintetvā mānaddhajaṁ paggayha siṅgaṁ ukkhipitvā mahāpari vārehi parivuto yena Bhagavā tenupasaṅkami. **Katattā ca brāhmaṇa akatattā cā**ti Satthā tassa vacanaṁ sutvā “ayaṁ brāhmaṇo idha āgacchanto na jānitukāmo atthagavesī hutvā āgato, mānaṁ pana paggayha siṅgaṁ ukkhipitvā āgato. Kiṁ nu khvassa yathā pañhassa atthaṁ jānāti[3], evaṁ kathite vaḍḍhi bhavissati, udāhu yathā na jānātī”ti cintetvā “yathā na jānāti, evaṁ kathite vaḍḍhi bhavissatī”ti ñatvā “katattā ca brāhmaṇa akatattā cā”ti āha.

Brāhmaṇo taṁ sutvā “samaṇo Gotamo katattāpi akatattāpi niraye nibbattiṁ vadati, idaṁ ubhayakāraṇenāpi ekaṭṭhāne nibbattiyā kathitattā dujjānaṁ mahandha kāraṁ, natthi mayhaṁ ettha patiṭṭhā. Sace panāhaṁ ettakeneva[4] tuṇhī bhaveyyaṁ, brāhmaṇānaṁ majjhe kathanakālepi maṁ evaṁ vadeyyuṁ ‘tvaṁ samaṇassa Gotamassa santikaṁ mānaṁ paggayha siṅgaṁ ukkhipitvā gatosi, ekavacaneneva tuṇhī hutvā kiñci vattuṁ nāsakkhi, imasmiṁ ṭhāne kasmā kathesī’ti. Tasmā parājitopi aparājitasadiso hutvā puna saggagamanapañhaṁ pucchissāmī”ti cintetvā **ko nu kho bho Gotamā**ti imaṁ dutiyapañhaṁ ārabhi.

---

1. Jāṇussoṇīti ṭhānantaraṁ kira nāmetaṁ ekaṁ (Ka)
2. Santikā (Syā, Ka)
3. Ājānāti (Syā, Ka)
4. Ekanteneva (Syā)

Evampi tassa ahosi “uparipañhena heṭṭhāpañhaṁ jānissāmi, heṭṭhāpañhena uparipañhan”ti. Tasmāpi imaṁ pañhaṁ pucchi. Satthā purimanayeneva cintetvā yathā na jānāti, evameva kathento punapi “katattā ca brāhmaṇa akatattā cā”ti āha. Brāhmaṇo tasmimpi patiṭṭhātuṁ asakkonto “alaṁ bho na īdisassa purisassa santikaṁ āgatena[1] ajānitvā gantuṁ vaṭṭati, sakavādaṁ pahāya samaṇaṁ Gotamaṁ anuvattitvā mayhaṁ atthaṁ gavesissāmi, paralokamaggaṁ sodhessāmī”ti sanniṭṭhānaṁ katvā Satthāraṁ āyācanto **na kho ahan**ti-ādimāha. Athassa nihatamānataṁ ñatvā Satthā upari desanaṁ vaḍḍhento **tena hi brāhmaṇā**ti-ādimāha. Tattha **tena hī**ti kāraṇaniddeso. Yasmā saṁkhittena bhāsitassa atthaṁ ajānanto vitthāradesanaṁ yācasi, tasmāti attho. Sesa mettha uttānatthamevāti.

18. Aṭṭhame **āyasmā**ti piyavacanametaṁ. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṁ. **Ekaṁsenā**ti ekantena. **Anuviccā**ti anupavicitvā. **Viññū**ti paṇḍitā. **Garahantī**ti nindanti, avaṇṇaṁ bhāsanti. Sesamettha navame ca sabbaṁ uttānatthameva.

20. Dasame **dunnikkhittañca padabyañjanan**ti uppaṭipāṭiyā gahitapāḷipadameva hi atthassa byañjanattā byañjananti vuccati. Ubhayametaṁ Pāḷiyāva nāmaṁ. **Attho ca dunnīto**ti parivattetvā uppaṭipāṭiyā gahitā Aṭṭhakathā. **Dunnikkhittassa bhikkhave pada byañjanassa atthopi dunnayo hotī**ti parivattetvā uppaṭipāṭiyā gahitāya Pāḷiyā Aṭṭhakathā nāma dunnayā[2] dunnīhārā dukkathā nāma hoti. Ekādasame vuttapaṭipakkhanayena attho veditabboti.

Adhikaraṇavaggo dutiyo.

---

3. Bālavaggavaṇṇanā

22. Tatiyassa paṭhame **accayaṁ accayato na passatī**ti “aparajjhitvā aparaddhaṁ mayā”ti attano aparādhaṁ na passati, aparaddhaṁ mayāti vatvā

---

1. Upagatena (Sī)
2. Aṭṭhakathā dunnītā (I)

daṇḍakammaṁ āharitvā na khamāpetīti attho. **Accayaṁ desentassā**ti evaṁ vatvā daṇḍakammaṁ āharitvā khamāpentassa. **Yathādhammaṁ nappaṭiggaṇhātī**ti "puna evaṁ na karissāmi, khamatha me"ti vuccamāno accayaṁ imaṁ yathādhammaṁ yathāsabhāvaṁ na paṭiggaṇhāti. "Ito paṭṭhāya puna evarūpaṁ mā akāsi, khamāmi tuyhan"ti na vadati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

23. Dutiye **abbhācikkhantī**ti abhibhavitvā ācikkhanti, abhūtena vadanti. **Dosantaro**ti antare patitadoso[1]. Evarūpo hi "natthi samaṇassa Gotamassa uttarimanussadhammo"ti-ādīni vadanto sunakkhatto viya Tathāgataṁ abbhācikkhati. **Saddho vā dugga hitenā**ti yo hi[2] ñāṇavirahitāya saddhāya atisaddho hoti muddhappasanno[3], sopi "Buddho nāma sabbalokuttaro, sabbe tassa kesādayo bāttiṁsa koṭṭhāsā lokuttarāyevā"ti-ādinā nayena duggahitaṁ gaṇhitvā Tathāgataṁ abbhācikkhati. Tatiyaṁ uttānatthamevāti.

25. Catutthe **neyyatthaṁ suttantan**ti yassa attho netabbo, taṁ netabbatthaṁ suttantaṁ. **Nītattho suttantoti dīpetī**ti kathitattho ayaṁ suttantoti vadati. Tattha "ekapuggalo bhikkhave, dveme bhikkhave puggalā, tayome bhikkhave puggalā, cattārome bhikkhave puggalā"ti evarūpo suttanto neyyattho nāma. Ettha hi kiñcāpi Sammāsambuddhena "ekapuggalo bhikkhave"ti-ādi vuttaṁ, paramatthato pana puggalo nāma natthīti evamassa attho netabbova hoti. Ayaṁ pana attano bālatāya nītattho ayaṁ suttantoti dīpeti. Paramatthato hi puggale asati na Tathāgato "ekapuggalo bhikkhave"ti-ādīni vadeyya. Yasmā pana tena vuttaṁ, tasmā paramatthato atthi puggaloti gaṇhanto taṁ neyyatthaṁ suttantaṁ nītattho suttantoti dīpeti. **Nītatthan**ti aniccaṁ dukkhaṁ anattāti evaṁ kathitatthaṁ. Ettha hi aniccameva dukkhameva anattāyevāti attho. Ayaṁ pana attano bālatāya "neyyattho ayaṁ suttanto, atthamassa āharissāmī"ti "niccaṁ nāma atthi, sukhaṁ nāma atthi, attā nāma atthī"ti gaṇhanto nītatthaṁ suttantaṁ neyyattho suttantoti dīpeti nāma. Pañcamaṁ uttānatthamevāti.

---

1. Abbhantare patiṭṭhitadoso (Sī, Syā) 2. Yo vā (Sī, Syā) 3. Muduppasanno (Syā)

27. Chaṭṭhe **paṭicchannakammantassā**ti pāpakammassa. Pāpaṁ hi paṭicchādetvā karonti. No cepi paṭicchādetvā karonti, pāpakammaṁ[1] paṭicchannamevāti vuccati. **Nira yo**ti sahokāsakā khandhā. Tiracchānayoniyaṁ khandhāva labbhanti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

30. Navame **paṭiggāhā**ti paṭiggāhakā[2], dussīlaṁ puggalaṁ dve ṭhānāni paṭigganhantīti attho.

31. Dasame **atthavase**ti kāraṇāni. **Araññavanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena "nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṁ araññan"ti[3] vuttaṁ, tathāpi yaṁ taṁ "pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti[4] āraññakaṅganipphādakaṁ senāsanaṁ[5] vuttaṁ, tadeva adhippetanti veditabbaṁ. **Vanapatthan**ti gāmantaṁ atikkamitvā manussānaṁ anupacāraṭṭhānaṁ, yattha na kasīyati na vapīyati. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni, **diṭṭhadhammasukhavihāran**ti lokiyalokuttaraṁ[6] phāsu vihāraṁ. **Pacchimañca janataṁ anukampamāno**ti pacchime mama sāvake anukampanto.

32. Ekādasame **vijjābhāgiyā**ti vijjākoṭṭhāsikā. **Samatho**ti cittekaggatā. **Vipassanā**ti saṅkhārapariggāhakañāṇaṁ. **Kamatthamanubhotī**ti katamaṁ atthaṁ ārādheti sampādeti paripūreti. **Cittaṁ bhāvīyatī**ti maggacittaṁ bhāvīyati brūhīyati vaḍḍhīyati. **Yo rāgo, so pahīyatī**ti yo rajjanakavasena[7] rāgo, so pahīyati. Rāgo hi maggacittassa paccanīko, maggacittaṁ rāgassa ca. Rāgakkhaṇe maggacittaṁ natthi, maggacittakkhaṇe rāgo natthi. Yadā pana rāgo uppajjati, tadā maggacittassa uppattiṁ nivāreti, padaṁ pacchindati. Yadā pana maggacittaṁ uppajjati, tadā rāgaṁ samūlakaṁ ubbaṭṭetvā samugghātentameva uppajjati. Tena vuttaṁ "rāgo pahīyatī"ti.

Vipassanā bhikkhave bhāvitāti vipassanāñāṇaṁ brūhitaṁ vaḍḍhitaṁ. **Paññā bhāvīyatī**ti maggapaññā bhāvīyati brūhīyati vaḍḍhīyati. **Yā avijjā, sā pahīyatī**ti aṭṭhasu ṭhānesu vaṭṭamūlikā mahā-avijjā pahīyati. Avijjā hi maggapaññāya paccanīkā, maggapaññā avijjāya. Avijjākkhaṇe maggapaññā

---

1. Pāpakaṁ kammaṁ (Sī)
2. Paṭiggahitā (Syā)
3. Abhi 2. 260 piṭṭhe.
4. Vi 1. 377 piṭṭhe.
5. Āraññikaṅganipphādanasenāsanaṁ (Syā)
6. Lokuttaraṁ (Ka)
7. Rañjanakavasena (Syā)

natthi, maggapaññākkhaṇe avijjā natthi. Yadā pana avijjā uppajjati, tadā maggapaññāya uppattiṁ nivāreti, padaṁ pacchindati. Yadā maggapaññā uppajjati, tadā avijjaṁ samūlikaṁ ubbaṭṭetvā samugghātayamānāva uppajjati. Tena vuttaṁ "avijjā pahīyatī"ti. Iti maggacittaṁ maggapaññāti dvepi sahajātadhammāva kathitā.

Rāgupakkiliṭṭhaṁ vā bhikkhave cittaṁ na vimuccatīti rāgena upakkiliṭṭhattā maggacittaṁ na vimuccatīti dasseti. **Avijjupakkiliṭṭhā vā paññā na bhāvīyatī**ti avijjāya upakkiliṭṭhattā maggapaññā na bhāvīyatīti dasseti. **Iti kho bhikkhave**ti evaṁ kho bhikkhave. **Rāgavirāgā cetovimuttī**ti rāgassa khayavirāgena cetovimutti nāma hoti. Phalasamādhissetaṁ nāmaṁ. **Avijjāvirāgā paññāvimuttī**ti avijjāya khayavirāgena paññāvimutti nāma hoti. Imasmiṁ sutte nānākkhaṇikā samādhivipassanā[1] kathitāti.

Bālavaggo tatiyo.

---

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame **asappurisabhūmī**ti asappurisānaṁ patiṭṭhānaṭṭhānaṁ[2]. **Sappurisabhūmiyam**pi eseva nayo. **Akataññū**ti kataṁ na jānāti. **Akatavedī**ti kataṁ pākaṭaṁ katvā na jānāti. **Upaññātan**ti vaṇṇitaṁ thomitaṁ pasatthaṁ. **Yadidan**ti yā ayaṁ. **Akataññutā akataveditā**ti parena katassa upakārassa ajānanañceva pākaṭaṁ katvā ajānanañca. **Kevalā**ti sakalā. Sukkapakkhepi vuttanayeneva attho veditabbo.

34. Dutiye **mātu ca pitu cā**ti janakamātu ca janakapitu ca. **Ekena bhikkhave aṁsena mātaraṁ parihareyyā**ti ekasmiṁ aṁsakūṭe ṭhapetvā mātaraṁ paṭijaggeyya. **Ekena aṁsena pitaraṁ parihareyyā**ti ekasmiṁ aṁsakūṭe ṭhapetvā pitaraṁ paṭijaggeyya. **Vassasatāyuko vassasatajīvī**ti vassasatāyukakāle jāto sakalaṁ vassasataṁ jīvanto. Idaṁ vuttaṁ hoti—sace putto nāma "mātāpitūnaṁ paṭikarissāmī"ti uṭṭhāya samuṭṭhāya dakkhiṇe aṁsakūṭe mātaraṁ, vāme

---

1. Vipassanā samādhi (Sī)

2. Patiṭṭhānaṁ (Ka)

pitaraṁ ṭhapetvā vassasatāyuko sakalampi vassasataṁ jīvamāno parihareyya. **So ca nesaṁ ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanenā**ti so ca putto nesaṁ mātāpitūnaṁ aṁsakūṭesu ṭhitānaṁyeva duggandhapaṭivinodanatthaṁ sugandhakaraṇena ucchādanena, parissamavinodanatthaṁ hatthaparimaddanena, sītuṇhakāle ca uṇhodakasītodakanhā panena, hatthapādādīnaṁ ākaḍḍhanaparikaḍḍhanasaṅkhātena sambāhanena upaṭṭhānaṁ kareyya. **Te ca tatthevā**ti te ca mātāpitaro tattheva tassa aṁsakūṭesu nisinnāva muttaka rīsaṁ cajeyyuṁ[1]. **Natveva bhikkhave**ti bhikkhave evampi natveva mātāpitūnaṁ kataṁ vā hoti paṭikataṁ vā.

Issarādhipacce rajjeti cakkavattirajjaṁ sandhāyevamāha. **Āpādakā**ti vaḍḍhakā anupālakā. Puttā hi mātāpitūhi vaḍḍhitā ceva anupālitā ca. **Posakā**ti hatthapāde vaḍḍhetvā hadayalohitaṁ pāyetvā posakā. Puttā hi mātāpitūhi puṭṭhā bhatā[2] annapānādīhi paṭijaggitā. **Imassa lokassa dassetāro**ti sace hi mātāpitaro jātadivaseyeva puttaṁ pāde gahetvā araññe vā nadiyaṁ vā papāte vā khipeyyuṁ, imasmiṁ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṁ na passeyya. Evaṁ akatvā āpāditattā positattā esa imasmiṁ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṁ mātāpitaro nissāya passatīti[3] tyāssa imassa lokassa dassetāro nāma honti. **Samādapetī**ti gaṇhāpeti. Imasmiṁ sutte saddhāsīlacāgapaññā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Dhammasenāpatisāriputtattherasadisova bhikkhu tesu patiṭṭhāpeti nāmāti vedi tabbo.

35. Tatiye **tenupasaṅkamī**ti so hi brāhmaṇo "samaṇo kira Gotamo kathitaṁ vissajjeti, pucchāyassa virajjhanaṁ nāma natthi. Ahamassa virajjhanapañhaṁ[4] abhisaṅkharissāmī"ti paṇītabhojanaṁ bhuñjitvā gabbhadvāraṁ pidahitvā nisinno cintetuṁ ārabhi. Athassa etadahosi "imasmiṁ ṭhāne uccāsaddamahāsaddo vattati, cittaṁ na ekaggaṁ hoti, bhūmigharaṁ kāressāmī"ti bhūmigharaṁ kāretvā tattha pavisitvā "evaṁ puṭṭho evaṁ kathessati, evaṁ puṭṭho evaṁ kathessatī"ti[5] ekaṁ gaṇhitvā ekaṁ

---

1. Khipeyyuṁ (Ka)
2. Suṭṭhu bhatā (Syā), suṭṭhukatā (Ka)
3. Passati (I)
4. Aparajjanapañhaṁ (Syā)
5. Evaṁ puṭṭho evaṁ kathessāmīti (Syā, Ka)

vissajjento sakaladivasaṁ[1] kiñci passituṁ nāsakkhi. Tassa imināva nīhārena cattāro māsā vītivattā. So catunnaṁ māsānaṁ accayena ubhatokoṭikaṁ pañhaṁ nāma addasa. Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamitvā 'kiṁvādī bhavan'ti pucchissāmi. Sace 'kiriyavādimhī'ti vakkhati, 'sabbākusalānaṁ nāma tumhe kiriyaṁ vadethā'ti naṁ niggaṇhissāmi. Sace 'akiriyavādimhī'ti vakkhati, 'kusaladhammānaṁ nāma tumhe akiriyaṁ vadethā'ti naṁ niggaṇhissāmi. Idañhi ubhatokoṭikaṁ pañhaṁ puṭṭho neva uggilituṁ sakkhissati na niggilituṁ. Evaṁ mama jayo bhavissati, samaṇassa Gotamassa parājayo"ti uṭṭhāya apphoṭetvā[2] bhūmigharā nikkhamma "evarūpaṁ pañhaṁ pucchantena na ekakena gantuṁ vaṭṭatī"ti nagare ghosanaṁ kāretvā sakalanāga rehi parivuto yena Bhagavā tenupasaṅkami. **Kiṁvādī**ti kiṁ laddhiko. **Kimakkhāyī**ti kiṁ nāma sāvakānaṁ paṭipadaṁ akkhāyīti pucchi. Athassa Bhagavā catūhi māsehi pañhaṁ abhisaṅkharitvā "diṭṭho me samaṇassa Gotamassa parājayapañho"ti mānaṁ paggayha āgatabhāvaṁ ñatvā ekapadeneva taṁ pañhaṁ bhindanto **kiriyavādī cāhaṁ brāhmaṇā**ti-ādimāha. Atha brāhmaṇo attano mānaṁ apanetvā Bhagavantaṁ āyācanto **yathākathaṁ panā**ti-ādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

36. Catutthe **dakkhiṇeyyā**ti dakkhiṇā vuccati dānaṁ, tassa paṭiggahaṇayuttā kati puggalāti pucchati. **Sekho**ti iminā satta sekkhe dasseti. Ettha ca sīlavantaputhujjanopi sotāpanneneva saṅgahito. **Āhuneyyā yajamānānaṁ hontī**ti dānaṁ dadantānaṁ āhunassa arahā dānapaṭiggāhakā nāma hontīti attho. **Khettan**ti vatthu patiṭṭhā, puññassa viruhanaṭṭhānanti attho.

37. Pañcame **Pubbārāme**ti Sāvatthito puratthimadisābhāge ārāme[3]. **Migāramātupāsāde**ti Visākhāya upāsikāya pāsāde. Sā hi Migārasetthinā mātuṭṭhāne ṭhapitattāpi, sabbajeṭṭhakassa puttassa ayyakaseṭṭhinova samānanāmakattāpi Migāramātāti vuccati. Tāya kārito sahassagabbho pāsādo Migāramātupāsādo nāma.

1. Sakaladivasena (Sī), sakaladivase (Syā) 2. Ugghosetvā (Ka)
3. Puratthimadisāya kate ārāme (Sī)

Thero tasmiṁ viharati. **Tatra kho āyasmā Sāriputto**ti tasmiṁ pāsāde viharanto Dhammasenāpatisāriputtatthero.

Bhikkhū āmantesīti kasmiṁ kāle āmantesi? Kānici hi suttāni purebhatte bhāsitāni atthi, kānici pacchābhatte, kānici purimayāme, kānici majjhimayāme, kānici pacchimayāme. Idaṁ pana samacittapaṭipadāsuttaṁ pacchābhatte bhāsitaṁ. Tasmā sāyanhasamaye āmantesi.

Na kevalaṁ cetaṁ thereneva bhāsitaṁ, Tathāgatenāpi bhāsitaṁ. Kattha nisīditvāti? Visākhāya ratanapāsāde nisīditvā. Tathāgato hi paṭhamabodhiyaṁ vīsati vassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṁ hoti, tattha tattheva gantvā vasi. Paṭhamaṁ antovassañhi[1] Isipatane dhammacakkaṁ pavattetvā aṭṭhārasa mahābrahmakoṭiyo amatapānaṁ pāyetvā Bārāṇasiṁ upanissāya Isipatane vasi. Dutiyaṁ antovassaṁ Rājagahaṁ upanissāya Veḷuvane, tatiyacatutthānipi tattheva, pañcamaṁ antovassaṁ Vesāliṁ upanissāya Mahāvane kūṭāgārasālāyaṁ, chaṭṭhaṁ antovassaṁ Makulapabbate[2], sattamaṁ Tāvatiṁsabhavane, aṭṭhamaṁ bhagge Susumāragiraṁ nissāya Bhesakaḷāvane, navamaṁ Kosambiyaṁ, dasamaṁ Pālileyyake[3] vanasaṇḍe, ekādasamaṁ Nālāyaṁ brāhmaṇagāme, dvādasamaṁ Verañjāyaṁ, terasamaṁ Cāliyapabbate, cuddasamaṁ Jetavane, pañcadasamaṁ Kapilavatthusmiṁ, soḷasamaṁ Āḷavakaṁ dametvā caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṁ pāyetvā Āḷaviyaṁ, sattarasamaṁ Rājagaheyeva, aṭṭhārasamaṁ Cāliyapabbateyeva, tathā ekūnavīsatimaṁ, vīsatimaṁ pana antovassaṁ Rajagahaṁyeva upanissāya vasi. Evaṁ vīsati vassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṁ hoti, tattha tattheva vasi[4].

Tato paṭṭhāya pana dve senāsanāni dhuvaparibhogāni akāsi. Katarāni dve? Jetavanañca Pubbārāmañca. Kasmā? Dvinnaṁ kulānaṁ guṇamahantatāya. Anāthapiṇḍikassa hi Visākhāya ca guṇaṁ sandhāya guṇaṁ paṭicca Satthā tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñji. Utuvassaṁ cārikaṁ caritvāpi[5] hi antovasse dvīsuyeva senāsanesu vasati. Evaṁ

---

1. Paṭhamaka-antovassaṁ hi (Sī) 2. Maṅkulapabbate (Sī) 3. Pārileyyake (Sī)
4. Vihāsi (Ka) 5. Gantvāpi (Syā, Ka)

vasanto pana Jetavane rattiṁ vasitvā punadivase bhikkhusaṁghaparivuto dakkhiṇadvārena Sāvatthiṁ piṇḍāya pavisitvā pācīnadvārena nikkhamitvā Pubbārāme divā vihāraṁ karoti. Pubbārāme rattiṁ vasitvā punadivase pācīnadvārena Sāvatthiṁ piṇḍāya pavisitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā Jetavane divāvihāraṁ karoti. Tasmiṁ pana divase Sammāsambuddho Jetavaneyeva vasi. Yattha katthaci vasantassa cassa pañcavidhakiccaṁ avijahitameva hoti. Taṁ heṭṭhā vitthāritameva. Tesu kiccesu pacchimayāmakiccakāle Bhagavā lokaṁ olokento Sāvatthivāsīnañca samantā ca Sāvatthiyā gāvuta-aḍḍhayojanayojanaparame ṭhāne[1] aparimāṇānaṁ sattānaṁ abhisamayabhāvaṁ addasa.

Tato "kasmiṁ nu kho kāle abhisamayo bhavissatī"ti olokento "sāyanhasamaye"ti disvā "mayi nu kho kathente abhisamayo bhavissati, sāvake kathente bhavissatī"ti "Sāriputtatthere kathente bhavissatī"ti addasa. Tato "kattha nisīditvā kathente bhavissatī"ti olokento "Visākhāya ratanapāsāde nisīditvā"ti disvā "Buddhānaṁ nāma tayo sāvakasannipātā honti, aggasāvakānaṁ eko. Tesu ajja Dhammasenāpatisāriputtattherassa sāvakasannipāto bhavissatī"ti addasa. Disvā pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā nivatthanivāsano Sugatacīvaraṁ pārupitvā selamayapattaṁ ādāya bhikkhusaṁghaparivuto dakkhiṇadvārena nagaraṁ pavisitvā piṇḍāya caranto bhikkhusaṁghassa sulabhapiṇḍapātaṁ katvā vātappahatā viya nāvā paṭinivattitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā bahidvāre aṭṭhāsi. Tato asīti mahāsāvakā bhikkhuniparisā upāsakaparisā upāsikāparisāti catasso parisā Satthāraṁ parivārayiṁsu.

Satthā Sāriputtattheraṁ āmantesi "Sāriputta tayā Pubbārāmaṁ gantuṁ vaṭṭati, tava ca parisaṁ gahetvā gacchāhī"ti. "Sādhu bhante"ti thero attano parivārehi pañcahi bhikkhusatehi parivuto Pubbārāmaṁ agamāsi. Eteneva niyāmena asīti mahāsāvake Pubbārāmameva pesetvā sayaṁ ekena Ānandattherenevasaddhiṁ Jetavanaṁ agamāsi. Ānandattheropi vihāre Satthu vattaṁ katvā vanditvā "Pubbārāmaṁ gacchāmi bhante"āha.

1. Ṭhāne Sāvatthinagare (Ka)

Evaṁ karohi Ānandāti. Satthāraṁ vanditvā tattheva agamāsi. Satthā ekakova Jetavane ohīno[1].

Taṁdivasañhi catasso parisā therasseva dhammakathaṁ sotukāmā ahesuṁ. Kosalamahārājāpi balakāyena parivuto Pubbārāmameva gato. Tathā pañcasata-upāsakaparivāro Anāthapiṇḍiko. Visākhā pana mahā-upāsikā dvīhi jaṅghasahassehi parivutā agamāsi. Sattapaṇṇāsāya kulasatasahassānaṁ vasanaṭṭhāne[2] Sāvatthinagare gehapālakadārake ṭhapetvā sesajano gandhacuṇṇamālādīni gahetvā Pubbārāmameva agamāsi. Catūsu dvāragāmesu[3] gāvuta-aḍḍhayojanayojanaparamaṭṭhāne sabbeyeva[4] manussā gandhacuṇṇamālādihatthā Pubbārāmameva agamaṁsu. Sakalavihāro missakapupphehi abhikiṇṇo viya ahosi.

Dhammasenāpatisāriputtattheropi kho vihāraṁ gantvā vihārapariveṇe aṅgaṇaṭṭhāne aṭṭhāsi. Bhikkhū therassa āsanaṁ paññāpayiṁsu. Thero tattha nisīditvā upaṭṭhākattherena vatte kate bhikkhusaṁghassa ovādaṁ katvā Gandhakuṭiṁ pavisitvā samāpattiṁ appetvā nisīdi. So paricchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhāya Aciravatiṁ gantvā rajojallaṁ pavāhetvā paṭippassaddhadaratho otiṇṇatittheneva uttaritvā nivatthanivāsano saṅghāṭiṁ pārupitvā aṭṭhāsi. Bhikkhusaṁghopi sammukhasammukhaṭṭhānena otaritvā sarīre rajojallaṁ pavāhetvā paccuttaritvā theraṁ parivārayiṁsu. Antovihārepi therassa dhammāsanaṁ paññāpayiṁsu. Catassopi parisā attano attano okāsaṁ ñatvā maggaṁ ṭhapetvā nisīdiṁsu. Sāriputtattheropi pañcabhikkhusataparivāro dhammasabhaṁ āgantvā sīhamatthakappatiṭṭhite samussitasetacchatte ratanapallaṅke cittabījaniṁ gahetvā puratthābhimukho nisīdi. Nisīditvā parisaṁ oloketvā "mahatī vatāyaṁ parisā, imissā na appamattikā[5] parittakadhammadesanā anucchavikā, kataradhammadesanā nu kho anucchavikā bhavissatī"ti tīṇi piṭakāni āvajjamāno imaṁ saṁyojanapariyāya dhammadesanaṁ addasa.

1. Ohīyati (Syā, Ka) 2. Vasitaṭṭhāne (I) 3. Gāmadvāresu (Ka)
4. Sabbasova (Sī) 5. Appamattā (Sī), appamattakā (Syā)

Evaṁ desanaṁ sallakkhetvā taṁ desetukāmo bhikkhū āmantesi **āvuso bhikkha ve**ti. Āvusoti hi avatvā bhikkhaveti vacanaṁ Buddhālāpo nāma hoti, ayaṁ panāyasmā "Dasabalena samānaṁ ālapanaṁ[1] na karissāmī"ti Satthu gāravavasena sāvakālāpaṁ[2] karonto "āvuso bhikkhave"ti āha. **Etadavocā**ti etaṁ "ajjhattasaṁyojanañca āvuso puggalaṁ desessāmi bahiddhāsaṁyojanañcā"ti dhammadesanāpadaṁ avoca.

Tasmiṁ pana ratanapāsāde adhivattho eko sotāpanno devaputto atthi, so Buddhehi vā sāvakehi vā desanāya āraddhamattāyayeva jānāti "ayaṁ desanā uttānikā bhavissati, ayaṁ gambhīrā. Ayaṁ jhānanissitā bhavissati, ayaṁ vipassanānissitā. Ayaṁ magganissitā ayaṁ phalanissitā, ayaṁ nibbānanissitā"ti. So tasmimpi divase therena desanāya āraddhamattāya evaṁ aññāsi "yena nīhārena mayhaṁ ayyena Dhammasenāpatinā Sāriputtattherena desanā āraddhā, ayaṁ desanā vipassanāgāḷhā bhavissati, chahi mukhehi vipassanaṁ kathessati[3]. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatā arahattaṁ pāpuṇissanti[4], sotāpannādīnaṁ pana devamanussānaṁ paricchedo na bhavissati. Desa nāya anucchavikaṁ katvā mayhaṁ ayyassa sādhukāraṁ dassāmī"ti devānubhāvena mahantaṁ saddaṁ katvā "sādhu sādhu ayyā"ti āha.

Devarājena sādhukāre dinne parivārakapāsādasahasse adhivatthā devatā sabbāva sādhukāraṁ adaṁsu. Tāsaṁ sādhukārasaddena sabbā Pubbārāme vasanadevatā, tāsaṁ saddena gāvutamatte devatā, tato aḍḍhayojane yojaneti etenupāyena ekacakkavāḷe, dvīsu cakkavāḷesu, tīsu cakkavāḷesūti dasasahassacakkavāḷesu devatā sādhukāramadaṁsu. Tāsaṁ sādhukārasaddena pathaviṭṭhakanāgā ca[5] ākāsaṭṭhakadevatā ca. Tato abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā, sītavalāhakā, vassavalāhakā, Cātumahārājikā cattāro mahārājāno, Tāvatiṁsā devatā, Sakko devarājā, Yāmā devatā, Suyāmo

---

1. Ālāpaṁ (Sī, Syā) 2. Sāvakānaṁ ālapanaṁ (Ka) 3. Vipassanā kathīyissati (Sī)
4. Gaṇhissanti (Ka) 5. Pathaviheṭṭhā nāgā ca (Ka)

devarājā, Tusitā devatā, Santusito devarājā, Nimmānaratī devatā, Sunimmito devarājā, Vasavattī devatā, Vasavattī devarājā, Brahmapārisajjā, Brahmapurohitā, Mahābrahmāno, Parittābhā, Appamāṇābhā, Ābhassarā, Parittasubhā, Appamāṇasubhā, Subhakiṇhā, Vehapphalā, Avihā, Atappā, Sudassā, Sudassī, Akaniṭṭhā devatāti Asaññe ca Arūpāvacara satte ca ṭhapetvā sotāyatanapavattiṭṭhāne sabbā devatā sādhukāramadaṁsu.

Tato khīṇāsavamahābrahmāno "mahā vatāyaṁ sādhukārasaddo, pathavitalato paṭṭhāya yāva Akaniṭṭhalokaṁ āgato, kimatthaṁ nu kho eso"ti āvajjento "Dhammasenāpatisāriputtatthero Pubbārāme Visākhāya ratanapāsāde nisīditvā saṁyojanapariyāya dhammadesanamārabhi, amhehipi tattha kāyasakkhīhi bhavituṁ vaṭṭatī"ti cintetvā tattha agamaṁsu[1]. Pubbārāmo devatāhi paripuṇṇo, samantā Pubbārāmassa gāvutaṁ aḍḍhayo janaṁ, yojananti sakalacakkavāḷaṁ heṭṭhā pathavitalena tiriyaṁ cakkavāḷapariyantena paricchinnaṁ dasahi cakkavāḷasahassehi sannipatitāhi devatāhi nirantaramahosi, āragga nitudanamatte[2] ṭhāne uparimakoṭiyā saṭṭhi devatā sukhumattabhāve māpetvā aṭṭhaṁsu.

Athāyasmā Sāriputto "mahantaṁ vatidaṁ halāhalaṁ[3], kiṁ nu kho etan"ti āvajjento dasasahassacakkavāḷe thitānaṁ devatānaṁ ekacakkavāḷe sannipatitabhāvaṁ addasa. Atha yasmā Buddhānaṁ adhiṭṭhānakiccaṁ natthi, parisaparimāṇeneva passanti ceva saddañca sāventi. Sāvakānaṁ pana adhiṭṭhānaṁ vaṭṭati. Tasmā thero samāpattiṁ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya mahaggatacittena adhiṭṭhāsi "cakkavāḷapariyantā parisā sabbāpi maṁ passatu, dhammañca me desentassa saddaṁ suṇātū"ti. Adhiṭṭhita kālato paṭṭhāya dakkhiṇajāṇupasse ca cakkavāḷamukhavaṭṭiyañca nisīditvā "Dhammasenāpatisāriputtatthero nāma kīdiso dīgho rasso sāmo odāto"ti vattabbakāraṇaṁ nāhosi, sabbesampi sabbadisāsu nisinnānaṁ abhimukheyeva paññāyittha, nabhamajjhe ṭhitacando viya ahosi. Dhammaṁ

---

1. Āgamaṁsu (Ka)
2. Āragganittuddanamatte (Sī)
3. Kolāhalaṁ (Syā, Ka), kalahalaṁ (?)

desentassāpissa dakkhiṇajāṇupasse ca cakkavāḷamukhavaṭṭiyañca nisinnā sabbe ekaṁ seneva[1] saddaṁ suṇiṁsu.

Evaṁ adhiṭṭhahitvā thero **ajjhattasaṁyojanañca āvuso**ti imaṁ dhammadesanaṁ ārabhi. Tattha **ajjhattan**ti kāmabhavo. **Bahiddhā**ti rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhave appaṁ kālaṁ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṁ, itaresu tīsu koṭṭhā sesu kāmabhavo suñño hoti tuccho, rūpabhave bahuṁ kālaṁ vasanti, tathāpi tesaṁ yasmā kāmabhave cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appakā rūpārūpabhavesu. Yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā, tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti. Yattha appā, tattha appo. Tasmā kāmabhavo ajjhattaṁ nāma jātaṁ, rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhave chandarāgo **ajjhattasaṁyojanaṁ** nāma, bahiddhāsaṅkhā tesu rūpārūpabhavesu chandarāgo **bahiddhāsaṁyojanaṁ** nāma. Orambhāgiyāni vā pañca saṁyojanāni ajjhattasaṁyojanaṁ nāma, uddhambhāgiyāni pañca bahiddhāsaṁyojanaṁ nāma. Tatrāyaṁ vacanattho—oraṁ vuccati kāmadhātu, tattha upapattinipphādanato[2] taṁ oraṁ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṁ vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṁ uddhaṁ bhajantīti uddhambhāgiyāni.

Evaṁ vuttappabhedena ajjhattasaṁyojanena saṁyutto puggalo **ajjhattasaṁyojano**, bahiddhāsaṁyojanena saṁyutto puggalo **bahiddhāsaṁyojano.** Ubhayampi cetaṁ na lokiyassa vaṭṭanissitamahājanassa nāmaṁ. Yesaṁ pana bhavo dvedhā paricchinno, tesaṁ sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnaṁ ariyasāvakānaṁ etaṁ nāmaṁ. Yathā hi mahā araññe Khadiravanasālavanādīni thambho tulāsaṅghāṭoti nāmaṁ na labhanti, Khadiravanaṁ sālavananti nāmameva labhanti. Yadā pana tato rukkhā tiṇhāya[3] kuṭhāriyā chinditvā thambhādisaṇṭhānena tacchitā honti, tadā thambho tulāsaṅghāṭoti nāmaṁ labhanti. Evamevaṁ aparicchinnabhavo bahalakileso puthujjano etaṁ nāmaṁ na labhati, bhavaṁ paricchinditvā kilese tanuke katvā ṭhitā sotāpannādayova labhanti.

Imassa ca panatthassa vibhāvanatthaṁ idaṁ **vacchakasālopamaṁ** veditabbaṁ —vacchakasālaṁ hi katvā anto khāṇuke koṭṭetvā vacchake yottehi

---

1. Ekaraseneva (Sī) 2. Uppattinipphādanato (Sī, Syā) 3. Tikkhāya (Ka)

bandhitvā tesu upanibandhanti, yottesu appahontesu kaṇṇesupi gahetvā tattha vacchake pavesenti, antosālāya okāse appahonte bahi khāṇuke koṭṭetvāpi evameva karonti. Tattha koci antobaddho vacchako bahinipanno hoti, koci bahibaddho antonipanno, koci antobaddho antova nipanno, koci bahibaddho bahiyeva nipanno. Koci antopi abaddhova carati, bahipi abaddhova. Tattha antobaddhassa bahinipannassa bandhanaṁ dīghaṁ hoti. So hi uṇhādipīḷito nikkhamitvā bahi vacchakānaṁ abbhantare nipajjati. Bahibaddhe antonipannepi eseva nayo. Yo pana antobaddho antonipanno, tassa bandhanaṁ rassaṁ hoti. Bahibaddhe bahinipannepi eseva nayo. Ubhopi hi te divasampi khāṇukaṁ anupari gantvā tattheva sayanti. Yo pana anto abaddho tattheva vacchakānaṁ antare vicarati, ayaṁ sīlavā vacchako[1] kaṇṇe gahetvā vacchakānaṁ antare vissaṭṭho divasampi aññattha agantvā tattheva carati. Bahi abaddhe tattheva vicarantepi eseva nayo.

Tattha vacchakasālā viya tayo bhavā veditabbā. Vacchakasālāyaṁ khāṇukā viya avijjākhāṇuko. Vacchakabandhanayottaṁ viya dasa saṁyojanāni. Vacchakā viya tīsu bhavesu nibbattasattā. Antobaddho bahisayitavacchako viya rūpārūpabhavesu sotāpannasakadāgāmino. Te hi kiñcāpi tattheva vasanti, saṁyojanaṁ pana tesaṁ kāmāvacarūpanibaddhameva. Kenaṭṭhena? Appahīnaṭṭhena. Rūpārūpabhavesu puthujjanopi eteheva saṅgahito. Sopi hi kiñcāpi tattha vasati, saṁyojanaṁ panassa kāmāvacarūpanibaddha meva. Bahibaddho antosayitavacchako viya kāmāvacare anāgāmī. So hi kiñcāpi kāmā vacare vasati, saṁyojanaṁ panassa rūpārūpabhavūpanibaddhameva. Antobaddho antonipanno viya kāmāvacare sotāpannasakadāgāmino. Te hi sayampi kāmāvacare vasanti, saṁyojanampi tesaṁ kāmāvacarūpanibaddhameva. Bahibaddho bahinipanno viya rūpārūpabhavesu anāgāmī. So hi sayampi tattha vasati, saṁyojanampissa rūpārūpabhavūpanibaddhameva. Anto-abaddho antovicaraṇavacchako viya kāmāvacare khīṇāsavo. Bahi abaddho

1. Sīlakavacchako (Sī), sayitavacchako (Syā)

bahivicaraṇavacchako viya rūpārūpabhave khīṇāsavo. Saṁyojanesu pana sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imāni tīṇi gacchantaṁ nivārenti, gataṁ paṭi-ānenti. Kāmacchando byāpādoti imāni pana dve saṁyojanāni samāpattiyā vā avikkhambhetvā maggena vā asamucchinditvā rūpārūpabhave nibbattituṁ na sakkoti.

Katamo cāvusoti idaṁ thero yathā nāma puriso dve ratanapeḷā passe ṭhapetvā sampattaparisāya dve hatthe pūretvā sattavidhaṁ ratanaṁ bhājetvā dadeyya, evaṁ paṭhamaṁ ratanapeḷaṁ[1] datvā[2] dutiyampi tatheva dadeyya. Evamevaṁ "ajjhattasaṁyojanañca āvuso puggalaṁ desessāmi bahiddhāsaṁyojanañcā"ti imāni dve padāni mātikā vasena ṭhapetvā idāni aṭṭhavidhāya parisāya bhājetvā dassetuṁ vitthārakathaṁ ārabhi.

Tattha **idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Sīlavā hotī**ti catupārisuddhisīlehi sīlasampanno hoti. Iti thero ettāvatā ca kira catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṁ vitthāretvā dassesīti Dīpavihāravāsī Summatthero āha. Antevāsiko panassa Tipiṭakacūḷanāgatthero āha "ubhayatthāpi pātimokkhasaṁvarova vutto. Pātimokkhasaṁvaroyeva hi sīlaṁ, itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthī"ti ananujānanto uttari āha[3]—indriyasaṁvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṁ, paccayasannissitaṁ paṭi laddhapaccaye "idamatthan"ti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṁ, nippariyāyena pana pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ. Yassa so bhinno, ayaṁ chinnasīso viya puriso hattha pāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṁ acchinnasīso viya puriso jīvitaṁ sesāni puna pākatikāni katvā rakkhituṁ sakkoti. Tasmā sīlavāti iminā pātimokkhasaṁvaraṁ uddisitvā[4] taṁ vitthārento "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti-ādimāhāti.

---

1. Paṭhamakaratanapeḷaṁ (Sī)
2. Daḷhaṁ datvā (Ka)
3. Vuttaṭṭhānaṁ nāma natthīti. Vatvā taṁ anujānanto āha (Saṁ-Ṭṭha 3. 262 piṭṭhe.)
4. Niddisitvā (Syā)

Tattha **pātimokkhasaṁvarasaṁvuto**ti pātimokkhasaṁvarena samannāgato. **Ācāragocarasampanno**ti ācārena ca gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassī. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhati sikkhāpadesū**ti taṁ taṁ sikkhāpadaṁ samādiyitvā sikkhati. Apica **samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṁkiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhi tabbaṁ kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā, taṁ sabbaṁ sammā ādāya sikkhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana sabbānetāni pātimokkhasaṁvarādīni padāni Visuddhimagge[1] vuttāni, catupārisuddhisīlañca sabbākārena vibhajitvā dassitaṁ. **Aññataraṁ devanikā yan**ti chasu kāmāvacaradevaghaṭāsu[2] aññataraṁ devaghaṭaṁ. **Āgāmī hotī**ti heṭṭhā āgāmī hoti. **Āgantā itthattan**ti itthattaṁ mānusakapañcakkhandhabhāvameva āgantā hoti, tatrūpapattiko vā uparūpapattiko vā na hoti, puna heṭṭhāgāmīyeva hotīti dasseti. Iminā aṅgena sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno heṭṭhimaṁ maggadva yañceva phaladvayañca kathitaṁ.

Aññataraṁ santaṁ cetovimuttinti aṭṭhasu samāpattīsu aññataraṁ catutthajjhāna samāpattiṁ. Sā hi paccanīkakilesānaṁ santattā santā, teheva ca kilesehi cetaso vimuttattā cetovimuttīti vuccati. **Aññataraṁ devanikāyan**ti pañcasu suddhāvāsadevanikāyesu aññataraṁ. **Anāgantā itthattan**ti puna imaṁ pañcakkhandhabhāvaṁ anāgantā, heṭṭhūpa pattiko na hoti, uparūpapattiko vā hoti tattheva vā parinibbāyīti dasseti. Iminā aṅgena samādhikammikassa bhikkhuno tayo maggā tīṇi ca phalāni kathitāni.

Kāmānaṁyeva nibbidāyāti duvidhānampi kāmānaṁ nibbindanatthāya ukkaṇṭhanatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti appavattikaraṇatthāya. **Paṭipanno hotī**ti paṭipattiṁ paṭipanno hoti. Ettāvatā sotāpannassa ca sakadāgāmino ca pañcakāmaguṇikarāgakkhayatthāya anāgāmimaggavipassanā kathitā hoti. **Bhavānaṁyevā**ti tiṇṇaṁ bhavānaṁ. Iminā anāgāmino bhavarāgakkhayatthāya arahattamaggavipassanā kathitā hoti. **Taṇhākkhayāya paṭipanno hotī**ti

---

1. Visuddhi 1. 16 piṭṭhe.

2. Kāmāvacaradevesu (Ka)

imināpi sotāpannasakadāgāmīnaṁyeva pañcakāmaguṇikataṇhākkhayakaraṇatthaṁ anāgāmimaggavipassanā kathitā. **So lobhakkhayāyā**ti imināpi anāgāmino bhavalobhakkhayatthāya[1] arahattamaggavipassanāva kathitā. **Aññataraṁ devanikāyan**ti Suddhāvāsesveva aññataraṁ devanikāyaṁ. **Anāgantā itthattan**ti imaṁ khandhapañcakabhāvaṁ anāgantā, heṭṭhūpapattiko na hoti, uparūpapattiko vā hoti, tattheva vā parinibbāyati.

Iti paṭhamena aṅgena sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno heṭṭhimāni dve maggaphalāni kathitāni, dutiyena samādhikammikassa tīṇi maggaphalāni, "so kāmānan"ti iminā sotāpannasakadāgāmīnaṁ pañcakāmaguṇikarāgakkhayāya upari anāgāmimaggavipassanā, "so bhavānaṁyevā"ti iminā anāgāmissa upari arahattamaggavipa ssanā, "so taṇhākkhayāyā"ti iminā sotāpannasakadāgāmīnaṁ pañcakāmaguṇikataṇhākkha yāya upari anāgāmimaggavipassanā, "so lobhakkhayāyā"ti iminā anāgāmino bhavalobha kkhayāya upari arahattamaggavipassanā kathitāti evaṁ chahi mukhehi vipassanaṁ kathetvā desanaṁ yathānusandhiṁ pāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatā arahattaṁ pāpuṇiṁsu, sotāpannādīnaṁ paricchedova nāhosi. Yathā ca imasmiṁ samāgame, evaṁ Mahāsamayasutte Maṅgalasutte ca Cūḷarāhulovādasutte ca koṭisatasahassadevatā arahattaṁ pāpuṇiṁsu, sotāpannādīnaṁ devamanussānaṁ paricchedo nāhosi.

Samacittā devatāti cittassa sukhumabhāvasamatāya samacittā. Sabbāpi hi tā attano attabhāve sukhume cittasarikkhake[2] katvā māpesuṁ. Tena samacittā nāma jātā. Aparenapi kāraṇena samacittā—"Therena samāpatti tāva kathitā, samāpattithāmo pana na kathito. Mayaṁ Dasabalaṁ pakkositvā samāpattiyā thāmaṁ kathāpessāmā"ti sabbāpi ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṁ—"Therena ekena pariyāyena samāpattipi samāpattithāmopi kathito, ko nu kho imaṁ samāgamaṁ sampatto, ko na sampatto"ti olokayamānā Tathāgatassa asampattabhāvaṁ disvā "mayaṁ Tathāgataṁ

---

1. Bhavalobhakkhayāya (Sī)   2. Cittasarikkhakeva (Ka)

pakkositvā parisaṁ paripuṇṇaṁ karissāmā"ti sabbāpi ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṁ—anāgate kocideva bhikkhu vā bhikkhunī vā devo vā manusso vā "ayaṁ desanā sāvakabhāsitā"ti agāravaṁ kareyya, Sammāsambuddhaṁ pakkositvā imaṁ desanaṁ sabbaññubhāsitaṁ karissāma. Evaṁ anāgate garubhāvanīyā bhavissatīti sabbāva ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṁ—sabbāpi hi tā ekasamāpattilābhiniyo vā ahesuṁ ekārammaṇalābhiniyo vāti evampi samacittā.

Haṭṭhāti tuṭṭhapahaṭṭhā āmoditā pamoditā. **Sādhū**ti āyācanatthe nipāto. **Anu kampaṁ upādāyā**ti na therassa anukampaṁ kāruññaṁ anuddayaṁ paṭicca, na ca imasmiṁ ṭhāne therassa anukampitabbakiccaṁ atthi. Yasmiṁ hi divase thero sūkarakhataleṇadvāre bhāgineyyassa Dīghanakhaparibbājakassa vedanākammaṭṭhāne[1] kathiyamāne tālavaṇṭaṁ gahetvā Satthāraṁ bījamāno ṭhito parassa vaḍḍhitabhojanaṁ bhuñjitvā khudaṁ[2] vinodento viya parassa sajjitapasādhanaṁ sīse paṭimuñcanto viya ca sāvaka pāramiñāṇassa nippadesato matthakaṁ patto, tasmiṁyeva divase Bhagavatā anukampito nāma. Avasesānaṁ pana taṁ ṭhānaṁ sampattānaṁ devamanussānaṁ anukampaṁ upādāya gacchatu Bhagavāti Bhagavantaṁ yāciṁsu.

Balavā purisoti dubbalo hi khippaṁ samiñjanapasāraṇaṁ kātuṁ na sakkoti, balavāva sakkoti. Tenetaṁ vuttaṁ. **Sammukhe**[3] **pāturahosī**ti sammukhaṭṭhāne puratoyeva pākaṭo ahosi. **Bhagavā etadavocā**ti etaṁ "idha Sāriputtā"ti-ādinā nayena attano āgamanakāraṇaṁ avoca. Evaṁ kirassa ahosi "sace koci bālo akataññū bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā evaṁ cinteyya 'Sāriputtatthero mahantaṁ parisaṁ alattha, Sammāsambuddho ettakaṁ adhivāsetuṁ asakkonto usūyāya parisaṁ uṭṭhāpetuṁ āgato'ti. So imaṁ mayi manopadosaṁ katvā apāye nibbatteyyā"ti. Athattano āgamanakāraṇaṁ kathento etaṁ "idha Sāriputtā"ti-ādivacanaṁ avoca.

---

1. Ma 2. 168 piṭṭhe. 2. Khuddaṁ (Syā, Ka) 3. Pamukhe (Sī)

Evaṁ attano āgamanakāraṇaṁ kathetvā idāni samāpattiyā thāmaṁ kathetuṁ **tā kho pana Sāriputta devatā dasapi hutvā**ti-ādimāha. Tattha yasavasena vā atthaṁ āharituṁ vaṭṭati samāpattivasena vā. Yasavasena tāva mahesakkhā[1] devatā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu, tāhi appesakkhatarā vīsati vīsati ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu, tāhi appesakkhatarā -pa- saṭṭhi saṭṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu. Samāpattivasena pana yāhi paṇītā samāpatti bhāvitā, tā saṭṭhi saṭṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu. Yāhi tato hīnatarā, tā paññāsa paññāsa -pa-. Yāhi tato hīnatarā samāpatti bhāvitā -pa- tā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu. Yāhi vā hīnā bhāvitā, tā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu. Yāhi tato paṇītatarā bhāvitā, tā vīsati vīsati. Yāhi tato paṇītatarā -pa- tā saṭṭhi saṭṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṁsu.

Āraggakoṭinitudanamatteti āraggakoṭiyā patanamatte okāse. **Na ca añña maññaṁ byābādhentī**ti evaṁ sambādhe ṭhāne tiṭṭhantiyopi aññamaññaṁ na byābādhenti na ghaṭṭenti, asampīḷā asambādhāva ahesuṁ. "Tava hattho maṁ bādhati, tava pādo maṁ bādhati, tvaṁ maṁ maddantī ṭhitā"ti vattabbakāraṇaṁ nāhosi. **Tattha nūnā**ti tasmiṁ bhave nūna. **Tathācittaṁ bhāvitan**ti tenākārena cittaṁ bhāvitaṁ. **Yena tā devatā**ti yena tathābhāvitena cittena tā devatā dasapi hutvā -pa- tiṭṭhanti, na ca aññamaññaṁ byābādhentīti. **Idheva kho**ti sāsane vā manussaloke vā bhummaṁ, imasmiṁyeva sāsane imasmiṁyeva manussaloketi attho. Tāsañhi devatānaṁ imasmiṁyeva manussaloke imasmiṁyeva ca sāsane taṁ cittaṁ bhāvitaṁ[2], yena tā sante rūpabhave nibbattā, tato ca pana āgantvā evaṁ sukhume attabhāve māpetvā ṭhitā. Tattha kiñcāpi Kassapadasabalassa sāsane tīṇi maggaphalāni nibbattetvā brahmaloke nibbattadevatāpi atthi, sabbabuddhānaṁ pana ekāva anusāsanī[3] ekaṁ sāsananti katvā "idheva kho Sāriputtā"ti aññabuddhānaṁ sāsanampi imameva sāsanaṁ karonto āha. Ettāvatā Tathāgatena samāpattiyā thāmo kathito.

---

1. Mahesakkhā mahesakkhā (Sī) 2. Tathābhāvitaṁ cittaṁ (I) 3. Anusatthi (Sī, Syā)

Idāni Sāriputtattheraṁ ārabbha tantivasena anusāsaniṁ kathento **tasmātiha Sāriputtā**ti āha. Tattha **tasmā**ti yasmā tā devatā idheva santaṁ samāpattiṁ nibbattetvā sante bhave nibbattā, tasmā. **Santindriyā**ti pañcannaṁ indriyānaṁ santatāya nibbutatāya paṇītatāya santindriyā. **Santamānasā**ti mānasassa santatāya nibbutatāya paṇītatāya santamānasā. **Santaṁyeva upahāraṁ upaharissāmā**ti kāyacittūpahāraṁ santaṁ nibbutaṁ paṇītaṁyeva upaharissāma. **Sabrahmacārīsū**ti samānaṁ ekuddesatādiṁ brahmaṁ carantesu[1] sahadhammikesu. **Evaṁ hi vo Sāriputta sikkhitabban**ti iminā ettakena vārena[2] Bhagavā desanaṁ sabbaññubhāsitaṁ akāsi. **Anassun**ti naṭṭhā vinaṭṭhā. **Ye imaṁ dhammapariyāyaṁ nāssosun**ti ye attano pāpikaṁ tucchaṁ niratthakaṁ diṭṭhiṁ nissāya imaṁ eva rūpaṁ dhammadesanaṁ sotuṁ na labhiṁsūti yathānusandhinā desanaṁ niṭṭhāpesi.

38. Chaṭṭhe **varaṇāyaṁ viharatī**ti varaṇā nāma ekaṁ nagaraṁ, taṁ upanissāya viharati. **Kāmarāgābhinivesavinibandhapaligedhapariyuṭṭhānajjhosānahetū**ti kāmarāgābhinivesahetu[3] kāmarāgavinibandhahetu kāmarāgapaligedhahetu kāmarāgapariyuṭṭhānahetu kāmarāga-ajjhosānahetūti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yvāyaṁ pañca kāmaguṇe nissāya uppajjati kāmarāgo, tassābhinivesādihetu. Kāmarāgena abhiniviṭṭhattā vinibaddhattā tasmiṁyeva ca kāmarāge mahāpaṅke viya paligedhattā anupaviṭṭhattā teneva ca kāmarāgena pariyuṭṭhitattā gahitattā ( )[4] kāmarāgeneva ca ajjhositattā gilitvā pariniṭṭhapetvā gahitattāti. **Diṭṭhirāgā**dipadesupi[5] eseva nayo. **Diṭṭhirāgo**ti panettha dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo nissāya uppajjanakarāgo veditabbo. **Puratthimesu janapadesū**ti therassa vasanaṭṭhānato Sāvatthijanapado puratthimadisābhāge hoti, thero ca nisīdantopi tatomukhova nisinno, tasmā evamāha. **Udānaṁ udānesī**ti udāhāraṁ udāhari. Yathā hi yaṁ telaṁ mānaṁ gahetuṁ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṁ avasesakoti vuccati. Yañca jalaṁ[6] taḷākaṁ gahetuṁ na sakkoti, ajjhottharitvā

---

1. Samāna-ekuddesatādibrahmacariyavantesu (Ka)
2. Ṭhānena (Sī)
3. Kāmarāgavinivesahetu (Sī, Syā)
4. (Kāmarāgena abhinibandhattā tasmiṁ yeva ca) (Ka)
5. Diṭṭhirāgādīsupi (Ka)
6. Oghaṁ (Sī)

gacchati, taṁ oghoti vuccati, evamevaṁ yaṁ pītivacanaṁ hadayaṁ gahetuṁ na sakkoti, adhikaṁ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṁ udānanti vuccati, evarūpaṁ pītimayavacanaṁ nicchāresīti attho.

39. Sattame **Gundāvane**ti evaṁnāmake vane. **Upasaṅkamī**ti "Mahākaccānatthero kira nāma attano pitumattampi ayyakamattampi disvā neva abhivādeti na paccuṭṭheti na āsanena nimantetī"ti sutvā "na sakkā ettakena niṭṭhaṁ gantuṁ, upasaṅkamitvā naṁ pariggaṇhissāmī"ti bhuttapātarāso yenāyasmā Mahākaccāno tenupasaṅkami. **Jiṇṇe**ti jarā jiṇṇe. **Vuddhe**ti vayovuddhe. **Mahallake**ti jātimahallake. **Addhagate**ti dīghakāla ddhānaṁ atikkante. **Vayo-anuppatte**ti pacchimavayaṁ anuppatte. **Tayidaṁ bho Kaccāna tathevā**ti bho Kaccāna yaṁ taṁ amhehi kevalaṁ sutameva, taṁ iminā diṭṭhena sameti. Tasmā taṁ tatheva, na aññathā. **Na hi bhavaṁ Kaccāno brāhmaṇe**ti idaṁ attānaṁ sandhāya vadati. Ayaṁ kirassa adhippāyo—amhe evaṁ mahallake disvā bhoto Kaccānassa abhivādanamattampi paccuṭṭhānamattampi āsanena nimantanamattampi natthīti. **Na sampannamevā**ti na yuttameva na anucchavikameva.

Thero brāhmaṇassa vacanaṁ sutvā "ayaṁ brāhmaṇo neva vuddhe jānāti na dahare, ācikkhissāmissa vuddhe ca dahare cā"ti desanaṁ vaḍḍhento **atthi brāhmaṇā**ti-ādimāha. Tattha **jānatā**ti sabbaṁ neyyaṁ jānantena. **Passatā**ti tadeva hatthe ṭhapitaṁ āmalakaṁ viya passantena. **Vuddhabhūmī**ti yena kāraṇena vuddho nāma hoti, taṁ kāraṇaṁ. **Daharabhūmī**ti yena kāraṇena daharo nāma hoti, taṁ kāraṇaṁ. **Āsītiko**ti asītivassavayo. **Nāvutiko**ti navutivassavayo. **Kāme paribhuñjatī**ti vatthukāme kilesakā meti duvidhepi kāme kamanavasena paribhuñjati. **Kāmamajjhāvasatī**ti duvidhepi kāme ghare gharassāmiko viyavasati adhivasati. **Kāmapariyesanāya ussuko**ti duvidhānampi kāmānaṁ pariyesanatthaṁ ussukkamāpanno. **Bālo na therotveva**[1] **saṅkhyaṁ gacchatī**ti so na thero[2] bālo mandotveva gaṇanaṁ gacchati. Vuttaṁ hetaṁ—

---

1. Bālo therotveva (Sī) 2. So thero (Sī)

"Na tena thero so hoti, yenassa palitaṁ siro.
Paripakko vayo tassa, moghajiṇṇoti vuccatī"ti[1].

Daharoti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanena samannāgato. **Susukāḷakeso**ti suṭṭhu kāḷakeso. **Bhadrena yobbanena samannāgato**ti yena[2] yobbanena samannāgato[3] yuvā, taṁ yobbanaṁ bhadraṁ laddhakanti dasseti. **Paṭhamena vayasā**ti paṭhamavayo nāma tettiṁsa vassāni, tena samannāgatoti attho. **Paṇḍito therotveva saṅkhyaṁ gacchatī**ti so evarūpo puggalo paṇḍitoti ca theroti ca gaṇanaṁ gacchati. Vuttampi cetaṁ—

"Yamhi saccañca dhammo ca, ahiṁsā saṁyamo damo.
Sa ve vantamalo dhīro, thero iti pavuccatī"ti[1].

40. Aṭṭhame **corā balavanto hontī**ti pakkhasampannā parivārasampannā dhanasampannā nivāsaṭṭhānasampannā vāhanasampannā ca honti. **Rājāno tasmiṁ samaye dubbalā hontī**ti tasmiṁ samaye rājāno tāsaṁ sampattīnaṁ abhāvena dubbalā honti. **Atiyātu**nti bahiddhā janapadacārikaṁ caritvā icchiticchitakkhaṇe antonagaraṁ pavisituṁ. **Niyyātu**nti "corā janapadaṁ vilumpanti maddanti, te nisedhessāmā"ti paṭhamayāme vā majjhimayāme vā pacchimayāme vā nikkhamituṁ phāsukaṁ na hoti. Tato uṭṭhāya[4] corā manusse pothetvā acchinditvā gacchanti. **Paccantime vā janapade anusaññātu**nti gāmaṁ vāsakaraṇatthāya[5] setuṁ attharaṇatthāya pokkharaṇiṁ khaṇāpana tthāya sālādīnaṁ karaṇatthāya paccantime janapade anusaññātumpi na sukhaṁ hoti. **Brāhmaṇagahapatikāna**nti antonagaravāsīnaṁ brāhmaṇagahapatikānaṁ. **Bāhirāni vā kammantānī**ti bahigāme ārāme khettakammantāni. **Pāpabhikkhū balavanto hontī**ti pakkhuttarā yasuttarā puññavanto[6] bahukehi upaṭṭhākehi ca upaṭṭhākīhi ca samannāgatā rājarājamahāmattasannissitā. **Pesalā bhikkhū tasmiṁ samaye dubbalā hontī**ti tasmiṁ samaye piyasīlā bhikkhū tāsaṁ sampattīnaṁ abhāvena dubbalā honti. **Tuṇhībhūtā tuṇhī bhūtāva saṁghamajjhe**

1. Khu 1. 51 piṭṭhe Dhammapade.
2. Iminā ssa yena (Sī)
3. Samannāgatattā (Syā, Ka)
4. Paṭṭhāya (Syā, Ka)
5. Gāmavāsakaraṇatthāya (Sī, Syā)
6. Pakkhantabalavanto (Ka)

saṅkasāyantīti[1] nissaddā hutvā saṁghamajjhe nisinnā kiñci ekavacanampi mukhaṁ ukkhipitvā kathetuṁ asakkontā pajjhāyantā viya nisīdanti. **Tayidan**ti tadetaṁ kāraṇaṁ. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

41. Navame **micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti micchāpaṭipattiyā kāraṇahetu paṭipajjanahetūti attho. **Ñāyaṁ dhammaṁ kusalan**ti sahavipassanakaṁ maggaṁ. Evarūpo hi sahavipassanakaṁ maggaṁ ārādhetuṁ sampādetuṁ pūretuṁ na sakkoti. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo. Imasmiṁ sutte saha vipassanāya maggo kathito.

42. Dasame **duggahitehī**ti uppaṭipāṭiyā gahitehi. **Byañjanappatirūpakehī**ti byañjanaso[2] patirūpakehi akkharacitratāya[3] laddhakehi. **Atthañca dhammañca paṭibāhantī**ti suggahitasuttantānaṁ atthañca[4] Pāḷiñca paṭibāhanti, attano duggahitasuttantānaṁ yeva atthañca Pāḷiñca uttaritaraṁ katvā dassenti. Sukkapakkho vuttavipallāsena vedi tabbo. Imasmiṁ sutte sāsanassa vuddhi ca parihāni ca kathitāti.

Samacittavaggo catuttho.

---

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uttānā**ti pākaṭā appaṭicchannā. **Gambhīrā**ti guḷhā paṭicchannā. **Uddhatā**ti uddhaccena samannāgatā. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṁ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā kharavacanā[5]. **Vikiṇṇavācā**ti asaṁyatavacanā divasampi niratthakavacanapalāpino. **Muṭṭhassatī**ti vissaṭṭhasatino. **Asampajānā**ti nippaññā. **Asamāhitā**ti citteka ggatāmattassāpi alābhino. **Pākatindriyā**ti pakatiyā ṭhitehi vivaṭehi arakkhitehi indriyehi samannāgatā. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

---

1. Sañjhāyantīti (Sī), saṁjhāyantīti (I)
2. Byañjaneneva (Sī)
3. Akkharacintakāya (Sī), akkharacittatāya (Syā)
4. Aṭṭhakathañca (Sī, Syā)
5. Kharavācā (Syā, Ka)

44. Dutiye **bhaṇḍanajātā**ti bhaṇḍanaṁ vuccati kalahassa pubbabhāgo, taṁ tesaṁ jātanti bhaṇḍanajātā. Tathā "mayaṁ tumhe daṇḍāpessāma bandhāpessāmā"ti-ādivacana ppavattiyā sañjātakalahā. Ayaṁ tāva gihīsu nayo. Pabbajitā pana āpattivītikkamavācaṁ vadantā **kalahajātā** nāma. **Vivādāpannā**ti viruddhavādaṁ āpannā. **Mukhasattīhi vituda ntā**ti guṇānaṁ chindanaṭṭhena dubbhāsitā vācā mukhasattiyoti vuccanti, tāhi vitudantā vijjhantā. **Samaggā**ti ekakammaṁ ekuddeso samasikkhatāti etesaṁ karaṇena samagga tāya sahitā[1]. **Piyacakkhūhī**ti mettācakkhūhi.

45. Tatiye **aggavatī**ti uttamapuggalavatī, aggāya vā uttamāya paṭipattiyā samannāgatā. Tato viparītā **anaggavatī. Bāhulikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṁ sithilaṁ gaṇhantīti **sāthalikā. Okkamane pubbaṅgamā**ti ettha okkamanaṁ vuccati avagamanaṭṭhena pañca nīvaraṇāni, tena pañcanīvaraṇapūraṇe[2] pubbaṅgamāti vuttaṁ hoti. **Paviveke**ti upadhiviveke nibbāne. **Nikkhittadhurā**ti tividhepi viveke oropitadhurā[3]. **Na vīriyaṁ ārabhantī**ti duvidhampi vīriyaṁ na karonti. **Appattassa pattiyā**ti pubbe appattassa jhānavipassanāmaggaphalavisesassa patti-atthāya. Itaraṁ padadvayaṁ tasseva vevacanaṁ. **Pacchimā janatā**ti saddhivihārika-antevāsikajano. **Diṭṭhānugatiṁ āpajjatī**ti ācariyupajjhāyehi kataṁ anukaronto diṭṭhassa tesaṁ ācārassa anugatiṁ āpajjati nāma. Sesaṁ vuttapaṭipakkhanayena veditabbaṁ.

46. Catutthe **ariyā**ti ariyasāvakaparisā. **Anariyā**ti puthujjanaparisā. **"Idaṁ dukkhan"ti yathābhūtaṁ nappajānantī**ti ṭhapetvā taṇhaṁ tebhūmakā pañcakkhandhā dukkhasaccaṁ nāma, ettakameva dukkhaṁ, ito uddhaṁ dukkhaṁ natthīti yathāsabhāvato nappajānanti. Esa nayo sabbattha. Sesapadesu pana tassa dukkhassa samuṭṭhāpikā purimataṇhā **samudayo** nāma, tassāyeva taṇhāya, dvinnampi vā tesaṁ saccānaṁ accantakkhayo asamuppatti **dukkhanirodho** nāma, aṭṭhaṅgiko ariyamaggo **dukkhanirodhagāminī paṭipadā**

---

1. Samāhitā (Ka)
2. Te pañca nīvaraṇe pūraṇe (Ka) Ma-Ṭṭha 1. 105 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Nikkhittadhurā oropitadhurā (Sī)

nāmāti evaṁ imasmiṁ sutte catūhi saccehi cattāro maggā ca cattāri ca phalāni kathitāni.

47. Pañcame **parisākasaṭo**ti[1] kasaṭaparisā kacavaraparisā palāpaparisāti[2] attho. **Parisāmaṇḍo**ti pasannaparisā sāraparisāti attho. **Chandāgatiṁ gacchantī**ti chandena agatiṁ gacchanti, akattabbaṁ karontīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṁ bhikkhūnaṁ amanāpe bhaṇḍake patte taṁ parivattetvā manāpaṁ dento **chandāgatiṁ gacchati** nāma. Attano pana abhārabhūtānaṁ manāpe bhaṇḍake patte taṁ parivattetvā amanāpaṁ dento **dosāgatiṁ gacchati** nāma. Bhaṇḍakabhājanīyavatthuñca ṭhitikañca[3] ajānanto **mohāgatiṁ gacchati** nāma. Mukha rānaṁ vā rājādinissitānaṁ vā "ime me[4] amanāpe bhaṇḍake dinne anatthampi kareyyun"ti bhayena parivattetvā manāpaṁ dento **bhayāgatiṁ gacchati** nāma. Yo pana evaṁ na gacchati, sabbesaṁ tulābhūto pamāṇabhūto majjhatto hutvā yaṁ yassa pāpuṇāti, taññeva tassa deti, ayaṁ catubbidhampi agatigamanaṁ[5] na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattiṁ lahukāpattīti katvā kathento **chandāgatiṁ gacchati** nāma. Itarassa lahukāpattiṁ garukāpattīti katvā kathento **dosāgatiṁ gacchati** nāma. Āpattivuṭṭhānaṁ pana samuccayakkhandhakañca[6] ajānanto **mohāgatiṁ gacchati** nāma. Mukharassa vā rājapūjitassa vā "ayaṁ me garukaṁ katvā āpattiṁ kathentassa anatthampi kareyyā"ti garukameva lahukāti katvā kathento **bhayāgatiṁ gacchati** nāma. Yo pana sabbesaṁ yathābhūtameva katheti, ayaṁ catubbidhampi agatigamanaṁ na gacchati nāma.

48. Chaṭṭhe **okkācitavinītā**ti dubbinītā. **No paṭipucchāvinītā**ti na pucchitvā[7] vinītā. **Gambhīrā**ti Pāḷivasena gambhīrā Sallasuttasadisā[8]. **Gambhīratthā**ti atthavasena gambhīrā Mahāvedallasuttasadisā. **Lokuttarā**ti

---

1. Parisakasaṭoti (Sī, Syā)
2. Palāsaparisāti (Ka)
3. Bhaṇḍabhājaniyaṁ vattañca vihitañca (Ka)
4. Imesaṁ (Ka)
5. Agatiṁ (Sī)
6. Āpattikkhandhakañca (Syā, Ka)
7. Pucchitvā pucchitvā (Sī)
8. Cūḷavedallasuttasadisā (Syā)

lokuttara-atthadīpakā. **Suññatāpaṭisaṁyuttā**ti sattasuññaṁ dhammamattameva[1] pakāsakā Asaṅkhatasaṁyuttasadisā[2]. **Na aññā cittaṁ upaṭṭhapentī**ti vijānanatthāya cittaṁ na upaṭṭhapenti, niddāyanti vā aññavihitā vā honti. **Uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabban**ti uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe ca. **Kavitā**ti[3] kavīhi katā. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Cittakkharā**ti vicitra-akkharā. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Bāhirakā**ti sāsanato bahi bhūtā. **Sāvakabhāsitā**ti tesaṁ tesaṁ sāvakehi bhāsitā. **Sussūsantī**ti akkharacittatāya ceva sarasampattiyā[4] ca attamanā hutvā suṇanti. **Na ceva aññamaññaṁ paṭipucchantī**ti aññamaññaṁ atthaṁ vā anusandhiṁ vā pubbāparaṁ vā na pucchanti. **Na ca paṭivicarantī**ti pucchanatthāya cārikaṁ na vicaranti. **Idaṁ kathan**ti idaṁ byañjanaṁ kathaṁ rope tabbaṁ kinti ropetabbaṁ. **Imassa ko attho**ti imassa bhāsitassa ko attho, kā anusandhi, kiṁ pubbāparaṁ. **Avivaṭan**ti paṭicchannaṁ. **Na vivarantī**ti na ugghāṭenti. **Anuttānīkatan**ti apākaṭaṁ kataṁ. **Na uttāniṁ karontī**ti pākaṭaṁ na karonti. **Kaṅkhāṭṭhāniyesū**ti kaṅkhāya kāraṇabhūtesu. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

49. Sattame **āmisagarū**ti catupaccayagarukā lokuttaradhammaṁ lāmakato gahetvā ṭhitaparisā. **Saddhammagarū**ti nava lokuttaradhamme garuke katvā cattāro paccaye lāmakato[5] gahetvā ṭhitaparisā. **Ubhatobhāgavimutto**ti dvīhi bhāgehi vimutto. **Paññāvimutto**ti paññāya vimutto sukkhavipassakakhīṇāsavo. **Kāyasakkhī**ti kāyena jhānaphassaṁ phusitvā pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikatvā ṭhito. **Diṭṭhippatto**ti[6] diṭṭhantaṁ patto. Ime dvepi chasu ṭhānesu labbhanti. **Saddhāvimutto**ti saddahanto vimutto. Ayampi chasu ṭhānesu labbhati. Dhammaṁ anussaratīti **dhammānusārī.** Saddhaṁ anussaratīti **saddhānusārī**. Ime dvepi paṭhamamaggasamaṅgino. **Kalyāṇadhammo**ti sundaradhammo. **Dussīlo pāpadhammo**ti nissīlo lāmakadhammo. Imaṁ kasmā gaṇhanti? Sabbesu hi ekasadisesu

---

1. Sattasuññatadhammamattameva (Syā, Saṁ-Ṭṭha 2. 211 piṭṭhe ca)
2. Saññāsaṅkhatasaṁyuttasadisā (Sī), saṅkhatasaṁyuttasadisā (Ka), saṁkhittasaṁyuttasadisā (Saṁ-Ṭṭha 2. 211 piṭṭhe)
3. Kavikatāti (sabbattha) Ṭīkā oloketabbā.
4. Padasampattiyā (Ka)
5. Omakato (Sī)
6. Diṭṭhappattoti (Sī)

jātesu sīlavantesu balavagāravaṁ[1] na hoti, ekaccesu pana dussīlesu sati sīlavantānaṁ upari balavagāravaṁ hotīti maññantā gaṇhanti. **Te tena lābhaṁ labhantī**ti te bhikkhū ekaccānaṁ vaṇṇaṁ ekaccānaṁ avaṇṇaṁ[2] kathetvā cattāro paccaye labhanti. **Gathitā**ti taṇhāya ganthitā. **Mucchitā**ti taṇhāvaseneva mucchitā. **Ajjhopannā**ti ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Anādīnavadassāvino**ti apaccavekkhitaparibhoge ādīnavaṁ apassantā. **Anissaraṇapaññā**ti catūsu paccayesu chandarāga-apakaḍḍhanāya nissaraṇa paññāya virahitā idamatthaṁ etanti ajānantā. **Paribhuñjantī**ti sacchandarāgā hutvā paribhuñjanti.

Sukkapakkhe **ubhatobhāgavimutto**ti-ādīsu ayaṁ sattannampi ariyapuggalānaṁ saṅkhepapakāsanā—eko bhikkhu paññādhurena abhiniviṭṭho aṭṭha samāpattiyo nibba ttetvā sotāpattimaggaṁ pāpuṇāti. So tasmiṁ khaṇe dhammānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu kāyasakkhi nāma, arahattaphalakkhaṇe ubhatobhāgavimutto nāma. Samāpattīhi vikkhambhanavimuttiyā maggena samucchedavimuttiyāti dvikkhattuṁ vā dvīhi vā bhāgehi vimuttoti attho. Aparo paññādhurena abhiniviṭṭho samāpattiyo nibbattetuṁ asakkonto sukkhavipassakova hutvā sotāpattimaggaṁ pāpuṇāti. So tasmiṁ khaṇe dhammānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma, arahattaphalakkhaṇe paññāvimutto nāma. Aparo saddhādhurena abhiniviṭṭho aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā sotāpattimaggaṁ pāpuṇāti. So tasmiṁ khaṇe saddhānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu kāyasakkhi nāma, arahattaphalakkhaṇe ubhatobhāgavimutto nāma. Aparo saddhādhurena abhiniviṭṭho samāpattiyo nibbattetuṁ asakkonto sukkhavipassakova hutvā sotāpattimaggaṁ pāpuṇāti. So tasmiṁ khaṇe saddhānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma, arahatta phalakkhaṇe paññāvimutto nāma.

50. Aṭṭhame **visamā**ti sapakkhalanaṭṭhena[3] visamā. **Samā**ti nipakkhalanaṭṭhena[4] samā. **Adhammakammānī**ti uddhammāni kammāni. **Avinayakammānī**ti ubbinayāni kammāni.

---

1. Balavabhāvaṁ (Ka)
2. Ekaccānaṁ vaṇṇaṁ (Ka)
3. Pakkhalanaṭṭhena (Syā)
4. Vinipakkhalanaṭṭhena (Sī)

51. Navame **adhammikā**ti niddhammā[1]. **Dhammikā**ti dhammayuttā.

52. Dasame **adhikaraṇan**ti vivādādhikaraṇādicatubbidhaṁ adhikaraṇaṁ. **Ādiyantī**ti gaṇhanti. **Saññāpentī**ti jānāpenti. **Na ca saññattiṁ upagacchantī**ti saññāpanatthaṁ na sannipatanti. **Na ca nijjhāpentī**ti na pekkhāpenti. **Na ca nijjhattiṁ upagacchantī**ti aññamaññaṁ nijjhāpanatthāya na sannipatanti. **Asaññattibalā**ti asaññattiyeva balaṁ etesanti asaññattibalā. **Appaṭinissaggamantino**ti yesaṁ hi evaṁ hoti "sace amhehi gahitaṁ adhikaraṇaṁ dhammikaṁ bhavissati, gaṇhissāma. Sace adhammikaṁ, vissajjessāmā"ti, te paṭinissaggamantino nāma honti. Ime pana na tathā mantentīti appaṭinissaggamantino. **Thāmasā parāmāsā abhinivissā**ti diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmā sena ca abhinivisitvā. **Idameva saccan**ti idaṁ amhākaṁ vacanameva saccaṁ. **Moghamaññan**ti avasesānaṁ vacanaṁ moghaṁ tucchaṁ. Sukkapakkho uttānatthoyevāti.

Parisavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Adhammayuttā (Ka)

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puggalavaggavaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa paṭhame cakkavattinā saddhiṁ gahitattā "lokānukampāyā"ti na vuttaṁ. Ettha ca cakkavattino uppattiyā dve sampattiyo labbhanti, Buddhānaṁ uppattiyā tissopi.

54. Dutiye **acchariyamanussā**ti āciṇṇamanussā[1] abbhutamanussā.

55. Tatiye **bahuno janassa anutappā hotī**ti mahājanassa anutāpakārī hoti. Tattha cakkavattino kālakiriyā ekacakkavāḷe devamanussānaṁ anutāpaṁ karoti, Tathāgatassa kālakiriyā dasasu cakkavāḷasahassesu.

56. Catutthe **thūpārahā**ti thūpassa yuttā anucchavikā. Cakkavattino hi cetiyaṁ paṭijaggitvā dve sampattiyo labhanti, Buddhānaṁ cetiyaṁ paṭijaggitvā tissopi.

57. Pañcame **Buddhā**ti attano ānubhāvena cattāri saccāni Buddhā.

58. Chaṭṭhe **phalantiyā**ti saddaṁ karontiyā. **Na santasantī**ti na bhāyanti. Tattha khīṇāsavo attano sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā na bhāyati, hatthājānīyo[2] sakkāyadiṭṭhiyā balavattāti. Sattamaṭṭhamesupi eseva nayo.

61. Navame **kiṁpurisā**ti kinnarā. **Mānusiṁ vācaṁ na bhāsantī**ti manussakathaṁ na kathenti. Dhammāsokassa kira ekaṁ kinnaraṁ ānetvā dassesuṁ. So "kathā petha nan"ti āha. Kinnaro kathetuṁ na icchati. Eko puriso "ahametaṁ kathāpessāmī"ti heṭṭhāpāsādaṁ otāretvā dve khāṇuke koṭṭetvā ukkhaliṁ āropesi. Sā ubhatopassehi patati. Taṁ disvā kinnaro "kiṁ aññaṁ ekaṁ khāṇukaṁ

---

1. Na āciṇṇamanussā (Syā), aciṇṇamanussā (?)

2. Itaro (Ka)

koṭṭetuṁ na vaṭṭatī"ti ettakameva āha. Puna aparabhāge dve kinnare ānetvā dassesuṁ. Rājā "kathāpetha ne"ti āha. Te kathetuṁ na icchiṁsu. Eko puriso "ahamete kathāpessāmī"ti te gahetvā antarāpaṇaṁ agamāsi. Tattheko ambapakkañca macche ca addasa, eko kabiṭṭhaphalañca[1] ambilikāphalañca. Tattha purimo "mahāvisaṁ manussā khādanti, kathaṁ te kilāsino[2] na hontī"ti āha. Itaro "kathaṁ ime etaṁ nissāya kuṭṭhino na hontī"ti āha. Evaṁ mānusiṁ vācaṁ kathetuṁ sakkontāpi dve atthe sampassamānā na kathentīti.

62. Dasame **appaṭivāno**ti anukaṇṭhito apaccosakkito.

63. Ekādasame **asantasannivāsan**ti asappurisānaṁ sannivāsaṁ[3]. **Na vadeyyā**ti ovādena vā anusāsaniyā vā na vadeyya, mā vadatūti attho. **Therampāhaṁ na vadeyyan**ti ahampi theraṁ bhikkhuṁ ovādānusāsanivasena na vadeyyaṁ. **Ahitānukampī**ti ahitaṁ icchamāno. **No hitānukampī**ti hitaṁ anicchamāno. **Noti naṁ vadeyyan**ti "ahaṁ tava vacanaṁ na karissan"ti naṁ vadeyyaṁ. **Viheṭheyyan**ti[4] vacanassa akara ṇena viheṭheyyaṁ. **Passampissa nappaṭikareyyan**ti passantopi jānantopi ahaṁ tassa[5] vacanaṁ na kareyyaṁ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. Sukkapakkhe pana **sādhūti naṁ vadeyyan**ti "sādhu bhaddakaṁ sukathitaṁ tayā"ti tassa kathaṁ abhina ndanto naṁ vadeyyanti attho.

64. Dvādasame **ubhato vacīsaṁsāro**ti dvīsupi pakkhesu aññamaññaṁ akkosanapaccakkosanavasena saṁsaramānā vācā vacīsaṁsāro. **Diṭṭhipaḷāso**ti diṭṭhiṁ nissāya uppajjanako yugaggāhalakkhaṇo paḷāso diṭṭhipaḷāso nāma. **Cetaso āghāto**ti kopo. So hi cittaṁ āghātento uppajjati. **Appaccayo**ti atuṭṭhākāro, domanassanti attho. **Anabhiraddhī**ti kopoyeva. So hi anabhirādhanavasena anabhiraddhīti vuccati. **Ajjhattaṁ avūpasantaṁ hotī**ti sabbampetaṁ

1. Kapiṭṭhaphalañca (Syā)
2. Setakilāsino (Sī)
3. Asataṁ sannivāsanti asataṁ asappurisānaṁ sannivāsaṁ (Sī)
4. Viheseyyanti (Sī, Syā)
5. Tava (Sī)

niyakajjhattasaṅkhāte attano citte ca saddhivihārika-antevāsikasaṅkhātāya attano parisāya ca avūpasantaṁ hoti. **Tasmetan**ti tasmiṁ etaṁ. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Puggalavaggo paṭhamo.

---

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiyassa paṭhame **gihisukhan**ti gihīnaṁ sabbakāmanipphattimūlakaṁ sukhaṁ. **Pabbajitasukhan**ti[1] pabbajitānaṁ pabbajjāmūlakaṁ sukhaṁ.

66. Dutiye **kāmasukhan**ti kāme ārabbha uppajjanakasukhaṁ. **Nekkhammasukhan**ti nekkhammaṁ vuccati pabbajjā, taṁ ārabbha uppajjanakasukhaṁ.

67. Tatiye **upadhisukhan**ti tebhūmakasukhaṁ. **Nirupadhisukhan**ti lokuttarasukhaṁ.

68. Catutthe **sāsavasukhan**ti āsavānaṁ paccayabhūtaṁ vaṭṭasukhaṁ. **Anāsavasukhan**ti tesaṁ appaccayabhūtaṁ vivaṭṭasukhaṁ.

69. Pañcame **sāmisan**ti saṁkilesaṁ vaṭṭagāmisukhaṁ. **Nirāmisan**ti nikkilesaṁ vivaṭṭagāmisukhaṁ.

70. Chaṭṭhe **ariyasukhan**ti aputhujjanasukhaṁ. **Anariyasukhan**ti puthujjanasukhaṁ.

71. Sattame **kāyikan**ti kāyaviññāṇasahajātaṁ. **Cetasikan**ti manodvārikasukhaṁ. Taṁ lokiyalokuttaramissakaṁ kathitaṁ.

72. Aṭṭhame **sappītikan**ti paṭhamadutiyajjhānasukhaṁ. **Nippītikan**ti tatiya catutthajjhānasukhaṁ. Tattha lokiyasappītikato lokiyanippītikaṁ, lokuttarasappītikato ca lokuttaranippītikaṁ agganti evaṁ bhummantaraṁ[2] abhinditvā aggabhāvo veditabbo.

---

1. Pabbajjāsukhanti (Sī, Syā)
2. Bhūmantaraṁ (I)

73. Navame **sātasukhan**ti tīsu jhānesu sukhaṁ. **Upekkhāsukhan**ti catutthajjhāna sukhaṁ.

74. Dasame **samādhisukhan**ti appanaṁ vā upacāraṁ vā pattasukhaṁ. **Asamādhisukhan**ti tadubhayaṁ appattasukhaṁ.

75. Ekādasame **sappītikārammaṇan**ti sappītikaṁ jhānadvayaṁ paccavekkhantassa uppannasukhaṁ. **Nippītikārammaṇe**pi eseva nayo. Dvādasamepi imināva upāyena attho veditabbo.

77. Terasame **rūpārammaṇan**ti rūpāvacaracatutthajjhānārammaṇaṁ, yaṁkiñci rūpaṁ ārabbha uppajjanakaṁ vā. **Arūpārammaṇan**ti arūpāvacarajjhānārammanaṁ[1], yaṁkiñci arūpaṁ ārabbha uppajjanakaṁ vāti.

Sukhavaggo dutiyo.

---

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa paṭhame **sanimittā**ti sakāraṇā. Dutiyādīsupi eseva nayo. Nidānaṁ hetu saṅkhāro paccayo rūpanti sabbānipi hi etāni kāraṇavevacanāneva.

84. Sattame **savedanā**ti paccayabhūtāya sampayuttavedanāya satiyeva uppajjanti, nāsatīti attho. Aṭṭhamanavamesupi eseva nayo.

87. Dasame **saṅkhatārammaṇā**ti paccayanibbattaṁ saṅkhatadhammaṁ ārammaṇaṁ katvāva uppajjanti. **No asaṅkhatārammaṇā**ti asaṅkhataṁ pana nibbānaṁ ārabbha na uppajjanti. **Na hontī**ti maggakkhaṇe na honti nāma, phale patte nāhesunti. Evametesu[2] dasasupi ṭhānesu yāva arahattā desanā desitāti.

Sanimittavaggo tatiyo.

---

1. Arūpajjhānārammaṇaṁ (Sī) 2. Evaṁ imesu (Sī)

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **cetovimuttī**ti phalasamādhi. **Paññāvimuttī**ti phalapaññā.

89. Dutiye **paggāho**ti vīriyaṁ. **Avikkhepo**ti cittekaggatā.

90. Tatiye **nāman**ti cattāro arūpakkhandhā. **Rūpan**ti rūpakkhandho. Iti imasmiṁ sutte dhammakoṭṭhāsaparicchedañāṇaṁ nāma kathitaṁ.

91. Catutthe **vijjā**ti phalañāṇaṁ. **Vimuttī**ti taṁsampayuttā[1] sesadhammā.

92. Pañcame **bhavadiṭṭhī**ti sassatadiṭṭhi. **Vibhavadiṭṭhī**ti ucchedadiṭṭhi. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

95. Aṭṭhame **dovacassatā**ti dubbacabhāvo. **Pāpamittatā**ti pāpamittasevanabhāvo. Navamaṁ vuttavipariyāyena veditabbaṁ.

97. Dasame **dhātukusalatā**ti aṭṭhārasa dhātuyo dhātūti jānanaṁ. **Manasikārakusalatā**ti tāsaṁyeva dhātūnaṁ aniccādivasena lakkhaṇattayaṁ āropetvā jānanaṁ.

98. Ekādasame **āpattikusalatā**ti pañcannañca sattannañca āpattikkhandhānaṁ jānanaṁ. **Āpattivuṭṭhānakusalatā**ti desanāya vā kammavācāya vā āpattīhi vuṭṭhāna jānananti.

Dhammavaggo catuttho.

---

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṁ bhāraṁ vahatī**ti "sammajjanī padīpo ca, udakaṁ āsanena ca, chandapārisuddhi-utukkhānaṁ, bhikkhugaṇanā ca ovādo, pātimokkhaṁ therabhāroti vuccatī"ti imaṁ dasavidhaṁ therabhāraṁ navako

---

1. Sampayuttā (Ka)

hutvā therena anajjhiṭṭho karonto anāgataṁ bhāraṁ vahati nāma. **Āgataṁ bhāraṁ na vahatī**ti thero samāno tameva dasavidhaṁ bhāraṁ attanā vā akaronto paraṁ vā asamādapento āgataṁ bhāraṁ na vahati nāma. Dutiyasuttepi imināva nayena attho veditabbo.

101. Tatiye **akappiye kappiyasaññī**ti akappiye sīhamaṁsādimhi "kappiyaṁ idan"ti evaṁsaññī. **Kappiye akappiyasaññī**ti kumbhīlamaṁsabiḷāramaṁsādimhi kappiye "akappiyaṁ idan"ti evaṁsaññī. Catutthaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

103. Pañcame **anāpattiyā āpattisaññī**ti āpucchitvā bhaṇḍakaṁ dhovantassa, pattaṁ pacantassa, kese chindantassa, gāmaṁ pavisantassāti-ādīsu anāpatti, tattha "āpatti ayan"ti evaṁsaññī. **Āpattiyā anāpattisaññī**ti tesaññeva vatthūnaṁ anāpucchākaraṇe āpatti, tattha "anāpattī"ti evaṁsaññī. Chaṭṭhepi vuttanayeneva attho veditabbo. Sattamādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame **āsavā**ti kilesā. **Na kukkuccāyitabban**ti saṁghabhogassa apaṭṭhapanaṁ avicāraṇaṁ na kukkuccāyitabbaṁ nāma, taṁ kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabban**ti tasseva paṭṭhapanaṁ vicāraṇaṁ, taṁ na kukkuccāyati. Dvādasamādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbānīti.

Bālavaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyassa paṇṇāsakassa paṭhame **āsā**ti taṇhā. **Duppajahā**ti duccajā dunnī harā[1]. Lābhāsāya duppajahabhāvena[2] sattā dasapi vassāni vīsatipi saṭṭhipi vassāni "ajja labhissāma, sve labhissāmā"ti rājānaṁ upaṭṭhahanti, kasikammādīni karonti, ubhatobyūḷhaṁ saṅgāmaṁ pakkhandanti, ajapathasaṅkupathādayo paṭipajjanti, nāvāya mahāsamuddaṁ pavisanti. Jīvitāsāya duppajahattā sampatte maraṇakālepi[3] vassasatajīviṁ attānaṁ maññanti. So kammakammanimittādīni passantopi "dānaṁ dehi pūjaṁ karohī"ti anukampakehi vuccamāno "nāhaṁ marissāmi jīvissāmi" cceva āsāya kassaci vacanaṁ na gaṇhāti.

120. Dutiye **pubbakārī**ti paṭhamaṁ upakārassa[4] kārako. **Kataññūkatavedī**ti tena kataṁ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī "iṇaṁ demī"ti saññaṁ karoti, pacchā kārako "iṇaṁ jīrāpemī"ti[5] saññaṁ karoti.

121. Tatiye **titto ca tappetā cā**ti Paccekabuddho ca Tathāgatasāvako ca khīṇāsavo titto nāma, Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho titto ca tappetā ca.

122. Catutthe **duttappayā**ti dāyakena duttappayā[6] tappetuṁ na sukarā. **Nikkhipatī**ti nidahati na paribhuñjati. **Vissajjetī**ti paresaṁ deti.

123. Pañcame **na vissajjetī**ti sabbaṁyeva paresaṁ na deti, attano pana yāpanamattaṁ gahetvā avasesaṁ deti.

124. Chaṭṭhe **subhanimittan**ti iṭṭhārammaṇaṁ.

---

1. Dunnīhārā (Sī) 2. Duppajahanabhāvena (Sī) 3. Sampattamaraṇakālepi (Sī)
4. Upakārakassa (Sī) 5. Jīrāpessāmīti (Sī) 6. Atappayā (Sī)

125. Sattame **paṭighanimittan**ti aniṭṭhanimittaṁ.

126. Aṭṭhame **parato ca ghoso**ti parassa santikā assaddhammasavanaṁ.

127. Navame **parato ca ghoso**ti parassa santikā saddhammasavanaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Āsāduppajahavaggo paṭhamo.

---

(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā

131. Dutiyassa paṭhame **evaṁ sammā āyācamāno āyāceyyā**ti saddho bhikkhu uṭṭhahitvā "yādiso Sāriputtatthero paññāya, ahampi tādiso homi. Yādiso Mahāmoggallānatthero iddhiyā, ahampi tādiso homī"ti evaṁ āyācanto pihento patthento yaṁ atthi, tasseva patthitattā sammā pattheyya nāma. Ito uttari patthento micchā pattheyya[1]. Eva rūpā hi patthanā yaṁ natthi, tassa patthitattā micchāpatthanā nāma hoti. Kiṁ kāraṇā? **Esā bhikkhave tulā etaṁ pamāṇan**ti yathā hi suvaṇṇaṁ vā hiraññaṁ vā tulentassa tulā icchitabbā, dhaññaṁ minantassa mānanti tulane tulā, minane ca mānaṁ pamāṇaṁ hoti, evameva mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ esā tulā etaṁ pamāṇaṁ yadidaṁ Sāriputtamoggallānā. Te gahetvā "ahampi ñāṇena vā iddhiyā vā etampamāṇo[2] homī"ti attānaṁ tūletuṁ vā pamāṇetuṁ vā sakkā, na ito aññathā.

132. Dutiyādīsupi eseva nayo. Idaṁ panettha visesamattaṁ —**Khemā ca bhikkhunī Uppalavaṇṇā cā**ti etāsu hi Khemā paññāya aggā, Uppalavaṇṇā iddhiyā. Tasmā "paññāya vā iddhiyā vā etādisī homī"ti sammā āyācamānā āyāceyya. Tathā Citto gahapati paññāya aggo, Hatthako rājakumāro mahiddhikatāya. Tasmā "paññāya

---

1. Pattheyya dve hitvā (Syā, Ka)   2. Evaṁpamāṇo (Ka)

vā iddhiyā vā ediso homī”ti sammā āyācamāno āyāceyya. Khujjuttarāpi mahāpaññatāya aggā, Nandamātā mahiddhikatāya. Tasmā “paññāya vā iddhiyā vā etādisī homī”ti sammā āyācamānā āyāceyya.

135. Pañcame **khatan**ti guṇānaṁ khatattā khataṁ. **Upahatan**ti guṇānaṁ upahatattā upahataṁ, chinnaguṇaṁ naṭṭhaguṇanti attho. **Attānaṁ pariharatī**ti nigguṇaṁ attānaṁ jaggati gopāyati. **Sāvajjo**ti sadoso. **Sānuvajjo**ti sa-upavādo. **Pasavatī**ti paṭila bhati. **Ananuviccā**ti ajānitvā avinicchinitvā. **Apariyogāhetvā**ti ananupavisitvā. **Avaṇṇārahassā**ti avaṇṇayuttassa micchāpaṭipannassa titthiyassa vā titthiyasāvakassa vā. **Vaṇṇaṁ bhāsatī**ti “suppaṭipanno esa sammāpaṭipanno”ti guṇaṁ katheti. **Vaṇṇārahassā**ti Buddhādīsu aññatarassa sammāpaṭipannassa. **Avaṇṇaṁ bhāsatī**ti “duppaṭipanno esa micchāpaṭipanno”ti aguṇaṁ katheti. **Avaṇṇārahassa avaṇṇaṁ bhāsatī**ti idhekacco puggalo duppaṭipannānaṁ micchāpaṭipannānaṁ titthiyānaṁ titthiyasāvakānaṁ “itipi duppaṭipannā itipi micchāpaṭipannā”ti avaṇṇaṁ bhāsati. **Vaṇṇārahassa vaṇṇaṁ bhāsatī**ti suppaṭipannānaṁ sammāpaṭipannānaṁ Buddhānaṁ Buddhasāvakānaṁ “itipi suppaṭipannā itipi sammāpaṭipannā’ti vaṇṇaṁ bhāsati.

136. Chaṭṭhe **appasādanīye ṭhāne**ti appasādakāraṇe. **Pasādaṁ upadaṁsetī**ti duppaṭipadāya micchāpaṭipadāya “ayaṁ suppaṭipadā sammāpaṭipadā”ti pasādaṁ janeti. **Pasādanīye ṭhāne appasādan**ti suppaṭipadāya sammāpaṭipadāya “ayaṁ duppaṭipadā micchāpaṭipadā”ti appasādaṁ janetīti. Sesamettha uttānameva.

137. Sattame **dvīsū**ti dvīsu okāsesu dvīsu kāraṇesu. **Micchāpaṭipajjamāno**ti micchāpaṭipattiṁ paṭipajjamāno. **Mātari ca pitari cā**ti Mittavindako viya mātari, Ajātasattu viya pitari. Sukkapakkho vuttanayeneva veditabbo.

138. Aṭṭhame **Tathāgate ca Tathāgatasāvake cā**ti Devadatto viya Tathāgate, Kokāliko viya ca Tathāgatasāvake.

Sukkapakkhe Ānandatthero viya Tathāgate, Nandagopālakaseṭṭhiputto viya[1] ca Tathāgatasāvake.

139. Navame **sacittavodānan**ti sakacittassa vodānaṁ, aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ etaṁ nāmaṁ. **Na ca kiñci loke upādiyatī**ti loke ca rūpādīsu dhammesu kiñci ekaṁ dhammampi na gaṇhāti[2] na parāmasati. Evamettha anupādānaṁ nāma dutiyo dhammo hoti. Dasamekādasamāni uttānatthānevāti.

Āyācanavaggo dutiyo.

---

(13) 3. Dānavaggavaṇṇanā

142. Tatiyassa paṭhame **dānānī**ti diyyanakavasena dānāni, deyyadhammassetaṁ nāmaṁ. Savatthukā vā cetanā dānaṁ, sampattipariccāgassetaṁ nāmaṁ. **Āmisadānan**ti cattāro paccayā diyyanakavasena amisadānaṁ nāma. **Dhammadānan**ti idhekacco amatapattipaṭipadaṁ[3] kathetvā deti, idaṁ dhammadānaṁ nāma.

143. Dutiye cattāro paccayā yajanakavasena **yāgo** nāma **dhammopi** yajanakavasena yāgoti veditabbo.

144. Tatiye āmisassa cajanaṁ **āmisacāgo**, dhammassa cajanaṁ **dhammacāgo**. Catutthe upasaggamattaṁ viseso.

146. Pañcame catunnaṁ paccayānaṁ bhuñjanaṁ **āmisabhogo**, dhammassa bhuñjanaṁ **dhammabhogo.** Chaṭṭhe upasaggamattaṁ viseso.

148. Sattame catunnaṁ, paccayānaṁ saṁvibhajanaṁ **āmisasaṁvibhāgo,** dhammassa saṁvibhajanaṁ **dhammasaṁvibhāgo.**

149. Aṭṭhame catūhi paccayehi saṅgaho **āmisasaṅgaho**, dhammena saṅgaho **dhammasaṅgaho.**

---

1. Bhūtavālikaseṭṭhiputto viya (Sī)
2. Nappaṭiggaṇhāti (Ka)
3. Amatuppattipaṭipadaṁ (Sī)

150. Navame catūhi paccayehi anuggaṇhanaṁ **āmisānuggaho**, dhammena anuggaṇhanaṁ **dhammānuggaho**.

151. Dasame catūhi paccayehi anukampanaṁ **āmisānukampā**, dhammena anukampanaṁ **dhammānukampā**ti.

Dānavaggo tatiyo.

---

(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame catūhi paccayehi attano ca parassa ca antarapaṭicchā danavasena santharaṇaṁ **āmisasanthāro**[1], dhammena santharaṇaṁ **dhammasanthāro**. Dutiye upasaggamattaṁ viseso.

154. Tatiye vuttappakārassa āmisassa esanā **āmisesanā**, dhammassa esanā **dhammesanā**. Catutthe upasaggamattameva viseso.

156. Pañcame matthakappattā āmisapariyesanā **āmisapariyeṭṭhi**, matthakappattāva dhammapariyesanā **dhammapariyeṭṭhī**ti vuttā.

157. Chaṭṭhe āmisena pūjanaṁ **āmisapūjā,** dhammena pūjanaṁ **dhammapūjā.**

158. Sattame **ātitheyyānī**ti āgantukadānāni. Atitheyyānītipi[2] pāṭho.

159. Aṭṭhame āmisaṁ ijjhanakasamijjhanakavasena **āmisiddhi**, dhammopi ijjhanakasamijjhanakavasena **dhammiddhi.**

160. Navame āmisena vaḍḍhanaṁ **āmisavuddhi,** dhammena vaḍḍhanaṁ **dhammavuddhi.**

161. Dasame ratikaraṇaṭṭhena āmisaṁ **āmisaratanaṁ**, dhammo **dhammaratanaṁ.**

---

1. Sandharaṇaṁ āmisasandhāro (Ka) 2. Ātitheyyāti vā (Sī)

162. Ekādasame āmisassa cinanaṁ vaḍḍhanaṁ **āmisasannicayo,** dhammassa cinanaṁ vaḍḍhanaṁ **dhammasannicayo.**

163. Dvādasame āmisassa vipulabhāvo **āmisavepullaṁ**, dhammassa vipulabhāvo **dhammavepullan**ti.

Santhāravaggo catuttho.

---

(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame **samāpattikusalatā**ti āhārasappāyaṁ utusappāyaṁ pariggaṇhitvā samāpattisamāpajjane chekatā. **Samāpattivuṭṭhānakusalatā**ti yathāpari cchedena gate kāle viyatto[1] hutvā uṭṭhahanto vuṭṭhānakusalo nāma hoti, evaṁ kusalatā.

165. Dutiye **ajjavan**ti ujubhāvo. **Maddavan**ti mudubhāvo.

166. Tatiye **khantī**ti adhivāsanakhanti. **Soraccan**ti susīlyabhāvena suratabhāvo.

167. Catutthe **sākhalyan**ti saṇhavācāvasena sammodamānabhāvo. **Paṭisanthāro**ti āmisena vā dhammena vā paṭisantharaṇaṁ.

168. Pañcame **avihiṁsā**ti[2] karuṇāpubbabhāgo. **Soceyyan**ti sīlavasena sucibhāvo. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

171. Aṭṭhame **paṭisaṅkhānabalan**ti paccavekkhaṇabalaṁ.

172. Navame muṭṭhassacce akampanena satiyeva **satibalaṁ**. Uddhacce akampanena samādhiyeva **samādhibalaṁ.**

173. Dasame **samatho**ti cittekaggatā. **Vipassanā**ti saṅkhārapariggāhakañāṇaṁ.

---

1. Visado (Sī) 2. Ahiṁsāti (Ka)

174. Ekādasame **sīlavipattī**ti dussīlyaṁ. **Diṭṭhivipattī**ti micchādiṭṭhi.

175. Dvādasame **sīlasampadā**ti paripuṇṇasīlatā. **Diṭṭhisampadā**ti sammādiṭṭhikabhāvo. Tena kammassakatasammādiṭṭhi jhānasammādiṭṭhi vipassanāsammādiṭṭhi magga sammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhīti sabbāpi pañcavidhā sammādiṭṭhi[1] saṅgahitā hoti.

176. Terasame **sīlavisuddhī**ti visuddhisampāpakaṁ sīlaṁ. **Diṭṭhivisuddhī**ti visuddhisampāpikā catumaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi.

177. Cuddasame **diṭṭhivisuddhī**ti visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyeva. **Yathādiṭṭhissa ca padhānan**ti heṭṭhimamaggasampayuttaṁ vīriyaṁ. Tañhi tassā diṭṭhiyā anurūpattā "yathādiṭṭhissa ca padhānan"ti vuttaṁ.

178. Pannarasame **asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesū**ti aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo[2].

179. Soḷasame **muṭṭhassaccan**ti muṭṭhassatibhāvo. **Asampajaññan**ti aññāṇabhāvo.

180. Sattarasame apilāpanalakkhaṇā **sati**. Sammā pajānanalakkhaṇaṁ **sampajaññan**ti.

Samāpattivaggo pañcamo.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Sabbāpi sammādiṭṭhi (Sī, Syā)   2. Asantuṭṭhabhāvo (Sī)

1. Kodhapeyyāla

181. Ito paresu kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo[1] **upanāho**. Sukatakaraṇamakkhanalakkhaṇo **makkho.** Yugaggāhalakkhaṇo **palāso**[2]. Usūyanalakkhaṇā **issā.** Pañcamaccherabhāvo[3] **macchariyaṁ.** Taṁ sabbampi maccharāyanalakkhaṇaṁ. Katapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā.** Kerāṭikalakkhanaṁ **sāṭheyyaṁ**. Alajja nākāro **ahirikaṁ.** Upavādato abhāyanākāro **anottappaṁ. Akkodhā**dayo tesaṁ paṭipakkhavasena veditabbā.

185. **Sekkhassa bhikkhuno**ti sattavidhassāpi sekkhassa upari-upariguṇehi parihānāya[4] saṁvattanti, puthujjanassa pana paṭhamataraṁyeva parihānāya saṁvattantīti veditabbā. **Aparihānāyā**ti upari-upariguṇehi aparihānatthāya.

187. **Yathābhataṁ nikkhitto**ti yathā ānetvā[5] nikkhitto, evaṁ niraye patiṭṭhito vāti veditabbo.

190. **Ekacco**ti yassete kodhādayo atthi, so ekacco nāma.

Kodhapeyyālaṁ niṭṭhitaṁ.

---

2. Akusalapeyyāla

191-200. **Sāvajjā**ti sadosā. **Anavajjā**ti niddosā. **Dukkhudrayā**ti dukkhavaḍḍhikā. **Sukhudrayā**ti sukhavaḍḍhikā. **Sabyābajjhā**ti sadukkhā. **Abyābajjhā**ti niddukkhā. Ettāvatā vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ[6].

Akusalapeyyālaṁ niṭṭhitaṁ.

---

1. Upanāhalakkhaṇo (Ka)
2. Paḷāso (Sī, Syā)
3. Maccherabhāvo (Sī, Syā), pañcamaccherassa bhāvo (Ka)
4. Upari-upariguṇaparihānāya (Sī)
5. Āharitvā (Sī, Syā)
6. Īritaṁ (Ka)

3. Vinayapeyyāla

201. **Dveme bhikkhave atthavase paṭiccā**ti bhikkhave dve atthe nissāya dve kāraṇāni sandhāya. **Sikkhāpadaṁ paññattan**ti sikkhākoṭṭhāso ṭhapito. **Saṁghasuṭṭhutāyā**ti saṁghassa suṭṭhubhāvāya, "suṭṭhu bhante"ti vatvā sampaṭicchanatthāyāti attho. **Saṁghaphāsutāyā**ti saṁghassa phāsuvihāratthāya. **Dummaṅkūnan**ti dussīlānaṁ. **Pesa lānan**ti piyasīlānaṁ. **Diṭṭhadhammikānaṁ āsavānan**ti diṭṭhadhamme imasmiṁyeva atta bhāve vītikkamapaccayā paṭiladdhabbānaṁ vadhabandhanādidukkhadhammasaṅkhā tānaṁ[1] āsavānaṁ. **Saṁvarāyā**ti pidahanatthāya. **Samparāyikānan**ti tathārūpānaṁyeva apāyadukkhasaṅkhātānaṁ[2] samparāye uppajjanaka-āsavānaṁ. **Paṭighātāyā**ti paṭisedhana tthāya. **Verānan**ti akusalaverānampi puggalaverānampi. **Vajjānan**ti dosānaṁ. Te eva vā dukkhadhammā vajjanīyattā idha vajjāti[3] adhippetā. **Bhayānan**ti cittutrāsabhayā nampi bhayahetūnaṁ tesaṁyeva dukkhadhammānampi. **Akusalānan**ti akkhamaṭṭhena[4] akusalasaṅkhātānaṁ dukkhadhammānaṁ. **Gihīnaṁ anukampāyā**ti gihīsu ujjhāyantesu paññattasikkhāpadaṁ gihīnaṁ anukampāya paññattaṁ nāma. **Pāpicchānaṁ pakkhu pacchedāyā**ti pāpicchā pakkhaṁ nissāya saṁghaṁ bhindeyyunti tesaṁ pakkhupacchedanatthāya[5]. **Appasannānaṁ pasādāyā**ti pubbe appasannānampi paṇḍitamanussānaṁ sikkhāpadapaññattisampadaṁ disvā pasāduppatti-atthāya. **Pasannānaṁ bhiyyobhāvāyā**ti pasannānaṁ uparūparipasādabhāvāya[6]. **Saddhammaṭṭhitiyā**ti saddhammassa ciraṭṭhitatthaṁ. **Vinayānuggahāyā**ti pañcavidhassāpi vinayassa anuggaṇhanatthāya.

202-230. **Pātimokkhaṁ paññattan**ti bhikkhupātimokkhaṁ bhikkhunipāti mokkhanti duvidhaṁ pātimokkhaṁ paññattaṁ. **Pātimokkhuddeso**ti[7] bhikkhūnaṁ pañca, bhikkhunīnaṁ cattāroti nava pātimokkhuddesā paññattā. **Pātimokkhaṭṭhapanan**ti uposathaṭṭhapanaṁ. **Pavāraṇā paññattā**ti cātuddasikā pannarasikāti dve pavāraṇā paññattā. **Pavāraṇaṭṭhapanaṁ paññattan**ti sāpattikassa bhikkhuno pavāraṇā ñattiyā vattamānāya pavāraṇaṭṭhapanaṁ paññattaṁ.

---

1. Vadhabandhanagarahādīnaṁ dukkhadhammasaṅkhātānaṁ (Sī, Syā)
2. Āpāyikadukkhasaṅkhātānaṁ (Sī, Syā)
3. Vajjanti (Sī)
4. Akkhemaṭṭhena (Sī, Syā)
5. Pakkhachedanatthāya (Sī)
6. Uparūparibhāvāya (Sī)
7. Pātimokkhuddesāti (Sī, Syā)

Tajjanīyakammādīsu bhikkhū[1] vācāsattīhi vitudantānaṁ Paṇḍukalohitakānaṁ bhikkhūnaṁ **tajjanīyakammaṁ**[2] paññattaṁ. Bālassa abyattassa Seyyasakassa bhikkhuno **niyassakammaṁ**[3] paññattaṁ. Kuladūsake Assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha **pabbājanīyakammaṁ**[4] paññattaṁ. Gihīnaṁ akkosakassa Sudhammattherassa **paṭisāraṇīyakammaṁ**[5] paññattaṁ. Āpattiyā adassanādīsu **ukkhepanīyakammaṁ** paññattaṁ. Garukāpattiṁ āpannassa paṭicchannāya āpattiyā **parivāsadānaṁ** paññattaṁ. Parivāse antarāpattiṁ āpannassa **mūlāya paṭikassanaṁ** paññattaṁ. Paṭicchannāyapi appaṭicchannāyapi āpattiyā **mānattadānaṁ** paññattaṁ. Ciṇṇamānattassa **abbhānaṁ** paññattaṁ. Sammā vattantassa **osāraṇīyaṁ** paññattaṁ. Asammāvattanādīsu **nissāraṇīyaṁ** paññattaṁ.

Ehibhikkhūpasampadā saraṇagamanūpasampadā ovādūpasampadā pañhābyākara ṇūpasampadā ñatticatutthakammūpasampadā garudhammūpasampadā ubhatosaṁghe upasampadā dūtena upasampadāti aṭṭhavidhā **upasampadā** paññattā. Ñattikammaṁ nava ṭhānāni gacchatīti evaṁ navaṭṭhānikaṁ **ñattikammaṁ** paññattaṁ. Ñattidutiyakammaṁ satta ṭhānāni gacchatīti evaṁ sattaṭṭhānikameva **ñattidutiyakammaṁ** paññattaṁ. Ñatti catutthakammaṁ satta ṭhānāni gacchatīti evaṁ sattaṭṭhānikameva **ñatticatutthakammaṁ** paññattaṁ. Paṭhamapārājikādīnaṁ paṭhamapaññatti **apaññatte paññattaṁ**. Tesaṁyeva anupaññatti **paññatte anupaññattaṁ**. Dhammasammukhatā vinayasammukhatā saṁghasammukhatā puggalasammukhatāti imassa catubbidhassa sammūkhībhāvassa vasena **sammukhāvinayo** paññatto. Sativepullappattassa khīṇāsavassa acodanatthāya **sativinayo** paññatto. Ummattakassa bhikkhuno **amūḷhavinayo** paññatto. Appaṭiññāya cuditakassa āpattiyā ataraṇatthaṁ[6] **paṭiññātakaraṇaṁ** paññattaṁ. Bahutarānaṁ dhammavādīnaṁ laddhiṁ gahetvā adhikaraṇavūpasamanatthaṁ **yebhuyyasikā** paññattā. Pāpussannassa puggalassa niggaṇhanatthaṁ **tassapāpiyasikā** paññattā. Bhaṇḍanādivasena bahuṁ assā maṇakaṁ katvā āpattiṁ āpannānaṁ bhikkhūnaṁ ṭhapetvā thullavajjaṁ ṭhapetvā gihipaṭi saṁyuttañca avasesāpattīnaṁ vūpasamanatthāya **tiṇavatthārako** paññatto.

Vinayapeyyālaṁ niṭṭhitaṁ.

---

1. Bhikkhūnaṁ (Syā, Ka) 2. Vi 4. 1 piṭṭhe. 3. Niyasakammaṁ (Ka) Vi 4. 13 piṭṭhe.
4. Vi 4. 22 piṭṭhe. 5. Vi 4. 37 piṭṭhe. 6. Karaṇatthaṁ (Sī)

4. Rāgapeyyāla

231. **Rāgassa bhikkhave abhiññāyā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa abhijānanatthaṁ paccakkhakaraṇatthaṁ. **Pariññāyā**ti parijānanatthaṁ. **Parikkhayāyā**ti parikkhayagamanatthaṁ. **Pahānāyā**ti pajahanatthaṁ. **Khayāya vayāyā**ti khayavayagamanatthaṁ. **Virā gāyā**ti virajjanatthaṁ. **Nirodhāyā**ti nirujjhanatthaṁ. **Cāgāyā**ti cajanatthaṁ. **Paṭinissa ggāyā**ti paṭinissajjanatthaṁ.

232-246. **Thambhassā**ti kodhamānavasena thaddhabhāvassa. **Sārambhassā**ti kāraṇuttariyalakkhaṇassa sārambhassa. **Mānassā**ti navavidhamānassa. **Atimānassā**ti atikkamitvā maññanamānassa. **Madassā**ti majjanākāramadassa. **Pamādassā**ti sativippa vāsassa, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggassa. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Rāgapeyyālaṁ niṭṭhitaṁ.

Manorathapūraṇiyā Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dukanipātassa saṁvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bālavagga 1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa paṭhame **bhayānī**ti-ādīsu **bhayan**ti cittutrāso. **Upaddavo**ti anekaggatākāro. **Upasaggo**ti upasaṭṭhākāro tattha tattha lagganākāro.

Tesaṁ evaṁ nānatthaṁ veditabbaṁ—pabbatavisamanissitā corā janapada vāsīnaṁ pesenti “mayaṁ asukadivase nāma tumhākaṁ gāmaṁ paharissāmā”ti[1]. Te taṁ pavattiṁ sutakālato paṭṭhāya bhayaṁ santāsaṁ āpajjanti. Ayaṁ **cittutrāso** nāma. “Yathā no te[2] corā kupitā anatthampi āvaheyyun”ti[3] hatthasāraṁ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṁ araññaṁ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṁ nipajjanti ḍaṁsamakasādīhi khajjamānā, gumbantarāni pavisantā khāṇukaṇṭake maddanti. Tesaṁ evaṁ vicarantānaṁ vikkhittabhāvo **anekaggatākāro** nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsanaṁ bhavissati, gāmaṁ pavisissāmā”ti saparikkhārā gāmaṁ pavisanti. Atha tesaṁ paviṭṭhabhāvaṁ ñatvā gāmaṁ parivāretvā dvāre aggiṁ datvā manusse ghātetvā corā sabbaṁ vibhavaṁ vilumpitvā gacchanti. Tesu ghātitāvasesā aggiṁ nibbāpetvā koṭṭhakacchāyābhitticchāyādīsu tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṁ anusocamānā. Ayaṁ **upasaṭṭhākāro lagganākāro** nāma.

Naḷāgārāti naḷehi channapaṭicchanna-agārā. Sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. **Tiṇāgāre**pi eseva nayo. **Kūṭāgārānī**ti kūṭasaṅgahitāni agārāni. **Ullittāvalittānī**ti anto ca bahi ca littāni. **Nivātānī**ti nivāritavātappavesāni. **Phusitaggaḷānī**ti chekehi vaḍḍhakīhi

---

1. Vilumpissāmāti (Syā, Ka)
2. Yathā te (Sī), kathaṁ no (Syā)
3. Kareyyunti (Syā, Ka)

katattā piṭṭhasaṁghāṭamhi suṭṭhu phusitakavāṭāni. **Pihitavātapānānī**ti yuttavātapānāni. Iminā padadvayena kavāṭavātapānānaṁ niccapihitataṁ akathetvā sampattiyeva kathitā. Icchiticchitakkhaṇe pana tāni pidhīyanti ca vivarīyanti ca.

Bālato uppajjantīti bālameva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṁ vā oparajjaṁ vā aññaṁ vā pana mahantaṁ ṭhānaṁ patthento katipaye attanā sadise vidhavaputte mahādhutte gahetvā "etha ahaṁ tumhe issare karissāmī"ti pabbatagahanādīni nissāya antamante gāme paharanto dāmarikabhāvaṁ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati. Manussā gehāni chaḍḍetvā khemaṭṭhānaṁ patthayamānā pakkamanti. Te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanampi dullabhaṁ hoti. Evaṁ catunnampi parisānaṁ bhayaṁ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññamaññaṁ vivādaṁ paṭṭhapetvā codanaṁ ārabhanti. Iti Kosambivāsikānaṁ viya mahākalaho uppajjati. Catunnaṁ parisānaṁ bhayaṁ āgatameva hotīti evaṁ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti yathānusandhinā desanaṁ niṭṭhapesi.

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutiye kāyadvārādipavattaṁ kammaṁ lakkhaṇaṁ sañjānanakāraṇaṁ assāti **kammalakkhaṇo. Apadānasobhanī paññā**ti yā paññā nāma apadānena sobhati, bālā ca paṇḍitā ca attano attano cariteneva pākaṭā hontīti attho. Bālena hi gatamaggo rukkhagacchagāmanigamādīni jhāpetvā gacchantassa indaggino gatamaggo viya hoti, jhāmaṭṭhānamattameva aṅgāramasichārikāsamākulaṁ paññāyati. Paṇḍitena gatamaggo kusobbhādayo pūretvā vividhasassasampadaṁ āvahamānena catudīpikameghena gatamaggo viya hoti. Yathā tena gatamagge udakapūrāni ceva vividhasassaphalāphalāni ca tāni tāni ṭhānāni paññāyanti, evaṁ paṇḍitena gatamagge sampattiyova paññāyanti no vipattiyoti. Sesamettha uttānatthameva.

3. Cintīsuttavaṇṇanā

3. Tatiye **bālalakkhaṇānī**ti "bālo ayan"ti etehi lakkhīyati ñāyatīti bālalakkhaṇāni. Tānevassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni. Bālāpadānānī**ti bālassa apadānāni[1]. **Duccintitacintī**ti cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsitabhāsī**ti bhāsamānopi musāvādādibhedaṁ dubbhāsitameva bhāsati. **Dukkaṭakammakārī**ti karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭakammameva karoti. **Paṇḍita lakkhaṇānī**ti-ādi vuttānusāreneva veditabbaṁ. **Sucintitacintī**ti-ādīni cettha manosucaritādīnaṁ vasena yojetabbāni.

4. Accayasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **accayaṁ accayato na passatī**ti attano aparādhaṁ aparādhato na passati. **Accayato disvā yathādhammaṁ nappaṭikarotī**ti "aparaddhaṁ mayā"ti ñatvāpi yo dhammo, taṁ na karoti, daṇḍakammaṁ āharitvā accayaṁ na deseti nakkhamāpeti. **Accayaṁ desentassa yathādhammaṁ nappaṭiggaṇhātī**ti parassa "viraddhaṁ mayā"ti ñatvā daṇḍakammaṁ āharitvā khamāpentassa nakkhamati. Sukkapakkho vuttapaṭi pakkhato veditabbo.

5. Ayonisosuttavaṇṇanā

5. Pañcame **ayoniso pañhaṁ kattā hotī**ti "kati nu kho Udāyi anussatiṭṭhānānī"ti vutte "pubbenivāso anussatiṭṭhānaṁ bhavissatī"ti cintetvā Lāḷudāyitthero viya anupāya cintāya apañhameva pañhanti kattā hoti. **Ayoniso pañhaṁ vissajjetā hotī**ti evaṁ cintitaṁ pana pañhaṁ vissajjentopi "idha bhante bhikkhu anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarati. Seyyathidaṁ, ekampi jātin"ti-ādinā nayena soyeva thero viya ayoniso vissa jjetā hoti, apañhameva pañhanti katheti. **Parimaṇḍalehi padabyañjanehī**ti ettha pada meva atthassa byañjanato padabyañjanaṁ. Taṁ akkharapāripūriṁ katvā dasavidhaṁ byañjanabuddhiṁ

---

1. Bālassa caritāpadānānīti bālāpadānāni (Sī) Ma-Ṭṭha 4. 149 piṭṭhepi passitabbaṁ.

aparihāpetvā vuttaṁ parimaṇḍalaṁ nāma hoti, evarūpehi padabyañjanehīti attho. **Siliṭṭhehī**ti padasiliṭṭhatāya siliṭṭhehi. **Upagatehī**ti atthañca kāraṇañca upagatehi. **Nābbhanumoditā**ti evaṁ yoniso sabbaṁ kāraṇasampannaṁ katvāpi vissajjitaṁ parassa pañhaṁ nābhinumodati nābhinandati Sāriputtattherassa pañhaṁ Lāḷudāyitthero viya. Yathāha—

> "Aṭṭhānaṁ kho etaṁ āvuso Sāriputta anavakāso, yaṁ so atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṁ[1] devānaṁ sahabyataṁ aññataraṁ mano mayaṁ kāyaṁ upapanno saññāvedayitanirodhaṁ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi, natthetaṁ ṭhānan"ti[2].

Yoniso pañhaṁ kattāti-ādīsu Ānandatthero viya yonisova pañhaṁ cintetvā yoniso vissajjitā hoti. Thero hi "kati nu kho Ānanda anussatiṭṭhānānī"ti pucchito "ayaṁ pañho bhavissatī"ti yoniso cintetvā yoniso vissajjento āha "idha bhante bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- catutthajjhānaṁ upasampajja viharati. Idaṁ bhante anussatiṭṭhānaṁ evaṁ bhāvitaṁ evaṁbahulīkataṁ diṭṭhadhammasukhavihārāya saṁvattatī"ti. **Abbhanumoditā hotī**ti Tathāgato viya yoniso abbhanumoditā hoti. Tathāgato hi Ānandattherena pañhe vissajjite "sādhu sādhu Ānanda, tena hi tvaṁ Ānanda imampi chaṭṭhaṁ anussatiṭṭhānaṁ dhārehi. Idhānanda bhikkhu satova abhikkamati satova paṭikkamatī"ti-ādimāha. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

9. Khatasuttavaṇṇanā

9. Navame sukkapakkho pubbabhāge dasahipi kusalakammapathehi paricchinno, upari yāva arahattamaggā labbhati. **Bahuñca puññaṁ pasavatī**ti ettha lokiyalokuttaramissakapuññaṁ kathitaṁ.

10. Malasuttavaṇṇanā

10. Dasame dussīlabhāvo dussīlyaṁ, dussīlyameva malaṁ **dussīlyamalaṁ.** Kenaṭṭhena malanti? Anudahanaṭṭhena duggandhaṭṭhena kiliṭṭhakaraṇaṭṭhena ca. Tañhi nirayādīsu apāyesu anudahatīti anudahanaṭṭhenapi malaṁ. Tena

---

1. Kabaḷiṁkārabhakkhānaṁ (Sī)
2. Aṁ 2. 169 piṭṭhe.

samannāgato puggalo mātāpitūnampi santike bhikkhusaṁghassāpi antare bodhicetiyaṭṭhānesupi jigucchanīyo hoti, sabbadisāsu cassa "evarūpaṁ kira tena pāpakammaṁ katan"ti avaṇṇagandho vāyatīti duggandhaṭṭhenapi malaṁ. Tena ca samannāgato puggalo gatagataṭṭhāne upatāpañceva labhati, kāyakammādīni cassa asucīni honti apabha ssārānīti[1] kiliṭṭhakaraṇaṭṭhenapi malaṁ. Apica taṁ devamanussasampattiyo ceva nibbānasampattiñca milāpetīti milāpanaṭṭhenapi malanti veditabbaṁ. Issāmalamaccheramalesupi eseva nayo.

Bālavaggo paṭhamo.

---

2. Rathakāravagga 1. Ñātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **ñāto**ti paññāto pākaṭo. **Ananulomike**ti sāsanassa na anulometīti ananulomikaṁ, tasmiṁ ananulomike. **Kāyakamme**ti pāṇātipātādimhi kāya duccarite. Oḷārikaṁ vā etaṁ, na evarūpe samādapetuṁ sakkoti. Disā namassituṁ vaṭṭati, bhūtabaliṁ kātuṁ vaṭṭatīti evarūpe samādapeti gaṇhāpeti. **Vacīkamme**pi musāvādādīni oḷārikāni, attano santakaṁ parassa adātukāmena "natthī"ti ayaṁ vañcanamusāvādo[2] nāma vattuṁ vaṭṭatīti evarūpe samādapeti. **Manokamme**pi abhijjhādayo oḷārikā, kammaṭṭhānaṁ visaṁvādetvā kathento pana ananulomikesu dhammesu samādapeti nāma Dakkhiṇavihāravāsitthero viya. Taṁ kira theraṁ eko upaṭṭhāko amaccaputto upasaṅkamitvā "mettāyantena paṭhamaṁ kīdise puggale mettāyitabban"ti pucchi. Thero sabhāgavisabhāgaṁ anācikkhitvā "piyapuggale"ti āha. Tassa ca bhariyā piyā hoti manāpā, so taṁ ārabbha mettāyanto ummādaṁ pāpuṇi. Kathaṁ panesa bahujana-ahitāya paṭipanno hotīti? Evarūpassa hi saddhivihārikādayo ceva upaṭṭhākādayo ca tesaṁ ārakkhadevatā ādiṁ katvā tāsaṁ tāsaṁ mittabhūtā yāva

---

1. Aparāyanānīti (Ka) 2. Vaḷañjamusāvādo (Sī)

brahmalokā sesadevatā ca "ayaṁ bhikkhu na ajānitvā karissatī"ti tena katameva karonti, evamesa bahujana-ahitāya paṭipanno hoti.

Sukkapakkhe pāṇātipātāveramaṇi-ādīnaṁyeva vasena **kāyakammavacīkammāni** veditabbāni. Kammaṭṭhānaṁ pana avisaṁvādetvā kathento anulomikesu dhammesu samādapeti nāma Koḷitavihāravāsī Catunikāyikatissatthero viya. Tassa kira jeṭṭhabhātā Nandābhayatthero[1] nāma Potaliyavihāre vasanto ekasmiṁ roge samuṭṭhite kaniṭṭhaṁ pakkosāpetvā āha "āvuso mayhaṁ sallahukaṁ katvā ekaṁ kammaṭṭhānaṁ kathehī"ti. Kiṁ bhante aññena kammaṭṭhānena, kabaḷīkārāhāraṁ pariggaṇhituṁ vaṭṭatīti. Kimatthiko esa āvusoti. Bhante kabaḷīkārāhāro upādārūpaṁ, ekasmiṁ ca upādārūpe diṭṭhe tevīsati upādārūpāni pākaṭāni hontīti. So "vaṭṭissati āvuso ettakan"ti taṁ uyyojetvā kabaḷīkārāhāraṁ pariggaṇhitvā upādārūpaṁ sallakkhetvā vivaṭṭetvā arahattaṁ pāpuṇi. Atha naṁ theraṁ bahivihārā anikkhantameva pakkositvā "āvuso mahā-avassayosi mayhaṁ jāto"ti kaniṭṭhattherassa attanā paṭiladdhaguṇaṁ ārocesi. **Bahujanahitāyā**ti etassapi hi saddhivihārikādayo "ayaṁ na ajānitvā karissatī"ti tena katameva karontīti bahujanahitāya paṭipanno nāma hotīti.

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **khattiyassā**ti jātiyā khattiyassa. **Muddhāvasittassā**ti rājābhisekena muddhani abhisittassa. **Sāraṇīyāni bhavantī**ti[2] saritabbāni asammussanīyāni[3] honti. **Jāto**ti nibbatto. **Yāvajīvaṁ sāraṇīyan**ti daharakāle jānitumpi na sakkā, aparabhāge pana mātāpitu-ādīhi ñātakehi vā dāsādīhi vā "tvaṁ asukajanapade asukanagare asukadivase asukanakkhatte jāto"ti ācikkhite sutvā tato paṭṭhāya yāvajīvaṁ sarati[4] na sammussati[5]. Tena vuttaṁ "yāvajīvaṁ sāraṇīyaṁ hotī"ti.

---

1. Dattābhayatthero (Sī, Syā)
2. Sārāṇīyāni hontīti (Sī)
3. Apammussanakāni (Sī, Syā)
4. Sati (Ka)
5. Na pammussati (Sī)

Idaṁ bhikkhave dutiyanti abhisekaṭṭhānaṁ nāma rañño balavatuṭṭhikaraṁ hoti, tenassa taṁ yāvajīvaṁ sāraṇīyaṁ. Saṅgāmavijayaṭṭhānepi eseva nayo. Ettha pana **saṅgāman**ti yuddhaṁ. **Abhivijinitvā**ti jinitvā sattumaddanaṁ katvā. **Tameva saṅgāmasīsan**ti tameva saṅgāmaṭṭhānaṁ. **Ajjhāvasatī**ti abhibhavitvā āvasati.

Idāni yasmā Sammāsambuddhassa rañño jātiṭṭhānādīhi kattabbakiccaṁ natthi, imasmiṁ pana sāsane tappaṭibhāge tayo puggale dassetuṁ idaṁ kāraṇaṁ ābhataṁ, tasmā te dassento **evameva kho bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **anagāriyaṁ pabbajito hotī**ti ettha catupārisuddhisīlampi pabbajjānissitamevāti veditabbaṁ. **Sāraṇīyaṁ hotī**ti "ahaṁ asukaraṭṭhe asukajanapade asukavihāre asukamāḷake asukadivāṭṭhāne asukacaṅkame asukarukkhamūle pabbajito"ti evaṁ yāvajīvaṁ saritabbameva hoti na sammussitabbaṁ.

Idaṁ dukkhanti ettakaṁ dukkhaṁ, na ito uddhaṁ dukkhaṁ atthi. **Ayaṁ dukkhasamudayo**ti ettako dukkhasamudayo, na ito uddhaṁ dukkhasamudayo atthīti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Evamettha catūhi saccehi sotāpattimaggo kathito. Kasiṇa parikammavipassanāñāṇāni pana maggasannissitāneva honti. **Sāraṇīyaṁ hotī**ti "ahaṁ asukaraṭṭhe -pa- asukarukkhamūle sotāpanno jāto"ti yāvajīvaṁ sāraṇīyaṁ hoti asammussanīyaṁ.

Āsavānaṁ khayāti āsavānaṁ khayena. **Cetovimuttin**ti phalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti phalapaññaṁ. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkhaṁ katvā. **Upasampajja viharatī**ti paṭilabhitvā viharati. **Sāraṇīyan**ti "mayā asukaraṭṭhe -pa- asukarukkhamūle arahattaṁ pattan"ti attano arahattapattiṭṭhānaṁ nāma yāvajīvaṁ sāraṇīyaṁ hoti asammussanīyanti yathānusandhināva desanaṁ niṭṭhapesi.

3. Āsaṁsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santo**ti atthi upalabbhanti. **Saṁvijjamānā**ti tasseva vevacanaṁ. **Lokasmin**ti sattaloke. **Nirāso**ti anāso apatthano.

Āsaṁsoti āsaṁsamāno[1] patthayamāno. **Vigatāso**ti apagatāso. **Caṇḍālakule**ti caṇḍālānaṁ kule. **Venakule**ti vilīvakārakule. **Nesādakule**ti migaluddakānaṁ kule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphacchaḍḍakakule.

Ettāvatā kulavipattiṁ dassetvā idāni yasmā nīcakule jātopi ekacco aḍḍho hoti mahaddhano, ayaṁ pana na tādiso, tasmāssa bhogavipattiṁ dassetuṁ **dalidde**ti-ādimāha. Tattha **dalidde**ti dāliddiyena samannāgate. **Appannapānabhojane**ti parittaka-annapāna bhojane. **Kasiravuttike**ti dukkhajīvike, yattha vāyāmena payogena jīvitavuttiṁ sādhenti, tathārūpeti attho. **Yattha kasirena ghāsacchādo labbhatī**ti yasmiṁ kule dukkhena yāgubhattaghāso ca kopīnamattaṁ acchādanañca labbhati.

Idāni yasmā ekacco nīcakule jātopi upadhisampanno hoti attabhāvasamiddhiyaṁ ṭhito, ayañca na tādiso, tasmāssa sarīravipattimpi dassetuṁ **so ca hoti dubbaṇṇo**ti-ādimāha. Tattha **dubbaṇṇo**ti paṁsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako[2]. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo[3] vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapāda khañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti vaṭṭitelakapallakādino padīpa-upakaraṇassa. **Tassa na evaṁ hotī**ti kasmā na hoti? Nīca kule jātattā[4].

Jeṭṭhoti aññasmiṁ jeṭṭhe sati kaniṭṭho āsaṁ na karoti, tasmā jeṭṭhoti āha. **Ābhiseko**ti jeṭṭhopi[5] na abhisekāraho āsaṁ na karoti, tasmā ābhisekoti āha. **Anabhisitto**ti abhisekārahopi kāṇakuṇi-ādidosarahito sakiṁ abhisitto puna abhiseke āsaṁna karoti, tasmā anabhisittoti

---

1. Āsiṁsamāno (Syā), āsisamāno (Ka)
2. Lakuṇṭako (Sī)
3. Ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo (Sī)
4. Jātatāya (Sī, Syā)
5. Jeṭṭho sopi (Sī)

āha. **Acalappattoti**[1] jeṭṭhopi ābhiseko[2] anabhisitto mando uttānaseyyako, so abhiseke āsaṁ na karoti. Soḷasavassuddesiko pana paññāyamānamassubhedo acalappatto nāma hoti, mahantampi rajjaṁ vicāretuṁ samattho, tasmā "acalappatto"ti āha. **Tassa evaṁ hotī**ti kasmā hoti? Mahājātitāya.

Dussīloti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. **Asucī**ti asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāro**ti saṅkāhi saritabbasamācāro, kiñcideva asāruppaṁ disvā "idaṁ iminā kataṁ bhavissatī"ti evaṁ paresaṁ āsaṅkanīyasamācāro, attanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāro, sāsaṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānā dīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā[3] "ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṁ jānitvā mantentī"ti evaṁ sāsaṅkasamācāro hoti. **Paṭicchanna kammanto**ti paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇa paṭiñño**ti assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya "samaṇo ahan"ti evaṁ paṭiñño. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñño**ti aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhaka pattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṁ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato "ahaṁ brahmacārī"ti paṭiññaṁ dento viya hoti. "Ahaṁ bhikkhū"ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṁghikaṁ lābhaṁ gaṇhanto. **Antopūtī**ti pūtinā kammena anto anupaviṭṭho. **Avassu to**ti rāgādīhi[4] tinto. **Kasambujāto**ti sañjātarāgādikacavaro. **Tassa na evaṁ hotī**ti kasmā na hoti? Lokuttaradhamma-upanissayassa natthitāya. **Tassa evaṁ hotī**ti kasmā hoti? Mahāsīlasmiṁ paripūrakāritāya.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe catūhi saṅgahavatthūhi janaṁ rañjetīti **rājā.** Cakkaṁ vattetīti **cakkavattī**. (Vattitaṁ vā anena cakkanti cakkavattī)[5]. Dhammo

---

1. Macalappattoti acalappatto (Sī)
2. Abhiseke (Syā), abhisekena (Ka)
3. Mantayante disvā (Ka)
4. Sañjātarāgādīhi (Syā, Ka)
5. ( ) natthi Sī-Syā-potthakesu.

assa atthīti **dhammiko**. Dhammeneva dasavidhena cakkavattivattena rājā jātoti **dhammarājā**. **Sopi na arājakan**ti sopi aññaṁ nissāyarājānaṁ alabhitvā cakkaṁ nāma vattetuṁ na sakkotīti attho. Iti Satthā desanaṁ paṭṭhapetvā yathānusandhiṁ apāpetvāva tuṇhī ahosi. Kasmā? Anusandhikusalā uṭṭhahitvā anusandhiṁ pucchissanti, bahū hi imasmiṁ ṭhāne tathārūpā bhikkhū, athāhaṁ tehi puṭṭho desanaṁ vaḍḍhessāmīti. Atheko anusandhikusalo bhikkhu Bhagavantaṁ pucchanto **ko pana bhante**ti-ādimāha. Bhagavāpissa byākaronto **dhammo bhikkhū**ti-ādimāha.

Tattha **dhammo**ti dasakusalakammapathadhammo. **Dhamman**ti tameva vuttappakāraṁ dhammaṁ. **Nissāyā**ti tadadhiṭṭhānena cetasā tameva nissayaṁ katvā. **Dhammaṁ sakkaronto**ti yathā kato so dhammo suṭṭhu kato hoti, evametaṁ[1] karonto. **Dhammaṁ garuṁ karonto**ti tasmiṁ gāravuppattiyā taṁ garukaronto. **Dhammaṁ apacāyamāno**ti tasseva dhammassa añjalikaraṇādīhi nīcavuttitaṁ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketū**ti taṁ dhammaṁ dhajamiva purakkhatvā ketumiva[2] ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipateyyo**ti dhammādhipatibhūtāgatabhāvena dhammavaseneva ca sabbakiriyānaṁ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. **Dhammikaṁ rakkhāvaraṇaguttiṁ saṁvidahatī**ti dhammo assā atthīti dhammikā, rakkhā ca āvaraṇañca gutti ca rakkhāvaraṇagutti. Tattha "paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhatī"ti[3] vacanato khanti-ādayo **rakkhā**. Vuttañhetaṁ "kathañca bhikkhave paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhati. Khantiyā avihiṁsāya mettacittatāya anuddayāyā"ti[3]. Nivāsanapārupanagehādīni **āvaraṇaṁ**. Corādi-upaddavanivāraṇatthaṁ gopāyanā **gutti**. Taṁ sabbampi suṭṭhu vidahati pavatteti ṭhapetīti attho.

Idāni yattha sā saṁvidahitabbā, taṁ dassento **antojanasmin**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ saṅkhepattho —antojanasaṅkhātaṁ puttadāraṁ sīlasaṁvare patiṭṭhāpento vatthagandhamālādīni cassa dadamāno sabbopaddave cassa nivārayamāno dhammikaṁ rakkhāvaraṇaguttiṁ saṁvidahati nāma. Khattiyādīsupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—abhisittakhattiyā bhadra-assā-

---

1. Evameva (Syā, Ka) 2. Kuntamiva (Sī, Syā) 3. Saṁ 3. 147 piṭṭhe.

jānīyādiratanasampadānenapi upagaṇhitabbā[1], anuyantā khattiyā[2] tesaṁ anurūpayānavāhanasampadānenapi paritosetabbā, balakāyo kālaṁ anatikkametvā bhattavetanasampadānenapi anuggahetabbo, brāhmaṇā annapānavatthādinā deyyadhammena, gahapatikā bhattabījanaṅgalabalibaddādisampadānena, tathā nigamavāsino **negamā** janapadavāsino ca **jānapadā**[3]. Samitapāpabāhitapāpā pana **samaṇabrāhmaṇā** samaṇaparikkhārasampadānena sakkātabbā, migapakkhino abhayadānena samassāsetabbā.

Dhammeneva cakkaṁ vattetīti dasakusalakammapathadhammeneva cakkaṁ pavatteti. **Taṁ hoti cakkaṁ appaṭivattiyan**ti taṁ tena evaṁ pavattitaṁ āṇācakkaṁ appaṭivattiyaṁ hoti. **Kenaci manussabhūtenā**ti devatā nāma attanā icchiticchitameva karonti, tasmā tā aggaṇhitvā "manussabhūtenā"ti vuttaṁ. **Paccatthikenā**ti paṭi-atthikena, paṭisattunāti attho. **Dhammiko**ti cakkavattī dasakusalakammapathavasena dhammiko, Tathāgato pana navalokuttaradhammavasena. **Dhammarājā**ti navahi lokuttaradhammehi mahājanaṁ rañjetīti dhammarājā. **Dhammaṁyevā**ti navalokuttaradhammameva nissāya tameva sakkaronto taṁ garukaronto taṁ apacāyamāno. Sovassa dhammo abbhuggataṭṭhena dhajoti **dhammaddhajo**. Sovassa ketūti **dhammaketu**. Tameva adhipatiṁ jeṭṭhakaṁ katvā viharatīti **dhammādhipateyyo**. **Dhammikaṁ rakkhāvaraṇaguttin**ti lokiyalokuttaradhammadāyikarakkhañca āvaraṇañca guttiñca. **Saṁvidahatī**ti ṭhapeti paññapeti. **Evarūpan**ti tividhaṁ kāyaduccaritaṁ na sevitabbaṁ, sucaritaṁ sevitabbanti evaṁ sabbattha attho veditabbo. **Saṁvidahitvā**ti ṭhapetvā kathetvā. **Dhammeneva anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattetī**ti navalokuttaradhammeneva asadisaṁ dhammacakkaṁ pavatteti. **Taṁ hoti cakkaṁ appaṭivattiyan**ti taṁ evaṁ pavattitaṁ dhammacakkaṁ etesu samaṇādīsu ekenapi paṭivattetuṁ paṭibāhituṁ na sakkā. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **Isipatane**ti Buddhapaccekabuddhasaṅkhātānaṁ isīnaṁ dhammacakkappavattanatthāya ceva uposathakaraṇatthāya ca āgantvā patane, sannipātaṭṭhāneti attho. Padanetipi pāṭho, ayameva attho.

---

1. Uggaṇhitabbā (Ka)
2. Anuyuttakhattiyā (Sī)
3. Nigamavāsino janapadavāsino (Ka)

Migadāyeti migānaṁ abhayatthāya dinne. **Chahi māsehi chārattūnehī**ti so kira raññā āṇattadivaseyeva sabbūpakaraṇāni sajjetvā antevāsikehi saddhiṁ araññaṁ pavisitvā gāmadvāragāmamajjhadevakulasusānādīsu ṭhitarukkhe ceva jhāmapatitasukkharukkhe ca vivajjetvā sampannapadese ṭhite sabbadosavivajjite nābhi-aranemīnaṁ anurūpe rukkhe gahetvā taṁ cakkaṁ akāsi. Tassa rukkhe vicinitvā gaṇhantassa ceva karontassa ca ettako kālo vītivatto[1]. Tena vuttaṁ "chahi māsehi chārattūnehī"ti. **Nānākaraṇan**ti nānattaṁ. **Nesan**ti na esaṁ. **Atthesan**ti atthi esaṁ. **Abhisaṅkhārassa gatī**ti payogassa gamanaṁ. **Ciṅgulāyitvā**ti paribbhamitvā. **Akkhāhataṁ maññe**ti akkhe pavesetvā ṭhapitamiva[2].

Sadosāti sagaṇḍā uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā. **Sakasāvā**ti pūtisārena ceva pheggunā ca yuttā. **Kāyavaṅkā**ti-ādīni kāyaduccaritādīnaṁ nāmāni. **Evaṁ papatitā**ti evaṁ guṇapatanena patitā. **Evaṁ patiṭṭhitā**ti evaṁ guṇehi patiṭṭhitā. Tattha lokiyamahājanā papatitā nāma, sotāpannādayo patiṭṭhitā nāma. Tesupi purimā tayo kilesānaṁ samudācārakkhaṇe papatitā nāma, khīṇāsavā pana ekanteneva patiṭṭhitā nāma. **Tasmā**ti yasmā appahīnakāyavaṅkādayo papatanti, pahīnakāyavaṅkādayo patiṭṭhahanti, tasmā. Kāyavaṅkādīnaṁ pana evaṁ pahānaṁ veditabbaṁ—pāṇātipāto adinnādānaṁ micchācāro musāvādo pisuṇāvācā micchādiṭṭhīti ime tāva cha sotāpattimaggena pahīyanti, pharusāvācā byāpādoti dve anāgāmimaggena, abhijjhā samphappalāpoti dve arahattamaggenāti.

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **apaṇṇakapaṭipadan**ti[3] aviraddhapaṭipadaṁ[4] ekaṁsapaṭipadaṁ niyyānikapaṭipadaṁ kāraṇapaṭipadaṁ sārapaṭipadaṁ maṇḍapaṭipadaṁ apaccanīkapaṭipadaṁ anulomapaṭipadaṁ dhammānudhammapaṭipadaṁ paṭipanno hoti, na takkaggāhena vā nayaggāhena vā. Evaṁ gahetvā paṭipanno hi bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā manussadevanibbānasampattīhi hāyati parihāyati,

---

1. Ettakā kālā vītivattā (Syā)
2. Ṭhapitamiva maññāmi (Ka)
3. Apaṇṇakataṁ paṭipadanti (Sī)
4. Aviruddhapaṭipadaṁ (Sī, Syā, Ka)

apaṇṇakapaṭipadaṁ paṭipanno pana tāhi sampattīhi na parihāyati. Atīte kantāraddhāna maggaṁ paṭipannesu dvīsu satthavāhesu yakkhassa vqcanaṁ gahetvā bālasatthavāho saddhiṁ satthena anayabyasanaṁ patto, yakkhassa vacanaṁ aggahetvā "udakadiṭṭhaṭṭhāne udakaṁ chaḍḍessāmā"ti satthake saññāpetvā maggaṁ paṭipanno paṇḍitasattha vāho viya. Yaṁ santhāya vuttaṁ—

"Apaṇṇakaṁ ṭhānameke, dutiyaṁ āhu takkikā.
Etadaññāya medhāvī, taṁ gaṇhe ya'dapaṇṇakan"ti[1].

Yoni cassa āraddhā hotīti ettha **yonī**ti khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṁ. "Catasso kho imā Sāriputta yoniyo"ti-ādīsu[2] hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. "Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā"ti-ādīsu[3] kāraṇaṁ. "Na cāhaṁ brāhmaṇaṁ brūmi, yonijaṁ mattisambhavan"ti[4] ca "tamenaṁ kammajavātā nivattitvā[5] uddhaṁpādaṁ adhosiraṁ samparivattetvā mātu yonimukhe sampaṭipādentī"ti ca ādīsu passāvamaggo. Idha pana kāraṇaṁ adhippetaṁ. **Āraddhā**ti paggahitā paripuṇṇā.

Āsavānaṁ khayāyāti ettha āsavantīti **āsavā,** cakkhutopi -pa- manatopi sandanti pavattantīti vuttaṁ hoti. Dhammato yāva gotrabhu, okāsato yāva bhavaggā savantīti vā **āsavā**, ete dhamme etañca okāsaṁ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṁ ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi **āsavā**. Lokasmimpi hi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti, yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttaṁ hetaṁ "purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī"ti-ādi[6]. Āyataṁ vā saṁsāradukkhaṁ savanti pasavantītipi **āsavā**. Purimāni cettha nibbacanāni yattha kilesā āsavāti āgacchanti, tattha yujjanti, pacchimaṁ kammepi. Na kevalañca kammakilesāyeva āsavā, apica kho nānappakārā upaddavāpi. Suttesu hi "nāhaṁ Cunda diṭṭhadhammikānaṁyeva āsavānaṁ saṁvarāya

1. Khu 5. 1 piṭṭhe Jātake.
2. Ma 1. 105 piṭṭhe.
3. Ma 3. 182 piṭṭhe.
4. Ma 2. 410; Khu 1. 70 piṭṭhādīsu.
5. Nibbattitvā (Sī)
6. Aṁ 3. 346 piṭṭhe.

dhammaṁ desemī”ti[1] ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti[2]—

Ettha tebhūmakaṁ ca kammaṁ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā”ti[3] ettha parūpavādavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā. Ete hi vinaye tāva “diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya, samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā”ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti[4] tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu[5] abhidhamme[6] ca teyeva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāyena “atthi bhikkhave āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā tiracchānayoni gāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā”ti[7] pañcadhā āgatā. Kammameva cettha āsavāti vuttaṁ. Chakkanipāte “atthi bhikkhave āsavā saṁvarāpahātabbā”ti-ādinā[8] nayena chadhā āgatā. Sabbāsava pariyāye[9] teyeva dassanena pahātabbehi saddhiṁ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhamma nayena[10] cattāro āsavā adhippetāti veditabbā.

Khayāyāti ettha pana āsavānaṁ sarasabhedopi khīṇākāropi maggaphalanibbānānipi “āsavakkhayo”ti vuccati. “Yo āsavānaṁ khayo vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhānan”ti ettha hi āsavānaṁ sarasabhedo “āsavakkhayo”ti vutto. “Jānato ayaṁ bhikkhave

---

1. Dī 3. 107 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 348 piṭṭhe. 3. Vi 1. 24; Aṁ 1. 97 piṭṭhesu.
4. Saṁ 2. 450, 451 piṭṭhesu. 5. Khu 8. 147; Khu 9. 113 piṭṭhādīsu.
6. Abhi 1. 221; Abhi 2. 388 piṭṭhesu. 7. Aṁ 2. 362 piṭṭhe.
8. Aṁ 2. 340 piṭṭhe. 9. Ma 1. 9 piṭṭhe. 10. Ābhidhammikanayena (Sī)

passato āsavānaṁ khayaṁ vadāmī”ti[1] ettha āsavappahānaṁ āsavānaṁ accantakkhayo asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo “āsavakkhayo”ti vutto.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.
Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ, tato aññā anantarā”ti[2]—

Ettha maggo “āsavakkhayo”ti vutto. “Āsavānaṁ khayā samaṇo hotī”ti[3] ettha phalaṁ.

“Paravajjānupassissa, niccaṁ ujjhānasaññino.
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti[4]—

Ettha nibbānaṁ. Imasmiṁ pana sutte phalaṁ sandhāya “āsavānaṁ khayāyā”ti āha, arahattaphalatthāyāti attho.

Indriyesu guttadvāroti manacchaṭṭhesu indriyesu pihitadvāro. **Bhojane mattaññū**ti bhojanasmiṁ pamāṇaññū, paṭiggahaṇaparibhogapaccavekkhaṇamattaṁ jānāti pajānātīti attho. **Jāgariyaṁ anuyutto**ti rattindivaṁ cha koṭṭhāse katvā pañcasu koṭṭhāsesu jāgaraṇabhāvaṁ anuyutto, jāgaraṇeyeva yuttappayuttoti attho.

Evaṁ mātikaṁ ṭhapetvā idāni tameva ṭhapitapaṭipāṭiyā[5] vibhajanto **kathañca bhikkhave bhikkhū**ti-ādimāha. Tattha **cakkhunā rūpaṁ disvā**ti-ādīnaṁ attho Visuddhimagge[6] vitthārito, tathā **paṭisaṅkhā yoniso āhāraṁ āhāreti neva davāyā**ti-ādīnaṁ[7]. **Āvaraṇīyehi dhammehī**ti pañcahi nīvaraṇehi dhammehi. Nīvaraṇāni hi cittaṁ āvaritvā tiṭṭhanti, tasmā āvaraṇīyā dhammāti vuccanti. **Sīhaseyyaṁ kappetī**ti sīho viya seyyaṁ kappeti. **Pāde pādaṁ accādhāyā**ti vāmapādaṁ dakkhiṇapāde ati-ādhāya. Samaṁ ṭhapite hi pāde jāṇukena jāṇukaṁ gopphakena ca gopphakaṁ ghaṭīyati, tato vedanā uṭṭhahanti. Tasmā tassa dosassa parivajjanatthaṁ thokaṁ atikkamitvā esa pādaṁ ṭhapeti[8]. Tena vuttaṁ “pāde pādaṁ accādhāyā”ti.

---

1. Ma 1. 9; Saṁ 1. 267; Khu 1. 265 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 231 piṭṭhe.
3. Ma 1. 353 piṭṭhe.
4. Khu 1. 50 piṭṭhe Dhammapade.
5. Ṭhapitamātikaṁ paṭipāṭiyā (Sī)
6. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe.
7. Visuddhi 1. 29 piṭṭhe.
8. Ṭhapesi (Ka)

Sato sampajānoti satiyā ceva sampajaññena ca samannāgato. Kathaṁ panesa niddāyanto sato sampajāno nāma hotīti? Purimappavattivasena. Ayaṁ hi caṅkame caṅkamanto niddāya okkamanabhāvaṁ ñatvā pavattamānaṁ kammaṭṭhānaṁ ṭhapetvā mañce vā phalake vā nipanno niddaṁ upagantvā puna pabujjhamāno kammaṭṭhānaṁ ṭhitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhati. Tasmā niddāyantopi sato sampajāno nāma hoti. Ayaṁ tāva mūlakammaṭṭhāne nayova. Pariggahakammaṭṭhānavasenāpi panesa sato sampajāno nāma hoti. Kathaṁ? Ayaṁ hi caṅkamanto niddāya okkamanabhāvaṁ ñatvā pāsāṇaphalake vā mañce vā dakkhiṇena passena nipajjitvā paccavekkhati "acetano kāyo acetane mañce patiṭṭhito, acetano mañco acetanāya pathaviyā, acetanā pathavī acetane udake, acetanaṁ udakaṁ acetane vāte, acetano vāto acetane ākāse patiṭṭhito. Tattha ākāsampi 'ahaṁ vātaṁ ukkhipitvā[1] ṭhitan'ti na jānāti, vātopi 'ahaṁ ākāse patiṭṭhito'ti na jānāti. Tathā vāto na jānāti 'ahaṁ udakaṁ ukkhipitvā ṭhito'ti -pa- mañco na jānāti 'ahaṁ kāyaṁ ukkhipitvā ṭhito'ti, kāyo na jānāti 'ahaṁ mañce patiṭṭhito'ti. Na hi tesaṁ aññamaññaṁ ābhogo vā samannāhāro vā manasikāro vā cetanā vā patthanā vā atthī"ti. Tassa evaṁ paccavekkhato taṁ paccavekkhaṇacittaṁ bhavaṅge otarati. Evaṁ niddāyantopi sato sampajāno nāma hotīti.

Uṭṭhānasaññaṁ manasikaritvāti "ettakaṁ ṭhānaṁ gate cande vā tārakāya vā uṭṭhahissāmī"ti uṭṭhānakālaparicchedikaṁ saññaṁ manasikaritvā, citte ṭhapetvāti attho. Evaṁ karitvā sayito hi yathāparicchinneyeva kāle uṭṭhahati.

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame **attabyābādhāyā**ti attadukkhāya. **Parabyābādhāyā**ti paradukkhāya. **Kāyasucaritan**ti-ādīni pubbabhāge dasakusalakammapathavasena āgatāni, upari pana yāva arahattā avāritāneva.

---

1. Uccalitvā (Sī)

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **aṭṭīyeyyāthā**ti aṭṭāpīḷitā bhaveyyātha. **Harāyeyyāthā**ti lajjeyyātha. **Jigucchеyyāthā**ti gūthe viya tasmiṁ vacane sañjātajigucchā bhaveyyātha. **Iti kirā**ti ettha **itī**ti padasandhibyañjanasiliṭṭhatā, **kirā**ti anussavatthe nipāto. Dibbena kira āyunā aṭṭīyathāti evamassa sambandho veditabbo. **Pageva kho panā**ti paṭhamataraṁyeva.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **pāpaṇiko**ti āpaṇiko, āpaṇaṁ ugghāṭetvā bhaṇḍavikkāyakassa[1] vāṇijassetaṁ adhivacanaṁ. **Abhabbo**ti abhājanabhūto[2]. **Na sakkaccaṁ kammantaṁ adhiṭṭhātī**ti yathā adhiṭṭhitaṁ su-adhiṭṭhitaṁ hoti, evaṁ sayaṁ attapaccakkhaṁ karonto nādhiṭṭhāti. Tattha paccūsakāle padasaddena uṭṭhāya dīpaṁ jāletvā bhaṇḍaṁ pasāretvā anisīdanto pubbaṇhasamayaṁ na sakkaccaṁ kammantaṁ adhiṭṭhāti nāma. Ayaṁ hi yaṁ corā rattiṁ bhaṇḍaṁ haritvā "idaṁ amhākaṁ hatthato vissajjessāmā"ti āpaṇaṁ gantvā appena agghena denti, yampi bahuverino manussā rattiṁ nagare vasitvā pātova āpaṇaṁ gantvā bhaṇḍaṁ gaṇhanti, yaṁ vā pana janapadaṁ gantukāmā manussā pātova āpaṇaṁ gantvā bhaṇḍaṁ kiṇanti, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Aññesaṁ bhojanavelāya pana bhuñjituṁ āgantvā pātova bhaṇḍaṁ paṭisāmetvā gharaṁ gantvā bhuñjitvā niddāyitvā sāyaṁ puna āpaṇaṁ āgacchanto **majjhanhika samayaṁ na sakkaccaṁ kammantaṁ adhiṭṭhāti** nāma. So hi yaṁ corā pātova vissajjetuṁ na sampāpuṇiṁsu, divākāle pana paresaṁ asañcārakkhaṇe āpaṇaṁ gantvā appagghena denti, yañca bhojanavelāya puññavanto issarā "āpaṇato idañcidañca laddhuṁ vaṭṭatī"ti pahiṇitvā āharāpenti, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Yāva yāmabherinikkhamanā[3] pana anto-āpaṇe dīpaṁ jālāpetvā anisīdanto **sāyanhasamayaṁ na sakkaccaṁ kammantaṁ adhiṭṭhāti** nāma. So hi

1. Vikkāyakassa (Ka)
2. Abhabbajanabhūto (Syā)
3. Yāva sāmino nikkhamanā (Ka)

yaṁ corā pātopi divāpi vissajjetuṁ na sampāpuṇiṁsu, sāyaṁ pana āpaṇaṁ gantvā appagghena denti, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Na sakkaccaṁ samādhinimittaṁ adhiṭṭhātīti sakkaccakiriyāya samādhiṁ na samāpajjati. Ettha ca pātova cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu vattaṁ katvā senāsanaṁ pavisitvā yāva bhikkhācāravelā, tāva samāpattiṁ appetvā anisīdanto **pubbaṇhasamayaṁ na sakkaccaṁ samādhinimittaṁ adhiṭṭhāti** nāma. Pacchābhattaṁ pana piṇḍapātapaṭikkanto rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṁ pavisitvā yāva sāyanhasamayā samāpattiṁ appetvā anisīdanto **majjhanhikasamayaṁ na sakkaccaṁ samādhinimittaṁ adhiṭṭhāti** nāma. Sāyaṁ pana cetiyaṁ vanditvā therūpaṭṭhānaṁ katvā senāsanaṁ pavisitvā paṭhamayāmaṁ samāpattiṁ samāpajjitvā anisīdanto **sāyanhasamayaṁ na sakkaccaṁ samādhinimittaṁ adhiṭṭhāti** nāma. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo. Apicettha "samāpattiṁ appetvā"ti vuttaṭṭhāne samāpattiyā asati vipassanāpi vaṭṭati, samādhinimittanti ca samādhi-ārammaṇampi vaṭṭatiyeva. Vuttampi cetaṁ "samādhipi samādhinimittaṁ, samādhārammaṇampi[1] samādhinimittan"ti.

10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame **cakkhumā**ti paññācakkhunā cakkhumā hoti. **Vidhuro**ti visiṭṭhadhuro uttamadhuro ñāṇasampayuttena vīriyena samannāgato. **Nissayasampanno**ti avassayasampanno patiṭṭhānasampanno. **Paṇiyan**ti vikkāyikabhaṇḍaṁ. **Ettakaṁ mūlaṁ bhavissati ettako udayo**ti tasmiṁ "evaṁ kītaṁ evaṁ vikkayamānan"ti [2]vuttapaṇiye yena kayena taṁ kītaṁ, taṁ kayasaṅkhātaṁ[2] mūlaṁ ettakaṁ bhavissati. Yo ca tasmiṁ vikkayamāne vikkayo, tasmiṁ vikkaye ettako udayo bhavissati, ettikā vaḍḍhīti attho.

Kusalo hoti paṇiyaṁ ketuñca vikketuñcāti sulabhaṭṭhānaṁ gantvā kiṇanto dullabhaṭṭhānaṁ gantvā vikkiṇanto ca ettha kusalo nāma hoti, dasaguṇampi vīsatiguṇampi lābhaṁ labhati.

---

1. Samādhārammaṇopi dhammo (Ka)

2-2. Vuttaṁ pāpaṇiyena kayena taṁ taṁ kītasaṅkhātaṁ (Ka)

Aḍḍhāti issarā bahunā nikkhittadhanena samannāgatā. **Mahaddhanā**ti vaḷañjanakavasena mahaddhanā. **Mahābhogā**ti upabhogaparibhogabhaṇḍena mahābhogā. **Paṭi balo**ti kāyabalena ceva ñāṇabalena ca samannāgatattā samattho. **Amhākañca kālena kālaṁ anuppadātun**ti amhākañca gahitadhanamūlikaṁ vaḍḍhiṁ[1] kālena kālaṁ anuppa dātuṁ. **Nipatantī**ti nimantenti. Nipātentītipi[2] pāṭho, ayameva attho.

Kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāyāti kusaladhammānaṁ sampādanatthāya paṭilābhatthāya. **Thāmavā**ti ñāṇathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thirena ñāṇaparakkamena samannāgato. **Anikkhittadhuro**ti "aggamaggaṁ apāpuṇitvā imaṁ vīriyadhuraṁ na ṭhapessāmī"ti evaṁ aṭṭhapitadhuro.

Bahussutāti ekanikāyādivasena bahu Buddhavacanaṁ sutaṁ etesanti bahussutā. **Āgatāgamā**ti eko nikāyo eko āgamo nāma, dve nikāyā dve āgamā nāma, pañca nikāyā pañca āgamā nāma, etesu āgamesu yesaṁ ekopi āgamo āgato paguṇo pavattito[3], te āgatāgamā nāma. **Dhammadharā**ti Suttantapiṭakadharā. **Vinayadharā**ti Vinayapiṭakadharā. **Mātikādharā**ti dvemātikādharā. **Paripucchatī**ti atthānatthaṁ kāraṇākāraṇaṁ pucchati. **Paripañhatī**ti "imaṁ nāma pucchissāmī"ti aññāti tuleti pariggaṇhāti. Sesamettha uttānatthameva.

Imasmiṁ pana sutte paṭhamaṁ paññā āgatā, pacchā vīriyañca kalyāṇamittasevanā ca. Tattha paṭhamaṁ arahattaṁ patvā pacchā vīriyaṁ katvā kalyāṇamittā sevitabbāti na evaṁ attho daṭṭhabbo, desanāya nāma heṭṭhimena vā paricchedo hoti uparimena vā dvīhipi vā koṭīhi. Idha pana uparimena paricchedo veditabbo. Tasmā kathentena paṭhamaṁ kalyāṇamitta-upanissayaṁ dassetvā majjhe vīriyaṁ dassetvā pacchā arahattaṁ kathetabbanti.

Rathakāravaggo dutiyo.

---

1. Vaḍḍhetvā (Ka) 2. Nivattantītipi (Sī), nipadantītipi (Syā) 3. Pavattati (Sī)

3. Puggalavagga 1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame jhānaphassaṁ paṭhamaṁ phusati, pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikarotīti **kāyasakkhi**. Diṭṭhantaṁ pattoti **diṭṭhippatto.** Saddahanto vimuttoti **saddhāvimutto**. **Khamatī**ti ruccati. **Abhikkantataro**ti atisundarataro. **Paṇītataro**ti atipaṇītataro. **Saddhindriyaṁ adhimattaṁ hotī**ti Samiddhattherassa[1] kira arahattamaggakkhaṇe saddhindriyaṁ dhuraṁ ahosi, sesāni cattāri sahajātindriyāni tasseva parivārāni ahesuṁ. Iti thero attanā paṭividdhamaggaṁ kathento evamāha. Mahākoṭṭhikattherassa pana arahattamaggakkhaṇe samādhindriyaṁ dhuraṁ ahosi, sesāni cattāri indriyāni tasseva parivārāni ahesuṁ. Tasmā sopi samādhindriyaṁ adhimattanti kathento attanā paṭividdhamaggameva kathesi. Sāriputtattherassa pana arahattamaggakkhaṇe paññi ndriyaṁ dhuraṁ ahosi. Sesāni cattāri indriyāni tasseva parivārāni ahesuṁ. Tasmā sopi paññindriyaṁ adhimattanti kathento attanā paṭividdhamaggameva kathesi.

Na khvetthāti na kho ettha. **Ekaṁsena byākātun**ti ekantena byākarituṁ. **Arahattāya paṭipanno**ti arahattamaggasamaṅgiṁ dasseti. Evametasmiṁ sutte tīhipi therehi attanā paṭividdhamaggova kathito, Sammāsambuddho pana bhummantareneva kathesi.

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **sappāyānī**ti hitāni vuddhikarāni. **Patirūpan**ti anucchavikaṁ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā atekicchena vātāpamārādinā[2] rogena samannāgato niṭṭha pattagilāno[3] kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā khipitakakacchutiṇapupphakajarādibhedo appamattaka-ābādho kathito. **Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhanto**ti iminā pana yesaṁ paṭijagganena phāsukaṁ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca **patirūpo upaṭṭhāko** nāma gilānupaṭṭhāka-aṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo. **Gilānupaṭṭhāko anuññāto**ti bhikkhusaṁghena dātabboti anuññāto. Tasmiṁ hi gilāne attano dhammatāya yāpetuṁ asakkonte

---

1. Saviṭṭhattherassa (Sī, Syā)
2. Vātāpasmārādinā (Sī, Syā)
3. Niṭṭhāpattagilāno (Sī)

bhikkhusaṁghena tassa bhikkhuno eko bhikkhu ca sāmaṇero ca "imaṁ paṭijaggathā"ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṁ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesañca dvinnaṁ yenattho, sabbaṁ bhikkhusaṁghasseva bhāro.

Aññepi gilānā upaṭṭhātabbāti itarepi dve gilānā upaṭṭhāpetabbā. Kiṁ kāraṇā? Yopi hi niṭṭhapattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno "sace maṁ paṭijaggeyyuṁ, phāsukaṁ me[1] bhaveyya. Na kho pana maṁ paṭijaggantī"ti manopadosaṁ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa panassa evaṁ hoti "bhikkhusaṁghena yaṁ kātabbaṁ, taṁ kataṁ. Mayhaṁ pana kammavipāko īdiso"ti. So bhikkhusaṁghe mettaṁ paccupaṭṭhā petvā sagge nibbattissati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanabyādhi bhesajje kate khippataraṁ vūpasammati. So tato Buddhavacanaṁ vā uggaṇhituṁ sakkhissati, samaṇadhammaṁ vā kātuṁ sakkhissati. Iminā kāraṇena "aññepi gilānā upaṭṭhātabbā"ti vuttaṁ.

Neva okkamatīti neva pavisati. **Niyāmaṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu magganiyāmasaṅkhātaṁ sammattaṁ. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutiyavārena ugghaṭitaññū gahito sāsane Nālakattherasadiso Buddhantare ekavāraṁ Paccekabuddhānaṁ santike ovādaṁ labhitvā paṭividdhapaccekabodhiñāṇo ca. Tatiyavārena vipañcitaññū puggalo kathito, neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuññātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuññātā. **Aññesampi dhammo desetabbo**ti itaresampi dhammo kathetabbo. Kiṁ kāraṇā? Padaparamassa hi imasmiṁ attabhāve dhammaṁ paṭivijjhituṁ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana Tathāgatassa rūpadassanaṁ labhantopi alabhantopi dhammavinayañca savanāya labhantopi alabhantopi dhammaṁ abhisameti, so alabhanto tāva abhisameti. Labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā

---

1. Phāsukameva (Ka)

kāraṇena tesaṁ dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunaṁ desetabbova.

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **sabyābajjhan**ti sadukkhaṁ. **Kāyasaṅkhāran**ti kāyadvāre cetanārāsiṁ. **Abhisaṅkharotī**ti āyūhati rāsiṁ karoti piṇḍaṁ karoti. **Vacīmanodvāresu**pi eseva nayo. **Sabyābajjhaṁ lokan**ti sadukkhaṁ lokaṁ. **Sabyābajjhā phassā phusantī**ti sadukkhā vipākaphassā phusanti. **Sabyābajjhaṁ vedanaṁ vediyatī**ti sadukkhaṁ vipākavedanaṁ vediyati, sābādhaṁ nirassādanti attho. **Seyyathāpi sattā nerayikā**ti yathā niraye nibbatta sattā ekantadukkhaṁ vedanaṁ vediyanti, evaṁ vediyatīti attho. Kiṁ pana tattha upekkhāvedanā natthīti? Atthi, dukkhavedanāya pana balavabhāvena sā abbohārika ṭṭhāne ṭhitā. Iti nirayova nirayassa upamaṁ katvā āhaṭo[1]. Tatra paṭibhāga-upamā nāma kira esā.

Seyyathāpi devā subhakiṇhāti idhāpi devalokova devalokassa upamaṁ katvā āhaṭo[1]. Yasmā pana heṭṭhimesu brahmalokesu sappītikajjhānavipāko vattati, subhakiṇhesu nippītiko ekantasukhova, tasmā te aggahetvā subhakiṇhāva kathitā. Iti ayampi tatra paṭibhāga-upamā nāmāti veditabbā.

Vokiṇṇasukhadukkhanti vomissakasukhadukkhaṁ. **Seyyathāpi manussā**ti manussānaṁ hi kālena sukhaṁ hoti kālena dukkhaṁ. **Ekacce ca devā**ti kāmāvacaradevā. Tesampi kālena sukhaṁ hoti kālena dukkhaṁ. Tesaṁ hi hīnatarānaṁ mahesakkhatarā devatā disvā āsanā vuṭṭhātabbaṁ hoti, maggā ukkamitabbaṁ, pārutavatthaṁ apanetabbaṁ, añjalikammaṁ kātabbanti taṁ sabbampi dukkhaṁ nāma hoti. **Ekacce ca vinipātikā**ti vemānikapetā. Te hi kālena sampattiṁ anubhavanti kālena kammanti vokiṇṇasukhadukkhāva honti. Iti imasmiṁ sutte tīṇi sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitānīti veditabbāni.

---

1. Āgato (Ka)

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **tayome bhikkhave puggalā**ti tayo ācariyapuggalā. **Puggalassa bahukārā**ti antevāsikapuggalassa bahūpakārā. **Buddhan**ti Sabbaññubuddhaṁ. **Saraṇaṁ gato hotī**ti avassayaṁ gato hoti. **Dhamman**ti satantikaṁ navalokuttaradhammaṁ. **Saṁghan**ti aṭṭha-ariyapuggalasamūhaṁ. Idañca pana saraṇagamanaṁ aggahitasaraṇa pubbassa akatābhinivesassa vasena vuttaṁ. Iti imasmiṁ sutte saraṇadāyako sotāpattimaggasampāpako arahattamaggasampāpakoti tayo ācariyā bahukārāti āgatā, pabbajjā dāyako Buddhavacanadāyako kammavācācariyo sakadāgāmimaggasampāpako anāgāmimaggasampāpakoti ime ācariyā na āgatā, kiṁ ete na bahukārāti? No na bahukārā[1], ayaṁ pana desanā duvidhena paricchinnā. Tasmā sabbepete bahukārā. Tesu saraṇagamanasmiṁyeva akatābhiniveso vaṭṭati, catupārisuddhisīlakasiṇaparikammavipassanāñāṇāni pana paṭhamamaggasannissitāni honti, upari dve maggā ca phalāni ca arahattamaggasannissitānīti veditabbāni.

Iminā puggalenāti iminā antevāsikapuggalena. **Na suppatikāraṁ vadāmī**ti patikāraṁ kātuṁ na sukaranti vadāmi. Abhivādanādīsu anekasatavāraṁ anekasahassa vārampi hi pañcapatiṭṭhitena nipatitvā vandanto āsanā vuṭṭhāya paccuggacchanto diṭṭha diṭṭhakkhaṇe añjaliṁ paggaṇhanto anucchavikaṁ sāmīcikammaṁ karonto divase divase cīvarasataṁ cīvarasahassaṁ piṇḍapātasataṁ piṇḍapātasahassaṁ dadamāno cakkavāḷa pariyantena sabbaratanamayaṁ āvāsaṁ karonto sappinavanītādinānappakāraṁ bhesajjaṁ anuppadajjamāno[2] neva sakkoti ācariyena katassa patikāraṁ nāma kātunti evamattho veditabbo.

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **arukūpamacitto**ti purāṇavaṇasadisacitto. **Vijjūpamacitto**ti ittarakālobhāsanena vijjusadisacitto. **Vajirūpamacitto**ti

---

1. Tepi bahukārā (Sī)
2. Anuppadadamāno (Sī, Syā)

kilesānaṁ mūlaghātakaraṇasamatthatāya vajirena sadisacitto. **Abhisajjatī**ti lagati[1]. **Kuppatī**ti kopavasena kuppati. **Byāpajjatī**ti pakatibhāvaṁ pajahati, pūtiko hoti. **Patitthīyatī**ti thinabhāvaṁ thaddhabhāvaṁ āpajjati. **Kopan**ti dubbalakodhaṁ. **Dosan**ti dussanavasena tato balavataraṁ. **Appaccayan**ti atuṭṭhākāraṁ domanassaṁ. **Duṭṭhāruko**ti[2] purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenā**ti daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭhalenā**ti[3] kapālena. **Āsavaṁ detī**ti aparāparaṁ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāyeva pubbaṁ lohitaṁ yūsanti imāni tīṇi savati, ghaṭṭito pana tāni adhikataraṁ savati.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—duṭṭhāruko viya hi kodhana puggalo[4], tassa attano dhammatāya savanaṁ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātassa viya caṇḍikatassa caraṇaṁ, kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭanaṁ viya appamattaṁ vacanaṁ, bhiyyoso mattāya savanaṁ viya "mādisaṁ nāma esa evaṁ vadatī"ti[5] bhiyyoso mattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo.

Rattandhakāratimisāyanti rattiṁ cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe bahalatame. **Vijjantarikāyā**ti vijjuppattikkhaṇe[6]. Idhāpi idaṁ opammasaṁsandanaṁ —cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo, andhakāraṁ[7] viya sotāpattimaggavajjhā kilesā, vijjusañcaraṇaṁ viya sotāpattimaggañāṇassa uppattikālo, vijjantari kāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṁ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbāna dassanaṁ, puna andhakārāvattharaṇaṁ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusa ñcaraṇaṁ viya sakadāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṁ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṁ, puna andhakārā vattharaṇaṁ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṁ viya anāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṁ viya anāgā mimaggakkhaṇe nibbānadassanaṁ veditabbaṁ.

---

1. Laggati (Sī) 2. Duṭṭhārukāti (Sī) 3. Kaṭhalāya (Pāḷiyaṁ)
4. Kodhanabahulo puggalo (Sī) 5. Evaṁ vadati evaṁ vadatīti (Ka)
6. Vijjuppavattikkhaṇe (Sī, Syā) 7. Andhakārā (Ka)

Vajirūpamacittatāyapi idaṁ opammasaṁsandanaṁ —vajiraṁ viya hi arahattamaggañāṇaṁ daṭṭhabbaṁ, maṇigaṇṭhipāsāṇagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā, vajirassa[1] maṇigaṇṭhimpi vā pāsāṇagaṇṭhimpi vā vinivijjhitvā agamanabhāvassa natthitā viya arahattamaggañāṇena acchejjānaṁ[2] kilesānaṁ natthibhāvo, vajirena nibbiddhavedhassa puna apatipūraṇaṁ viya arahattamaggena chinnānaṁ kilesānaṁ puna anuppādo daṭṭhabboti.

6. Sevitabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sevitabbo**ti upasaṅkamitabbo. **Bhajitabbo**ti allīyitabbo. **Payirupāsi tabbo**ti santike nisīdanavasena punappunaṁ upāsitabbo. **Sakkatvā garuṁ katvā**ti sakkā rañceva garukārañca katvā. **Hīno hoti sīlenā**ti-ādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Tattha yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevitabbo. Yo dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṁ rakkhantena na sevitabbo. **Aññatra anuddayā aññatra anukampā**ti ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāyeva hi evarūpo puggalo na sevitabbo, anuddayānukampāvasena pana taṁ upasaṅkamituṁ vaṭṭati.

Sīlasāmaññagatānaṁ satanti sīlena samānabhāvaṁ gatānaṁ santānaṁ. **Sīlakathā ca no bhavissatī**ti evaṁ samānasīlānaṁ amhākaṁ sīlameva ārabbha kathā bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissatī**ti sā ca amhākaṁ kathā divasampi kathentānaṁ pavattissati na paṭihaññissati. **Sā ca no phāsu bhavissatī**ti sā ca divasampi pavattamānā sīlakathā amhākaṁ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Samādhipaññākathāsu**pi eseva nayo.

Sīlakkhandhanti sīlarāsiṁ. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti ettha sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne sīlakkhandhaṁ paññāya anuggaṇhāti nāma. **Samādhipaññākkhandhesu**pi eseva nayo. **Nihīyatī**ti attano hīnataraṁ puggalaṁ sevanto khāraparissāvane āsitta-udakaṁ viya satataṁ samitaṁ hāyati parihāyati. **Tulyasevī**ti attanā samānasevī. **Seṭṭhamupanaman**ti

---

1. Vajirena (Sī)
2. Avajjhānaṁ (Ka)

seṭṭhaṁ puggalaṁ oṇamanto[1]. **Udeti khippan**ti khippameva vaḍḍhati. **Tasmā attano uttariṁ bhajethā**ti yasmā seṭṭhaṁ puggalaṁ upanamanto udeti khippaṁ, tasmā attano uttaritaraṁ[2] visiṭṭhataraṁ bhajetha.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **jigucchitabbo**ti gūthaṁ viya jigucchitabbo. **Atha kho nan**ti atha kho assa. **Kittisaddo**ti kathāsaddo. **Evameva kho**ti ettha gūthakūpo viya dussīlyaṁ daṭṭhabbaṁ. Gūthakūpe patitvā ṭhito dhammani-ahi viya dussīlapuggalo. Gūthakūpato uddhariyamānena tena ahinā[3] purisassa sarīraṁ āruḷhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlaṁ sevamānassāpi tassa kiriyāya akaraṇabhāvo. Sarīraṁ gūthena makkhetvā ahinā gatakālo viya dussīlaṁ sevamānassa pāpakittisadda-abbhuggamanakālo veditabbo.

Tindukālātanti tindukarukkha-alātaṁ. **Bhiyyoso mattāya cicciṭāyatī**ti taṁ hi jhāyamānaṁ pakatiyāpi papaṭikāyo muñcantaṁ cicciṭāti "ciṭiciṭā"ti saddaṁ karoti, ghaṭṭitaṁ pana adhimattaṁ karotīti attho. **Evameva kho**ti evamevaṁ kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati, appamattakaṁ pana vacanaṁ sutakāle[4] "mādisaṁ nāma evaṁ vadati evaṁ vadatī"ti atirekataraṁ uddhato caṇḍikato hutvā carati[5]. **Gūthakūpo**ti gūthapuṇṇakūpo, gūtharāsiyeva vā. Opammasaṁsandanaṁ panettha purimanayeneva veditabbaṁ. **Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo**ti yasmā kodhano atiseviyamāno ati-upasaṅkamiyamānopi kujjhatiyeva, "kiṁ iminā"ti paṭikkamantepi[6] kujjhatiyeva. Tasmā palālaggi viya ajjhupekkhitabbo na sevi tabbo na bhajitabbo. Kiṁ vuttaṁ hoti?[7] Yo hi palālaggiṁ ati-upasaṅkamitvā tappati, tassa sarīraṁ jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītaṁ na vūpasammati. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhattabhāvena tappantassa sītaṁ vūpasammati, tasmā palālaggi viya kodhano puggalo

---

1. Oṇamanto paṇamanto (Sī), upanamanto (Syā)
2. Uttariṁ uttaritaraṁ (Sī, Syā)
3. Ahinā (Ka)
4. Vuttakāle (Sī, Syā)
5. Kujjhati (Syā, Ka)
6. Paṭikkosantepi (Sī, Syā)
7. Na bhajitabboti vuttaṁ hoti (Ka)

majjhattabhāvena ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

Kalyāṇamittoti sucimitto. **Kalyāṇasahāyo**ti sucisahāyo. Sahāyā nāma sahagāmino saddhiṁcarā. **Kalyāṇasampavaṅko**ti kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanni nnatapponatappabbhāramānasoti attho.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇī**ti yo gūthaṁ viya duggandhakathaṁ katheti. **Pupphabhāṇī**ti yo pupphāni viya sugandhakathaṁ katheti. **Madhubhāṇī**ti yo madhu viya madhurakathaṁ katheti. **Sabhaggato**ti sabhāya ṭhito. **Parisaggato**ti gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagato**ti ñātīnaṁ[1] majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagato**ti seṇīnaṁ[2] majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagato**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. **Abhinīto**ti pucchana tthāyānīto. **Sakkhipuṭṭho**ti sakkhiṁ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṁ. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisan**ti lañjo adhippeto. **Kiñcikkhan**ti yaṁ vā taṁ vā appamattakaṁ antamaso tittiriyavaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādimattakassa lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsitā hotī**ti jānantoyeva musāvādaṁ kattā hoti.

Nelāti elaṁ vuccati doso, nāssa elanti nelā, niddosāti attho "nelaṅgo setapacchādo"ti[3] ettha vuttasīlaṁ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṁ sukhā, sūcivijjhanaṁ viya kaṇṇasūlaṁ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṁ ajanetvā pemaṁ janetīti **pemanīyā.** Hadayaṁ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṁ pavisatīti **hadayaṅgamā.** Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī.** Pure saṁvaḍḍhanārī viya sukumārātipi porī. Purassa esātipi porī. Purassa esāti nagaravāsīnaṁ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā

---

1. Dāyādānaṁ (Sī, Syā) 2. Senīnaṁ (Syā, Ka) 3. Khu 1. 173 piṭṭhe.

honti, pitimattaṁ pitāti, mātimattaṁ mātāti, bhātimattaṁ bhātāti vadanti. Evarūpī[1] kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā.** Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā.**

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **cakkhu na hot**īti paññācakkhu na hoti. **Phātiṁ kareyyā**ti phītaṁ vaḍḍhitaṁ kareyya. **Sāvajjānavajje**ti sadosaniddose. **Hīnappaṇīte**ti adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti kaṇhasukkāyeva aññamaññaṁ paṭibāhanato paṭipakkhavasena sappaṭibhāgāti vuccanti. Ayaṁ panettha saṅkhepo—kusale dhamme "kusalā dhammā"ti jāneyya[2], akusale dhamme "akusalā dhammā"ti jāneyya. Sāvajjādīsupi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme "sukkasappaṭibhāgā"ti jāneyya, sukkadhamme "kaṇhasappaṭibhāgā"ti yena paññācakkhunā jāneyya, tathārūpampissa cakkhu na hotīti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Na ceva bhogā tathārūpāti tathājātikā bhogāpissa na honti. **Na ca puññāni kubbatī**ti puññāni ca na karoti. Ettāvatā bhoguppādanacakkhuno ca puññakaraṇa cakkhuno ca abhāvo vutto. **Ubhayattha kaliggāho**ti idhaloke ca paraloke cāti ubhayasmimpi aparaddhaggāho, parājayaggāho hotīti attho. Atha vā **ubhayattha kaliggāho**ti ubhayesampi diṭṭhadhammikasamparāyikānaṁ atthānaṁ kaliggāho, parājayaggāhoti attho. **Dhammādhammenā**ti dasakusalakammapathadhammenapi dasa-akusalakammapatha-adhammenapi. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Bhogāni pariyesatī**ti bhoge gavesati. **Theyyena kūṭakammena, musāvādena cūbhayan**ti theyyādīsu ubhayena pariyesatīti attho. Kathaṁ? Theyyena kūṭakammena ca pariyesati, theyyena musāvādena ca pariyesati, kūṭakammena musāvādena ca pariyesati. **Saṅghātun**ti saṁgharituṁ. **Dhammaladdhehī**ti dasakusalakammapathadhammaṁ[3] akopetvā laddhehi. **Uṭṭhānādhigatan**ti

1. Evarūpā hi (Ka) 2. Yena paññācakkhunā jāneyya (Abhi-Ṭṭha 3. 63 piṭṭhe)
3. ...dhammasmimpi (Ka)

vīriyena adhigataṁ. **Abyagghamānaso**ti nibbicikicchacitto. **Bhaddakaṁ ṭhānan**ti seṭṭhaṁ devaṭṭhānaṁ. **Na socatī**ti yasmiṁ ṭhāne antosokena na socati.

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapañño**ti adhomukhapañño. **Ucchaṅgapañño**ti ucchaṅga sadisapañño. **Puthupañño**ti vitthārikapañño. **Ādikalyāṇan**ti-ādīsu **ādī**ti pubbapaṭṭhapanā. **Majjhan**ti[1] kathāvemajjhaṁ. **Pariyosānan**ti sanniṭṭhānaṁ. Itissa te dhammaṁ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhepi[2] pari yosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanassa. Tattha desa nāya tāva catuppadikagāthāya paṭhamapadaṁ ādi, dve padāni majjhaṁ, avasānapadaṁ pariyosānaṁ. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṁ ādi, anusandhi majjhaṁ, idamavocāti appanā pariyosānaṁ. Anekānusandhikassa paṭhamo anusandhi ādi, tatoparaṁ eko vā aneke vā majjhaṁ, pacchimo pariyosānaṁ. Ayaṁ tāva desanāya nayo. Sāsanassa pana sīlaṁ ādi, samādhi majjhaṁ, vipassanā pariyosānaṁ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṁ, maggo pariyosānaṁ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṁ, phalaṁ pariyosānaṁ. Maggo vā ādi, phalaṁ majjhaṁ, nibbānaṁ pariyosānaṁ. Dve dve vā kayiramāne sīla samādhayo ādi, vipassanāmaggā majjhaṁ, phalanibbānāni pariyosānaṁ.

Sātthanti sātthakaṁ katvā desenti. **Sabyañjanan**ti akkharapāripūriṁ[3] katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇan**ti sakalaparipuṇṇaṁ anūnaṁ katvā desenti. **Parisuddhan**ti parisuddhaṁ nijjaṭaṁ niggaṇṭhiṁ katvā desenti. **Brahmacariyaṁ pakāsentī**ti evaṁ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṁ sikkhattayasaṅgahitaṁ ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ pakāsenti. **Neva ādiṁ manasi karotī**ti neva pubbapaṭṭhapanaṁ manasikaroti.

Kumbhoti ghaṭo. **Nikujjo**ti[4] adhomukho ṭhapito. **Evameva kho**ti ettha kumbho nikujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo,

---

1. Majjheti (Ka)
2. Evaṁ majjhepi (Ka)
3. Sākkharaṁ vā pāripūriṁ (Sī)
4. Nikkujjoti (Sī, Syā)

udakāsiñcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo, udakassa vivaṭṭanakālo viya tasmiṁ āsane nisinnassa uggahetuṁ asamatthakālo, udakassa asaṇṭhānakālo viya vuṭṭha hitvā[1] asallakkhaṇakālo veditabbo.

Ākiṇṇānīti pakkhittāni. **Satisammosāya pakireyyā**ti muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evameva kho**ti ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo, nānākhajjakāni viya nānappakāraṁ Buddhavacanaṁ, ucchaṅge nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tasmiṁ āsane nisinnassa uggaṇhanakālo, vuṭṭhahantassa satisammosā pakiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo.

Ukkujjoti uparimukho ṭhapito. **Saṇṭhātī**ti patiṭṭhahati. **Evameva kho**ti ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo, udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo, udakassa saṇṭhānakālo viya tattha nisinnassa uggaṇhanakālo, no vivaṭṭanakālo viya vuṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo.

Dummedhoti nippañño. **Avicakkhaṇo**ti saṁvidahanapaññāya rahito. **Gantā**ti gamanasīlo. **Seyyo etena vuccatī**ti etasmā[2] puggalā uttaritaroti[3] vuccati. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navalokuttaradhammassa anudhammaṁ saha sīlena pubbabhāgapaṭipadaṁ patipanno. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Antakaro siyā**ti koṭikaro paricchedakaro parivaṭumakaro[4] bhaveyyāti.

Puggalavaggo tatiyo.

---

4. Devadūtavagga 1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **ajjhāgāre**ti sake ghare. **Pūjitā hontī**ti yaṁ ghare[5] atthi, tena paṭijaggitā gopitā honti. Iti mātāpitupūjakāni kulāni mātāpitūhi sabrahmakānīti pakāsetvā idāni

---

1. Uggahetvā (Ka) 2. Tasmā (Ka) 3. Uttaritaro (Sī)
4. Pariyantakaro (Ka) 5. Yaṁ yaṁ (Ka)

nesaṁ sapubbācariyakādibhāvaṁ pakāsento **sapubbācariyakānī**ti-ādimāha. Tattha **brahmā**ti-ādīni tesaṁ brahmādibhāvasādhanatthaṁ vuttāni. **Bahukārā**ti puttānaṁ bahūpakārā. **Āpādakā**ti jīvitassa āpādakā. Puttakānaṁ hi mātāpitūhi jīvitaṁ āpāditaṁ pālitaṁ ghaṭitaṁ anuppabandhena pavattitaṁ. **Posakā**ti hatthapāde vaḍḍhetvā hadayalohitaṁ pāyetvā posetāro. **Imassa lokassa dassetāro**ti puttānaṁ hi imasmiṁ loke iṭṭhāniṭṭhā rammaṇassa dassanaṁ nāma mātāpitaro nissāya jātanti imassa lokassa dassetāro nāma.

Brahmāti mātāpitaroti seṭṭhādhivacanaṁ. Yathā brahmuno catasso bhāvanā avijahitā honti mettā karuṇā muditā upekkhāti, evameva mātāpitūnaṁ puttakesu[1] catasso bhāvanā avijahitā honti. Tā[2] tasmiṁ tasmiṁ kāle veditabbā—kucchigatasmiṁ hi dārake "kadā nu kho puttakaṁ arogaṁ paripuṇṇaṅgapaccaṅgaṁ passissāmā"ti mātāpitūnaṁ mettacittaṁ uppajjati. Yadā panesa mando uttānaseyyako ūkāhi vā maṅkulādīhi pāṇakehi daṭṭho dukkhaseyyāya vā pana pīḷito parodati viravati, tadāssa saddaṁ sutvā mātā pitūnaṁ kāruññaṁ uppajjati, ādhāvitvā vidhāvitvā kīḷanakāle pana lobhanīyavayasmiṁ vā ṭhitakāle dārakaṁ oloketvā mātāpitūnaṁ cittaṁ sappimaṇḍe pakkhittasatavihatakappāsapicupaṭalaṁ viya mudukaṁ hoti āmoditaṁ pamoditaṁ, tadā tesaṁ muditā labbhati. Yadā panesa putto dārābharaṇaṁ paccupaṭṭhāpetvā pāṭiyekkaṁ agāraṁ ajjhāvasati, tadā mātāpitūnaṁ "sakkoti dāni no puttako attano dhammatāya yāpetun"ti majjhattabhāvo uppajjati, tasmiṁ[3] kāle upekkhā labbhatīti iminā kāraṇena "brahmāti mātāpitaro"ti vuttaṁ.

Pubbācariyāti vuccareti mātāpitaro hi jātakālato paṭṭhāya "evaṁ nisīda, evaṁ tiṭṭha, evaṁ gaccha, evaṁ saya, evaṁ khāda, evaṁ bhuñja, ayaṁ te tātāti vattabbo, ayaṁ bhātikāti, ayaṁ bhaginīti, idaṁ nāma kātuṁ vaṭṭati, idaṁ na vaṭṭati, asukaṁ nāma upasaṅkamituṁ vaṭṭati, asukaṁ na vaṭṭatī"ti gāhāpenti sikkhāpenti. Athāparabhāge aññe ācariyā hatthisippa-assasipparathasippadhanusippatharusippamuddāgaṇanādīni sikkhāpenti.

---

1. Puttesu (Sī) 2. Iminā (Ka) 3. Evaṁ tasmiṁ (Sī, Syā)

añño saraṇāni deti[1], añño sīlesu patiṭṭhāpeti, añño pabbājeti, añño Buddhavacanaṁ uggaṇhāpeti, añño upasampādeti, añño sotāpattimaggādīni pāpeti. Iti sabbepi te pacchācariyā nāma honti, mātāpitaro pana sabbapaṭhamā, tenāha "pubbācariyāti vuccare"ti. Tattha **vuccare**ti vuccanti kathiyanti. **Āhuneyyā ca puttānan**ti puttānaṁ āhutaṁ pāhutaṁ abhisaṅkhataṁ annapānādiṁ arahanti, anucchavikā taṁ paṭiggahetuṁ. Tasmā "āhuneyyā ca puttānan"ti vuttaṁ. **Pajāya anukampakā**ti paresaṁ pāṇe acchinditvāpi[2] attano pajaṁ paṭijagganti gopāyanti. Tasmā "pajāya anukampakā"ti vuttaṁ.

Namasseyyāti namo kareyya. **Sakkareyyā**ti sakkārena paṭimāneyya. Idāni taṁ sakkāraṁ dassento "annenā"ti-ādimāha. Tattha **annenā**ti yāgubhattakhādanīyena. **Pānenā**ti aṭṭhavidhapānena. **Vatthenā**ti nivāsanapārupanakena vatthena. **Sayanenā**ti mañcapīṭhānuppadānena. **Ucchādanenā**ti duggandhaṁ paṭivinodetvā sugandhakaraṇucchādanena. **Nhāpanenā**ti sīte uṇhodakena, uṇhe sītodakena gattāni parisiñcitvā nhāpanena. **Pādānaṁ dhovanenā**ti uṇhodakasītodakehi pādadhovanena ceva telamakkhanena ca. **Peccā**ti paralokaṁ gantvā. **Sagge pamodatī**ti[3] idha tāva mātāpitūsu pāricariyaṁ disvā pāricariyakāraṇā taṁ paṇḍitamanussā idheva[4] pasaṁsanti, paralokaṁ[5] pana gantvā sagge ṭhito so mātāpitu-upaṭṭhāko dibbasampattīhi āmodati pamodatīti.

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tathārūpo**ti tathājātiko. **Samādhipaṭilābho**ti cittekaggatālābho. **Imasmiṁ ca saviññāṇake**ti ettha attano ca parassa cāti ubhayesampi kāyo saviññāṇakaṭṭhena ekato katvā[6] imasminti vutto. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā**ti ahaṅkāradiṭṭhi ca mamaṅkārataṇhā ca mānānusayo cāti attano ca

---

1. Aññe saraṇāni denti (Sī)
2. Pāṇe hi chinditvā bhinditvāpi (Sī)
3. Sagge ca modatīti (Sī)
4. Idha ceva (Sī)
5. Devalokaṁ (Ka)
6. Ekoti katvā (Sī)

parassa ca kilesā[1]. **Nāssū**ti na bhaveyyuṁ. **Bahiddhā ca sabbanimittesū**ti rūpanimittaṁ sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbanimittaṁ sassatādinimittaṁ puggalanimittaṁ dhammanimittanti evarūpesu ca bahiddhā sabbanimittesu. **Cetovimuttiṁ paññāvimuttin**ti phalasamādhiñceva phalañāṇañca. **Siyā**ti bhaveyya.

Idhānanda bhikkhunoti Ānanda imasmiṁ sāsane bhikkhuno. **Etaṁ santaṁ etaṁ paṇītan**ti nibbānaṁ dassento āha. Nibbānaṁ hi kilesānaṁ santatāya santaṁ nāma, nibbānaṁ santanti samāpattiṁ appetvāva divasampi nisinnassa cittuppādo santanteva pavattatītipi santaṁ. **Paṇītan**ti samāpattiṁ appetvā nisinnassāpi cittuppādo paṇītanteva pavattatīti nibbānaṁ paṇītaṁ nāma. **Sabbasaṅkhārasamatho**ti-ādīnipi tasseva vevaca nāni. "Sabbasaṅkhārasamatho"ti samāpattiṁ appetvā nisinnassa hi divasabhāgampi cittuppādo sabbasaṅkhārasamathoteva pavattati -pa- tathā tīsu bhavesu vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvena nibbānanti laddhanāme[2] tasmiṁ samāpattiṁ appetvā nisinnassa cittuppādo nibbānaṁ nibbānanteva[3] pavattatīti sabbasaṅkhārasamathoti-ādīni nāmāni lābhati. Imasmiṁ pana aṭṭhavidhe ābhogasamannāhāre imasmiṁ ṭhāne ekopi labbhati, dvepi sabbepi labbhanteva.

Saṅkhāyāti ñāṇena jānitvā. **Paroparānī**ti parāni ca oparāni ca[4]. Para-attabhāvasaka-attabhāvāni hi[5] parāni ca oparāni cāti vuttaṁ hoti. **Yassā**ti yassa arahato. **Iñjitan**ti rāgiñjitaṁ dosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritiñjitanti imāni satta iñjitāni calitāni phanditāni. **Natthi kuhiñcī**ti katthaci ekārammaṇepi natthi. **Santo**ti paccanīkakilesānaṁ santatāya santo. **Vidhūmo**ti kāyaduccaritādidhūmavirahito. **Anīgho**ti rāgādi-īghavirahito. **Nirāso**ti nittaṇho. **Atārī**ti tiṇṇo uttiṇṇo samatikkanto. **So**ti so arahaṁ khīṇāsavo. **Jāti jaran**ti ettha jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevāti veditabbaṁ. Iti suttantepi[6] gāthāyapi arahattaphalasamāpattiyeva kathitāti.

---

1. Mānānusayo cāti ete kilesā (Sī, Syā)
2. Laddhanāmena (Sī, Syā)
3. Nibbānanteva (Syā)
4. Parovarānīti parāni ca ovarāni ca (Sī)
5. Para-attabhāvasaka-attabhāvādīni (Sī)
6. Suttepi (Sī)

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **saṁkhittenā**ti mātikāṭhapanena. **Vitthārenā**ti ṭhapitamātikāvibha janena. **Saṁkhittavitthārenā**ti kāle saṁkhittena kāle vitthārena. **Aññātāro ca dulla bhā**ti paṭivijjhanakapuggalā pana dullabhā. Idaṁ Bhagavā "Sāriputtattherassa ñāṇaṁ ghaṭṭemī"ti adhippāyena kathesi. Taṁ sutvā thero kiñcāpi "ahaṁ bhante ājānissāmī"ti na vadati, adhippāyena pana "vissatthā tumhe bhante desetha, ahaṁ tumhehi desitaṁ dhammaṁ nayasatena nayasahassena paṭivijjhissāmi, mamesa bhāro hotū"ti Satthāraṁ desanāya ussāhento **etassa Bhagavā kālo**ti-ādimāha.

Athassa Satthā **tasmātihā**ti desanaṁ ārabhi. Tattha **imasmiñca saviññāṇake**ti-ādi vuttanayameva. **Acchecchi**[5] **taṇhan**ti maggañāṇasatthena taṇhaṁ chindi. **Vivattayi**[2] **saṁyojanan**ti dasavidhampi saṁyojanaṁ samūlakaṁ ubbattetvā chaḍḍesi. **Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā**ti sammā upāyena sammāpaṭipattiyā navavi dhassa mānassa pahānābhisamayena vaṭṭadukkhassa antamakāsi. **Idañca pana metaṁ Sāriputta sandhāya bhāsitan**ti Sāriputta mayā pārāyane udayapañhe idaṁ phalasamāpatti meva sandhāya etaṁ bhāsitaṁ.

Idāni yaṁ taṁ Bhagavatā bhāsitaṁ, taṁ dassanto **pahānaṁ kāmasaññānan**ti-ādi āraddhaṁ. Udayapañhe ca etaṁ padaṁ "pahānaṁ kāmacchandānan"ti[3] āgataṁ, idha pana Aṅguttarabhāṇakehi "kāmasaññānan"ti āropitaṁ. Tattha byañjanameva nānaṁ, attho pana ekoyeva. **Kāmasaññānan**ti kāme ārabbha uppannasaññānaṁ, aṭṭhahi vā lobhasahagatacittehi sahajātasaññānaṁ. **Domanassāna cūbhayan**ti etāsañca kāmasaññānaṁ cetasikadomanassānañcāti ubhinnampi pahānaṁ paṭippassaddhipahānasaṅkhātaṁ arahattaphalaṁ aññāvimokkhaṁ pabrūmīti attho. Niddese pana "kāmacchandassa ca domanassassa ca ubhinnaṁ pahānaṁ vūpasamaṁ paṭinissaggaṁ paṭippassaddhiṁ amataṁ nibbānan"ti[4] vuttaṁ, taṁ atthuddhāravasena vuttaṁ. Pahānanti hi khīṇākārasaṅkhāto vūpasamopi vuccati, kilese paṭinissajjanto[5] maggopi, kilesapaṭippassa ddhisaṅkhātaṁ

---

1. Acchejji (Syā, Ka) 2. Vāvattayi (Sī) 3. Khu 1. 446; Khu 8. 157 piṭṭhesu.
4. Khu 8. 157 piṭṭhe Cūḷaniddese. 5. Kilesapaṭissajano (Sī)

phalampi, yaṁ āgamma kilesā pahīyanti, taṁ amataṁ nibbānampi. Tasmā tattha tāni padāni āgatāni. “Aññāvimokkhaṁ pabrūmī”ti vacanato pana arahattaphalameva adhippetaṁ. **Thinassa ca panūdanan**tipi thinassa ca panūdanante uppannattā arahattaphalameva adhippetaṁ. **Kukkuccānaṁ nivāraṇan**ti kukkuccanivāraṇassa maggassa anantaraṁ uppannattā phalameva adhippetaṁ.

Upekkhāsatisaṁsuddhanti catutthajjhānike phale uppannāya upekkhāya ca satiyā ca saṁsuddhaṁ. **Dhammatakkapurejavan**ti dhammatakko vuccati sammāsaṅkappo, so ādito hoti, purato hoti, pubbaṅgamo hoti aññāvimokkhassāti dhammatakkapurejavo. Taṁ dhammatakkapurejavaṁ. **Aññāvimokkhan**ti aññindriyapariyosāne uppannaṁ vimokkhaṁ, aññāya vā vimokkhaṁ aññāvimokkhaṁ, paññāvimuttanti attho. **Avijjāya pabhedanan**ti avijjāya pabhedanante uppannattā, avijjāya pabhedanasaṅkhātaṁ vā nibbānaṁ ārabbha uppannattā evaṁladdhanāmaṁ arahattaphalameva. Iti sabbehipi imehi pahānanti-ādīhi padehi arahattaphalameva pakāsitanti veditabbaṁ.

4. Nidānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **nidānānī**ti kāraṇāni. **Kammānan**ti vaṭṭagāmikakammānaṁ[1]. **Lobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā**ti lubbhanapalubbhanasabhāvo lobho vaṭṭagāmikakammānaṁ samudayāya piṇḍakaraṇatthāya nidānaṁ kāraṇaṁ paccayoti attho. **Doso**ti dussanapadussanasabhāvo doso. **Moho**ti muyhanapamuyhanasabhāvo[2] moho.

Lobhapakatanti lobhena pakataṁ, lobhābhibhūtena luddhena hutvā katakammanti attho. Lobhato jātanti **lobhajaṁ.** Lobho nidānamassāti **lobhanidānaṁ.** Lobho samudayo assāti **lobhasamudayaṁ.** Samudayoti paccayo, lobhapaccayanti attho. **Yatthassa attabhāvo nibbattatī**ti yasmiṁ ṭhāne assa lobhajakammavato puggalassa attabhāvo nibbattati, khandhā pātubhavanti. **Tattha taṁ kammaṁ vipaccatī**ti tesu khandhesu taṁ kammaṁ vipaccati. **Diṭṭhe vā dhamme**ti-ādi yasmā taṁ kammaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ vā hoti upapajjavedanīyaṁ vā aparapariyāyavedanīyaṁ vā, tasmā taṁ pabhedaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Sesadvayepi eseva nayo.

---

1. Vaṭṭagāmikammānaṁ (Sī)
2. Muyhanasammuyhanasabhāvo (Ka)

Akhaṇḍānīti abhinnāni. **Apūtīnī**ti pūtibhāvena[1] abījattaṁ appattāni. **Avātātapahatānī**ti na vātena na ca ātapena hatāni. **Sārādānī**ti gahitasārāni sāravantāni na nissārāni. **Sukhasayitānī**ti sannicayabhāvena sukhaṁ sayitāni. **Sukhette**ti maṇḍakhette. **Supari kammakatāya bhūmiyā**ti naṅgalakasanena ceva aṭṭhadantakena ca suṭṭhu parikammakatāya khettabhūmiyā. **Nikkhittānī**ti ṭhapitāni ropitāni. **Anuppaveccheyyā**ti anuppaveseyya. **Vuddhi**nti-ādīsu uddhaggamanena **vuddhiṁ,** heṭṭhā mūlappatiṭṭhānena **virūḷiṁ,** samantā vitthārikabhāvena **vepullaṁ.**

Yaṁ panettha **diṭṭhe vā dhamme**ti-ādi vuttaṁ, tattha asammohatthaṁ imasmiṁ ṭhāne kammavibhatti nāma kathetabbā—Suttantikapariyāyena hi ekādasa kammāni vibha ttāni. Seyyathidaṁ? Diṭṭhadhammavedanīyaṁ upapajjavedanīyaṁ aparapariyāyavedanīyaṁ[2], yaggarukaṁ yabbahulaṁ yadāsannaṁ kaṭattā vā pana kammaṁ, janakaṁ upatthambhakaṁ upapīḷakaṁ upaghātakanti. Tattha ekajavanavīthiyaṁ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṁ** nāma. Taṁ imasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ deti Kākavaḷiyapuṇṇaseṭṭhīnaṁ viya kusalaṁ, Nandayakkhanandamāṇavakanandagoghātakakokāliyasuppabuddhadevadatta ciñcamāṇavi-kānaṁ viya ca akusalaṁ. Tathā asakkontaṁ pana ahosikammaṁ nāma hoti, avipākaṁ sampajjati. Taṁ migaluddakopamāya sādhetabbaṁ. Yathā hi migaluddakena migaṁ disvā dhanuṁ ākaḍḍhitvā khitto saro sace na virajjhati, taṁ migaṁ tattheva pāteti, atha naṁ migaluddako niccammaṁ katvā khaṇḍākhaṇḍikaṁ chetvā maṁsaṁ ādāya puttadāraṁ tosento gacchati. Sace pana virajjhati, migo palāyitvā puna taṁ disaṁ na oloketi. Evaṁ sampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Sarassa avirajjhitvā migavijjhanaṁ viya hi diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa vipākavārapaṭilābho, avijjhanaṁ viya avipākabhāvāya sampa jjananti.

Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṁ** nāma. Taṁ anantare attabhāve vipākaṁ deti. Taṁ panetaṁ[3] kusalapakkhe aṭṭhasamāpattivasena, akusalapakkhe pañcānantariyakammavasena veditabbaṁ. Tattha aṭṭhasamāpattilābhī ekāya samāpattiyā brahmaloke nibbattati. Pañcannampi ānantariyānaṁ kattā[4] ekena kammena niraye nibbattati,

---

1. Apūtibhāvena (Ka)
2. Aparāpariyāyavedanīyaṁ (Ka)
3. Panettha (Ka)
4. Katattā (Ka)

sesasamāpattiyo ca kammāni ca ahosikammabhāvaṁyeva āpajjanti, avipākāni honti. Ayampi attho purima-upamāyayeva dīpetabbo[1].

Ubhinnaṁ antare pana pañcajavanacetanā **aparapariyāyavedanīyakammaṁ** nāma. Taṁ anāgate yadā okāsaṁ labhati, tadā vipākaṁ deti. Sati saṁsārappavattiyā ahosikammaṁ nāma na hoti. Taṁ sabbaṁ sunakhaluddakena dīpetabbaṁ. Yathā hi sunakhaluddakena migaṁ disvā sunakho vissajjito migaṁ anubandhitvā yasmiṁ ṭhāne pāpuṇāti, tasmiṁyeva ḍaṁsati, evamevaṁ idaṁ kammaṁ yasmiṁ ṭhāne okāsaṁ labhati, tasmiṁyeva vipākaṁ deti, tena mutto satto nāma natthi.

Kusalākusalesu pana garukāgarukesu yaṁ garukaṁ hoti, taṁ **yaggarukaṁ** nāma. Tadetaṁ kusalapakkhe mahaggatakammaṁ, akusalapakkhe pañcānantariyakammaṁ veditabbaṁ. Tasmiṁ sati sesāni kusalāni vā akusalāni vā vipaccituṁ na sakkonti, tadeva duvidhampi paṭisandhiṁ deti. Yathā hi sāsapappamāṇāpi[2] sakkharā vā ayaguḷikā vā udakarahade pakkhittā udakapiṭṭhe uplavituṁ[3] na sakkoti, heṭṭhāva pavisati, evameva kusalepi akusalepi yaṁ garukaṁ, tadeva gaṇhitvā gacchati.

Kusalākusalesu pana yaṁ bahulaṁ hoti, taṁ **yabbahulaṁ** nāma. Taṁ dīgharattaṁ laddhāsevanavasena veditabbaṁ. Yaṁ vā balavakusalakammesu somanassakaraṁ, akusalakammesu santāpakaraṁ, etaṁ yabbahulaṁ nāma. Tadetaṁ yathā nāma dvīsu mallesu yuddhabhūmiṁ otiṇṇesu yo balavā, so itaraṁ pātetvā gacchati, evameva itaraṁ dubbalakammaṁ avattharitvā yaṁ āsevanavasena vā bahulaṁ, āsannavasena[4] vā balavaṁ, taṁ vipākaṁ deti **Duṭṭhagāmaṇi-abhayarañño** kammaṁ viya.

So kira cūḷaṅgaṇiyayuddhe parājito vaḷavaṁ āruyha palāyi. Tassa cūḷupaṭṭhāko Tissāmacco nāma ekakova pacchato ahosi. So[5] ekaṁ aṭaviṁ pavisitvā nisinno jigha cchāya bādhayamānāya[6] "bhātika Tissa ativiya no jighacchā bādhati, kiṁ karissāmā"ti

1. Veditabbo (Ka) 2. Māsappamāṇāpi (Sī) 3. Uppilavituṁ (Sī, Syā)
4. Santāpanavasena (Sī), mahāsantāpavasena (Syā) 5. Rājā (Ka)
6. Bādhayamāno (Ka)

āha. Atthi deva mayā sāṭakantare ṭhapetvā ekaṁ suvaṇṇasarakabhattaṁ ābhatanti. Tena hi āharāti. So nīharitvā rañño purato ṭhapesi. Rājā disvā "tāta cattāro koṭṭhāse karohī"ti āha. Mayaṁ tayo janā, kasmā devo[1] cattāro koṭṭhāse kārayatīti. Bhātika tissa yato paṭṭhāya ahaṁ attānaṁ sarāmi, na me ayyānaṁ adatvā āhāro paribhuttapubbo atthi, svāhaṁ ajjapi adatvā na paribhuñjissāmīti. So cattāro koṭṭhāse akāsi. Rājā "kālaṁ ghosehī"ti āha. Chaḍḍitāraññe kuto ayye labhissāma devāti. "Nāyaṁ tava bhāro. Sace mama saddhā atthi, ayye labhissāma, vissattho kālaṁ ghosehī"ti āha. So "kālo bhante kālo bhante"ti tikkhattuṁ ghosesi.

Athassa Bodhimātumahātissatthero taṁ saddaṁ dibbāya sotadhātuyā sutvā "katthāyaṁ saddo"ti taṁ āvajjento "ajja Duṭṭhagāmaṇi-abhayamahārājā yuddhaparājito aṭaviṁ pavisitvā nisinno ekaṁ sarakabhattaṁ cattāro koṭṭhāse kāretvā 'ekakova na paribhuñjissāmī'ti kālaṁ ghosāpesī"ti ñatvā "ajja mayā rañño saṅgahaṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti manogatiyā āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Rājā disvā pasannacitto "passa bhātika Tissā"ti vatvā theraṁ vanditvā "pattaṁ bhante dethā"ti āha. Thero pattaṁ nīhari. Rājā attano koṭṭhāsena saddhiṁ therassa koṭṭhāsaṁ patte pakkhipitvā "bhante āhāraparissayo nāma mā kadāci hotū"ti vanditvā aṭṭhāsi[2]. Tissāmaccopi "mama ayyaputte passante bhuñjituṁ na sakkhissāmī"ti attano koṭṭhāsaṁ therasseva patte ākiri. Vaḷavāpi cintesi "mayhampi koṭṭhāsaṁ therasseva dātuṁ vaṭṭatī"ti. Rājā vaḷavaṁ oloketvā "ayampi attano koṭṭhāsaṁ therasseva patte pakkhipanaṁ[3] paccāsīsatī"ti ñatvā tampi tattheva pakkhipitvā theraṁ vanditvā uyyojesi. Thero taṁ bhattaṁ ādāya gantvā ādito paṭṭhāya bhikkhusaṁghassa ālopasaṅkhepena adāsi.

Rājāpi cintesi "ativiyamhā jighacchitā, sādhu vatassa sace atirekabhattasitthāni pahiṇeyyā"ti[4]. Thero rañño cittaṁ ñatvā

1. Deva (Ka) 2. Adāsi (Sī) 3. Pakkhipamānaṁ (Sī) 4. Pahiṇeyyunti (Sī)

atirekabhattaṁ etesaṁ yāpanamattaṁ katvā pattaṁ ākāse khipi, patto āgantvā rañño hatthe patiṭṭhāsi. Bhattaṁ tiṇṇampi janānaṁ yāvadatthaṁ ahosi. Atha rājā pattaṁ dhovitvā "tucchapattaṁ na pesissāmī"ti uttarisāṭakaṁ mocetvā udakaṁ puñchitvā sāṭakaṁ[1] patte ṭhapetvā "patto gantvā mama ayyassa hatthe patiṭṭhātū"ti ākāse khipi. Patto gantvā therassa hatthe patiṭṭhāsi.

Aparabhāge rañño Tathāgatassa sarīradhātūnaṁ aṭṭhamabhāgaṁ patiṭṭhāpetvā vīsaratanasatikaṁ mahācetiyaṁ kārentassa apariniṭṭhiteyeva cetiye kālakiriyāsamayo anuppatto. Athassa mahācetiyassa dakkhiṇapasse nipannassa pañcanikāyavasena bhikkhusaṁghe sajjhāyaṁ karonte chahi devalokehi cha rathā āgantvā purato ākāse aṭṭhaṁsu. Rājā "puññapotthakaṁ āharathā"ti-ādito paṭṭhāya puññapotthakaṁ vācāpesi. Atha naṁ kiñci kammaṁ na paritosesi. So "parato[2] vācethā"ti āha. Potthakavācako "Cūḷaṅgaṇiyayuddhe parājitena te deva aṭaviṁ pavisitvā nisinnena ekaṁ sarakabhattaṁ cattāro koṭṭhāse kāretvā Bodhimātumahātissattherassa bhikkhā dinnā"ti āha. Rājā "ṭhapehī"ti vatvā bhikkhusaṁghaṁ pucchi "bhante kataro devaloko ramaṇīyo"ti. Sabbabodhisattānaṁ vasanaṭṭhānaṁ Tusitabhavanaṁ mahārājāti. Rājā kālaṁ katvā Tusitabhavanato āgataratheva patiṭṭhāya Tusitabhavanaṁ agamāsi. Idaṁ balavakammassa vipāka dāne vatthu.

Yaṁ pana kusalākusalesu āsannamaraṇe anussarituṁ sakkoti, taṁ **yadāsannaṁ** nāma. Tadetaṁ yathā nāma gogaṇaparipuṇṇassa vajassa dvāre vivaṭe parabhāge damma gavabalavagavesu santesupi yo vajadvārassa āsanno hoti antamaso dubbalajaraggavopi, so eva paṭhamataraṁ nikkhamati, evameva aññesu kusalākusalesu santesupi maraṇa kālassa āsannattā vipākaṁ deti.

Tatrimāni vatthūni—Madhu-aṅgaṇagāme kira eko Damiḷadovāriko pātova baḷisaṁ ādāya gantvā macche vadhitvā tayo koṭṭhāse

1. Udakapuñchanasāṭakaṁ (Ka) 2. Purato (Ka)

katvā ekena taṇḍulaṁ gaṇhāti[1], ekena dadhiṁ, ekaṁ pacati. Iminā nīhārena paññāsa vassāni pāṇātipātakammaṁ[2] katvā aparabhāge mahallako anuṭṭhānaseyyaṁ upaga cchati[3]. Tasmiṁ khaṇe Girivihāravāsī Cūḷapiṇḍapātikatissatthero "mā ayaṁ satto mayi passante nassatū"ti gantvā tassa gehadvāre aṭṭhāsi. Athassa bhariyā "sāmi thero āgato"ti ārocesi. Ahaṁ paññāsa vassāni therassa santikaṁ na gatapubbo, katarena me guṇena thero āgamissati, gacchāti naṁ vadathāti. Sā "aticchatha bhante"ti āha. Thero "upāsakassa kā sarīrappavattī"ti pucchi. Dubbalo bhanteti. Thero gharaṁ pavisitvā satiṁ uppādetvā "sīlaṁ gaṇhissasī"ti āha. Āma bhante dethāti. Thero tīṇi saraṇāni datvā pañca sīlāni dātuṁ ārabhi. Tassa pañca sīlānīti vacanakāleyeva jivhā papati[4]. Thero "vaṭṭissati ettakan"ti nikkhamitvā gato. Sopi kālaṁ katvā Cātumahārājikabhavane nibbatti. Nibbattakkhaṇeyeva ca "kiṁ nu kho kammaṁ katvā mayā idaṁ laddhan"ti āvajjento theraṁ nissāya laddhabhāvaṁ ñatvā devalokato āgantvā theraṁ vanditvā ekamantaṁ[5] aṭṭhāsi. "Ko eso"ti ca vutte "ahaṁ bhante Damiḷadovāriko"ti āha. Kuhiṁ nibbattosīti. Cātumahārājikesu bhante, sace me ayyo pañca sīlāni adassa, upari devaloke nibbatto assaṁ. Ahaṁ kiṁ karissāmi, tvaṁ gaṇhituṁ nāsakkhi puttakāti. So theraṁ vanditvā devalokameva gato. Idaṁ tāva kusalakamme vatthu.

Antaragaṅgāya pana Mahāvācakāla-upāsako nāma ahosi. So tiṁsa vassāni sotā pattimaggatthāya dvattiṁ sākāraṁ sajjhāyitvā "ahaṁ evaṁ dvattiṁsākāraṁ sajjhāyanto obhāsamattampi nibbattetuṁ nāsakkhiṁ, Buddhasāsanaṁ aniyyānikaṁ bhavissatī"ti diṭṭhivipallāsaṁ patvā kālakiriyaṁ katvā Mahāgaṅgāya nava-usabhiko susumārapeto hutvā nibbatti. Ekaṁ samayaṁ kacchakatitthena saṭṭhi pāsāṇatthambhasakaṭāni agamaṁsu. So sabbepi te goṇe ca pāsāṇe ca khādi. Idaṁ akusalakamme vatthu.

---

1. Taṇḍule gaṇhi (Ka) 2. Pāpaṁ (Ka) 3. Upagañchi (Sī)
4. Pacalati (Ka) 5. Caṅkamane (Sī)

Etehi pana tīhi muttaṁ aññāṇavasena kataṁ **kaṭattā vā pana kammaṁ** nāma. Taṁ yathā nāma[1] ummattakena khittadaṇḍaṁ yattha vā tattha vā gacchati, evameva tesaṁ abhāve yattha katthaci vipākaṁ deti.

Janakaṁ nāma ekaṁ paṭisandhiṁ janetvā pavattiṁ na janeti, pavatte aññaṁ kammaṁ vipākaṁ nibbatteti. Yathā hi mātā janetiyeva, dhātiyeva pana jaggati, eva meva mātā viya paṭisandhinibbattakaṁ janakakammaṁ, dhāti viya pavatte sampatta kammaṁ[2]. **Upatthambhakaṁ** nāma kusalepi labbhati akusalepi. Ekacco hi kusalaṁ katvā sugatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṁ kusalaṁ katvā taṁ kammaṁ upatthambhetvā anekāni vassasatasahassāni sugatibhavasmiṁyeva vicarati. Ekacco akusalaṁ katvā duggatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṁ akusalaṁ katvā taṁ kammaṁ upatthambhetvā bahūni vassasatasahassāni duggatibhavasmiṁyeva vicarati.

Aparo nayo—**janakaṁ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṁ paṭisandhiyampi pavattepi rūpārūpavipākakkhandhe janeti. **Upatthambhakaṁ** pana vipākaṁ janetuṁ na sakkoti, aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṁ upatthambheti, addhānaṁ pavatteti. **Upapīḷakaṁ** nāma aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṁ pīḷeti bādheti, addhānaṁ pava ttituṁ na deti. Tatrāyaṁ nayo—kusalakamme vipaccamāne akusalakammaṁ upapī ḷakaṁ hutvā tassa vipaccituṁ na deti. Akusalakamme vipaccamāne kusalakammaṁ upapīḷakaṁ hutvā tassa vipaccituṁ na deti. Yathā vaḍḍhamānakaṁ rukkhaṁ vā gacchaṁ vā lataṁ vā kocideva daṇḍena vā satthena vā bhindeyya vā chindeyya vā, atha so rukkho vā gaccho vā latā vā vaḍḍhituṁ na sakkuṇeyya, evameva kusalaṁ vipacca mānaṁ akusalena upapīḷitaṁ, akusalaṁ vā pana vipaccamānaṁ kusalena upapīḷitaṁ vipaccituṁ na sakkoti. Tattha sunakkhattassa[3] akusalakammaṁ kusalaṁ upapīḷesi, coraghātakassa kusalakammaṁ akusalaṁ upapīḷesi.

Rājagahe kira Vātakāḷako paññāsa vassāni coraghātakammaṁ akāsi. Atha naṁ rañño ārocesuṁ "deva Vātakāḷako mahallako core ghātetuṁ na sakkotī"ti. Apanetha naṁ

---

1. Pana (Ka)
2. Sampattaṁ kammaṁ (Sī), sampattikammaṁ (Ka)
3. Dukkhavatthussa (Ka)

tasmā ṭhānantarāti. Amaccā naṁ apanetvā aññaṁ tasmiṁ ṭhāne ṭhapayiṁsu. Vātakāḷakopi yāva taṁ kammaṁ akāsi, tāva ahatavatthāni vā acchādituṁ surabhipupphāni vā piḷandhituṁ pāyāsaṁ vā bhuñjituṁ ucchādananhāpanaṁ vā paccanubhotuṁ nālattha. So "dīgharattaṁ me kiliṭṭhavesena caritan"ti "pāyāsaṁ me pacāhī"ti bhariyaṁ āṇāpetvā nhānīyasambhārāni gāhāpetvā nhānatitthaṁ gantvā sīsaṁ nhatvā ahatavatthāni acchā detvā gandhe vilimpitvā pupphāni piḷandhitvā gharaṁ āgacchanto Sāriputtattheraṁ disvā "saṁkiliṭṭhakammato camhi apagato, ayyo ca me diṭṭho"ti tuṭṭhamānaso theraṁ gharaṁ netvā navasappisakkaracuṇṇābhisaṅkhatena pāyāsena parivisi. Thero tassa anumodanamakāsi. So anumodanaṁ sutvā anulomikakhantiṁ paṭilabhitvā theraṁ anugantvā nivattamāno antarāmagge taruṇavacchāya gāviyā madditvā jīvitakkhayaṁ pāpito gantvā Tāvatiṁsabhavane nibbatti. Bhikkhū Tathāgataṁ pucchiṁsu "bhante coraghātako ajjeva kiliṭṭhakammato apanīto ajjeva kālaṅkato, kahaṁ nu kho nibbatto"ti. Tāvatiṁsabhavane bhikkhaveti. Bhante coraghātako dīgharattaṁ purise ghātesi, tumhe ca evaṁ vadetha, natthi nu kho pāpakammassa phalanti. Mā bhikkhave evaṁ avacuttha, balavakalyāṇamittūpanissayaṁ labhitvā Dhammasenāpatissa piṇḍapātaṁ datvā anumodanaṁ sutvā anulomikakhantiṁ paṭilabhitvā so tattha nibbattoti.

Subhāsitaṁ suṇitvāna, nāgariyo[1] coraghātako.
Anulomakhantiṁ laddhāna, modatī tidivaṁ gatoti.

Upaghātakaṁ pana sayaṁ kusalampi akusalampi samānaṁ aññaṁ dubbala kammaṁ ghātetvā tassa vipākaṁ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṁ karoti. Evaṁ pana kammena kate okāse taṁ vipākaṁ uppannaṁ nāma vuccati. Upacchedakantipi etasseva nāmaṁ. Tatrāyaṁ nayo— kusalakammassa vipaccanakāle ekaṁ akusala kammaṁ uṭṭhāya taṁ kammaṁ chinditvā pāteti. Akusalakammassapi vipaccanakāle ekaṁ kusalakammaṁ uṭṭhāya taṁ kammaṁ chinditvā pāteti. Idaṁ upacchedakaṁ nāma. Tattha Ajātasattuno kammaṁ

1. Nāgaro (Ka)

kusalacchedakaṁ ahosi, Aṅgulimālattherassa akusalacchedakanti. Evaṁ suttantikapariyāyena ekādasa kammāni vibhattāni.

Abhidhammapariyāyena pana soḷasa kammāni vibhattāni, seyyathidaṁ—"atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni upadhisampattipaṭibāḷhāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni kālasampattipaṭibāḷhāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni payogasampattipaṭibāḷhāni na vipaccanti. Atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gativipattiṁ āgamma vipaccanti, upadhivipattiṁ, kālavipattiṁ, payogavipattiṁ āgamma vipaccanti. Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gativipatti paṭibāḷhāni na vipaccanti, upadhivipatti, kālavipatti, payogavipattipaṭibāḷhāni na vipa ccanti. Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gatisampattiṁ āgamma vipaccanti, upadhisampattiṁ, kālasampattiṁ, payogasampattiṁ āgamma vipaccantī"ti[1].

Tattha **pāpakānī**ti lāmakāni. **Kammasamādānānī**ti kammaggahaṇāni. Gahita samādinnānaṁ kammānametaṁ adhivacanaṁ. **Gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantī**ti-ādīsu aniṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyeva sugatibhave nibbattassa taṁ kammaṁ **gatisampattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Gatisampattiyā patibāhitaṁ hutvā na vipaccatīti attho. Yo pana pāpakammena dāsiyā vā kammakāriyā vā kucchiyaṁ nibbattitvā upadhisampanno hoti, attabhāvasamiddhiyaṁ tiṭṭhati. Athassa sāmikā tassa rūpasampattiṁ disvā "nāyaṁ kiliṭṭhakammassānucchaviko"ti cittaṁ uppādetvā attano jātaputtaṁ viya[2] bhaṇḍāgārikādiṭṭhānesu ṭhapetvā sampattiṁ[3] yojetvā pariharanti. Eva rūpassa kammaṁ **upadhisampattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Yo pana paṭhama kappikakālasadise sulabhasampannarasabhojane subhikkhakāle[4] nibbattati, tassa vijja mānampi pāpakammaṁ **kālasampattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Yo pana sammāpayogaṁ nissāya jīvati, upasaṅkamitabbayuttakāle upasaṅkamati, paṭikkamitabbayuttakāle paṭikkamati, palāyitabbayuttakāle palāyati. Lañjadānayuttakāle lañjaṁ[5] deti, corikayuttakāle

---

1. Abhi 2. 351 piṭṭhe.
2. Attanova puttadhītaraṁ (Ka)
3. Sabbasampattīhi (Sī), sabbasampattiṁ (Syā)
4. Kule (Sī)
5. Lañcaṁ (Sī, Syā, Ka)

corikaṁ karoti. Evarūpassa pāpakammaṁ **payogasampattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma.

Duggatibhave nibbattassa pana pāpakammaṁ **gativipattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana dāsiyā vā kammakāriyā vā kucchismiṁ nibbatto dubbaṇṇo hoti dussaṇṭhāno, "yakkho nu kho manusso nu kho"ti vimatiṁ uppādeti. So sace puriso hoti, atha naṁ "nāyaṁ aññassa kammassa anucchaviko"ti hatthiṁ vā rakkhāpenti assaṁ vā goṇe vā, tiṇakaṭṭhādīni vā āharāpenti, kheḷasarakaṁ vā gaṇhāpenti. Sace itthī hoti, atha naṁ hatthi-assādīnaṁ bhattamāsādīni vā pacāpenti, kacavaraṁ vā chaḍḍāpenti, aññaṁ vā pana jigucchanīyakammaṁ kārenti. Evarūpassa pāpakammaṁ **upadhivipattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana dubbhikkhakāle vā parihīnasampattikāle vā antarakappe vā nibbattati, tassa pāpakammaṁ **kālavipattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana payogaṁ sampādetuṁ na jānāti, upasaṅkamitabbayuttakāle upasaṅkamituṁ na jānāti -pa- corikayuttakāle corikaṁ kātuṁ na jānāti, tassa pāpakammaṁ **payogavipattiṁ āgamma vipaccati** nāma.

Yo pana iṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyeva gantvā duggati bhave nibbattati, tassa taṁ kammaṁ **gativipattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Yo pana puññānubhāvena rājarājamahāmattādīnaṁ gehe nibbattitvā kāṇo vā hoti kuṇī vā khañjo[1] vā pakkhahato vā, tassa oparajjasenāpatibhaṇḍāgārikaṭṭhānādīni na anucchavikānīti na denti. Iccassa taṁ puññaṁ **upadhivipattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Yo pana dubbhikkhakāle vā parihīnasampattikāle vā antarakappe vā manussesu nibbattati, tassa taṁ kalyāṇakammaṁ **kālavipattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma. Yo heṭṭhā vuttanayeneva payogaṁ sampādetuṁ na jānāti, tassa kalyāṇakammaṁ **payogavipattipaṭibāḷhaṁ na vipaccati** nāma.

Kalyāṇakammena pana sugatibhave nibbattassa taṁ kammaṁ **gatisampattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Rājarājamahāmattādīnaṁ kule nibbattitvā upadhisampattiṁ

1. Khujjo (Ka)

pattassa[1] attabhāvasamiddhiyaṁ ṭhitassa devanagare samussitaratanatoraṇasadisaṁ attabhāvaṁ disvā "imassa oparajjasenāpatibhaṇḍāgārikaṭṭhānādīni anucchavikānī"ti daharasseva sato tāni ṭhānantarāni denti, evarūpassa kalyāṇakammaṁ **upadhisampattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Yo paṭhamakappikesu vā sulabhannapānakāle vā nibbattati, tassa kalyāṇakammaṁ **kālasampattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Yo vuttanayeneva payogaṁ sampādetuṁ jānāti, tassa kammaṁ **payogasampattiṁ āgamma vipaccati** nāma. Evaṁ abhidhammapariyāyena soḷasa kammāni vibhattāni.

Aparānipi Paṭisambhidāmaggapariyāyena dvādasa kammāni vibhattāni. Seyyathidaṁ—"ahosi kammaṁ ahosi kammavipāko, ahosi kammaṁ nāhosi kammavipāko, ahosi kammaṁ atthi kammavipāko, ahosi kammaṁ natthi kammavipāko, ahosi kammaṁ bhavissati kammavipāko, ahosi kammaṁ na bhavissati kammavipāko, atthi kammaṁ atthi kammavipāko, atthi kammaṁ natthi kammavipāko, atthi kammaṁ bhavissati kammavipāko, atthi kammaṁ na bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṁ bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṁ na bhavissati kammavipāko"ti[2].

Tattha yaṁ kammaṁ atīte āyūhitaṁ atīteyeva vipākavāraṁ labhi, paṭisandhi janakaṁ paṭisandhiṁ janesi, rūpajanakaṁ rūpaṁ, taṁ **ahosi kammaṁ ahosi kamma vipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana vipākavāraṁ na labhi, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpa janakaṁ vā rūpaṁ janetuṁ nāsakkhi, taṁ **ahosi kammaṁ nāhosi kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana atīte āyūhitaṁ etarahi laddhavipākavāraṁ paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ janetvā rūpajanakaṁ rūpaṁ janetvā ṭhitaṁ, taṁ **ahosi kammaṁ atthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ aladdhavipākavāraṁ paṭisandhijanakaṁ vā paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ vā rūpaṁ janetuṁ nāsakkhi, taṁ **ahosi kammaṁ natthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana atīte āyūhitaṁ anāgate vipākavāraṁ labhissati, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ rūpaṁ janetuṁ sakkhissati, taṁ **ahosi kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ anāgate vipākavāraṁ na labhissati, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ vā rūpaṁ janetuṁ na sakkhissati, taṁ **ahosi kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ.

---

1. Upadhisampattiladdhassa (Ka)
2. Khu 9. 271 piṭṭhe.

Yaṁ pana etarahi āyūhitaṁ etarahiyeva vipākavāraṁ labhati, taṁ **atthi kammaṁ atthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana etarahi vipākavāraṁ na labhati, taṁ **atthi kammaṁ natthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana etarahi āyūhitaṁ anāgate vipāka vāraṁ labhissati, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ rūpaṁ janetuṁ sakkhi ssati, taṁ **atthi kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana vipākavāraṁ na labhissati, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ vā rūpaṁ janetuṁ na sakkhissati, taṁ **atthi kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ.

Yaṁ panānāgate āyūhissati, anāgateyeva vipākavāraṁ labhissati, paṭisandhi janakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ vā rūpaṁ janessati, taṁ **bhavissati kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Yaṁ pana[1] vipākavāraṁ na labhissati, paṭisandhijanakaṁ paṭisandhiṁ rūpajanakaṁ vā rūpaṁ janetuṁ na sakkhissati, taṁ **bhavissati kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Evaṁ Paṭisambhidāmaggapariyāyena dvādasa kammāni vibhattāni.

Iti imāni ceva dvādasa abhidhammapariyāyena vibhattāni ca soḷasa[2] kammāni attano ṭhānā osakkitvā suttantikapariyāyena vuttāni ekādasa kammāniyeva bhavanti. Tānipi tato osakkitvā tīṇiyeva kammāni honti diṭṭhadhammavedanīyaṁ upapajjaveda nīyaṁ aparapariyāyavedanīyanti. Tesaṁ saṅkamanaṁ natthi, yathāṭhāneyeva tiṭṭhanti. Yadi hi diṭṭhadhammavedanīyaṁ kammaṁ upapajjavedanīyaṁ vā aparapariyāyaveda nīyaṁ vā bhaveyya, "diṭṭhe vā dhamme"ti Satthā na vadeyya. Sacepi upapajjavedanīyaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ vā aparapariyāyavedanīyaṁ vā bhaveyya, "upapajja vā"ti[3] Satthā na vadeyya. Athāpi aparapariyāyavedanīyaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ vā upapa jjavedanīyaṁ vā bhaveyya, "apare vā pariyāye"ti Satthā na vadeyya.

Sukkapakkhepi imināva nayena attho veditabbo. Ettha pana **lobhe vigate**ti lobhe apagate niruddhe. **Tālāvatthukatan**ti tālavatthu viya kataṁ, matthakacchinnatālo viya puna aviruḷhisabhāvaṁ katanti attho. **Anabhāvaṁkatan**ti anu-abhāvaṁ kataṁ, yathā puna nuppajjati, evaṁ katanti attho. **Evassū**ti evaṁ bhaveyyuṁ. **Evameva kho**ti ettha bījāni viya

1. Yampi (Sī) 2. Purimāni ca soḷasa (Sī) 3. Upapajje vāti (Syā)

kusalākusalaṁ kammaṁ daṭṭhabbaṁ, tāni agginā ḍahanapuriso viya yogāvacaro, aggi viya maggañāṇaṁ, aggiṁ datvā bījānaṁ ḍahanakālo viya maggañāṇena kilesānaṁ daḍḍhakālo[1], masikatakālo viya pañcannaṁ khandhānaṁ chinnamūlake katvā ṭhapitakālo, mahāvāte vā opunitvā nadiyā vā pavāhetvā appavattikatakālo viya upādinnakasantā nassa nirodhena chinnamūlakānaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ appaṭisandhikabhāvena nirujjhitvā puna bhavasmiṁ paṭisandhiṁ aggahitakālo[2] veditabbo.

Mohajañcāpaviddasūti mohajañcāpi aviddasu. Idaṁ vuttaṁ hoti—yaṁ so avidū andhabālo lobhajañca dosajañca mohajañcāti[3] kammaṁ karoti, evaṁ karontena yaṁ tena pakataṁ kammaṁ appaṁ vā yadi vā bahuṁ. **Idheva taṁ vedaniyan**ti taṁ kammaṁ tena bālena idha sake attabhāveyeva vedanīyaṁ, tasseva taṁ attabhāve vipaccatīti attho. **Vatthu aññaṁ na vijjatī**ti tassa kammassa vipaccanatthāya aññaṁ vatthu natthi. Na hi aññena kataṁ kammaṁ aññassa attabhāve vipaccati. **Tasmā lobhañca dosañca, mohaja ñcāpi viddasū**ti tasmā yo vidū medhāvī paṇḍito taṁ lobhajādibhedaṁ kammaṁ na karoti, so **vijjaṁ uppādayaṁ bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe,** arahattamaggavijjaṁ uppādetvā taṁ vā pana vijjaṁ uppādento sabbā duggatiyo jahati. Desanāsīsamevetaṁ, sugatiyopi pana so khīṇāsavo jahatiyeva. Yampi cetaṁ "tasmā lobhañca dosañcā"ti vuttaṁ, etthāpi lobhadosasīsena lobhajañca dosajañca kammameva niddiṭṭhanti vedi tabbaṁ. Evaṁ suttantepi[4] gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitanti.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **Āḷaviyan**ti Āḷaviraṭṭhe. **Gomagge**ti gunnaṁ gamanamagge. **Paṇṇasanthare**ti sayaṁ patitapaṇṇasanthare. **Athā**ti evaṁ gunnaṁ gamanamaggaṁ ujuṁ mahāpathaṁ nissāya siṁsapāvane sayaṁ patitapaṇṇāni saṁkaḍḍhitvā katasanthare Sugatamahācīvaraṁ pattharitvā pallaṅkaṁ ābhujitvā nisinne Tathāgate. **Hatthako Āḷavako**ti hatthato hatthaṁ gatattā evaṁladdhanāmo Āḷavako rājaputto. **Etadavocā**ti etaṁ "kacci

1. Vadhakakālo (Ka) 2. Agahaṇakālo (Sī)
3. Mohajañcāpi (Sī, Syā) 4. Suttantesupi (Sī, Ka)

bhante Bhagavā"ti-ādivacanaṁ avoca. Kasmā pana Sammāsambuddho taṁ ṭhānaṁ gantvā nisinno, kasmā rājakumāro tattha gatoti? Sammāsambuddho tāva aṭṭhuppattikāya dhammadesanāya samuṭṭhānaṁ disvā tattha nisinno, rājakumāropi pātova uṭṭhāya pañcahi upāsakasatehi parivuto Buddhupaṭṭhānaṁ gacchanto mahāmaggā okkamma gopathaṁ gahetvā "Buddhānaṁ pūjanatthāya missakamālaṁ ocinissāmī"ti gacchanto Satthāraṁ disvā upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṁ nisīdi, evaṁ so tattha gatoti. **Sukhamasayitthā**ti sukhaṁ sayittha.

Antaraṭṭhakoti māghaphaggunānaṁ antare aṭṭhadivasaparimāṇo kālo. Māghassa hi avasāne cattāro divasā, phagguṇassa ādimhi cattāroti ayaṁ "antaraṭṭhako"ti vuccati. **Himapātasamayo**ti himassa patanasamayo. **Kharā**ti pharusā kakkhaḷā vā. **Gokaṇṭakahatā**ti navavuṭṭhe[1] deve gāvīnaṁ akkantakkantaṭṭhāne khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhati, so vātātapena sukkho kakacadantasadiso hoti dukkhasamphasso. Taṁ sandhāyāha "gokaṇṭakahatā bhūmī"ti. Gunnaṁ khurantarehi chinnātipi attho. **Verambho vāto vāyatī**ti catūhi disāhi vāyanto vāto vāyati. Ekāya disāya vā dvīhi vā disāhi tīhi vā disāhi vāyanto vāto verambhoti na vuccati.

Tena hi rājakumārāti idaṁ Satthā "ayaṁ rājakumāro lokasmiṁ neva sukhavāsino, na dukkhavāsino jānāti, jānāpessāmi nan"ti upari desanaṁ vaḍḍhento āha. Tattha **yathā te khameyyā**ti yathā tuyhaṁ rucceyya. **Idhassā**ti imasmiṁ loke assa. **Gonaka tthato**ti caturaṅgulādhikalomena kāḷakojavena atthato. **Paṭikatthato**ti uṇṇāmayena setattharaṇena atthato. **Paṭalikatthato** ghanapupphena[2] uṇṇāmaya-attharaṇena atthato. **Kadalimigapavarapaccattharaṇo**ti kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthato. Taṁ kira paccattharaṇaṁ setavatthassa upari kadalimigacammaṁ attharitvā sibbitvā karonti. **Sa-uttaracchado**ti saha uttaracchadena, upari baddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhāno**ti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti pallaṅkassa ubhato ṭhapitalohitakūpadhāno. **Pajāpatiyo**ti bhariyāyo.

---

1. Navavaṭṭhe (Sī) 2. Ratanamayena (Ka)

manāpena paccupaṭṭhitā assūti manāpena upaṭṭhānavidhānena paccupaṭṭhitā bhaveyyuṁ.

Kāyikāti pañcadvārakāyaṁ khobhayamānā. **Cetasikā**ti manodvāraṁ khobhayamānā. **So rāgo Tathāgatassa pahīno**ti tathārūpo rāgo Tathāgatassa pahīnoti attho. Yo pana tassa rāgo, na so Tathāgatassa pahīno nāma. **Dosamohesu**pi eseva nayo.

Brāhmaṇoti bāhitapāpo khīṇāsavabrāhmaṇo. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Na limpati**[1] **kāmesū**ti vatthukāmesu ca kilesakāmesu ca taṇhādiṭṭhilepehi[2] na limpati[1]. **Sītibhūto**ti abbhantare tāpanakilesānaṁ abhāvena sītibhūto. **Nirūpadhī**ti kilesūpadhīnaṁ abhāvena nirūpadhi. **Sabbā āsattiyo chetvā**ti āsattiyo vuccanti taṇhāyo, tā sabbāpi rūpādīsu ārammaṇesu āsattavisattā āsattiyo chinditvā. **Vineyya hadaye daran**ti hadayanissitaṁ darathaṁ vinayitvā vūpasametvā. **Santiṁ pappuyya cetaso**ti cittassa kilesanibbānaṁ pāpuṇitvā. Karaṇavacanaṁ vā etaṁ "sabbacetaso samannāharitvā"ti-ādīsu viya, cetasā nibbānaṁ pāpuṇitvāti attho.

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānī**ti devadūtā. Ayaṁ panettha vacanattho—devoti maccu, tassa dūtāti **devadūtā.** Jiṇṇabyādhimatā hi saṁvegajananaṭṭhena "idāni te maccusamīpaṁ gantabban"ti codenti viya, tasmā devadūtāti vuccanti. Devā viya dūtātipi **devadūtā.** Yathā hi alaṅkatapaṭiyattāya devatāya ākāse ṭhatvā "tvaṁ asukadivase marissasī"ti vutte tassā vacanaṁ saddhātabbaṁ hoti, evamevaṁ jiṇṇabyādhimatāpi dissamānā "tvampi evaṁdhammo"ti codenti viya, tesañca taṁ vacanaṁ anaññathābhāvitāya devatāya byākaraṇasadisameva hotīti devā viya dūtāti devadūtā. Visuddhidevānaṁ dūtātipi **devadūtā.** Sabbabodhisattā hi jiṇṇabyādhimatapabbajite disvāva saṁvegaṁ āpajjitvā nikkhamma pabbajiṁsu. Evaṁ visuddhidevānaṁ dūtātipi devadūtā. Idha pana liṅgavipallāsena "devadūtānī"ti vuttaṁ.

---

1. Na lippati (Sī, Syā)
2. Taṇhādiṭṭhikilesehi (Ka)

Kāyena duccaritanti-ādi kasmā āraddhaṁ? Devadūtānuyuñjanaṭṭhānupakkama kammadassanatthaṁ. Iminā hi kammena ayaṁ satto niraye nibbattati, atha naṁ tattha Yamo rājā devadūte samanuyuñjati. Tattha **kāyena duccaritaṁ caratī**ti kāyadvārena tividhaṁ duccaritaṁ carati. **Vācāyā**ti vacīdvārena catubbidhaṁ duccaritaṁ carati. **Manasā**ti manodvārena tividhaṁ duccaritaṁ carati.

Tamenaṁ bhikkhave nirayapālāti ettha ekacce therā "nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṁ viya kammameva kāraṇaṁ kāretī"ti vadanti. Taṁ "atthi niraye nirayapālāti, āmantā. Atthi ca kāraṇikā"ti-ādinā nayena abhidhamme[1] paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa rañño**ti Yamarājā nāma Vemānikapetarājā. Ekasmiṁ kāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibba-uyyānadibbanāṭakādisabbasampattiṁ anubhavati, ekasmiṁ kāle kammavipākaṁ, dhammiko rājā, na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Amatteyyo**ti mātu hito matteyyo, mātari sammā paṭipannoti attho. Na matteyyoti amatteyyo, mātari micchā paṭipannoti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Abrahmañño**ti ettha ca khīṇāsavā brāhmaṇā nāma, tesu micchā paṭipanno abrahmañño nāma.

Samanuyuñjatīti anuyogavattaṁ āropento pucchati, laddhiṁ patiṭṭhāpento pana **samanuggāhati** nāma, kāraṇaṁ pucchanto **samanubhāsati** nāma. **Nāddasan**ti attano santike pahitassa kassaci devadūtassa abhāvaṁ sandhāya evaṁ vadati.

Atha naṁ Yamo "nāyaṁ bhāsitassa atthaṁ sallakkhetī"ti ñatvā atthaṁ sallakkhā petukāmo **ambho**ti-ādimāha. Tattha **jiṇṇan**ti jarājiṇṇaṁ. **Gopānasivaṅkan**ti gopānasī viya vaṅkaṁ. **Bhoggan**ti bhaggaṁ. Imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇan**ti daṇḍapaṭisaraṇaṁ daṇḍadutiyaṁ. **Pavedhamānan**ti kampamānaṁ. **Āturan**ti jarāturaṁ. **Khaṇḍadantan**ti jarānubhāvena khaṇḍitadantaṁ. **Palitakesan**ti paṇḍarakesaṁ. **Vilūnan**ti luñcitvā gahitakesaṁ

1. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

viya khallāṭaṁ[1]. **Khallitasiran**ti[2] mahākhallāṭasīsaṁ[3]. **Valitan**ti sañjātavaliṁ. **Tilakāhatagattan**ti setatilakakāḷatilakehi vikiṇṇasarīraṁ. **Jarādhammo**ti jarāsabhāvo, aparimutto jarāya, jarā[4] nāma mayhaṁ abbhantareyeva pavattatīti. Parato **byādhidhammo maraṇadhammo**ti padadvayepi eseva nayo.

Paṭhamaṁ devadūtaṁ samanuyuñjitvāti ettha jarājiṇṇasatto atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṁ ūrubalī bāhubalī javasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṁ na karonti, jarāyampi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi jarā āgamissati. Iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenevesa devadūto nāma jāto. **Ābādhikan**ti bādhikaṁ. **Dukkhitan**ti dukkhappattaṁ. **Bāḷhagilānan**ti adhimattagilānaṁ.

Dutiyaṁ devadūtanti etthapi gilānasatto atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṁ, somhi etarahi byādhinā abhihato, sake muttakarīse palipanno uṭṭhātumpi na sakkomi. Vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṁ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi byādhi āgamissati. Iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenevesa devadūto nāma jāto.

Ekāhamatanti-ādīsu ekāhaṁ matassa assāti ekāhamato, taṁ ekāhamataṁ. Parato padadvayepi eseva nayo. Bhastā viya vāyunā uddhaṁ jīvitapariyādānā yathākkamaṁ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṁ.** Vinīlo vuccati viparibhinna vaṇṇo, vinīlova vinīlako, taṁ **vinīlakaṁ.** Paṭikūlattā vā kucchitaṁ vinīlanti vinīlakaṁ. **Vipubbakan**ti vissandamānapubbakaṁ, paribhinnaṭṭhānehi paggharitena pubbena palimakkhitanti attho.

---

1. Khallāṭasīso (Mahāniddese Jarāsuttavaṇṇanāyaṁ)
2. Khalitaṁ siroti (Sī)
3. Mahākhallitasīsaṁ (Mahāniddese Jarāsuttavaṇṇanāyaṁ)
4. Jarājiṇṇaṁ (Ka)

Tatiyaṁ devadūtanti ettha matakasatto atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho maṁ āmakasusāne chaḍḍitaṁ uddhumātakādibhāvappattaṁ, maraṇatomhi aparimutta tāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttā. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi maraṇaṁ āgamissati. Iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenevesa devadūto nāma jāto.

Imaṁ pana devadūtānuyogaṁ ko labhati, ko na labhati? Yena tāva bahu pāpaṁ kataṁ, so gantvā niraye nibbattatiyeva. Yena pana parittaṁ pāpaṁ kataṁ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṁ coraṁ gahetvā kattabbameva karonti na vinicchinanti. Anuvijjitvā gahitaṁ pana vinicchayaṭṭhānaṁ nayanti, so vinicchayaṁ labhati. Evaṁsampadametaṁ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sārīyamānāpi saranti.

Tattha **dīghajayantadamiḷo**[1] nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo Sumanagirimahāvihāre ākāsacetiyaṁ rattapaṭena[2] pūjesi, atha niraye Ussadasāmante nibbatto aggijālasaddaṁ sutvāva attanā pūjitapaṭaṁ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khalisāṭakaṁ dento pādamūle ṭhapesi, maraṇa kālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṁ gaṇhi, sopi ussadasāmante nibbatto jālasaddena taṁ sāṭakaṁ anussaritvā sagge nibbatto. Evaṁ tāva attano dhammatāya kusalaṁ kammaṁ saritvā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana tayo devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyatatiyehi, koci tīhipi nassarati. Taṁ Yamo rājā disvā sayaṁ sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṁ pūjetvā Yamassa pattiṁ adāsi, taṁ akusalakammena niraye nibbattaṁ yamassa santikaṁ nayiṁsu. Tasmiṁ tīhipi devadūtehi kusalaṁ asarante Yamo sayaṁ olokento disvā "nanu tvaṁ mahācetiyaṁ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṁ pattiṁ adāsī"ti sāresi, so tasmiṁ kāle saritvā devalokaṁ

1. Dīghajantudamiḷo (Sī)
2. Ākāsacetiyaṁ rattapaṭṭena (Sī, Syā), ākāsacetiye rattapaṭaṁ (Ka)

gato. Yamo pana sayaṁ oloketvāpi apassanto "mahādukkhaṁ nāma anubhavissati ayaṁ satto"ti tuṇhī ahosi.

Tattaṁ ayokhilanti tigāvutaṁ attabhāvaṁ sampajjalitāya lohapathaviyā uttānakaṁ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṁ ayasūlaṁ paveüenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca taṁ uttānakaṁ nipajjāpetvā, evaṁ urenapi vāmapassenapi dakkhiṇapassenapi nipajjāpetvā te taṁ kammakāraṇaṁ karontiyeva. **Saṁvesetvā**ti[1] jalitāya lohapathaviyā tigāvutaṁ attabhāvaṁ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhī**ti mahatīhi gehassa ekapakkhacchadanamattāhi kuṭhārīhi tacchanti, lohitaṁ nadī hutvā sandati, lohapathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṁ gaṇhāti[2], mahādukkhaṁ uppajjati. Tacchantā pana suttāhataṁ karitvā dāruṁ[3] viya aṭṭhaṁsampi chaḷaṁsampi karonti. **Vāsīhī**ti mahāsuppappamāṇāhi vāsīhi. **Rathe yojetvā**ti saddhiṁ yugayottapakkharathacakkakubbarapājanehi sabbato pajjalite rathe yojetvā. **Mahantan**ti mahākūṭāgārappamāṇaṁ. **Āropentī**ti sampa jjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhan**ti supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddhamadhotiriyañca gacchati. **Mahāniraye**ti Avīcimahānirayamhi.

Bhāgaso mitoti bhāge ṭhapetvā vibhatto. **Pariyanto**ti parikkhitto. **Ayasā**ti upari ayapaṭṭena chādito. **Samantā yojanasataṁ, pharitvā tiṭṭhatī**ti evaṁ pharitvā tiṭṭhati, yathā taṁ samantā yojanasate ṭhatvā olokentassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Hīnakāyūpagāti hīnaṁ kāyaṁ upagatā hutvā. **Upādāne**ti taṇhādiṭṭhiggahaṇe. **Jātimaraṇasambhave**ti jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādā**ti catūhi upādānehi anupādiyitvā. **Jātimaraṇasaṅkhaye**ti jātimaraṇasaṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimuccanti. **Diṭṭhadhammābhinibbutā**ti diṭṭhadhamme imasmiṁyeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkhaṁ upaccagun**ti sakalavaṭṭadukkhaṁ atikkantā.

---

1. Saṁkaḍḍhitvāti (Ka) 2. Gaṇhanti (Sī) 3. Dāru (Sī)

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame **amaccā pārisajjā**ti paricārikadevatā. **Imaṁ lokaṁ anuvicarantī**ti aṭṭhamīdivase kira Sakko devarājā cattāro mahārājāno[1] āṇāpeti "tātā ajja aṭṭhamīdivase manussalokaṁ[2] anuvicaritvā puññāni karontānaṁ nāmagottaṁ uggaṇhitvā āgacchathā"ti. Te gantvā attano paricārake pesenti "gacchatha tātā manussalokaṁ vicaritvā puññakāra kānaṁ nāmagottāni suvaṇṇapaṭṭe likhitvā ānethā"ti. Te tathā karonti. Tena vuttaṁ "imaṁ lokaṁ anuvicarantī"ti. **Kacci bahū**ti-ādi tesaṁ upaparikkhākāradassanatthaṁ vuttaṁ. Evaṁ upaparikkhantā hi Te anuvicaranti. Tattha **uposathaṁ upavasantī**ti māsassa aṭṭha vāre uposathaṅgāni adhiṭṭhahanti. **Paṭijāgarontī**ti paṭijāgara-uposathakammaṁ nāma karonti. Taṁ karontā ekasmiṁ addhamāse catunnaṁ uposathadivasānaṁ paccuggamanānuggamanavasena karonti. Pañcamī-uposathaṁ paccuggacchantā catutthiyaṁ uposathikā honti, anugacchantā chaṭṭhiyaṁ. Aṭṭhamī-uposathaṁ paccuggacchantā sattamiyaṁ, anugacchantā navamiyaṁ. Cātuddasiṁ paccuggacchantā terasiyaṁ, pannarasī-uposathaṁ anugacchantā pāṭipade uposathikā honti. **Puññāni karontī**ti saraṇagamananiccasīlapupphapūjādhammassavanapadīpasahassa-āropanavihārakaraṇādīni nānappakārāni puññāni karonti. Te evaṁ anuvicaritvā puññakammakārakānaṁ nāmagottāni sovaṇṇamaye paṭṭe likhitvā āharitvā catunnaṁ mahārājānaṁ denti. **Puttā imaṁ lokaṁ anuvicarantī**ti catūhi mahārājehi purimanayeneva pahitattā anuvicaranti. **Tadahū**ti taṁdivasaṁ. **Uposathe**ti uposathadivase.

Sace bhikkhave appakā hontīti catunnaṁ mahārājānaṁ amaccā pārisajjā tā tā gāmanigamarājadhāniyo upasaṅkamanti, tato taṁ upanissāya adhivatthā devatā "mahā rājānaṁ amaccā āgatā"ti paṇṇākāraṁ gahetvā tesaṁ santikaṁ gacchanti. Te paṇṇākāraṁ gahetvā "kacci nu kho mārisā bahū manussā matteyyā"ti vuttanayena manussānaṁ puññapaṭipattiṁ pucchitvā "āma mārisa imasmiṁ gāme asuko ca asuko ca puññāni karontī"ti vutte tesaṁ nāmagottaṁ likhitvā

---

1. Mahārāje (Sī)
2. Manussaloke (Ka)

aññattha gacchanti. Atha cātuddasiyaṁ catunnaṁ mahārājānaṁ puttāpi tameva suvaṇṇapaṭṭaṁ gahetvā teneva nayena anuvicarantā nāmagottāni likhanti. Tadahuposathe pannarase cattāropi mahārājāno teneva nayena tasmiṁyeva supaṇṇapaṭṭe nāmagottāni likhanti. Te suvaṇṇapaṭṭaparimāṇeneva "imasmiṁ kāle manussā appakā, imasmiṁ kāle bahukā"ti jānanti. Taṁ sandhāya "sace bhikkhave appakā honti manussā"ti-ādi vuttaṁ. **Devānaṁ Tāvatiṁsānan**ti paṭhamaṁ abhinibbatte tettiṁsa devaputte upādāya evaṁladdhanāmānaṁ. Tesaṁ pana uppattikathā Dīghanikāye Sakkapañhasuttavaṇṇanāya[1] vitthāritā. **Tenā**ti tena ārocanena, tena vā puññakārakānaṁ appakabhāvena. **Dibbā vata bho kāyā parihāyissantī**ti navanavānaṁ devaputtānaṁ apātubhāvena devakāyā parihāyissanti, ramaṇīyaṁ dasayojanasahassaṁ devanagaraṁ suññaṁ bhavissati. **Paripūrissanti asura kāyā**ti cattāro apāyā paripūrissanti. Iminā[2] "mayaṁ paripuṇṇe devanagare devasaṁghamajjhe nakkhattaṁ kīḷituṁ na labhissāmā"ti anattamanā honti. Sukkapakkhepi imināva upāyena attho veditabbo.

Bhūtapubbaṁ bhikkhave Sakko Devānamindoti attano Sakkadevarājakālaṁ sandhāya katheti. Ekassa vā Sakkassa ajjhāsayaṁ gahetvā kathetīti vuttaṁ. **Anunayamāno**ti[3] anubodhayamāno. **Tāyaṁ velāyan**ti tasmiṁ kāle.

Pāṭihāriyapakkhañcāti ettha pāṭihāriyapakkho nāma antovasse temāsaṁ nibaddhuposatho, taṁ asakkontassa dvinnaṁ pavāraṇānaṁ antare ekamāsaṁ nibaddhuposatho, tampi asakkontassa paṭhamapavāraṇato paṭṭhāya eko addhamāso pāṭihāriyapakkhoyeva nāma. **Aṭṭhaṅgasusamāgatan**ti aṭṭhahi guṇaṅgehi samannāgataṁ. **Yopissa mādiso naro**ti yopi satto mādiso bhaveyya. Sakkopi kira vuttappakārassa uposathakammassa guṇaṁ jānitvā dve devalokasampattiyo pahāya māsassa aṭṭha vāre uposathaṁ upavasati. Tasmā evamāha. Aparo nayo—**yopissa mādiso naro**ti yopi satto mādiso assa, mayā

---

1. Mahāgovindasuttavaṇṇanāya (Sī) Dī-Ṭṭha 2. 302 piṭṭhe. 2. Iti (Sī)
3. Anasaññāyamānoti (Sī)

pattaṁ sampattiṁ[1] pāpuṇituṁ iccheyyāti attho. Sakkā hi evarūpena uposathakammena Sakkasampattiṁ pāpuṇitunti ayamettha adhippāyo.

Vusitavāti vutthavāso. **Katakaraṇīyo**ti catūhi maggehi kattabbakiccaṁ katvā ṭhito. **Ohitabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisaṅkhārabhāre otāretvā ṭhito. **Anuppattasadattho**ti sadattho vuccati arahattaṁ, taṁ anuppatto. **Parikkhīṇabhavasaṁyojano**ti yena saṁyojanena baddho bhavesu ākaḍḍhīyati, tassa khīṇattā parikkhīṇabhavasaṁyo jano. **Sammadaññā vimutto**ti hetunā nayena kāraṇena jānitvā vimutto. **Kallaṁ vacanā yā**ti yuttaṁ vattuṁ.

Yopissa mādiso naroti yopi mādiso khīṇāsavo assa, sopi evarūpaṁ uposathaṁ upavaseyyāti uposathakammassa guṇaṁ jānanto evaṁ vadeyya. Aparo nayo—**yopissa mādiso naro**ti yopi satto mādiso assa, mayā pattaṁ sampattiṁ pāpuṇituṁ iccheyyāti attho. Sakkā hi evarūpena uposathakammena khīṇāsavasampattiṁ pāpuṇitunti ayamettha adhippāyo. Aṭṭhamaṁ uttānatthameva.

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **sukhumālo**ti niddukkho. **Paramasukhumālo**ti paramaniddukkho. **Accantasukhumālo**ti satataniddukkho. Imaṁ Bhagavā Kapilapure nibbattakālato paṭṭhāya niddukkhabhāvaṁ gahetvā āha, cariyakāle pana tena anubhūtadukkhassa anto natthīti. **Ekatthā**ti ekissā pokkharaṇiyā. **Uppalaṁ vappatī**ti uppalaṁ ropeti[2]. Sā nīluppalavanasañchannā hoti. **Paduman**ti paṇḍarapadumaṁ. **Puṇḍarīkan**ti rattapadumaṁ. Evaṁ itarāpi dve padumapuṇḍarīkavanehi sañchannā honti. Bodhisattassa kira sattaṭṭhavassikakāle rājā amacce pucchi "taruṇadārakā katarakīḷikaṁ piyāyantī"ti. Udakakīḷikaṁ devāti. Tato rājā kuddālakammakārake sannipātetvā pokkharaṇiṭṭhānāni gaṇhāpesi. Atha Sakko devarājā āvajjento taṁ pavattiṁ ñatvā "na yutto mahāsattassa mānusakaparibhogo, dibbaparibhogo yutto"ti Vissakammaṁ āmantetvā "gaccha tāta, mahāsattassa kīḷābhūmiyaṁ pokkharaṇiyo māpehī"ti āha. Kīdisā

1. Mahāsampattiṁ (Syā, Ka) 2. Uppalaṁ pupphatīti nīluppalaṁ byāpīyati (Sī)

hontu devāti. Apagatakalalakaddamā hontu vippakiṇṇamaṇimuttapavāḷikā sattaratanamayapākāraparikkhittā pavāḷamaya-uṇhīsehi maṇimayasopānabāhukehi suvaṇṇarajatamaṇimayaphalakehi sopānehi samannāgatā. Suvaṇṇarajatamaṇipavāḷamayā cettha nāvā hontu, suvaṇṇanāvāya rajatapallaṅko hotu, rajatanāvāya suvaṇṇapallaṅko, maṇināvāya pavāḷapallaṅko, pavāḷanāvāya maṇipallaṅko, suvaṇṇarajatamaṇipavāḷamayāva udakasecananālikā hontu, pañcavaṇṇehi ca padumehi sañchannā hontūti. "Sādhu devā"ti Vissakammadevaputto Sakkassa paṭissutvā rattibhāge otaritvā rañño gāhāpitapokkharaṇiṭṭhānesuyeva teneva niyāmena pokkharaṇiyo māpesi.

Nanu cetā apagatakalalakaddamā, kathamettha padumāni pupphiṁsūti? So kira tāsu pokkharaṇīsu tattha tattha suvaṇṇarajatamaṇipavāḷamayā khuddakanāvāyo māpetvā "etā kalalakaddamapūritā ca hontu, pañcavaṇṇāni cettha padumāni pupphantū"ti adhiṭṭhāsi. Evaṁ pañcavaṇṇāni padumāni pupphiṁsu, reṇuvaṭṭiyo uggantvā udakapiṭṭhaṁ ajjhottharitvā vicaranti. Pañcavidhā bhamaragaṇā upakūjantā vicaranti. Evaṁ tā māpetvā Vissakammo devapurameva gato. Tato vibhātāya rattiyā mahājano disvā "mahāpurisassa māpitā bhavissantī"ti gantvā rañño ārocesi. Rājā mahājanaparivāro gantvā pokkharaṇiyo disvā "mama puttassa puññiddhiyā devatāhi māpitā bhavissantī"ti attamano ahosi. Tato paṭṭhāya mahāpuriso udakakīḷikaṁ agamāsi.

Yāvadeva mamatthāyāti ettha **yāvadevā**ti payojanāvadhiniyāmavacanaṁ, yāva mameva atthāya, natthettha aññaṁ kāraṇanti attho. **Na kho panassāhan**ti na kho panassa ahaṁ. **Akāsikaṁ candanan**ti asaṇhaṁ candanaṁ[1]. **Kāsikaṁ bhikkhave su me taṁ veṭhanan**ti bhikkhave veṭhanampi me kāsikaṁ hoti. Ettha hi **su**-iti ca **tan**ti ca nipātamattaṁ, **me**ti sāmivacanaṁ. Veṭhanampi me saṇhameva hotīti dasseti. **Kāsikā kañcukā**ti pārupanakañcukopi saṇhakañcukova. **Setacchattaṁ dhārīyatī**ti mānusakasetacchattampi dibbasetacchattampi uparidhāritameva[2] hoti. **Mā naṁ phusi sītaṁ**

---

1. Kāsikaṁ candananti susaṇhaṁ candanaṁ (Syā, Ka) 2. Upadhāritameva (Sī)

vāti mā etaṁ bodhisattaṁ sītaṁ vā uṇhādīsu vā aññataraṁ phusatūti attho.

Tayo pāsādā ahesunti bodhisatte kira soḷasavassuddesike jāte Suddhodanamahārājā "puttassa vasanakapāsāde kāressāmī"ti vaḍḍhakino sannipātāpetvā bhaddakena nakkhattamuhuttena navabhūmikataparikammaṁ[1] kāretvā tayo pāsāde kārāpesi. Te sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Hemantiko**ti-ādīsu yattha sukhaṁ hemante vasituṁ, ayaṁ hemantiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṁ panettha vacanattho—hemante vāso hemantaṁ[2], hemantaṁ arahatīti hemantiko. Itaresupi eseva nayo.

Tattha **hemantiko** pāsādo navabhūmako ahosi, bhūmiyo panassa uṇha-utuggāhāpanatthāya nīcā[3] ahesuṁ. Tattha dvāravātapānāni suphusitakavāṭāni ahesuṁ nibbivarāni. Cittakammampi karontā tattha tattha pajjalite aggikkhandheyeva akaṁsu. Bhūma ttharaṇaṁ panettha kambalamayaṁ, tathā sāṇivitānanivāsanapārupanaveṭhanāni. Vātapānāni uṇhaggāhāpanatthaṁ divā vivaṭāni rattiṁ pihitāni honti.

Gimhiko pana pañcabhūmako ahosi. Sīta-utuggāhāpanatthaṁ panettha bhūmiyo uccā asambādhā ahesuṁ[4]. Dvāravātapānāni nātiphusitāni savivarāni sajālāni ahesuṁ. Cittakamme uppalāni padumāni puṇḍarīkāniyeva[5] akaṁsu. Bhūmattharaṇaṁ panettha dukūlamayaṁ, tathā sāṇivitānanivāsanapārupanaveṭhanāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādenti. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti. Antopāsāde tattha tattha kalalapūrā doṇiyo ṭhapetvā pañcavaṇṇāni padumāni ropayiṁsu. Pāsādamatthake sukkhamahiṁsacammaṁ bandhitvā yantaṁ parivattetvā yāva chadanapiṭṭhiyā pāsāṇe āropetvā tasmiṁ vissajjenti. Tesaṁ camme pavaṭṭantānaṁ saddo meghagajjitaṁ viya hoti. Dvāravātapānāni panettha divā pihitāni honti rattiṁ vivaṭāni.

---

1. Bhūmikammaṁ(Sī), navabhūmikaparikammaṁ (Syā)
2. Hemantavāso hemanto (Sī, Syā)
3. Nīcanīcā (Sī, Syā)
4. Akaṁsu (Sī)
5. Cittakamme uppalinipaduminipuṇḍarīkiniyo ca (Sī)

Vassiko sattabhūmako ahosi. Bhūmiyo panettha dvinnampi utūnaṁ gāhāpanatthāya nāti-uccā nātinīcā akaṁsu. Ekaccāni dvāravātapānāni suphusitāni[1], ekaccāni savi varāni[2]. Tattha cittakammampi kesuci ṭhānesu pajjalita-aggikkhandhavasena, kesuci jāta ssaravasena kataṁ. Bhūmattharaṇādīni panettha kambaladukūlavasena ubhayamissa kāni. Ekacce dvāravātapānā rattiṁ vivaṭā divā pihitā, ekacce divā vivaṭā rattiṁ pihitā. Tayopi pāsādā ubbedhena samappamāṇā. Bhūmikāsu pana nānattaṁ ahosi.

Evaṁ niṭṭhitesu pāsādesu rājā cintesi "putto me vayappatto, chattamassa ussāpetvā rajjasiriṁ passissāmī"ti. So sākiyānaṁ paṇṇāni pahiṇi "putto me vayappatto, rajje naṁ patiṭṭhāpessāmi, sabbe attano attano gehesu vayappattā, dārikā imaṁ gehaṁ pesentū"ti. Te sāsanaṁ sutvā "kumāro kevalaṁ dassanakkhamo rūpasampanno, na kiñci sippaṁ jānāti, dārabharaṇaṁ kātuṁ na sakkhissati, na mayaṁ dhītaro dassāmā"ti āhaṁsu. Rājā taṁ pavattiṁ sutvā puttassa santikaṁ gantvā ārocesi. Bodhisatto "kiṁ sippaṁ dassetuṁ vaṭṭati tātā"ti āha. Sahassathāmadhanuṁ āropetuṁ vaṭṭati tātāti. Tena hi āharāpethāti. Rājā āharāpetvā adāsi. Dhanuṁ purisasahassaṁ āropeti, purisasahassaṁ oropeti. Mahāpuriso dhanuṁ āharāpetvā pallaṅke nisinnova jiyaṁ pādaṅguṭṭhake veṭhetvā kaḍḍhanto pādaṅguṭṭhakeneva dhanuṁ āropetvā vāmena hatthena daṇḍe gahetvā dakkhiṇena hatthena kaḍḍhitvā jiyaṁ pothesi. Sakalanagaraṁ uppatanākārappattaṁ ahosi. "Kiṁ saddo eso"ti ca vutte "devo gajjatī"ti āhaṁsu. Athaññe "tumhe na jānātha, na devo gajjati, aṅgīrasassa kumārassa sahassathāmadhanuṁ āropetvā jiyaṁ pothentassa jiyappahārasaddo eso"ti āhaṁsu. Sākiyā tāvatakeneva āraddhacittā ahesuṁ.

Mahāpuriso "aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti āha. Aṭṭhaṅgulamattabahalaṁ ayo paṭṭaṁ kaṇḍena vinivijjhituṁ vaṭṭatīti. Taṁ vinivijjhitvā "aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti āha. Caturaṅgulabahalaṁ asanaphalakaṁ vinivijjhituṁ vaṭṭatīti. Taṁ vinivijjhitvā "aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī"ti āha. Vidatthibahalaṁ udumbaraphalakaṁ

1. Suphassitāni (Sī) 2. Suvivarāni (Ka)

vinivijjhituṁ vaṭṭatīti. Taṁ vinivijjhitvā “aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī”ti āha. Yante baddhaṁ phalakasataṁ vinivijjhituṁ vaṭṭatīti. Taṁ vinivijjhitvā “aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī”ti āha. Saṭṭhipaṭalaṁ sukkhamahiṁsacammaṁ vinivijjhituṁ vaṭṭatīti. Tampi vinivijjhitvā “aññaṁ kiṁ kātuṁ vaṭṭatī”ti āha. Tato vālikasakaṭādīni ācikkhiṁsu. Mahāsatto vālikasakaṭampi palālasakaṭampi vinivijjhitvā udake ekusabhappamāṇaṁ kaṇḍaṁ pesesi, thale aṭṭha-usabhappamāṇaṁ. Atha naṁ “idāni vātiṅgaṇasaññāya vālaṁ vijjhituṁ vaṭṭatī”ti āhaṁsu. Tena hi bandhāpethāti. Saddantare bajjhatu tātāti. Purato gacchantu, gāvutantare bandhantūti. Purato gacchantu, addhayojane bandhantūti. Purato gacchantu[1] yojane bandhantūti. Bandhāpetha tātāti yojanamatthake vātiṅgaṇasaññāya vālaṁ bandhāpetvā rattandhakāre meghapaṭalacchannāsu disāsu kaṇḍaṁ khipi, taṁ gantvā yojanamatthake vālaṁ phāletvā pathaviṁ pāvisi. Na kevalañca ettakameva, taṁdivasaṁ pana mahāsatto loke vattamānasippaṁ sabbameva sandassesi. Sakyarājāno attano attano dhītaro alaṅkaritvā pesayiṁsu, cattālīsasahassanāṭakitthiyo ahesuṁ. Mahāpuriso tīsu pāsādesu devo maññe paricārento mahāsampattiṁ anubhavati.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalaṁ cettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānipi nippurisāneva. Dovārikāpi itthiyova, nhāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Rājā kira “tathārūpaṁ issariyasukhasampattiṁ anubhavamānassa purisaṁ disvā parisaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā ahosī”ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesi. **Paricāraya māno**ti modamāno. **Na heṭṭhāpāsādaṁ orohāmī**ti pāsādato heṭṭhā na otarāmi. Iti maṁ cattāro māse añño sikhābaddho puriso nāma passituṁ nālattha. **Yathā**ti yena niyāmena. **Dāsakammakaraporisassā**ti dāsānañceva devasikabhattavetanābhatānaṁ[2] kammakarānañca nissāya jīvamānapurisānañca. **Kaṇājakan**ti sakuṇḍakabhattaṁ. **Bilaṅgadutiyan**ti kañjikadutiyaṁ.

Evarūpāya iddhiyāti evaṁjātikāya puññiddhiyā samannāgatassa. **Evarūpena ca sukhumālenā**ti evaṁjātikena ca niddukkhabhāvena.

---

1. Gacchanto (Sī, Ka)
2. Avasiṭṭhabhattavetanabhaṭānaṁ (Ka)

sokhumālenātipi pāṭho. Evaṁ Tathāgato ettakena ṭhānena attano sirisampattiṁ kathesi. Kathento ca na uppilāvitabhāvatthaṁ[1] kathesi, "evarūpāyapi pana sampattiyā ṭhito pamādaṁ akatvā appamattova ahosin"ti appamādalakkhaṇasseva dīpanatthaṁ kathesi. Teneva **assutavā kho puthujjano**ti-ādimāha. Tattha **paran**ti parapuggalaṁ. **Jiṇṇan**ti jarājiṇṇaṁ. **Aṭṭīyatī**ti aṭṭo pīḷito hoti. **Harāyatī**ti hiriṁ karoti lajjati. **Jigucchatī**ti asuciṁ viya disvā jigucchaṁ uppādeti. **Attānaṁyeva atisitvā**ti[2] jarādhammampi samānaṁ attānaṁ atikkamitvā aṭṭīyati harāyatīti attho. **Jarādhammo**ti jarāsabhāvo. **Jaraṁ anatīto**ti jaraṁ anatikkanto, anto jarāya vattāmi. **Iti paṭisañcikkhato**ti evaṁ paccavekkhantassa. **Yobbanamado**ti yobbanaṁ nissāya uppajjanako mānamado. **Sabbaso pahīyī**ti sabbākārena pahīno. Maggena pahīnasadiso[3] katvā dassito. Na panesa maggena pahīno, paṭisaṅkhānena pahīnova kathitoti veditabbo. Bodhisattassa hi devatā jarāpattaṁ dassesuṁ. Tato paṭṭhāya yāva arahattā antarā mahāsattassa yobbanamado nāma na uppajjati. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha pana **ārogyamado**ti ahaṁ nirogoti ārogyaṁ nissāya uppajjanako mānamado. **Jīvitamado**ti ahaṁ ciraṁ jīvīti taṁ nissāya uppajjanako mānamado. **Sikkhaṁ paccakkhāyā**ti sikkhaṁ paṭikkhipitvā. **Hīnā yāvattatī**ti hīnāya lāmakāya gihibhāvāya āvattati.

Yathādhammāti byādhi-ādīhi yathāsabhāvā. **Tathāsantā**ti yathā santā eva[4] aviparītabyādhi-ādisabhāvāva hutvāti attho. **Jigucchantī**ti parapuggalaṁ jigucchanti. **Mama evaṁ vihārino**ti mayhaṁ evaṁ jigucchāvihārena viharantassa evaṁ jigucchanaṁ nappatirūpaṁ bhaveyya nānucchavikaṁ. **Sohaṁ evaṁ viharanto**ti so ahaṁ evaṁ paraṁ jigucchamāno viharanto, evaṁ vā iminā paṭisaṅkhānavihārena viharanto. **Ñatvā dhammaṁ nirūpadhin**ti sabbūpadhivirahitaṁ nibbānadhammaṁ ñatvā. **Sabbe made abhibhosmī**ti sabbe tayopi made abhibhaviṁ samatikkamiṁ. **Nekkhamme daṭṭhu khematan**ti nibbāne khemabhāvaṁ disvā. Nekkhammaṁ daṭṭhu khematotipi pāṭho, nibbānaṁ khemato disvāti attho.

---

1. Na ubbillāvitabhāvatthaṁ (Sī) 2. Atiyitvāti (Sī)
3. Pahīnasadise (Sī) 4. Evaṁ (Syā)

Tassa me ahu ussāhoti tassa mayhaṁ taṁ nekkhammasaṅkhātaṁ nibbānaṁ abhipassantassa ussāho ahu, vāyāmo ahosīti attho. **Nāhaṁ bhabbo etarahi, kāmāni paṭisevitun**ti ahaṁ dāni duvidhepi kāme paṭisevituṁ abhabbo. **Anivatti bhavissāmī**ti pabbajjato ca[1] sabbaññutaññāṇato ca na nivattissāmi, anivattako bhavissāmi. **Brahmacariyaparāyaṇo**ti maggabrahmacariyaparāyaṇo jātosmīti attho. Iti imāhi gāthāhi Mahābodhipallaṅke attano āgamanīyavīriyaṁ kathesi.

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame **ādhipateyyānī**ti jeṭṭhakakāraṇato nibbattāni. **Attādhipateyyan**ti-ādīsu attānaṁ jeṭṭhakaṁ katvā nibbattitaṁ guṇajātaṁ **attādhipateyyaṁ.** Lokaṁ jeṭṭhakaṁ katvā nibbattitaṁ **lokādhipateyyaṁ.** Navavidhaṁ lokuttaradhammaṁ jeṭṭhakaṁ katvā nibbattitaṁ **dhammādhipateyyaṁ. Na iti bhavābhavahetū**ti iti bhavo, iti bhavoti evaṁ āyatiṁ na tassa tassa sampattibhavassa hetu. **Otiṇṇo**ti anupaviṭṭho. Yassa hi jāti antopaviṭṭhā, so jātiyā otiṇṇo nāma. **Jarā**dīsupi eseva nayo. **Kevalassa dukkhakkhandhassā**ti sakalassa vaṭṭadukkharāsissa. **Antakiriyā paññāyethā**ti antakaraṇaṁ paricchedaparivaṭumakaraṇaṁ paññāyeyya. **Ohāyā**ti pahāya. **Pāpiṭṭhatare**ti lāmakatare. **Āraddhan**ti paggahitaṁ paripuṇṇaṁ, āraddhattāva **asallīnaṁ. Upaṭṭhitā**ti catusatipaṭṭhānavasena upaṭṭhitā. Upaṭṭhitattāva **asammuṭṭhā. Passaddho kāyo**ti nāmakāyo ca karajakāyo ca passaddho vūpasantadaratho. Passaddhattāva **asāraddho. Samā hitaṁ cittan**ti ārammaṇe cittaṁ sammā āhitaṁ suṭṭhu ṭhapitaṁ. Sammā āhitattāva **ekaggaṁ. Adhipatiṁ karitvā**ti jeṭṭhakaṁ katvā. **Suddhaṁ attānaṁ pariharatī**ti suddhaṁ nimmalaṁ katvā attānaṁ pariharati paṭijaggati, gopāyatīti attho. Ayañca yāva arahattamaggā pariyāyena suddhamattānaṁ pariharati nāma, phalappattova pana nippariyāyena suddhamattānaṁ pariharati.

Svākkhātoti-ādīni Visuddhimagge[2] vitthāritāni. **Jānaṁ passaṁ viharantī**ti taṁ dhammaṁ jānantā passantā viharanti. **Imāni kho bhikkhave tīṇi**

1. Pabbajitato ca (Ka)
2. Visuddhi 1. 206 piṭṭhe.

ādhipateyyānīti ettāvatā[1] tīṇi ādhipateyyāni lokiyalokuttaramissakāni kathitāni.

Pakubbatoti karontassa. **Attā te purisa jānāti, saccaṁ vā yadi vā musā**ti yaṁ tvaṁ karosi, taṁ yadi vā yathāsabhāvaṁ yadi vā no yathāsabhāvanti tava attāva jānāti. Iminā ca kāraṇena veditabbaṁ "pāpakammaṁ karontassa loke paṭicchannaṭṭhānaṁ nāma natthī"ti. **Kalyāṇan**ti sundaraṁ. **Atimaññasī**ti atikkamitvā maññasi. **Attānaṁ parigūha sī**ti yathā me attāpi na jānāti, evaṁ naṁ parigūhāmīti vāyamasi. **Attādhipateyyako**ti attajeṭṭhako[2]. **Lokādhipo**ti lokajeṭṭhako. **Nipako**ti paññavā. **Jhāyī**ti jhāyanto. **Dhammādhipo**ti dhammajeṭṭhako. **Saccaparakkamo**ti thiraparakkamo bhūtaparakkamo. **Pasayha māran**ti māraṁ pasahitvā. **Abhibhuyya antakan**ti idaṁ tasseva vevacanaṁ. **Yo ca phusī jātikkhayaṁ padhānavā**ti yo jhāyī padhānavā māraṁ abhibhavitvā jātikkhayaṁ arahattaṁ phusi. **So tādiso**ti so tathāvidho tathāsaṇṭhito. **Lokavidū**ti tayo loke vidite pākaṭe katvā ṭhito. **Sumedho**ti supañño. **Sabbesu dhammesu atammayo munī**ti sabbe tebhūmakadhamme taṇhāsaṅkhātāya tammayatāya[3] abhāvena atammayo khīṇāsavamuni kadāci katthaci na hīyati na parihīyatīti vuttaṁ hotīti.

Devadūtavaggo catuttho.

---

5. Cūḷavagga 1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **sammukhībhāvā**ti sammukhībhāvena, vijjamānatāyāti attho. **Pasavatī**ti paṭilabhati. **Saddhāya sammukhībhāvā**ti yadi hi saddhā na bhaveyya, deyyadhammo na bhaveyya, dakkhiṇeyyasaṅkhātā paṭiggāhakapuggalā na bhaveyyuṁ, kathaṁ puññakammaṁ kareyya. Tesaṁ pana sammukhībhāvena sakkā kātunti tasmā "saddhāya sammukhībhāvā"ti-ādimāha. Ettha ca

---

1. Ettha ca tāni (Syā, Ka)
2. Attādhipakoti attādhipati attajeṭṭhako (Sī, Syā)
3. Tammatāya (Sī)

dve dhammā sulabhā deyyadhammā ceva dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dullabhā. Puthujjanassa hi saddhā athāvarā padavārena[1] nānā hoti, teneva Mahāmoggallānasadisopi aggasāvako pāṭibhogo bhavituṁ asakkonto āha "dvinnaṁ kho te ahaṁ āvuso dhammānaṁ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṁyeva pāṭibhogo"ti[2].

2. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **vigatamalamaccherenā**ti vigatamacchariyamalena. **Muttacāgo**ti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti dhotahattho. Assaddho hi satakkhattuṁ hatthe dhovitvāpi malinahatthova hoti, saddho pana dānābhiratattā malinahatthopi dhotahatthova. **Vossaggarato**ti vossaggasaṅkhāte dāne rato. **Yācayogo**ti yācituṁ yutto, yācakehi vā yogo assātipi yācayogo. **Dānasaṁvibhāgarato**ti dānaṁ dadanto saṁvibhāgañca karonto dānasaṁvibhāgarato nāma hoti.

Dassanakāmo sīlavatanti dasapi yojanāni vīsampi tiṁsampi yojanasatampi gantvā sīlasampanne daṭṭhukāmo hoti **Pāṭaliputtakabrāhmaṇo** viya **Saddhātissamahārājā** viya ca. Pāṭaliputtassa kira nagaradvāre sālāya nisinnā dve brāhmaṇā Kāḷavallimaṇḍapavāsimahānāgattherassa guṇakathaṁ sutvā "amhehi taṁ bhikkhuṁ daṭṭhuṁ vaṭṭatī"ti dvepi janā nikkhamiṁsu. Eko antarāmagge kālamakāsi. Eko samuddatīraṁ patvā nāvāya mahātitthapaṭṭane oruyha Anurādhapuraṁ āgantvā "Kāḷavallimaṇḍapo kuhin"ti pucchi. Rohaṇajanapadeti. So anupubbena therassa vasanaṭṭhānaṁ patvā Cūḷanagaragāme dhuraghare nivāsaṁ gahetvā therassa āhāraṁ sampādetvā pātova vuṭṭhāya[3] therassa vasanaṭṭhānaṁ pucchitvā gantvā janapariyante[4] ṭhito theraṁ dūratova āgacchantaṁ disvā sakiṁ tattheva ṭhito[5] vanditvā puna upasaṅkamitvā gopphakesu daḷhaṁ gahetvā vandanto "uccā bhante tumhe"ti āha. Thero ca nāti-ucco nātirasso pamāṇayuttova, tena naṁ puna āha "nāti-uccā tumhe,

---

1. Padavāre (Sī), padavārena padavārena (Syā)
2. Khu 1. 96 piṭṭhe.
3. Dassanatthāya (Ka)
4. Gantvā pana parisante (Sī)
5. Tattheva patiṭṭhito (Ka)

tumhākaṁ pana guṇā mecakavaṇṇassa samuddassa matthakena gantvā sakalajambudīpatalaṁ ajjhottharitvā gatā, ahampi Pāṭaliputtanagaradvāre nisinno tumhākaṁ guṇakathaṁ[1] assosin"ti. So therassa bhikkhāhāraṁ datvā attano ticīvaraṁ paṭiyādetvā therassa santike pabbajitvā tassovāde patiṭṭhāya katipāheneva arahattaṁ pāpuṇi.

Sadhātissamahārājāpi "bhante mayhaṁ vanditabbayuttakaṁ ekaṁ ayyaṁ ācikkhathā"ti pucchi. Bhikkhū "Maṅgalavāsīkuṭṭatissatthero"ti[2] āhaṁsu. Rājā mahāparivārena pañcayojanamaggaṁ agamāsi. Thero "kiṁ saddo eso āvuso"ti bhikkhusaṁghaṁ pucchi. "Rājā bhante tumhākaṁ dassanatthāya āgato"ti. Thero cintesi "kiṁ mayhaṁ mahallakakāle rājagehe kamman"ti divāṭṭhāne mañce nipajjitvā bhūmiyaṁ lekhaṁ likhanto acchi. Rājā "kahaṁ thero"ti pucchitvā "divāṭṭhāne"ti sutvā tattha gacchanto theraṁ bhūmiyaṁ lekhaṁ likhantaṁ disvā "khīṇāsavassa[3] nāma hatthakukkuccaṁ natthi, nāyaṁ khīṇāsavo"ti avanditvāva nivatti. Bhikkhusaṁgho theraṁ āha "bhante evaṁvidhassa saddhassa pasannassa rañño kasmā vippaṭisāraṁ karitthā"ti. "Āvuso rañño pasādarakkhanaṁ na tumhākaṁ bhāro, mahallakattherassa bhāro"ti vatvā aparabhāge anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyanto bhikkhusaṁghaṁ āha "mayhaṁ kūṭāgāramhi aññampi pallaṅkaṁ attharathā"ti. Tasmiṁ atthate thero "idaṁ kūṭāgāraṁ antare appatiṭṭhahitvā raññā diṭṭhakāleyeva bhūmiyaṁ patiṭṭhātū"ti adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Kūṭāgāraṁ pañcayojanamaggaṁ ākāsena agamāsi. Pañcayojanamagge dhajaṁ dhāretuṁ samatthā rukkhā dhajapaggahitāva ahesuṁ. Gacchāpi gumbāpi sabbe kūṭāgārābhimukhā hutvā aṭṭhaṁsu.

Raññopi paṇṇaṁ pahiṇiṁsu "thero parinibbuto, kūṭāgāraṁ ākāsena āgacchatī"ti. Rājā na saddahi. Kūṭāgāraṁ ākāsena gantvā thūpārāmaṁ padakkhiṇaṁ katvā silācetiya ṭṭhānaṁ agamāsi. Cetiyaṁ saha vatthunā uppatitvā kūṭāgāramatthake aṭṭhāsi, sādhukārasahassāni pavattiṁsu. Tasmiṁ khaṇe Mahābyagghatthero nāma lohapāsāde sattamakūṭāgāre nisinno bhikkhūnaṁ vinayakammaṁ karonto taṁ saddaṁ sutvā "kiṁ

1. Nisīditvā taṁ guṇakathaṁ (Ka)
2. Maṅgaṇavāsī Kujjatissattheroti (Sī)
3. Khīṇāsavānaṁ (Sī)

saddo eso"ti paṭipucchi. Bhante Maṅgalavāsī Kuṭṭatissatthero parinibbuto, kūṭāgāraṁ pañcayojanamaggaṁ ākāsena āgataṁ, tattha so sādhukārasaddoti. Āvuso puññavante nissāya sakkāraṁ labhissāmāti antevāsike khamāpetvā ākāseneva āgantvā taṁ kūṭāgāraṁ pavisitvā dutiyamañce nisīditvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Rājā gandhapupphacuṇṇāni ādāya gantvā ākāse ṭhitaṁ kūṭāgāraṁ disvā kūṭāgāraṁ pūjesi. Tasmiṁ khaṇe kūṭāgāraṁ otaritvā pathaviyaṁ patiṭṭhitaṁ. Rājā mahāsakkārena sarīrakiccaṁ kāretvā dhātuyo gahetvā cetiyaṁ akāsi. Evarūpā sīlavantānaṁ dassanakāmā nāma honti.

Saddhammaṁ sotumicchatīti Tathāgatappaveditaṁ saddhammaṁ sotukāmo hoti **Piṇḍapātikattherādayo** viya. Gaṅgāvanavāli-aṅgaṇamhi[1] kira tiṁsa bhikkhū vassaṁ upagatā anvaddhamāsaṁ uposathadivase catupaccayasantosabhāvanārāmamahā-ariyavaṁsañca[2] kathenti. Eko Piṇḍapātikatthero pacchābhāgena āgantvā paṭicchannaṭṭhāne nisīdi. Atha naṁ eko gonaso jaṅghapiṇḍimaṁsaṁ saṇḍāsena gaṇhanto viya ḍaṁsi. Thero olokento gonasaṁ disvā "ajja dhammassavanantarāyaṁ na karissāmī"ti gonasaṁ gahetvā thavikāya pakkhipitvā thavikāmukhaṁ bandhitvā avidūre ṭhāne ṭhapetvā dhammaṁ suṇantova nisīdi. Aruṇuggamanañca visaṁ vikkhambhetvā therassa tiṇṇaṁ phalānaṁ pāpuṇanañca visassa daṭṭhaṭṭhāneneva otaritvāpathavipavisanañca Dhammakathikattherassa[3] dhammakathāniṭṭhāpanañca ekakkhaṇeyeva ahosi. Tato thero āha "āvuso eko me coro gahito"ti thavikaṁ muñcitvā gonasaṁ vissajjesi. Bhikkhū disvā "kāya velāya daṭṭhattha bhante"ti pucchiṁsu. Hiyyo sāyanhasamaye āvusoti. Kasmā bhante evaṁ bhāriyaṁ kammaṁ karitthāti. Āvuso sacāhaṁ dīghajātikena daṭṭhoti vadeyyaṁ, nayimaṁ ettakaṁ ānisaṁsaṁ labheyyanti. Idaṁ tāva Piṇḍapātikattherassa vatthu.

Dīghavāpiyampi "Mahājātakabhāṇakatthero[4] gāthāsahassaṁ Mahāvessantaraṁ[5] kathessatī"ti Tissamahāgāme Tissamahāvihāravāsī

---

1. Gavaravāḷa-aṅgaṇamhi (Sī, Syā)
2. Aṁ 1. 336 piṭṭhe.
3. Dhammaṁ kathentassa (Syā, Ka)
4. Mahākhuddakabhāṇakatthero (Ka)
5. Khu 6. 312 piṭṭhe.

eko daharo sutvā tato nikkhamitvā ekāheneva[1] navayojanamaggaṁ āgato. Tasmiṁ yeva khaṇe thero dhammakathaṁ ārabhi. Daharo dūramaggāgamanena sañjātakāyadarathattā paṭṭhānagāthāya saddhiṁ avasānagāthaṁyeva vavatthapesi. Tato therassa "idamavocā"ti vatvā uṭṭhāya gamanakāle "mayhaṁ āgamanakammaṁ moghaṁ jātan"ti rodamāno aṭṭhāsi. Eko manusso taṁ kathaṁ sutvā gantvā therassa ārocesi "bhante 'tumhākaṁ dhammakathaṁ sossāmī'ti eko daharabhikkhu Tissamahāvihārā āgato, so 'kāyadarathabhāvena me āgamanaṁ moghaṁ jātan'ti rodamāno ṭhito"ti. Gacchatha saññāpetha naṁ "puna sve kathessāmā"ti. So punadivase therassa dhammakathaṁ sutvā sotāpattiphalaṁ pāpuṇi.

Aparāpi **ullakolikaṇṇivāsikā**[2] ekā itthī puttakaṁ pāyamānā "Dīghabhāṇakamahā-abhayatthero nāma ariyavaṁsapaṭipadaṁ kathetī"ti sutvā pañcayojanamaggaṁ gantvā Divākathikattherassa nisinnakāleyeva vihāraṁ pavisitvā bhūmiyaṁ puttaṁ nipajjāpetvā Divākathikattherassa ṭhitakāva dhammaṁ assosi. Sarabhāṇake there[3] uṭṭhite Dīghabhāṇakamahā-abhayatthero catupaccayasantosabhāvanārāmamahā-ariyavaṁsaṁ ārabhi. Sā ṭhitakāva paggaṇhāti. Thero tayo eva paccaye kathetvā uṭṭhānākāraṁ akāsi. Sā upāsikā āha "ayyo 'ariyavaṁsaṁ kathessāmī'ti siniddhabhojanaṁ bhuñjitvā madhurapānakaṁ pivitvā yaṭṭhimadhukatelādīhi bhesajjaṁ katvā kathetuṁ yuttaṭṭhāneyeva uṭṭhahatī"ti. Thero "sādhu bhaginī"ti vatvā upari bhāvanārāmaṁ paṭṭhapesi. Aruṇuggamanañca therassa "idamavocā"ti vacanañca upāsikāya sotāpattiphaluppatti ca ekakkhaṇeyeva ahosi.

Aparāpi **kaḷamparavāsikā**[4] itthī aṅkena puttaṁ ādāya "dhammaṁ sossāmī"ti Cittalapabbataṁ gantvā ekaṁ rukkhaṁ nissāya dārakaṁ nipajjāpetvā sayaṁ ṭhitakāva dhammaṁ suṇāti. Rattibhāgasamanantare eko dīghajātiko

---

1. Ekadivaseneva (Sī)
2. Ullabhakolakaṇṇikāvāsikā (Sī), ullaṅgakolikaṇṇivāsikā (Syā)
3. Padabhāṇakampi ṭhitakāva assosi, Padabhāṇakatthere (Sī, Syā)
4. Kāḷambaravāsikā (Sī), kāḷumbaravāsikā (Syā)

tassā passantiyāyeva samīpe nipannadārakaṁ catūhi dāṭhāhi ḍaṁsitvā agamāsi. Sā cintesi "sacāhaṁ 'putto me sappena daṭṭho'ti vakkhāmi, dhammassa antarāyo bhavissati. Anekakkhattuṁ kho pana me ayaṁ saṁsāravaṭṭe vaṭṭantiyā putto ahosi, dhammameva carissāmī"ti tiyāmarattiṁ ṭhitakāva dhammaṁ paggaṇhitvā sotāpattiphale patiṭṭhāya aruṇe uggate saccakiriyāya puttassa visaṁ nimmathetvā puttaṁ gahetvā gatā. Evarūpā puggalā dhammaṁ sotukāmā nāma honti.

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **tayo bhikkhave atthavase sampassamānenā**ti tayo atthe tīṇi kāraṇāni passantena. **Alamevā**ti yuttameva. **Yo dhammaṁ desetī**ti yo puggalo catusaccadhammaṁ pakāseti. **Atthappaṭisaṁvedī**ti Aṭṭhakathaṁ ñāṇena paṭisaṁvedī. **Dhammappaṭisaṁvedī**ti Pāḷidhammaṁ paṭisaṁvedī.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe **ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Pavattinī**ti appaṭihatā niyyānikā.

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānī**ti paṇḍitehi paññattāni kathitāni pasatthāni. **Sappurisapaññattānī**ti sappurisehi mahāpurisehi paññattāni kathitāni pasatthāni. **Ahiṁsā**ti karuṇā ceva karuṇāpubbabhāgo ca. **Saṁyamo**ti sīlasaṁyamo. **Damo**ti indriyasaṁvaro, uposathavasena vā attadamanaṁ, puṇṇovāde[1] damoti vuttā khantipi Āḷavake[2] vuttā paññāpi imasmiṁ sutte vaṭṭatiyeva. **Mātāpitu upaṭṭhānan**ti mātāpitūnaṁ rakkhanaṁ gopanaṁ paṭijagganaṁ[3]. **Santānan**ti aññattha Buddhapaccekabuddha-ariyasāvakā santo nāma, idha pana mātāpitu-upaṭṭhākā adhippetā. Tasmā uttamaṭṭhena

---

1. Ma 3. 313; Saṁ 2. 287 piṭṭhesu. 2. Saṁ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.
3. Rakkhanagopanapaṭijagganaṁ (Sī, Syā)

santānaṁ, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacārīnaṁ**. Idaṁ mātāpitu-upaṭṭhānaṁ sabbhi upaññātanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Sataṁ etāni ṭhānānī**ti santānaṁ uttamapurisānaṁ etāni ṭhānāni kāraṇāni. **Ariyo dassanasampanno**ti idha imesaṁyeva tiṇṇaṁ ṭhānānaṁ karaṇena ariyo ceva dassanasampanno ca veditabbo, na Buddhādayo na sotāpannā. Atha vā **sataṁ etāni ṭhānānī**ti mātupaṭṭhānaṁ pitupaṭṭhānanti etāni ṭhānāni santānaṁ uttamapurisānaṁ kāraṇānīti evaṁ mātāpitu-upaṭṭhākavasena imissā gāthāya attho veditabbo. Mātā pitu-upaṭṭhākoyeva hi idha "ariyo dassanasampanno"ti vutto. **Sa lokaṁ bhajate sivan**ti so khemaṁ devalokaṁ gacchatīti.

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. **Kāyenā**ti-ādīsu bhikkhū āgacchante disvā paccuggamanaṁ karontā gacchante anugacchantā āsanasālāya sammajjana-upalepanādīni karontā āsanāni paññāpentā pānīyaṁ paccupaṭṭhāpentā kāyena puññaṁ pasavanti nāma. Bhikkhusaṁghaṁ piṇḍāya carantaṁ disvā "yāguṁ detha, bhattaṁ detha, sappinavanītādīni detha, gandhapupphādīhi pūjetha, uposathaṁ upavasatha, dhammaṁ suṇātha, cetiyaṁ vandathā"ti-ādīni vadantā vācāya puññaṁ pasavanti nāma. Bhikkhū piṇḍāya carante disvā "labhantū"ti cintentā manasā puññaṁ pasavanti nāma. **Pasavantī**ti paṭilabhanti. Puññaṁ panettha lokiyalokuttaramissakaṁ kathitaṁ.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame **saṅkhatassā**ti paccayehi samāgantvā katassa. **Saṅkhatalakkhaṇānī**ti saṅkhataṁ etanti sañjānanakāraṇāni nimittāni. **Uppādo**ti jāti. **Vayo**ti bhedo. **Ṭhitassa aññathattaṁ** nāma jarā. Tattha **saṅkhatan**ti tebhūmakā dhammā. Maggaphalāni pana asammasanūpagattā idha na kathīyanti. Uppādādayo **saṅkhatalakkhaṇā** nāma. Tesu uppādakkhaṇe uppādo, ṭhānakkhaṇe jarā, bhedakkhaṇe[1] vayo. Lakkhaṇaṁ na saṅkhataṁ, saṅkhataṁ na

1. Bhaṅgakkhaṇe (Ka)

lakkhaṇaṁ, lakkhaṇena pana saṅkhataṁ paricchinnaṁ. Yathā hatthi-assagomahiṁsādīnaṁ sattisūlādīni[1] sañjānanalakkhaṇāni na hatthi-ādayo, napi hatthi-ādayo lakkhaṇāneva[1], lakkhaṇehi pana te "asukassa hatthī, asukassa asso, asukahatthī, asuka-asso"ti vā paññāyanti, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassā**ti paccayehi samāgantvā akatassa. **Asaṅkhatalakkha ṇānī**ti asaṅkhataṁ etanti sañjānanakāraṇāni nimittāni. **Na uppādo paññāyatī**ti-ādīhi uppādajarābhaṅgānaṁ abhāvo vutto. Uppādādīnañhi abhāvena asaṅkhatanti paññāyati.

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame **mahāsālā**ti mahārukkhā. **Kulapatin**ti kulajeṭṭhakaṁ. **Selo**ti silāmayo. **Araññasmin**ti agāmakaṭṭhāne. **Brahā**ti mahanto. **Vane**ti aṭaviyaṁ. **Vanappatī**ti vanajeṭṭhakā. **Idha dhammaṁ caritvāna, maggaṁ sugatigāminan**ti sugatigāmikamaggasaṅkhātaṁ dhammaṁ caritvā.

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ātappaṁ karaṇīyan**ti vīriyaṁ kātuṁ yuttaṁ. **Anuppādāyā**ti anuppādatthāya, anuppādaṁ sādhessāmīti[2] iminā kāraṇena kattabbanti attho. Paratopi eseva nayo. **Sārīrikānan**ti sarīrasambhavānaṁ. **Dukkhānan**ti dukkhamānaṁ. **Tibbānan**ti bahalānaṁ, tāpanavasena vā tibbānaṁ. **Kharānan**ti pharusānaṁ. **Kaṭukānan**ti tikhiṇānaṁ. **Asātānan**ti amadhurānaṁ. **Amanāpānan**ti manaṁ vaḍḍhetuṁ asamatthānaṁ. **Pāṇaharānan**ti jīvitaharānaṁ. **Adhivāsanāyā**ti adhivāsanatthāya sahanatthāya khamanatthāya.

1-1. Sañjānanalakkhaṇāni. Na hatthi-assādayo vā lakkhaṇā, neva lakkhaṇāni hatthi-assādayo (Ka)

2. Anuppādanatthāya, anuppādānaṁ anuppādessāmīti (Ka)

Ettake ṭhāne Satthā āṇāpetvā āṇattiṁ pavattetvā idāni samādapento **yato kho bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **yato**ti yadā. **Ātāpī**ti vīriyavā. **Nipako**ti sappañño. **Sato**ti satiyā samannāgato. **Dukkhassa antakiriyāyā**ti vaṭṭadukkhassa paricchedaparivaṭumakiriyāya. Ime ca pana ātāpādayo tayopi lokiyalokuttaramissakā kathitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame **mahācoro**ti mahanto balavacoro. **Sandhin**ti gharasandhiṁ. **Nillopan**ti mahāvilopaṁ. **Ekāgārikan**ti ekameva gehaṁ parivāretvā vilumpanaṁ. **Paripanthepi tiṭṭhatī**ti panthadūhanakammaṁ karoti. **Nadīviduggan**ti nadīnaṁ duggamaṭṭhānaṁ antaradīpakaṁ, yattha sakkā hoti dvīhipi tīhipi jaṅghasahassehi saddhiṁ nilīyituṁ. **Pabbatavisaman**ti pabbatānaṁ visamaṭṭhānaṁ pabbatantaraṁ, yattha sakkā hoti sattahi vā aṭṭhahi vā jaṅghasahassehi saddhiṁ nilīyituṁ. **Tiṇagahanan**ti tiṇena vaḍḍhitvā sañchannaṁ dvattiyojanaṭṭhānaṁ. **Rodhan**ti ghanaṁ aññamaññaṁ saṁsaṭṭhasākhaṁ[1] ekābaddhaṁ mahāvanasaṇḍaṁ. **Pariyodhāya atthaṁ bhaṇissantī**ti pariyodahitvā taṁ taṁ kāraṇaṁ pakkhipitvā atthaṁ kathayissanti. **Tyāssā**ti te assa. **Pariyodhāya atthaṁ bhaṇantī**ti kismiñci kiñci vattuṁ āraddheyeva "mā evaṁ avacuttha, mayaṁ etaṁ kulaparamparāya jānāma, na esa evarūpaṁ karissatī"ti taṁ taṁ kāraṇaṁ pakkhipitvā mahantampi dosaṁ harantā atthaṁ bhaṇanti. Atha vā **pariyodhāyā**ti paṭicchādetvātipi attho. Te hi tassapi dosaṁ paṭicchādetvā atthaṁ bhaṇanti. **Khataṁ upahatan**ti guṇakhananena khataṁ, guṇupaghātena upahataṁ. **Visamena kāyakammenā**ti sampakkhalanaṭṭhena[2] visamena kāyadvārikakammena. **Vacī manokammesu**pi eseva nayo. **Antaggāhikāyā**ti dasavatthukāya antaṁ gahetvā ṭhitadiṭṭhiyā. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Cūḷavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Gedhanti ghanaṁ araññaṁ saṁsattasākhaṁ (Sī) 2. Sapakkhalanaṭṭhena (Sī)

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Brāhmaṇavagga

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame **jiṇṇā**ti jarājiṇṇā. **Vuddhā**ti vayovuddhā. **Maha llakā**ti jātimahallakā. **Addhagatā**ti tayo addhe[1] atikkantā. **Vayo-anuppattā**ti tatiyaṁ vayaṁ anuppattā. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti puttadāre attano vacanaṁ akaronte disvā "samaṇassa Gotamassa santikaṁ gantvā niyyānikamaggaṁ gavesissāmā"ti cintetvā upasaṅkamiṁsu. **Mayamassu bho Gotama brāhmaṇā**ti bho Gotama mayaṁ brāhmaṇā na khattiyā nāmaccā na gahapatikāti Brāhmaṇabhāvaṁ jānāpetvā **jiṇṇā**ti-ādi māhaṁsu. **Akatabhīruttāṇā**ti akatabhayaparittāṇā. Avassayabhūtaṁ patiṭṭhākammaṁ amhehi na katanti dassenti. **Tagghā**ti ekaṁsatthe nipāto, sampaṭicchanatthe vā. Eka ntena tumhe evarūpā, ahampi kho etaṁ sampaṭicchāmīti ca dasseti. **Upanīyatī**ti upasaṁ harīyati. Ayaṁ hi jātiyā jaraṁ upanīyati, jarāya byādhiṁ, byādhinā maraṇaṁ, maraṇena puna jātiṁ. Tena vuttaṁ "upanīyatī"ti.

Idāni yasmā te brāhmaṇā mahallakattā pabbajitvāpi vattaṁ pūretuṁ na sakkhissanti, tasmā ne pañcasu sīlesu patiṭṭhāpento Bhagavā **yodha kāyena saṁyamo**ti-ādimāha. Tattha **kāyena saṁyamo**ti kāyadvārena saṁvaro. Sesesupi eseva nayo. **Taṁ tassa petassā**ti taṁ puññaṁ tassa paralokaṁ gatassa tāyanaṭṭhena **tāṇaṁ** nilīyanaṭṭhena[2] **leṇaṁ** patiṭṭhānaṭṭhena **dīpo** avassayanaṭṭhena **saraṇaṁ** uttamagativasena **parāyaṇañ**ca hotīti dasseti. Gāthā uttānatthāyeva. Evaṁ te brāhmaṇā Tathāgatena pañcasu sīlesu samā dapitā yāvajīvaṁ pañca sīlāni rakkhitvā sagge nibbattiṁsu.

---

1. Tayo vaye (Sī)

2. Līyanaṭṭhena (Sī)

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye **bhājanan**ti yaṁkiñci bhaṇḍakaṁ. Sesaṁ paṭhame vuttanayeneva veditabbaṁ.

3. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

54. Tatiye **sammodanīyan**ti sammodajananiṁ. **Sāraṇīyan**ti saritabbayuttakaṁ. **Vītisāretvā**ti pariyosāpetvā. **Kittāvatā**ti kittakena. **Sandiṭṭhiko dhammo hotī**ti sāmaṁ passitabbo hoti. **Akāliko**ti na kālantare phaladāyako. **Ehipassiko**ti "ehi passā"ti evaṁ dassetuṁ sakkāti āgamanīyapaṭipadaṁ pucchati. **Opaneyyiko**ti[1] attano cittaṁ upane tabbo. **Paccattaṁ veditabbo**ti sāmaṁyeva jānitabbo. **Viññūhī**ti paṇḍitehi. **Pariyādinna citto**ti ādinnagahitaparāmaṭṭhacitto hutvā. **Cetetī**ti cinteti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṁ pana sutte brāhmaṇena lokuttaramaggo pucchito, Satthārāpi soyeva kathito. So hi sāmaṁ passitabbattā sandiṭṭhiko nāmāti.

4. Paribbājakasuttavaṇṇanā

55. Catutthe **brāhmaṇaparibbājako**ti brāhmaṇajātiko paribbājako, na khattiyādijātiko. **Attatthampī**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaṁ lokiyalokuttaramissakaṁ attano atthaṁ.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame **akālikan**ti na kālantare pattabbaṁ. **Opaneyyikan**ti paṭipattiyā upagantabbaṁ.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe **ācariyapācariyānan**ti ācariyānañceva[2] ācariyācariyānañca. **Avīci maññe phuṭo ahosī**ti yathā Avīci mahānirayo nirantaraphuṭo nerayikasattehi paripuṇṇo, manussehi evaṁ paripuṇṇo hoti. **Kukkuṭasaṁpātikā**ti ekagāmassa chadanapiṭṭhito uppatitvā

---

1. Opanayikoti (Sī, Syā)
2. Ādi-ācariyānañceva (Ka)

itaragāmassa chadanapiṭṭhe patanasaṅkhāto kukkuṭasaṁpāto etāsu atthīti kukkuṭasaṁ pātikā. Kukkuṭasaṁpādikātipi pāṭho, gāmantarato gāmantaraṁ kukkuṭānaṁ padasā gamanasaṅkhāto kukkuṭasaṁpādo etāsu atthīti attho. Ubhayampetaṁ ghananivāsa taṁyeva dīpeti. **Adhammarāgarattā**ti rāgo nāma ekanteneva adhammo, attano parikkhāresu pana uppajjamāno na adhammarāgoti adhippeto, paraparikkhāresu uppajjamānova adhammarāgoti. **Visamalobhābhibhūtā**ti lobhassa samakālo nāma natthi, ekantaṁ visa mova esa. Attanā pariggahitavatthumhi pana uppajjamāno samalobho nāma, parapari ggahitavatthumhi uppajjamānova visamoti adhippeto. **Micchādhammaparetā**ti avatthu paṭisevanasaṅkhātena micchādhammena samannāgatā. **Devo na sammā dhāraṁ anuppavecchatī**ti vassitabbayutte kāle vassaṁ na vassati. **Dubbhikkhan**ti dullabhabhikkhaṁ. **Dussassan**ti vividhasassānaṁ asampajjanena dussassaṁ. **Setaṭṭhikan**ti sasse sampajjamāne pāṇakā patanti, tehi daṭṭhattā[1] nikkhantanikkhantāni sālisīsāni setavaṇṇāni honti nissārāni. Taṁ sandhāya vuttaṁ "setaṭṭhikan"ti. **Salākāvuttan**ti vapitaṁ vapitaṁ[2] sassaṁ salākāmattameva sampajjati, phalaṁ na detīti attho. **Yakkhā**ti yakkhādhipatino. **Vāḷe amanusse ossajjantī**ti caṇḍayakkhe manussapathe vissajjenti, te laddhokāsā mahājanaṁ jīvitakkhayaṁ pāpenti.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahapphalan**ti mahāvipākaṁ. **Dhammassa cānudhammaṁ byākarontī**ti ettha **dhammo** nāma kathitakathā, **anudhammo** nāma kathitassa paṭikathanaṁ. **Sahadhammiko**ti sakāraṇo sahetuko. **Vādānupāto**ti vādassa anupāto, anupatanaṁ pavattīti attho. **Gārayhaṁ ṭhānan**ti garahitabbayuttaṁ kāraṇaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—bhotā Gotamena vuttā sakāraṇā vādappavatti [3]kiñcipi gārayhaṁ kāraṇaṁ na āgacchatīti. Atha vā tehi parehi vuttā sakāraṇā vādappavatti kiñci gārayhaṁ kāraṇaṁ na āgacchatīti pucchati[3].

---

1. Viddhattā (Sī, Syā)
2. Vāpitaṁ vāpitaṁ (Sī)

3-3. Kacci gārayhaṁ kāraṇaṁ āgacchati nāgacchatīti pucchati (Sī)

Antarāyakaro hotīti antarāyaṁ vināsaṁ kicchalābhakaṁ vilomakaṁ karoti. **Pāripanthiko**ti panthadūhanacoro[1]. **Khato ca hotī**ti guṇakhananena khato hoti. **Upahato**ti guṇupaghāteneva upahato.

Candanikāyāti asucikalalakūpe. **Oligalle**ti niddhamanakalale. **So cā**ti so sīlavāti vuttakhīṇāsavo. **Sīlakkhandhenā**ti sīlarāsinā. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca vimuttiñāṇadassanaṁ vuccati paccavekkhaṇañāṇaṁ, taṁ asekkhassa pavattattā asekkhanti vuttaṁ. Itarāni sikkhāpariyosānappattatāya sayampi asekkhāneva. Tāni ca pana lokuttarāni, paccavekkhaṇañāṇaṁ lokiyaṁ.

Rohiṇīsūti rattavaṇṇāsu. **Sarūpāsū**ti attano vacchakehi samānarūpāsu. **Pārevatāsū**ti kapotavaṇṇāsu. **Danto**ti nibbisevano. **Puṅgavo**ti usabho. **Dhorayho**ti dhuravāho. **Kalyāṇajavanikkamo**ti kalyāṇena ujunā javena gantā[2]. **Nāssa vaṇṇaṁ parikkhare**ti assa goṇassa sarīravaṇṇaṁ na upaparikkhanti, dhuravahanakammameva pana upaparikkhanti. **Yasmiṁ kasmiñci jātiye**ti yattha katthaci kulajāte. **Yāsu kāsuci etāsū**ti etāsu khattiyādippabhedāsu yāsu kāsuci jātisu.

Brahmacariyassa kevalīti brahmacariyassa kevalena samannāgato, paripuṇṇabhāvena yuttoti attho. Khīṇāsavo hi sakalabrahmacārī nāma hoti. Tenetaṁ vuttaṁ. **Pannabhāro**ti oropitabhāro[3], khandhabhāraṁ kilesabhāraṁ kāmaguṇabhārañca oropetvā ṭhitoti attho. **Katakicco**ti catūhi maggehi kiccaṁ katvā ṭhito. **Pāragū sabbadhammānan**ti sabbadhammā vuccanti pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, tesaṁ sabbadhammānaṁ abhiññāpāraṁ pariññāpāraṁ[4] pahānapāraṁ bhāvanāpāraṁ sacchikiriyāpāraṁ samāpattipārañcāti chabbidhaṁ pāraṁ gatattā pāragū. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Nibbuto**ti kilesasantāparahito. **Viraje**ti rāgadosamoharajarahite.

---

1. Panthadūsanacoro (Ka)
2. Samannāgato (Ka)
3. Ohitabhāro (Ka)
4. Tīraṇapāraṁ (Ka)

Avijānantāti khettaṁ ajānantā. **Dummedhā**ti nippaññā. **Assutāvino**ti khettavini cchayasavanena rahitā. **Bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahiddhā. **Na hi sante upāsare**ti Buddhapaccekabuddhakhīṇāsave uttamapurise na upasaṅkamanti. **Dhīrasammate**ti paṇḍitehi sammate sambhāvite. **Mūlajātā patiṭṭhitā**ti iminā sotāpannassa saddhaṁ dasseti. **Kule vā idha jāyare**ti idha vā manussaloke khattiyabrāhmaṇavessakule jāyanti. Aya meva hi tividhā kulasampatti nāma. **Anupubbena nibbānaṁ, adhigacchantī**ti sīlasamā dhipaññāti ime guṇe pūretvā anukkamena nibbānaṁ adhigacchantīti.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **tikaṇṇo**ti tassa nāmaṁ. **Upasaṅkamī**ti "samaṇo kira Gotamo paṇḍito, gacchissāmi tassa[1] santikan"ti cintetvā bhuttapātarāso mahājanaparivuto upasaṅkami. **Bhagavato sammukhā**ti Dasabalassa purato nisīditvā. **Vaṇṇaṁ bhāsatī**ti kasmā bhāsati? So kira ito pubbe Tathāgatassa santikaṁ agatapubbo. Athassa etadahosi "Buddhā nāma durāsadā, mayi[2] paṭhamataraṁ akathente[3] katheyya vā na vā. Sace na kathessati, atha maṁ samāgamaṭṭhāne kathentaṁ evaṁ vakkhanti 'tvaṁ idha kasmā kathesi, yena te samaṇassa Gotamassa santikaṁ gantvā vacanamattampi na laddhan'ti. Tasmā 'evaṁ me ayaṁ garahā muccissatī'ti" maññamāno bhāsati. Kiñcāpi brāhmaṇānaṁ vaṇṇaṁ bhāsati, Tathāgatassa pana ñāṇaṁ ghaṭṭessāmīti adhippāyeneva bhāsati. **Evampi tevijjā brāhmaṇā**ti tevijjakabrāhmaṇā evaṁpaṇḍitā evaṁdhīrā evaṁbyattā evaṁbahussutā evaṁvādino, evaṁsammatāti attho. **Itipī**ti iminā tesaṁ paṇḍitādi-ākāraparicchedaṁ dasseti. Ettakena kāraṇena paṇḍitā -pa- ettakena kāraṇena sammatāti ayañhi ettha attho.

Yathā kathaṁ pana brāhmaṇāti ettha **yathā**ti kāraṇavacanaṁ**, kathaṁ panā**ti pucchāvacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—kathaṁ pana brāhmaṇa brāhmaṇā

---

1. Gacchissāmissa (Sī) 2. Mayā (sabbattha) 3. Kathitā (Syā), kathetvā (Ka)

tevijjaṁ paññāpenti. Yathā evaṁ[1] sakkā hoti jānituṁ, taṁ kāraṇaṁ vadehīti. Taṁ sutvā brāhmaṇo "jānanaṭṭhāneyeva maṁ Sammāsambuddho pucchi, no ajānanaṭṭhāne"ti attamano hutvā **idha bho Gotamā**ti-ādimāha. Tattha **ubhato**ti dvīhipi pakkhehi. **Mātito ca pitito cā**ti yassa mātā brāhmaṇī, mātu mātā brāhmaṇī, tassāpi mātā brāhmaṇī. Pitā brāhmaṇo, pitu pitā brāhmaṇo, tassāpi pitā brāhmaṇo, so ubhato sujāto mātito ca pitito ca. **Saṁsuddhagahaṇiko**ti yassa saṁsuddhā mātu gahaṇī, kucchīti attho. "Samavepākiniyā gahaṇiyā"ti pana ettha kammajatejodhātu gahaṇīti vuccati.

Yāva sattamā pitāmahayugāti ettha pitu pitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṁ pitāmahayugaṁ. **Yugan**ti āyuppamāṇaṁ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṁ, atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṁ. Tato uddhaṁ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā. Evaṁ yāva sattamo puriso, tāva saṁsuddhagahaṇiko, atha vā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenāti dasseti. **Akkhitto**ti "apanetha etaṁ, kiṁ iminā"ti evaṁ akkhitto anavakkhitto. **Anupakkuṭṭho**ti na upakkuṭṭho, na akkosaṁ vā nindaṁ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti? **Jātivādena.** "Itipi hīnajātiko eso"ti evarūpena vacanenāti attho.

Ajjhāyakoti idaṁ "na dānime jhāyanti, na dānime jhāyantīti kho vāseṭṭha ajjhāyakā ajjhāyakāteva tatiyaṁ akkharaṁ upanibbattan"ti[2] evaṁ paṭhamakappikakāle jhānavirahitānaṁ brāhmaṇānaṁ garahavacanaṁ uppannaṁ. Idāni pana taṁ ajjhāyatīti ajjhāyako, mante parivattetīti iminā atthena pasaṁsāvacanaṁ katvā voharanti. Mante dhāretīti **mantadharo.**

Tiṇṇaṁ vedānanti irubbedayajubbedasāmabbedānaṁ. Oṭṭhapahatakaraṇavasena pāraṁ gatoti **pāragū**. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṁ. Nighaṇḍū**ti nāmanighaṇḍurukkhādīnaṁ[3] vevacanapakāsakasatthaṁ. **Keṭubhan**ti kiriyākappavikappo kavīnaṁ upakārāya satthaṁ. Saha

---

1. Etaṁ (Syā)
2. Dī 3. 78 piṭṭhe.
3. Nighaṇḍurukkhādīnaṁ (Ka) Dī-Ṭṭha 1. 220; Ma-Ṭṭha 3. 249 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

akkharappabhedena **sākkharappabhedānaṁ. Akkharappabhedo**ti sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamānan**ti āthabbaṇavedaṁ[1] catutthaṁ katvā itiha āsa, itiha āsāti īdisavacanapaṭisaṁyutto purāṇakathāsaṅkhāto khattavijjāsaṅkhāto vā itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā. Tesaṁ itihāsapañcamānaṁ vedānaṁ.

Padaṁ tadavasesañca byākaraṇaṁ adhīyati vedeti cāti **padako veyyākaraṇo. Lokāyataṁ** vuccati vitaṇḍavādasatthaṁ. **Mahāpurisalakkhaṇan**ti mahāpurisānaṁ Buddhādīnaṁ lakkhaṇadīpakaṁ dvādasasahassaganthapamāṇaṁ satthaṁ, yattha soḷasasahassagāthāpadaparimāṇā Buddhamantā nāma ahesuṁ, yesaṁ vasena "iminā lakkhaṇena samannāgatā Buddhā nāma honti, iminā Paccekabuddhā, dve aggasāvakā, asīti mahāsāvakā, Buddhamātā, Buddhapitā, aggupaṭṭhākā, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattī"ti ayaṁ viseso ñāyati[2]. **Anavayo**ti imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūno paripūrakārī, avayo na hotīti vuttaṁ hoti. Avayo nāma yo tāni atthato ca ganthato ca sandhāretuṁ[3] na sakkoti. Atha vā **anavayo**ti anu avayo, sandhivasena ukāralopo. Anu avayo paripuṇṇa sippoti attho.

Tena hīti idaṁ Bhagavā naṁ āyācantaṁ[4] disvā "idānissa pañhaṁ kathetuṁ kālo"ti ñatvā āha. Tassattho—yasmā maṁ āyācasi, tasmā suṇāhīti. **Vivicceva kāmehī**ti-ādi Visuddhimagge[5] vitthāritameva. Idha panetaṁ tissannaṁ[6] vijjānaṁ pubbabhāgapaṭipattidassanatthaṁ vuttanti veditabbaṁ. Tattha dvinnaṁ vijjānaṁ anupadavaṇṇanā ceva bhāvanānayo ca Visuddhimagge[7] vitthāritova.

Paṭhamā vijjāti paṭhamaṁ uppannāti paṭhamā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṁ viditaṁ karoti? Pubbenivāsaṁ. **Avijjā**ti tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādako moho vuccati. **Tamo**ti sveva moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati. **Āloko**ti sāyeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena ālokoti vuccati. Ettha ca vijjā adhigatāti ayaṁ

---

1. Athabbaṇavedaṁ (Sī) 2. Paññāyati (Syā, Ka) 3. Santānetuṁ (Sī, Syā)
4. Āyācanaṁ (Sī) 5. Visuddhi 1. 134 piṭṭhe. 6. Dvinnaṁ (Syā, Ka)
7. Visuddhi 2. 40, 53 piṭṭhesu.

attho, sesaṁ pasaṁsāvacanaṁ. Yojanā panettha ayamassa vijjā adhigatā, athassa adhigatavijjassa avijjā vihatā vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Itarasmimpi padadvaye eseva nayo. **Yathā tan**ti ettha **yathā**ti opammaṁ, **tan**ti nipātamattaṁ. Satiyā avippavāsena **appamattassa.** Vīriyātāpena **ātāpino.** Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa.** Pesitattassāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya. Tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya. Evameva tassa avijjā vihatā, vijjā uppannā. Tamo vihato, āloko uppanno. Etassa tena padhānānuyogassa anurūpameva phalaṁ laddhanti.

Cutūpapātakathāyaṁ **vijjā**ti dibbacakkhuñāṇavijjā. **Avijjā**ti sattānaṁ cutipaṭisandhippaṭicchādikā avijjā. Sesaṁ vuttanayameva.

Tatiyavijjāya **so evaṁ samāhite citte**ti vipassanāpādakaṁ catutthajjhānacittaṁ veditabbaṁ. **Āsavānaṁ khayañāṇāyā**ti arahattamaggañāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṁ khayoti vuccati, tatra cetaṁ ñāṇaṁ tattha pariyāpannattāti. **Cittaṁ abhininnāmetī**ti vipassanācittaṁ abhinīharati. **So idaṁ dukkhan**ti evamādīsu ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyoti sabbampi dukkhasaccaṁ sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtaṁ pajānāti paṭivijjhati, tassa ca dukkhassa nibbattikaṁ taṇhaṁ "ayaṁ dukkhasamudayo"ti, tadubhayampi yaṁ ṭhānaṁ patvā nirujjhati, taṁ tesaṁ apavattiṁ[1] nibbānaṁ "ayaṁ dukkhanirodho"ti. Tassa ca sampāpakaṁ ariyamaggaṁ "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtaṁ pajānāti paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evaṁ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavā**ti-ādimāha. **Tassa evaṁ jānato evaṁ passato**ti tassa bhikkhuno evaṁ jānantassa evaṁ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ kathesi. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccatī**ti iminā maggakkhaṇaṁ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṁ vimuccati,

1. Apavatti (Sī, Syā)

phalakkhaṇe vimuttaṁ hoti. **Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇan**ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṁ dasseti. **Khīṇā jātī**ti-ādīhi tassa bhūmiṁ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto khīṇā jātīti-ādīni pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathañca naṁ pajānātīti? Na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato, na paccu ppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokāra bhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṁ āpajjanena khīṇā. Taṁ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṁ āyati-appaṭisandhikaṁ hotīti jānanto pajānāti.

Vusitanti vutthaṁ parivutthaṁ, kataṁ caritaṁ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṁ satta sekkhā brahmacariya vāsaṁ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsaṁ paccavekkhanto "vusitaṁ brahmacariyan"ti pajānāti. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena[1] soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṁ kiccaṁ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyaṁ paccavekkhanto "kataṁ karaṇīyan"ti pajānāti. **Nāparaṁ itthattāyā**ti puna itthabhāvāya, evaṁ soḷasavidhakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṁ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato, imasmā evaṁpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṁ khandhasantānaṁ mayhaṁ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti. Idha **vijjā**ti arahattamaggañāṇavijjā. **Avijjā**ti catusaccappaṭicchādikā avijjā. Sesaṁ vuttanayameva.

Anuccāvacasīlassāti yassa sīlaṁ kālena hāyati, kālena vaḍḍhati, so uccāvacasīlo nāma hoti. Khīṇāsavassa pana sīlaṁ ekantavaḍḍhitameva. Tasmā so anuccāvacasīlo nāma hoti.

---

1. ...bhāvanāvasena (Syā, Ka)

vasībhūtanti vasippattaṁ. **Susamāhitan**ti suṭṭhu samāhitaṁ, ārammaṇamhi suṭṭhapitaṁ. **Dhīran**ti dhitisampannaṁ. **Maccuhāyinan**ti maccuṁ jahitvā ṭhitaṁ. **Sabbappahāyinan**ti sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhitaṁ. **Buddhan**ti catusaccabuddhaṁ. **Antimadehinan**ti[1] sabbapacchimasarīradhārinaṁ. **Taṁ namassanti Gotaman**ti taṁ Gotamagottaṁ Buddhasāvakā namassanti. Atha vā Gotamabuddhassa sāvakopi Gotamo, taṁ Gotamaṁ devamanussā namassantīti attho.

Pubbenivāsanti pubbenivutthakkhandhaparamparaṁ. **Yovetī**ti yo aveti avagacchati. Yovedītipi pāṭho. Yo avedi, viditaṁ pākaṭaṁ katvā ṭhitoti attho. **Saggāpāyañca passatī**ti cha kāmāvacare nava brahmaloke cattāro ca apāye passati. **Jātikkhayaṁ patto**ti arahattaṁ patto. **Abhiññāvosito**ti jānitvā kiccavosānena vosito. **Munī**ti moneyyena samannāgato khīṇāsavamuni. **Etāhī**ti heṭṭhā niddiṭṭhāhi pubbenivāsañāṇādīhi. **Nāññaṁ lapitalāpanan**ti yo panañño tevijjoti aññehi lapitavacanamattameva lapati, tamahaṁ tevijjoti na vadāmi, attapaccakkhato ñatvā parassapi tisso vijjā kathenta mevāhaṁ tevijjoti vadāmīti attho. **Kalan**ti koṭṭhāsaṁ. **Nāgghatī**ti na pāpuṇāti. Idāni brāhmaṇo Bhagavato kathāya pasanno pasannākāraṁ karonto **abhikkantan**ti-ādimāha.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **yassassū**ti yassa bhaveyyuṁ. **Yañño**ti-ādīsu yajitabboti yañño, deyyadhammassetaṁ nāmaṁ. **Saddhan**ti matakabhattaṁ. **Thālipāko**ti varapurisānaṁ dātabbayuttaṁ bhattaṁ. **Deyyadhamman**ti vuttāvasesaṁ yaṁkiñci deyyadhammaṁ nāma. **Tevijjesu brāhmaṇesu dānaṁ dadeyyā**ti sabbametaṁ dānaṁ tevijjesu dadeyya, tevijjā brāhmaṇāva paṭiggahetuṁ yuttāti dasseti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame **saṅgāravo**ti evaṁnāmako Rājagahanagare jiṇṇapaṭisaṅkharaṇa kārako āyuttakabrāhmaṇo. **Upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso hutvā mahājanaparivuto upasaṅkami. **Mayamassū**ti ettha

---

1. Antimasārīranti (Sī)

assūti nipātamattaṁ, mayaṁ bho Gotama brāhmaṇā nāmāti idameva atthapadaṁ. **Yaññaṁ yajāmā**ti bāhirasamaye sabbacatukkena sabbaṭṭhakena sabbasoḷasakena sabbadvattiṁsāya sabbacatusaṭṭhiyā sabbasatena sabbapañcasatenāti ca evaṁ pāṇaghātapaṭisaṁyutto yañño nāma hoti. Taṁ sandhāyevamāha. **Anekasārīrikan**ti anekasarīrasambhavaṁ. **Yadidan**ti yā esā. **Yaññādhikaraṇan**ti yajanakāraṇā ceva yājanakāraṇā cāti[1] attho. Ekasmiṁ hi bahūnaṁ dadantepi dāpentepi bahūsupi bahūnaṁ dentesupi dāpentesupi puññapaṭipadā anekasārīrikā nāma hoti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tuyhañca tuyhañca[2] yajāmīti vadantassāpi tvañca tvañca[3] yajāhīti āṇāpentassāpi ca anekasārīrikāva hoti. Tampi sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Yassa vā tassa vā**ti yasmā vā tasmā vā. **Ekamattānaṁ dametī**ti attano indriyadamanavasena ekaṁ attānameva dameti. **Ekamattānaṁ sametī**ti attano rāgādisamanavasena[4] ekaṁ attānameva sameti. **Parinibbāpetī**ti rāgādiparinibbāneneva parinibbāpeti. **Evamassāyan**ti evaṁ santepi ayaṁ.

Evamidaṁ brāhmaṇassa kathaṁ sutvā Satthā cintesi "ayaṁ brāhmaṇo pasughātakasaṁyuttaṁ mahāyaññaṁ anekasārīrikaṁ puññapaṭipadaṁ vadeti, pabbajjāmūlakaṁ pana puññuppattipaṭipadaṁ[5] ekasārīrikanti vadeti. Nevāyaṁ ekasārīrikaṁ jānāti, na anekasārīrikaṁ, handassa ekasārīrikañca anekasārīrikañca paṭipadaṁ desessāmī"ti upari desanaṁ vaḍḍhento **tena hi brāhmaṇā**ti-ādimāha. Tattha **yathā te khameyyā**ti yathā tuyhaṁ rucceyya. **Idha Tathāgato loke uppajjatī**ti-ādi Visuddhimagge[6] vitthāritameva. **Ethāyaṁ maggo**ti etha tumhe, ahamanusāsāmi, ayaṁ maggo. **Ayaṁ paṭipadā**ti tasseva vevacanaṁ. **Yathā paṭipanno**ti yena maggena paṭipanno. **Anuttaraṁ brahmacariyo gadhan**ti arahattamaggasaṅkhātassa brahmacariyassa anuttaraṁ ogadhaṁ uttamapatiṭṭhābhūtaṁ nibbānaṁ. **Iccāyan**ti iti ayaṁ.

Appaṭṭhatarāti[7] yattha bahūhi veyyāvaccakarehi vā upakaraṇehi vā attho natthi. **Appasamārambhatarā**ti yattha bahūnaṁ kammacchedavasena

---

1. Yaññakāraṇā ca yajanakāraṇā cāti (Syā, Ka)
2. Tuyhañca (Ka)
3. Tvañca (Ka)
4. Rāgādi-upasamanavasena (Syā, Ka)
5. Puññasampattipaṭipadaṁ (Ka)
6. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
7. Appatthatarāti (Syā, Ka) Ṭīkā pana passitabbā.

pīḷāsaṅkhāto samārambho natthi. **Seyyathāpi bhavaṁ Gotamo bhavaṁ cānando, ete me pujjā**ti yathā bhavaṁ Gotamo bhavañcānando, evarūpā mama pūjitā, tumheyeva dve janā mayhaṁ pujjā ca pāsaṁsā cāti imamatthaṁ sandhāyetaṁ vadati. Tassa kira evaṁ ahosi "Ānandatthero maṁyeva imaṁ pañhaṁ kathāpetukāmo, attano kho pana vaṇṇe vutte padussanako nāma natthī"ti. Tasmā pañhaṁ akathetukāmo vaṇṇabhaṇanena vikkhepaṁ karonto evamāha.

Na kho tyāhanti na kho te ahaṁ. Theropi kira cintesi "ayaṁ brāhmaṇo pañhaṁ akathetukāmo parivattati, imaṁ pañhaṁ etaṁyeva kathāp**essāmī"ti. Tasmā naṁ evamāha.**

Sahadhammikanti sakāraṇaṁ. **Saṁsādetī**ti saṁsīdāpeti. **No vissajjetī**ti na katheti. **Yaṁnūnāhaṁ parimoceyyan**ti yaṁnūnāhaṁ ubhopete vihesato parimoceyyaṁ. Brāhmaṇo hi Ānandena pucchitaṁ pañhaṁ akathento viheseti, Ānandopi brāhmaṇaṁ akathentaṁ kathāpento. Iti ubhopete vihesato mocessāmīti cintetvā evamāha. **Kā nvajjā**ti kā nu ajja. **Antarākathā udapādī**ti aññissā kathāya antarantare katarā kathā uppajjīti pucchati. Tadā kira rājantepure[1] tīṇi pāṭihāriyāni ārabbha kathā udapādi, taṁ pucchāmīti Satthā evamāha. Atha brāhmaṇo "idāni vattuṁ sakkhissāmī"ti rājantepure uppannaṁ kathaṁ ārocento **ayaṁ khvajja bho Gotamā**ti-ādimāha. Tattha **ayaṁ khvajjā**ti ayaṁ kho ajja. Pubbe sudanti ettha **suda**nti nipātamattaṁ. **Uttarimanussadhammā**ti dasakusalakammapathasaṅkhātā manussadhammā uttariṁ. **Iddhipāṭihāriyaṁ dassesu**nti bhikkhācāraṁ gacchantā ākāseneva gamiṁsu ceva āgamiṁsu cāti evaṁ pubbe pavattaṁ ākāsagamanaṁ sandhāyevamāha. **Etarahi pana bahutarā ca bhikkhū**ti idaṁ so brāhmaṇo "pubbe bhikkhū 'cattāro paccaye uppādessāmā'ti maññe evamakaṁsu, idāni paccayānaṁ uppannabhāvaṁ ñatvā soppena ceva pamādena ca vītināmentī"ti laddhiyā evamāha.

---

1. Antepure (Ka)

Pāṭihāriyānīti paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyan**ti ijjhanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṁ, iddhiyeva pāṭihāriyaṁ iddhipāṭihāriyaṁ. Itaresupi eseva nayo. **Anekavihitaṁ iddhividhan**ti-ādīnaṁ attho ceva bhāvanā nayo ca Visuddhimagge[1] vitthāritova.

Nimittena ādisatīti āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā "idaṁ nāma bhavissatī"ti katheti. Tatridaṁ vatthu—eko kira rājā tisso muttā gahetvā purohitaṁ pucchi "kiṁ me ācariya hatthe"ti. So ito cito ca olokesi, tena ca samayena ekā sarabū "makkhikaṁ gahessāmī"ti pakkhantā[2], gahaṇakāle makkhikā palātā. So makkhikāya muttattā "muttā mahārājā"ti āha. Muttā tāva hontu, kati muttāti. So puna nimittaṁ olokesi. Athāvidūre kukkuṭo tikkhattuṁ saddaṁ nicchāresi. Brāhmaṇo "tisso mahārājā"ti āha. Evaṁ ekacco āgatanimittena katheti. Etenupāyena gataṭhitanimittehipi kathanaṁ veditabbaṁ. **Evampi te mano**ti evaṁ tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisaṁyutto vāti. Dutiyaṁ tasseva vevacanaṁ. **Itipi te cittan**ti itipi tava cittaṁ, imañca imañca atthaṁ cintayamānaṁ pavattatīti attho. **Bahuṁ cepi ādisatī**ti bahuṁ cepi katheti. **Tatheva taṁ hotī**ti yathā kathitaṁ, tatheva hoti.

Amanussānanti yakkhapisācādīnaṁ. **Devatānan**ti Cātumahārājikādīnaṁ. **Saddaṁ sutvā**ti aññassa cittaṁ ñatvā kathentānaṁ sutvā. **Vitakkavipphārasaddan**ti vitakkavipphāravasena uppannaṁ vippalapantānaṁ suttappamattādīnaṁ saddaṁ. **Sutvā**ti taṁ sutvā. Yaṁ vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena "evampi te mano"ti ādisati.

Tatrimāni vatthūni—eko kira manusso "aṭṭaṁ karissāmī"ti gāmā nagaraṁ gacchanto nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya "vinicchayasabhāyaṁ rañño ca rājamahāmattānañca idaṁ kathessāmi idaṁ kathessāmī"ti vitakkento rājakulaṁ gato viya rañño purato ṭhito viya aṭṭakārakena

---

1. Visuddhi 2. 1 piṭṭhe. 2. Pakkhandā (Ka)

saddhiṁ kathento viya ca ahosi, tassa taṁ vitakkavipphāravasena niccharantaṁ saddaṁ sutvā eko puriso "kenaṭṭhena gacchasī"ti[1] āha. Aṭṭakammenāti. Gaccha, jayo te bhavi ssatīti. So gantvā aṭṭaṁ katvā jayameva pāpuṇi.

Aparopi thero Moḷiyagāme piṇḍāya cari. Atha naṁ nikkhamantaṁ ekā dārikā aññavihitā na addasa. So gāmadvāre ṭhatvā nivattitvā oloketvā taṁ disvā vitakkento agamāsi. Gacchantoyeva ca "kiṁ nu kho kurumānā dārikā na addasā"ti vacībhedaṁ akāsi. Passe ṭhito eko puriso sutvā "tumhe bhante Moḷiyagāme caritthā"ti āha.

Manosaṅkhārā paṇihitāti cittasaṅkhārā suṭṭhapitā. **Vitakkessatī**ti vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamā pattiyaṁ cittaṁ apaloketvā jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikammakāleyeva "yenākārenesa kasiṇabhāvanaṁ āraddho paṭhamajjhānaṁ vā -pa- catutthajjhānaṁ vā aṭṭha vā samāpattiyo nibbattessatī"ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassa nāya āraddhāyayeva jānāti, "yenākārena esa vipassanaṁ āraddho sotāpattimaggaṁ vā nibbattessati -pa- arahattamaggaṁ vā nibbattessatī"ti jānāti. **Antosamāpattiyaṁ cittaṁ oloketvā jānāti** nāma "yenākārena imassa manosaṅkhārā suṭṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṁ nāma vitakkaṁ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhi bhavissati ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā nibbattessatī"ti jānāti. Tattha puthujjano cetopariyañāṇalābhī puthujjanānaṁyeva cittaṁ jānāti, na ariyānaṁ. Ariyesupi heṭṭhimo uparimassa cittaṁ na jānāti, uparimo pana heṭṭhimassa jānāti. Etesu ca sotāpanno sotāpattiphalasamāpattiṁ samāpajjati -pa- arahā arahattaphalasamāpattiṁ samāpajjati. Uparimo heṭṭhimaṁ na samāpajjati. Tesañhi heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti tatravattiyeva hoti. **Tatheva**

---

1. Āgacchasīti (Ka)

taṁ hotīti etaṁ ekaṁsena tatheva hoti. Cetopariyañāṇavasena ñātañhi aññathābhāvi nāma natthi.

Evaṁ vitakkethāti evaṁ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evaṁ vitakkayitthā**ti evaṁ kāmavitakkādayo pavattentā mā vitakkayittha. **Evaṁ manasi karothā**ti evaṁ aniccasaññameva, dukkhasaññādīsu vā aññataraṁ manasi karotha. **Mā evan**ti niccanti-ādinā nayena mā manasā karittha. **Idan**ti idaṁ pañcakāmaguṇarāgaṁ pajahatha. **Idañca upasampajjā**ti idaṁ catumaggaphalappabhedaṁ lokuttaradhammameva upasampajja pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

Māyāsahadhammarūpaṁ viya khāyatīti māyāya samānakāraṇajātikaṁ viya hutvā upaṭṭhāti. Māyākāropi hi udakaṁ gahetvā telaṁ karoti, telaṁ gahetvā udakanti evaṁ anekarūpaṁ māyaṁ dasseti. Idampi pāṭihāriyaṁ tathārūpamevāti. **Idampi me bho Gotama pāṭihāriyaṁ māyāsahadhammarūpaṁ viya khāyatī**ti cintāmaṇikavijjāsarikkhakataṁ sandhāya evaṁ āha. Cintāmaṇikavijjaṁ jānantāpi hi āgacchantameva disvā "ayaṁ idaṁ nāma vitakkento āgacchatī"ti jānanti. Tathā "idaṁ nāma vitakkento ṭhito, idaṁ nāma vitakkento nisinno, idaṁ nāma vitakkento nipanno"ti jānanti.

Abhikkantataranti sundarataraṁ. **Paṇītataran**ti uttamataraṁ. **Bhavañhi Gotamo avitakkaṁ avicāran**ti idha brāhmaṇo avasesaṁ[1] ādesanāpāṭihāriyaṁ bāhirakanti na gaṇhi. Idañca pana sabbaṁ so brāhmaṇo Tathāgatassa vaṇṇaṁ kathentoyeva āha. **Addhā kho tyāyan**ti[2] ekaṁseneva tayā ayaṁ[3]. **Āsajja upanīya vācā bhāsitā**ti mama guṇe ghaṭṭetvā mameva guṇānaṁ santikaṁ upanītā vācā bhāsitā. **Apica tyāhaṁ byākarissāmī**ti apica te ahameva kathessāmīti. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Brāhmaṇavaggo paṭhamo.

---

1. Anavasesaṁ (Ka) 2. Tyāhanti (Syā, Ka) 3. Tassa ahaṁ (Ka)

(7) 2. Mahāvagga

1. Titthāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame **titthāyatanānī**ti titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṁ vā āyatanāni. Tattha titthaṁ jānitabbaṁ, titthakarā jānitabbā, titthiyā jānitabbā, titthiya sāvakā jānitabbā. Titthaṁ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthakarā nāma tāsaṁ diṭṭhīnaṁ uppādakā. Titthiyā nāma yesaṁ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Titthiyasāvakā nāma tesaṁ paccayadāyakā. **Āyatanan**ti "kambojo assānaṁ[1] āyatanaṁ, gunnaṁ dakkhiṇāpatho āyatanan"ti ettha sañjātiṭṭhānaṁ āyatanaṁ nāma.

"Manorame āyatane, sevanti naṁ vihaṅgamā.
Chāyaṁ chāyatthino yanti, phalatthaṁ phalabhojino"ti[2]—

Ettha samosaraṇaṭṭhānaṁ. "Pañcimāni bhikkhave vimuttāyatanānī"ti[3] ettha kāraṇaṁ. Taṁ idha sabbampi labbhati. Sabbepi hi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaraṇamānāpi etesuyeva tīsu ṭhānesu samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṁ etāneva tīṇi kāraṇānīti titthabhūtāni sañjāti-ādinā atthena āyatanānītipi titthāyatanāni. Tenevatthena titthiyānaṁ āyatanānītipi titthāyatanāni. **Samanuyuñjiyamānānī**ti kā nāmetā diṭṭhiyoti evaṁ pucchiyamānāni. **Samanugāhiyamānānī**ti kiṁ kāraṇā etā diṭṭhiyo uppannāti evaṁ sammā anuggāhiyamānāni. **Samanu bhāsiyamānānī**ti paṭinissajjetha etāni pāpakāni diṭṭhigatānīti evaṁ sammā anusāsiyamānāni. Apica tīṇipi etāni anuyogapucchāvevacanāneva. Tena vuttaṁ Aṭṭhakathāyaṁ "samanuyuñjatīti vā samanuggāhatīti vā samanubhāsatīti vā esese ekaṭṭhe[4] same samabhāge tajjāte taññevā"ti.

Parampi gantvāti ācariyaparamparā laddhiparamparā attabhāvaparamparāti etesu yaṁkiñci paramparaṁ gantvāpi. **Akiriyāya saṇṭhahantī**ti akiriyamatte saṁtiṭṭhanti. "Amhākaṁ ācariyo pubbekatavādī, amhākaṁ pācariyo pubbekatavādī, amhākaṁ ācariya pācariyo pubbekatavādī. Amhākaṁ ācariyo

---

1. Assānaṁ kambojo (Sī, Syā)
2. Aṁ 2. 36 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 17 piṭṭhe.
4. Ese eke ekaṭṭhe (Sī)

issaranimmānavādī, amhākaṁ pācariyo issaranimmānavādī, amhākaṁ ācariyapācariyo issaranimmānavādī. Amhākaṁ ācariyo ahetu-appaccayavādī, amhākaṁ pācariyo ahetu apaccayavādī, amhākaṁ ācariyapācariyo ahetu-appaccayavādī"ti evaṁ gacchantāni hi etāni ācariyaparamparaṁ gacchanti nāma. "Amhākaṁ ācariyo pubbekataladdhiko, amhākaṁ pācariyo -pa- amhākaṁ ācariyapācariyo ahetu-apaccayaladdhiko"ti evaṁ gacchantāni laddhiparamparaṁ gacchanti nāma. "Amhākaṁ ācariyassa attabhāvo pubbekatahetu, amhākaṁ pācariyassa -pa- amhākaṁ ācariyapācariyassa attabhāvo ahetu apaccayo"ti evaṁ gacchantāni attabhāvaparamparaṁ gacchanti nāma. Evaṁ pana suvidūrampi gacchantāni akiriyamatteyeva saṇṭhahanti, ekopi etesaṁ diṭṭhigatikānaṁ kattā vā kāretā vā na paññāyati.

Purisapuggaloti satto. Kāmañca purisotipi vutte puggalotipi vutte sattoyeva vutto hoti, ayaṁ pana sammutikathā nāma yo yathā jānāti, tassa tathā vuccati. **Paṭisaṁvedetī**ti attano santāne uppannaṁ jānāti paṭisaṁviditaṁ karoti, anubhavati vā. **Pubbekatahetū**ti pubbekatakāraṇā, pubbekatakammapaccayeneva paṭisaṁvedetīti attho. Iminā kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṁ vipākavedanameva sampaṭicchanti. Ye vā ime pittasamuṭṭhānā ābādhā semhasamuṭṭhānā vātasamuṭṭhānā sannipātikā utupariṇāmajā visamaparihārajā opakkamikā ābādhā kammavipākajā ābādhāti aṭṭha rogā vuttā, tesu satta paṭikkhipitvā ekaṁ vipākavedanaṁyeva[1] sampaṭicchanti. Yepime diṭṭhadhammavedanīyaṁ upapajjavedanīyaṁ aparapariyāyavedanīyanti tayo kammarāsayo vuttā, tesupi dve paṭibāhitvā ekaṁ aparapariyāyakammaṁyeva sampaṭicchanti. Yepime diṭṭhadhammavedanīyo vipāko upapajjavedanīyo aparapariyāyavedanīyoti tayo vipākarāsayo vuttā, tesupi dve paṭibāhitvā ekaṁ aparapariyāyavipākameva sampaṭicchanti. Yepime kusalacetanā akusalacetanā vipākacetanā kiriyacetanāti cattāro cetanārāsayo vuttā, tesupi tayo paṭibāhitvā ekaṁ vipākacetanaṁyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā, issarena nimmitattā paṭisaṁvedetīti attho. Ayaṁ hi tesaṁ adhippāyo—imā tisso

---

1. Aṭṭhamaṁyeva (Ka)

vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbekatena vā ahetu-apaccayā vā paṭisaṁvedituṁ nāma na sakkā, issaranimmānakāraṇāyeva pana imā paṭisaṁvedetīti. Evaṁvādino panete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu rogesu ekampi asampaṭicchitvā sabbe paṭibāhanti, heṭṭhā vuttesu ca tīsu kammarāsīsu tīsu vipākarāsīsu catūsu cetanārāsīsu ekampi asampaṭicchitvā sabbepi paṭibāhanti.

Ahetu-apaccayāti hetuñca paccayañca vinā, akāraṇeneva paṭisaṁvedetīti attho. Ayañhi nesaṁ adhippāyo—imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbekatena vā issaranimmānahetunā vā paṭisaṁvedituṁ nāma na sakkā, ahetu-apaccayāyeva pana imā paṭisaṁvedetīti. Evaṁvādino panete heṭṭhā vuttesu rogādīsu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṁ paṭibāhanti.

Evaṁ Satthā mātikaṁ nikkhipitvā idāni taṁ vibhajitvā dassetuṁ **tatra bhikkhave** ti-ādimāha. Tattha **evaṁ vadāmī**ti laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ evaṁ vadāmīti dasseti. Laddhiñhi appatiṭṭhāpetvā niggayhamānā laddhito laddhiṁ saṅkamanti, bho Gotama na mayaṁ[1] pubbekatavādaṁ vadāmāti-ādīni vadanti. Laddhiyā pana patiṭṭhāpitāya saṅkamituṁ alabhantā suniggahitā honti, iti nesaṁ laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ evaṁ vadāmīti āha. **Tenahāyasmanto**ti tena hi āyasmanto. Kiṁ vuttaṁ hoti—yadi etaṁ saccaṁ, evaṁ sante tena tumhākaṁ vādena. **Pāṇātipātino bhavissanti pubbekatahetū**ti ye keci loke pāṇaṁ atipātenti, sabbe te pubbekatahetu pāṇātipātino bhavissanti. Kiṁ kāraṇā? Na hi pāṇātipātakammaṁ attanā katamūlakena na āṇattimūlakena na issaranimmānahetunā na ahetu-apaccayā sakkā paṭisaṁvedetuṁ, pubbekatahetuyeva paṭisaṁvedetīti ayaṁ vo laddhi. Yathā ca pāṇātipātino, evaṁ pāṇātipātā viramantāpi pubbekatahetuyeva virami ssantīti. Iti Bhagavā tesaṁyeva laddhiṁ gahetvā tesaṁ niggahaṁ āropeti. Iminā nayena **adinnādāyino**ti-ādīsupi yojanā veditabbā.

---

1. Kiṁ mayaṁ (Sī)

Sārato paccāgacchatanti sārabhāvena gaṇhantānaṁ. **Chando**ti kattukamyatāchando. **Idaṁ vā karaṇīyaṁ idaṁ vā akaraṇīyan**ti ettha ayaṁ adhippāyo—idaṁ vā karaṇīyanti kattabbassa karaṇatthāya, idaṁ vā akaraṇīyanti akattabbassa akaraṇatthāya kattukamyatā vā paccattapurisakāro vā na hoti. Chandavāyāmesu vā asantesu "idaṁ kattabban"tipi "idaṁ na kattabban"tipi na hoti. **Iti karaṇīyākaraṇīye kho pana saccato thetato anupalabbhiyamāne**ti evaṁ kattabbe ca akattabbe ca bhūtato thirato apaññāyamāne alabbhamāne. Yadi hi kattabbaṁ kātuṁ akattabbato ca viramituṁ labheyya, karaṇīyākaraṇīyaṁ saccato thetato upalabbheyya. Yasmā pana ubhayampi taṁ esa nupa labbhati[1], tasmā taṁ saccato thetato na upalabbhati, evaṁ tasmiṁ ca anupalabbhiya māneti attho. **Muṭṭhassatīnan**ti naṭṭhassatīnaṁ vissaṭṭhassatīnaṁ. **Anārakkhānaṁ viharatan**ti chasu dvāresu nirārakkhānaṁ viharantānaṁ. **Na hoti paccattaṁ sahadhammiko samaṇavādo**ti evaṁ bhūtānaṁ tumhākaṁ vā aññesaṁ vā mayaṁ samaṇāti paccattaṁ sakāraṇo samaṇavādo na hoti na ijjhati. Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva honti, assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti. **Sahadhammiko**ti sakāraṇo. **Niggaho hotī**ti mama niggaho hoti, te pana niggahitā hontīti.

Evaṁ pubbekatavādino niggahetvā idāni issaranimmānavādino niggahetuṁ **tatra bhikkhave**ti-ādimāha. Tassattho pubbekatavāde vuttanayeneva veditabbo, tathā ahetukavādepi.

Evaṁ imesaṁ titthāyatanānaṁ parampi gantvā[2] akiriyāya saṇṭhahanabhāvena tucchabhāvaṁ aniyyānikabhāvaṁ, asārabhāvena thusakoṭṭanasadisataṁ āpajjanabhāvena aggisaññāya dhamamānakhajjupanakasarikkhataṁ taṁdiṭṭhikānaṁ purimassapi majjhimassapi pacchimassapi atthadassanatāya abhāvena andhaveṇūpamataṁ saddamatteneva tāni gahetvā sāradiṭṭhikānaṁ pathaviyaṁ patitassa beluvapakkassa daddabhāyitasaddaṁ[3] sutvā "pathavī saṁvaṭṭamānā āgacchatī"ti saññāya palāyantena[4] sasakena sarikkhabhāvañca dassetvā idāni attanā desitassa dhammassa sārabhāvañceva niyyānikabhāvañca dassetuṁ

---

1. Ubhayampi evaṁ nūpalabbhati (Syā), ubhayampi taṁ esa na labbhati (Sī, Ṭīkāyaṁ ca)
2. Manasikatvā (Ka)
3. Daddurasaddaṁ (Ka)
4. Bhāyantena (Ka)

ayaṁ kho pana bhikkhaveti-ādimāha. Tattha **aniggahito**ti aññehi aniggahito niggahetuṁ asakkuṇeyyo. **Asaṁkiliṭṭho**ti nikkileso parisuddho, "saṁkiliṭṭhaṁ naṁ karissāmā"ti pavattehipi tathā kātuṁ asakkuṇeyyo. **Anupavajjo**ti upavādavinimutto. **Appaṭikuṭṭho**ti "kiṁ iminā haratha nan"ti evaṁ appaṭibāhito, anupakkuṭṭho vā. **Viññūhī**ti paṇḍitehi. Apaṇḍitānañhi ajānitvā kathentānaṁ vacanaṁ appamāṇaṁ. Tasmā viññūhīti āha.

Idāni tassa dhammassa dassanatthaṁ "katamo ca bhikkhave"ti pañhaṁ pucchitvā "imā cha dhātuyo"ti-ādinā nayena mātikaṁ nikkhipitvā yathāpaṭipāṭiyā vibhajitvā dassento puna **imā cha dhātuyo**ti-ādimāha. Tattha **dhātuyo**ti sabhāvā. Nijjīvanissattabhāvappakāsako hi sabhāvaṭṭho dhātvaṭṭho nāma. **Phassāyatanānī**ti vipākaphassānaṁ ākara ṭṭhena āyatanāni. **Manopavicārā**ti vitakkavicārapādehi[1] aṭṭhārasasu ṭhānesu manassa upavicārā.

Pathavīdhātūti patiṭṭhādhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu. Evamidaṁ dhātukammaṭṭhānaṁ āgataṁ. Taṁ kho panetaṁ saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepatopi vitthāratopi kathetuṁ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne saṅkhepato kathetuṁ na vaṭṭati, vitthāratova vaṭṭati. Imasmiṁ pana Titthāyatanasutte idaṁ saṅkhepato chadhātuvasena kammaṭṭhānaṁ āgataṁ. Taṁ ubhayathāpi kathetuṁ vaṭṭati.

Saṅkhepato chadhātuvasena kammaṭṭhānaṁ pariggaṇhantopi evaṁ pariggaṇhāti—pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti imāni cattāri mahābhūtāni, ākāsadhātu upādārūpaṁ. Ekasmiṁ ca upādārūpe diṭṭhe sesāni tevīsati diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni. Viññāṇadhātūti cittaṁ viññāṇakkhandho hoti, tena sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti ime cattāro arūpakkhandhā nāma. Cattāri pana mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṁ

1. Vitakkavicārapadehi (Sī)

upādārūpaṁ rūpakkhandho nāma. Tattha cattāro arūpakkhandhā nāmaṁ, rūpakkhandho rūpanti nāmañca rūpañcāti dveyeva dhammā honti, tato uddhaṁ satto vā jīvo vā natthīti evaṁ ekassa bhikkhuno saṅkhepato chadhātuvasena arahattasampāpakaṁ kammaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Vitthārato parigganhanto pana cattāri mahābhūtāni pariggaṇhitvā ākāsadhātupariggahānusārena tevīsati upādārūpāni pariggaṇhāti. Atha nesaṁ paccayaṁ upaparikkhanto puna cattāreva mahābhūtāni disvā tesu pathavīdhātu vīsatikoṭṭhāsā, āpodhātu dvādasa, tejodhātu cattāro, vāyodhātu chakoṭṭhāsāti koṭṭhāsavasena samodhānetvā dvācattālīsa mahābhūtāni ca vavatthapetvā tesu tevīsati upādārūpāni pakkhipitvā pañcasaṭṭhi rūpāni vavatthapeti. Tāni ca vatthurūpena saddhiṁ chasaṭṭhi hontīti chasaṭṭhi rūpāni passati. Viññāṇadhātu pana lokiyacittavasena ekāsīti cittāni. Tāni sabbānipi viññāṇakkhandho nāma hoti. Tehi sahajātā vedanādayopi tattakāyevāti ekāsīti vedanā vedanākkhandho, ekāsīti saññā saññākkhandho, ekāsīti cetanā saṅkhārakkhandhoti ime cattāro arūpa kkhandhā tebhūmakavasena gayhamānā catuvīsādhikāni tīṇi dhammasatāni hontīti ime ca arūpadhammā chasaṭṭhi ca rūpadhammāti sabbepi samodhānetvā nāmañca rūpañcāti dveva dhammā honti, tato uddhaṁ satto vā jīvo vā natthīti nāmarūpavasena pañca kkhandhe vavatthapetvā tesaṁ paccayaṁ pariyesanto avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kammapaccayā āhārapaccayāti evaṁ paccayaṁ disvā "atītepi imehi paccayehi idaṁ vaṭṭaṁ pavattittha[1], anāgatepi etehi paccayehi pavattissati, etarahipi etehiyeva pavattatīti tīsu kālesu kaṅkhaṁ vitaritvā anukkamena paṭipajjamāno arahattaṁ pāpuṇāti. Evaṁ vitthāratopi chadhātuvasena arahattasampāpakaṁ kammaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Cakkhu phassāyatananti suvaṇṇādīnaṁ suvaṇṇādi-ākaro viya dve cakkhuviññāṇāni dve sampaṭicchanāni tīṇi santīraṇānīti imehi sattahi viññāṇehi sahajātānaṁ sattannaṁ phassānaṁ samuṭṭhānaṭṭhena ākaroti āyatanaṁ. **Sotaṁ phassāyatanan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Mano**

1. Nāmarūpaṁ pavattittha (Syā), nāmarūpaṁ pavattitaṁ (Ka)

phassāyatananti ettha pana dvāvīsati vipākaphassā yojetabbā. Iti hidaṁ chaphassāyatanānaṁ vasena kammaṭṭhānaṁ āgataṁ. Taṁ saṅkhepatopi vitthāratopi kathetabbaṁ. Saṅkhepato tāva—ettha hi purimāni pañca āyatanāni upādārūpaṁ, tesu diṭṭhesu avasesaṁ upādārūpaṁ diṭṭhameva hoti. Chaṭṭhaṁ āyatanaṁ cittaṁ, taṁ viññāṇakkhandho hoti, tena sahajātā vedanādayo sesā tayo arūpakkhandhāti heṭṭhā vuttanayeneva saṅkhe pato ca vitthārato ca arahattasampāpakaṁ kammaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Cakkhunā rūpaṁ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṁ passitvā. **Somanassaṭṭhāniyan**ti somanassassa kāraṇabhūtaṁ. **Upavicaratī**ti tattha manaṁ cārento upavicarati. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca iṭṭhaṁ vā hotu aniṭṭhaṁ vā, yaṁ rūpaṁ disvā somanassaṁ uppajjati, taṁ **somanassaṭṭhāniyaṁ** nāma. Yaṁ disvā domanassaṁ uppajjati, taṁ **domanassaṭṭhāniyaṁ** nāma. Yaṁ disvā upekkhā uppajjati, taṁ **upekkhāṭṭhāniyaṁ** nāmāti veditabbaṁ. **Saddā**dīsupi eseva nayo. Iti idaṁ saṅkhepato kammaṭṭhānaṁ āgataṁ. Taṁ kho panetaṁ saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepatopi vitthāratopi kathetuṁ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne saṅkhepato kathetuṁ na vaṭṭati. Imasmiṁ pana Titthāyatanasutte idaṁ saṅkhepato aṭṭhārasamanopavicāravasena kammaṭṭhānaṁ āgataṁ. Taṁ saṅkhepatopi vitthāratopi kathetuṁ vaṭṭati.

Tattha saṅkhepato tāva—cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo rūpaṁ saddo gandho rasoti imāni nava upādārūpāni, tesu diṭṭhesu sesaṁ upādārūpaṁ diṭṭhameva hoti. Phoṭṭhabbaṁ tīṇi mahābhūtāni, tehi diṭṭhehi catutthaṁ diṭṭhameva hoti. Mano viññāṇakkhandho, tena sahajātā vedanādayo tayo arūpakkhandhāti heṭṭhā vuttanayeneva saṅkhepato ca vitthārato ca arahattasampāpakaṁ kammaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Ariyasaccānīti ariyabhāvakarāni, ariyapaṭividdhāni vā saccāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṁ padaṁ Visuddhimagge[1] pakāsitaṁ. **Channaṁ bhikkhave dhātūnan**ti idaṁ kimatthaṁ āraddhaṁ? Sukhāvabodhanatthaṁ. Yassa hi Tathāgato dvādasapadaṁ paccayāvaṭṭaṁ kathetukāmo hoti, tassa gabbhāvakkanti vaṭṭaṁ dasseti. Gabbhāvakkanti vaṭṭasmiṁ hi dassite kathetumpi sukhaṁ

1. Visuddhi 2. 124 piṭṭhe.

hoti paraṁ avabodhetumpīti sukhāvabodhanatthaṁ idamāraddhanti veditabbaṁ. Tattha **channaṁ dhātūnan**ti heṭṭhā vuttānaṁyeva pathavīdhātu-ādīnaṁ. **Upādāyā**ti paṭicca. Etena paccayamattaṁ dasseti. Idaṁ vuttaṁ hoti "chadhātupaccayā gabbhassāvakkanti hotī"ti. Kassa channaṁ dhātūnaṁ paccayena, kiṁ mātu, udāhu pitūti? Na mātu na pitu, paṭisandhiggaṇhanakasattasseva pana channaṁ dhātūnaṁ paccayena gabbhassāvakkanti nāma hoti. Gabbho ca nāmesa nirayagabbho tiracchānayonigabbho pettivisayagabbho manussagabbho devagabbhoti nānappakāro hoti. Imasmiṁ pana ṭhāne manussagabbho adhippeto. **Avakkanti hotī**ti okkanti nibbatti pātubhāvo hoti, kathaṁ hotīti? Tiṇṇaṁ sannipātena[1]. Vuttañhetaṁ—

> "Tiṇṇaṁ kho pana bhikkhave sannipātā gabbhassāvakkanti hoti. (Katamesaṁ tiṇṇaṁ.)[2] Idha mātāpitaro ca sannipatitā[3] honti, mātā ca na utunī[4] hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito[5] hoti. Neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito hoti, neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Yato ca kho bhikkhave mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti. Evaṁ tiṇṇaṁ sannipātā gabbhassā vakkanti hotī"ti[6].

Okkantiyā sati nāmarūpanti "viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti vuttaṭṭhāne vatthudasakaṁ kāyadasakaṁ bhāvadasakaṁ tayo arūpino khandhāti tettiṁsa dhammā gahitā, imasmiṁ pana "okkantiyā sati nāmarūpan"ti vuttaṭṭhāne viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā gabbhaseyyakānaṁ paṭisandhikkhaṇe catuttiṁsa dhammā gahitāti veditabbā. **Nāmarūpapaccayā saḷāyatanan**ti-ādīhi yatheva okkantiyā sati nāmarūpapātubhāvo dassito, evaṁ nāmarūpe sati saḷāyatanapātubhāvo, saḷāyatane sati phassapātubhāvo, phasse sati vedanāpātubhāvo dassito.

---

1. Sannipātā (Ka)
2. ( ) natthi Pāḷiyaṁ.
3. Na sannipatitā (Sī, Ka)
4. Mātā ca utunī (Sī, Ka)
5. Paccupaṭṭhito (Sī, Ka)
6. Ma 1. 332 piṭṭhe.

Vediyamānassāti ettha vedanaṁ anubhavantopi vediyamānoti vuccati jānantopi. "Vediyāmahaṁ bhante, vediyatīti maṁ saṁgho dhāretū"ti[1] ettha hi anubhavanto vediyamāno nāma, "sukhaṁ vedanaṁ vediyamāno sukhaṁ vedanaṁ vediyāmīti pajānātī"ti[2] ettha jānanto. Idhāpi jānantova adhippeto. **Idaṁ dukkhanti paññapemī**ti evaṁ jānantassa sattassa "idaṁ dukkhaṁ ettakaṁ dukkhaṁ, natthi ito uddhaṁ dukkhan"ti paññapemi bodhemi jānāpemi. **Ayaṁ dukkhasamudayo**ti-ādīsupi eseva nayo.

Tattha dukkhādīsu ayaṁ sanniṭṭhānakathā—ṭhapetvā hi taṇhaṁ tebhūmakā pañcakkhandhā dukkhaṁ nāma, tasseva pabhāvikā pubbataṇhā dukkhasamudayo nāma, tesaṁ dvinnampi saccānaṁ anuppattinirodho dukkhanirodho nāma, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminīpaṭipadā nāma. Iti Bhagavā okkantiyā sati nāmarūpanti kathentopi vediyamānassa jānamānasseva kathesi, nāmarūpapaccayā saḷāyatananti kathentopi, saḷāyatanapaccayā phassoti kathentopi, phassapaccayā vedanāti kathentopi, vediyamānassa kho panāhaṁ bhikkhave idaṁ dukkhanti paññapemīti kathentopi, ayaṁ dukkhasamuda yoti, ayaṁ dukkhanirodhoti, ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti paññapemīti kathentopi vediyamānassa jānamānasseva kathesi.

Idāni tāni paṭipāṭiyā ṭhapitāni saccāni vitthārento **katamañca bhikkhave**ti-ādimāha. Taṁ sabbaṁ sabbākārena Visuddhimagge[3] vitthāritameva. Tattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Ayaṁ pana viseso—tattha "dukkhasamudayaṁ ariyasaccaṁ yāyaṁ taṇhā ponobbhavikā"ti[4] imāya tantiyā āgataṁ, idha "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti paccayākāravasena. Tattha ca dukkhanirodhaṁ ariyasaccaṁ "yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho"ti[5] imāya tantiyā āgataṁ, idha "avijjāyatveva asesavirāganirodhā"ti paccayākāranirodhavasena.

Tattha **asesavirāganirodhā**ti asesavirāgena ca asesanirodhena ca. Ubhayampetaṁ aññamaññavevacanameva. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṁ

1. Vi-Ṭṭha 4. 23 piṭṭhe.
2. Ma 1. 75; Dī 2. 236; Abhi 2. 202 piṭṭhesu.
3. Visuddhi 2. 128 piṭṭhe.
4. Ma 1. 84; Dī 2. 246; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 86; Dī 2. 247; Abhi 2. 108 piṭṭhesu.

anuppattinirodho hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Imehi pana padehi yaṁ āgamma avijjādayo nirujjhanti, atthato taṁ nibbānaṁ dīpitaṁ hoti. Nibbānañhi avijjānirodhotipi saṅkhāranirodhotipi evaṁ tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ nirodhanāmena kathīyati. **Kevalassā**ti sakalassa. **Dukkhakkhandhassā**ti vaṭṭadukkharāsissa. **Nirodho hotī**ti appavatti[1] hoti. Tattha yasmā avijjādīnaṁ nirodho nāma khīṇākāropi vuccati arahattampi nibbā nampi, tasmā idha khīṇākāradassanavasena dvādasasu ṭhānesu arahattaṁ, dvādasasuyeva nibbānaṁ kathitanti veditabbaṁ. **Idaṁ vuccatī**ti ettha nibbānameva sandhāya idanti vuttaṁ. **Aṭṭhaṅgiko**ti na aṭṭhahi aṅgehi vinimutto añño maggo nāma atthi. Yathā pana pañcaṅgikaṁ tūriyanti vutte pañcaṅgamattameva tūriyanti vuttaṁ hoti, evamidhāpi aṭṭha ṅgikamattameva maggo hotīti veditabbo. **Aniggahito**ti na niggahito. Niggaṇhanto hi hāpetvā vā dasseti vaḍḍhetvā vā taṁ parivattetvā vā. Tattha yasmā cattāri ariyasaccāni "na imāni cattāri, dve vā tīṇi vā"ti evaṁ hāpetvāpi "pañca vā cha vā"ti evaṁ vaḍḍhetvāpi "na imāni cattāri ariyasaccāni, aññāneva cattāri ariyasaccānī"ti dassetuṁ na sakkā. Tasmā ayaṁ dhammo aniggahito nāma. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutiye **amātāputtikānī**ti mātā ca putto ca mātāputtaṁ, parittātuṁ samatthabhāvena natthi ettha mātāputtanti amātāputtikāni. **Ya**nti yasmiṁ samaye. **Tattha mātāpi puttaṁ nappaṭilabhatī**ti tasmiṁ aggibhaye uppanne mātāpi puttaṁ passituṁ na labhati, puttopi mātaraṁ passituṁ na labhatīti attho. **Bhayaṁ hotī**ti cittutrāsabhayaṁ hoti. **Aṭavisaṅkopo**ti aṭaviyā saṅkopo. Aṭavīti cettha aṭavivāsino corā veditabbā. Yadā hi te aṭavito janapadaṁ otaritvā gāmanigamarājadhāniyo paharitvā vilumpanti, tadā aṭavi saṅkopo nāma hoti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Cakkasamārūḷhā**ti ettha iriyāpathacakkampi vaṭṭati yānacakkampi. Bhayasmiṁ hi sampatte yesaṁ yānakāni atthi, te attano parikkhārabhaṇḍaṁ tesu āropetvā palāyanti. Yesaṁ

1. Appavattiko (Sī)

natthi, te kājena vā ādāya sīsena vā ukkhipitvā palāyantiyeva. Te cakkasamārūḷhā nāma honti. **Pariyāyantī**ti ito cito ca gacchanti. **Kadācī**ti kismiñcideva kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṁ. **Mātāpi puttaṁ paṭilabhatī**ti āgacchantaṁ vā gacchantaṁ vā ekasmiṁ ṭhāne nilīnaṁ vā passituṁ labhati. **Udakavāhako**ti nadīpūro. **Mātāpi puttaṁ paṭilabhatī**ti kulle vā uḷumpe vā mattikābhājane vā dārukkhaṇḍe vā laggaṁ vuyhamānaṁ passituṁ paṭilabhati, sotthinā vā puna uttaritvā gāme vā araññe vā ṭhitaṁ passituṁ labhatīti.

Evaṁ pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā idāni nippariyāyena dassento **tīṇimānī**ti-ādimāha. Tattha **jarābhayan**ti jaraṁ paṭicca uppajjanakabhayaṁ. Itaresupi eseva nayo. Vuttampi cetaṁ "jaraṁ paṭicca uppajjati bhayaṁ bhayānakaṁ chambhitattaṁ lomahaṁso cetaso utrāso. Byādhiṁ paṭicca, maraṇaṁ paṭicca uppajjati bhayaṁ bhayānakaṁ chambhitattaṁ lomahaṁso cetaso utrāso"ti[1]. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **Kosalesū**ti evaṁnāmake janapade. **Cārikaṁ caramāno**ti addhāna gamanaṁ gacchanto. Cārikā ca nāmesā Bhagavato duvidhā hoti turitacārikā ca aturita cārikā cāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṁ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṁ **turitacārikā** nāma. Sā Mahākassapapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Yaṁ pana gāmanigamapaṭipāṭiyā devasikaṁ yojana-addhayojanavasena[2] piṇḍapātacariyādīhi lokaṁ anuggaṇhantassa gamanaṁ, ayaṁ **aturitacārikā** nāma. Imaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "cārikaṁ caramāno"ti. Vitthārena pana cārikākathā Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyaṁ[3] vuttā. **Brāhmaṇagāmo**ti brāhmaṇānaṁ Samosaraṇagāmopi brāhmaṇagāmoti vuccati brāhmaṇānaṁ bhogagāmopi. Idha Samosaraṇagāmo brāhmaṇagāmoti[4] adhippeto. **Tadavasarī**ti tattha avasari, sampattoti attho. Vihāro panettha aniyāmito. Tasmā tassa avidūre

1. Abhi 2. 381 piṭṭhe.
2. Yojanavasena dviyojanavasena (Syā, Ka)
3. Dī-Ṭṭha 1. 213 piṭṭhe.
4. Brāhmaṇānaṁ vasanagāmo (Sī)

Buddhānaṁ anucchaviko eko vanasaṇḍo atthi[1], Satthā taṁ vanasaṇḍaṁ gatoti veditabbo.

Assosunti suṇiṁsu upalabhiṁsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṁsu. **Kho**ti avadhāraṇatthe, padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena "assosuṁ eva, na tesaṁ koci savanantarāyo ahosī"ti ayamattho veditabbo. Padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva.

Idāni yamatthaṁ assosuṁ, taṁ pakāsetuṁ **samaṇo khalu bho Gotamo**ti-ādi vuttaṁ. Tattha samitapāpattā **samaṇo**ti veditabbo. **Khalū**ti anussavatthe nipāto. **Bho**ti tesaṁ aññamaññaṁ ālapanamattaṁ. **Gotamo**ti Bhagavato gottavasena paridīpanaṁ, tasmā "samaṇo khalu bho Gotamo"ti ettha samaṇo kira bho Gotamagottoti evamattho daṭṭhabbo. **Sakyaputto**ti idaṁ pana Bhagavato uccākulaparidīpanaṁ. **Sakyakulā pabbajito**ti saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṁ, kenaci pārijuññena anabhibhūto aparikkhīṇaṁ yeva taṁ kulaṁ pahāya saddhāya pabbajitoti vuttaṁ hoti. **Taṁ kho panā**ti itthambhūtā khyānatthe upayogavacanaṁ, tassa kho pana bhoto Gotamassāti attho. **Kalyāṇo**ti kalyā ṇaguṇasamannāgato, seṭṭhoti vuttaṁ hoti. **Kittisaddo**ti kittiyeva, thutighoso vā. **Abbhu ggato**ti sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharitvā uggato. Kinti? **Itipi so Bhagavā -pa- Buddho Bhagavā**ti. Tatrāyaṁ padasambandho—so Bhagavā itipi Arahaṁ, itipi Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hoti.

Tattha "ārakattā, arīnaṁ arānañca hatattā, paccayādīnaṁ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi kāraṇehi so Bhagavā Arahanti veditabbo"ti-ādinā[2] nayena mātikaṁ nikkhipitvā sabbāneva etāni padāni Visuddhimagge[3] Buddhānussatiniddese vitthāritānīti tato nesaṁ vitthāro gahetabbo.

---

1. Bhavissati (Sī) 2. Iminā (Sī) 3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

So imaṁ lokanti so bhavaṁ Gotamo imaṁ lokaṁ, idāni vattabbaṁ nidasseti. **Sadevakan**ti saha devehi sadevakaṁ. Evaṁ saha mārena **samārakaṁ**. Saha brahmunā **sabrahmakaṁ.** Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiṁ**. Pajātattā **pajā,** taṁ pajaṁ. Saha devamanussehi **sadevamanussaṁ.** Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ veditabbaṁ, samārakavacanene chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṁ[1], sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ, samitapāpabāhitapāpasamaṇabrahmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṁ, sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṁ. Evamettha tīhi padehi okāsalokena saddhiṁ sattaloko, dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmataggahaṇena rūpībrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammūtidevehi[2] vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā. Porāṇā panāhu—**sadevakan**ti devatāhi saddhiṁ avasesalokaṁ. **Samārakan**ti mārena saddhiṁ avasesalokaṁ. **Sabrahmakan**ti brahmehi saddhiṁ avasesalokaṁ. Evaṁ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādātuṁ **sassamaṇabrāhmaṇiṁ pajaṁ sadevamanussan**ti vuttaṁ. Evaṁ pañcahi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedetīti **saya**nti sāmaṁ, aparaneyyo hutvā. **Abhiññā**ti abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti[3] attho. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṁ katvā, etena anumānādipaṭikkhepo kato. **Pavedetī**ti bodheti ñāpeti pakāseti.

So dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ -pa- pariyosānakalyāṇanti so Bhagavā sattesu kāruññataṁ[4] paṭicca hitvāpi anuttaraṁ vivekasukhaṁ

1. Brahmalokaggahaṇaṁ (Ka)
2. Sammatidevehi (Syā)
3. Sacchikatvāti (Sī)
4. Kāruññaṁ (Syā, Ka)

dhammaṁ deseti. Tañca kho appaṁ vā bahuṁ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti, ādimhipi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā deseti, majjhepi, pariyosānepi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā desetīti vuttaṁ hoti.

Tattha atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṁ, atthi sāsanassa. **Desanāya** tāva catuppadikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjhaṁ nāma, ante eko pariyosānaṁ nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṁ ādi, idamavocāti pariyosānaṁ, ubhinnaṁ antarā majjhaṁ. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyosānaṁ, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva.

Sāsanassa sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetaṁ "ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ, sīlañca suvisuddhaṁ diṭṭhi ca ujukā"ti[1]. "Atthi bhikkhave majjhimā paṭipadā Tathāgatena abhisambuddhā"ti[2] evaṁ vutto pana ariyamaggo majjhaṁ nāma. Phalañceva nibbānañca pariyosānaṁ nāma. "Tasmātiha tvaṁ brāhmaṇa brahmacariyaṁ etaṁ pāraṁ etaṁpariyosānan"ti[3] ettha phalaṁ pariyosānanti vuttaṁ. "Nibbānogadhaṁ hi āvuso Visākha brahmacariyaṁ vussati nibbānaparāyaṇaṁ nibbānapariyosānan"ti[4] ettha nibbānaṁ pariyosānanti vuttaṁ. Idha pana desanāya ādimajjhapariyosānaṁ adhippetaṁ. Bhagavā hi dhammaṁ desento ādimhi sīlaṁ dassetvā majjhe maggaṁ pariyosāne nibbānaṁ dasseti. Tena vuttaṁ "so dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ majjhekalyāṇaṁ pariyosānakalyāṇan"ti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṁ kathento—

> Ādimhi sīlaṁ dasseyya, majjhe maggaṁ vibhāvaye.
> Pariyosānamhi nibbānaṁ, esā kathikasaṇṭhitīti.

Sātthaṁ sabyañjananti yassa hi yāgubhatta-itthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṁ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṁ desanaṁ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṁ desanaṁ deseti. Tasmā "sātthaṁ

---

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 148 piṭṭhe.
3. Etadatthamidaṁ brāhmaṇa brahmacariyaṁ, etaṁsāraṁ etaṁpariyosānanti (Ma 1. 265 piṭṭhe.)
4. Ma 1. 379 piṭṭhe.

desetī"ti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissaṭṭhabyañjanā vā sabbaniggahitabyañjanā vā, tassa damiḷakirātayavanādimilakkhānaṁ bhāsā viya byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana—

"Sithilaṁ dhanitañca dīgharassaṁ,
Lahukaṁ garukañca[1] niggahītaṁ.
Sambandhaṁ vavatthitaṁ vimuttaṁ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo"ti—

evaṁ vuttaṁ dasavidhaṁ byañjanaṁ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṁ deseti. Tasmā "sabyañjanaṁ katvā desetī"ti vuccati. **Kevalaparipuṇṇan**ti ettha **kevalan**ti sakalādhivacanaṁ. **Paripuṇṇan**ti anūnādhikavacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—sakalaparipuṇṇameva deseti, ekadesanāpi aparipuṇṇā natthīti. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṁ. Yo hi "imaṁ dhammadesanaṁ nissāya lābhaṁ vā sakkāraṁ vā labhissāmī"ti deseti, tassa aparisuddhā desanā nāma hoti. Bhagavā pana lokāmisanirapekkho hitapharaṇeneva mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti. Tasmā parisuddhaṁ desetīti vuccati. **Brahmacariyaṁ pakāsetī**ti ettha brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalaṁ sāsanaṁ. Tasmā brahmacariyaṁ pakāsetīti so dhammaṁ deseti ādikalyāṇaṁ -pa- parisuddhaṁ, evaṁ desento ca sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalasāsanabrahmacariyaṁ pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariyan**ti seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṁ cariyaṁ, brahmabhūtānaṁ vā Buddhādīnaṁ cariyanti vuttaṁ hoti.

Sādhu kho panāti sundaraṁ kho pana, atthāvahaṁ sukhāvahanti vuttaṁ hoti. **Tathārūpānaṁ arahatan**ti yathārūpo so bhavaṁ Gotamo, evarūpānaṁ anekehipi kappakoṭisatasahassehi dullabhadassanānaṁ byāmappabhāparikkhittehi asīti-anubyañjana paṭimaṇḍitehi dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇavarehi[2] samākiṇṇamanoramasarīrānaṁ anappakadassanānaṁ atimadhuradhammanigghosānaṁ yathābhūtaguṇādhigamena loke arahantoti laddhasaddānaṁ arahataṁ. **Dassanaṁ hotī**ti pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hoti. Sace pana aṭṭhaṅgasamannāgatena brahmassarena dhammaṁ desentassa ekapadampi sotuṁ labhissāma, sādhutaraṁyeva

1. Garukaṁ lahukañca (Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhe) 2. ...lakkhaṇāvaḷīhi (Ka)

bhavissatīti evaṁ ajjhāsayaṁ katvā. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti sabbakiccāni pahāya tuṭṭhamānasā agamaṁsu. **Añjaliṁ paṇāmetvā**ti ete ubhatopakkhikā[1], te evaṁ cintesuṁ “sace no micchādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā tumhe samaṇaṁ Gotamaṁ vandi tthā’ti, tesaṁ ‘kiṁ añjalikaraṇamattenāpi vanditaṁ hotī’ti vakkhāma. Sace no sammā diṭṭhikā codessanti ‘kasmā Bhagavantaṁ na vanditthā’ti, ‘kiṁ sīsena bhūmiṁ paharante neva vanditaṁ hoti. Nanu añjalikammampi vandanā evā’ti vakkhāmā”ti. **Nāmagottan**ti “bho Gotama ahaṁ asukassa putto Datto nāma Mitto nāma idhāgato”ti vadantā nāmaṁ sāventi nāma. “Bho Gotama ahaṁ Vāseṭṭho nāma Kaccāno nāma idhāgato”ti vadantā gottaṁ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇakulaputtā “parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmā”ti evaṁ akaṁsu. Ye pana **tuṇhībhūtā** nisīdiṁsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā “ekaṁ dve kathāsallāpe karonte vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṁ dve bhikkhā adātuṁ na yuttan”ti tato attānaṁ mocentā tuṇhībhūtā nisīdanti. Andhabālā aññāṇatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍā viya yattha katthaci tuṇhī bhūtā nisīdanti.

Venāgapurikoti venāgapuravāsī. **Etadavocā**ti pādantato paṭṭhāya yāva kesaggā Tathāgatassa sarīraṁ olokento asīti-anubyañjanasamujjalehi dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇehi paṭimaṇḍitaṁ sarīrā nikkhamitvā samantato asītihatthappadesaṁ ajjhottharitvā ṭhitāhi chabbaṇṇāhi ghanabuddharaṁsīhi samparivāritaṁ Tathāgatassa sarīraṁ disvā sañjātavimhayo vaṇṇaṁ bhaṇanto etaṁ “acchariyaṁ bho Gotamā”ti-ādivacanaṁ avoca.

Tattha **yāvañcidan**ti adhimattappamāṇaparicchedavacanametaṁ. Tassa vippasannapadena saddhiṁ sambandho. Yāvañca vippasannāni adhimattavippasannānīti attho. **Indriyānī**ti cakkhādīni cha indriyāni. Tassa hi pañcannaṁ indriyānaṁ patiṭṭhitokāsassa vippasannataṁ disvā tesaṁ vippasannatā pākaṭā ahosi. Yasmā pana sā mane vippasanne yeva hoti, avippasannacittānañhi indriyappasādo nāma natthi, tasmāssa manindriyappasādopi pākaṭo ahosi. Taṁ esa

1. Ettha ye ubhayapakkhikā (Ka)

vippasannataṁ gahetvā "vippasannāni indriyānī"ti āha. **Parisuddho**ti nimmalo. **Pariyodāto**ti pabhassaro. **Sāradaṁ badarapaṇḍun**ti saradakāle jātaṁ nātisuparipakkaṁ badaraṁ. Tañhi parisuddhañceva hoti pariyodātañca. **Tālapakkan**ti suparipakkatālaphalaṁ. **Sampati bandhanā pamuttan**ti[1] taṁkhaṇaññeva bandhanā pamuttaṁ. Tassa hi bandhana mūlaṁ apanetvā paramukhaṁ[2] katvā phalake ṭhapitassa caturaṅgulamattaṁ ṭhānaṁ olokentānaṁ parisuddhaṁ pariyodātaṁ hutvā khāyati. Taṁ sandhāyevamāha. **Nekkhaṁ jambonadan**ti surattavaṇṇassa[3] jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikā. **Dakkha kammāraputtasuparikammakatan**ti dakkhena suvaṇṇakāraputtena suṭṭhu katapari kammaṁ. **Ukkāmukhe sukusalasampahaṭṭhan**ti suvaṇṇakāra-uddhane pacitvā sukusalena suvaṇṇakārena ghaṭṭanaparimajjanapahaṁsanena suṭṭhu pahaṭṭhaṁ suparimadditanti attho. **Paṇḍukambale nikkhittan**ti agginā pacitvā dīpidāṭhāya ghaṁsitvā gerukaparikammaṁ katvā rattakambale ṭhapitaṁ. **Bhāsate**ti sañjāta-obhāsatāya bhāsate. **Tapate**ti andhakāraviddhaṁsanatāya tapate. **Virocatī**ti vijjotamānaṁ hutvā virocati, sobhatīti attho.

Uccāsayanamahāsayanānīti ettha atikkantappamāṇaṁ uccāsayanaṁ nāma, āyatavitthataṁ akappiyabhaṇḍaṁ mahāsayanaṁ nāma. Idāni tāni dassento **seyyathidaṁ, āsandī**ti-ādimāha. Tattha **āsandī**ti atikkantappamāṇaṁ āsanaṁ. **Pallaṅko**ti pādesu vāḷarūpāni ṭhapetvā kato. **Gonako**ti dīghalomako mahākojavo. Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomāni. **Cittako**ti vānacittaṁ uṇṇāmayattharaṇaṁ. **Paṭikā**ti uṇṇāmayo setattha rako. **Paṭalikā**ti ghanapuppho uṇṇāmayattharako, yo āmalakapaṭṭotipi vuccati. **Tūlikā**ti tiṇṇaṁ tūlānaṁ aññatarapuṇṇā tūlikā. **Vikatikā**ti sīhabyagghādirūpavicitro uṇṇāmayattharako. **Uddalomī**ti ubhatodasaṁ uṇṇāmayattharaṇaṁ. Keci ekato uggatapupphanti vadanti. **Ekantalomī**ti ekatodasaṁ uṇṇāmayattharaṇaṁ. Keci ubhato uggatapupphanti vadanti. **Kaṭṭissan**ti ratanaparisibbitaṁ koseyyakaṭṭissamayaṁ paccattharaṇaṁ. **Kose yyan**ti ratanaparisibbitameva kosiyasuttamayaṁ paccattharaṇaṁ. **Kuttakan**ti soḷasannaṁ nāṭakitthīnaṁ ṭhatvā naccanayoggaṁ uṇṇāmayattharaṇaṁ. **Hatthattharā**dayo hatthipiṭṭhādīsu attharaṇaka-attharakā

1. Muttanti (Sī, Ka)
2. Parammukhaṁ (Syā), parimukhaṁ (Ka)
3. Rattasuvaṇṇassa (Sī)

ceva hatthirūpādīni dassetvā kata-attharakā ca. **Ajinappaveṇī**ti ajinacammehi mañcappamāṇena sibbitvā katappaveṇī. Sesaṁ heṭṭhā vuttatthameva.

Nikāmalābhīti atikāmalābhī[1] icchiticchitalābhī. **Akicchalābhī**ti adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī mahantalābhī, uḷāruḷārāneva labhati[2] maññeti sandhāya vadati. Ayaṁ kira brāhmaṇo sayanagaruko, so Bhagavato vippasannindriyāditaṁ disvā "addhā esa evarūpesu uccāsayanamahāsayanesu nisīdati ceva nipajjati ca. Tenassa vippasannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto"ti maññamāno imaṁ senāsanavaṇṇaṁ kathesi.

Laddhā ca pana na kappantīti ettha kiñci kiñci kappati. Suddhakoseyyañhi mañcepi attharituṁ vaṭṭati, gonakādayo ca bhūmattharaṇaparibhogena, āsandiyā[3] pāde chinditvā, pallaṅkassa vāḷe bhinditvā, tūlikaṁ vijaṭetvā "bimbohanañca kātun"ti[4] vacanato imānipi ekena vidhānena kappanti. Akappiyaṁ pana upādāya sabbāneva na kappantīti vuttāni.

Vanantaññeva pavisāmīti[5] araññaṁyeva pavisāmi. **Yadevā**ti yāniyeva. **Pallaṅkaṁ ābhujitvā**ti samantato ūrubaddhāsanaṁ bandhitvā. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādento ujuṁ kāyaṁ ṭhapetvā. **Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṁ satiṁ ṭhapetvā, pariggahitaniyyānaṁ vā katvāti attho. Vuttañhetaṁ "parīti pariggahaṭṭho. Mukhanti niyyānaṭṭho. Satīti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti[6]. **Upasampajja viharāmī**ti paṭilabhitvā paccakkhaṁ katvā viharāmi. **Evaṁbhūto**ti evaṁ paṭhamajjhānā dīsu aññatarasamaṅgī hutvā. **Dibbo me eso tasmiṁ samaye caṅkamo hotī**ti cattāri hi rūpajjhānāni samāpajjitvā caṅkamantassa caṅkamo dibbacaṅkamo nāma hoti, samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassāpi caṅkamo dibbacaṅkamoyeva. Ṭhānādīsupi eseva nayo. Tathā itaresu dvīsu vihāresu.

---

1. Kāmalābhī (Sī), yathākāmalābhī (Dī-Ṭṭha 3. 81 piṭṭhe)
2. Lābhīti (Ka)
3. Āsandiyo (Sī, Syā)
4. Vī 4. 295 piṭṭhe.
5. Pacārayāmīti (Sī, Syā)
6. Khu 9. 174 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

So evaṁ pajānāmi "rāgo me pahīno"ti Mahābodhipallaṅke arahattamaggena pahīnarāgameva dassento "so evaṁ pajānāmi rāgo me pahīno"ti āha. Sesapadesupi eseva nayo. Iminā pana kiṁ kathitaṁ hotīti? Paccavekkhaṇā kathitā, paccavekkhaṇāya phalasamāpatti kathitā. Phalasamāpattiñhi samāpannassapi samāpattito vuṭṭhitassapi caṅkamā dayo ariyacaṅkamādayo honti. Sesamettha uttānatthamevāti.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe **Rājagahe**ti evaṁnāmake nagare. **Gijjhakūṭe pabbate**ti gijjhasadisānissa kūṭāni, gijjhā vā tassa kūṭesu vasantīti Gijjhakūṭo, tasmiṁ Gijjhakūṭe pabbate. Ete nassa Rājagahaṁ gocaragāmaṁ katvā viharantassa vacanaṭṭhānaṁ dassitaṁ. Gijjhakūṭasmiñhi Tathāgataṁ uddissa vihāro kārito, Gijjhakūṭavihārotvevassa nāmaṁ. Tatthāyaṁ tasmiṁ samaye viharatīti. **Sarabho nāma paribbājako acirapakkanto hotī**ti Sarabhoti evaṁnāmako paribbājako imasmiṁ sāsane pabbajitvā nacirasseva pakkanto hoti, adhunā vibbhantoti attho. Sammāsambuddhe hi loke uppanne titthiyā naṭṭhalābhasakkārā ahesuṁ, tiṇṇaṁ ratanānaṁ mahālābhasakkāro uppajji. Yathāha—

> "Tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajja parikkhārānaṁ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajja parikkhārānan"ti[1].

Te evaṁ parihīnalābhasakkārā pañcasatamattā ekasmiṁ paribbājakārāme sannipatitvā sammantayiṁsu "bho mayaṁ samaṇassa Gotamassa upannakālato paṭṭhāya hatalābhasakkārā jātā, samaṇassa Gotamassa sāvakānañcassa ekaṁ avaṇṇaṁ upadhāretha, avaṇṇaṁ pattharitvā

---

1. Khu 1. 89; Saṁ 1. 340 piṭṭhesu.

etassa sāsanaṁ garahitvā amhākaṁ lābhasakkāraṁ uppādessāmā"ti. Te vajjaṁ olokentā "tīsu dvāresu ājīve cāti catūsupi ṭhānesu samaṇassa Gotamassa vajjaṁ passituṁ na sakkā, imāni cattāri ṭhānāni muñcitvā aññattha olokethā"ti āhaṁsu. Atha nesaṁ antare eko evamāha "ahaṁ aññaṁ na passāmi, ime anvaḍḍhamāsaṁ sannipatitvā dvāravātapānāni pidhāya sāmaṇerānampi pavesanaṁ na denti. Jīvitasadisāpi upaṭṭhākā daṭṭhuṁ na labhanti, āvaṭṭanimāyaṁ osāretvā osāretvā janaṁ āvaṭṭetvā āvaṭṭetvā khādanti. Sace taṁ mayaṁ[1] āharituṁ sakkhissāma, evaṁ no lābhasakkāra-uḷāro[2] bhavissatī"ti. Aparopi evameva vadanto uṭṭhāsi. Sabbe ekavādā ahesuṁ. Tato āhaṁsu "yo taṁ āharituṁ sakkhissati, taṁ mayaṁ amhākaṁ samaye jeṭṭhakaṁ karissāmā"ti.

Tato koṭito paṭṭhāya "tvaṁ sakkhissasi, tvaṁ sakkhissasī"ti pucchitvā "ahaṁ na sakkhissāmi, ahaṁ na sakkhissāmī"ti bahūhi vutte Sarabhaṁ pucchiṁsu "tvaṁ sakkhissasi ācariyā"ti. So āha "āgaru etaṁ āharituṁ, sace tumhe attano kathāya ṭhatvā maṁ jeṭṭhakaṁ karissathā"ti. Agaru etamācariya āhara, tvaṁ katoyevāsi amhehi jeṭṭhakoti. So āha "taṁ āharantena thenetvā vā vilumpitvā vā āharituṁ na sakkā, samaṇassa pana Gotamassa sāvakasadisena hutvā tassa sāvake vanditvā vattapaṭivattaṁ katvā tesaṁ patte bhattaṁ bhuñjitvā āharituṁ sakkā. Ruccati vo etassa ettakassa kiriyā"ti[3]. Yaṁkiñci katvā āharitvā ca no dehīti. Tena hi maṁ disvā apassantā viya bhaveyyāthāti paribbā jakānaṁ saññaṁ datvā dutiyadivase pātova uṭṭhāya Gijjhakūṭamahāvihāraṁ gantvā diṭṭha diṭṭhānaṁ bhikkhūnaṁ pañcapatiṭṭhitena pāde vandi. Bhikkhū āhaṁsu "aññe paribbā jakā caṇḍā pharusā, ayaṁ pana saddho bhavissati pasanno"ti. Bhante tumhe ñatvā yutta ṭṭhānasmiṁyeva pabbajitā, mayaṁ pana anupadhāretvā atittheneva pakkhantā aniyyānika magge vicarāmāti. So evaṁ vatvā diṭṭhe diṭṭhe bhikkhū punappunaṁ vandati, nhānoda kādīni paṭiyādeti, dantakaṭṭhaṁ kappiyaṁ karoti, pāde dhovati makkheti, atirekabhattaṁ labhitvā bhuñjati.

---

1. Taṁ māyaṁ (Sī, Syā) 2. Lābhasakkāro (Sī, Syā) 3. Kiriyāyāti (Sī)

Taṁ iminā nīhārena vasantaṁ eko mahāthero disvā "paribbājaka tvaṁ saddho pasanno, kiṁ na pabbajasī"ti. Ko maṁ bhante pabbājessati. Mayañhi cirakālaṁ bhadantānaṁ paccatthikā hutvā vicarimhāti. Thero "sace tvaṁ pabbajitukāmo, ahaṁ taṁ pabbājessāmī"ti vatvā pabbājesi. So pabbajitakālato paṭṭhāya nirantaraṁ vattapaṭivattamakāsi. Atha naṁ thero vatte pasīditvā nacirasseva upasampādesi. So uposathadivase bhikkhūhi saddhiṁ uposathaggaṁ pavisitvā bhikkhū mahantena ussāhena pātimokkhaṁ paggaṇhante disvā "iminā nīhārena osāretvā osāretvā lokaṁ khādanti, katipāhena harissāmī"ti cintesi. So pariveṇaṁ gantvā upajjhāyaṁ vanditvā "bhante konāmo ayaṁ dhammo"ti pucchi. Pātimokkho nāma āvusoti. Uttamadhammo esa bhante bhavissatīti. Āma āvuso, sakalasāsanadhāraṇī ayaṁ sikkhāti. Bhante sace esa sikkhādhammo uttamo, imameva paṭhamaṁ gaṇhāmīti. Gaṇhāvusoti thero sampaṭicchi[1]. So gaṇhanto paribbā jake passitvā "kīdisaṁ ācariyā"ti pucchito "āvuso mā cintayittha, katipāhena āharissā mī"ti vatvā nacirasseva uggaṇhitvā upajjhāyaṁ āha "ettakameva bhante udāhu aññampi atthī"ti. Ettakameva āvusoti.

So punadivase yathānivatthapārutova gahitanīhāreneva pattaṁ gahetvā Gijjhakūṭā nikkhamma paribbājakārāmaṁ agamāsi. Paribbājakā disvā "kīdisaṁ ācariyā, nāsakkhittha maññe āvaṭṭanimāyaṁ āharitun"ti taṁ parivārayiṁsu. Mā cintayittha āvuso, āhaṭā me āvaṭṭanimāyā, ito paṭṭhāya amhākaṁ lābhasakkāro mahā bhavissati. Tumhe aññamaññaṁ samaggā hotha, mā vivādaṁ akatthāti. Sace te ācariya suggahitā[2], amhepi naṁ vācehīti. So ādito paṭṭhāya pātimokkhaṁ osāresi. Atha te sabbepi "etha bho nagare vicarantā samaṇassa Gotamassa avaṇṇaṁ kathessāmā"ti anugghāṭitesuyeva nagaradvāresu dvārasamīpaṁ gantvā vivaṭena dvārena sabbapaṭhamaṁ pavisiṁsu. Evaṁ saliṅgeneva apakkantaṁ taṁ paribbājakaṁ sandhāya "Sarabho nāma paribbājako acirapakkanto hotī"ti vuttaṁ.

---

1. Paṭṭhapesi (Syā, Ka) 2. Suggahito (Sī, Syā)

Taṁdivasaṁ pana Bhagavā paccūsasamaye lokaṁ olokento idaṁ addasa "ajja Sarabho paribbājako nagare vicaritvā pakāsanīyakammaṁ karissati, tiṇṇaṁ ratanānaṁ avaṇṇaṁ kathento visaṁ siñcitvā paribbājakārāmaṁ gamissati, ahampi tattheva gamissāmi, catassopi parisā tattheva osarissanti. Tasmiṁ samāgame caturāsīti pāṇasahassāni amatapānaṁ pivissantī"ti. Tato "tassa okāso hotu, yathāruciyā avaṇṇaṁ pattharatū"ti cintetvā Ānandattheraṁ āmantesi "Ānanda aṭṭhārasasu mahāvihāresu bhikkhusaṁghassa mayā saddhiṁyeva piṇḍāya carituṁ ārocehī"ti. Thero tathā akāsi. Bhikkhū pattacīvaramādāya Satthārameva parivārayiṁsu. Satthā bhikkhusaṁghaṁ ādāya dvāragāmasamīpeyeva piṇḍāya cari. Sarabhopi paribbājakehi saddhiṁ nagaraṁ paviṭṭho tattha tattha parisamajjhe rājadvāravīthicatukkādīsu ca gantvā[1] "aññāto mayā samaṇānaṁ Sakyaputtiyānaṁ dhammo"ti-ādīni abhāsi. Taṁ sandhāya **so Rājagahe parisati evaṁ vācaṁ bhāsatī**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **aññāto**ti ñāto avabuddho, pākaṭaṁ katvā uggahitoti dīpeti. **Aññāyā**ti jānitvā. **Apakkanto**ti saliṅgeneva apakkanto. Sace hi samaṇassa Gotamassa sāsane koci sāro abhavissa, nāhaṁ apakkamissaṁ. Tassa pana sāsanaṁ asāraṁ nissāraṁ, āvaṭṭanimāyaṁ osāretvā samaṇā lokaṁ khādantīti etamatthaṁ dīpento evamāha.

Atha kho sambahulā bhikkhūti atha evaṁ tasmiṁ paribbājake bhāsamāne araññavāsino pañcasatā bhikkhū "asukaṭṭhānaṁ nāma Satthā piṇḍāya carituṁ gato"ti ajānantā bhikkhācāravelāyaṁ Rājagahaṁ piṇḍāya pavisiṁsu. Te sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Assosun**ti suṇiṁsu. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti "imaṁ kāraṇaṁ Dasabalassa ārocessāmā"ti upasaṅkamiṁsu.

Sippinikātīranti **sippinikā**ti[2] evaṁnāmikāya nadiyā tīraṁ. **Adhivāse**si **Bhagavā tuṇhībhāvenā**ti kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā abbhantare khantiṁ dhāretvā[3] citteneva adhivāsesīti attho. Evaṁ adhivāsetvā puna[4] cintesi "kiṁ nu kho ajja mayā Sarabhassa vādaṁ madditum gacchantena ekakena

1. Ṭhatvā (Sī) 2. Sappinikāti (Sī) 3. Cāretvā (Sī, Syā) 4. Pana (Sī)

gantabbaṁ, udāhu bhikkhusaṁghaparivutenā”ti. Athassa etadahosi—sacāhaṁ bhikkhusaṁghaparivuto gamissāmi, mahājano evaṁ cintessati “samaṇo Gotamo vāduppattiṭṭhānaṁ gacchanto pakkhaṁ ukkhipitvā gantvā parisabalena uppannaṁ vādaṁ maddati, paravādīnaṁ sīsaṁ ukkhipituṁ na detī”ti. Na kho pana mayhaṁ uppanne vāde paraṁ gahetvā maddanakiccaṁ atthi, ahameva gantvā maddissāmi. Anacchariyaṁ cetaṁ yvāhaṁ[1] idāni Buddhabhūto attano uppannaṁ vādaṁ maddeyyaṁ[2], cariyaṁ caraṇakāle ahetukapaṭisandhiyaṁ nibbattenāpi hi mayā vahitabbaṁ dhuraṁ añño vahituṁ samattho nāma nāhosi. Imassa panatthassa sādhanatthaṁ—

> “Yato yato garu dhuraṁ, yato gambhīravattanī.
> Tadāssu kaṇhaṁ yuñjenti[3], svāssu taṁ vahate dhuran”ti[4]—

idaṁ Kaṇhajātakaṁ āharitabbaṁ. Atīte kira eko satthavāho ekissā mahallikāya gehe nivāsaṁ gaṇhi. Athassa ekissā dhenuyā rattibhāgasamanantare gabbhavuṭṭhānaṁ ahosi. Sā ekaṁ vacchakaṁ vijāyi. Mahallikāya vacchakaṁ diṭṭhakālato paṭṭhāya puttasineho udapādi. Punadivase satthavāhaputto “tava gehavetanaṁ gaṇhāhī”ti āha. Mahallikā “mayhaṁ aññena kiccaṁ na atthi, imameva vacchakaṁ dehī”ti āha. Gaṇha ammāti. Sā taṁ gaṇhitvā khīraṁ pāyetvā yāgubhattatiṇādīni dadamānā posesi. So vuddhimanvāya paripuṇṇarūpo balavīriyasampanno ahosi sampannācāro, Kāḷako nāma nāmena. Athe kassa satthavāhassa pañcahi sakaṭasatehi āgacchantassa udakabhinnaṭṭhāne sakaṭacakkaṁ laggi. So dasapi vīsampi tiṁsampi yojetvā nīharāpetuṁ asakkonto Kāḷakaṁ upasaṅkamitvā āha “tāta tava vetanaṁ dassāmi, sakaṭaṁ me ukkhipitvā dehī”ti. Evañca pana vatvā taṁ ādāya “añño iminā saddhiṁ dhuraṁ vahituṁ samattho natthī”ti dhurasakaṭe[5] yottaṁ bandhitvā taṁ ekakaṁyeva yojesi. So taṁ sakaṭaṁ ukkhipitvā thale patiṭṭhā petvā eteneva nīhārena[6] pañca sakaṭasatāni nīhari. So sabbapacchimasakaṭaṁ nīharitvā mociyamāno “sun”ti katvā sīsaṁ ukkhipi.

---

1. Svāhaṁ (Sī) 2. Maddeyya (Ka) 3. Yojenti (Syā)
4. Khu 5. 7 piṭṭhe Jātake. 5. Dhurasakaṭacchidde (Ka) 6. Niyāmena (Sī)

Satthavāho "ayaṁ ettakāni sakaṭāni ukkhipanto evaṁ na akāsi, vetanatthaṁ maññe karotī"ti sakaṭagaṇanāya kahāpaṇe gahetvā pañcasatabhaṇḍikaṁ tassa gīvāya bandhāpesi[1]. So aññesaṁ attano santikaṁ allīyituṁ adento ujukaṁ gehameva agamāsi. Mahallikā disvā mocetvā kahāpaṇabhāvaṁ ñatvā "kasmā putta evamakāsi, mā tvaṁ 'mayā kammaṁ katvā ābhatena ayaṁ jīvissatī'ti saññamakāsī"ti vatvā goṇaṁ uṇhodakena nhāpetvā telena abbhañjitvā "ito paṭṭhāya puna mā evamakāsī"ti ovadi. Evaṁ Satthā "cariyaṁ caraṇakāle ahetukapaṭisandhiyaṁ nibbattenāpi hi mayā vahitabbadhuraṁ añño vahituṁ samattho nāma nāhosī"ti cintetvā ekakova agamāsi. Taṁ dassetuṁ **atha kho Bhagavā sāyanhasamayaṁ paṭisallānā vuṭṭhito**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **paṭisallānā**ti puthuttārammaṇehi cittaṁ paṭisaṁharitvā sallānato, phala samāpattitoti attho. **Tenupasaṅkamī**ti paribbājakesu sakalanagare pakāsanīyakammaṁ katvā nagarā nikkhamma paribbājakārāme sannipatitvā "sace āvuso sarabha samaṇo Gotamo āgamissati, kiṁ karissasī"ti. Samaṇe Gotame ekaṁ karonte ahaṁ dve karissāmi, dve karonte cattāri, cattāri karonte pañca, pañca karonte dasa, dasa karonte vīsati[2], vīsati karonte tiṁsaṁ, tiṁsaṁ karonte cattālīsaṁ, cattālīsaṁ karonte paññāsaṁ, paññāsaṁ karonte sataṁ, sataṁ karonte sahassaṁ karissāmīti evaṁ aññamaññaṁ sīhanādakathaṁ samuṭṭhāpetvā nisinnesu upasaṅkami.

Upasaṅkamanto pana yasmā paribbājakārāmassa nagaramajjheneva maggo, tasmā surattadupaṭṭaṁ nivāsetvā Sugatamahācīvaraṁ pārupitvā vissaṭṭhabalo rājā viya ekakova nagaramajjhena agamāsi. Micchādiṭṭhikā disvā "paribbājakā samaṇassa Gotamassa pakāsanīyakammaṁ karontā avaṇṇaṁ pattharimsu, so ete anuvattitvā saññāpetuṁ gacchati maññe"ti anubandhiṁsu. Sammādiṭṭhikāpi "Sammāsambuddho pattacīvaraṁ ādāya ekakova nikkhanto, ajja Sarabhena saddhiṁ mahādhammasaṅgāmo bhavissati. Mayampi tasmiṁ samāgame kāyasakkhino bhavissāmā"ti anubandhiṁsu. Satthā passantasseva mahājanassa paribbājakārāmaṁ upasaṅkami.

---

1. Ṭhapesi (Ka) 2. Vīsatiṁ (Sī)

Paribbājakā rukkhānaṁ khandhaviṭapasākhantarehi samuggacchantā chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo disvā "aññadā evarūpo obhāso nāma natthi, kiṁ nu kho etan"ti ulloketvā "samaṇo Gotamo āgacchatī"ti āhaṁsu. Taṁ sutvāva Sarabho jāṇukantare sīsaṁ ṭhapetvā adhomukho nisīdi. Evaṁ tasmiṁ samaye Bhagavā taṁ ārāmaṁ upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Tathāgato hi jambudīpatale aggakule jātattā aggāsanārahotissa sabbattha āsanaṁ paññattameva hoti. Evaṁ paññatte mahārahe Buddhāsane nisīdi.

Te paribbājakā Sarabhaṁ paribbājakaṁ etadavocunti Sammāsambuddhe kira Sarabhena saddhiṁ ettakaṁ kathenteyeva bhikkhusaṁgho Satthu padānupadiko hutvā paribbājakārāmaṁ sampāpuṇi, catassopi parisā paribbājakārāmeyeva osariṁsu. Tato te paribbājakā "acchariyaṁ samaṇassa Gotamassa kammaṁ, sakalanagaraṁ vicaritvā avaṇṇaṁ pattharitvā pakāsanīyakammaṁ katvā āgatānaṁ verīnaṁ paṭisattūnaṁ paccāmittānaṁ santikaṁ āgantvā thokampi viggāhikakathaṁ na kathesi, āgatakālato paṭṭhāya satapākatelena makkhento viya amatapānaṁ pāyento viya madhurakathaṁ kathetī"ti sabbepi Sammāsambuddhaṁ anuvattantā etadavocuṁ.

Yāceyyāsīti āyāceyyāsi pattheyyāsi piheyyāsi. **Tuṇhībhūto**ti tuṇhībhāvaṁ upagato. **Maṅkubhūto**ti nittejataṁ āpanno. **Pattakkhandho**ti onatagīvo. **Adhomukho**ti heṭṭhāmukho. **Sammāsambuddhassa te paṭijānato**ti "ahaṁ Sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhā"ti evaṁ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhā**ti ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatthā**ti tesu anabhisambuddhāti evaṁ dassitadhammesu. **Aññena vā aññaṁ paṭicarissatī**ti aññena vā vacanena aññaṁ vacanaṁ paṭicchādessati, aññaṁ pucchito aññaṁ kathessatīti adhippāyo[1]. **Bahiddhā kathaṁ apanāmessatī**ti bahiddhā aññaṁ āgantukakathaṁ āharanto purimakathaṁ apanāmessati. **Appaccayan**ti anabhiraddhiṁ atuṭṭhākāraṁ. **Pātukarissatī**ti pākaṭaṁ karissati. Ettha ca appaccayena domanassaṁ vuttaṁ, purimehi dvīhi mandabalavabhedo kodhoyeva.

---

1. Attho (Sī, Syā)

Evaṁ Bhagavā paṭhamavesārajjena sīhanādaṁ naditvā puna dutiyādīhi nadanto **yo kho maṁ paribbājakā**ti-ādimāha. Tattha **yassa kho pana te atthāya dhammo desito**ti yassa maggassa vā phalassa vā atthāya tayā catusaccadhammo desito. **So na niyyātī**ti so dhammo na niyyāti na niggacchati, na taṁ atthaṁ sādhetīti vuttaṁ hoti. **Takkarassā**ti yo naṁ karoti, tassa paṭipattipūrakassa puggalassāti attho. **Sammā dukkhakkhayāyā**ti hetunā nayena kāraṇena sakalassa vaṭṭadukkhassa khayāya. Atha vā **yassa kho pana te atthāya dhammo desito**ti yassa te atthāya dhammo desito, seyyathidaṁ? Rāgapaṭighātatthāya asubhakammaṭṭhānaṁ, dosapaṭighātatthāya mettābhāvanā, mohapaṭi ghātatthāya pañca dhammā, vitakkupacchedāya ānāpānassati. **So na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā**ti so dhammo yo naṁ yathādesitaṁ karoti, tassa takkarassa sammā hetunā nayena kāraṇena vaṭṭadukkhakkhayāya na niyyāti na niggacchati, taṁ atthaṁ na sādhetīti ayamettha attho. **Seyyathāpi Sarabho paribbājako**ti yathā ayaṁ Sarabho paribbājako pajjhāyanto appaṭibhāno nisinno, evaṁ nisīdissatīti.

Evaṁ tīhi padehi sīhanādaṁ naditvā desanaṁ nivattentasseva[1] Tathāgatassa tasmiṁ ṭhāne sannipatitā caturāsītipāṇasahassaparimāṇā parisā amatapānaṁ pivi, Satthā parisāya amatapānassa pītabhāvaṁ ñatvā vehāsaṁ abbhuggantvā pakkāmi. Tamatthaṁ dassetuṁ **atha kho Bhagavā**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sīhanādan**ti seṭṭhanādaṁ abhītanādaṁ appaṭinādaṁ. **Vehāsaṁ pakkāmī**ti abhiññāpādakaṁ catutthajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena ākāsaṁ pakkhandi. Evaṁ pakkhando ca pana taṁkhaṇaññeva Gijjhakūṭamahāvihāre patiṭṭhāsi.

Vācāya sannitodakenāti vacanapatodena. **Sañjambharimakaṁsū**ti sambharitaṁ nirantaraphuṭaṁ akaṁsu, upari[2] vijjhiṁsūti vuttaṁ hoti. **Brahārañña**eti mahāraññe. **Sīha nādaṁ nadissāmī**ti sīhassa nadato ākāraṁ disvā "ayampi tiracchānagato, ahampi, imassa cattāro pādā, mayhampi, ahampi evameva sīhanādaṁ nadissāmī"ti cintesi. So sīhassa sammukhā udituṁ

---

1. Nibbaṭṭantasseva nibbaṭṭantasseva (Sī), nivaṭṭentasseva (Syā) 2. Upari upari (Sī)

asakkonto tasmiṁ gocarāya pakkante ekako nadituṁ ārabhi. Athassa siṅgālasaddoyeva nicchari. Tena vuttaṁ **siṅgālakaṁyeva nadatī**ti. **Bheraṇḍakan**ti tasseva vevacanaṁ. Apica bhinnassaraṁ amanāpasaddaṁ nadatīti vuttaṁ hoti. **Evameva kho tvan**ti iminā opammena paribbājakā Tathāgataṁ sīhasadisaṁ katvā sarabhaṁ siṅgālasadisaṁ akaṁsu. **Ambukasañcarī**ti[1] khuddakakukkuṭikā. **Purisakaravitaṁ**[2] **ravissāmī**ti mahākukkuṭaṁ ravantaṁ disvā "imassapi dve pādā dve pakkhā, mayhampi tatheva, ahampi evarūpaṁ ravitaṁ ravissāmī"ti sā tassa sammukhā ravituṁ asakkontī tasmiṁ pakkante ravamānā kukkuṭikāravaṁyeva ravi. Tena vuttaṁ **ambukasañcariravitaṁyeva ravatī**ti. **Usabho**ti goṇo. **Suññāyā**ti tucchāya jeṭṭhakavasabhehi virahitāya. **Gambhīraṁ naditabbaṁ maññatī**ti jeṭṭhakavasabhassa nādasadisaṁ gambhīranādaṁ naditabbaṁ maññati. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame **Kālāmānaṁ nigamo**ti Kālāmā nāma khattiyā, tesaṁ nigamo. **Kesamuttiyā**ti Kesamuttanigamavāsino. **Upasaṅkamiṁsū**ti sappinavanītādibhesajjāni ceva aṭṭhavidhapānakāni ca gāhāpetvā upasaṅkamiṁsu. **Sakaṁyeva vādaṁ dīpentī**ti attano yeva laddhiṁ kathenti. **Jotentī**ti pakāsenti. **Khuṁsentī**ti ghaṭṭanti. **Vambhentī**ti avajānanti. **Paribhavantī**ti lāmakaṁ karonti. **Omakkhiṁ**[3] **karontī**ti ukkhittakaṁ[4] karonti, ukkhipitvā chaḍḍenti. **Aparepi bhante**ti so kira aṭavimukhe gāmo, tasmā tattha aṭaviṁ atikkantā ca atikkamitukāmā ca vāsaṁ kappenti. Tesupi paṭhamaṁ āgatā attano laddhiṁ dīpetvā pakkamiṁsu, pacchā āgatā "kiṁ te jānanti, amhākaṁ antevāsikā te, amhākaṁ santike kiñci kiñci sippaṁ uggaṇhiṁsū"ti attano laddhiṁ dīpetvā pakka miṁsu. Kālāmā ekaladdhiyampi saṇṭhahituṁ na sakkhiṁsu. Te etamatthaṁ dīpetvā Bhagavato evamārocetvā **tesaṁ no bhante**ti-ādimāhaṁsu. Tattha **hoteva kaṅkhā**ti hotiyeva kaṅkhā. **Vicikicchā**ti tasseva vevacanaṁ. **Alan**ti yuttaṁ.

---

1. Ambakamaddarīti (Sī), ambakapaccarīti (Syā)
2. Phussakaravitaṁ (Sī), pussakaravikaṁ (Syā)
3. Opapakkhiṁ (Sī, Syā)
4. Upakkhittakaṁ (Sī, Syā)

Mā anussavenāti anussavakathāyapi[1] mā gaṇhittha. **Mā paramparāyā**ti paramparakathāyapi mā gaṇhittha. **Mā itikirāyā**ti evaṁ kira etanti mā gaṇhittha. **Mā piṭakasampadānenā**ti amhākaṁ piṭakatantiyā saddhiṁ sametīti mā gaṇhittha. **Mā takkahetū**ti takkaggāhenapi mā gaṇhittha. **Mā nayahetū**ti nayaggāhenapi mā gaṇhittha. **Mā ākāra parivitakkenā**ti sundaramidaṁ kāraṇanti evaṁ kāraṇaparivitakkenapi mā gaṇhittha. **Mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā**ti amhākaṁ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṁ sametītipi mā gaṇhittha. **Mā bhabbarūpatāyā**ti ayaṁ bhikkhu bhabbarūpo, imassa kathaṁ gahetuṁ yuttantipi mā gaṇhittha. **Mā samaṇo no garū**ti ayaṁ samaṇo amhākaṁ garu, imassa kathaṁ gahetuṁ yuttantipi mā gaṇhittha. **Samattā**ti paripuṇṇā. **Samādinnā**ti gahitā parāmaṭṭhā. **Yaṁ'sa**[2] **hotī**ti yaṁ kāraṇaṁ tassa puggalassa hoti. Alobhādayo lobhādipaṭipakkhavasena veditabbā. **Vigatābhijjho**ti-ādīhi mettāya pubbabhāgo kathito.

Idāni mettādikaṁ kammaṭṭhānaṁ kathento **mettāsahagatenā**ti-ādimāha. Tattha kammaṭṭhānakathāya vā bhāvanānaye vā Pāḷivaṇṇanāya vā yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge[3] vuttameva. **Evaṁ averacitto**ti evaṁ akusalaverassa ca puggalaverino ca natthitāya averacitto. **Abyābajjhacitto**ti kodhacittassa abhāvena niddukkhacitto. **Asaṁkiliṭṭhacitto**ti kilesassa natthitāya asaṁkiliṭṭhacitto. **Visuddhacitto**ti kilesamalābhāvena visuddhacitto hotīti attho. **Tassā**ti tassa evarūpassa ariyasāvakassa. **Assāsā**ti avassayā patiṭṭhā. **Sace kho pana atthi paro loko**ti yadi imamhā lokā paraloko nāma atthi. **Athāhaṁ**[4] **kāyassa bhedā parammaraṇā -pa- upapajjissāmī**ti atthetaṁ kāraṇaṁ, yenāhaṁ kāyassa bhedā parammaraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjissāmīti evaṁ sabbattha nayo veditabbo. **Anīghan**ti niddukkhaṁ. **Sukhin**ti sukhitaṁ. **Ubhaye neva visuddhaṁ attānaṁ samanupassāmī**ti yañca pāpaṁ na karomi, yañca karotopi na karīyati, iminā ubhayenāpi visuddhaṁ attānaṁ samanupassāmi. Sesaṁ sabbattha uttāna tthamevāti.

---

1. Anussavato kathāyapi (Ka)
2. Yaṁ tassa (Syā, Ka)
3. Visuddhi 1. 287 piṭṭhe.
4. Ṭhānamahaṁ (Sī)

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe **Migāranattā**ti Migāraseṭṭhino nattā. **Sekhuniyanattā**ti Sekhuniyaseṭṭhino[1] nattā. **Upasaṅkamiṁsū**ti bhuttapātarāsā dāsakammakaraparivutā upasaṅkamiṁsu. Tesaṁ kira purebhatte pubbaṇhasamayeyeva gehe eko pañho samuṭṭhito, taṁ pana kathetuṁ okāso nāhosi. Te "taṁ pañhaṁ sossāmā"ti therassa santikaṁ gantvā vanditvā tuṇhī nisīdiṁsu. Thero "gāme taṁ samuṭṭhitaṁ pañhaṁ sotuṁ āgatā bhavissa ntī"ti tesaṁ manaṁ ñatvā tameva pañhaṁ ārabhanto **etha tumhe sāḷhā**ti-ādimāha. Tattha **atthi lobho**ti lubbhanasabhāvo lobho nāma atthīti pucchati. **Abhijjhāti kho ahaṁ sāḷhā etamatthaṁ vadāmī**ti etaṁ lobhasaṅkhātaṁ atthaṁ ahaṁ "abhijjhā"ti vadāmi, "taṇhā"ti vadāmīti samuṭṭhitapañhassa atthaṁ dīpento āha. Evaṁ sabbavāresu nayo netabbo.

So evaṁ pajānātīti so cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhito ariyasāvako samāpattito vuṭṭhāya vipassanaṁ ārabhanto evaṁ pajānāti. **Atthi idan**ti atthi dukkhasaccasaṅkhātaṁ khandhapañcakaṁ nāmarūpavasena paricchinditvā pajānanto esa "evaṁ pajānāti atthi idan"ti vutto. **Hīnan**ti samudayasaccaṁ. **Paṇītan**ti maggasaccaṁ. **Imassa saññāgatassa uttari nissaraṇan**ti imassa vipassanāsaññāsaṅkhātassa saññāgatassa uttari nissaraṇaṁ nāma nibbānaṁ, tamatthīti iminā nirodhasaccaṁ dasseti. **Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇan**ti ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ kathitaṁ. **Ahu pubbe lobho**ti pubbe me lobho ahosi. **Tadahu akusalan**ti taṁ akusalaṁ nāma ahosi, tadā vā akusalaṁ nāma ahosi. **Iccetaṁ kusalan**ti iti etaṁ kusalaṁ, tasseva akusalassa natthibhāvaṁ kusalaṁ khemanti sandhāya vadati. **Nicchāto**ti nittaṇho. **Nibbuto**ti abbhantare santāpakarānaṁ kilesānaṁ abhāvena nibbuto. **Sītibhūto**ti sītalībhūto. **Sukhappaṭisaṁvedī**ti kāyikacetasikassa sukhassa paṭisaṁveditā. **Brahmabhūtenā**ti seṭṭhabhūtena. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

---

1. Pekhuṇiyaseṭṭhino (Sī)

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnī**ti kathākārāṇāni, kathāya bhūmiyo patiṭṭhāyoti attho. **Atītaṁ vā bhikkhave addhānan**ti atītamaddhānaṁ nāma kālopi vaṭṭati khandhāpi. Anāgatapaccuppannesupi eseva nayo. Tattha atīte Kassapo nāma Sammāsambuddho ahosi, tassa Kikī nāma Kāsikarājā aggupaṭṭhāko ahosi, vīsati vassasahassāni āyu ahosīti iminā nayena kathento **atītaṁ ārabbha kathaṁ katheti** nāma. Anāgate Metteyyo nāma Buddho bhavissati, tassa Saṅkho nāma rājā aggupaṭṭhāko bhavissati, asīti vassasahassāni āyu bhavissatīti iminā nayena kathento **anāgataṁ ārabbha kathaṁ katheti** nāma. Etarahi asuko nāma rājā dhammikoti iminā nayena kathento **paccuppannaṁ ārabbha kathaṁ katheti** nāma.

Kathāsampayogenāti kathāsamāgamena. **Kaccho**ti kathetuṁ yutto. **Akaccho**ti kathetuṁ na yutto. **Ekaṁsabyākaraṇīyaṁ pañhan**ti-ādīsu "cakkhu aniccan"ti puṭṭhena "āma aniccan"ti ekaṁseneva byākātabbaṁ. Eseva nayo sotādīsu. Ayaṁ **ekaṁsabyākaraṇīyo** pañho. "Aniccaṁ nāma cakkhū"ti puṭṭhena pana "na cakkhumeva, sotampi aniccaṁ, ghānampi aniccan"ti evaṁ vibhajitvā byākātabbaṁ. Ayaṁ **vibhajjabyākaraṇīyo** pañho. "Yathā cakkhu, tathā sotaṁ. Yathā sotaṁ, tathā cakkhū"ti puṭṭhena "kenaṭṭhena pucchasī"ti paṭipucchitvā "dassanaṭṭhena pucchāmī"ti vutte "na hī"ti byākā tabbaṁ. "Aniccaṭṭhena pucchāmī"ti vutte "āmā"ti byākātabbaṁ. Ayaṁ **paṭipucchābyākaraṇīyo** pañho. "Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran"ti-ādīni puṭṭhena pana "abyākatametaṁ Bhagavatā"ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabbo. Ayaṁ **ṭhapanīyo** pañho.

Ṭhānāṭhāne na saṇṭhātīti kāraṇākāraṇe na saṇṭhāti. Tatrāyaṁ nayo—sassatavādī yuttena kāraṇena pahoti ucchedavādiṁ niggahetuṁ, ucchedavādī tena niggayhamāno "kiṁ panāhaṁ ucchedaṁ vadāmī"ti sassatavādibhāvameva dīpeti, attano vāde pati ṭṭhātuṁ na sakkoti. Evaṁ ucchedavādimhi pahonte sassatavādī, puggalavādimhi pahonte suññatavādī, suññatavādimhi pahonte puggalavādīti evaṁ ṭhānāṭhāne na saṇṭhāti nāma.

Parikappe na saṇṭhātīti idaṁ pañhapucchanepi pañhakathanepi labbhati. Kathaṁ? Ekacco hi "pañhaṁ pucchissāmī"ti kaṇṭhaṁ sodheti, so itarena "idaṁ nāma tvaṁ pucchissasī"ti vutto ñātabhāvaṁ ñatvā "na etaṁ, aññaṁ pucchissāmī"ti vadati. Pañhaṁ puṭṭhopi "pañhaṁ kathessāmī"ti hanuṁ saṁsodheti, so itarena "idaṁ nāma kathessasī"ti vutto ñātabhāvaṁ ñatvā "na etaṁ, aññaṁ kathessāmī"ti vadati. Evaṁ parikappe na saṇṭhāti nāma.

Aññātavāde[1] **na saṇṭhātī**ti aññātavāde[1] jānitavāde na saṇṭhāti. Kathaṁ? Ekacco pañhaṁ pucchati, taṁ itaro "manāpo tayā pañho pucchito, kahaṁ te esa uggahito"ti vadati. Itaro pucchitabbaniyāmeneva pañhaṁ pucchitvāpi tassa kathāya "apañhaṁ nu kho pucchitan"ti vimatiṁ karoti. Aparo pañhaṁ puṭṭho katheti, tamañño "suṭṭhu[2] te pañho kathito, kattha te uggahito, pañhaṁ kathentena nāma evaṁ kathetabbo"ti vadati. Itaro kathetabbaniyāmeneva pañhaṁ kathetvāpi tassa kathāya "apañho nu kho mayā kathito"ti vimatiṁ karoti.

Paṭipadāya na saṇṭhātīti paṭipattiyaṁ na tiṭṭhati, vattaṁ ajānitvā apucchitabbaṭṭhāne pucchatīti attho. Ayaṁ pañho nāma cetiyaṅgaṇe pucchitena na kathetabbo, tathā bhikkhācāramagge gāmaṁ piṇḍāya caraṇakāle. Āsanasālāya nisinnakāle yāguṁ vā bhattaṁ vā gahetvā[3] nisinnakāle paribhuñjitvā nisinnakāle divāvihāraṭṭhānagamanakālepi. Divāṭṭhāne nisinnakāle pana okāsaṁ kāretvāva pucchantassa kathetabbo, akāretvā pucchantassa na kathetabbo. Idaṁ vattaṁ ajānitvā pucchanto paṭipadāya na saṇṭhāti nāma. **Evaṁ santāyaṁ bhikkhave puggalo akaccho hotī**ti bhikkhave etaṁ imasmiṁ ca kāraṇe sati ayaṁ puggalo na kathetuṁ yutto nāma hoti.

Ṭhānāṭhāne saṇṭhātīti sassatavādī yuttena kāraṇena pahoti ucchedavādiṁ nigga hetuṁ, ucchedavādī tena niggayhamānopi "ahaṁ tayā satakkhattuṁ niggayhamānopi ucchedavādīyevā"ti vadati. Iminā nayena sassatapuggalasuññatavādādīsupi nayo netabbo. Evaṁ ṭhānāṭhāne

1. Aññavāde (Sī, Syā) 2. Suddho (Ka) 3. Agahetvā (Sī)

saṇṭhāti nāma. **Parikappe saṇṭhātī**ti "pañhaṁ pucchissāmī"ti kaṇṭhaṁ sodhento "tvaṁ imaṁ nāma pucchissasī"ti vutte "āma etaṁyeva pucchissāmī"ti vadati. Pañhaṁ kathessāmī"ti hanuṁ saṁsodhentopi "tvaṁ imaṁ nāma kathessasī"ti vutte "āma etaṁyeva kathessāmī"ti vadati. Evaṁ parikappe saṇṭhāti nāma.

Aññātavāde saṇṭhātīti imaṁ pañhaṁ pucchitvā "suṭṭhu te pañho pucchito, pucchantena nāma evaṁ pucchitabban"ti vutte sampaṭicchati, vimatiṁ na uppādeti. Pañhaṁ kathetvāpi "suṭṭhu te pañho kathito, kathentena nāma evaṁ kathetabban"ti vutte sampaṭicchati, vimatiṁ na uppādeti. **Paṭipadāya saṇṭhātī**ti gehe nisīdāpetvā yāgukhajjakādīni datvā yāva bhattaṁ niṭṭhāti, tasmiṁ antare nisinno pañhaṁ pucchati. Sappi-ādīni bhesajjāni aṭṭhavidhāni pānakāni vatthacchādanamālāgandhādīni vā ādāya vihāraṁ gantvā tāni datvā divāṭṭhānaṁ pavisitvā okāsaṁ kāretvā pañhaṁ pucchati. Evañhi vattaṁ ñatvā pucchanto paṭipadāya saṇṭhāti nāma. Tassa pañhaṁ kathetuṁ vaṭṭati.

Aññenaññaṁ paṭicaratīti aññena vacanena aññaṁ paṭicchādeti, aññaṁ vā pucchito aññaṁ katheti. **Bahiddhā kathaṁ apanāmetī**ti āgantukakathaṁ otārento purimakathaṁ bahiddhā apanāmeti. Tatridaṁ vatthu—bhikkhū kira sannipatitvā ekaṁ daharaṁ "āvuso tvaṁ imañcimañca āpattiṁ āpanno"ti āhaṁsu. So āha "bhante Nāgadīpaṁ gatomhī"ti. Āvuso na mayaṁ tava Nāgadīpagamanena atthikā, āpattiṁ pana āpannoti pucchāmāti. Bhante Nāgadīpaṁ gantvā macche khādinti. Āvuso tava maccha khādanena kammaṁ natthi, āpattiṁ kirasi āpannoti. So "nātisupakko maccho mayhaṁ aphāsukamakāsi bhante"ti. Āvuso tuyhaṁ phāsukena vā aphāsukena vā kammaṁ natthi, āpattiṁ āpannosīti. Bhante yāva tattha vasiṁ, tāva me aphāsukameva jātanti. Evaṁ āgantukakathāvasena bahiddhā kathaṁ apanāmetīti veditabbaṁ.

Abhiharatīti ito cito ca suttaṁ āharitvā avattharati **Tepiṭakatissatthero** viya. Pubbe kira bhikkhū mahācetiyaṅgaṇe sannipatitvā saṁghakiccaṁ katvā bhikkhūnaṁ ovādaṁ datvā aññamaññaṁ pañhasākacchaṁ karonti. Tatthāyaṁ thero tīhi piṭakehi tato tato suttaṁ āharitvā divasabhāge ekampi pañhaṁ niṭṭhāpetuṁ na deti. **Abhimaddatī**ti

kāraṇaṁ āharitvā maddati. **Anupajagghatī**ti parena pañhe pucchitepi kathitepi pāṇiṁ paharitvā mahāhasitaṁ hasati, yena parassa "apucchitabbaṁ nu kho pucchiṁ, akathetabbaṁ nu kho kathesin"ti vimati uppajjati. **Khalitaṁ gaṇhātī**ti appamattakaṁ mukhadosamattaṁ gaṇhāti, akkhare vā pade vā byañjane vā durutte "evaṁ nāmetaṁ vattabban"ti ujjhāyamāno vicarati. **Sa-upaniso**ti sa-upanissayo sapaccayo.

Ohitasototi ṭhapitasoto. **Abhijānāti ekaṁ dhamman**ti ekaṁ kusaladhammaṁ abhijānāti ariyamaggaṁ. **Parijānāti ekaṁ dhamman**ti ekaṁ dukkhasaccadhammaṁ tīraṇapariññāya parijānāti. **Pajahati ekaṁ dhamman**ti ekaṁ sabbākusaladhammaṁ pajahati vinodeti byantīkaroti. **Sacchikaroti ekaṁ dhamman**ti ekaṁ arahattaphaladhammaṁ nirodhameva vā paccakkhaṁ karoti. **Sammāvimuttiṁ phusatī**ti sammā hetunā nayena kāraṇena arahattaphalavimokkhaṁ ñāṇaphassena phusati.

Etadatthā bhikkhave kathāti bhikkhave yā esā kathāsampayogenāti kathā dassitā, sā etadatthā, ayaṁ tassā kathāya bhūmi patiṭṭhā, idaṁ vatthu yadidaṁ anupādā cittassa vimokkhoti evaṁ sabbapadesu yojanā veditabbā. **Etadatthā mantanā**ti yā ayaṁ kacchākacchesu puggalesu kacchena saddhiṁ mantanā, sāpi etadatthāyeva. **Etadatthā upanisā**ti ohitasoto sa-upanisoti evaṁ vuttā upanisāpi etadatthāyeva. **Etadatthaṁ sotāvadhānan**ti tassā upanisāya sotāvadhānaṁ[1], tampi etadatthameva. **Anupādā**ti catūhi upādānehi aggahetvā. **Cittassa vimokkho**ti arahattaphalavimokkho. arahattaphalatthāya hi sabbametanti suttantaṁ vinivattetvā upari gāthāhi kūṭaṁ gaṇhanto **ye viruddhā**ti-ādimāha.

Tattha **viruddhā**ti virodhasaṅkhātena kopena viruddhā. **Sallapantī**ti sallāpaṁ[2] karonti. **Viniviṭṭhā**ti abhiniviṭṭhā hutvā. **Samussitā**ti mānussayena suṭṭhu ussitā. **Anariyaguṇamāsajjā**ti anariyaguṇakathaṁ[3] guṇamāsajja kathenti. Guṇaṁ ghaṭṭetvā kathā hi anariyakathā nāma, na ariyakathā,

1. Tassa sa-upanissayaṁ sotaṭṭhapanaṁ (Sī, Syā) 2. Allāpasallāpaṁ (Sī)
3. Anariyaṁ guṇakathaṁ (Sī, Syā)

taṁ kathentīti attho. **Aññoññavivaresino**ti aññamaññassa chiddaṁ aparādhaṁ gavesamānā. **Dubbhāsitan**ti dukkathitaṁ. **Vikkhalitan**ti appamattakaṁ mukhadosakhalitaṁ. **Sampamohaṁ parājayan**ti aññamaññassa appamattena mukhadosena sampamohañca parājayañca. **Abhinandantī**ti tussanti. **Nācare**ti na carati[1] na katheti. **Dhammaṭṭhapaṭisaṁyuttā**ti yā ca dhamme ṭhitena kathitakathā, sā dhammaṭṭhā ceva hoti tena ca dhammena paṭisaṁyuttāti dhammaṭṭhapaṭisaṁyuttā. **Anunnatena**[2] **manasā**ti anuddha tena cetasā. **Apaḷāso**ti yugaggāhapaḷāsavasena apaḷāso hutvā. **Asāhaso**ti rāgadosamoha sāhasānaṁ vasena asāhaso hutvā.

Anusūyāyamānoti na usūyamāno. **Dubbhaṭṭhe nāpasādaye**ti[3] dukkathitasmiṁ na apasādeyya. **Upārambhaṁ na sikkheyyā**ti kāraṇuttariyalakkhaṇaṁ upārambhaṁ na sikkheyya. **Khalitañca na gāhaye**ti appamattakaṁ mukhakhalitaṁ "ayaṁ te doso"ti na gāhayeyya. **Nābhihare**ti nāvatthareyya. **Nābhimadde**ti ekaṁ kāraṇaṁ āharitvā na maddeyya. **Na vācaṁ payutaṁ bhaṇe**ti saccālikapaṭisaṁyuttaṁ vācaṁ na bhaṇeyya. **Aññātatthan**ti jānanatthaṁ. **Pasādatthan**ti pasādajananatthaṁ. **Na samusseyya mantaye**ti na mānussayena samussito bhaveyya. Na hi mānussitā hutvā paṇḍitā katha yanti, mānena pana anussitova hutvā mantaye katheyya bhāseyyāti.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame **Bhagavaṁmūlakā**ti Bhagavā mūlaṁ etesanti Bhagavaṁmūlakā. Idaṁ vuttaṁ hoti—ime bhante amhākaṁ dhammā pubbe Kassapasammāsambuddhena uppāditā, tasmiṁ parinibbute ekaṁ Buddhantaraṁ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṁ samattho nāma nāhosi, Bhagavatā pana no ime dhammā uppāditā. Bhagavantañhi nissāya mayaṁ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṁ Bhagavaṁmūlakā no bhante dhammāti. **Bhagavaṁnettikā**ti Bhagavā dhammānaṁ netā vinetā anunetā yathāsabhāvato pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ nāmaṁ gahetvāva dassetāti[4] dhammā Bhagavaṁnettikā

1. Na vadeti na vadati (Ka)
2. Anupādinnena (Sī), anuttiṇṇena (Syā)
3. Nāvasādayeti (Sī)
4. Dassetīti (Ka)

nāma honti. **Bhagavaṁpaṭisaraṇā**ti catubhūmakadhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṁ āgacchamānā Bhagavati paṭisaranti nāmāti Bhagavaṁpaṭisaraṇā. **Paṭisarantī**ti osaranti samosaranti. Apica Mahābodhimaṇḍe nisinnassa Bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati "ahaṁ Bhagavā kinnāmo"ti. Tvaṁ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṁ āgacchati "ahaṁ Bhagavā kinnāman"ti. Tvaṁ vijānanaṭṭhena viññāṇaṁ nāmāti. Evaṁ catubhūmakadhammānaṁ yathāsabhāvato pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ nāmaṁ gaṇhanto Bhagavā dhamme paṭisaratīti **Bhagavaṁpaṭisaraṇā. Bhagavantaṁyeva paṭibhātū**ti Bhagavatova etassa bhāsitassa attho upaṭṭhātu, tumheyeva no kathetvā dethāti attho.

Rāgo khoti rajjanavasena pavattarāgo. **Appasāvajjo**ti lokavajjavasenapi vipākavajjavasenapīti dvīhipi vajjehi appasāvajjo, appadosoti attho. Kathaṁ? Mātāpitaro hi bhātibhagini-ādayo ca puttabhātikānaṁ āvāhavivāhamaṅgalaṁ nāma kārenti. Evaṁ tāveso lokavajjavasena[1] appasāvajjo. Sadārasantosamūlikā pana apāye paṭisandhi nāma na hotīti evaṁ vipākavajjavasena appasāvajjo. **Dandhavirāgī**ti virajjamāno panesa saṇikaṁ virajjati, na sīghaṁ muccati. Telamasirāgo viya ciraṁ anubandhati, dve tīṇi bhavantarāni gantvāpi nāpagacchatīti dandhavirāgī.

Tatridaṁ vatthu—eko kira puriso bhātu jāyāya micchācāraṁ carati, tassāpi itthiyā attano sāmikato soyeva piyataro ahosi. Sā tamāha "imasmiṁ kāraṇe pākaṭe jāte mahatī garahā bhavissati, tava bhātikaṁ ghātehī"ti. So "nassa vasali, mā evaṁ puna avacā"ti apasādesi. Sā tuṇhī hutvā katipāhaccayena puna kathesi, tassa cittaṁ dvajjha bhāvaṁ[2] agamāsi. Tato tatiyavāraṁ kathito "kinti katvā okāsaṁ labhissāmī"ti āha. Athassa sā upāyaṁ kathentī "tvaṁ mayā vuttameva karohi, asukaṭṭhāne mahākakudhasamīpe titthaṁ atthi, tattha tikhiṇaṁ daṇḍakavāsiṁ gahetvā tiṭṭhāhī"ti. So tathā akāsi. Jeṭṭhabhātāpissa araññe kammaṁ katvā gharaṁ āgato. Sā tasmiṁ muducittā viya hutvā

1. Lokavajjavasena pavattarāgo (Sī) 2. Jajjarabhāvaṁ (Sī, Syā)

"ehi sāmi, sīse te olikhissāmī"ti olikhantī[1] "upakkiliṭṭhaṁ te sīsan"ti āmalakapiṇḍaṁ datvā "gaccha asukaṭṭhāne sīsaṁ dhovitvā āgacchāhī"ti pesesi. So tāya vuttatitthameva gantvā āmalakakakkena sīsaṁ makkhetvā udakaṁ oruyha onamitvā sīsaṁ dhovi. Atha naṁ itaro rukkhantarato nikkhamitvā khandhaṭṭhike paharitvā jīvitā voropetvā gehaṁ agamāsi.

Itaro bhariyāya sinehaṁ pariccajitumasakkonto tasmiṁyeva gehe mahādhammani hutvā nibbatti. So tassā ṭhitāyapi nisinnāyapi gantvā sarīre patati. Atha naṁ sā "soyeva ayaṁ bhavissatī"ti ghātāpesi. So puna tassā sinehena tasmiṁyeva gehe kukkuro hutvā nibbatti. So padasā gamanakālato paṭṭhāya tassā pacchato pacchato carati. Araññaṁ gacchantiyāpi saddhiṁyeva gacchati. Taṁ disvā manussā "nikkhanto sunakhaluddako, kataraṭṭhānaṁ gamissatī"ti uppaṇḍenti. Sā puna taṁ ghātāpesi.

Sopi puna tasmiṁyeva gehe vacchako hutvā nibbatti. Tatheva tassā pacchato pacchato carati. Tadāpi naṁ manussā disvā "nikkhanto gopālako, kattha gāviyo carissantī"ti uppaṇḍenti. Sā tasmimpi ṭhāne taṁ ghātāpesi. So tadāpi tassā upari sinehaṁ chindituṁ asakkonto catutthe vāre tassāyeva kucchiyaṁ jātissaro hutvā nibbatti. So paṭipāṭiyā catūsu attabhāvesu tāya ghātitabhāvaṁ disvā "evarūpāya nāma paccatthikāya kucchismiṁ nibbattosmī"ti tato paṭṭhāya tassā hatthena attānaṁ phusituṁ na deti. Sace naṁ sā phusati, kandati rodati. Atha naṁ ayyakova[2] paṭijaggati. Taṁ aparabhāge vuddhippattaṁ ayyako āha "tāta kasmā tvaṁ mātu hatthena attānaṁ phusituṁ na desi. Sacepi taṁ phusati, mahāsaddena rodasi kandasī"ti ayyakena puṭṭho "na esā mayhaṁ mātā, paccāmittā esā"ti taṁ pavattiṁ sabbaṁ ārocesi. So taṁ āliṅgetvā roditvā "ehi tāta, kiṁ amhākaṁ īdise ṭhāne nivāsakiccan"ti taṁ ādāya nikkhamitvā ekaṁ vihāraṁ gantvā pabbajitvā ubhopi tattha vasantā arahattaṁ pāpuṇiṁsu.

---

1. Sīsaṁ te olokessāmīti olokentī (Sī, Syā)
2. Ayyakāva (Sī)

Mahāsāvajjoti lokavajjavasenapi vipākavajjavasenapīti dvīhipi kāraṇehi mahā sāvajjo. Kathaṁ? Dosena hi duṭṭho hutvā mātaripi aparajjhati, pitaripi bhātibhagini-ādīsupi pabbajitesupi. So gatagataṭṭhānesu "ayaṁ puggalo mātāpitūsupi aparajjhati, bhātibhagini-ādīsupi, pabbajitesupī"ti mahatiṁ garahaṁ labhati. Evaṁ tāva lokavajjavasena mahāsāvajjo. Dosavasena pana katena ānantariyakammena kappaṁ niraye paccati. Evaṁ vipākavajjavasena mahāsāvajjo. **Khippavirāgī**ti khippaṁ virajjati. Dosena hi duṭṭho mātāpitūsupi cetiyepi bodhimhipi pabbajitesupi aparajjhitvā "mayhaṁ khamathā"ti. Accayaṁ deseti. Tassa saha khamāpanena[1] taṁ kammaṁ pākatikameva hoti.

Mohopi dvīheva kāraṇehi **mahāsāvajjo.** Mohena hi mūḷho hutvā mātāpitūsupi cetiyepi bodhimhipi pabbajitesupi aparajjhitvā gatagataṭṭhāne garahaṁ labhati. Evaṁ tāva lokavajjavasena mahāsāvajjo. Mohavasena pana katena ānantariyakammena kappaṁ niraye paccati. Evaṁ vipākavajjavasenapi mahāsāvajjo. **Dandhavirāgī**ti saṇikaṁ virajjati. Mohena mūḷhena hi katakammaṁ saṇikaṁ muccati. Yathā hi accha cammaṁ satakkhattumpi dhoviyamānaṁ na paṇḍaraṁ hoti, evameva mohena mūḷhena katakammaṁ sīghaṁ na muccati, saṇikameva muccatīti. Sesamettha uttānamevāti.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame **akusalamūlānī**ti akusalānaṁ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlāni cāti vā akusalamūlāni. **Yadapi bhikkhave lobho**ti yopi bhikkhave lobho. **Tadapi akusalamūlan**ti sopi akusalamūlaṁ. Akusalamūlaṁ vā sandhāya idha tampīti attho vaṭṭatiyeva. Etenupāyena sabbattha nayo netabbo. **Abhisaṅkharotī**ti āyūhati sampiṇḍeti rāsiṁ karoti. **Asatā dukkhaṁ uppādayatī**ti abhūtena avijjamānena yaṁkiñci tassa abhūtaṁ dosaṁ vatvā dukkhaṁ uppādeti. **Vadhena vā**ti-ādi yenākārena dukkhaṁ uppādeti, taṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **jāniyā**ti dhanajāniyā. **Pabbājanāyā**ti gāmato vā raṭṭhato vā

1. Khamanena (Ka)

pabbājanīyakammena. **Balavamhī**ti ahamasmi balavā. **Balattho itipī**ti balena me attho itipi, bale vā ṭhitomhītipi vadati.

Akālavādīti kālasmiṁ na vadati, akālasmiṁ vadati nāma. **Abhūtavādī**ti bhūtaṁ na vadati, abhūtaṁ vadati nāma. **Anatthavādī**ti atthaṁ na vadati, anatthaṁ vadati nāma. **Adhammavādī**ti dhammaṁ na vadati, adhammaṁ vadati nāma. **Avinayavādī**ti vinayaṁ na vadati, avinayaṁ vadati nāma.

Tathā hāyanti tathā hi ayaṁ. **Na ātappaṁ karoti tassa nibbeṭhanāyā**ti tassa abhūtassa nibbeṭhanatthāya vīriyaṁ na karoti. **Itipetaṁ atacchan**ti imināpi kāraṇena etaṁ atacchaṁ. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ.

Duggati pāṭikaṅkhāti nirayādikā duggati icchitabbā, sā assa avassabhāvinī, tatthānena nibbattitabbanti attho. **Uddhasto**ti upari dhaṁsito. **Pariyonaddho**ti samantā onaddho. **Anayaṁ āpajjatī**ti avuḍḍhiṁ āpajjati. **Byasanaṁ āpajjatī**ti vināsaṁ āpajjati. Gimhakālasmiñhi māluvāsipāṭikāya phalitāya bījāni uppatitvā vaṭarukkhādīnaṁ mūle patanti. Tattha yassa rukkhassa mūle tīsu disāsu tīṇi bījāni patitāni honti, tasmiṁ rukkhe pāvussakena meghena abhivaṭṭhe tīhi bījehi tayo aṅkurā uṭṭhahitvā taṁ rukkhaṁ allīyanti. Tato paṭṭhāya rukkhadevatāyo sakabhāvena saṇṭhātuṁ na sakkonti. Tepi aṅkurā vaḍḍhamānā latābhāvaṁ āpajjitvā taṁ rukkhaṁ abhiruhitvā sabbaviṭapasākhāpasākhā saṁsibbitvā taṁ rukkhaṁ upari pariyonandhanti. So māluvālatāhi saṁsibbito ghanehi mahantehi māluvāpattehi sañchanno deve vā vassante vāte vā vāyante tattha tattha palujjitvā[1] khāṇumattameva avasissati. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Evameva khoti ettha pana idaṁ opammasaṁsandanaṁ—sālādīsu aññatararukkho viya hi ayaṁ satto daṭṭhabbo, tisso māluvālatā viya tīṇi akusalamūlāni, yāva rukkhasākhā asampattā, tāva tāsaṁ latānaṁ ujukaṁ rukkhārohanaṁ viya lobhādīnaṁ dvāraṁ asampattakālo,

---

1. Palujjitvā patati (Sī), palujjitvā patitvā (Syā)

sākhānusārena gamanakālo viya dvāravasena gamanakālo, pariyonaddhakālo viya lobhādīhi pariyuṭṭhitakālo, khuddakasākhānaṁ palujjanakālo viya dvārappattānaṁ kilesānaṁ vasena khuddānukhuddakā āpattiyo āpannakālo, mahāsākhānaṁ palujjanakālo viya garukāpattiṁ āpannakālo, latānusārena otiṇṇena udakena mūlesu tintesu rukkhassa bhūmiyaṁ patanakālo viya kamena cattāri pārājikāni āpajjitvā catūsu apāyesu nibbattanakālo daṭṭhabbo.

Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo. **Evameva kho**ti ettha pana idaṁ opammasaṁsandanaṁ—sālādīsu aññatararukkho viya ayaṁ satto daṭṭhabbo, tisso māluvālatā viya tīṇi akusalamūlāni, tāsaṁ appavattiṁ kātuṁ āgatapuriso viya yogāvacaro, kuddālo viya paññā, kuddālapiṭakaṁ viya saddhāpiṭakaṁ, palikhananakhaṇitti viya vipassanāpaññā, khaṇittiyā mūlacchedanaṁ viya vipassanāñāṇena avijjāmūlassa chindanakālo, khaṇḍākhaṇḍikaṁ chindanakālo viya khandhavasena diṭṭhakālo, phālanakālo viya maggañāṇena kilesānaṁ samugghātitakālo, masikaraṇakālo viya dharamānakapañcakkhandhakālo, mahāvāte opuṇitvā appavattanakālo viya upādinnakakkhandhānaṁ appaṭisandhikanirodhena nirujjhitvā punabbhave paṭisandhi-aggahaṇakālo daṭṭhabboti. Imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahuposathe**ti tasmiṁ ahu uposathe taṁdivasaṁ uposathe, pannarasika-uposathadivaseti vuttaṁ hoti. **Upasaṅkamī**ti uposathaṅgāni adhiṭṭhāya gandhamālādihatthā upasaṅkami. **Handāti** vavassaggatthe[1] nipāto. **Divā divassā**ti divasassa divā nāma majjhanho, imasmiṁ ṭhite majjhanhike kāleti attho. **Kuto nu tvaṁ āgacchasī**ti kiṁ karontī vicarasīti pucchati. **Gopālakuposatho**ti gopālakehi saddhiṁ upamita-uposatho. **Nigaṇṭhuposatho**ti nigaṇṭhānaṁ upavasana-uposatho. **Ariyuposatho**ti ariyānaṁ upavasana-uposatho. **Seyyathāpi Visākhe**ti yathā nāma Visākhe.

---

1. Vossaggatthe (Ka)

sāyanhasamaye sāmikānaṁ gāvo niyyātetvāti gopālakā hi devasikavetanena vā pañcāha dasāha-addhamāsamāsachamāsasaṁvaccharaparicchedena vā gāvo gahetvā rakkhanti. Idha pana devasikavetanena rakkhantaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Niyyātetvā**ti paṭicchāpetvā "etā vo gāvo"ti datvā[1]. **Iti paṭisañcikkhatī**ti attano gehaṁ gantvā bhuñjitvā mañce nipanno evaṁ paccavekkhati. **Abhijjhāsahagatenā**ti taṇhāsampayuttena. **Evaṁ kho Visākhe gopālakuposatho hotī**ti ariyuposathova ayaṁ, aparisuddhavitakkatāya pana gopālaka-uposathaṭṭhāne ṭhito. **Na mahapphalo**ti vipākaphalena na mahapphalo. **Na mahānisaṁso**ti vipākānisaṁsena na mahānisaṁso. **Na mahājutiko**ti vipākobhāsena na mahā-obhāso. **Na mahāvipphāro**ti vipākavipphārassa amahantatāya na mahāvipphāro.

Samaṇajātikāti[2] samaṇāyeva. **Paraṁ yojanasatan**ti yojanasataṁ atikkamitvā tato araṁ. **Tesu daṇḍaṁ nikkhipāhī**ti tesu yojanasatato parabhāgesu ṭhitesu sattesu daṇḍaṁ nikkhipa, nikkhittadaṇḍo hoti. **Nāhaṁ kvacani[3] kassaci kiñcanatasmin**ti ahaṁ katthaci kassaci parassa kiñcanatasmiṁ na homi. Kiñcanaṁ vuccati palibodho, palibodho na homīti vuttaṁ hoti. **Na ca mama kvacani katthaci kiñcanatatthī**ti mamāpi kvacani anto vā bahiddhā vā katthaci ekaparikkhārepi kiñcanatā natthi, palibodho natthi, chinnapalibodhohamasmīti vuttaṁ hoti. **Bhoge**ti mañcapīṭhayāgubhattādayo. **Adinnaṁyeva paribhuñjatī**ti punadivase mañce nipajjantopi pīṭhe nisīdantopi yāguṁ pivantopi bhattaṁ bhuñjantopi te bhoge adinneyeva paribhuñjati. **Na mahapphalo**ti nipphalo. Byañjanameva hi ettha sāvasesaṁ, attho pana niravaseso. Evaṁ upavutthassa hi uposathassa appamattakampi vipākaphalaṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpaṁ nāma natthi. Tasmā nipphalotveva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Upakkiliṭṭhassa cittassāti idaṁ kasmā āha? Saṁkiliṭṭhena hi cittena upavuttho uposatho na mahapphalo hotīti dassitattā visuddhena cittena upavutthassa mahapphalatā anuññātā hoti. Tasmā yena kammaṭṭhānena cittaṁ visujjhati, taṁ cittavisodhanakammaṭṭhānaṁ dassetuṁ

---

1. Vatvā (Ka) 2. Samaṇajātīti (Sī, Syā) 3. Kvacini (Sī, Syā)

idamāha. Tattha **upakkamenā**ti paccattapurisakārena, upāyena vā. **Tathāgataṁ anussaratī**ti aṭṭhahi kāraṇehi Tathāgataguṇe anussarati. Ettha hi **itipi so Bhagavā**ti so Bhagavā itipi sīlena, itipi samādhināti sabbe lokiyalokuttarā Buddhaguṇā saṅgahitā. **Arahan**ti-ādīhi pāṭiyekkaguṇāva niddiṭṭhā. **Tathāgataṁ anussarato cittaṁ pasīdatī**ti lokiyalokuttare Tathāgataguṇe anussarantassa cittuppādo pasanno hoti.

Cittassa upakkilesāti pañca nīvaraṇā. **Kakkan**ti āmalakakakkaṁ. **Tajjaṁ vāyāman**ti tajjātikaṁ tadanucchavikaṁ kakkena makkhanaghaṁsanadhovanavāyāmaṁ. **Pariyodapanā hotī**ti suddhabhāvakaraṇaṁ hoti. Kiliṭṭhasmiṁ hi sīse pasādhanaṁ pasādhetvā nakkhattaṁ kīḷamāno na sobhati, parisuddhe pana tasmiṁ pasādhanaṁ pasādhetvā nakkhattaṁ kīḷamāno sobhati, evameva kiliṭṭhacittena[1] uposathaṅgāni adhiṭṭhāya uposatho upavuttho na mahapphalo hoti, parisuddhena pana cittena uposathaṅgāni adhiṭṭhāya upavuttho uposatho mahapphalo hotīti adhippāyena evamāha. **Brahmuposathaṁ upavasatī**ti brāhmā vuccati Sammāsambuddho, tassa guṇānussaraṇavasena ayaṁ uposatho brahmuposatho nāma, taṁ upavasati. **Brahmunā saddhiṁ saṁvasatī**ti Sammāsambuddhena saddhiṁ saṁvasati. **Brahmañcassa ārabbhā**ti Sammāsambuddhaṁ ārabbha.

Dhammaṁ anussaratīti sahatantikaṁ lokuttaradhammaṁ anussarati. **Sottin**ti Kuruvindakasottiṁ. Kuruvindakapāsāṇacuṇṇena hi saddhiṁ lākhaṁ yojetvā maṇike katvā vijjhitvā suttena āvuṇitvā taṁ maṇi kalāpapantiṁ ubhato gahetvā piṭṭhiṁ ghaṁsenti, taṁ sandhāya vuttaṁ "sottiñca paṭiccā"ti. **Cuṇṇan**ti nhānīyacuṇṇaṁ. **Tajjaṁ vāyāman**ti ubbaṭṭanaghaṁsanadhovanādikaṁ tadanurūpavāyāmaṁ. **Dhammuposathan**ti sahatantikaṁ navalokuttaradhammaṁ ārabbha upavutthattā ayaṁ uposatho "dhammuposatho"ti vutto. Idhāpi **pariyodapanā**ti pade ṭhatvā purimanayeneva yojanā kātabbā.

Saṁghaṁ anussaratīti aṭṭhannaṁ ariyapuggalānaṁ guṇe anussarati. **Usmañca paṭiccā**ti dve tayo vāre gāhāpitaṁ usumaṁ paṭicca. Usañcātipi[2] pāṭho,

1. Kiliṭṭhe citte (Ka) 2. Ūsañcātipi (Sī)

ayamevattho. **Khāran**ti chārikaṁ. **Gomayan**ti gomuttaṁ vā ajalaṇḍikā vā. **Pariyodapanā**ti idhāpi purimanayeneva yojanā kātabbā. **Saṁghuposathan**ti aṭṭhannaṁ ariyapuggalānaṁ guṇe ārabbha upavutthattā ayaṁ uposatho "saṁghuposatho"ti vutto.

Sīlānīti gahaṭṭho gahaṭṭhasīlāni, pabbajito pabbajitasīlāni. **Akhaṇḍānī**ti-ādīnaṁ attho Visuddhimagge[1] vitthāritova. **Vālaṇḍupakan**ti[2] assavālehi vā makacivālādīhi vā kataṁ aṇḍupakaṁ[3]. **Tajjaṁ vāyāman**ti telena temetvā[4] malassa tintabhāvaṁ ñatvā chārikaṁ pakkhipitvā vālaṇḍupakena ghaṁsanavāyāmo. Idha **pariyodapanā**ti pade ṭhatvā evaṁ yojanā kātabbā—kiliṭṭhasmiñhi ādāse maṇḍitapasādhitopi attabhāvo olokiyamāno na sobhati, parisuddhe sobhati. Evameva kiliṭṭhena cittena upavutto uposatho na mahapphalo hoti, parisuddhena pana mahapphalo hotīti. **Sīluposathan**ti attano sīlānussaraṇavasena upavuttho uposatho sīluposatho nāma. **Sīlena saddhin**ti attano pañcasīladasasīlena saddhiṁ. **Sīlañcassa ārabbhā**ti pañcasīlaṁ dasasīlañca ārabbha.

Devatā anussaratīti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇe anussarati. **Ukkan**ti uddhanaṁ. **Loṇan**ti loṇamattikā. **Gerukan**ti gerukacuṇṇaṁ. **Nāḷikasaṇḍāsan**ti dhamananāḷikañceva parivattanasaṇḍāsañca. **Tajjaṁ vāyāman**ti uddhane pakkhipanadhamanaparivattanādikaṁ anurūpaṁ vāyāmaṁ. Idha **pariyodapanā**ti pade ṭhatvā evaṁ yojanā veditabbā—saṁkiliṭṭhasuvaṇṇamayena hi pasādhanabhaṇḍena[5] pasādhitā nakkhattaṁ kīḷamānā na sobhanti, parisuddhasuvaṇṇamayena sobhanti. Evameva saṁkiliṭṭhacittassa uposatho na mahapphalo hoti, parisuddhacittassa mahapphalo. **Deva tuposathan**ti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇe anussarantena upavuttha-uposatho devatuposatho nāma. Sesaṁ imesu Buddhānussati-ādīsu kammaṭṭhānesu yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge[6] vuttameva.

---

1. Visuddhi 1. 51 piṭṭhe.
2. Vālaṇḍukanti (Sī, Syā)
3. Laṇḍukaṁ (Sī)
4. Makkhetvā (Syā, Ka)
5. Pasādhitabhaṇḍena (Sī)
6. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

Pāṇātipātanti pāṇavadhaṁ. **Pahāyā**ti taṁ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṁ dussīlyaṁ pajahitvā. **Paṭiviratā**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato oratā viratāva. **Nihitadaṇḍā nihitasatthā**ti parūpaghātatthāya[1] daṇḍaṁ vā satthaṁ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍā ceva nikkhittasatthā cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṁ sabbampi avasesaṁ upakaraṇaṁ sattānaṁ vihiṁsanabhāvato[2] satthanti veditabbaṁ. Yaṁ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṁ vā dantakaṭṭhavāsiṁ vā vipphalakaṁ vā gahetvā vicaranti, na taṁ parūpaghātatthāya. Tasmā nihitadaṇḍā nihitasatthātveva saṅkhaṁ gacchanti. **Lajjī**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgatā. **Dayāpannā**ti dayaṁ mettacittataṁ āpannā. **Sabbapāṇa bhūtahitānukampī**ti sabbe pāṇabhūte hitena anukampakā, tāya eva dayāpannatāya sabbesaṁ pāṇabhūtānaṁ hitacittakāti attho. **Ahampajjā**ti ahampi ajja. **Imināpi aṅgenā**ti imināpi guṇaṅgena. **Arahataṁ anukaromī**ti yathā purato gacchantaṁ pacchato gacchanto anugacchati nāma, evaṁ ahampi arahantehi paṭhamaṁ kataṁ imaṁ guṇaṁ pacchā karonto tesaṁ arahantānaṁ anukaromi. **Uposatho ca me upavuttho bhavissatī**ti evaṁ karontena mayā arahatañca anukataṁ bhavissati, uposatho ca upavuttho bhavissati.

Adinnādānanti adinnassa parapariggahitassa ādānaṁ, theyyaṁ corikanti attho. Dinnameva ādiyantīti **dinnādāyī.** Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhantīti **dinnapāṭikaṅkhī.** Thenetīti theno, na thenena **athenena.** Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti atta bhāvena, athenaṁ sucibhūtaṁ attabhāvaṁ katvā viharantīti vuttaṁ hoti.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṁ. Brahmaṁ seṭṭhaṁ ācāraṁ carantīti **brahmacārī. Ārācārī**ti abrahmacariyato dūrācārī. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunoti saṅkhaṁ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṁ dhammā.

Musāvādāti alikavacanā tucchavacanā. Saccaṁ vadantīti **saccavādī.** Saccena saccaṁ saṁdahanti ghaṭentīti **saccasandhā,** na antarantarā musā vadantīti

---

1. Manussaghātatthāya (Ka)
2. Vināsanabhāvato (Syā, Ka)

attho. Yo hi puriso kadāci musāvādaṁ vadati, kadāci saccaṁ. Tassa musāvādena antaritattā saccaṁ saccena na ghaṭīyati. Tasmā na so saccasandho. Ime pana na tādisā, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṁ saṁdahantiyevāti saccasandhā. **Thetā**ti thirā, ṭhitakathāti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva[1] ca na ṭhitakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca ṭhitakatho hoti, asinā sīsaṁ chindantepi dve kathā na katheti. Ayaṁ vuccati theto. **Paccayikā**ti pattiyāyitabbakā, saddhāyikāti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukena nāmā"ti vutte "mā tassa vacanaṁ saddahathā"ti vattabbataṁ āpajjati. Eko paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukenā"ti vutte "yadi tena vuttaṁ, ida meva pamāṇaṁ, idāni paṭikkhipitabbaṁ natthi, evamevaṁ idan"ti vattabbataṁ āpajjati. Ayaṁ vuccati paccayiko. **Avisaṁvādakā lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṁ na visaṁvādentīti attho.

Surāmerayamajjapamādaṭṭhānanti surāmerayamajjhānaṁ pānacetanāsaṅkhātaṁ pamādakāraṇaṁ. **Ekabhattikā**ti pātarāsabhattaṁ sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṁ antomajjhanhikena paricchinnaṁ, itaraṁ majjhanhikato uddhaṁ anto aruṇena[2]. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṁ bhuñjamānāpi ekabhattikāva honti. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ekabhattikā"ti. Rattibhojanaṁ[3] ratti, tato uparatāti **rattūparatā**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ vikālabhojanaṁ nāma, tato viratattā **viratā vikālabhojanā.**

Sāsanassa ananulomattā visūkaṁ paṭāṇibhūtaṁ dassananti visūkadassanaṁ, attanā naccananaccāpanādivasena naccañca gītañca vāditañca, antamaso mayūranaccanādivasenāpi pavattānaṁ naccādīnaṁ visūkabhūtaṁ dassanañcāti **naccagītavāditavisūkadassanaṁ.** Naccādīni hi attanā payojetuṁ vā parehi payojāpetuṁ vā payuttāni passituṁ vā neva bhikkhūnaṁ, na bhikkhunīnaṁ vaṭṭanti.

---

1. Ṭhapitakumbhaṇḍo viya (Syā, Ka)
2. Anto-aruṇaggena (Sī)
3. Rattiyā bhojanaṁ (Dī-Ṭṭha 1. 75; Ma-Ṭṭha 2. 113 piṭṭhesu.)

Mālādīsu **mālā**ti yaṁkiñci pupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁkiñci gandhajātaṁ. **Vilepanan**ti chavirāgakaraṇaṁ. Tattha piḷandhanto **dhāreti** nāma, ūnaṭṭhānaṁ pūrento **maṇḍeti** nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto **vibhūseti** nāma. **Ṭhānaṁ** vuccati kāraṇaṁ, tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho. **Uccāsayanaṁ** vuccati pamāṇātikkantaṁ, **mahāsayanaṁ** akappiyattharaṇaṁ, tato paṭiviratāti attho.

Kīvamahapphaloti kittakaṁ[1] mahapphalo. Sesapadesupi eseva nayo. **Pahūtarattaratanānan**ti[2] pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatānaṁ, sakalajambudīpatalaṁ bheritalasadisaṁ katvā kaṭippamāṇehi sattahi ratanehi pūritānanti attho. **Issariyādhipaccan**ti issarabhāvena vā issariyameva vā[3] ādhipaccaṁ, na ettha sāhasikakammantipi issariyādhipaccaṁ. **Rajjaṁ kāreyyā**ti evarūpaṁ cakkavattirajjaṁ kāreyya. **Aṅgānan**ti-ādīni tesaṁ janapadānaṁ nāmāni. **Kalaṁ nāgghati soḷasin**ti ekaṁ ahorattaṁ upavuttha-uposathe puññaṁ soḷasabhāge katvā tato ekaṁ bhāgañca[4] na agghati. Ekarattu posathassa soḷasiyā kalāya yaṁ vipākaphalaṁ, taṁyeva tato bahutaraṁ hotīti attho. **Kapaṇan**ti parittakaṁ.

Abrahmacariyāti aseṭṭhacariyato. **Rattiṁ na bhuñjeyya vikālabhojanan**ti uposathaṁ upavasanto rattibhojanañca divāvikālabhojanañca na bhuñjeyya. **Mañce chamāyaṁva sayetha santate**ti muṭṭhihatthapādake kappiyamañce vā sudhādiparikammakatāya bhūmiyaṁ vā tiṇapaṇṇapalālādīni santharitvā kate santhate vā sayethāti attho. **Etaṁ hi aṭṭhaṅgikamāhuposathan**ti evaṁ pāṇātipātādīni asamācarantena upavutthaṁ uposathaṁ aṭṭhahi aṅgehi samannāgatattā aṭṭhaṅgikanti vadanti. Taṁ pana upavasantena "sve uposathiko bhavissāmī"ti ajjeva "idañca idañca kareyyāthā"ti āhārādividhānaṁ vicāretabbaṁ. Uposathadivase pātova bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā dasasīlalakkhaṇaññuno upāsakassa vā upāsikāya vā santike vācaṁ

---

1. Kittako (Syā, Ka) 2. Pahūtasattaratanānanti (Syā, Ṭīkāyaṁ ca pāṭhantaraṁ)
3. Issarabhāvena ca adhipatibhāvena ca kuḍḍarājabhāvena issariyameva vā (Sī)
4. Bhāgaṁ (Sī)

bhinditvā uposathaṅgāni samādātabbāni. Pāḷiṁ ajānantena pana "Buddhapaññattaṁ uposathaṁ adhiṭṭhāmī"ti adhiṭṭhātabbaṁ. Aññaṁ alabhantena attanāpi adhiṭṭhātabbaṁ, vacībhedo pana kātabboyeva. Uposathaṁ upavasantena parūparodhapaṭisaṁyuttā[1] kammantā na vicāretabbā, āyavayagaṇanaṁ karontena na vītināmetabbaṁ, gehe pana āhāraṁ labhitvā niccabhattikabhikkhunā viya paribhuñjitvā vihāraṁ gantvā dhammo vā sotabbo, aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu aññataraṁ vā manasikātabbaṁ.

Sudassanāti sundaradassanā. **Obhāsayan**ti obhāsayamānā. **Anupariyantī**ti vicaranti. **Yāvatā**ti yattakaṁ ṭhānaṁ. **Antalikkhagā**ti ākāsaṅgamā. **Pabhāsantī**ti jotanti pabhā[2] muñcanti. **Disāvirocanā**ti sabbadisāsu virocamānā. Atha vā **pabhāsantī**ti disāhi disā obhāsanti. **Virocanā**ti virocamānā. **Veḷuriyan**ti maṇīti vatvāpi iminā jātimaṇibhāvaṁ dasseti. Ekavassikaveḷuvaṇṇañhi veḷuriyaṁ jātimaṇi nāma. Taṁ sandhāyeva māha. **Bhaddakan**ti laddhakaṁ. **Siṅgīsuvaṇṇan**ti gosiṅgasadisaṁ hutvā uppannattā evaṁ nāmakaṁ suvaṇṇaṁ. **Kañcanan**ti pabbateyyaṁ pabbate jātasuvaṇṇaṁ. **Jāta rūpan**ti Satthuvaṇṇasuvaṇṇaṁ. **Haṭakan**ti kipillikāhi nīhaṭasuvaṇṇaṁ. **Nānubhavantī**ti na pāpuṇanti. **Candappabhā**ti sāmi-atthe paccattaṁ, candappabhāyāti attho. **Upavassuposathan**ti upavasitvā uposathaṁ. **Sukhudrayānī**ti sukhaphalāni sukhavedanīyāni. **Saggamupenti ṭhānan**ti saggasaṅkhātaṁ ṭhānaṁ upagacchanti, kenaci aninditā hutvā devaloke uppajjantīti attho. Sesamettha yaṁ antarantarā na vuttaṁ, taṁ vuttānusāreneva veditabbanti.

Mahāvaggo dutiyo.

---

(8) 3. Ānandavagga

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **Channo**ti evaṁnāmako Channaparibbājako[3]. **Tumhepi āvuso**ti āvuso yathā mayaṁ rāgādīnaṁ pahānaṁ paññāpema, kiṁ evaṁ tumhepi paññāpethāti pucchati. Tato thero "ayaṁ paribbājako amhe rāgādīnaṁ pahānaṁ paññāpemāti vadati, natthi

---

1. Paroparodhapaṭisaṁyuttā (Sī, Syā) 2. Pabhaṁ (Sī, Syā)
3. Paṭicchannaparibbājako (Sī, Syā)

panetaṁ bāhirasamaye"ti taṁ paṭikkhipanto **mayaṁ kho āvuso**ti-ādimāha. Tattha **kho**ti avadhāraṇatthe nipāto, mayameva paññāpemāti attho. Tato paribbājako cintesi "ayaṁ thero bāhirasamayaṁ luñcitvā haranto 'mayamevā'ti āha, kiṁ nu kho ādīnavaṁ disvā ete etesaṁ pahānaṁ paññāpentī"ti. Atha theraṁ pucchanto **kiṁ pana tumhe**ti-ādimāha. Thero tassa byākaronto **ratto kho**ti-ādimāha. Tattha **attatthan**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaṁ lokiyalokuttaraṁ attano atthaṁ. Parattha-ubhayatthesupi eseva nayo.

Andhakaraṇoti-ādīsu yassa rāgo uppajjati, taṁ yathābhūtadassananivāraṇena andhaṁ karotīti andhakaraṇo. Paññācakkhuṁ na karotīti **acakkhukaraṇo**. Ñāṇaṁ na karotīti **aññāṇakaraṇo**. Kammassakatapaññā jhānapaññā vipassanāpaññāti imā tisso paññā appavattikaraṇena nirodhetīti **paññānirodhiko**. Aniṭṭhaphaladāyakattā dukkha saṅkhātassa vighātasseva pakkhe vattatīti **vighātapakkhiko.** Kilesanibbānaṁ na saṁvattetīti **anibbānasaṁvattaniko. Alaṁ ca panāvuso Ānanda appamādāyā**ti āvuso Ānanda sace evarūpā paṭipadā atthi, alaṁ tumhākaṁ appamādāya yuttaṁ anucchavikaṁ, appamādaṁ karotha āvusoti therassa vacanaṁ anumoditvā pakkāmi. Imasmiṁ sutte ariyamaggo lokuttaramissako kathito. Sesamettha uttānatthamevāti.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye **tena hi gahapatī**ti thero kira cintesi "ayaṁ idha āgacchanto na aññātukāmo hutvā āgami[1], pariggaṇhanatthaṁ pana āgato. Iminā pucchitapañhaṁ imināva kathāpessāmī"ti. Iti taṁyeva kathaṁ kathāpetukāmo **tena hī**ti-ādimāha. Tattha **tena hī**ti kāraṇāpadeso. Yasmā tvaṁ evaṁ pucchasi, tasmā taññevettha paṭipucchāmīti. **Kesaṁ no**ti katamesaṁ nu. **Sadhammukkaṁsanā**ti attano laddhiyā ukkhipitvā ṭhapanā. **Paradhammāpasādanā**ti paresaṁ laddhiyā ghaṭṭanā vambhanā avakkhipanā. **Āyataneva**[2] **dhammadesanā**ti kāraṇasmiṁ yeva dhammadesanā. **Attho ca vutto**ti mayā pucchitapañhāya attho ca

---

1. Āgamissati (Ka) 2. Āyatane ca (Sī)

pakāsito. **Attā ca anupanīto**ti amhe evarūpāti evaṁ attā ca na upanīto. Nupanītotipi[1] pāṭho.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye **gilānavuṭṭhito**ti[2] gilāno hutvā vuṭṭhito. **Gelaññā**ti gilānabhāvato. **Upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso mālāgandhādīni ādāya mahāparivāraparivuto upasaṅkami. **Bāhāyaṁ gahetvā**ti na bāhāyaṁ gahetvā ākaḍḍhi, nisinnāsanato vuṭṭhāya tassa santikaṁ gantvā dakkhiṇabāhāyaṁ aṅguṭṭhakena saññaṁ datvā ekamantaṁ apanesīti veditabbo. Athassa "sekhampi kho mahānāma sīlan"ti-ādinā nayena sattannaṁ sekhānaṁ sīlañca samādhiñca paññañca kathetvā upari arahattaphalavasena asekhā sīlasamādhipaññāyo kathento "sekhasamādhito sekhaṁ vipassanāñāṇaṁ asekhañca phalañāṇaṁ pacchā, sekha vipassanāñāṇato ca asekhaphalasamādhi pacchā uppajjatī"ti dīpeti. Yāni pana sampayuttāni samādhiñāṇāni, tesaṁ apacchā apure uppatti veditabbāti.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **Kūṭāgārasālāyan**ti dve kaṇṇikā gahetvā haṁsavaṭṭakacchannena[3] katāya Gandhakuṭiyā. **Aparisesaṁ ñāṇadassanaṁ paṭijānātī**ti appamattakampi asesetvā sabbaṁ ñāṇadassanaṁ paṭijānāti. **Satataṁ samitan**ti sabbakālaṁ nirantaraṁ. **Ñāṇadassanaṁ paccupaṭṭhitan**ti sabbaññutaññāṇaṁ mayhaṁ upaṭṭhitamevāti dasseti. **Purāṇānaṁ kammānan**ti āyūhitakammānaṁ. **Tapasā byantībhāvan**ti dukkaratapena vigatantakaraṇaṁ. **Navānaṁ kammānan**ti idāni āyūhitabbakammānaṁ. **Akaraṇā**ti anāyūhanena. **Setughātan**ti padaghātaṁ paccayaghātaṁ katheti. **Kammakkhayā dukkhakkhayo**ti kammavaṭṭakkhayena dukkhakkhayo. **Dukkhakkhayā vedanākkhayo**ti dukkha vaṭṭakkhayena vedanākkhayo. Dukkhavaṭṭasmiṁ hi khīṇe vedanāvaṭṭampi khīṇameva hoti. **Vedanākkhayā sabbaṁ dukkhaṁ nijjiṇṇaṁ bhavissatī**ti vedanākkhayena pana sakalavaṭṭadukkhaṁ nijjiṇṇameva bhavissati. **Sandiṭṭhikāyā**ti sāmaṁ passitabbāya[4] paccakkhāya. **Nijjarāya**

---

1. Nūpanītotipi (Sī), nuparitotipi (Ka)
2. Gilānā vuṭṭhitoti (Sī, Syā, Ka)
3. Haṁsavaṭṭakacchadanena (Sī, Syā)
4. Pekkhitabbāya (Sī, Syā)

visuddhiyāti kilesajīraṇakapaṭipadāya kilese vā nijjīraṇato nijjarāya sattānaṁ visuddhiyā[1]. **Samatikkamo hotī**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa atikkamo hoti. **Idha bhante Bhagavā kimāhā**ti bhante Bhagavā imāya paṭipattiyā kimāha, kiṁ etaṁyeva kilesanijjīraṇakapaṭipadaṁ paññapeti, udāhu aññanti pucchati.

Jānatāti anāvaraṇañāṇena jānantena. **Passatā**ti samantacakkhunā passantena. **Visuddhiyā**ti visuddhisampāpanatthāya. **Samatikkamāyā**ti samatikkamanatthāya. **Atthaṅgamāyā**ti atthaṁ gamanatthāya. **Ñāyassa adhigamāyā**ti saha vipassanāya maggassa adhigamanatthāya. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāya. **Navañca kammaṁ na karotī**ti navaṁ kammaṁ nāyūhati. **Purāṇañca kamman**ti pubbe āyūhitakammaṁ. **Phussa phussa byantīkarotī**ti phusitvā phusitvā vigatantaṁ karoti, vipākaphassaṁ phusitvā phusitvā taṁ kammaṁ khepetīti attho. **Sandiṭṭhikā**ti sāmaṁ passitabbā. **Akālikā**ti na kālantare kiccakārikā. **Ehipassikā**ti "ehi passā"ti evaṁ dassetuṁ yuttā. **Opaneyyikā**ti upanaye yuttā allīyitabbayuttā. **Paccattaṁ veditabbā viññūhī**ti paṇḍitehi attano attano santāneyeva jānitabbā, bālehi pana dujjānā. Iti sīla vasena dve maggā dve ca phalāni kathitāni. Sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūra kārinoti. **Vivicceva kāmehī**ti-ādikāya pana samādhisampadāya tayo maggā tīṇi ca phalāni kathitāni. Anāgāmī ariyasāvako hi samādhimhi paripūrakārīti vutto. **Āsavānaṁ khayā**ti-ādīhi arahattaphalaṁ kathitaṁ. Keci pana sīlasamādhayopi arahattaphalasampa yuttāva idha adhippetā. Ekekassa pana vasena paṭipattidassanatthaṁ visuṁ visuṁ tanti āropitāti.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame **amaccā**ti suhajjā. **Ñātī**ti sassusasurapakkhikā. **Sālohitā**ti samānalohitā bhātibhagini-ādayo. **Aveccappasāde**ti guṇe avecca jānitvā uppanne acalappasāde. **Aññathattan**ti

---

1. Nijjarāvisuddhiyāti kilese jaraṇakapaṭipadā kilese vā nijjaraṇato nijjarā, sattānaṁ visuddhipāpanato visuddhīti nijjarāvisuddhiyā (Sī)

bhāvaññathattaṁ. **Pathavīdhātuyā**ti-ādīsu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākārabhūtāya pathavīdhātuyā, dvādasasu koṭṭhāsesu yūsagatāya ābandhanabhūtāya āpodhātuyā, catūsu koṭṭhāsesu paripācanabhūtāya tejodhātuyā, chasu koṭṭhāsesu vitthambhanabhūtāya vāyodhātuyā siyā aññathattaṁ. **Na tvevā**ti imesaṁ hi catunnaṁ mahābhūtānaṁ aññamaññabhāvūpagamanena siyā aññathattaṁ, ariyasāvakassa pana na tveva siyāti dasseti. Ettha ca **aññathattan**ti pasādaññathattañca gati-aññathattañca. Tañhi tassa na hoti, bhāvañña thattaṁ pana hoti. Ariyasāvako hi manusso hutvā devopi hoti brāhmāpi. Pasādo panassa bhavantarepi na vigacchati, na ca apāyagatisaṅkhātaṁ gati-aññathattaṁ pāpuṇāti. Satthāpi tadeva dassento **tatridaṁ aññathattan**ti-ādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

6. Paṭhamabhavasuttavaṇṇanā

77. Chaṭṭhe **kāmadhātuvepakkan**ti kāmadhātuyā vipaccanakaṁ[1]. **Kāmabhavo**ti kāmadhātuyaṁ upapattibhavo. **Kammaṁ khettan**ti kusalākusalakammaṁ viruhanaṭṭhānaṭṭhena khettaṁ. **Viññāṇaṁ bījan**ti sahajātaṁ[2] abhisaṅkhāraviññāṇaṁ viruhanaṭṭhena bījaṁ. **Taṇhā sneho**ti paggaṇhanānubrūhanavasena[3] taṇhā udakaṁ nāma. **Avijjā nīvaraṇānan**ti avijjāya āvaritānaṁ. **Taṇhāsaṁyojanānan**ti taṇhābandhanena baddhānaṁ. **Hīnāya dhātuyā**ti kāmadhātuyā. **Viññāṇaṁ patiṭṭhitan**ti abhisaṅkhāra viññāṇaṁ patiṭṭhitaṁ. **Majjhimāya dhātuyā**ti rūpadhātuyā. **Paṇītāya dhātuyā**ti arūpadhātuyā. Sesamettha uttānatthamevāti.

7. Dutiyabhavasuttavaṇṇanā

78. Sattame **cetanā**ti kammacetanā. **Patthanā**pi kammapatthanāva. Sesaṁ purimasadisamevāti.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **sīlabbatan**ti sīlañceva vatañca. **Jīvitan**ti dukkarakārikānuyogo. **Brahmacariyan**ti brahmacariyavāso. **Upaṭṭhānasāran**ti upaṭṭhānena

---

1. Vipaccanaṁ (Ka) 2. Yathājāti (Ka) 3. Saṅgaṇhanānubrūhanavasena (Sī, Syā)

sāraṁ, "idaṁ varaṁ idaṁ niṭṭhā"ti evaṁ upaṭṭhitanti attho. **Saphalan**ti sa-udrayaṁ savaḍḍhikaṁ hotīti pucchati. **Na khvettha bhante ekaṁsenā**ti bhante na kho ettha ekaṁsena byākātabbanti attho. **Upaṭṭhānasāraṁ sevato**ti idaṁ sāraṁ varaṁ niṭṭhāti evaṁ upaṭṭhitaṁ sevamānassa. **Aphalan**ti iṭṭhaphalena aphalaṁ. Ettāvatā kammavādikiriyavādīnaṁ pabbajjaṁ ṭhapetvā seso sabbopi bāhirakasamayo gahito hoti. **Saphalan**ti iṭṭhaphalena saphalaṁ sa-udrayaṁ. Ettāvatā imaṁ sāsanaṁ ādiṁ katvā sabbāpi kammavādikiriyavādīnaṁ pabbajjā gahitā. **Na ca panassa sulabharūpo samasamo paññāyā**ti evaṁ sekkhabhūmiyaṁ ṭhatvā pañhaṁ kathento assa Ānandassa paññāya samasamo na sulabhoti dasseti. Imasmiṁ sutte sekkhabhūmi nāma kathitāti.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame **etadavocā**ti pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkanto Dasabalassa vattaṁ dassetvā attano divāvihāraṭṭhānaṁ gantvā "imasmiṁ loke mūlagandho nāma atthi, sāragandho nāma atthi, pupphagandho nāma atthi. Ime pana tayopi gandhā anuvātaṁyeva gacchanti, na paṭivātaṁ. Atthi nu kho kiñci, yassa paṭivātampi gandho gacchatī"ti cintetvā aṭṭhannaṁ varānaṁ gahaṇakāleyeva kaṅkhuppattisamaye upasaṅkamanavarassa gahitattā taṅkhaṇaṁyeva divāṭṭhānato vuṭṭhāya Satthu santikaṁ gantvā vanditvā ekamantaṁ nisinno uppannāya kaṅkhāya vinodanatthaṁ etaṁ "tīṇimāni bhante"ti-ādi vacanaṁ avoca. Tattha **gandhajātānī**ti gandhajātiyo. **Mūlagandho**ti mūlavatthuko gandho, gandhasampannaṁ vā mūlameva mūlagandho. Tassa hi gandho anuvātaṁ gacchati. Gandhassa pana gandho nāma natthi. **Sāragandhapupphagandhesu**pi eseva nayo. **Atthānanda kiñci gandhajātanti**[1] ettha saraṇagamanādayo guṇavaṇṇabhāsana vasena disāgāmitāya gandhasadisattā gandhā, tesaṁ vatthubhūto puggalo gandhajātaṁ nāma. **Gandho gacchatī**ti vaṇṇabhāsanavasena gacchati. **Sīlavā**ti pañcasīlena vā dasa sīlena vā sīlavā. **Kalyāṇadhammo**ti teneva sīladhammena kalyāṇadhammo sundaradhammo. **Vigatamalamaccherenā**ti-ādīnaṁ attho Visuddhimagge[2] vitthāritova. **Disāsū**ti catūsu disāsu catūsu

1. Atthānanda gandhajātanti (Sī, Syā, Ka) 2. Visuddhi 1. 217 piṭṭhe.

anudisāsu. **Samaṇabrāhmaṇā**ti samitapāpabāhitapāpā samaṇabrāhmaṇā.

Na pupphagandho paṭivātametīti vassikapupphādīnaṁ gandho paṭivātaṁ na gacchati. **Na candanaṁ tagaramallikā vā**ti candanatagaramallikānampi gandho paṭi vātaṁ na gacchatīti attho. Devalokepi[1] Phuṭasumanā nāma hoti, tassā pupphitadivase gandho yojanasataṁ ajjhottharati. Sopi paṭivātaṁ vidatthimattampi ratanamattampi gantuṁ na sakkotīti vadanti. **Satañca gandho paṭivātametī**ti satañca paṇḍitānaṁ Buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṁ sīlādiguṇagandho paṭivātaṁ gacchati. **Sabbā disā sappuriso pavāyatī**ti[2] sappuriso paṇḍito sīlādiguṇagandhena sabbā disā pavāyati, sabbā disā gandhena avattharatīti attho.

10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasamassa[3] duvidho nikkhepo atthuppattikopi pucchāvasikopi. Katara-atthuppattiyaṁ kassa pucchāya kathitanti ce? Aruṇavatisuttanta-atthuppattiyaṁ[4] Ānandattherassa pucchāya kathitaṁ. Aruṇavatisuttanto kena kathitoti? Dvīhi Buddhehi kathito Sikhinā ca Bhagavatā amhākañca Satthārā. Imasmā hi kappā ekatiṁsakappamatthake Aruṇavatinagare Aruṇavato rañño Pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṁ nibbattitvā paripakke ñāṇe mahābhinikkhamanaṁ nikkhamitvā Sikhī Bhagavā Bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhitvā pavattitavaradhammacakko Aruṇavatiṁ nissāya viharanto ekadi vasaṁ pātova sarīrappaṭijagganaṁ katvā Mahābhikkhusaṁghaparivāro "Aruṇavatiṁ piṇḍāya pavisissāmī"ti nikkhamitvā vihāradvārakoṭṭhakasamīpe ṭhito Abhibhuṁ nāma aggasāvakaṁ āmantesi "atippago kho bhikkhu Aruṇavatiṁ piṇḍāya pavisituṁ, yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā"ti. Yathāha—

"Atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho Abhibhuṁ bhikkhuṁ āmantesi 'āyāma brāhmaṇa yena aññataro

1. Devalokepi hi (Syā) 2. Pavātīti (Sī) 3. Dasame (Ka) 4. Saṁ 1. 157 piṭṭhe.

brahmaloko tenupasaṅkamissāma, na tāva[1] bhattakālo bhavissatī'ti. 'evaṁ bhante'ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho Abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamiṁsū"ti[2].

Tattha mahābrahmā Sammāsambuddhaṁ disvā attamano paccuggamanaṁ katvā brahmāsanaṁ paññāpetvā adāsi, therassāpi anucchavikaṁ āsanaṁ paññāpayiṁsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane, theropi attano paññattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi Dasabalaṁ vanditvā ekamantaṁ nisīdi.

Atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Abhibhuṁ bhikkhuṁ āmantesi "paṭibhātu taṁ brāhmaṇa brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammīkathāti. 'Evaṁ bhante'ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammiṁ kathaṁ kathesi. There dhammaṁ kathente brahmagaṇā ujjhāyiṁsu "cirassañca mayaṁ Satthu brahmalokāgamanaṁ labhimha, ayañca bhikkhu ṭhapetvā Satthāraṁ sayaṁ dhammakathaṁ[3] ārabhī"ti.

Satthā tesaṁ anattamanabhāvaṁ ñatvā Abhibhuṁ bhikkhuṁ etadavoca "ujjhāyanti kho te brāhmaṇa brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi tvaṁ brāhmaṇa bhiyyoso mattāya saṁvejehī"ti. Thero Satthu vacanaṁ sampaṭicchitvā anekavihitaṁ iddhivikubbanaṁ katvā sahassilokadhātuṁ sarena viññāpento "ārambhatha nikkamathā"ti[4] gāthādvayaṁ abhāsi. Kiṁ pana katvā thero sahassilokadhātuṁ viññāpesīti? Nīlakasiṇaṁ tāva samāpajjitvā sabbattha andhakāraṁ phari[5], tato "kimidaṁ andhakāran"ti sattānaṁ ābhoge uppanne ālokaṁ dassesi. "Kiṁ āloko ayan"ti vicinantānaṁ attānaṁ dassesi, sahassacakkavāḷe devamanussā añjaliṁ paggaṇhitvā paggaṇhitvā theraṁ yeva namassamānā aṭṭhaṁsu. Thero mahājano mayhaṁ dhammaṁ desentassa saraṁ suṇātū"ti

1. Yāva (Saṁ 1. 157 piṭṭhe) 2. Saṁ 1. 157 piṭṭhe. 3. Sayañca kathaṁ (Ka)
4. Saṁ 1. 158 piṭṭhe. 5. Patthari (Sī)

imā gāthā abhāsi. Sabbe osaṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṁ desentassa viya saddaṁ assosuṁ. Atthopi nesaṁ pākaṭo ahosi.

Atha kho Bhagavā saddhiṁ therena Aruṇavatiṁ paccāgantvā piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkanto bhikkhusaṁghaṁ pucchi "assuttha no tumhe bhikkhave Abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā"ti. Te "āma bhante"ti paṭijānitvā sutabhāvaṁ āvikarontā tadeva gāthādvayaṁ udāhariṁsu. Satthā "sādhu sādhū"ti sādhukāraṁ datvā desanaṁ niṭṭhapesi[1]. Evaṁ tāva idaṁ suttaṁ ito ekatiṁsakappamatthake Sikhinā Bhagavatā kathitaṁ.

Amhākaṁ pana Bhagavā sabbaññutaṁ patto pavattitavaradhammacakko Sāvatthiṁ upanissāya Jetavane viharanto jeṭṭhamūlamāsapuṇṇamadivase bhikkhū āmantetvā imaṁ Aruṇavatisuttaṁ paṭṭhapesi. Ānandatthero bījaniṁ gahetvā bījayamāno ṭhitakova ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā ekabyañjanampi ahāpetvā Sakalasuttaṁ uggaṇhi. So punadivase piṇḍapātapaṭikkanto Dasabalassa vattaṁ dassetvā attano divā vihāraṭṭhānaṁ gantvā saddhivihārikantevāsikesu vattaṁ dassetvā pakkantesu hiyyo kathitaṁ Aruṇavatisuttaṁ āvajjento nisīdi. Athassa sabbaṁ suttaṁ vibhūtaṁ upaṭṭhāsi. So cintesi "Sikhissa Bhagavato aggasāvako brahmaloke ṭhatvā cakkavāḷasahasse andha kāraṁ vidhametvā sarīrobhāsaṁ dassetvā attano saddaṁ sāvento dhammakathaṁ kathesīti hiyyo Satthārā kathitaṁ, sāvakassa tāva visayo evarūpo, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṁ patto pana Sammāsambuddho kittakaṁ ṭhānaṁ sarena viññāpeyyā"ti. So evaṁ uppannāya vimatiyā vinodanatthaṁ taṅkhaṇeyeva Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā tamatthaṁ pucchi. Etamatthaṁ dassetuṁ **atha kho āyasmā Ānando**ti vuttaṁ.

Tattha **sammukhā**ti sammukhībhūtena[2] mayā etaṁ sutaṁ, na anussavena, na dūtaparamparāyāti iminā adhippāyena evamāha. **Kīvatakaṁ pahoti sarena viññāpetun**ti kittakaṁ ṭhānaṁ sarīrobhāsena vihatandhakāraṁ katvā sarena viññāpetuṁ sakkoti. **Sāvako so Ānanda, appameyyā**

---

1. Paṭṭhapesi (Ka)
2. Sammukhe ṭhitena (Sī, Syā)

Tathāgatāti idaṁ Bhagavā iminā adhippāyenāha—Ānanda tvaṁ kiṁ vadesi, so padesañāṇe ṭhito sāvako. Tathāgatā pana dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṁ pattā appameyyā. So tvaṁ nakhasikhāya paṁsuṁ gahetvā mahāpathavipaṁsunā saddhiṁ upamento viya kiṁ nāmetaṁ vadesi. Añño hi sāvakānaṁ visayo, añño Buddhānaṁ. Añño sāvakānaṁ gocaro, añño Buddhānaṁ. Aññaṁ sāvakānaṁ balaṁ, aññaṁ Buddhānanti. Iti Bhagavā iminā adhippāyena appameyyabhāvaṁ vatvā tuṇhī ahosi.

Thero dutiyampi pucchi. Satthā "Ānanda tvaṁ tāḷacchiddaṁ gahetvā anantākāsena upamento viya, cātakasakuṇaṁ gahetvā diyaḍḍhayojanasatikena supaṇṇarājena upamento viya, hatthisoṇḍāya udakaṁ gahetvā Mahāgaṅgāya upamento viya, caturatanike āvāṭe udakaṁ gahetvā sattahi sarehi upamento viya, nāḷikodanamattalābhiṁ manussaṁ gahetvā cakkavattiraññā upamento viya, paṁsupisācakaṁ gahetvā Sakkena devaraññā upamento viya, khajjopanakappabhaṁ gahetvā sūriyappabhāya upamento viya kiṁ nāmetaṁ vadesīti dīpento dutiyampi appameyyabhāvameva vatvā tuṇhī ahosi. Tato thero cintesi "Satthā mayā pucchito na tāva kathesi, handa naṁ yāvatatiyaṁ yācitvā Buddhasīhanādaṁ nadāpessāmī"ti. So tatiyampi yāci. Taṁ dassetuṁ **tatiyampi kho**ti-ādi vuttaṁ. Athassa Bhagavā byākaronto **sutā te Ānandā**ti-ādimāha. Thero cintesi "Satthā me 'sutā te Ānanda sahassī cūḷanikā lokadhātū'ti ettakameva vatvā tuṇhī jāto, idāni Buddhasīhanādaṁ nadissatī"ti so Satthāraṁ yācanto **etassa Bhagavā kālo**ti-ādimāha.

Bhagavāpissa vitthārakathaṁ kathetuṁ **tena hānandā**ti-ādimāha. Tattha **yāvatā**ti yattakaṁ ṭhānaṁ. **Candimasūriyā**ti candimā ca sūriyo ca. **Pariharantī**ti vicaranti. **Disā tantī**ti sabbadisā obhāsanti. **Virocanā**ti virocamānā. Ettāvatā ekacakkavāḷaṁ paricchinditvā dassitaṁ hoti. Idāni taṁ sahassaguṇaṁ katvā dassento **tāva sahassadhā loko**ti āha. **Tasmiṁ sahassadhā loke**ti tasmiṁ sahassacakkavāḷe. **Sahassaṁ**

Cātumahārājikānanti sahassaṁ Cātumahārājikānaṁ devalokānaṁ[1]. Yasmā pana ekekasmiṁ cakkavāḷe cattāro cattāro mahārājāno, tasmā **cattāri mahārājasahassānī**ti vuttaṁ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Cūḷanikā**ti khuddikā. Ayaṁ sāva kānaṁ visayo. Kasmā panesā ānītāti? Majjhimikāya lokadhātuyā paricchedadassanatthaṁ.

Yāvatāti yattakā. **Tāva sahassādhā**ti tāva sahassabhāgena. **Dvisahassī majjhimikā lokadhātū**ti ayaṁ sahassacakkavāḷāni sahassabhāgena gaṇetvā dasasatasahassacakkavāḷaparimāṇā[2] dvisahassī majjhimikā nāma lokadhātu. Ayaṁ sāvakānaṁ avisayo, Buddhānameva visayo. Ettakepi hi ṭhāne Tathāgatā andhakāraṁ vidhametvā sarīrobhāsaṁ dassetvā sarena viññāpetuṁ sakkontīti dīpeti. Ettakena Buddhānaṁ jātikkhettaṁ nāma dassitaṁ. Bodhisattānañhi pacchimabhave devalokato cavitvā mātukucchiyaṁ paṭisandhiggahaṇadivase ca kucchito nikkhamanadivase ca mahābhinikkhamanadivase ca sambodhidhammacakkappavattana-āyusaṅkhāravossajjanaparinibbānadivasesu ca ettakaṁ ṭhānaṁ kampati.

Tisahassī mahāsahassīti sahassito paṭṭhāya tatiyāti tisahassī, sahassaṁ [3]sahassadhā katvā gaṇitaṁ majjhimikaṁ sahassadhā katvā gaṇitattā[3] mahantehi sahassehi gaṇitāti mahāsahassī. Ettāvatā koṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇo loko dassito hoti. Bhagavā ākaṅkhamāno ettake ṭhāne andhakāraṁ vidhametvā sarīrobhāsaṁ dassetvā sarena viññāpeyyāti. Gaṇakaputtatissatthero pana evamāha "na tisahassimahāsahassilokadhātuyā evaṁ parimāṇaṁ. Idaṁ hi ācariyānaṁ sajjhāyamuḷhakaṁ vācāya parihīnaṭṭhānaṁ, dasakoṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇaṁ pana ṭhānaṁ tisahassimahāsahassi lokadhātu nāmā"ti. Ettāvatā hi Bhagavatā āṇākkhettaṁ nāma dassitaṁ. Etasmiñhi antare Āṭānāṭiyaparitta-isigiliparittadhajaggaparittabojjhaṅgaparittakhandhaparittamoraparitta mettaparittaratanaparittānaṁ āṇā pharati. **Yāvatā pana**[4] **ākaṅkheyyā**ti yattakaṁ ṭhānaṁ iccheyya, iminā

1. Cātumahārājikānaṁ devānaṁ (Ka)
2. Dasasahassacakkavāḷaparimāṇā (Ka)
3-3. Sahassadhā katvā gaṇitattā (Ka)
4. Yāvatā vā pana (Sī, Syā)

visayakkhettaṁ dasseti. Buddhānañhi visayakkhettassa pamāṇaparicchedo nāma natthi, natthikabhāve cassa imaṁ opammaṁ āharanti—koṭisatasahassacakkavāḷamhi[1] yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci puratthimāya disāya ekacakkavāḷe ekaṁ sāsapaṁ pakkhipanto āgaccheyya, sabbepi te sāsapā parikkhayaṁ gaccheyyuṁ, na tveva puratthimāya disāya cakkavāḷāni. Dakkhiṇādīsupi eseva nayo. Tattha Buddhānaṁ avisayo nāma natthi.

Evaṁ vutte thero cintesi "Satthā evamāha 'ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṁ sarena viññāpeyya, yāvatā pana ākaṅkheyyā'ti. Visamo kho panāyaṁ loko, anantāni cakkavāḷāni, ekasmiṁ ṭhāne sūriyo uggato hoti, ekasmiṁ ṭhāne majjhe ṭhito, ekasmiṁ ṭhāne atthaṅgato. Ekasmiṁ ṭhāne paṭhamayāmo hoti, ekasmiṁ ṭhāne majjhimayāmo, ekasmiṁ ṭhāne pacchimayāmo. Sattāpi kammappasutā khiḍḍāpasutā āhārappasutāti evaṁ tehi tehi kāraṇehi vikkhittā ca pamattā ca honti. Kathaṁ nu kho te Satthā sarena viññāpeyyā"ti. So evaṁ cintetvā vimaticchedanatthaṁ Tathāgataṁ pucchanto **yathā kathaṁ panā**ti-ādimāha.

Athassa Satthā byākaronto **idhānanda Tathāgato**ti-ādimāha. Tattha **obhāsena phareyyā**ti sarīrobhāsena phareyya. Pharamāno panesa kiṁ kareyyāti? Yasmiṁ ṭhāne sūriyo paññāyati, tattha naṁ attano ānubhāvena atthaṁ gameyya. Yattha pana na paññāyati, tattha naṁ uṭṭhāpetvā[2] majjhe ṭhapeyya. Tato yattha sūriyo paññāyati[3], tattha manussā "adhunāva sūriyo paññāyittha, so idāneva atthaṅgamito, nāgāvaṭṭo nu kho ayaṁ, bhūtāvaṭṭayakkhāvaṭṭadevatāvaṭṭānaṁ aññataro"ti vitakkaṁ uppādeyyuṁ. Yattha pana na paññāyati[4], tattha manussā "adhunāva sūriyo atthaṅgamito, svāyaṁ idāneva uṭṭhito, kiṁ nu kho ayaṁ nāgāvaṭṭabhūtāvaṭṭayakkhāvaṭṭadevatāvaṭṭānaṁ aññataro"ti vitakkaṁ uppādeyyuṁ. Tato tesu manussesu ālokañca andhakārañca āvajjitvā[5] "kiṁ paccayā nu kho idan"ti pariyesamānesu Satthā nīlakasiṇaṁ

1. ...cakkavāḷehi (Ka)
2. Upaṭṭhapetvā (Syā), uddhaṁsetvā (Ka)
3. Na paññāyati (Sī, Syā)
4. Paññāyati (Sī, Syā)
5. Āpajjitvā (Sī)

samāpajjitvā bahalandhakāraṁ patthareyya. Kasmā? Tesaṁ kammādippasutānaṁ sattānaṁ santāsajananatthaṁ. Atha nesaṁ santāsaṁ āpannabhāvaṁ ñatvā odātakasiṇa samāpattiṁ samāpajjitvā paṇḍaraṁ ghanabuddharasmiṁ vissajjento candasahassasūriya sahassa-uṭṭhānakālo viya ekappahāreneva sabbaṁ ekālokaṁ kareyya. Tañca kho tilabījamattena kāyappadesena obhāsaṁ muñcanto. Yo hi cakkavāḷapathaviṁ dīpakapallakaṁ katvā mahāsamudde udakaṁ telaṁ katvā Sineruṁ vaṭṭiṁ katvā aññasmiṁ Sinerumuddhani ṭhapetvā jāleyya, so ekacakkavāḷeyeva ālokaṁ kareyya. Tato paraṁ vidatthimpi obhāsetuṁ na sakkuṇeyya. Tathāgato pana tilaphalappamāṇena sarīrappadesena obhāsaṁ muñcitvā tisahassimahāsahassilokadhātuṁ ekobhāsaṁ kareyya tato vā pana bhiyyo. Evaṁ mahantā hi Buddhaguṇāti.

Taṁ ālokaṁ sañjāneyyunti taṁ ālokaṁ disvā “yena sūriyo atthañceva gamito uṭṭhāpito ca, bahalandhakārañca vissaṭṭhaṁ, esa so puriso idāni ālokaṁ katvā ṭhito, aho acchariyapuriso”ti añjaliṁ paggayha namassamānā nisīdeyyuṁ. **Saddamanussāveyyā**ti dhammakathāsaddamanussāveyya. Yo hi ekaṁ cakkavāḷapabbataṁ bheriṁ katvā mahā pathaviṁ bhericammaṁ katvā Sineruṁ daṇḍaṁ katvā aññasmiṁ Sinerumatthake ṭhapetvā ākoṭeyya, so ekacakkavāḷeyeva taṁ saddaṁ sāveyya, parato vidatthimpi atikkā metuṁ na sakkuṇeyya. Tathāgato pana pallaṅke vā pīṭhe vā nisīditvā tisahassimahāsahassilokadhātuṁ sarena viññāpeti, tato vā pana bhiyyo, evaṁ mahānubhāvā Tathāgatāti. Iti Bhagavā iminā ettakena visayakkhettameva dasseti.

Imañca pana Buddhasīhanādaṁ sutvā therassa abbhantare balavapīti uppannā, so pītivasena udānaṁ udānento **lābhā vata me**ti-ādimāha. Tattha **yassa me Satthā evaṁ mahiddhiko**ti yassa mayhaṁ Satthā evaṁmahiddhiko, tassa mayhaṁ evaṁ mahiddhikassa Satthu paṭilābho lābhā ceva suladdhañcāti attho. Atha vā yvāhaṁ evarūpassa Satthuno pattacīvaraṁ gahetvā vicarituṁ, pādaparikammaṁ piṭṭhiparikammaṁ kātuṁ, mukhadhovana-udakanhānodakāni dātuṁ, Gandhakuṭipariveṇaṁ sammajjituṁ, uppannāya kaṅkhāya pañhaṁ pucchituṁ,

madhuradhammakathañca sotuṁ labhāmi, ete sabbepi mayhaṁ lābhā ceva suladdhañcātipi sandhāya evamāha. Ettha ca Bhagavato andhakārālokasaddasavanasaṅkhātānaṁ iddhīnaṁ mahantatāya mahiddhikatā, tāsaṁyeva anupharaṇena mahānubhāvatā vedi tabbā. **Udāyī**ti Lāḷudāyitthero. So kira pubbe upaṭṭhākatthere āghātaṁ bandhitvā carati. Tasmā idāni okāsaṁ labhitvā imasmiṁ Buddhasīhanādapariyosāne jalamānaṁ dīpasikhaṁ nibbāpento viya carantassa goṇassa tuṇḍe pahāraṁ dento viya bhattabharitaṁ pātiṁ avakujjanto viya therassa pasādabhaṅgaṁ karonto evamāha.

Evaṁ vutte Bhagavāti evaṁ udāyittherena vutte Bhagavā yathā nāma papātataṭe ṭhatvā pavedhamānaṁ purisaṁ ekamante ṭhito hitesī puriso "ito ehi ito ehī"ti punappunaṁ vadeyya, evamevaṁ Udāyittheraṁ tasmā vacanā nivārento **mā hevaṁ Udāyi, mā hevaṁ Udāyī**ti āha. Tattha **hī**ti nipātamattaṁ, mā evaṁ avacāti attho. **Mahārajjan**ti cakkavattirajjaṁ. Nanu ca Satthā ekassa sāvakassa dhammadesanāya uppannapasādassa[1] mahānisaṁsaṁ aparicchinnaṁ akāsi, so kasmā imassa Buddhasīhanādaṁ ārabbha uppa nnassa pasādassa ānisaṁsaṁ paricchindatīti? Ariyasāvakassa ettaka-attabhāvaparimāṇattā. Dandhapaññopi hi sotāpanno sattakkhattuṁ devesu ca manussesu ca attabhāvaṁ paṭilabhati, tenassa gatiṁ paricchindanto evamāha. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁ yeva attabhāve ṭhatvā. **Parinibbāyissatī**ti appaccayaparinibbānena parinibbāyissati. Iti nibbānena kūṭaṁ gaṇhanto imaṁ Sīhanādasuttaṁ niṭṭhāpesīti.

Ānandavaggo tatiyo.

---

(9) 4. Samaṇavagga

1. Samaṇasuttavaṇṇanā

82. Catutthassa paṭhame **samaṇiyānī**ti[2] samaṇasantakāni. **Samaṇakaraṇīyānī**ti samaṇena kattabbakiccāni. **Adhisīlasikkhāsamādānan**ti-ādīsu samādānaṁ vuccati gahaṇaṁ, adhisīlasikkhāya samādānaṁ gahaṇaṁ

---

1. Uppannapasādena (Ka)
2. Samaṇassāti (Sī, Syā)

pūraṇaṁ adhisīlasikkhāsamādānaṁ. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha ca sīlaṁ adhisīlaṁ, cittaṁ adhicittaṁ paññā adhipaññāti ayaṁ vibhāgo veditabbo. Tattha pañcasīlaṁ sīlaṁ nāma, taṁ upādāya dasasīlaṁ adhisīlaṁ nāma, tampi upādāya catupārisuddhisīlaṁ adhisīlaṁ nāma. Apica sabbampi lokiyasīlaṁ sīlaṁ nāma, lokuttarasīlaṁ adhisīlaṁ, tadeva sikkhitabbato sikkhāti vuccati. Kāmāvacaracittaṁ pana cittaṁ nāma, taṁ upādāya rūpāvacaraṁ adhicittaṁ nāma, tampi upādāya arūpāvacaraṁ adhicittaṁ nāma. Apica sabbampi lokiyacittaṁ cittameva, lokuttaraṁ adhicittaṁ. Paññāyapi eseva nayo. **Tasmā**ti yasmā imāni tīṇi samaṇakaraṇīyāni, tasmā. **Tibbo**ti bahalo. **Chando**ti kattuka myatākusalacchando. Iti imasmiṁ suttante tisso sikkhā lokiyalokuttarā kathitāti.

2. Gadrabhasuttavaṇṇanā

83. Dutiye **piṭṭhito piṭṭhito**ti pacchato pacchato. **Ahampi dammo ahampi dammo**ti ahampi "dammo dammamāno"ti vadamāno[1] gāvīti[2]. **Seyyathāpi gunnan**ti yathā gāvīnaṁ. Gāvo hi kāḷāpi rattāpi setādivaṇṇāpi honti, gadrabhassa pana tādiso vaṇṇo nāma natthi. Yathā ca vaṇṇo, evaṁ saropi padampi aññādisameva. Sesaṁ uttānatthameva. Imasmimpi sutte tisso sikkhā missikāva[3] kathitāti.

3. Khettasuttavaṇṇanā

84. Tatiye **paṭikaccevā**ti paṭhamameva. **Sukaṭṭhaṁ karotī**ti naṅgalena sukaṭṭhaṁ karoti. **Sumatikatan**ti matiyā suṭṭhu samīkataṁ[4]. **Kālenā**ti vapitabbayuttakālena. Sesaṁ uttānameva. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

---

1. Vadamānā (?)
2. Ahampi amhā ahampi amhāti ahampi "amhā"ti ravaṁ ravamānā gāvī, ahampi gāvīti (Sī, Syā)
3. Missakāva (Sī, Syā)
4. Samaṁ kataṁ (Syā, Ka)

4. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

85. Catutthe **Vajjiputtako**ti Vajjirājakulassa putto. **Diyaḍḍha**[1] **sikkhāpadasatan**ti paṇṇāsādhikaṁ sikkhāpadasataṁ. Tasmiṁ samaye paññattāni sikkhāpadāneva sandhā yetaṁ vuttaṁ. So kira bhikkhu ajjavasampanno ujujātiko avaṅko akuṭilo, tasmā "ahaṁ ettakāni sikkhāpadāni rakkhituṁ sakkuṇeyyaṁ vā na vā"ti cintetvā Satthu ārocesi. **Sakkomahan**ti sakkomi ahaṁ[2]. So kira "ettakesu sikkhāpadesu sikkhantassa agaru tīsu sikkhāsu sikkhitun"ti maññamāno evamāha. Atha Bhagavā yathā nāma paññāsa tiṇakalāpiyo ukkhipituṁ asakkontassa kalāpiyasataṁ bandhitvā sīse ṭhapeyya, evameva ekissāpi sikkhāya sikkhituṁ asakkontassa aparā dvepi sikkhā upari pakkhipanto **tasmātiha tvaṁ bhikkhū**ti-ādimāha. Sukhumālo[3] kira uttaro nāma jānapadamanusso lohapāsādavihāre[4] vasati. Atha naṁ daharabhikkhū āhaṁsu "uttara aggisālā ovassati, tiṇaṁ kappiyaṁ katvā dehī"ti. Taṁ ādāya aṭaviṁ gantvā tena lāyitaṁ tiṇaṁyeva karaḷe bandhitvā "paññāsa karaḷe gahetuṁ sakkhissasi uttarā"ti āhaṁsu. So "na sakkhissāmī"ti āha. Asītiṁ pana sakkhissasīti. Na sakkhissāmi bhanteti. Ekaṁ karaḷasataṁ sakkhissasīti. Āma bhante gaṇhissāmīti. Daharabhikkhū karaḷasataṁ bandhitvā tassa sīse ṭhapayiṁsu. So ukkhipitvā nitthunanto gantvā aggisālāya samīpe pātesi. Atha naṁ bhikkhū "kilanta rūposi uttarā"ti āhaṁsu. Āma bhante daharā bhikkhū maṁ vañcesuṁ, imaṁ ekampi karaḷasataṁ ukkhipituṁ asakkontaṁ maṁ "paṇṇāsa karaḷe ukkhipāhī"ti vadiṁsu. Āma uttara vañcayiṁsu tanti. Evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

5. Sekkhasuttavaṇṇanā

86. Pañcame **ujumaggānusārino**ti ujumaggo vuccati ariyamaggo, taṁ anussarantassa paṭipannakassāti attho. **Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇan**ti paṭhamameva maggañāṇaṁ uppajjati. Maggo hi kilesānaṁ khepanato khayo nāma,

---

1. Diyaḍḍhaṁ (Sī)
2. Sikkhāmahanti sikkhāmi ahaṁ (Sī)
3. Rohaṇe (Sī)
4. Bherapāsāṇavihāre (Sī)

taṁsampayuttaṁ ñāṇaṁ khayasmiṁ ñāṇaṁ nāma. **Tato aññā anantarā**ti tato catutthamaggañāṇato anantarā aññā uppajjati, arahattaphalaṁ uppajjatīti attho. **Aññāvimuttassā**ti arahattaphalavimuttiyā vimuttassa. **Ñāṇaṁ ve hotī**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ hoti. Iti suttepi gāthāsupi satta sekhā kathitā. Avasāne pana khīṇāsavo dassitoti.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **attakāmā**ti attano hitakāmā. **Yatthetaṁ sabbaṁ samodhānaṁ gacchatī**ti yāsu[1] sikkhāsu sabbametaṁ diyaḍḍhasikkhāpadasataṁ saṅgahaṁ gacchati. **Paripūrakārī hotī**ti samattakārī hoti. **Mattaso kārī**ti pamāṇena kārako, sabbena sabbaṁ kātuṁ na sakkotīti attho. **Khuddānukhuddakānī**ti cattāri pārājikāni ṭhapetvā sesasikkhāpadāni. Tatrāpi saṁghādisesaṁ khuddakaṁ, thullaccayaṁ anukhuddakaṁ nāma. Thullaccayañca khuddakaṁ, pācittiyaṁ anukhuddakaṁ nāma. Pācittiyañca khuddakaṁ, pāṭidesaniyadukkaṭadubbhāsitāni anukhuddakāni nāma. Ime pana Aṅguttaramahānikāya[2] vaḷañjanaka-ācariyā "cattāri pārājikāni ṭhapetvā sesāni sabbānipi khuddānukhuddakānī"ti vadanti. **Tāni āpajjatipi vuṭṭhātipī**ti ettha pana khīṇāsavo tāva lokavajjaṁ nāpajjati, paṇṇattivajjameva āpajjati. Āpajjanto ca kāyenapi vācāyapi cittenapi āpajjati. Kāyena āpajjanto kuṭikārasahaseyyādīni āpajjati, vācāya āpajjanto sañcarittapadasodhammādīni, cittena āpajjanto rūpiyapaṭiggahaṇaṁ āpajjati. Sekkhesupi[3] eseva nayo. **Na hi mettha bhikkhave abhabbatā vuttā**ti bhikkhave na hi mayā ettha evarūpaṁ āpattiṁ āpajjane ca vuṭṭhāne ca ariyapuggalassa abhabbatā kathitā. **Ādibrahmacariyakānī**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni. **Brahmacariyasāruppānī**ti tāniyeva catumaggabrahmacariyassa sāruppāni anucchavikāni. **Tatthā**ti tesu sikkhāpadesu. **Dhuvasīlo**ti[4] nibaddhasīlo. **Ṭhitasīlo**ti patiṭṭhitasīlo. **Sotāpanno**ti sotasaṅkhātena maggena

---

1. Tīsupi (Ka)
2. Imaṁ pana aṅguttaramahānikāyaṁ (Sī, Syā)
3. Sesesupi (Syā, Ka)
4. Dhuvasīlīti (Sī)

phalaṁ āpanno. **Avinipātadhammo**ti catūsu apāyesu apatanasabhāvo. **Niyato**ti sotāpattimagganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasambodhiparāyaṇo.

Tanuttāti tanubhāvā. Sakadāgāmino hi rāgādayo abbhapaṭalaṁ viya macchikāpattaṁ viya ca tanukā honti, na bahalā. **Orambhāgiyānan**ti heṭṭhābhāgiyānaṁ. **Saṁyojanānan**ti bandhanānaṁ. **Parikkhayā**ti parikkhayena. **Opapātiko hotī**ti uppannako hoti. **Tattha parinibbāyī**ti heṭṭhā anotaritvā upariyeva parinibbānadhammo. **Anāvattidhammo**ti yonigativasena anāgamanadhammo.

Padesaṁ padesakārīti-ādīsu padesakārī puggalo nāma sotāpanno ca sakadāgāmī ca anāgāmī ca, so padesameva sampādeti. Paripūrakārī nāma arahā, so paripūrameva sampādeti. **Avañcyānī**ti atucchāni saphalāni sa-udrayānīti attho. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

7. Dutiyasikkhāsuttavaṇṇanā

88. Sattame **kolaṁkolo**ti kulā kulaṁ gamanako. **Kulan**ti cettha bhavo adhippeto, tasmā "dve vā tīṇi vā kulānī"ti etthapi dve vā tayo vā bhaveti attho veditabbo. Ayañhi dve vā bhave sandhāvati tayo vā, uttamakoṭiyā cha vā. Tasmā dve vā tīṇi vā cattāri vā pañca vā cha vāti evamettha vikappo daṭṭhabbo. **Ekabījī**ti ekasseva bhavassa bījaṁ etassa atthīti ekabījī. **Uddhaṁsoto**ti-ādīsu atthi uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī, atthi uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī. Atthi na uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī. Tattha yo idha anāgāmiphalaṁ patvā avihādīsu nibbatto tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṁ pāpuṇāti, ayaṁ uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana avihādīsu nibbatto tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparimabrahmaloke[1] parinibbāyati, ayaṁ uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito

1. Uparima-uparime brahmaloke (Sī), uparime uparime brahmaloke (Syā)

cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayaṁ na uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmiṁ nibbattitvā tattheva parinibbāyati, ayaṁ na uddhaṁsoto na akaniṭṭhagāmī nāma.

Yattha katthaci uppanno pana sasaṅkhārena sappayogena arahataṁ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Asaṅkhārena appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Yo pana kappasahassāyukesu avihesu nibbattitvā pañcamaṁ kappasataṁ[1] atikkamitvā arahattaṁ patto, ayaṁ **upahaccaparinibbāyī** nāma. Atappādīsupi eseva nayo. **Antarāparinibbāyī**ti yo āyuvemajjhaṁ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva avihesu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṁ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti, ayaṁ paṭhamo antarāparinibbāyī. Aparo evaṁ asakkonto dvinnaṁ kappasatānaṁ matthake pāpuṇāti, ayaṁ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṁ kappasatānaṁ matthake pāpuṇāti, ayaṁ tatiyo antarāparinibbāyī. Sesaṁ vuttanayameva.

Imasmiṁ pana ṭhāne ṭhatvā catuvīsati sotāpannā dvādasa sakadāgāmino aṭṭhacattālīsa anāgāmino dvādasa ca arahanto kathetabbā. Imasmiṁ hi sāsane saddhādhuraṁ paññādhuranti dve dhurāni, dukkhapaṭipadādandhābhiññādayo catasso paṭipadā. Tattheko saddhādhurena abhinivisitvā sotāpattiphalaṁ patvā ekameva bhavaṁ nibbattitvā dukkhassantaṁ karoti, ayameko ekabījī. So paṭipadāvasena catubbidho hoti. Yathā cesa, evaṁ paññādhurena abhiniviṭṭhopīti aṭṭha ekabījino. Tathā kolaṁkolā sattakkhattuparamā cāti ime **catuvīsati sotāpannā** nāma. Tīsu pana vimokkhesu suññatavimokkhena sakadāgāmibhūmiṁ pattā catunnaṁ paṭipadānaṁ vasena cattāro sakadāgāmino, tathā animittavimokkhena pattā cattāro, appaṇihitavimokkhena pattā cattāroti ime **dvādasa sakadāgāmino.** Avihesu pana tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmīti pañca anāgāmino, te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti, tathā atappādīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṁ soto

1. Paṭhamaṁ pañcakappasataṁ (Ka)

natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭha, ime **aṭṭhacattālīsa anāgāmino**. Yathā pana sakadāgāmino, tatheva **arahantopi dvādasa** veditabbā. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

8. Tatiyasikkhāsuttavaṇṇanā

89. Aṭṭhame **taṁ vā pana anabhisambhavaṁ appaṭivijjhan**ti taṁ arahattaṁ apāpuṇanto appaṭivijjhanto. Iminā nayena sabbaṭṭhānesu[1] attho veditabbo. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā. Navamaṁ uttānatthameva. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

10. Dutiyasikkhattayasuttavaṇṇanā

91. Dasame **āsavānaṁ khayā**ti ettha arahattamaggo adhipaññāsikkhā nāma. Phalaṁ pana sikkhitasikkhassa uppajjanato sikkhāti na vattabbaṁ.

Yathā pure tathā pacchāti yathā paṭhamaṁ tīsu sikkhāsu sikkhati, pacchā tatheva sikkhatīti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yathā adho tathā uddhan**ti yathā heṭṭhimakāyaṁ asubhavasena passati, uparimakāyampi tatheva pharati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yathā divā tathā rattin**ti yathā divā tisso sikkhā sikkhati, rattimpi tatheva sikkhatīti attho. **Abhibhuyya disā sabbā**ti sabbā disā ārammaṇavasena[2] abhibhavitvā. **Appamāṇasamādhinā**ti arahattamaggasamādhinā.

Sekhanti sikkhamānaṁ sakaraṇīyaṁ. **Paṭipadan**ti paṭipannakaṁ. **Saṁsuddhacāriyanti**[3] saṁsuddhacaraṇaṁ parisuddhasīlaṁ. **Sambuddhan**ti catusaccabuddhaṁ. **Dhīraṁ paṭipadantagun**ti khandhadhīra-āyatanadhīravasena dhīraṁ dhitisampannaṁ paṭipattiyā antaṁ gataṁ. **Viññāṇassā**ti carimakaviññāṇassa. **Taṇhākkhayavimuttino**ti taṇhākkha yavimuttisaṅkhātāya arahattaphalavimuttiyā samannāgatassa. **Pajjotasseva nibbānan**ti padīpanibbānaṁ viya. **Vimokkho hoti cetaso**ti cittassa vimutti vimuccanā appavatti bhāvo hoti. Taṇhākkhayavimuttino hi khīṇāsavassa

1. Sabbavāresu (Sī)
2. Ārammaṇe (Sī, Syā)
3. Saṁsuddhacāraṇanti (Sī), saṁsuddhacārinti (Syā)

carimakaviññāṇanirodhena parinibbānaṁ viya cetaso vimokkho hoti, na gataṭṭhānaṁ paññāyati, apaṇṇattikabhāvūpagamoyeva hotīti attho.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame **Saṅkavā**[1] **nāma Kosalānaṁ nigamo**ti Saṅkavāti evaṁnāmako Kosalaraṭṭhe nigamo. **Āvāsiko**ti bhārahāro nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggati. **Sikkhāpadapaṭisaṁyuttāyā**ti sikkhāsaṅkhātehi padehi paṭisaṁyuttāya, tīhi sikkhāhi samannāgatāyāti attho. **Sandassetī**ti sammukhe viya katvā[2] dasseti. **Samādapetī**ti gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti samussāheti. **Sampahaṁsetī**ti paṭiladdhaguṇehi vaṇṇaṁ kathento vodāpeti. **Adhisallikhate**ti ativiya sallikhati, ativiya sallikhitaṁ katvā saṇhaṁ saṇhaṁ kathetīti attho.

Accayoti aparādho. **Maṁ accagamā**ti maṁ atikkamma abhibhavitvā pavatto. **Ahudeva akkhantī**ti ahosiyeva anadhivāsanā. **Ahu appaccayo**ti ahosi atuṭṭhākāro. **Paṭiggaṇhātū**ti khamatu. **Āyatiṁ saṁvarāyā**ti anāgate saṁvaratthāya, puna evarūpassa aparādhassa dosassa khalitassa vā akaraṇatthāyāti attho. **Tagghā**ti ekaṁsena. **Yathā dhammaṁ paṭikaros**īti yathā dhammo[3] ṭhito, tathā karosi, khamāpesīti vuttaṁ hoti. **Taṁ te mayaṁ paṭiggaṇhāmā**ti taṁ tava aparādhaṁ mayaṁ khamāma. **Vuddhihesā Kassapa ariyassa vinaye**ti esā Kassapa Buddhassa Bhagavato sāsane vuddhi nāma. Katamā? Yāyaṁ accayaṁ accayato disvā yathādhammaṁ paṭikaritvā āyatiṁ saṁvarāpajjanā[4]. Desanaṁ pana puggalādhiṭṭhānaṁ karonto "yo accayaṁ accayato disvā yathā dhammaṁ paṭikaroti, āyatiṁ saṁvaraṁ āpajjatī"ti āha. **Na sikkhākāmo**ti tisso sikkhā na kāmeti na pattheti na piheti. **Sikkhāsamādānassā**ti sikkhāparipūraṇassa. **Na vaṇṇavā dī**ti guṇaṁ na katheti. **Kālenā**ti yuttappayuttakālena. Sesamettha uttānatthamevāti.

Samaṇavaggo catuttho.

---

1. Paṅkadhā (Sī, Syā) 2. Sammukhe katvāpi (Ka) 3. Dhamme (Sī, Ka)
4. Saṁvaraṁ āpajjati (Ka) Dī-Ṭṭha 1. 211 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

(10) 5. Loṇakapallavagga

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **accāyikānī**ti atipātikāni. **Karaṇīyānī**ti avassakiccāni. Yañhi na avassaṁ kātabbaṁ, taṁ kiccanti vuccati. Avassaṁ kātabbaṁ karaṇīyaṁ nāma. **Sīghaṁ sīghan**ti vegena vegena. **Tassa kho tan**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ. **Natthi sā iddhi vā ānubhāvo vā**ti sā vā iddhi so vā ānubhāvo natthi. **Uttarasve**ti tatiyadivase. **Utupariṇāminī**ti laddha-utupariṇāmāni hutvā. **Jāyantipī**ti tatiyadivase nikkhantasetaṅkurāni honti, sattāhe patte nīlaṅkurāni honti. **Gabbhīnipi hontī**ti diyaḍḍhamāsaṁ patvā gahitagabbhāni honti. **Paccantipī**ti tayo māse patvā paccanti. Idāni yasmā Buddhānaṁ gahapatikena vā sassehi vā attho natthi, sāsane pana tappaṭirūpakaṁ puggalaṁ vā atthaṁ vā dassetuṁ taṁ taṁ opammaṁ āharanti. Tasmā yamatthaṁ dassetukāmena etaṁ ābhataṁ, taṁ dassento[1] **evameva kho**ti-ādimāha. Taṁ atthato uttānameva. Sikkhā pana idhāpi missikā eva kathitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutiye **cīvarapavivekan**ti cīvaraṁ nissāya uppajjanakakilesehi vivitta bhāvaṁ. Sesadvayepi eseva nayo. **Sāṇānī**ti sāṇavākacelāni. **Masāṇānī**ti missakacelāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni, erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṁsukūlānī**ti pathaviyaṁ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti[2] rukkhatacavatthāni. **Ajinānī**ti ajinamigacammāni. **Ajinakkhipan**ti tadeva majjhe phālitaṁ, sahakhurakantipi vadanti. **Kusacīran**ti kusatiṇāni ganthetvā katacīraṁ. **Vākacīraphalakacīresu**pi eseva nayo. **Kesakambalan**ti manussakesehi katakambalaṁ. **Vālakambalan**ti assavālādīhi katakambalaṁ[3]. **Ulūkapakkhikan**ti ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṁ.

---

1. Etaṁ atthaṁ dassento (Ka)
2. Tirīṭakānīti (Sī, Syā)
3. Vāḷakambalanti assavāḷādīhi katakambalaṁ (Sī, Ka)

Sākabhakkhāti allasākabhakkhā. **Sāmākabhakkhā**ti sāmākataṇḍulabhakkhā. **Nīvārā**dīsu **nīvārā** nāma arañña sayaṁ jātavīhijāti. **Daddulan**ti cammakārehi cammaṁ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṁ. **Haṭaṁ** vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇan**ti kuṇḍakaṁ. **Ācāmo**ti bhatta-ukkhalikāya laggo jhāma-odano. Taṁ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādanti, odanakañjiyantipi vadanti. **Piññākā**dayo pākaṭāva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī. **Bhusāgāran**ti khalasālaṁ.

Sīlavāti catupārisuddhisīlena samannāgato. **Dussīlyañcassa pahīnaṁ hotī**ti pañca dussīlyāni pahīnāni honti. **Sammādiṭṭhiko**ti yāthāvadiṭṭhiko. **Micchādiṭṭhī**ti ayāthāvadiṭṭhi. **Āsavā**ti cattāro āsavā. **Aggappatto**ti sīlaggappatto. **Sārappatto**ti sīlasāraṁ patto. **Suddho**ti parisuddho. **Sāre patiṭṭhito**ti sīlasamādhipaññāsāre patiṭṭhito.

Seyyathāpīti yathā nāma. **Sampannan**ti paripuṇṇaṁ paripakkasālibharitaṁ. **Saṅgharāpeyyā**ti saṅkaḍḍhāpeyya. **Ubbahāpeyyā**ti khalaṭṭhānaṁ āharāpeyya. **Bhusikan**ti bhusaṁ. **Koṭṭāpeyyā**ti udukkhale pakkhipāpetvā musalehi paharāpeyya. **Aggappattānī**ti taṇḍulaggaṁ pattāni. **Sārappattā**dīsupi eseva nayo. Sesaṁ uttānameva. Yaṁ panettha "dussīlyañcassa pahīnaṁ micchādiṭṭhi cassa pahīnā"ti vuttaṁ, taṁ sotāpatti maggena pahīnabhāvaṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ.

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **viddhe**ti valāhakavigamena dūrībhūte. **Deve**ti ākāse. **Abhivihaccā**ti abhivihanitvā. **Yato**ti yasmiṁ kāle. **Virajan**ti rāgarajādirahitaṁ. Tesaṁyeva malānaṁ vigatattā **vītamalaṁ. Dhammacakkhun**ti catusaccadhammapariggāhakaṁ sotāpatti maggacakkhuṁ. **Natthi taṁ saṁyojanan**ti duvidhamevassa saṁyojanaṁ natthi, itarampi pana puna imaṁ lokaṁ ānetuṁ asamatthatāya natthīti vuttaṁ. Imasmiṁ sutte jhānānāgāmī nāma kathitoti.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **na bāhulikā hontī**ti paccayabāhullikā na honti. **Na sāthalikā**ti tisso sikkhā sithilaṁ katvā na gaṇhanti. **Okkamane**

nikkhittadhurāti okkamanaṁ vuccati avagamanaṭṭhena pañca nīvaraṇāni, tesu nikkhittadhurā. **Paviveke pubbaṅgamā**ti kāyacitta-upadhivivekasaṅkhāte tividhepi viveke pubbaṅgamā. **Vīriyaṁ ārabhantī**ti duvidhampi vīriyaṁ paggaṇhanti. **Appattassā**ti jhāna vipassanāmaggaphalasaṅkhātassa appattavisesassa. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Pacchimā jānatā**ti saddhivihārika-antevāsikādayo. **Diṭṭhānugatiṁ āpajjatī**ti ācariyupa jjhāyehi kataṁ anukaroti. Yaṁ tāya janatāya ācariyupajjhāyesu diṭṭhaṁ, tassa anugatiṁ āpajjati nāma. **Ayaṁ vuccati bhikkhave aggavatī parasā**ti bhikkhave ayaṁ parisā aggapuggalavatī nāma vuccati.

Bhaṇḍanajātāti jātabhaṇḍanā. **Kalahajātā**ti jātakalahā. Bhaṇḍananti cettha kalahassa pubbabhāgo, hatthaparāmāsādivasena vītikkamo kalaho nāma. **Vivādāpannā**ti viruddhavādaṁ āpannā. **Mukhasattīhī**ti guṇavijjhanaṭṭhena[1] pharusā vācā "mukha sattiyo"ti vuccanti, tāhi mukhasattīhi. **Vitudantā viharantī**ti vijjhantā vicaranti.

Samaggāti sahitā. **Sammodamānā**ti samappavattamodā. **Khīrodakībhūtā**ti khīrodakaṁ viya bhūtā. **Piyacakkhūhī**ti upasantehi mettacakkhūhi. **Pīti jāyatī**ti pañcavaṇṇā pīti uppajjati. **Kāyo passambhatī**ti nāmakāyopi rūpakāyopi vigatadaratho hoti. **Passa ddhakāyo**ti asāraddhakāyo. **Sukhaṁ vediyatī**ti kāyikacetasikasukhaṁ vediyati. **Samā dhiyatī**ti ārammaṇe sammā ṭhapīyati.

Thullaphusitaketi mahāphusitake. **Pabbatakantarapadarasākhā**ti ettha **kandaro** nāma "kan"ti laddhanāmena udakena dārito udakabhinno[2] pabbatappadeso, yo "nitambho"tipi[3] "nadikuñjo"tipi[4] vuccati. **Padaraṁ** nāma aṭṭha māse deve avassante phalito bhūmippadeso. **Sākhā**ti kusobbhagāminiyo khuddakamātikāyo. **Kusobbhā**ti[5] khuddaka-āvāṭā. **Mahāsobbhā**ti mahā-āvāṭā. **Kunnadiyo**ti khuddakanadiyo. **Mahānadiyo**ti Gaṅgāyamunādikā mahāsaritā.

---

1. Guṇavicchindanatthena (Ka)
2. Udakena bhinno (Ka) Saṁ-Ṭṭha 2. 51 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
3. Nadinitambhotipi (Ka), nadītumbantipi (Dī-Ṭṭha 1. 188; Ma-Ṭṭha 2. 119 piṭṭhesu)
4. Nadinikuñjotipi (Sī, Syā, Ka)
5. Kussubbhāti (Sī), kusumbhāti (Syā, Ka, Ṭīkāyaṁ ca)

5. Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā

97. Pañcame **aṅgehī**ti guṇaṅgehi. **Rājāraho**ti rañño araho anucchaviko. **Rājabhoggo**ti rañño upabhogabhūto. **Rañño aṅgan**ti rañño hatthapādādi-aṅgasamatāya aṅganteva saṅkhaṁ gacchati. **Vaṇṇasampanno**ti sarīravaṇṇena sampanno. **Balasampanno**ti kāyabalena sampanno. **Āhuneyyo**ti āhutisaṅkhātaṁ piṇḍapātaṁ paṭiggahetuṁ yutto. **Pāhuneyyo**ti pāhunakabhattassa anucchaviko. **Dakkhiṇeyyo**ti dasavidhadānavatthupariccāgavasena saddhādānasaṅkhātāya dakkhiṇāya anucchaviko. **Añjalikaraṇīyo**ti añjalipaggahaṇassa anucchaviko. **Anuttaraṁ puññakkhettaṁ lokassā**ti sabbalokassa asadisaṁ puññaviruhanaṭṭhānaṁ.

Vaṇṇasampannoti guṇavaṇṇena sampanno. **Balasampanno**ti vīriyabalena sampanno. **Javasampanno**ti ñāṇajavena sampanno. **Thāmavā**ti ñāṇathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro**ti aṭṭhapitadhuro paggahitadhuro, aggaphalaṁ arahattaṁ appatvā vīriyadhuraṁ na nikkhipissāmīti evaṁ paṭipanno. Imasmiṁ sutte catusaccavasena sotāpattimaggo sotāpattimaggena ca[1] ñāṇajavasampannatā kathitāti. Chaṭṭhe tīṇi ca maggāni tīṇi ca phalāni, tīhi maggaphalehi ca[2] ñāṇajavasampannatā kathitā. Sattame arahattaphalaṁ, arahattaphaleneva ca maggakiccaṁ kathitaṁ. Phalaṁ pana javitajavena uppajjanato javoti ca vattuṁ vaṭṭati[3].

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navo**ti karaṇaṁ upādāya vuccati. **Potthako**ti vākamayavatthaṁ. **Majjhimo**ti paribhogamajjhimo. **Jiṇṇo**ti paribhogajiṇṇo. **Ukkhaliparimajjanan**ti ukkhaliparipuñchanaṁ. **Dussīlo**ti nissīlo. **Dubbaṇṇatāyā**ti guṇavaṇṇābhāvena dubbaṇṇatāya. **Diṭṭhānugatiṁ āpajjantī**ti tena kataṁ anukaronti. **Na mahapphalaṁ hotī**ti vipāka phalena mahapphalaṁ na hoti. **Na mahānisaṁsan**ti vipākānisaṁseneva na mahānisaṁsaṁ.

---

1. Sotāpattimaggeneva (Ka) 2. Chaṭṭhe tīṇi maggaphalāni, tīhi maggehi ca (Sī, Syā)
3. Na vaṭṭati (Sī, Syā)

appagghatāyāti vipākagghena appagghatāya. **Kāsikaṁ vatthan**ti tīhi kappāsa-aṁsūhi suttaṁ kantitvā katavatthaṁ, tañca kho Kāsiraṭṭheyeva uṭṭhitaṁ. Sesaṁ uttānameva. Sīlaṁ panettha missakaṁ kathitanti.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathāyan**ti yathā yathā ayaṁ. **Tathā tathā tan**ti tathā tathā taṁ kammaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo evaṁ vadeyya "yathā yathā kammaṁ karoti, tathā tathāssa vipākaṁ paṭisaṁvediyateva. Na hi sakkā katassa[1] kammassa vipākaṁ paṭisedhetuṁ[2]. Tasmā yattakaṁ kammaṁ karoti, tattakassa vipākaṁ paṭisaṁvediyatevā"ti. **Evaṁ santan**ti evaṁ sante. **Brahmacariyavāso na hotī**ti yaṁ maggabhāvanato pubbe upapajjavedanīyaṁ kammaṁ kataṁ, tassa avassaṁ paṭisaṁvedanīyattā brahmacariyaṁ vutthampi avutthameva hoti. **Okāso na paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāyā**ti yasmā ca evaṁ sante tena kammāyūhanañceva vipākānubhavanā ca hoti, tasmā hetunā nayena vaṭṭadukkhassa antakiriyāya okāso na paññāyati nāma.

Yathā yathā vedanīyanti yena yenākārena[3] veditabbaṁ. **Tathā tathāssa[4] vipākaṁ paṭisaṁvediyatī**ti tena tenākārena assa vipākaṁ paccanubhoti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadetaṁ sattasu javanesu paṭhamajavanakammaṁ sati paccaye vipākavāraṁ labhantameva diṭṭhadhammavedanīyaṁ hoti, asati ahosikammaṁ nāma. Yañca sattamajavanakammaṁ sati paccaye upapajjavedanīyaṁ hoti, asati ahosikammaṁ nāma. Yañca majjhe pañcajavanakammaṁ yāva saṁsārappavatti, tāva aparapariyāyavedanīyaṁ nāma hoti. Etesu ākāresu yena yenākārena veditabbaṁ kammaṁ ayaṁ puriso karoti, tena tenevassa vipākaṁ paṭisaṁvediyati nāma. Aṭṭhakathāyañhi laddhavipākavārameva kammaṁ yathāvedanīyaṁ kammaṁ nāmāti vuttaṁ. **Evaṁ santaṁ bhikkhave brahmacariyavāso hotī**ti kammakkhayakarassa brahmacariyassa khepetabbakammasambhavato vāso nāma hoti, vuttaṁ suvutthameva

1. Tassa (Sī)
2. Apaṭisaṁvedetuṁ (Sī, Syā)
3. Yena yena kāraṇena (Sī)
4. Tathā tathā tassa (Ka)

hotīti attho. **Okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāyā**ti yasmā evaṁ sante tena tena maggena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena[1] tesu tesu bhavesu āyatiṁ vaṭṭa dukkhaṁ na uppajjati, tasmā okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāya.

Idāni taṁ yathāvedanīyakammasabhāvaṁ dassento **idha bhikkhave ekaccassā**ti-ādimāha. Tattha **appamattakan**ti parittaṁ thokaṁ mandaṁ lāmakaṁ[2]. **Tādisaṁyevā**ti taṁsarikkhakameva. **Diṭṭhadhammavedanīyan**ti tasmiṁ kammeyeva[3] diṭṭhadhamme vipaccitabbaṁ vipākavāraṁ labhantaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ hoti. **Nāṇupi khāyatī**ti dutiye attabhāve aṇupi na khāyati, aṇumattampi dutiye attabhāve vipākaṁ na detīti attho. **Bahudevā**ti bahukaṁ pana vipākaṁ kimeva dassatīti adhippāyo. **Abhāvitakāyo**ti-ādīhi kāyabhāvanārahito vaṭṭagāmī puthujjano dassito. **Paritto**ti parittaguṇo. **Appātumo**ti ātumā vuccati attabhāvo, tasmiṁ mahantepi guṇaparittatāya appātumoyeva. **Appadukkhavihārī**ti appakenapi pāpena dukkhavihārī. **Bhāvitakāyo**ti-ādīhi khīṇāsavo dassito. So hi kāyānupassanāsaṅkhātāya kāyabhāvanāya bhāvitakāyo nāma. Kāyassa vā vaḍḍhi tattā bhāvitakāyo. **Bhāvitasīlo**ti vaḍḍhitasīlo. Sesapadadvayepi eseva nayo. Pañcadvāra bhāvanāya vā bhāvitakāyo. Etena indriyasaṁvarasīlaṁ vuttaṁ, bhāvitasīloti iminā sesāni tīṇi sīlāni. **Aparitto**ti na parittaguṇo. **Mahatto**[4]ti attabhāve parittepi guṇamaha ntatāya mahatto[4]. **Appamāṇavihārī**ti khīṇāsavassetaṁ nāmameva. So hi pamāṇa karāṇaṁ rāgādīnaṁ abhāvena appamāṇavihārī nāma.

Paritteti khuddake. **Udakamallaketi**[5] udakasarāve. **Orabbhiko**ti urabbhasāmiko. **Urabbhaghātako**ti sūnakāro. **Jāpetuṁ vā**ti dhanajāniyā jāpetuṁ. Jhāpetuntipi pāṭho, ayamevattho. **Yathāpaccayaṁ vā kātun**ti yathā icchati, tathā kātuṁ. **Urabbha dhanan**ti eḷaka-agghanakamūlaṁ. So panassa sace icchati, deti. No ce icchati, gīvāyaṁ

---

1. Abhisaṅkhāraviññāṇanirodhena (Ṭīkāyaṁ)
2. Lāmakakammaṁ (Sī, Syā)
3. Kamme yena (Sī, Syā)
4. Mahattā (Sī, Syā)
5. Udakakapallaketi (Ka) Khu 5. 96 piṭṭhe sujātajātakepi passitabbaṁ.

gahetvā nikkaḍḍhāpeti. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Imasmiṁ pana sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti.

10. Paṁsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame **dhovatī**ti vikkhāleti. **Sandhovatī**ti suṭṭhu dhovati, punappunaṁ dhovati. **Niddhovatī**ti niggaṇhitvā dhovati. **Aniddhantakasāvan**ti anīhatadosaṁ anapa nītakasāvaṁ[1]. **Pabhaṅgū**ti pabhijjanasabhāvaṁ, adhikaraṇiyaṁ ṭhapetvā muṭṭhikāya pahaṭamattaṁ bhijjati. **Paṭṭikāyā**ti suvaṇṇapaṭṭakāya[2]. **Gīveyyake**ti gīvālaṅkāre.

Adhicittanti samathavipassanācittaṁ. **Anuyuttassā**ti bhāventassa. **Sacetaso**ti cittasampanno. **Dabbajātiko**ti paṇḍitajātiko. **Kāmavitakkā**dīsu kāme ārabbha uppanno vitakko kāmavitakko. Byāpādavihiṁsasampayuttā vitakkā byāpādavihiṁsavitakkā nāma. Ñātivitakkādīsu "amhākaṁ ñātakā bahū puññavantā"ti-ādinā nayena ñātake ārabbha uppanno vitakko **ñātivitakko.** "Asuko janapado khemo subhikkho"ti-ādinā nayena janapadamārabbha uppanno vitakko **janapadavitakko.** "Aho vata maṁ pare na avajāneyyun"ti evaṁ uppanno vitakko **anavaññattipaṭisaṁyutto vitakko** nāma. (**Dhammavitakkāvasissantī**ti dhammavitakkā nāma dasavipassanupakkilesavitakkā.)[3] **So hoti samādhi na ceva santo**ti so avasiṭṭhadhammavitakko vipassanāsamādhi avūpasanta kilesattā santo na hoti. **Na paṇīto**ti na atappako[4]. **Nappaṭippassaddhiladdho**ti na kilesa paṭippassaddhiyā laddho. **Na ekodibhāvādhigato**ti na ekaggabhāvappatto. **Sasaṅkhāra niggayhavāritagato**ti sasaṅkhārena sappayogena kilese niggaṇhitvā vāretvā vārito, na kilesānaṁ chinnante[5] uppanno, kilese pana vāretvā uppanno.

---

1. Aniddhantanti na niggaṇhitvā dhantaṁ. Anikkhittakasāvanti avajjitakasāvaṁ (Sī), aniddhantanti na niggaṇhitvā dhantaṁ. Aninnītakasāvanti avajjitakasāvaṁ (Syā) Ma-Ṭṭha 3. 210 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Paṭṭakāyāti suvaṇṇapaṭṭatthāya (Sī, Syā), paṭikāyāti suvaṇṇapaṭṭakāya (Ka)
3. ( ) natthi Syā-Ka-potthakesu. Ṭīkā pana passitabbā.
4. Na appamāṇo (Ka)
5. Chindante (Ka)

Hoti so bhikkhave samayoti ettha samayo nāma utusappāyaṁ āhārasappāyaṁ senāsanasappāyaṁ puggalasappāyaṁ dhammassavanasappāyanti imesaṁ pañcannaṁ sappāyānaṁ paṭilābhakālo. **Yaṁ taṁ cittan**ti yasmiṁ samaye taṁ vipassanācittaṁ. **Ajjhattaṁyeva santiṭṭhatī**ti attaniyeva tiṭṭhati. Niyakajjhattañhi idha ajjhattaṁ nāma. Gocarajjhattampi vaṭṭati. Puthuttārammaṇaṁ pahāya ekasmiṁ nibbānagocareyeva tiṭṭhatīti vuttaṁ hoti. **Sannisīdatī**ti suṭṭhu nisīdati. **Ekodi hotī**ti ekaggaṁ hoti. **Samādhiyatī**ti sammā ādhiyati. **Santo**ti-ādīsu paccanīkakilesavūpasamena **santo.** Atappakaṭṭhena **paṇīto.** Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**[1]. Ekaggabhāvaṁ gatattā **ekodibhāvādhigato.** Kilesānaṁ chinnante uppannattā na sappayogena[2] kilese niggaṇhitvā vāretvā vāritoti **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato.** Ettāvatā ayaṁ bhikkhu vivaṭṭetvā arahattaṁ patto nāma hoti.

Idāni khīṇāsavassa sato abhiññāpaṭipadaṁ dassento **yassa yassa cā**ti-ādimāha. Tattha **abhiññā sacchikaraṇīyassā**ti abhijānitvā paccakkhaṁ kātabbassa. **Sati sati-āyatane**ti pubbahetusaṅkhāte ceva idāni ca paṭiladdhabbe abhiññāpādakajjhānādibhede ca sati satikāraṇe. Vitthārato pana ayaṁ abhiññākathā Visuddhimagge[3] vuttanayeneva vedi tabbā. **Āsavānaṁ khayā**ti-ādi cettha phalasamāpattivasena vuttanti veditabbaṁ.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasamepi **adhicittaṁ** samathavipassanācittameva. **Tīṇi nimittānī**ti tīṇi kāraṇāni. **Kālena kālan**ti kāle kāle, yuttakāleti attho. **Kālena kālaṁ samādhinimittaṁ manasikātabban**ti-ādīsu taṁ taṁ kālaṁ sallakkhetvā ekaggatāya yuttakāle ekaggatā mana sikātabbā. Ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā. Tattha vacanattho—samādhiyeva nimittaṁ samādhinimittaṁ. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Paggaho**ti pana vīriyassa nāmaṁ, **upekkhā**ti majjhattabhāvassa.

---

1. Paṭippassaddhiladdho (Ka) Aṁ2. 20; Dī 3. 234 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. Appayogena (Ka)
3. Visuddhi 2. 1 piṭṭhe.

tasmā vīriyassa yuttakāle vīriyaṁ manasikātabbaṁ, Majjhattabhāvassa yuttakāle majjhattabhāve ṭhātabbanti. **Ṭhānaṁ taṁ cittaṁ kosajjāya saṁvatteyyā**ti kāraṇaṁ vijjati yena taṁ cittaṁ kosajjabhāve tiṭṭheyya. Itaresupi eseva nayo. **Upekkhānimittaṁyeva manasi kareyyā**ti ettha ca ñāṇajavaṁ[1] upekkheyyāti ayamattho. **Āsavānaṁ khayāyā**ti arahattaphalatthāya.

Ukkaṁ bandheyyāti aṅgārakapallaṁ sajjeyya. **Ālimpeyyā**ti tattha aṅgāre pakkhipitvā aggiṁ datvā nāḷikāya dhamanto aggiṁ gāhāpeyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyāti** aṅgāre viyūhitvā aṅgāramatthake[2] vā ṭhapeyya, mūsāya[3] vā pakkhipeyya. **Ajjhupekkhatī**ti pakkāpakkabhāvaṁ[4] upadhāreti.

Sammā samādhiyati āsavānaṁ khayāyāti arahattaphalatthāya sammā ṭhapīyati. Ettāvatā hi vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattappatto bhikkhu dassito. Idāni tassa khīṇāsavassa abhiññāya paṭipadaṁ dassento **yassa yassa cā**ti-ādimāha. Taṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

Loṇakapallavaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Āneñjā (Ka)
2. Matthake (Sī)
3. Tattake (Ma-Ṭṭha 3. 210 piṭṭhe)
4. Paripakkabhāvaṁ (Ka)

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Sambodhavagga

1. Pubbevasambodhasuttavaṇṇanā

104. Tatiyassa paṭhame **pubbeva sambodhā**ti sambodhito pubbeva, ariyamaggappattito aparabhāgeyevāti vuttaṁ hoti. **Anabhisambuddhassā**ti appaṭividdhacatusaccassa. **Bodhisattasseva sato**ti bujjhanakasattasseva sato, sammāsambodhiṁ adhigantuṁ ārabhantasseva sato, sambodhiyā vā sattasseva laggasseva sato. Dīpaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhammasamodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti Tathāgato sammāsambodhiṁ satto laggo "pattabbā mayā esā"ti tadadhigamāya parakkamaṁ amuñcantoyeva āgato, tasmā bodhisattoti vuccati. **Ko nu kho**ti katamo nu kho. **Loko**ti saṅkhāraloko. **Assādo**ti madhurākāro. **Ādīnavo**ti anabhinanditabbākāro. **Tassa mayhan**ti tassa evaṁ bodhisattasseva sato mayhaṁ. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānan**ti nibbānaṁ āgamma ārabbha paṭicca chandarāgo vinayaṁ gacchati pahīyati, tasmā nibbānaṁ "chandarāgavinayo chandarāgappahānan"ti vuccati. **Idaṁ lokanissaraṇan**ti[1] idaṁ nibbānaṁ lokato nissaṭattā lokanissaraṇanti[1] vuccati. **Yāvakīvan**ti yattakaṁ pamāṇaṁ kālaṁ. **Abbhaññāsin**ti abhivisiṭṭhena ariyamaggañāṇena aññāsiṁ. **Ñāṇañca pana me dassanan**ti dvīhipi padehi paccavekkhaṇañāṇaṁ vuttaṁ. Sesamettha uttānamevāti.

2. Paṭhama-assādasuttavaṇṇanā

105. Dutiye **assādapariyesanaṁ acarin**ti assādapariyesanatthāya acariṁ. Kuto paṭṭhāyāti? Sumedhakālato paṭṭhāya. **Paññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya. **Sudiṭṭho**ti suppaṭividdho. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. Tatiyaṁ sabbattha uttānameva.

---

1. Loke nissaraṇanti (Ka)

4. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

107. Catutthe **sāmaññatthan**ti catubbidhaṁ ariyaphalaṁ. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. Sāmaññatthena vā cattāro maggā, brahmaññatthena cattāri phalāni. Imesu pana catūsupi suttesu khandhalokova kathito.

5. Ruṇṇasuttavaṇṇanā

108. Pañcamaṁ atthuppattiyā nikkhittaṁ. Katarāya atthuppattiyā? Chabbaggi yānaṁ anācāre. Te kira gāyantā naccantā hasantā vicariṁsu. Bhikkhū Dasabalassa ārocayiṁsu. Satthā te pakkosāpetvā tesaṁ ovādatthāya idaṁ suttaṁ ārabhi. Tattha **ruṇṇan**ti roditaṁ. **Ummattakan**ti ummattakakiriyā. **Komārakan**ti kumārakehi kattabbakiccaṁ. **Dantavidaṁsakahasitan**ti[1] dante dassetvā pāṇiṁ paharantānaṁ mahāsaddena hasitaṁ. **Setughāto gīte**ti gīte vo paccayaghāto hotu, sahetukaṁ gītaṁ pajahathāti dīpeti. **Nacce**pi eseva nayo. **Alan**ti yuttaṁ. **Dhammappamoditānaṁ satan**ti ettha dhammo vuccati kāraṇaṁ, kenacideva kāraṇena pamuditānaṁ santānaṁ. **Sitaṁ sitamattāyā**ti tasmiṁ sitakāraṇe sati yaṁ sitaṁ karotha, taṁ vo sitamattāya aggadante[2] dassetvā pahaṭṭhākāramattadassanāyayeva yuttanti vuttaṁ hoti.

6. Atittisuttavaṇṇanā

109. Chaṭṭhe **soppassā**ti niddāya. **Paṭisevanāya natthi tittī**ti yathā yathā paṭisevati, tathā tathā ruccatiyevāti titti nāma natthi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sace hi mahāsamudde udakaṁ surā bhaveyya, surāsoṇḍo ca maccho hutvā nibbatteyya, tassa tattha carantassapi sayantassapi titti nāma na bhaveyya. Imasmiṁ sutte vaṭṭameva kathitaṁ.

7. Arakkhitasuttavaṇṇanā

110. Sattame **avassutaṁ hotī**ti tintaṁ hoti. **Na bhaddakaṁ maraṇaṁ hotī**ti apāye paṭisandhipaccayatāya na laddhakaṁ hoti. **Kālakiriyā**ti tasseva vevacanaṁ. Sukkapakkhe sagge paṭisandhipaccayatāya bhaddakaṁ

---

1. Dantavidaṁsakaṁ hasitanti (Sī) 2. Aggaggadante (Sī)

hoti laddhakaṁ. Taṁ pana ekantena sotāpannādīnaṁ tiṇṇaṁ ariyasāvakānaṁyeva vaṭṭati. Sesamettha uttānamevāti.

8. Byāpannasuttavaṇṇanā

111. Aṭṭhame **byāpannan**ti pakatibhāvaṁ jahitvā ṭhitaṁ. Sesaṁ purimasutte vuttanayameva.

9. Paṭhamanidānasuttavaṇṇanā

112. Navame **nidānānī**ti kāraṇāni. **Kammānaṁ samudayāyā**ti vaṭṭagāmikammānaṁ piṇḍakaraṇatthāya. **Lobhapakatan**ti lobhena pakataṁ. **Sāvajjan**ti sadosaṁ. **Taṁ kammaṁ kammasamudayāya saṁvattatī**ti taṁ kammaṁ aññesampi vaṭṭagāmika mmānaṁ samudayāya piṇḍakaraṇatthāya saṁvattati. **Na taṁ kammaṁ kammanirodhāyā**ti taṁ pana kammaṁ vaṭṭagāmikammānaṁ nirodhatthāya na saṁvattati. Sukka pakkhe **kammānaṁ samudayāyā**ti vivaṭṭagāmikammānaṁ samudayatthāya. Iminā nayena sabbaṁ atthato veditabbaṁ.

10. Dutiyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **kammānan**ti vaṭṭagāmikammānameva. **Chandarāgaṭṭhāniye**ti chandarāgassa kāraṇabhūte. **Ārabbhā**ti āgamma sandhāya paṭicca. **Chando**ti taṇhā chando. **Yo cetaso sārāgo**ti yo cittassa rāgo rajjanā rajjitattaṁ, etamahaṁ saṁyojanaṁ vadāmi, bandhanaṁ vadāmīti attho. Sukkapakkhe **kammānan**ti vivaṭṭagāmikammānaṁ. **Tadabhinivattetī**ti taṁ abhinivatteti. Yadā vā tena vipāko ñāto hoti vidito, tadā te ceva dhamme tañca vipākaṁ abhinivatteti. Iminā ca[1] padena vipassanā kathitā, **tadabhinivattetvā**ti iminā maggo, **cetasā abhinivijjhitvā**ti[2] iminā ca maggova. **Paññāya ativijjha passatī**ti saha vipassanāya maggapaññāya nibbijjhitvā passati. Evaṁ sabbattha attho veditabbo. Imasmiṁ pana sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti.

Sambodhavaggo paṭhamo.

---

1. Iminā va (Ka)
2. Abhivirājetvāti (Sī, Syā)

(12) 2. Āpāyikavagga

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutiyassa paṭhame apāyaṁ gacchissantīti **āpāyikā.** Nirayaṁ gacchissantīti **nerayikā. Idamappahāyā**ti idaṁ brahmacāripaṭiññatādiṁ pāpadhammattayaṁ avijahitvā. **Brahmacāripaṭiñño**ti brahmacāripaṭirūpako, tesaṁ vā ākappaṁ avijahanena "ahampi brahmacārī"ti evaṁpaṭiñño. **Anuddhaṁsetī**ti akkosati paribhāsati codeti. **Natthi kāmesu doso**ti kilesakāmena vatthukāme sevantassa natthi doso. **Pātabyatan**ti pivitabbataṁ paribhuñjitabbataṁ nirāsaṅkena cittena pipāsitassa pānīyapivanasadisaṁ paribhuñjitabbataṁ. Imasmiṁ sutte vaṭṭameva kathitaṁ.

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye **kataññū katavedī**ti "iminā mayhaṁ katan"ti tena katakammaṁ ñatvā viditaṁ pākaṭaṁ katvā paṭikaraṇakapuggalo.

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye sukhena metabboti **suppameyyo.** Dukkhena me tabboti **duppameyyo.** Pametuṁ na sakkotīti **appameyyo. Unnaḷo**ti uggatanaḷo, tucchamānaṁ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capalo**ti pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharo**ti mukhakharo. **Vikiṇṇavāco**ti asaññatavacano. **Asamāhito**ti cittekaggatārahito. **Vibbha ntacitto**ti bhantacitto bhantagāvibhantamigasappaṭibhāgo. **Pākatindriyo**ti vivaṭindriyo. Sesamettha uttānamevāti.

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **tadassādetī**ti taṁ jhānaṁ assādeti. **Taṁ nikāmetī**ti tadeva pattheti. **Tena ca vittiṁ āpajjatī**ti tena jhānena tuṭṭhiṁ āpajjati. **Tatra ṭhito**ti tasmiṁ jhāne ṭhito. **Tadadhimutto**ti tattheva adhimutto. **Tabbahulavihārī**ti tena bahulaṁ viharanto. **Sahabyataṁ upapajjatī**ti sahabhāvaṁ upapajjati, tasmiṁ devaloke nibbattatīti

attho. **Nirayampi gacchatī**ti-ādi nirayādīhi avippamuttattā aparapariyāyavasena tattha gamanaṁ sandhāya vuttaṁ. Na hi tassa upacārajjhānato balavataraṁ akusalaṁ atthi, yena anantaraṁ apāye nibbatteyya. **Bhagavato pana sāvako**ti sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnaṁ aññataro. **Tasmiṁyeva bhave**ti tattheva arūpabhave. **Parinibbāyatī**ti appaccayaparinibbānena parinibbāyati. **Adhippayāso**ti adhikappayogo. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṁ. Imasmiṁ pana sutte puthujjanassa upapattijjhānaṁ kathitaṁ, ariyasāvakassa tadeva upapattijjhānañca vipassanāpādakajjhānañca kathitaṁ.

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **sīlavipattī**ti sīlassa vipannākāro. Sesadvayepi eseva nayo. **Natthi dinnan**ti dinnassa phalābhāvaṁ sandhāya vadati. **Yiṭṭhaṁ** vuccati mahāyāgo. **Hutan**ti paheṇakasakkāro adhippeto. Tampi ubhayaṁ phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭānan**ti[1] sukatadukkatānaṁ, kusalākusalānanti attho. **Phalaṁ vipāko**ti yaṁ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṁ natthīti vadati. **Natthi ayaṁ loko**ti paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthi. **Natthi paro loko**ti idha loke ṭhitassāpi paraloko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitā**ti tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātikā**ti cavitvā uppajjanakasattā nāma natthīti vadati. **Sampadā**ti pāripūriyo. **Sīlasampadāti** sīlassa paripuṇṇa-avekallabhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. **Atthi dinnan**ti-ādi vuttapaṭipakkhanayena gahetabbaṁ.

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā.

119. Chaṭṭhe **apaṇṇako maṇī**ti chahi talehi samannāgato pāsako. **Sugatiṁ saggan**ti Cātumahārājikādīsu aññataraṁ saggaṁ lokaṁ. Imasmiṁ sutte sīlañca sammādiṭṭhi cāti ubhayampi missakaṁ kathitaṁ. Sattamaṁ uttānameva.

---

1. Sukaṭadukkaṭānanti (Sī, Syā)

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **soceyyānī**ti sucibhāvā. **Kāyasoceyyan**ti kāyadvāre sucibhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. Imesu pana paṭipāṭiyā catūsu suttesu agārikapaṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

122. Navame **ajjhattan**ti niyakajjhattaṁ. **Kāmacchandan**ti kāmacchandanīvaraṇaṁ. **Byāpādā**dīsupi eseva nayo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Gāthāya pana **kāyasucin**ti kāyadvāre suciṁ, kāyena vā suciṁ. Sesadvayepi eseva nayo. **Ninhātapāpakan**ti sabbe pāpe ninhāpetvā[1] dhovitvā ṭhitaṁ. Iminā[2] suttenapi gāthāyapi khīṇāsavova kathitoti.

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame **moneyyānī**ti munibhāvā. **Kāyamoneyyan**ti kāyadvāre munibhāvo sādhubhāvo paṇḍitabhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. **Idaṁ vuccati bhikkhave kāyamoneyyan**ti idaṁ tividhakāyaduccaritappahānaṁ kāyamoneyyaṁ nāma. Apica tividhaṁ kāyasucaritampi kāyamoneyyaṁ, tathā kāyārammaṇaṁ ñāṇaṁ kāyamoneyyaṁ, kāya pariññā kāyamoneyyaṁ, pariññāsahagato maggo kāyamoneyyaṁ, kāye chandarāgassa pahānaṁ kāyamoneyyaṁ, kāyasaṅkhāranirodho catutthajjhānasamāpatti kāyamoneyyaṁ. **Vacīmoneyye**pi eseva nayo.

Ayaṁ panettha viseso—yathā idha catutthajjhānasamāpatti, evaṁ tattha vacī saṅkhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyanti veditabbā. Manomoneyyampi imināva nayena atthaṁ ñatvā cittasaṅkhāranirodho saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyyanti veditabbā. **Kāyamunin**ti kāyadvāre muniṁ uttamaṁ parisuddhaṁ, kāyena vā muniṁ. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbappahāyinan**ti khīṇāsavaṁ. Khīṇāsavo hi sabbappahāyī nāmāti.

Āpāyikavaggo dutiyo.

---

1. Nahāpetvā (Sī) 2. Iti (Sī)

(13) 3. Kusināravagga

1. Kusinārasuttavaṇṇanā

124. Tatiyassa paṭhame **Kusinārāyan**ti evaṁnāmake nagare. **Baliharaṇe vanasaṇḍe**ti evaṁnāmake vanasaṇḍe. Tattha kira bhūtabali karaṇatthaṁ baliṁ haranti, tasmā Baliharaṇanti vuccati. **Ākaṅkhamāno**ti icchamāno. **Sahatthā**ti sahatthena. **Sampavāretī**ti alaṁ alanti vācāya ceva hatthavikārena ca paṭikkhipāpeti. **Sādhu vata māyanti**[1] sādhu vata maṁ[2] ayaṁ. **Gathito**ti taṇhāgedhena gathito. **Mucchito**ti taṇhāmucchanāya yeva mucchito. **Ajjhopanno**ti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā pavatto. **Anissaraṇapañño**ti chandarāgaṁ pahāya saṁkaḍḍhitvā[3] paribhuñjanto nissaraṇapañño nāma hoti, ayaṁ na tādiso, sacchandarāgo paribhuñjatīti anissaraṇapañño. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Nekkhammavitakkādayo panettha missakā kathitāti veditabbā.

2. Bhaṇḍanasuttavaṇṇanā

125. Dutiye **pajahiṁsū**ti pajahanti. **Bahulamakaṁsū**ti punappunaṁ karonti. Idhāpi tayo vitakkā missakāva kathitā.

3. Gotamakacetiyasuttavaṇṇanā

126. Tatiye **Gotamake cetiye**ti Gotamakayakkhassa bhavane. Tathāgato hi paṭhamabodhiyaṁ vīsati vassāni kadāci Cāpāle cetiye, kadāci Sārandade[4], kadāci Bahuputte, kadāci Gotamaketi[5] evaṁ yebhuyyena devakulesuyeva vihāsi. Imasmiṁ pana kāle Vesāliṁ upanissāya Gotamakassa yakkhassa bhavanaṭṭhāne[6] vihāsi. Tena vuttaṁ "Gotamake cetiye"ti. **Etadavocā**ti etaṁ "abhiññāyāhan"ti-ādikaṁ suttaṁ avoca.

Idañca Bhagavatā suttaṁ atthuppattiyaṁ vuttanti veditabbaṁ. Katara-atthuppattiyanti? Mūlapariyāya-atthuppattiyaṁ[7]. Sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā

---

1. Myāyanti (Ka) 2. Me (Ka) 3. Chandarāgaṁ apakaḍḍhitvā (Sī)
4. Ānande (Ka) 5. Sattambeti (Sī, Syā)
6. Vasanaṭṭhāne (Sī) 7. Ma 1. 1 piṭṭhe.

attanā uggahitabuddhavacanaṁ nissāya jānanamadaṁ uppādetvā dhammassavanaggaṁ na gacchanti "Sammāsambuddho kathento amhehi ñātameva kathessati, no aññātan"ti. Bhikkhū Tathāgatassa ārocesuṁ. Satthā te bhikkhū pakkosāpetvā mukhapaṭiññaṁ gahetvā mūlapariyāyaṁ desesi. Te bhikkhū desanāya neva āgataṭṭhānaṁ na gataṭṭhānaṁ addasaṁsu. Apassantā "Sammāsambuddho 'mayhaṁ kathā niyyātī'ti mukhasampattameva kathetī"ti cintayiṁsu. Satthā tesaṁ manaṁ jānitvā imaṁ suttantaṁ ārabhi.

Tattha **abhiññāyā**ti "ime pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo bāvīsatindriyāni cattāri saccāni nava hetū satta phassā satta vedanā satta cetanā satta saññā satta cittānī"ti jānitvā paṭivijjhitvā paccakkhaṁ katvā, tathā "ime cattāro satipaṭṭhā nā"ti-ādinā nayena te te dhamme jānitvā paṭivijjhitvā paccakkhameva katvāti attho. **Sanidānan**ti sappaccayameva katvā kathemi, no appaccayaṁ. **Sappāṭihāriyan**ti paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā kathemi, no appāṭihāriyaṁ. **Alañca pana vo**ti yuttañca pana tumhākaṁ. **Tuṭṭhiyā**ti "Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti tīṇi ratanāni guṇato anussarantānaṁ tumhākaṁ yuttameva tuṭṭhiṁ kātunti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Akampitthāti chahi ākārehi akampittha. Evarūpo hi pathavikampo Bodhimaṇḍepi ahosi. Bodhisatte kira dakkhiṇadisābhāgena Bodhimaṇḍaṁ abhiruḷhe dakkhiṇadisābhāgo heṭṭhā Avīciṁ pāpuṇanto viya ahosi, uttarabhāgo uggantvā bhavaggaṁ abhihananto viya. Pacchimadisaṁ gate pacchimabhāgo heṭṭhā Avīciṁ pāpuṇanto viya ahosi, pācīnabhāgo uggantvā bhavaggaṁ abhihananto viya. Uttaradisaṁ gate uttaradisābhāgo heṭṭhā Avīciṁ pāpuṇanto viya, dakkhiṇadisābhāgo uggantvā bhavaggaṁ abhihananto viya. Pācīnadisaṁ gate pācīnadisābhāgo heṭṭhā Avīciṁ pāpuṇanto viya, pacchimabhāgo uggantvā bhavaggaṁ abhihananto viya. Bodhirukkhopi sakiṁ heṭṭhā Avīciṁ pāpuṇanto viya, sakiṁ uggantvā bhavaggaṁ abhihananto viya. Tasmimpi divase evaṁ chahi ākā rehi cakkavāḷasahassī[1] mahāpathavī akampittha.

---

1. Cakkavāḷasahasse (Sī, Syā)

4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **kevalakappan**ti sakalakappaṁ. **Anvāhiṇḍantoti** vicaranto. **Nāddasā**ti kiṁ kāraṇā na addasa? Ayaṁ kira bharaṇḍu kālāmo sakyānaṁ[1] aggapiṇḍaṁ khādanto vicarati, tassa vasanaṭṭhānaṁ sampattakāle ekā dhammadesanā samuṭṭhahissatīti ñatvā Bhagavā evaṁ adhiṭṭhāsi, yathā añño āvasatho na paññāyittha. Tasmā na addasa. **Purāṇasabrahmacārī**ti porāṇako sabrahmacārī. So kira Āḷārakālāmakāle[2] tasmiṁyeva assame ahosi, taṁ sandhāyevamāha. **Santharaṁ paññāpehī**ti santhari tabbaṁ santharāhīti attho. **Santharaṁ paññāpetvā**ti kappiyamañcake paccatthariṇaṁ paññāpetvā. **Kāmānaṁ pariññaṁ paññāpetī**ti ettha pariññā nāma samatikkamo, tasmā kāmānaṁ samatikkamaṁ paṭhamajjhānaṁ paññāpeti. **Na rūpānaṁ pariññan**ti rūpānaṁ samatikkamabhūtaṁ arūpāvacarasamāpattiṁ na paññāpeti. **Na vedanānaṁ pariññan**ti vedanānaṁ samatikkamaṁ nibbānaṁ na paññāpeti. **Niṭṭhā**ti gati nipphatti. **Udāhu puthū**ti udāhu nānā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantāya rattiyā**ti ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanādīsu dissati. Tattha "abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṁgho, uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhan"ti evamādīsu[3] khaye dissati. "Ayaṁ imesaṁ catunnaṁ puggalānaṁ abhikkantataro ca paṇītataro cā"ti evamādīsu[4] sundare.

"Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṁ.
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṁ disā"ti[5]—

evamādīsu abhirūpe. "Abhikkantaṁ bho Gotamā"ti evamādīsu[6] abbhanumodane. Idha pana sundare. Tena **abhikkantāya rattiyā**ti iṭṭhāya kantāya manāpāya rattiyāti vuttaṁ hoti. **Abhikkantavaṇṇā**ti idha abhikkantasaddo abhirūpe, vaṇṇasaddo pana chavithuti kulavaggakāraṇasaṇṭhānapamāṇarūpāyatanādīsu dissati. Tattha "suvaṇṇavaṇṇosi

---

1. Aggāsanaṁ (Ka)
2. Āḷārakāḷāme kālaṅkate (Ka)
3. Vi 4. 418; Khu 1. 138; Aṁ 3. 44 piṭṭhesu.
4. Aṁ 1. 414 piṭṭhe.
5. Khu 2. 73 piṭṭhe.
6. Vi 1. 7 piṭṭhe.

Bhagavā"ti evamādīsu[1] chaviyaṁ. "Kadā saññūḷhā pana te gahapati samaṇassa Gotamassa vaṇṇā"ti evamādīsu[2] thutiyaṁ. "Cattārome bho Gotama vaṇṇā"ti evamādīsu[3] Kulavagge. "Atha kena nu vaṇṇena, gandhatthenoti vuccatī"ti evamādīsu[4] kāraṇe. "Mahantaṁ hatthi rājavaṇṇaṁ abhinimminitvā"ti evamādīsu[5] saṇṭhāne. "Tayo pattassa vaṇṇā"ti evamādīsu[6] pamāṇe. "Vaṇṇo gandho raso ojā"ti evamādīsu[7] rūpāyatane. So idha chaviyā daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpacchavi, iṭṭhavaṇṇā manāpavaṇṇāti vuttaṁ hoti.

Kevalakappanti ettha **kevala**saddo anavasesayebhuyyābyāmissānatireka daḷhatthavisaṁyogādi-anekattho. Tathā hissa "kevalaparipuṇṇaṁ parisuddhaṁ brahmacariyan"ti evamādīsu[8] anavasesatā attho[9]. "Kevalakappā ca Aṅgamagadhā pahūtaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ ādāya upasaṅkamissantī"ti evamādīsu[10] yebhuyyatā. "Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī"ti evamādīsu[11] abyāmissatā. "Kevalaṁ saddhāmattakaṁ nūna ayamāyasmā"ti evamādīsu[12] anatirekatā. "Āyasmato bhante Anuruddhassa Bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṁ saṁghabhedāya ṭhito"ti evamādīsu[13] daḷhatthatā. "Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī"ti evamādīsu[14] visaṁyogo. Idha pana anavase satā atthoti adhippetā.

Kappasaddo panāyaṁ abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikappalesa samantabhāvādi-anekattho. Tathā hissa "okappaniyametaṁ bhoto Gotamassa, yathā taṁ Arahato Sammāsambuddhassā"ti evamādīsu[15] abhisaddahanamattho. "Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṁ paribhuñjitun"ti evamādīsu[16] vohāro. "Yena sudaṁ niccakappaṁ viharāmī"ti evamādīsu[15] kālo. "Iccāyasmā kappo"ti evamādīsu[17]

---

1. Ma 2. 351; Khu 1. 367 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 49 piṭṭhe. 3. Dī 3. 67 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 206 piṭṭhe. 5. Saṁ 1. 105 piṭṭhe. 6. Vi 1. 353 piṭṭhe.
7. Abhi 1. 163 piṭṭhe. 8. Vi 1. 1 piṭṭhe.
9. Anavaseso attho (Syā, Ka) 10. Vi 3. 36 piṭṭhe.
11. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu. 12. Vi 3. 270 piṭṭhe.
13. Aṁ 1. 562 piṭṭhe. 14. Saṁ 2. 50 piṭṭhe. 15. Ma 1. 316 piṭṭhe.
16. Vi 4. 244 piṭṭhe. 17. Khu 1. 444; Khu 8. 15, 138 piṭṭhesu.

paññatti. "Alaṅkato kappitakesamassū"ti evamādīsu[1] chedanaṁ. "Kappati dvaṅgulakappo"ti evamādīsu[2] vikappo. "Atthi kappo nipajjitun"ti evamādīsu[3] leso. "Kevalakappaṁ Veḷuvanaṁ obhāsetvā"ti evamādīsu[4] samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho[5] adhippeto. Tasmā **kevalakappaṁ Jetavanan**ti ettha anavasesaṁ samantato Jetavananti attho.

Obhāsetvāti ābhāya pharitvā. **Vālukāyā**ti saṇhāya vālukāya. **Na saṇṭhātī**ti na patiṭṭhāti. **Oḷārikan**ti brahmadevatāya hi pathaviyaṁ patiṭṭhānakāle attabhāvo oḷāriko māpetuṁ vaṭṭati pathavī vā, tasmā evamāha. **Dhammā**ti iminā pubbe uggahitabuddha vacanaṁ dasseti. **Nappavattino ahesun**ti sajjhāyamūḷhakā vācā parihīnāyeva ahesuṁ. **Appaṭivāno**ti anivatto anukkaṇṭhito.

Dassanassāti cakkhuviññāṇena dassanassa. **Upaṭṭhānassā**ti catūhi paccayehi upaṭṭhānassa. **Adhisīlan**ti dasavidhaṁ sīlaṁ. Taṁ hi pañcasīlaṁ upādāya adhisīlanti vuccati. **Avihaṁ gato**ti Avihabrahmaloke nibbattosmīti dasseti.

6. Kaṭuviyasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **goyogapilakkhasmin**ti gāvīnaṁ vikkayaṭṭhāne uṭṭhitapilakkhassa santike. **Rittassādan**ti[6] jhānasukhābhāvena rittassādaṁ. **Bāhirassādan**ti[7] kāmaguṇasukhavasena bāhirassādaṁ. **Kaṭuviyan**ti ucchiṭṭhaṁ. **Āmagandhenā**ti kodhasaṅkhātena vissagandhena[8]. **Avassutan**ti tintaṁ. **Makkhikā**ti kilesamakkhikā. **Nānupatissantī**ti uṭṭhāya na anubandhissanti. **Nānvāssavissantī**ti anubandhitvā na khādissanti. **Saṁvegamāpādī**ti sotāpanno jāto.

Kaṭuviyakatoti ucchiṭṭhakato. **Ārakā hotī**ti dūre hoti. **Vighātasseva bhāgavā**ti dukkhasseva bhāgī. **Caretī**ti carati gacchati[9]. **Dummedho**ti duppañño. Imasmiṁ sutte vaṭṭameva kathitaṁ, gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti. Sattame vaṭṭameva bhāsitaṁ.

---

1. Khu 6. 278; Khu 2. 100 piṭṭhesu.
2. Vi 4. 491 piṭṭhe.
3. Aṁ 3. 148 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 50 piṭṭhe.
5. Samantabhāvo atthoti (Sī, Syā), samantabhāvattho (Saṁ-Ṭṭha 1. 14 piṭṭhe)
6. Rittāsanti (Sī)
7. Bāhirāsanti (Sī)
8. Āmagandheti kodhasaṅkhāte vissagandhe (Sī, Syā)
9. Paretīti gacchati (Sī)

8. Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā

131. Aṭṭhame **idaṁ te mānasmin**ti ayaṁ te navavidhena vaḍḍhitamānoti attho. **Idaṁ te uddhaccasmin**ti idaṁ tava uddhaccaṁ cittassa uddhatabhāvo. **Idaṁ te kukkuccasmin**ti idaṁ tava kukkuccaṁ.

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **āvahantīti**[1] niyyanti. **Paṭicchanno āvahatī**ti paṭicchannova hutvā niyyāti. **Vivaṭo virocatī**ti ettha ekato ubhato attato sabbatthakatoti catubbidhā vivaṭatā veditabbā. Tattha **ekato vivaṭaṁ** nāma asādhāraṇasikkhāpadaṁ. **Ubhato vivaṭaṁ** nāma sādhāraṇasikkhāpadaṁ. **Attato vivaṭaṁ** nāma paṭiladdhadhammaguṇo. **Sabbatthakavivaṭaṁ** nāma Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ.

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **abhiṇhan**ti abhikkhaṇaṁ nirantaraṁ. **Āgāḷhenā**ti gāḷhena kakkhaḷena. **Pharusenā**ti pharusavacanena. Gāḷhaṁ katvā pharusaṁ katvā vuccamānopīti attho. **Amanāpenā**ti manaṁ anallīyantena avaḍḍhantena. **Sandhiyatimevā**ti ghaṭiya tiyeva. **Saṁsandatimevā**ti nirantarova hoti. **Sammodatimevā**ti ekībhāvameva gacchati. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Kusināravaggo tatiyo.

---

(14) 4. Yodhājīvavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthassa paṭhame yuddhaṁ upajīvatīti **yodhājīvo. Rājāraho**ti rañño anucchaviko. **Rājabhoggo**ti rañño upabhogaparibhogo. **Aṅganteva saṅkhyaṁ**[2] **gacchatī**ti hattho viya pādo viya ca avassaṁ icchitabbattā aṅganti saṅkhyaṁ[2] gacchati. **Dūre pātī hotī**ti udake

---

1. Vahantīti (Sī, Syā) 2. Saṅkhaṁ (Sī)

usabhamattaṁ, thale aṭṭhusabhamattaṁ, tato vā uttarinti dūre kaṇḍaṁ pāteti. Duṭṭhagāmaṇi-abhayassa hi yodhājīvo nava-usabhamattaṁ kaṇḍaṁ pātesi, pacchimabhave bodhisatto yojanappamāṇaṁ. **Akkhaṇavedhī**ti avirādhitavedhī, akkhaṇaṁ vā vijju vijjantarikāya vijjhituṁ samatthoti attho. **Mahato kāyassa padāletā**ti ekatobaddhaṁ phalakasatampi mahiṁsacammasatampi aṅguṭṭhapamāṇabahalaṁ lohapaṭṭampi caturaṅgulabahalaṁ asanapadarampi vidatthibahalaṁ udumbarapadarampi dīghantena vālikasakaṭampi vinivijjhituṁ samatthoti attho. **Yaṁkiñci rūpan**ti-ādi Visuddhimagge vitthāritameva. **Netaṁ mamā**ti-ādi taṇhāmānadiṭṭhipaṭikkhepavasena[1] vuttaṁ. **Sammappaññāya passatī**ti sammā hetunā kāraṇena sahavipassanāya maggapaññāya passati. **Padāletī**ti arahattamaggena padāleti.

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutiye **ukkācitavinītā**ti appaṭipucchitvā vinītā dubbinītaparisā. **Paṭipucchā vinītā**ti pucchitvā vinītā suvinītaparisā. **Yāvatāvinītā**ti pamāṇavasena vinītā, pamāṇaṁ ñatvā vinītaparisāti attho. "Yāvatajjhā"ti Pāḷiyā pana yāva ajjhāsayāti[2] attho, ajjhāsayaṁ ñatvā vinītaparisāti vuttaṁ hoti. Tatiyaṁ uttānameva.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe **dhammaṭṭhitatā**ti sabhāvaṭṭhitatā[3]. **Dhammaniyāmatā**ti sabhāvaniyāmatā[4]. **Sabbe saṅkhārā**ti catubhūmakasaṅkhārā. **Aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Dukkhā**ti sampaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā. **Anattā**ti avasavattanaṭṭhena anattā. Iti imasmiṁ sutte tīṇi lakkhaṇāni missakāni kathitāni.

5. Kesakambalasuttavaṇṇanā

138. Pañcame **tantāvutānaṁ vatthānan**ti paccatte sāmivacanaṁ, tantehi vāyitavatthānīti attho. **Kesakambalo**ti manussakesehi

---

1. ...paṭipakkhavasena (Ka)
2. Pāḷiyā pana yāva ajjhāsayeti (Sī), Pāḷiyā pana payoga-ajjhāsayenāti (Syā), Pāḷiyā payoga-ajjhāsayoti (Ka)
3. Vipassanādhamme ṭhitatā (Ka)
4. Sabhāvena niyāmatā (Syā, Ka)

vāyitakambalo. **Puthusamaṇabrāhmaṇavādānan**ti[1] idampi paccatte sāmivacanaṁ. **Paṭikiṭṭho**ti pacchimako lāmako. **Moghapuriso**ti tucchapuriso[2]. **Paṭibāhatī**ti paṭisedheti. **Khippaṁ uḍḍeyyā**ti kuminaṁ oḍḍeyya. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

8. Assakhaḷuṅkasuttavaṇṇanā

141. Aṭṭhame **assakhaḷuṅko**ti assapoto. **Idamassa javasmiṁ vadāmī**ti ayamassa ñaṇajavoti vadāmi. **Idamassa vaṇṇasmiṁ vadāmī**ti ayamassa guṇavaṇṇoti vadāmi. **Ida massa ārohapariṇāhasmin**ti ayamassa uccabhāvo parimaṇḍalabhāvoti vadāmīti.

9. Assaparassasuttavaṇṇanā

142. Navame **assaparasse**ti assesu parasse[3]. **Purisaparasse**ti purisesu parasse, purisapuriseti[4] attho. Imasmiṁ sutte tīṇi maggaphalāni kathitāni. Tattha ayaṁ tīhi maggehi ñaṇajavasampannoti veditabbo.

10. Assājānīyasuttavaṇṇanā

143. Dasame **bhadre**ti bhaddake. **Assājānīye**ti kāraṇākāraṇaṁ jānanake asse. **Purisājānīyesu**pi eseva nayo. Imasmiṁ sutte arahattaphalaṁ kathitaṁ. Tatrāyaṁ arahattamaggena ñāṇajavasampannoti veditabbo.

11. Paṭhamamoranivāpasuttavaṇṇanā

144. Ekādasame **accantaniṭṭho**ti antaṁ atikkantaniṭṭho, akuppaniṭṭho dhuvaniṭṭhoti attho. Sesaṁ sadisameva.

12. Dutiyamoranivāpasuttavaṇṇanā

145. Dvādasame **iddhipāṭihāriyenā**ti ijjhanakapāṭihāriyena. **Ādesanāpāṭihāriyenā**ti ādisitvā apadisitvā kathana-anukathanakathāpāṭihāriyena.

---

1. Pavādānanti (Sī, Syā)
2. Muḷhapuriso (Sī), tucchapuriso muḷhapuriso (Syā)
3. Assasadasseti assesu sadasse (Sī) pacchimapadepi evameva.
4. Supuriseti (Sī, Syā)

13. Tatiyamoranivāpasuttavaṇṇanā

146. Terasame **sammādiṭṭhiyā**ti phalasamāpattatthāya sammādiṭṭhiyā. **Sammāñāṇenā**ti phalañāṇena. **Sammāvimuttiyā**ti sesehi phalasamāpattidhammehi. Imesu tīsupi suttesu khīṇāsavova kathitoti.

Yodhājīvavaggo catuttho.

---

(15) 5. Maṅgalavagga

1-9. Akusalasuttādivaṇṇanā

147-150. Pañcamassa paṭhame **yathābhataṁ nikkhitto**ti yathā ānetvā ṭhapito. Dutiye **sāvajjenā**ti sadosena. Tatiye **visamenā**ti sapakkhalanena. **Samenā**ti apakkhalanena. Catutthe **asucinā**ti gūthasadisena aparisuddhena amejjhena. **Sucinā**ti parisuddhena mejjhena. Pañcamādīni uttānāneva.

10. Pubbaṇhasuttavaṇṇanā

156. Dasame **sunakkhattan**ti-ādīsu yasmiṁ divase tayo sucaritadhammā pūritā honti, so divaso laddhanakkhattayogo nāma, tenassa sadā **sunakkhattaṁ** nāma hotīti vuccati. Sveva divaso katamaṅgalo nāma hoti, tenassa sadā **sumaṅgalan**ti vuccati. Pabhātampissa sadā **suppabhātam**eva, sayanato uṭṭhānampi **suhuṭṭhitam**eva[1], khaṇopi **sukkhaṇova**, muhuttopi **sumuhutto**va. Ettha ca dasaccharapamāṇo kālo khaṇo nāma, tena khaṇena dasakkhaṇo kālo layo nāma, tena layena ca dasalayo kālo khaṇalayo nāma, tena dasaguṇo muhutto nāma, tena dasaguṇo khaṇamuhutto nāmāti ayaṁ vibhāgo veditabbo. **Suyiṭṭhaṁ brahmacārisū**ti yasmiṁ divase tīṇi sucaritāni pūritāni, tadāssa seṭṭhacārīsu dinnadānaṁ suyiṭṭhaṁ nāma

---

1. Suvuṭṭhitameva (Sī)

hoti. **Padakkhiṇaṁ kāyakamman**ti taṁdivasaṁ tena kataṁ kāyakammaṁ vaḍḍhikāyakammaṁ nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. **Padakkhiṇāni katvānā**ti vaḍḍhiyuttāni kāyakammādīni katvā. **Labhantatthe padakkhiṇe**ti padakkhiṇe vaḍḍhi-attheyeva labhanti. Sesaṁ uttānamevāti.

Maṅgalavaggo pañcamo.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu **āgāḷhā paṭipadā**ti gāḷhā kakkhaḷā lobhavasena thiraggahaṇā. **Nijjhāmā**ti attakilamathānuyogavasena suṭṭhu jhāmā santattā paritattā. **Majjhimā**ti neva kakkhaḷā na jhāmā majjhe bhavā. **Acelako**ti niccelo naggo. **Muttācāro**ti vissaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṁ karoti, passāvaṁ karoti, khādati bhuñjati. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṁ apalekhati, uccārampi katvā hatthasmiṁyeva daṇḍakasaññī[1] hutvā hatthena apalekhati. Bhikkhāya gahaṇatthaṁ "ehi bhadante"ti vutto na etīti **na ehibhadantiko.** "Tena hi tiṭṭha bhante"ti vuttopi na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhadantiko.** Tadubhayampi kira so "etassa vacanaṁ kataṁ bhavissatī"ti na karoti. **Abhihaṭan**ti puretaraṁ gahetvā āhaṭabhikkhaṁ. **Uddissakatan**ti idaṁ tumhe uddissa katanti evamārocitabhikkhaṁ. **Nimantanan**ti "asukaṁ nāma kulaṁ vā vīthiṁ vā gāmaṁ vā paviseyyāthā"ti evaṁ nimantita bhikkhampi na sādiyati na gaṇhāti. **Na kumbhimukhā**ti kumbhito uddharitvā dīyamānaṁ bhikkhampi na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhā**ti kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? "Kumbhikaḷopiyo maṁ nissāya kaṭacchunā pahāraṁ labhantī"ti. **Na eḷakamantaran**ti ummāraṁ antaraṁ katvā dīyamānaṁ na gaṇhāti. Kasmā? "Ayaṁ maṁ nissāya antarakaraṇaṁ labhatī"ti. **Daṇḍamusalesu**pi eseva nayo.

---

1. Udakasaññī (Sī, Syā)

dvinnanti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṁ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti.

Na gabbhiniyāti-ādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṁ dārako kilamati, pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya rati-antarāyo hotīti na gaṇhāti. **Na saṅkittīsū**ti saṅkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṁ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṁ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sā**ti yattha sunakho "piṇḍaṁ labhissāmī"ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṁ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinī**ti samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṁ disvā "imassa bhikkhaṁ dassāmā"ti manussā[1] bhattagehaṁ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṁ bhikkhaṁ na gaṇhāti. Kasmā? "Maṁ nissāya makkhikānaṁ gocarantarāyo[2] jāto"ti.

Thusodakanti sabbasassasambhārehi katasovīrakaṁ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṁ, ayaṁ pana sabbesu sāvajjasaññī. **Ekāgāriko**ti yo ekasmiṁyeva gehe bhikkhaṁ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikādīsu**pi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṁ pakkhipitvā ṭhapenti. **Ekāhikan**ti ekadivasantarikaṁ. **Addhamāsikan**ti addhamāsantarikaṁ. **Pariyāyabhattabhojanan**ti vārabhattabhojanaṁ, ekāhavārena dvīha vārena sattāhavārena addhamāsavārenāti evaṁ divasavārena ābhatabhattabhojanaṁ. **Sākabhakkho**ti-ādīni vuttatthāneva.

Ubbhaṭṭhakoti uddhaṁ ṭhitako. **Ukkuṭikappadhānamanuyutto**ti ukkuṭikavīriyamanuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṁ koṭṭetvā tattha cammaṁ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti.

---

1. Mānusakāni (Sī, Syā, Ṭīkāyaṁ ca) Dī-Ṭṭha 1. 292; Ma-Ṭṭha 1. 349; Abhi-Ṭṭha 3. 82 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. Bhojanantarāyo (Ka)

seyyanti sayantopi tattheva seyyaṁ kappeti. Sāyaṁ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṁ.** Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṁ "pāpaṁ pavāhessāmī"ti udakorohanānuyogaṁ anuyutto viharati.

Kāye kāyānupassīti-ādīni heṭṭhā ekakanipātavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbāni. **Ayaṁ vuccati bhikkhave majjhimā paṭipadā**ti bhikkhave ayaṁ kāmasukhallikānuyogañca attakilamathānuyogañcāti dve ante anupagatā sassatucchedantehi vā vimuttā majjhimā paṭipadāti veditabbā.

17-18. Peyyālavaggavaṇṇanā

164-184. **Samanuñño**ti samānajjhāsayo. **Rāgassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. **Abhiññāyā**ti abhijānanatthaṁ. **Suññato samādhī**ti-ādīhi tīhipi samādhīhi vipassanāva kathitā. Vipassanā hi niccābhinivesaniccanimittaniccapaṇidhi-ādīnaṁ abhāvā imāni nāmāni labhati. **Pariññāyā**ti parijānanatthaṁ. Sesapadesupi eseva nayoti.

Manorathapūraṇiyā Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Tikanipātassa saṁvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Bhaṇḍagāmavagga

1. Anubuddhasuttavaṇṇanā

1. Catukkanipātassa paṭhame **ananubodhā**ti abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena apaccakkhakiriyāya. **Dīghamaddhānan**ti cirakālaṁ. **Sandhāvitan**ti bhavato bhavaṁ gamanavasena sandhāvitaṁ. **Saṁsaritan**ti punappunaṁ gamanā gamanavasena[1] saṁsaritaṁ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitaṁ saṁsaritan**ti sandhāvanaṁ saṁsaraṇaṁ mamañceva tumhākañca ahosīti evamettha attho veditabbo. **Ariyassā**ti niddosassa. Sīlaṁ samādhi paññāti ime pana tayo dhammā maggaphalasampayuttāva veditabbā, vimuttināmena phalameva niddiṭṭhaṁ. **Bhavataṇhā**ti bhavesu taṇhā. **Bhavanettī**ti bhavarajju. Taṇhāya eva etaṁ nāmaṁ. Tāya hi sattā goṇā viya gīvāya bandhitvā taṁ taṁ bhavaṁ nīyanti. Tasmā bhavanettīti vuccati.

Anuttarāti lokuttarā. **Dukkhassantakaro**ti vaṭṭadukkhassa antakaro. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. Idamassa Bodhimaṇḍe paṭhamaparinibbānaṁ, pacchā pana yamakasālānamantare anupādi sesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti yathānusandhinā desanaṁ niṭṭhāpesi.

2. Papatitasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **papatito**ti patito cuto. **Appapatito**ti apatito patiṭṭhito. Tattha lokiyamahājano patitoyeva nāma, sotāpannādayo kilesuppattikkhaṇe patitā nāma, khīṇāsavo ekantapatiṭṭhito nāma.

---

1. Bhavagamanavasena (Ka)

Cutā patantīti ye cutā, te patanti nāma. **Patitā**ti ye patitā, te cutā nāma. Cutattā patitā, patitattā cutāti attho. **Giddhā**ti rāgarattā. **Punarāgatā**ti puna jātiṁ puna jaraṁ puna byādhiṁ puna maraṇaṁ āgatā nāma honti. **Kataṁ kiccan**ti catūhi maggehi kattabbakiccaṁ kataṁ. **Rataṁ rammanti** ramitabbayuttake guṇajāte ramitaṁ. **Sukhenānvāgataṁ sukhan**ti sukhena sukhaṁ anu-āgataṁ sampattaṁ. Mānusakasukhena dibbasukhaṁ, jhānasukhena vipassanāsukhaṁ, vipassanāsukhena maggasukhaṁ, maggasukhena phalasukhaṁ, phalasukhena nibbānasukhaṁ sampattaṁ adhigatanti attho.

3. Paṭhamakhatasuttavaṇṇanā

3. Tatiyaṁ dukanipātavaṇṇanāyaṁ vuttameva. Gāthāsu pana **nindiyan**ti ninditabbayuttakaṁ. **Nindatī**ti garahati. **Pasaṁsiyo**ti pasaṁsitabbayutto. **Vicināti mukhena so kalin**ti yo evaṁ pavatto, tena mukhena kaliṁ vicināti nāma. **Kalinā tena sukhaṁ na vindatī**ti tena ca kalinā sukhaṁ na paṭilabhati. **Sabbassāpi sahāpi attanā**ti sabbenapi sakena dhanena ceva attanā ca saddhiṁ yo parājayo, so appamattakova kalīti attho. **Yo sugatesū**ti yo pana samaggatesu puggalesu cittaṁ padusseyya, ayaṁ cittapadosova tato kalito mahantataro kali. Idāni tassa mahantatarabhāvaṁ dassento **sataṁ sahassānan**ti-ādimāha. Tattha **sataṁ sahassānan**ti nirabbudagaṇanāya satasahassaṁ. **Chattiṁsatī**ti aparāni ca chattiṁsati nirabbudāni. **Pañca cā**ti abbudagaṇanāya ca pañca abbudāni. **Yamariyagarahī**ti yaṁ ariye garahanto nirayaṁ upapajjati, tattha ettakaṁ āyuppamāṇanti.

4. Dutiyakhatasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **mātari pitari cā**ti-ādīsu Mittavindako mātari micchāpaṭipanno nāma, Ajātasattu pitari micchāpaṭipanno nāma, Devadatto Tathāgate micchāpaṭipanno nāma, Kokāliko Tathāgatasāvake micchāpaṭipanno nāma. **Bahuñcā**ti bahukameva. **Pasavatī**ti paṭilabhati. **Tāyā**ti tāya micchāpaṭipattisaṅkhātāya adhammacariyāya. **Peccā**ti ito gantvā. **Apāyaṁ gacchatī**ti nirayādīsu aññatarasmiṁ nibbattati. Sukkapakkhepi eseva nayo.

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame anusotaṁ gacchatīti **anusotagāmī.** Kilesasotassa paccanīkapaṭipattiyā paṭisotaṁ gacchatīti **paṭisotagāmī. Ṭhitatto**ti ṭhitasabhāvo. **Tiṇṇo**ti oghaṁ taritvā ṭhito. **Pāraṅgato**ti paratīraṁ gato. **Thale tiṭṭhatī**ti nibbānathale tiṭṭhati. **Brāhma ṇo**ti seṭṭho niddoso. **Idhā**ti imasmiṁ loke. **Kāme ca paṭisevatī**ti kilesakāmehi vatthu kāme paṭisevati. **Pāpañca kammaṁ karotī**ti pāpakañca pāṇātipātādikammaṁ karoti. **Pā pañca kammaṁ na karotī**ti pañcaverakammaṁ na karoti. **Ayaṁ vuccati bhikkhave ṭhitatto**ti ayaṁ anāgāmī puggalo tasmā lokā puna paṭisandhivasena anāgamanato[1] ṭhitatto nāma.

Taṇhādhipannāti taṇhāya adhipannā ajjhotthaṭā, taṇhaṁ vā adhipannā ajjhogāḷhā. **Paripuṇṇasekho**ti sikkhāpāripūriyā ṭhito. **Aparihānadhammo**ti aparihīnasa bhāvo. **Cetovasippatto**ti cittavasībhāvaṁ patto. Evarūpo khīṇāsavo hoti, idha pana anāgāmī kathito. **Samāhitindriyo**ti samāhitachaḷindriyo[2]. **Paroparā**ti parovarā uttamalāmakā, kusalākusalāti attho. **Sameccā**ti ñāṇena samāgantvā. **Vidhūpitā**ti viddhaṁsitā jhāpitā vā. **Vusitabrahmacariyo**ti maggabrahmacariyaṁ vasitvā ṭhito. **Lokantagū**ti tividhassāpi lokassa antaṁ gato. **Pāragato**ti chahākārehi pāragato. Idha khīṇāsavova kathito. Iti suttepi gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **anupapanno**ti anupāgato. **Suttan**ti-ādīsu Ubhatovibhaṅganiddesa-khandhakaparivārasuttanipātamaṅgalasuttaratanasuttanāḷakasuttatuvaṭakasuttāni, aññampi ca suttanāmakaṁ Tathāgatavacanaṁ **Suttan**ti veditabbaṁ. Sabbampi sagāthakaṁ suttaṁ **Geyyan**ti veditabbaṁ, visesena Saṁyuttake sakalopi Sagāthāvaggo. Sakalampi Abhidhammapiṭakaṁ, Niggāthakasuttaṁ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṁ Buddhavacanaṁ, taṁ **Veyyākaraṇan**ti veditabbaṁ. Dhammapadatheragāthātherigāthā Suttanipāte nosuttanāmikā

1. Anāgamanavasena (Sī, Syā)

2. Sammāṭhapitachaḷindriyo (Sī)

suddhikagāthā ca **Gāthā**ti veditabbā. Somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṁyuttā dve-asīti suttantā **Udānan**ti veditabbā. "Vuttañhetaṁ[1] Bhagavatā"ti-ādinayappavattā Dasuttarasatasuttantā **Itivuttakan**ti veditabbā. Apaṇṇakajātakādīni paññāsādhikāni pañca jātakasatāni **Jātakan**ti veditabbāni. "Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā Ānande"ti ādinayappavattā sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṁyuttā suttantā **Abbhutadhamman**ti veditabbā. Cūḷavedallamahāvedallasammādiṭṭhisakkapañhasaṅkhārabhājaniyamahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitā suttantā **Vedallan**ti veditabbā. **Na atthamaññāya na dhammamaññāyā**ti Aṭṭhakathañca Pāḷiñca ajānitvā. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navalokuttaradhammassa anurūpadhammaṁ sahasīlaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ na paṭipanno hoti. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. Paṭhamavāre panettha appassutadussīlo kathito, dutiye appassutakhīṇāsavo, tatiye bahussutadussīlo, catutthe bahussutakhīṇāsavo.

Sīlesu asamāhitoti sīlesu aparipūrakārī. **Sīlato ca sutena cā**ti sīlabhāgena ca sutabhāgena ca "ayaṁ dussīlo appassuto"ti evaṁ taṁ garahantīti attho. **Tassa sampajjate sutan**ti tassa puggalassa yasmā tena sutena sutakiccaṁ kataṁ, tasmā tassa sutaṁ sampajjati nāma. **Nāssa sampajjate**ti sutakiccassa akatattā na sampajjati. **Dhammadharan**ti sutadhammānaṁ ādhārabhūtaṁ. **Sappaññan**ti supaññaṁ. **Nekkhaṁ jambonadassevā**ti jambunadaṁ vuccati jātisuvaṇṇaṁ, tassa jambunadassa nekkhaṁ viya, pañcasuvaṇṇaparimāṇaṁ suvaṇṇaghaṭikaṁ viyāti attho.

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **viyattā**ti paññāveyyattiyena samannāgatā. **Vinītā**ti vinayaṁ upetā suvinītā. **Visāradā**ti vesārajjena somanassasahagatena ñāṇena samannāgatā. **Dhammadharā**ti sutadhammānaṁ ādhārabhūtā. **Bhikkhu ca sīlasampanno**ti gāthāya kiñcāpi ekekasseva ekeko guṇo kathito, sabbesaṁ pana sabbepi vaṭṭantīti.

---

1. Vuttamidaṁ (Sī, Syā, Ka)

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **vesārajjānī**ti ettha sārajjapaṭipakkho vesārajjaṁ, catūsu ṭhānesu sārajjābhāvaṁ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassetaṁ nāmaṁ. **Āsabhaṁ ṭhānan**ti seṭṭhaṭṭhānaṁ uttamaṭṭhānaṁ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṁ ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho. Vajasata jeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asampakampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṁ. Usabhassa idanti **āsataṁ. Ṭhānan**ti catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā vavatthānaṁ. Idaṁ pana āsabhaṁ viyāti āsabhaṁ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṁ Tathāgatopi catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṁ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṁ tiṭṭhamānova[1] taṁ āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṁ "āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānātī"ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṁ nadatī**ti seṭṭhanādaṁ atītanādaṁ nadati, sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadati. Ayamattho Sīhanādasuttena dassetabbo. Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīhoti vuccati, evaṁ Tathāgato lokadhammānaṁ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṁ vuttassa sīhassa nādaṁ sīhanādaṁ. Tattha yathā[2] sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṁso sīhanādaṁ nadati, evaṁ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṁso "iti rūpan"ti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṁ sīha nādaṁ nadati. Tena vuttaṁ "parisāsu sīhanādaṁ nadatī"ti.

---

1. Tiṭṭhamāno ca (Sī, Ka)
2. Yathā hi (Sī, Syā, Ka)

Brahmacakkaṁ pavattetīti ettha **brahman**ti seṭṭhaṁ uttamaṁ visuddhaṁ. Cakka saddo panāyaṁ—

Sampattiyaṁ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.
Dāne ratanadhammūra-cakkādīsu ca dissati.
Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

"Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānan"ti-ādīsu[1] hi ayaṁ sampattiyaṁ dissati. "Pādatalesu cakkāni jātānī"ti[2] ettha lakkhaṇe. "Cakkaṁva vahato padan"ti[3] ettha rathaṅge. "Catucakkaṁ navadvāran"ti[4] ettha iriyāpathe. "Dadaṁ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṁ vattaya sabbapāṇinan"ti[5] ettha dāne. "Dibbaṁ cakkaratanaṁ pāturahosī"ti[6] ettha ratanacakke. "Mayā pavattitaṁ cakkan"ti[7] ettha dhammacakke. "Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[8] ettha uracakke. "Khurapariyantena cepi cakkenā"ti[9] ettha paharaṇacakke. "Asanivicakkan"ti[10] ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṁ dhammacakke mato.

Taṁ panetaṁ dhammacakkaṁ duvidhaṁ hoti paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṁ attano ariyaphalāvahaṁ paṭivedhañāṇaṁ, karuṇāpabhāvitaṁ sāvakānaṁ ariyaphalāvahaṁ desanāñāṇaṁ. Tattha paṭivedhañāṇaṁ uppajjamānaṁ uppannanti duvidhaṁ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Mahābodhipallaṅke arahattamaggā[11] uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya vā yāva Bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṁ pavattanti duvidhaṁ. Tañhi yāva Aññāsikoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṁ, phalakkhaṇe pavattaṁ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ, desanāñāṇaṁ lokiyaṁ. Ubhayampi panetaṁ aññehi asādhāraṇaṁ, Buddhānaṁyeva orasañāṇaṁ.

Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti "ahaṁ Sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhā"ti evaṁ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhā**ti ime

---

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 2. Dī 2. 14 piṭṭhe. 3. Khu 1. 13 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 15 piṭṭhe. 5. Khu 5. 173 piṭṭhe. 6. Dī 2. 141; Ma 3. 211 piṭṭhesu.
7. Khu 1. 368 piṭṭhe. 8. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu. 9. Dī 1. 49 piṭṭhe.
10. Dī 3. 36; Saṁ 1. 427 piṭṭhesu. 11. Arahattuppatti (Ka)

nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatra vatā**ti tesu "anabhisambuddhā"ti evaṁ dassitadhammesu. **Sahadhammenā**ti sahetunā sakāraṇena vacanena. **Nimittametan**ti ettha puggalopi dhammopi nimittanti adhippeto. Taṁ puggalaṁ na passāmi, yo maṁ paṭicodessati. Taṁ dhammaṁ na passāmi, yaṁ dassetvā "ayaṁ nāma dhammo tayā anabhisambuddho"ti maṁ paṭicodessatīti ayamettha attho. **Khemappatto**ti khemaṁ patto. Sesapadadvayaṁ imasseva vevacanaṁ. Sabbampetaṁ vesārajjañāṇameva sandhāya vuttaṁ. Dasabalassa hi "ayaṁ nāma dhammo tayā anabhisambuddho"ti codakaṁ puggalaṁ vā codanākāraṇaṁ anabhisambuddhadhammaṁ vā apassato "sabhāvabuddhoyeva vata[1] samāno ahaṁ Buddhosmīti vadāmī"ti paccavekkhantassa balavataraṁ somanassaṁ uppajjati, tena sampayuttaṁ ñāṇaṁ vesārajjaṁ nāma. Taṁ sandhāya "khemappatto"ti-ādimāha. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

Antarāyikā dhammāti ettha pana antarāyaṁ karontīti **antarāyikā.** Te atthato sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikkantaṁ hi antamaso dukkaṭa dubbhāsitampi maggaphalānaṁ antarāyaṁ karoti. Idha pana methunadhammo adhippeto. Methunaṁ sevato hi yassa kassaci nissaṁsayameva maggaphalānaṁ antarāyo hoti.

Yassa kho pana te atthāyāti rāgakkhayādīsu yassa atthāya. **Dhammo desito**ti asubhabhāvanādidhammo kathito. **Tatra vata man**ti tasmiṁ aniyyānikadhamme maṁ. Sesaṁ[2] vuttanayeneva veditabbaṁ.

Vādapathāti vādāyeva. **Puthū**ti bahū. **Sitā**ti upanibaddhā abhisaṅkhatā. Atha vā **puthussitā**ti puthubhāvaṁ sitā upagatā, puthūhi vā sitātipi puthussitā. **Yaṁ nissitā**ti etarahipi yaṁ vādapathaṁ nissitā. **Na te bhavantī**ti te vādapathā na bhavanti bhijjanti vinassanti. **Dhammacakkan**ti desanāñāṇassapi paṭivedhañāṇassapi etaṁ nāmaṁ. Tesu desanāñāṇaṁ lokiyaṁ, paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ. **Kevalī**ti sakalaguṇasamannāgato[3]. **Tādisan**ti tathāvidhaṁ.

---

1. Ca (Ka) 2. Sesaṁ vinaye (Syā, Ka)
3. Sakalalokuttarasamannāgato (Syā), sakalo kusalasamannāgato (Ka)

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame uppajjati etesūti **uppādā.** Kā uppajjati? Taṇhā. Taṇhāya uppādā **taṇhuppādā,** taṇhāvatthūni taṇhākāraṇānīti attho. **Cīvarahetū**ti "kattha manāpaṁ cīvaraṁ labhissāmī"ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanatthe[1] nipāto. Yathā cīvarādihetu, evaṁ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītatarāni sappinavanītādīni adhippetāni. Sampattibhavesu paṇītatarapaṇītatamabhavotipi vadantiyeva.

Taṇhādutiyoti ayañhi satto anamatagge saṁsāravaṭṭe saṁsaranto na ekakova saṁsarati, taṇhaṁ pana dutiyikaṁ labhantova saṁsarati. Tena vuttaṁ "taṇhādutiyo"ti. **Itthabhāvaññathābhāvan**ti ettha itthabhāvo nāma ayaṁ attabhāvo, aññathābhāvo nāma anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo itthabhāvo nāma, na evarūpo aññathābhāvo nāma. Taṁ itthabhāvaññathābhāvaṁ. **Saṁsāran**ti khandhadhātu-āyatanānaṁ paṭipāṭiṁ. **Nātivattatī**ti nātikkamati. **Evamādīnavaṁ ñatvā**ti evaṁ atītānāgatapaccuppannesu khandhesu ādīnavaṁ jānitvā. **Taṇhaṁ dukkhassa sambhavan**ti taṇhaṁ ca[2] "ayaṁ vaṭṭadukkhasambhūto sabhāvo kāraṇan"ti evaṁ jānitvā. Ettāvatā imassa bhikkhuno vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattabhāvo dassito. Idāni taṁ khīṇāsavaṁ thomento **vītataṇho**ti-ādimāha. Tattha **anādāno**ti niggahaṇo. **Sato bhikkhu paribbaje**ti satisampajañña[3] vepullappatto khīṇāsavo bhikkhu sato sampajāno careyya vihareyyāti attho. Iti suttante vaṭṭaṁ kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti.

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame vaṭṭasmiṁ yojentīti **yogā. Kāmayogo**ti-ādīsu pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo **bhavayogo,** tathā jhānanikanti. Sassatadiṭṭhisahagato ca rāgo dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo ca **diṭṭhiyogo.** Catūsu saccesu aññāṇaṁ **avijjāyogo.** Kāmesu vā yojetīti kāmayogo. Bhavesu

1. Nidassane (Sī) 2. Taṇhā ca (Sī, Syā), taṇhaṁva (Ka) 3. Satisampajaññe (Sī)

yojetīti bhavayogo. Diṭṭhīsu[1] yojetīti diṭṭhiyogo. Avijjāya yojetīti avijjāyogoti heṭṭhā vuttadhammānaṁyevetaṁ adhivacanaṁ.

Idāni te vitthāretvā dassento **katamo ca bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha s**amudayan**ti uppattiṁ. **Atthaṅgaman**ti bhedaṁ. **Assādan**ti madhurabhāvaṁ. **Ādīnavan**ti amadhurabhāvaṁ dosaṁ. **Nissaraṇan**ti nissaṭabhāvaṁ. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Kāmarāgo**ti kāme ārabbha uppannarāgo. Sesapadesupi eseva nayo. **Anusetī**ti nibbattati. **Ayaṁ vuccati bhikkhave kāmayogo**ti bhikkhave idaṁ kāmesu yojanakāraṇaṁ bandhanakāraṇaṁ vuccatīti evaṁ sabbattha attho veditabbo.

Phassāyatanānanti cakkhādīnaṁ cakkhusamphassādikāraṇānaṁ. **Avijjā aññāṇan**ti ñāṇapaṭipakkhabhāvena aññāṇasaṅkhātā avijjā. **Iti kāmayogo**ti ettha iti saddo catūhipi yogehi saddhiṁ yojetabbo "evaṁ kāmayogo, evaṁ bhavayogo"ti. **Saṁyutto**ti parivārito[2]. **Pāpakehī**ti lāmakehi. **Akusalehī**ti akosallasambhūtehi. **Saṁkilesikehī**ti saṁkilesanakehi[3], pasannassa cittassa pasannabhāvadūsakehīti[4] attho. **Ponobbhavikehī**ti punabbhavanibbattakehi. **Sadarehī**ti sadarathehi. **Dukkhavipākehī**ti vipākakāle dukkhuppādakehi. **Āyatiṁ jātijarāmaraṇikehī**ti anāgate punappunaṁ jātijarāmaraṇanibbattakehi. **Tasmā ayogakkhemīti vuccatī**ti yasmā appahīnayogo puggalo etehi dhammehi sampayutto hoti, tasmā catūhi yogehi khemaṁ nibbānaṁ anadhigatattā na yogakkhemīti vuccati.

Visaṁyogāti visaṁyojanakāraṇāni. **Kāmayogavisaṁyogo**ti kāmayogato visaṁyojanakāraṇaṁ. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha asubhajjhānaṁ kāmayogavisaṁyogo, taṁ pādakaṁ katvā adhigato anāgāmimaggo ekanteneva kāmayogavisaṁyogo nāma. Arahattamaggo bhavayogavisaṁyogo nāma, sotāpattimaggo

---

1. Diṭṭhiyā (Ka)
2. Sampayuttoti samparivārito (Syā)
3. Saṁkilissakehi (Sī, Syā)
4. Pasannabhāvarosakehīti (Ka)

diṭṭhiyogavisaṁyogo nāma, arahattamaggo avijjāyogavisaṁyogo nāma. Idāni te vitthāravasena dassento **katamo ca bhikkhave**ti-ādimāha. Tassattho vuttanayeneva veditabbo.

Bhavayogena cūbhayanti bhavayogena ca saṁyuttā, kiñci[1] bhiyyo ubhayenāpi sampayuttā, yena kenaci yogena samannāgatāti[1] attho. **Purakkhatā**ti purato katā, parivāritā vā. **Kāme pariññāyā**ti duvidhepi kāme parijānitvā. **Bhavayogañca sabbaso**ti bhava yogañca sabbameva parijānitvā. **Samūhaccā**ti samūhanitvā. **Virājayan**ti virājento, virājetvā vā. "Virājento"ti hi vutte maggo kathito hoti, "virājetvā"ti vutte phalaṁ. **Munī**ti Khīṇāsavamuni. Iti imasmiṁ suttepi gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva[3] kathitanti.

Bhaṇḍagāmavaggo paṭhamo.

---

2. Caravagga

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **adhivāsetī**ti cittaṁ adhiropetvā vāseti. **Nappajahatī**ti na pariccajati. **Na vinodetī**ti na nīharati. **Na byantīkarotī**ti na vigatantaṁ paricchinnapari vaṭumaṁ[4] karoti. **Na anabhāvaṁ gametī**ti na anu-abhāvaṁ avaḍḍhiṁ vināsaṁ gameti. **Carampī**ti carantopi. **Anātāpī**ti nibbīriyo. **Anottāpī**ti upavādabhayarahito. **Satatan**ti niccaṁ. **Samitan**ti nirantaraṁ. Evaṁ sabbattha atthaṁ ñatvā sukkapakkhe vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Gāthāsu **gehanissitan**ti kilesanissitaṁ. **Mohaneyyesū**ti mohajanakesu ārammaṇesu. **Abhabbo**ti abhājanabhūto. **Phuṭṭhuṁ sambodhimuttaman**ti arahattamaggasaṅkhātaṁ uttamañāṇaṁ phusituṁ.

---

1. Kiñca (Syā)
2. Kiñci bhiyyoti ubhayaṁ ubhayenapi ca saṁyuttā, yena kenaci yogañca yena samannāgatāti (Sī)
3. Vivaṭṭameva (Ka)
4. Na nibbinnaṁ pariccattaṁ vigatantaṁ (Ka)

2. Sīlasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sampannasīlā**ti paripuṇṇasīlā. **Sampannapātimokkhā**ti paripuṇṇa pātimokkhā. **Pātimokkhasaṁvarasaṁvutā**ti pātimokkhasaṁvarasīlena saṁvutā pihitā upetā hutvā viharatha. **Ācāragocarasampannā**ti ācārena ca gocarena ca sampannā samupāgatā bhavatha. **Aṇumattesu vajjesū**ti aṇuppamāṇesu dosesu. **Bhayadassāvino**ti tāni aṇumattāni vajjāni bhayato dassanasīlā. **Samādāya sikkhatha sikkhāpadesū**ti sabbasikkhākoṭṭhāsesu samādātabbaṁ samādāya gahetvā sikkhatha. "Sampannasīlānaṁ -pa- sikkhāpadesū"ti ettakena dhammakkhānena[1] sikkhattaye samādāpetvā ceva paṭiladdhaguṇesu ca vaṇṇaṁ kathetvā idāni uttari kātabbaṁ dassento **kimassā**ti-ādimāha. Tattha **kimassā**ti kiṁ bhaveyya.

Yataṁ careti yathā caranto yato hoti saṁyato[2], evaṁ careyya. Esa nayo sabbattha. **Acche**ti nisīdeyya. **Yatamenaṁ pasāraye**ti yaṁ aṅgapaccaṅgaṁ pasāreyya, taṁ yataṁ saṁyatameva[3] katvā pasāreyya. **Uddhan**ti upari. **Tiriyan**ti majjhaṁ. **Apācīnan**ti adho. Ettāvatā atītā paccuppannā anāgatā ca pañcakkhandhā kathitā. **Yāvatā**ti paricchedavacanaṁ. **Jagato gatī**ti lokassa nipphatti. **Samavekkhitā ca dhammānaṁ, khandhānaṁ udayabbayan**ti etesaṁ sabbaloke atītādibhedānaṁ pañcakkhandhadhammānaṁ udayañca vayañca samavekkhitā, "pañcakkhandhānaṁ udayaṁ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati, vayaṁ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatī"ti vuttehi samapaññāsāya lakkhaṇehi sammā avekkhitā hoti. **Cetosamathasāmīcin**ti cittasamathassa anucchavikaṁ paṭipadaṁ. **Sikkhamānan**ti paṭipajjamānaṁ, pūrayamānanti attho. **Pahitatto**ti pesitatto. **Āhū**ti kathayanti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṁ pana sutte sīlaṁ missakaṁ[4] kathetvā gāthāsu khīṇāsavo kathito.

---

1. Dhammena (Ka)
2. Yathā careti yathā caranto vigato hoti, tathā so (Ka)
3. Tassa taṁ sussatameva (Ka)
4. Sīlamissakaṁ (Sī, Syā)

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **sammappadhānānī**ti sundarapadhānāni uttamavīriyāni. **Sammappadhānā**ti paripuṇṇavīriyā. **Māradheyyābhibhūtā**ti[1] tebhūmakavaṭṭasaṅkhātaṁ māradheyyaṁ abhibhavitvā[2] samatikkamitvā ṭhitā. **Te asitā**ti te khīṇāsavā anissitā nāma. **Jātimaraṇabhayassā**ti jātiñca maraṇañca paṭicca uppajjanakabhayassa, jātimaraṇasaṅkhātasseva vā bhayassa. **Pāragū**ti pāraṅgatā. **Te tusitā**ti te khīṇāsavā tuṭṭhā nāma. **Jetvā māraṁ savāhininti**[3] sasenakaṁ māraṁ jinitvā[4] ṭhitā. **Te anejā**ti te khīṇāsavā taṇhāsaṅkhātāya ejāya anejā niccalā nāma. **Namuci balan**ti mārabalaṁ. **Upātivattā**ti atikkantā. **Te sukhitā**ti te khīṇāsavā lokuttarasukhena sukhitā nāma. Tenevāha—

"Sukhitā vata arahanto[5], taṇhā nesaṁ na vijjati.
Asmimāno samucchinno, mohajālaṁ padālitan"ti[6].

4. Saṁvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **padhānānī**ti vīriyāni. **Saṁvarappadhānan**ti cakkhādīni saṁvarantassa uppannavīriyaṁ. **Pahānappadhānan**ti kāmavitakkādayo pajahantassa uppannavīriyaṁ. **Bhāvanāppadhānan**ti sambojjhaṅge bhāventassa uppannavīriyaṁ. **Anurakkhaṇāppadhānan**ti samādhinimittaṁ anurakkhantassa uppannavīriyaṁ.

Vivekanissitanti-ādīsu viveko virāgo nirodhoti tīṇipi nibbānassa nāmāni. Nibbānaṁ hi upadhivivekattā **viveko,** taṁ āgamma rāgādayo virajjantīti **virāgo,** nirujjhantīti **nirodho.** Tasmā vivekanissitanti-ādīsu ārammaṇavasena vā adhigantabbavasena vā nibbānanissitanti attho. **Vossaggapariṇāmin**ti ettha dve vossaggā pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggoca. Tattha vipassanā tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca rāgaṁ pariccajatīti[7] **pariccāgavossaggo.** Maggo ārammaṇavasena nibbānaṁ pakkhandatīti **pakkhandanavossaggo.** Tasmā vossaggapariṇāminti yathā

---

1. Māradheyyādhibhunoti (Sī) 2. Adhibhavitvā (Sī) 3. Savāhananti (Sī, Syā, Ka)
4. Nijjitvā (Sī) 5. Asādento (Ka) 6. Saṁ 2-68-piṭṭhe.
7. Khandha ca pariccajatīti (Sī, Dī-Ṭṭha 3. 202 piṭṭhe ca)

bhāviyamāno satisambojjhaṅgo vossaggatthāya pariṇamati, vipassanābhāvañca magga bhāvañca pāpuṇāti, evaṁ taṁ bhāvetīti ayamettha attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Bhaddakan**ti laddhakaṁ. **Samādhinimittaṁ** vuccati aṭṭhikasaññādivasena adhigato samādhiyeva. **Anurakkhatī**ti samādhipāripanthikadhamme[1] rāgadosamohe sodhento rakkhati. Ettha ca aṭṭhikasaññādikā pañceva saññā vuttā, imasmiṁ pana ṭhāne dasapi asubhāni vitthāretvā kathetabbāni. Tesaṁ vitthāro Visuddhimagge[2] vuttoyeva. Gāthāya saṁvarādinipphādakaṁ[3] vīriyameva vuttaṁ. **Khayaṁ dukkhassa pāpuṇe**ti dukkhakkhayasaṅkhātaṁ arahattaṁ pāpuṇeyyāti.

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame **aggapaññattiyo**ti uttamapaññattiyo. **Attabhāvīnan**ti attabhāvavantānaṁ. **Yadidaṁ rāhu asurindo**ti yo esa rāhu asurindo ayaṁ aggoti. Ettha rāhu kira asurindo cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni ucco, bāhantaramassa dvādasayo janasatāni, hatthatalapādatalānaṁ puthulatā tīṇi yojanasatāni. Aṅgulipabbāni paṇṇāsa yojanāni, bhamukantaraṁ paṇṇāsayojanaṁ, nalāṭaṁ tiyojanasataṁ sīsaṁ navayojana sataṁ. **Kāmabhogīnaṁ yadidaṁ rājā Mandhātā**ti yo esa rājā Mandhātā nāma, ayaṁ dibbepi mānusakepi kāme paribhuñjanakānaṁ sattānaṁ aggo nāma[4]. Esa hi asaṅkheyyāyukesu manussesu nibbattitvā icchiticchitakkhaṇe hiraññavassaṁ vassāpento mānusake kāme dīgharattaṁ paribhuñji. Devaloke pana yāva chattiṁsāya indānaṁ āyuppamāṇaṁ, tāva paṇīte kāme paribhuñjīti kāmabhogīnaṁ aggo nāma jāto. **Ādhipateyyānan**ti adhi patiṭṭhānaṁ jeṭṭhakaṭṭhānaṁ karontānaṁ. **Tathāgato aggamakkhāyatī**ti lokiyalokutta rehi guṇehi Tathāgato aggo seṭṭho uttamo akkhāyati.

Iddhiyā yasasā jalanti dibbasampattisamiddhiyā ca parivārasaṅkhātena yasasā ca jalantānaṁ. **Uddhaṁ tiriyaṁ apācīnan**ti upari ca majjhe ca heṭṭhā ca. **Yāvatā jagato gatī**ti yattakā lokanipphatti.

1. Samādhipaccatthikadhamme (Syā), samādhipariyuṭṭhitadhamme (Ka)
2. Visuddhi 1. 173 piṭṭhe. 3. Saṁvarādināmena pabhedanipphādakaṁ (Ka)
4. Eva (Ka)

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sokhummānīti** sukhumalakkhaṇapaṭivijjhanakāni ñāṇāni. **Rūpasokhummena samannāgato hotīti** rūpe saṇhasukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena samannāgato hoti. **Paramenāti** uttamena. **Tena ca rūpasokhummenāti** tena yāva anulomabhāvaṁ pattena sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇena[1]. **Na samanupassatīti** natthibhāveneva na passati. **Na patthetīti** natthibhāveneva na pattheti. **Vedanāso khummādīsupi** eseva nayo.

Rūpasokhummataṁ ñatvāti rūpakkhandhassa saṇhasukhumalakkhaṇapariggāha kena ñāṇena sukhumataṁ jānitvā. **Vedanānañca sambhavanti** vedanākkhandhassa ca pabhavaṁ jānitvā. **Saññā yato samudetīti** yasmā kāraṇā saññākkhandho samudeti nibbattati, tañca jānitvā. **Atthaṁ gacchati yattha cāti** yasmiṁ ṭhāne nirujjhati, tañca jānitvā. **Saṅkhāre parato ñatvāti** saṅkhārakkhandhaṁ aniccatāya lujjanabhāvena[2] parato jānitvā. Iminā hi padena aniccānupassanā kathitā, **dukkhato no ca attatoti** iminā dukkhānattā nupassanā. **Santoti** kilesasantatāya santo. **Santipade ratoti** nibbāne rato. Iti suttante catūsu ṭhānesu vipassanāva kathitā, gāthāsu lokuttaradhammopīti.

7. Paṭhama-agatisuttavaṇṇanā

17-19. Sattame **agatigamanānīti** nagatigamanāni. **Chandāgatiṁ gacchatīti** chandena agatiṁ gacchati, akattabbaṁ karoti. Sesesupi eseva nayo. **Chandā dosā bhayā mohāti** chandena dosena bhayena mohena. **Ativattatīti** atikkamati. Aṭṭhamaṁ uttānameva. Navame tathābujjhanakānaṁ vasena dvīhipi nayehi kathitaṁ.

10. Bhattuddesakasuttavaṇṇanā

20. Dasame **bhattuddesakoti** salākabhattādīnaṁ[3] uddesako. **Kāmesu asaṁyatāti** vatthukāmesu kilesakāmehi asaṁyatā.

---

1. ...pariggāhakaraṇena (Ka)
2. Palujjanasabhāvena (Sī, Syā)
3. Salākabhattādīni (Ka)

parisākasaṭo[1] **ca panesa vuccatī**ti ayañca pana so evarūpo parisākacavaro nāma vuccatīti attho. **Samaṇenā**ti vuddhasamaṇena. **Parisāya maṇḍo ca panesa vuccatī**ti ayaṁ evarūpā parisā vippasannena parisāmaṇḍoti vuccatīti.

Caravaggo dutiyo.

---

3. Uruvelavagga

1. Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **Uruvelāyan**ti ettha **Uruvelā**ti mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho. Atha vā **urū**ti vālukā vuccati, **velā**ti mariyādā. Velātikkamanahetu āhaṭā uru Uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne Buddhe dasasahassā kulaputtā tāpasapabbajjaṁ pabbajitvā tasmiṁ padese viharantā ekadivasaṁ sannipatitvā katikavattaṁ akaṁsu "kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākaṭāni honti, manokammaṁ pana apākaṭaṁ. Tasmā yo kāmavitakkaṁ vā byāpādavitakkaṁ vā vihiṁ sāvitakkaṁ vā vitakketi, tassa añño codako nāma natthi. So attanāva attānaṁ codetvā pattapuṭena vālukaṁ āharitvā imasmiṁ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamman"ti. Tato paṭṭhāya yo tādisaṁ vitakkaṁ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṁ ākirati, evaṁ tattha anukkamena mahāvālukarāsi jāto. Tato naṁ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiya ṭṭhānamakāsi, taṁ sandhāya vuttaṁ "Uruvelāti mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho"ti. Tameva sandhāya vuttaṁ "atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā, velātikkamana hetu āhaṭā uru Uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo"ti.

Najjā Nerañjarāya tīreti Uruvelagāmaṁ nissāya Nerañjarānadītīre viharāmīti dasseti. **Ajapālanigrodhe**ti ajapālakā tassa

---

1. Parisakkasāvo (Sī, Syā)

nigrodhassa chāyāya nisīdantipi tiṭṭhantipi, tasmā so Ajapālanigrodhotveva saṅkhaṁ gato, tassa heṭṭhāti attho. **Paṭhamābhisambuddho**ti Sambuddho hutvā paṭhamameva. **Udapādī**ti ayaṁ vitakko pañcame sattāhe udapādi. Kasmā udapādīti? Sabbabuddhānaṁ āciṇṇattā ceva pubbāsevanatāya ca. Tattha pubbāsevanāya pakāsanatthaṁ Tittirajātakaṁ[1] āharitabbaṁ. Hatthivānaratittirā kira ekasmiṁ padese viharantā "yo amhākaṁ mahallako, tasmiṁ sagāravā viharissāmā"ti nigrodhaṁ dassetvā "ko nu kho amhākaṁ mahallako"ti vīmaṁsantā tittirassa mahallakabhāvaṁ ñatvā tassa jeṭṭhāpacāyanakammaṁ katvā aññamaññaṁ samaggā sammodamānā viharitvā saggaparāyaṇā ahesuṁ. Taṁ kāraṇaṁ ñatvā rukkhe adhivatthā devatā imaṁ gāthamāha—

"Ye vuḍḍha[2] mapacāyanti, narā dhammassa kovidā.
Diṭṭheva dhamme[3] pāsaṁsā, samparāye ca suggatī"ti[1].

Evaṁ ahetukatiracchānayoniyaṁ nibbattopi Tathāgato sagāravavāsaṁ rocesi, idāni kasmā na rocessatīti. **Agāravo**ti aññasmiṁ gāravarahito, kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvāti attho. **Appatisso**ti patissayarahito, kañci jeṭṭhakaṭṭhāne aṭṭhapetvāti attho. **Samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā**ti ettha samitapāpabāhitapāpāyeva samaṇabrāhmaṇā adhippetā. **Sakkatvā garuṁ katvā**ti sakkārañceva[4] katvā garukārañca[5] upaṭṭhapetvā.

Sadevaketi-ādīsu saddhiṁ devehi sadevake. Devaggahaṇena cettha māra brahmesu gahitesupi māro nāma vasavattī sabbesaṁ upari vasaṁ vatteti, brahmā[6] nāma mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṁ cakkavāḷasahasse[7] ālokaṁ pharati, dvīhi dvīsu, dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṁ pharati. So iminā sīlasampannataroti vattuṁ mā labhantūti **samārake sabrahmake**ti visuṁ vuttaṁ. Tathā samaṇā nāma ekanikāyādivasena bahussutā sīlavanto paṇḍitā, brāhmaṇāpi vatthuvijjādivasena bahussutā paṇḍitā. Te iminā sampannatarāti

---

1. Khu 5. 9 piṭṭhe.
2. Vaḍḍha (Sī)
3. Diṭṭhe dhamme ca (Sī, Syā)
4. Sukkārañceva (Ka)
5. Garubhāvañca (Ka)
6. Mahābrahmā (Sī)
7. Cakkavāḷe (Ka)

vattuṁ mā labhantūti **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā**ti vuttaṁ. **Sadevamanussāyā**ti idaṁ pana nippadesato dassanatthaṁ gahitameva gahetvā vuttaṁ. Apicettha purimāni tīṇi padāni lokavasena vuttāni, pacchimāni dve pajāvasena. **Sīlasampannataran**ti sīlena sampannataraṁ, adhikataranti attho. Ettha ca sīlādayo cattāro dhammā lokiyalokuttarā kathitā, vimuttiñāṇadassanaṁ lokiyameva. Paccavekkhaṇañāṇameva hetaṁ[1]. **Pāturahosī**ti "ayaṁ Satthā Avīcito yāva bhavaggā sīlādīhi attanā adhikataraṁ apassanto 'mayā paṭividdhanavalokuttaradhammameva sakkatvā upanissāya viharissāmī'ti cinteti, kāraṇaṁ Bhagavā cinteti, atthaṁ vuḍḍhiṁ visesaṁ cinteti, gacchāmissa ussāhaṁ janessāmī"ti cintetvā purato pākaṭo ahosi, abhimukhe[2] aṭṭhāsīti attho.

Vihaṁsu viharanti cāti ettha yo vadeyya "viharantīti vacanato paccuppannepi bahū Buddhā"ti, so "Bhagavāpi bhante etarahi Arahaṁ Sammāsambuddho"ti iminā vacanena paṭibāhitabbo.

"Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati.
Sadevakasmiṁ lokasmiṁ, natthi me paṭipuggalo"ti[3]—

ādīhi cassa suttehi aññesaṁ Buddhānaṁ abhāvo dīpetabbo. **Tasmā**ti yasmā sabbepi Buddhā saddhammagaruno, tasmā. **Mahattamabhikaṅkhatā**ti mahantabhāvaṁ patthayamānena. **Saraṁ Buddhāna sāsanan**ti Buddhānaṁ Sāsanaṁ sarantena.

Yatoti yasmiṁ kāle. **Mahattena samannāgato**ti rattaññumahattaṁ vepullamahattaṁ brahmacariyamahattaṁ lābhaggamahattanti iminā catubbidhena mahattena samannāgato. **Atha me saṁghepi gāravo**ti atha mayhaṁ saṁghepi gāravo jāto[4]. Kismiṁ pana kāle Bhagavatā saṁghe gāravo katoti? Mahāpajāpatiyā dussayugadānakāle. Tadā hi Bhagavā attano upanītaṁ dussayugaṁ "saṁghe Gotami dehi, saṁghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṁgho cā"ti vadanto saṁghe gāravaṁ akāsi nāma.

---

1. Paccavekkhaṇañca (Ka)
2. Abhimukho (Ka)
3. Vi 3. 12; Ma 2. 295 piṭṭhesu.
4. Kato (Ka)

2. Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **sambahulāti** bahukā. **Brāhmaṇāti** huhukkajātikena brāhmaṇena saddhiṁ āgatā brāhmaṇā. **Jiṇṇāti** jarājiṇṇā. **Vuḍḍhāti** vayovuddhā. **Mahallakāti** jātimahallakā. **Addhagatāti** tayo vaye addhe atikkantā. **Sutametanti** amhehi sutaṁ etaṁ. **Tayidaṁ bho Gotama tathevāti** bho Gotama etaṁ amhehi sutakāraṇaṁ tathā eva. **Tayidaṁ bho Gotama na sampannamevāti** taṁ etaṁ abhivādanādi-akāraṇaṁ ananucchavikameva.

Akālavādīti-ādīsu akāle vadatīti **akālavādī.** Asabhāvaṁ vadatīti **abhūtavādī.** Anatthaṁ vadati, no atthanti **anatthavādī.** Adhammaṁ vadati, no dhammanti **adhammavādī.** Avinayaṁ vadati, no vinayanti **avinayavādī.** **Anidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitāti** na hadaye nidhetabbayuttakaṁ vācaṁ bhāsitā. **Akālenāti** kathetuṁ ayuttakālena. **Anapadesanti** apadesarahitaṁ, sāpadesaṁ sakāraṇaṁ katvā na katheti. **Apariyantavatinti** pariyantarahitaṁ, na paricchedaṁ dassetvā[1] katheti. **Anatthasaṁhitanti** na lokiyalokuttara atthanissitaṁ katvā katheti. **Bālo therotveva saṅkhaṁ gacchatīti** andhabālo theroti saṅkhaṁ gacchati.

Kālavādīti-ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Paṇḍito therotveva saṅkhaṁ gacchatīti** paṇḍiccena samannāgatattā paṇḍito thirabhāvappattiyā theroti saṅkhaṁ gacchati.

Bahussuto hotīti bahuṁ assa sutaṁ hoti, navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ Pāḷi-anusandhipubbāparavasena uggahitaṁ hotīti attho. **Sutadharoti** sutassa ādhārabhūto. Yassa hi ito gahitaṁ ito palāyati, chiddaghaṭe udakaṁ viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekasuttaṁ vā jātakaṁ vā kathetuṁ vā vācetuṁ vā na sakkoti, ayaṁ na sutadharo nāma. Yassa pana uggahitaṁ Buddhavacanaṁ uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsatipi vassāni sajjhāyaṁ akarontassa neva nassati, ayaṁ sutadharo nāma. **Sutasannicayoti** sutassa sannicayabhūto. Yassa hi sutaṁ hadayamañjūsāya sannicitaṁ silāya lekhā viya suvaṇṇapatte[2] pakkhittasīhavasā

---

1. Dassetvā dassetvā (Sī)
2. Suvaṇṇaghaṭe (Sī, Syā)

viya ca tiṭṭhati, ayaṁ sutasannicayo nāma. **Dhātā**ti dhātā[1] paguṇā. Ekaccassa hi uggahitabuddhavacanaṁ dhātaṁ paguṇaṁ niccalikaṁ na hoti, "asukaṁ suttaṁ vā jātakaṁ vā kathehī"ti vutte "sajjhāyitvā saṁsanditvā samanuggāhitvā jānissāmī"ti vadati. Ekaccassa dhātaṁ paguṇaṁ bhavaṅgasotasadisaṁ hoti, "asukaṁ suttaṁ vā jātakaṁ vā kathehī"ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṁ sandhāya vuttaṁ "dhātā"ti. **Vacasā paricitā**ti suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā. **Manasānu pekkhitā**ti cittena anupekkhitā. Yassa vācāya[2] sajjhāyitaṁ Buddhavacanaṁ manasā cintentassa tattha tattha pākaṭaṁ hoti, mahādīpaṁ jāletvā ṭhitassa rūpagataṁ viya paññāyati, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti atthato ca kāraṇato ca paññaya suppaṭividdhā.

Ābhicetasikānanti **abhiceto**ti abhikkantaṁ visuddhaṁ cittaṁ vuccati, adhicittaṁ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhicetosannissitānīti vā ābhicetasikāni. **Diṭṭhadhammasukhavihārānan**ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṁ. Diṭṭhadhammoti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṁ adhivacanaṁ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṁ yeva attabhāve asaṁkiliṭṭhanekkhammasukhaṁ vindanti, tasmā "diṭṭhadhammasukhavihārānī"ti vuccati. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī, attano icchāvasena lābhī, icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṁ samatthoti vuttaṁ hoti. **Akicchalābhī**ti sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṁ samatthoti vuttaṁ hoti. **Akasiralābhī**ti akasirānaṁ lābhī vipulānaṁ, yathāparicchedena vuṭṭhātuṁ samatthoti vuttaṁ hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana icchiticchitakkhaṇe sakkoti samāpajjituṁ. Ekacco sakkoti tathāsamāpajjituṁ, pāripanthike ca pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikayantaṁ viya yathāparicchedeyeva vuṭṭhātuṁ. Yassa pana ayaṁ tividhāpi sampadā atthi, so "akicchalābhī akasiralābhī"ti vuccati. **Āsavānaṁ khayā**ti-ādīni vuttatthāneva. Evamidha sīlampi bāhusaccampi khīṇāsavasseva sīlaṁ bāhusaccañca, jhānānipi khīṇāsavasseva vaḷañjanakajjhānāni kathitāni. "Āsavānaṁ

---

1. Dhatā (Sī)　　2. Yassa vā tassa vā (Ka)

khayā"ti-ādīhi pana arahattaṁ kathitaṁ. Phalena cettha maggakiccaṁ pakāsitanti veditabbaṁ.

Uddhatenāti uddhaccasahagatena. **Samphan**ti palāpakathaṁ. **Asamāhitasaṅkappo**ti aṭṭhapitasaṅkappo. **Mago**ti magasadiso. **Ārā**ti dūre. **Thāvareyyamhā**ti thāvara bhāvato[1]. **Pāpadiṭṭhī**ti lāmakadiṭṭhi. **Anādaro**ti ādararahito. **Sutavā**ti sutena upagato. **Paṭibhānavā**ti duvidhena paṭibhānena samannāgato. **Paññāyatthaṁ vipassatī**ti sahavipassanāya maggapaññāya catunnaṁ saccānaṁ atthaṁ vinivijjhitvā passati. **Pāragū sabbadhammānan**ti sabbesaṁ khandhādidhammānaṁ pāraṁ gato, abhiññāpāragū pariññā pāragū pahānapāragū bhāvanāpāragū sacchikiriyāpāragū samāpattipāragūti evaṁ chabbi dhena pāragamanena sabbadhammānaṁ pāraṁ pariyosānaṁ gato. **Akhilo**ti rāgakhilādi virahito. **Paṭibhānavā**ti duvidheneva paṭibhānena samannāgato. **Brahmacariyassa kevalī**ti sakalabrahmacariyo. Sesamettha uttānamevāti.

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **loko**ti dukkhasaccaṁ. **Abhisambuddho**ti ñāto[2] paccakkho kato. **Lokasmā**ti dukkhasaccato. **Pahīno**ti Mahābodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena pahīno. **Tathāgatassa bhāvitā**ti Tathāgatena bhāvitā.

Evaṁ ettakena ṭhānena[3] catūhi saccehi attano Buddhabhāvaṁ[4] kathetvā idāni Tathāgatabhāvaṁ kathetuṁ **yaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **diṭṭhan**ti rūpāyatanaṁ. **Sutan**ti saddāyatanaṁ. **Mutan**ti patvā gahetabbato gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ[5]. **Viññātan**ti sukhadukkhādi dhammārammaṇaṁ. **Pattan**ti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṁ. **Pariyesitan**ti pattaṁ vā appattaṁ vā pariyesitaṁ. **Anuvicaritaṁ manasā**ti cittena anusañcaritaṁ[6].

---

1. Thāvarabhāvato thirabhāvato (Sī)
2. Ñāṇena (Syā, Ka)
3. Kāraṇena (Ka)
4. Anubuddhakiccaṁ (Ka)
5. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṁ (Sī)
6. Anuvicaritaṁ (Ka)

Tathāgatena abhisambuddhanti iminā etaṁ dasseti—yaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa nīlaṁ pītakanti-ādi rūpārammaṇaṁ cakkhudvāre āpāthaṁ āgacchati, "ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma rūpārammaṇaṁ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto"ti sabbaṁ Tathāgatassa evaṁ abhisambuddhaṁ. Tathā yaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa bherisaddo mudiṅgasaddoti-ādi saddārammaṇaṁ sotadvāre āpāthaṁ āgacchati, mūlagandho tacagandhoti-ādi gandhārammaṇaṁ ghānadvāre āpāthaṁ āgacchati, mūlaraso khandharasoti-ādi rasārammaṇaṁ jivhādvāre āpāthaṁ āgacchati, kakkhaḷaṁ mudukanti-ādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṁ phoṭṭhabbārammaṇaṁ kāyadvāre āpāthaṁ āgacchati, "ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṁ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto"ti sabbaṁ Tathāgatassa evaṁ abhisambuddhaṁ. Tathā yaṁ aparimā ṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedaṁ dhammārammaṇaṁ manodvārassa āpāthaṁ āgacchati, "ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma dhammārammaṇaṁ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto"ti sabbaṁ Tathāgatassa evaṁ abhisambuddhaṁ. Yañhi bhikkhave imesaṁ sabbasattānaṁ diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ, tattha Tathāgatena adiṭṭhaṁ vā asutaṁ vā amutaṁ vā aviññātaṁ vā natthi, imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi, sabbampi Tathāgatassa appattaṁ nāma natthi ñāṇena asacchikataṁ.

Tasmā Tathāgatoti vuccatīti yaṁ yathā lokena gataṁ, tassa tatheva gatattā Tathāgatoti vuccati. Pāḷiyaṁ pana "abhisambuddhan"ti vuttaṁ, taṁ gatasaddena ekatthaṁ. Iminā nayena sabbavāresu Tathāgatoti nigamassa attho veditabbo. Tassa yutti ekapuggalavaṇṇanāyaṁ Tathāgatasaddavitthāre vuttāyeva. Apicettha **aññadatthū**ti ekaṁsatthe nipāto. Dakkhatīti **daso.** Vasaṁ vattetīti **vasavattī.**

Sabbaṁ lokaṁ abhiññāti tedhātukaṁ lokasannivāsaṁ jānitvā. **Sabbaṁ loke yathātathan**ti tasmiṁ tedhātukalokasannivāse yaṁkiñci neyyaṁ, sabbaṁ taṁ yathā tathaṁ aviparītaṁ jānitvā. **Visaṁyutto**ti

catunnaṁ yogānaṁ pahānena visaṁyutto. **Anūpayo**ti taṇhādiṭṭhi-upayehi virahito. **Sabbābhibhū**ti rūpādīni sabbārammaṇāni abhibhavitvā ṭhito. **Dhīro**ti dhitisampanno. **Sabbaganthappamocano**ti sabbe cattāropi ganthe mocetvā ṭhito. **Phuṭṭha'ssā**ti phuṭṭhā assa. Idañca karaṇatthe sāmivacanaṁ. **Paramā santī**ti nibbānaṁ. Tañhi tena ñāṇaphusanena phuṭṭhaṁ. Tenevāha **nibbānaṁ akutobhayan**ti. Atha vā **paramāsantī**ti uttamā santi. Katarā sāti? Nibbānaṁ. Yasmā pana nibbāne kutoci bhayaṁ natthi, tasmā taṁ **akutobhayan**ti vuccati. **Vimutto upadhisaṅkhaye**ti upadhisaṅkhayasaṅkhāte nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimutto. **Sīho anuttaro**ti parissayānaṁ sahanaṭṭhena kilesānañca hiṁsanaṭṭhena[1] Tathāgato anuttaro sīho nāma. **Brahman**ti seṭṭhaṁ. **Itī**ti evaṁ Tathāgatassa guṇe jānitvā. **Saṅgammā**ti samāgantvā. **Taṁ namassantī**ti taṁ Tathāgataṁ te saraṇaṁ gatā namassanti. Idāni yaṁ vadantā te namassanti, taṁ dassetuṁ **danto**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ uttānatthamevāti.

4. Kāḷakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthaṁ atthuppattiyaṁ nikkhittaṁ. Katarāya atthuppattiyanti? Dasabala guṇakathāya. Anāthapiṇḍikassa kira dhītā Cūḷasubhaddā "Sāketanagare Kāḷakaseṭṭhi puttassa[2] gehaṁ gacchissāmī"ti Satthāraṁ upasaṅkamitvā "bhante ahaṁ micchādiṭṭhikakulaṁ gacchāmi. Sace tattha sakkāraṁ labhissāmi, ekasmiṁ purise pesiyamāne papañco bhavissati, maṁ āvajjeyyātha Bhagavā"ti paṭiññaṁ gahetvā agamāsi. Seṭṭhi "suṇisā me āgatā"ti maṅgalaṁ karontova bahuṁ khādanīyabhojanīyaṁ paṭiyādetvā pañca acelakasatāni nimantesi. So tesu nisinnesu "dhītā me āgantvā arahante vandatū"ti Cūḷasubhaddāya pesesi. Āgataphalā ariyasāvikā arahanteti vuttamatteyeva "lābhā vata me"ti uṭṭha hitvā gatā te nissirikadassane acelake disvāva "samaṇā nāma na evarūpā honti tāta, yesaṁ[3] neva ajjhattaṁ hirī, na bahiddhā ottappaṁ atthī"ti vatvā "na ime samaṇā, dhīdhī"ti kheḷaṁ pātetvā nivattitvā attano vasanaṭṭhānameva gatā.

---

1. Pahīnaṭṭhena (Ka)　2. Koṭṭhikaseṭṭhiputtassa (Ka)　3. Tesaṁ (Ka)

Tato acelakā "mahāseṭṭhi kuto te evarūpā kālakaṇṇī laddhā, kiṁ sakalajambudīpe aññā dārikā natthī"ti seṭṭhiṁ paribhāsiṁsu. So "ācariyā jānitvā vā kataṁ hotu ajānitvā vā, ahamettha jānissāmī"ti acelake uyyojetvā Subhaddāya santikaṁ gantvā "amma kasmā evarūpaṁ akāsi, kasmā arahante lajjāpesī"ti āha. Tāta arahantā nāma evarūpā na hontīti. Atha naṁ so āha—

"Kīdisā samaṇā tuyhaṁ, bāḷhaṁ kho ne pasaṁsasi.
Kiṁsīlā kiṁ samācārā, taṁ me akkhāhi pucchitā"ti.

Sā āha—

"Santindriyā santamanā, santatejā guṇamaggasaṇṭhitā[1].
Okkhittacakkhū mitabhāṇī, tādisā samaṇā mama.

Vasanti vanamogayha, nāgo chetvāva bandhanaṁ.
Ekakiyā[2] adutiyā, tādisā samaṇā mamā"ti.

Evañca pana vatvā seṭṭhissa pure ṭhatvā tiṇṇaṁ ratanānaṁ guṇaṁ kathesi. Seṭṭhi tassā vacanaṁ sutvā "yadi evaṁ, tava samaṇe ānetvā maṅgalaṁ karomā"ti. Sā pucchi "kadā karissatha tātā"ti. Seṭṭhi cintesi "katipāhaccayenāti vutte pesetvā pakkosāpeyyā"ti. Atha naṁ "sve ammā"ti āha. Sā sāyanhasamaye uparipāsādaṁ āruyha mahantaṁ pupphasamuggaṁ gahetvā Satthu guṇe anussaritvā aṭṭha pupphamuṭṭhiyo Dasabalassa vissajjetvā añjaliṁ paggayha namassamānā aṭṭhāsi. Evañca avaca "Bhagavā sve pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ mayhaṁ bhikkhaṁ gaṇhathā"ti. Tāni pupphāni gantvā Dasabalassa matthake vitānaṁ hutvā aṭṭhaṁsu. Satthā āvajjento taṁ kāraṇaṁ addasa. Dhammadesanāpariyosāne Anāthapiṇḍikamahāseṭṭhi Dasabalaṁ vanditvā "sve bhante pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ mama gehe bhikkhaṁ gaṇhathā"ti āha. Cūḷasubhaddāya nimantitamha seṭṭhīti. Na bhante kañci āgataṁ passāmāti. Āma seṭṭhi, saddhā pana upāsikā dūre yojanasatamatthakepi yojanasahassamatthakepi ṭhitā Himavanto viya paññāyatīti vatvā—

1. Santaṁ tesaṁ gataṁ ṭhitaṁ (Ṭīkāyaṁ pāṭhantaraṁ, Dhammapadaṭṭhakathāyaṁ ca) santatejā guṇe ṭhitā (Ka)
2. Ekākiyā (Sī), ekāniyā (Syā)

> "Dūre santo pakāsenti, Himavantova pabbato.
> Asantettha na dissanti, rattiṁ khittā yathā sarā"ti[1]—

Imaṁ gāthamāha. Anāthapiṇḍiko "bhante mama dhītu saṅgahaṁ karothā"ti vanditvā pakkāmi.

Satthā Ānandattheraṁ āmantesi "ahaṁ Ānanda Sāketaṁ gamissāmi, pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ salākaṁ dehi. Dadanto ca chaḷabhiññānaṁyeva dadeyyāsī"ti. Thero tathā akāsi. Cūḷasubhaddā rattibhāgasamanantare cintesi "Buddhā nāma bahukiccā bahukaraṇīyā, maṁ sallakkheyya vā na vā, kiṁ nu kho karissāmī"ti. Tasmiṁ khaṇe Vessavaṇo mahārājā Cūḷasubhaddāya kathesi "bhadde mā kho tvaṁ vimanā ahosi, mā dummanā. Adhivutthaṁ te Bhagavatā svātanāya bhattaṁ saddhiṁ bhikkhusaṁghenā"ti. Sā tuṭṭhapahaṭṭhā dānameva saṁvidahi. Sakkopi kho devarājā Vissakammaṁ āmantesi "tāta Dasabalo Cūḷasubhaddāya santikaṁ Sāketanagaraṁ gacchissati, pañca kūṭāgārasatāni māpehī"ti. So tathā akāsi. Satthā pañcahi chaḷabhiññasatehi parivuto kūṭāgārayānena maṇivaṇṇaṁ ākāsaṁ vilikhanto viya Sāketanagaraṁ agamāsi.

Subhaddā Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa dānaṁ datvā Satthāraṁ vanditvā āha "bhante mayhaṁ sasurapakkho micchādiṭṭhiko, sādhu tesaṁ anucchavikadhammaṁ kathethā"ti. Satthā dhammaṁ desesi. Kāḷakaseṭṭhi[2] sotāpanno hutvā attano uyyānaṁ Dasabalassa adāsi. Acelakā "amhākaṁ paṭhamaṁ dinnan"ti nikkhamituṁ na icchanti. "Gacchatha nīharitabbaniyāmena te nīharathā"ti sabbe nīharāpetvā tattheva Satthu vihāraṁ kāretvā brahmadeyyaṁ katvā udakaṁ pātesi. So Kāḷakena kāritatāya Kāḷakārāmo nāma jāto. Bhagavā tasmiṁ samaye tattha viharati. Tena vuttaṁ "Sākete viharati Kāḷakārāme"ti.

Bhikkhū āmantesīti pañcasate bhikkhū āmantesi. Te kira Sāketanagaravāsino kulaputtā Satthu dhammadesanaṁ sutvā Satthu santike pabbajitvā upaṭṭhānasālāya nisinnā "aho Buddhaguṇā nāma mahantā, evarūpaṁ nāma micchādiṭṭhitaṁ Kāḷakaseṭṭhiṁ diṭṭhito mocetvā sotāpattiphalaṁ

---

1. Khu 1. 56 piṭṭhe Dhammapade.
2. Koḷikaseṭṭhi (Ka)

pāpetvā sakalanagaraṁ Satthārā devalokasadisaṁ katan”ti Dasabalassa guṇaṁ kathenti. Satthā tesaṁ guṇaṁ kathentānaṁ cittaṁ upaparikkhitvā “mayi gate mahatī desanā samuṭṭhahissati, desanāpariyosāne ca ime pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahissanti, mahāpathavī udakapariyantaṁ katvā kampissatī”ti dhammasabhaṁ gantvā paññattavara Buddhāsane nisinno te bhikkhū ādiṁ katvā **yaṁ bhikkhave sadevakassa lokassā**ti imaṁ desanaṁ ārabhi. Evamidaṁ suttaṁ guṇakathāya nikkhittanti veditabbaṁ.

Tattha “tamahaṁ jānāmī”ti padapariyosāne[1] mahāpathavī ukadapariyantaṁ katvā akampittha. **Abbhaññāsin**ti abhi-aññāsiṁ, jāninti attho. **Viditan**ti pākaṭaṁ katvā ñātaṁ. Iminā etaṁ dasseti—aññe jānantiyeva, mayā pana pākaṭaṁ katvā viditanti. Imehi tīhi padehi sabbaññutabhūmi nāma kathitā. **Taṁ Tathāgato na upaṭṭhāsī**ti taṁ chadvārikaṁ ārammaṇaṁ Tathāgato taṇhāya vā diṭṭhiyā vā na upaṭṭhāsi na upagañchi. Ayañhi passati Bhagavā cakkhunā rūpaṁ, chandarāgo Bhagavato natthi, suvimuttacitto so Bhagavā. Suṇāti Bhagavā sotena saddaṁ. Ghāyati Bhagavā ghānena gandhaṁ. Sāyati Bhagavā jivhāya rasaṁ. Phusati Bhagavā kāyena phoṭṭhabbaṁ. Vijānāti Bhagavā manasā dhammaṁ, chandarāgo Bhagavato natthi, suvimuttacitto so Bhagavā. Tena vuttaṁ “taṁ Tathāgato na upaṭṭhāsī”ti. Iminā padena khīṇāsavabhūmi kathitāti veditabbā.

Taṁ mamassa musāti taṁ me vacanaṁ musāvādo nāma bhaveyya. **Taṁpassa tādisamevā**ti tampi musāvādo bhaveyya. **Taṁ mamassa kalī**ti taṁ vacanaṁ mayhaṁ doso bhaveyyāti attho. Ettāvatā saccabhūmi nāma kathitāti veditabbā.

Daṭṭhā daṭṭhabbanti disvā daṭṭhabbaṁ. **Diṭṭhaṁ na maññatī**ti taṁ diṭṭhaṁ rūpāyatanaṁ “ahaṁ mahājanena diṭṭhameva passāmī”ti taṇhāmānadiṭṭhīhi na maññati. **Adiṭṭhaṁ na maññatī**ti “ahaṁ mahājanena adiṭṭhameva etaṁ passāmī”ti evampi taṇhādīhi maññanāhi na maññati. **Daṭṭhabbaṁ na maññatī**ti “mahājanena diṭṭhaṁ passāmī”ti evampi tāhi maññanāhi na maññati. Daṭṭhabbañhi adiṭṭhampi hotiyeva. Evarūpāni hi vacanāni tīsupi kālesu labbhanti, tenassa attho vutto. **Daṭṭhāraṁ na maññatī**ti

1. Desanāpariyosāne (Syā)

passitāraṁ ekasattaṁ nāma tāhi maññanāhi na maññatīti attho. Sesaṭṭhānesupi imināva nayena attho veditabbo. Iminā ettakena ṭhānena suññatābhūmi nāma kathitā.

Iti kho bhikkhaveti evaṁ kho bhikkhave. **Tādīyeva tādī**ti **tāditā** nāma ekasadisatā. Tathāgato ca yādiso lābhādīsu, tādisova alābhādīsu. Tena vuttaṁ "lābhepi tādī, alābhepi tādī. Yasepi tādī, ayasepi tādī. Nindāyapi tādī, pasaṁsāyapi tādī. Sukhepi tādī, dukkhepi tādī"ti[1]. Imāya tāditāya tādī. **Tamhā ca pana tādimhā**ti tato Tathāgatatādito añño uttaritaro vā paṇītataro vā tādī natthīti ettāvatā tādibhūmi nāma kathitā. Imāhi pañcabhūmīhi desanaṁ niṭṭhāpentassa pañcasupi ṭhānesu mahāpathavī sakkhibhāvena akampittha. Desanāpariyosāne te pañcasate adhunāpabbajite kulaputte ādiṁ katvā taṁ ṭhānaṁ pattānaṁ devamanussānaṁ caturāsīti pāṇasahassāni amatapānaṁ piviṁsu.

Bhagavāpi suttaṁ niṭṭhāpetvā gāthāhi kūṭaṁ gaṇhanto **yaṁkiñcī**ti-ādimāha. Tattha **ajjhositaṁ saccamutaṁ paresan**ti paresaṁ saddhāya parapattiyāyanāya saccamutanti[2] maññitvā sajjhositaṁ gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahitaṁ. **Sayasaṁvutesū**ti[3] sayameva saṁvaritvā piyāyitvā[4] gahitagahaṇesu, diṭṭhigatikesūti attho. Diṭṭhigatikā hi sayaṁ saṁvutāti vuccanti. **Saccaṁ musā vāpi paraṁ daheyyā**ti tesu sayaṁsaṁvutasaṅkhātesu diṭṭhigatikesu Tathāgato tādī tesaṁ ekampi vacanaṁ "idameva saccaṁ moghamaññan"ti evaṁ saccaṁ musā vāpi paraṁ uttamaṁ[5] katvā na odaheyya na saddaheyya na pattiyāyeyya. **Etañca sallan**ti etaṁ diṭṭhisallaṁ. **Paṭikacca disvā**ti puretaraṁ bodhimūleyeva disvā. **Visattā**ti laggā lagitā palibuddhā. **Jānāmi passāmi tatheva etan**ti yathāyaṁ[6] pajā ajjhositā gilitvā pariniṭṭhāpetvā visattā laggā lagitā, evaṁ ahampi jānāmi passāmi. Tathā evaṁ[7] yathā etāya pajāya gahitanti evaṁ ajjhositaṁ natthi Tathāgatānanti attho.

---

1. Khu 7. 88, 365 piṭṭhesu.
2. Saccanti (Sī)
3. Sayaṁsaṁvutesūti (Sī, Ka)
4. Saritvā piyāyitvā (Sī), taṁ saritvā pariyāyitvā (Ka)
5. Upamaṁ (Ka)
6. Yatthāyaṁ (Sī), etthāyaṁ (Syā)
7. Tatheva etaṁ (Sī, Syā)

5. Brahmacariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **janakuhanatthan**ti tīhi kuhanavatthūhi janassa kuhanatthāya. **Na janalapanatthan**ti na janassa upalāpanatthaṁ. **Na lābhasakkārasilokānisaṁsatthan**ti na cīvarādithutivacanatthaṁ. **Na itivādappamokkhānisaṁsatthan**ti na tena tena kāraṇena katavādānisaṁsatthaṁ, na vādassa pamokkhānisaṁsatthaṁ. **Na iti maṁ jano jānātū**ti na "evaṁ kira esa bhikkhu, evaṁ kira esa bhikkhū"ti janassa jānanatthāya. **Saṁvaratthan**ti pañcahi saṁvarehi saṁvaraṇatthāya. **Pahānatthan**ti tīhi pahānehi pajahanatthāya. **Virāgatthan**ti rāgādīnaṁ virajjanatthāya[1]. **Nirodhatthan**ti tesaṁyeva nirujjhanatthāya. **Anītihan**ti itihaparivajjitaṁ, aparapattiyanti attho. **Nibbānogadhagāminan**ti nibbānassa antogāminaṁ. Maggabrahmacariyañhi nibbānaṁ ārammaṇaṁ karitvā nibbānassa antoyeva vattati pavattati. **Paṭipajjantī**ti duvidhampi paṭipajjanti. Imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathetvā gāthāsu vivaṭṭameva kathitaṁ.

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhā**ti kuhakā. **Thaddhā**ti kodhena ca mānena ca thaddhā. **Lapā**ti upalāpakā. **Siṅgī**ti "tattha katamaṁ siṅgaṁ, yaṁ siṅgaṁ siṅgāratā cāturatā cāturiyaṁ parikkhattatā pārikkhattiyan"ti[2] evaṁ vuttehi siṅgasadisehi pākaṭakilesehi samannāgatā. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā tucchamānaṁ ukkhipitvā ṭhitā. **Asamāhitā**ti cittekaggamattassāpi alābhino. **Na me te bhikkhave bhikkhū māmakā**ti te mayhaṁ bhikkhū mama santakā na honti. "Te mayhan"ti idaṁ pana Satthāraṁ uddissa pabbajitattā vuttaṁ. **Te kho me bhikkhave bhikkhū māmakā**ti idhāpi meti attānaṁ uddissa pabbajitattā vadati, sammā paṭipannattā pana "māmakā"ti āha. **Vuddhiṁ virūḷiṁ vepullaṁ āpajjantī**ti sīlādīhi guṇehi vaḍḍhanato vuddhiṁ, niccalabhāvena virūḷhiṁ, sabbattha patthaṭatāya vepullaṁ pāpuṇanti. Te panete yāva arahattamaggā viruhanti, arahattaphalaṁ patte virūḷhā nāma honti. Iti imasmiṁ suttepi[3] gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ

---

1. Virājanatthāya (Sī), vissajjanatthāya (Ka)
2. Abhi 2. 364 piṭṭhe.
3. Suttantepi (Sī, Syā)

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **appānī**ti parittāni. **Sulabhānī**ti sukhena laddhabbāni, yattha katthaci sakkā honti labhituṁ. **Anavajjānī**ti niddosāni. **Piṇḍiyālopabhojanan**ti jaṅghāpiṇḍiyabalena caritvā ālopamattaṁ laddhaṁ bhojanaṁ. **Pūtimuttan**ti yaṁkiñci muttaṁ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyoti vuccati, evaṁ abhinavampi muttaṁ pūtimuttameva.

Vighātoti vigataghāto[1], cittassa dukkhaṁ na hotīti attho. **Disā nappaṭihaññatī**ti yassa hi "asukaṭṭhānaṁ nāma gato cīvarādīni labhissāmī"ti cittaṁ uppajjati, tassa disā paṭihaññati nāma. Yassa evaṁ na uppajjati, tassa nappaṭihaññati nāma. **Dhammā**ti paṭipattidhammā. **Sāmaññassānulomikā**ti samaṇadhammassa anulomā. **Adhiggahitā**ti sabbete tuṭṭhacittassa bhikkhuno adhiggahitā honti antogatā na paribāhirāti.

8. Ariyavaṁsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhamassa ajjhāsayiko[2] nikkhepo. Imaṁ kira Mahā-ariyavaṁsasuttantaṁ Bhagavā Jetavanamahāvihāre dhammasabhāyaṁ paññattavarabuddhāsane nisinno attanopi parapuggalānampi ajjhāsayavasena parivāretvā nisinnāni cattālīsa bhikkhu sahassāni "bhikkhave"ti āmantetvā **cattārome bhikkhave ariyavaṁsā**ti ārabhi. Tattha **ariyavaṁsā**ti ariyānaṁ vaṁsā. Yathā hi khattiyavaṁso brāhmaṇavaṁso vessavaṁso suddavaṁso samaṇavaṁso kulavaṁso rājavaṁso, evaṁ ayampi aṭṭhamo ariyavaṁso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho panāyaṁ ariyavaṁso[3] imesaṁ vaṁsānaṁ mūlagandhādīnaṁ kāḷānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati.

Ke pana te ariyā, yesaṁ ete vaṁsāti? Ariyā vuccanti Buddhā ca Paccekabuddhā ca Tathāgatasāvakā ca, etesaṁ ariyānaṁ vaṁsāti **ariyavaṁsā**. Ito pubbe hi satasahassakappādhikānaṁ catunnaṁ asaṅkhyeyyānaṁ matthake Taṇhaṅkaro Medhaṅkaro Saraṇaṅkaro Dīpaṅkaroti

---

1. Vihatabhāvo (Syā), vihataghāto (Ka)
2. Attajjhāsayiko (Sī, Syā)
3. Vaṁso (Sī, Syā)

cattāro Buddhā uppannā, te ariyā, tesaṁ ariyānaṁ vaṁsāti ariyavaṁsā. Tesaṁ Buddhānaṁ parinibbānato aparabhāge asaṅkhyeyyaṁ atikkamitvā Koṇḍañño nāma Buddho uppanno -pa- imasmiṁ kappe Kakusandho Koṇāgamano Kassapo amhākaṁ Bhagavā Gotamoti cattāro Buddhā uppannā, tesaṁ ariyānaṁ vaṁsāti ariyavaṁsā. Apica atītānāgatapaccuppannānaṁ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṁ ariyānaṁ vaṁsāti ariyavaṁsā.

Te kho panete **aggaññā**[1] aggāti jānitabbā, **rattaññā** dīgharattaṁ pavattāti jānitabbā, **vaṁsaññā** vaṁsāti jānitabbā. **Porāṇā** na adhunuppattikā. **Asaṁkiṇṇā** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṁkiṇṇapubbā** atītabuddhehipi na saṁkiṇṇapubbā, "kiṁ imehī"ti na apanī tapubbā. **Na saṁkīyantī**ti idānipi na apanīyanti. **Na saṁkīyissantī**ti anāgatabuddhehipi na apanīyissanti. Ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi **appaṭikuṭṭhā,** samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi aninditā agarahitā.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosavasena santuṭṭho hoti. **Itarītarenā**ti na thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṁ yena kenaci, atha kho yathāladdhādīnaṁ itarītarena yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Tesaṁ vitthārakathā "santuṭṭhassa bhikkhave anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjantī"ti imasmiṁ sutte vuttanaye neva veditabbā. Iti ime tayo santose sandhāya "santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, yathā laddhādīsu yena kenaci cīvarena santuṭṭho hotī"ti vuttaṁ.

Ettha ca cīvaraṁ jānitabbaṁ, cīvarakkhettaṁ jānitabbaṁ, paṁsukūlaṁ jānitabbaṁ, cīvarasantoso jānitabbo, cīvarappaṭisaṁyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni. Tattha **cīvaraṁ jānitabban**ti khomādīni cha cīvarāni dukūlādīni cha anulomacīvarāni jānitabbāni. Imāni dvādasa kappiyacīvarāni. Kusacīraṁ vākacīraṁ phalakacīraṁ kesakambalaṁ vāḷakambalaṁ potthako cammaṁ ulūkapakkhaṁ rukkhadussaṁ latādussaṁ erakadussaṁ kadalidussaṁ veḷudussanti evamādīni[2] pana akappiyacīvarāni.

---

1. Aggaññāti (Syā, Ka)　　2. Evarūpāni (Ka)

Cīvarakkhettanti "saṁghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena, paṁsukūlaṁ vā"ti evaṁ uppajjanato cha khettāni, aṭṭhannañca mātikānaṁ vasena aṭṭha khettāni jānitabbāni.

Paṁsukūlanti sosānikaṁ pāpaṇikaṁ rathiyaṁ saṅkārakūṭakaṁ sotthiyaṁ sinānaṁ titthaṁ gatapaccāgataṁ aggidaḍḍhaṁ gokhāyitaṁ upacikakhāyitaṁ undūrakhāyitaṁ antacchinnaṁ dasacchinnaṁ dhajāhaṭaṁ thūpaṁ samaṇacīvaraṁ sāmuddiyaṁ ābhisekiyaṁ[1] panthikaṁ vātāhaṭaṁ iddhimayaṁ devadattiyanti tevīsati paṁsukūlāni veditabbāni. Ettha ca **sotthiyan**ti gabbhamalaharaṇaṁ. **Gatapaccāgatan**ti mataka sarīraṁ pārupitvā susānaṁ netvā ānītacīvaraṁ. **Dhajāhaṭan**ti dhajaṁ ussāpetvā tato ānītaṁ. **Thūpan**ti vammike pūjitacīvaraṁ. **Sāmuddiyan**ti samuddavīcīhi thalaṁ pāpitaṁ[2]. **Panthikan**ti panthaṁ gacchantehi corabhayena pāsāṇehi koṭṭetvā pāruta cīvaraṁ. **Iddhimayan**ti ehibhikkhucīvaraṁ. Sesaṁ pākaṭamevāti.

Cīvarasantosoti vīsati cīvarasantosā cīvare vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantoso udakasantoso dhovanasantoso karaṇasantoso parimāṇasantoso suttasantoso sibbanasantoso rajanasantoso kappasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti.

Tattha sādakabhikkhunā temāsaṁ nibaddhavāsaṁ vasitvā ekamāsamattaṁ vitakketuṁ vaṭṭati. So hi pavāretvā cīvaramāse cīvaraṁ karoti, paṁsukūliko aḍḍhamāse neva karoti. Idaṁ māsaḍḍhamāsamattaṁ vitakkanaṁ **vitakkasantoso** nāma. Vitakka santosena pana santuṭṭhena bhikkhunā Pācīnakhaṇḍarājivāsikapaṁsukūlikattherasadisena bhavitabbaṁ.

Thero kira "Cetiyapabbatavihāre cetiyaṁ vandissāmī"ti āgato cetiyaṁ vanditvā cintesi "mayhaṁ cīvaraṁ jiṇṇaṁ, bahūnaṁ vasanaṭṭhāne labhissāmī"ti. So Mahāvihāraṁ gantvā saṁghattheraṁ disvā vasanaṭṭhānaṁ pucchitvā tattha vuttho punadivase cīvaraṁ ādāya āgantvā theraṁ vandi. Thero

1. Ābhisekikaṁ (Ka) 2. Thale pātitaṁ (Sī)

"kiṁ āvuso"ti āha. Gāmadvāraṁ bhante gamissāmīti. Ahampāvuso gamissāmīti. Sādhu bhanteti gacchanto Mahābodhidvārakoṭṭhake ṭhatvā "puññavantānaṁ vasanaṭṭhāne manāpaṁ labhissāmī"ti cintetvā "aparisuddho me vitakko"ti tatova paṭinivatti. Punadivase ambaṅgaṇasamīpato, punadivase Mahācetiyassa uttaradvārato tatheva paṭini vattitvā catutthadivase therassa santikaṁ agamāsi. Thero "imassa bhikkhuno vitakko na parisuddho bhavissatī"ti cīvaraṁ gahetvā tena saddhiṁ yeva pañhaṁ pucchamāno gāmaṁ pāvisi. Tañca rattiṁ eko manusso uccārapalibuddho sāṭakeyeva vaccaṁ katvā taṁ saṅkāraṭṭhāne chaḍḍesi. Paṁsukūlikatthero taṁ nīlamakkhikāhi samparikiṇṇaṁ disvā añjaliṁ paggahesi. Mahāthero "kiṁ āvuso saṅkāraṭṭhānassa[1] añjaliṁ paggaṇhāsī"ti. Nāhaṁ bhante saṅkāraṭṭhānassa añjaliṁ paggaṇhāmi, mayhaṁ pitu Dasabalassa paggaṇhāmi, Puṇṇadāsiyā sarīraṁ pārupitvā chaḍḍitaṁ paṁsukūlaṁ tumbamatte pāṇake vidhunitvā susānato gaṇhantena[2] dukkarataraṁ kataṁ bhanteti. Mahāthero "parisuddho vitakko paṁsukūlikassā"ti cintesi. Paṁsukūlikattheropi tasmiṁyeva ṭhāne ṭhito vipassanaṁ vaḍḍhetvā tīṇi phalāni patto taṁ sāṭakaṁ gahetvā cīvaraṁ katvā pārupitvā Pācīnakhaṇḍarājiṁ gantvā aggaphalaṁ arahattaṁ pāpuṇi.

Cīvaratthāya gacchantassa pana "kattha labhissāmī"ti acintetvā kammaṭṭhānasīse neva gamanaṁ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantassa pana yena vā tena vā saddhiṁ apariyesitvā lajjiṁ pesalaṁ bhikkhuṁ gahetvā pariyesanaṁ **pariyesanasantoso** nāma. Evaṁ pariyesantassa āhariyamānaṁ cīvaraṁ dūrato disvā "etaṁ manāpaṁ bhavissati, etaṁ amanāpan"ti evaṁ avitakketvā thūlasukhumādīsu yathāladdheneva santussanaṁ **paṭilābhasantoso** nāma. Evaṁ laddhaṁ gaṇhantassāpi "ettakaṁ dupaṭṭassa bhavissati, ettakaṁ ekapaṭṭassā"ti attano pahonakamatteneva santussanaṁ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Cīvaraṁ pariyesantassa pana "asukassa gharadvāre manāpaṁ labhissāmī"ti acintetvā dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṁ **loluppavivajjanasantoso** nāma.

Lūkhapaṇītesu yena kenaci yāpetuṁ sakkontassa yathāladdheneva yāpanaṁ **yathālābhasantoso** nāma. Attano thāmaṁ jānitvā yena yāpetuṁ sakkoti, tena yāpanaṁ **yathābalasantoso** nāma. Manāpaṁ

1. Saṅkāradhānassa (Sī, Syā) 2. Gacchantena (Ka)

aññassa datvā attanā yena kenaci yāpanaṁ **yāthāsāruppasantoso** nāma.

"Kattha udakaṁ manāpaṁ, tattha amanāpan"ti avicāretvā yena kenaci dhovanū pagena[1] udakena dhovanaṁ **udakasantoso** nāma. Paṇḍumattikagerukapūtipaṇṇarasa- kiliṭṭhāni[2] pana udakāni vajjetuṁ vaṭṭati. Dhovantassa pana muggarādīhi apaharitvā hatthehi madditvā dhovanaṁ **dhovanasantoso** nāma. Tathā asujjhantaṁ paṇṇāni pakkhipitvā tāpita-udakenāpi dhovituṁ vaṭṭati. Evaṁ dhovitvā karontassa "idaṁ thūlaṁ, idaṁ sukhaman"ti-akopetvā pahonakanīhāreneva karaṇaṁ **karaṇasantoso** nāma. Timaṇḍala paṭicchādanamattasseva karaṇaṁ **parimāṇasantoso** nāma. Cīvarakaraṇatthāya pana manāpaṁ suttaṁ pariyesissāmīti avicāretvā rathikādīsu vā devaṭṭhāne vā āharitvā pādamūle vā ṭhapitaṁ yaṁkiñcideva suttaṁ gahetvā karaṇaṁ **suttasantoso** nāma.

Kusibandhanakāle pana aṅgulamatte satta vāre na vijjhitabbaṁ. Evaṁ karontassa hi yo bhikkhu sahāyo na hoti, tassa vattabhedopi natthi. Tivaṅgulamatte pana satta vāre vijjhitabbaṁ. Evaṁ karontassa maggappaṭipannenāpi sahāyena bhavitabbaṁ. Yo na hoti, tassa vattabhedo. Ayaṁ **sibbanasantoso** nāma. Rajantena pana kāḷakacchakādīni[3] pariyesantena na rajitabbaṁ, somavakkalādīsu yaṁ labhati, tena rajitabbaṁ. Alabhantena pana manussehi araññe vākaṁ gahetvā chaḍḍitarajanaṁ vā bhikkhūhi pacitvā chaḍḍitakasaṭaṁ[4] vā gahetvā rajitabbaṁ. Ayaṁ **rajanasantoso** nāma. Nīlakaddamakāḷasāmesu yaṁkiñci gahetvā hatthipiṭṭhe nisinnassa paññāyamānakappakaraṇaṁ **kappasantoso** nāma.

Hirikopīnappaṭicchādanamattavasena paribhuñjanaṁ **paribhogasantoso** nāma. Dussaṁ pana labhitvā suttaṁ vā sūciṁ vā kārakaṁ vā alabhantena ṭhapetuṁ vaṭṭati, labhantena na vaṭṭati. Katampi[5] sace antevāsikādīnaṁ dātukāmo hoti, te ca asannihitā, yāva āgamanā ṭhapetuṁ vaṭṭati. Āgatamattesu dātabbaṁ. Dātuṁ asakkontena adhiṭṭhātabbaṁ. Aññasmiṁ cīvare sati paccattharaṇampi adhiṭṭhātuṁ vaṭṭati. Anadhiṭṭhitameva hi

1. Dhovanarūpakena (Ka)
2. ...pūtipaṇṇasaṁkiliṭṭhāni (Ka)
3. Kāḷakacchādīni (Sī)
4. Chaḍḍitakasāvaṁ (Sī), chaḍḍitarajanaṁ (Syā)
5. Tampi (Syā)

sannidhi hoti, adhiṭṭhitaṁ na hotīti **Mahāsīvatthero** āha. Ayaṁ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Vissajjentena pana na mukhaṁ oloketvā dātabbaṁ, sāraṇīyadhamme ṭhatvā vissajjetabbanti ayaṁ **vissajjanasantoso** nāma.

Cīvarappaṭisaṁyuttāni dhutaṅgāni nāma paṁsukūlikaṅgañceva tecīvarikaṅgañca. Tesaṁ vitthārakathā Visuddhimagge[1] veditabbā. Iti cīvarasantosamahā-ariyavaṁsaṁ pūrayamāno bhikkhu imāni dve dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento cīvarasanto samahā-ariyavaṁsavasena santuṭṭho hotīti.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṁ katheti. Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṁ katheti. Taṁ dassetuṁ "itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī"ti vuttaṁ.

Anesananti dūteyyapahinagamanānuyogapabhedaṁ nānappakāraṁ anesanaṁ. **Appatirūpan**ti ayuttaṁ. **Aladdhā cā**ti alabhitvā. Yathā ekacco "kathaṁ nu kho cīvaraṁ labhissāmī"ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṁ ekato hutvā kohaññaṁ karonto uttasati paritassati, santuṭṭho bhikkhu evaṁ aladdhā cīvaraṁ na paritassati. **Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā. **Agadhito**ti vigatalobhagiddho. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchaṁ anāpanno. **Anajjhopanno**ti[2] taṇhāya anotthato apariyonaddho. **Ādīnavadassā vī**ti anesanāpattiyañca gedhitaparibhoge ca ādīnavaṁ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti "yāvadeva sītassa paṭighātāyā"ti vuttaṁ nissaraṇameva pajānanto.

Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkaṁ setī**ti "ahaṁ paṁsukūliko, mayā upasampadamāḷeyeva paṁsukūlikaṅgaṁ gahitaṁ, ko mayā sadiso atthī"ti attukkaṁsanaṁ na karoti. **No paraṁ vambhetī**ti "ime panaññe bhikkhū na paṁsukūlikā"ti vā, "paṁsukūlikaṅgamattampi etesaṁ natthī"ti vā evaṁ paraṁ na vambheti. **Yo hi tattha dakkho**ti yo tasmiṁ cīvarasantose vaṇṇavādādīsu vā dakkho

1. Visuddhi 1. 59 piṭṭhe.
2. Anajjhāpannoti (Sī, Syā)

cheko byatto. **Analaso**ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissato**ti sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Ariyavaṁse ṭhito**ti ariyavaṁse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. Etthāpi piṇḍapāto jānitabbo, piṇḍapātakkhettaṁ jānitabbaṁ, piṇḍapātasantoso jānitabbo, piṇḍapātappaṭisaṁyuttaṁ dhutaṅgaṁ jānitabbaṁ. Tattha **piṇḍapāto**ti odano kummāso sattu maccho maṁsaṁ khīraṁ dadhi sappi navanītaṁ telaṁ madhu phāṇitaṁ yāgu khādanīyaṁ sāyanīyaṁ lehanīyanti soḷasa piṇḍapātā.

Piṇḍapātakkhettanti saṁghabhattaṁ uddesabhattaṁ nimantanaṁ salākabhattaṁ pakkhikaṁ uposathikaṁ pāṭipadikabhattaṁ āgantukabhattaṁ gamikabhattaṁ gilānabhattaṁ gilānupaṭṭhākabhattaṁ dhurabhattaṁ kuṭibhattaṁ vārabhattaṁ vihārabhattanti pannarasa piṇḍapātakkhettāni.

Piṇḍapātasantosoti piṇḍapāte vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso paṭiggahaṇasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantoso upakārasantoso parimāṇasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti pannarasa santosā.

Tattha sādako bhikkhu mukhaṁ dhovitvā vitakketi. Piṇḍapātikena pana gaṇena saddhiṁ caratā sāyaṁ therūpaṭṭhānakāle "sve kattha piṇḍāya carissāmāti. Asukagāme bhante"ti ettakaṁ cintetvā tato paṭṭhāya na vitakketabbaṁ. Ekacārikena vitakkamāḷake ṭhatvā vitakketabbaṁ. Tato paṭṭhāya vitakkento ariyavaṁsā cuto hoti paribāhiro. Ayaṁ **vitakkasantoso** nāma.

Piṇḍāya pavisantena[1] "kuhiṁ labhissāmī"ti acintetvā kammaṭṭhānasīsena gantabbaṁ. Ayaṁ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantena yaṁ vā taṁ vā aggahetvā lajjiṁ pesalameva gahetvā pariyesitabbaṁ. Ayaṁ **pariyesanasantoso** nāma. Dūratova āhariyamānaṁ disvā "etaṁ

1. Carantena (Sī)

manāpaṁ etaṁ amanāpan"ti cittaṁ na uppādetabbaṁ. Ayaṁ **paṭilābhasantoso** nāma. "Imaṁ manāpaṁ gaṇhissāmi, imaṁ amanāpaṁ na gaṇhissāmī"ti acintetvā yaṁkiñci yāpanamattaṁ gahetabbameva. Ayaṁ **paṭiggahaṇasantoso** nāma.

Ettha pana deyyadhammo bahu, dāyako appaṁ dātukāmo, appaṁ gahetabbaṁ. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṁ dātukāmo, pamāṇeneva gahetabbaṁ. Deyyadhammo na bahu, dāyakopi appaṁ dātukāmo, appaṁ gahetabbaṁ. Deyyadhammo na bahu, dāyako pana bahuṁ dātukāmo, pamāṇena gahetabbaṁ. Paṭiggahaṇasmiñhi mattaṁ ajānanto manussānaṁ pasādaṁ makkheti, saddhādeyyaṁ vinipāteti, sāsanaṁ na karoti, vijātamātuyāpi cittaṁ gahetuṁ na sakkoti. Iti mattaṁ jānitvāva paṭiggahetabbanti ayaṁ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Aḍḍhakulāniyeva agantvā dvārapaṭi pāṭiyā gantabbaṁ. Ayaṁ **loluppavivajjanasantoso** nāma. **Yathālābhasantosā**dayo cīvare vuttanayā eva.

Piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā "samaṇadhammaṁ anupālessāmī"ti evaṁ upakāraṁ ñatvā paribhuñjanaṁ **upakārasantoso** nāma. Pattaṁ pūretvā ānītaṁ na paṭiggahetabbaṁ. Anupasampanne sati tena gāhāpetabbaṁ, asati harāpetvā paṭiggahaṇamattaṁ gahetabbaṁ. Ayaṁ **parimāṇasantoso** nāma. "Jighacchāya paṭivinodanaṁ idamettha nissaraṇan"ti evaṁ paribhuñjanaṁ **paribhogasantoso** nāma. Nidahitvā na paribhuñji tabbanti ayaṁ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Mukhaṁ anoloketvā sāraṇīyadhamme ṭhitena vissajjetabbaṁ. Ayaṁ **vissajjanasantoso** nāma.

Piṇḍapātappaṭisaṁyuttāni pana pañca dhutaṅgāni piṇḍapātikaṅgaṁ sapadānacārikaṅgaṁ ekāsanikaṅgaṁ pattapiṇḍikaṅgaṁ khalupacchābhattikaṅganti. Tesaṁ vitthārakathā Visuddhimagge[1] vuttā. Iti piṇḍapātasantosamahā-ariyavaṁsaṁ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento piṇḍapātasantosamahā-ariyavaṁsena santuṭṭho hoti. Vaṇṇavādīti-ādīni vuttanayeneva veditabbāni.

Senāsanenāti idha senāsanaṁ jānitabbaṁ, senāsanakkhettaṁ jānitabbaṁ, senāsanasantoso jānitabbo, senāsanappaṭisaṁyuttaṁ

---

1. Visuddhi 1. 63 piṭṭhe.

dhutaṅgaṁ jānitabbaṁ. Tattha **senāsanan**ti mañco pīṭhaṁ bhisi bimbohanaṁ vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṁ guhā leṇaṁ aṭṭo māḷo veḷugumbo rukkhamūlaṁ yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti imāni pannarasa senāsanāni.

Senāsanakkhettanti saṁghato vā gaṇato vā ñatito vā mittato vā attano vā dhanena paṁsukūlaṁ vāti cha khettāni.

Senāsanasantosoti senāsane vitakkasantosādayo pannarasa santosā. Te piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. **Senāsanappaṭisaṁyuttāni** pana pañca dhutaṅgāni āraññikaṅgaṁ rukkhamūlikaṅgaṁ abbhokāsikaṅgaṁ sosānikaṅgaṁ yathāsanthatikaṅganti. Tesaṁ vitthārakathā Visuddhimagge[1] vuttā. Iti senāsanasantosamahā-ariyavaṁsaṁ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento senāsana santosamahā-ariyavaṁsena santuṭṭho hoti.

Gilānapaccayo pana piṇḍapāteyeva paviṭṭho. Tattha yathālābhayathābalayathā sāruppasantoseneva santussitabbaṁ. Nesajjikaṅgaṁ bhāvanārāma-ariyavaṁsaṁ bhajati. Vuttampi cetaṁ—

"Pañca senāsane vuttā, pañca āhāranissitā.
Eko vīriyasaṁyutto, dve ca cīvaranissitā"ti.

Iti Bhagavā pathaviṁ pattharamāno viya sāgarakucchiṁ pūrayamāno viya ākāsaṁ vitthārayamāno viya ca paṭhamaṁ cīvarasantosaṁ ariyavaṁsaṁ kathetvā candaṁ uṭṭhāpento viya sūriyaṁ ullaṅghento viya ca dutiyaṁ piṇḍapātasantosaṁ kathetvā Sineruṁ ukkhipanto viya tatiyaṁ senāsanasantosaṁ ariyavaṁsaṁ kathetvā idāni sahassanayapaṭimaṇḍitaṁ catutthaṁ bhāvanārāmaṁ ariyavaṁsaṁ kathetuṁ **puna caparaṁ bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hotī**ti desanaṁ ārabhi.

Tattha āramaṇaṁ ārāmo, abhiratīti attho. Bhāvanāya ārāmo assāti **bhāvanārāmo.** Bhāvanāya ratoti **bhāvanārato.** Pañcavidhe pahāne ārāmo assāti **pahānārāmo.** Apica

1. Visuddhi 1. 69 piṭṭhe.

bhāvento ramatīti **bhāvanārāmo.** Pajahanto ramatīti **pahānārāmo**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Ayañhi cattāro satipaṭṭhāne bhāvento ramati, ratiṁ vindatīti attho. Tathā cattāro sammappadhāne. Cattāro iddhipāde, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, satta anupassanā, aṭṭhārasa mahāvipassanā, sattatiṁsa bodhipakkhiyadhamme, aṭṭhatiṁsa ārammaṇavibhattiyo bhāvento ramati, ratiṁ vindati. Kāmacchandādayo pana kilese pajahanto ramati, ratiṁ vindati.

Imesu pana catūsu ariyavaṁsesu purimehi tīhi terasannaṁ dhutaṅgānaṁ catu paccayasantosassa ca vasena sakalaṁ Vinayapiṭakaṁ kathitaṁ hoti, bhāvanārāmena avasesaṁ piṭakadvayaṁ. Imaṁ pana bhāvanārāmaṁ ariyavaṁsaṁ kathentena bhikkhunā Paṭisambhidāmagge Nekkhammapāḷiyā kathetabbo, Dīghanikāye Dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo, Majjhimanikāye Satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo, Abhidhamme Niddesapariyāyena kathetabbo.

Tattha **Paṭisambhidāmagge Nekkhammapāḷiyā**ti—

"Nekkhammaṁ[1] bhāvento ramati, kāmacchandaṁ pajahanto ramati. Abyāpādaṁ, byāpādaṁ. Ālokasaññaṁ, thinamiddhaṁ. Avikkhepaṁ, uddhaccaṁ. Dhammavavatthānaṁ, vicikicchaṁ. Ñāṇaṁ, avijjaṁ. Pāmojjaṁ, aratiṁ. Paṭhamajjhānaṁ, pañca nīvaraṇe. Dutiyajjhānaṁ, vitakkavicāre. Tatiyajjhānaṁ pītiṁ. Catutthajjhānaṁ, sukhadukkhe. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṁ bhāvento ramati, rūpasaññaṁ paṭighasaññaṁ nānattasaññaṁ pajahanto ramati. Viññāṇañcāyatanasamāpattiṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ bhāvento ramati, ākiñcaññāyatanasaññaṁ pajahanto ramati.

Aniccānupassanaṁ bhāvento ramati, niccasaññaṁ pajahanto ramati. Dukkhānupassanaṁ, sukhasaññaṁ. Anattānupassanaṁ, attasaññaṁ. Nibbidānupassanaṁ, nandiṁ. Virāgānupassanaṁ, rāgaṁ. Nirodhānupassanaṁ, samudayaṁ. Paṭinissaggānupassanaṁ, ādānaṁ. Khayānupassanaṁ, ghanasaññaṁ. Vayānupassanaṁ, āyūhanaṁ. Vipariṇāmānupassanaṁ, dhuvasaññaṁ.

---

1. So nekkhammaṁ (Syā, Ka)

Animittānupassanaṁ, nimittaṁ. Appaṇihitānupassanaṁ, paṇidhiṁ. Suññatānupassanaṁ, abhinivesaṁ. Adhipaññādhammavipassanaṁ, sārādānābhinivesaṁ. Yathābhūtañāṇadassanaṁ, sammohābhinivesaṁ. Ādinavānupassanaṁ, ālayābhinivesaṁ. Paṭisaṅkhānupassanaṁ, appaṭisaṅkhaṁ. Vivaṭṭānupassanaṁ, saṁyogābhinivesaṁ. Sotāpattimaggaṁ, diṭṭhekaṭṭhe kilese. Sakadāgāmimaggaṁ, oḷārike kilese. Anāgāmimaggaṁ, anusahagate kilese. Arahattamaggaṁ bhāvento ramati, sabbakilese pajahanto ramatī"ti[1].

Evaṁ Paṭisambhidāmagge Nekkhammapāḷiyā kathetabbo.

Dīghanikāye Dasuttarasuttantapariyāyenāti—

"Ekaṁ dhammaṁ bhāvento ramati, ekaṁ dhammaṁ pajahanto ramati -pa- dasa dhamme bhāvento ramati, dasa dhamme pajahanto ramati. Katamaṁ ekaṁ dhammaṁ bhāvento ramati? Kāyagatāsatiṁ sātasahagataṁ, imaṁ ekaṁ dhammaṁ bhāvento ramati. Katamaṁ ekaṁ dhammaṁ pajahanto ramati? Asmimānaṁ, imaṁ ekaṁ dhammaṁ pajahanto ramati. Katame dve dhamme -pa-. Katame dasa dhamme bhāvento ramati? Dasa kasiṇāyatanāni, ime dasa dhamme bhāvento ramati. Katame dasa dhamme pajahanto ramati? Dasa micchatte ime dasa dhamme pajahanto ramati. Evaṁ kho bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hotī"ti[2].

Evaṁ Dīghanikāye Dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo.

Majjhimanikāye Satipaṭṭhānasuttantapariyāyenāti—

"Ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo -pa- yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya. Anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hoti bhāvanārato. Pahānārāmo hoti pahānarato. Puna caparaṁ bhikkhave bhikkhu gacchanto vā gacchāmīti pajānāti -pa-. Puna caparaṁ bhikkhave bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṁ sivathikāya chaḍḍitaṁ -pa- pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva

1. Khu 9. 45, 104 piṭṭhesu (Atthato samānaṁ)
2. Dī 3. 227 piṭṭhe.

kāyaṁ upasaṁharati ‘ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁ anatīto’ti[1]. Iti ajjhattaṁ vā kāye kāyānupassī viharati -pa-. Evampi kho bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hotī”ti[2].

Evaṁ Majjhimanikāye Satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo.

Abhidhamme Niddesapariyāyenāti sabbepi saṅkhate “aniccato dukkhato rogato gaṇḍato -pa- saṁkilesikadhammato passanto ramati, evaṁ kho bhikkhu[3] bhāvanārāmo hotī”ti[4] evaṁ niddesapariyāyena kathetabbo.

Nevattānukkaṁsetīti “ajja me saṭṭhi vā sattati vā[5] vassāni aniccaṁ dukkhaṁ anattāti vipassanāya kammaṁ karontassa ko mayā sadiso atthī”ti evaṁ attukkaṁsanaṁ na karoti. **No paraṁ vambhetī**ti “aniccaṁ dukkhanti vipassanāmattakampi natthi, kiṁ ime vissaṭṭhakammaṭṭhānā carantī”ti evaṁ paravambhanaṁ na karoti. Sesaṁ vuttanayameva.

Ime kho bhikkhave cattāro ariyavaṁsāti bhikkhave ime cattāro ariyavaṁsā ariyatantiyo ariyapaveṇiyo ariyañjasā ariyavaṭumānīti suttantaṁ vinivaṭṭetvā idāni mahā-ariyavaṁsaparipūrakassa bhikkhuno vasanadisā[6] dassento **imehi ca pana bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sveva aratiṁ sahatī**ti soyeva aratiṁ anabhiratiṁ ukkaṇṭhitaṁ sahati abhibhavati. **Na taṁ arati sahatī**ti taṁ pana bhikkhuṁ yā esā pantesu senāsanesu adhikusalānaṁ dhammānaṁ bhāvanāya arati nāma hoti, sā sahituṁ adhibhavituṁ na sakkoti. **Aratiratisaho**ti aratiñca pañcakāmaguṇaratiñca sahati[7], adhibhavituṁ sakkoti.

Idāni gāthāhi kūṭaṁ gaṇhanto **nāratī**ti-ādimāha. Tattha **dhīran**ti vīriyavantaṁ. **Nārati dhīraṁ sahatī**ti[8] idaṁ purimasseva kāraṇavacanaṁ. Yasmā sā dhīraṁ na sahati nappahoti[9] dhīraṁ sahituṁ adhibhavituṁ na sakkoti, tasmā

---

1. Etaṁ anatītoti (Sī) 2. Ma 1. 70 piṭṭhe. 3. Ayaṁ bhikkhave bhikkhu (Ka)
4. Khu 7. 40; Khu 8. 103, 121 piṭṭhesu. 5. Saṭṭhiṁ vā sattatiṁ vā (Sī)
6. Vasena issaraṁ (Syā), vasena nisāraṁ (Ka) 7. Sahituṁ (Ka)
8. Dhīrasaṁhatīti (Sī, Syā) 9. Dhīrasaṁhati na hoti (Sī, Syā)

nārati sahati dhīraṁ. **Dhīro hi aratissaho**ti aratisahattā hi so dhīro nāma, tasmā aratiṁ sahatīti attho. **Sabbakammavihāyīna**nti sabbaṁ tebhūmakakammaṁ cajitvā paricchinnaṁ parivaṭumaṁ katvā ṭhitaṁ. **Panuṇṇaṁ ko nivāraye**ti kilese panuditvā ṭhitaṁ ko nāma rāgo vā doso vā nivāreyya. **Nekkhaṁ jambonadasseva, ko taṁ ninditumarahat**īti jambonadasaṅkhātassa jātirattasuvaṇṇassa[1] nikkhasadisaṁ garahitabbadosavimuttaṁ ko taṁ puggalaṁ ninditum arahati. **Brahmunāpi pasaṁsito**ti mahābrahmunāpi esa puggalo pasaṁsitoyevāti. Desanāpariyosāne cattālīsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahiṁsu.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame **dhammapadānī**ti dhammakoṭṭhāsā. **Anabhijjhā**ti-ādīsu abhijjhāpaṭikkhepena **anabhijjhā,** byāpādapaṭikkhepena **abyāpādo,** micchāsatipaṭikkhepena **sammā sati,** micchāsamādhipaṭikkhepena **sammāsamādhi** veditabbo.

Anabhijjhālūti nittaṇho hutvā. **Abyāpannena cetasā**ti sabbakālaṁ pakatibhāvaṁ avijahantena cittena. **Sato ekaggacittassā**ti satiyā samannāgato ārammaṇe ekaggacitto assa. **Ajjhattaṁ susamāhito**ti niyakajjhatte suṭṭhu ṭhapitacitto. Imasmiṁ suttepi gāthāyapi vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātā**ti ñātā pākaṭā. **Annabhāro**t-i-ādīni tesaṁ nāmāni. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattito vuṭṭhito. Sā hi idha paṭisallānanti adhippetā. **Paccakkhāyā**ti paṭikkhipitvā. **Abhijjhālun**ti sataṇhaṁ. **Kāmesu tibbasārāgan**ti vatthukāmesu bahalarāgaṁ. **Tamahaṁ tattha evaṁ vadeyyan**ti taṁ ahaṁ tasmiṁ kāraṇe[2] evaṁ vadeyyaṁ. **Paṭikkositabbaṁ maññeyyā**ti paṭikkositabbāni paṭibāhitabbāni[3] vā maññeyya. **Sahadhammikā**ti sakāraṇā. **Vādānupātā**ti dhammikavāde ghaṭṭayamānā adhammikavādānupātā, vādappavattiyoti attho. **Gārayhā ṭhānā**ti garahitabbayuttakā paccayā. **Āgacchantī**ti upagacchanti.

---

1. Rattasuvaṇṇassa (Sī)
2. Tasmiṁ vacane vutte tasmiṁ kāraṇe (Sī, Syā)
3. Paṭikkositabbanti paṭibāhitabbanti (Sī, Syā)

Ukkalāti Ukkalajanapadavāsino. **Vassabhaññā**ti Vasso ca Bhañño cāti dve janā. **Ahetukavādā**ti "natthi hetu natthi paccayo sattānaṁ visuddhiyā"ti-evamādivādino. **Akiriyavādā**ti "karoto na karīyati pāpan"ti evaṁ kiriyapaṭikkhepavādino. **Natthikavādā**ti "natthi dinnan"ti-ādivādino. Te imesu[1] tīsupi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṁ. Kathaṁ pana tesu niyāmo hotīti? Yo hi evarūpaṁ laddhiṁ gahetvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinno sajjhāyati vīmaṁsati, tassa "natthi hetu natthi paccayo karoto na karīyati pāpaṁ -pa- natthi dinnaṁ -pa- kāyassa bhedā ucchijjatī"ti tasmiṁ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṁ ekaggaṁ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu, sattame Buddhānampi atekiccho anivatti ariṭṭhakaṇṭakasadiso hoti. Tattha koci ekaṁ dassanaṁ okkamati, koci dve, koci tīṇipi. Niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇañceva[2] mokkhamaggāvaraṇañca, abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṁ saggampi gantuṁ, pageva mokkhaṁ. Vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṁ natthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṁ. **Nindābyārosana-upārambhabhayā**ti attano nindabhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. **Abhijjhāvinaye sikkhan**ti abhijjhāvinayo vuccati arahattaṁ, arahatte sikkhamāno appamatto nāma vuccatīti suttante vaṭṭaviṭṭaṁ kathetvā gāthāya phalasamāpatti kathitāti.

Uruvelavaggo tatiyo.

---

4. Cakkavagga

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **cakkānī**ti sampattiyo. **Catucakkaṁ vattatī**ti cattāri sampatticakkāni vattanti ghaṭiyantiyevāti attho. **Patirūpadesavāso**ti yattha catasso parisā sandissanti, evarūpe anucchavike dese vāso. **Sappurisāvassayo**ti[3] Buddhādīnaṁ sappurisānaṁ avassayanaṁ

---

1. Tesu imesu (Ka) 2. Satto saggāvaraṇañceva (Ka) 3. Sappurisāpassayoti (Sī, Syā)

sevanaṁ bhajanaṁ[1], na rājānaṁ. **Attasammāpaṇidhī**ti attano sammā ṭhapanaṁ, sace pubbe assaddhādīhi samannāgato hoti, tāni pahāya saddhādīsu patiṭṭhāpanaṁ. **Pubbe ca katapuññatā**ti pubbe upacitakusalatā. Idameva cettha pamāṇaṁ. Yena hi ñāṇasampayuttacittena kusalakammaṁ kataṁ hoti, tadeva kusalaṁ taṁ purisaṁ patirūpadese upaneti, sappurise bhajāpeti, so eva ca puggalo attānaṁ sammā ṭhapeti. **Puññakato**ti katapuñño. **Sukhañce taṁdhivattatī**ti sukhañca etaṁ puggalaṁ adhivattati, avattharatīti attho.

2. Saṅgahasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **saṅgahavatthūnī**ti saṅgaṇhanakāraṇāni. **Dānañcā**ti-ādīsu ekacco hi dāneneva saṅgaṇhitabbo hoti, tassa dānameva dātabbaṁ. **Peyyavajjan**ti piyavacanaṁ. Ekacco hi "ayaṁ dātabbaṁ nāma deti, ekekena pana vacanena sabbaṁ makkhetvā nāseti, kiṁ tassa dānan"ti vattā hoti. Ekacco "ayaṁ kiñcāpi dānaṁ na deti, kathento pana telena viya makkheti. Esa detu vā mā vā, vacanamevassa sahassaṁ agghatī"ti vattā hoti. Evarūpo puggalo dānaṁ na paccāsīsati, piyavacanameva paccāsīsati. Tassa piyavacanameva vattabbaṁ. **Atthacariyā**ti atthavaḍḍhanakathā. Ekacco hi neva dānaṁ, na piyavacanaṁ pacāsīsati, attano hitakathaṁ vaḍḍhikathameva paccāsīsati. Evarūpassa puggalassa "idaṁ te kātabbaṁ, idaṁ na kātabbaṁ, evarūpo puggalo sevitabbo, evarūpo na sevitabbo"ti evaṁ atthacariyakathāva kathetabbā. **Samānattatā**ti samānasukhadukkhabhāvo. Ekacco hi dānādīsu ekampi na paccāsīsati, ekāsane nisajjaṁ, ekapallaṅke sayanaṁ, ekato bhojananti evaṁ samānasukhadukkhataṁ paccāsīsati. So sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṁ samānattatā kātabbā. **Tattha tattha yathārahan**ti tesu tesu dhammesu yathānucchavikaṁ samānattatāti attho. **Rathassāṇīva yāyato**ti yathā rathassa gacchato āṇi saṅgaho nāma hoti, sā rathaṁ[2] saṅgaṇhāti, evamime saṅgahā lokaṁ saṅgaṇhanti. **Na mātā puttakāraṇā**ti yadi mātā ete saṅgahe puttassa na kareyya, puttakāraṇā mānaṁ vā pūjaṁ vā na labheyya.

---

1. Apassasanaṁ bhajanaṁ (Sī, Syā) Dī-Ṭṭha 3. 243 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Yānaṁ (Sī, Syā)

saṅgahā eteti upayogavacane paccattaṁ. Saṅgahe eteti vā pāṭho. **Samavekkhantī**ti sammā pekkhanti. **Pāsaṁsā ca bhavantī**ti pasaṁsanīyā ca bhavanti.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sīho**ti cattāro sīhā—tiṇasīho kāḷasīho paṇḍusīho kesarasīhoti. Tesu **tiṇasīho** kapotavaṇṇagāvisadiso tiṇabhakkho ca hoti. **Kāḷasīho** kāḷagāvisadiso tiṇabhakkhoyeva. **Paṇḍusīho** paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso maṁsabhakkho. **Kesarasīho** lākhā parikammakateneva[1] mukhena agganaṅguṭṭhena catūhi ca pādapariyantehi samannāgato, matthakatopissa paṭṭhāya lākhātūlikāya[2] katā viya tisso rājiyo piṭṭhimajjhena gantvā antarasatthimhi dakkhiṇāvattā hutvā ṭhitā, khandhe panassa satasahassagghanikakambalaparikkhepo viya kesarabhāro hoti, avasesaṭṭhānaṁ parisuddhasālipiṇḍasaṅkhacuṇṇapiṇḍavaṇṇaṁ[3] hoti. Imesu catūsu sīhesu ayaṁ kesarasīho idha adhippeto.

Migarājāti sabbamigagaṇassa rājā. **Āsayā**ti vasanaṭṭhānato, suvaṇṇaguhato vā rajatamaṇiphalikamanosilāguhato vā nikkhamatīti vuttaṁ hoti. Nikkhamamāno panesa catūhi kāraṇehi nikkhamati andhakārapīḷito vā ālokatthāya, uccārapassāvapīḷito vā tesaṁ vissajjanatthāya, jighacchāpīḷito vā gocaratthāya, sambhavapīḷito vā assaddhammapaṭi sevanatthāya. Idha pana gocaratthāya nikkhamanto adhippeto.

Vijambhatīti suvaṇṇatale vā rajatamaṇiphalikamanosilātalānaṁ vā aññatarasmiṁ dve pacchimapāde samaṁ patiṭṭhāpetvā purimapāde purato pasāretvā sarīrassa pacchābhāgaṁ ākaḍḍhitvā purimabhāgaṁ abhiharitvā piṭṭhiṁ nāmetvā gīvaṁ ukkhipitvā asanisaddaṁ karonto viya nāsapuṭāni pothetvā sariralaggaṁ rajaṁ vidhunanto vijambhati. Vijambhanabhūmiyañca pana taruṇavacchako viya aparāparaṁ javati, javato panassa sarīraṁ andhakāre paribbhamantaṁ alātaṁ viya khāyati.

---

1. Lākhārasa... (Saṁ-Ṭṭha 2. 261 piṭṭhe)
2. Lākhānaṅgulakāya (Ka)
3. Parisuddhatālapiṭṭhasaṅkhacuṇṇapicuvaṇṇaṁ (Ka)

Anuviloketīti kasmā anuviloketi? Parānuddayatāya. Tasmiṁ kira sīhanādaṁ nadante papātāvāṭādīsu visamaṭṭhānesu carantā hatthigokaṇṇamahiṁ sādayo pāṇā papātepi āvāṭepi patanti, tesaṁ anuddayāya anuviloketi. Kiṁ panassa luddassa paramaṁsakhādino anuddayā nāma atthīti? Āma atthi. Tathā hi "kiṁ me bahūhi ghātitehī"ti attano gocaratthāyāpi khuddake pāṇe na gaṇhāti. Evaṁ anuddayaṁ karoti, vuttampi cetaṁ "māhaṁ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṁ āpādesin"ti[1].

Sīhanādaṁ nadatīti tikkhattuṁ tāva atītanādaṁ nadati. Evañca panassa vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā nadantassa saddo samantā tiyojanapadesaṁ ekaninnādaṁ karoti, tamassa ninnādaṁ sutvā tiyojanabbhantaragatā dvipadacatuppadagaṇā yathāṭhāne ṭhātuṁ na sakkonti. **Gocarāya pakkamatī**ti āhāratthāya gacchati. Kathaṁ? So hi vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā dakkhiṇato vā vāmato vā uppatanto usabhamattaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti, uddhaṁ uppatanto cattāripi aṭṭhapi usabhaṭṭhānāni uppatati, same ṭhāne ujukaṁ pakkhandanto saḷasa-usabhamattampi vīsati-usabhamattampi ṭhānaṁ pakkhandati, thalā vā pabbatā vā pakkhandanto saṭṭhi-usabhamattampi asīti-usabhamattampi ṭhānaṁ pakkhandati, antarāmagge rukkhaṁ vā pabbataṁ vā disvā taṁ pariharanto vāmato vā dakkhi ṇato vā uddhaṁ vā usabhamattaṁ apakkamati. Tatiyaṁ pana sīhanādaṁ naditvā teneva saddhiṁ tiyojane ṭhāne paññāyati, tiyojanaṁ gantvā nivattitvā ṭhito attanova nādassa anunādaṁ suṇāti. Evaṁ sīghena javena pakkamati.

Yebhuyyenāti pāyena. **Bhayaṁ santāsaṁ saṁvegan**ti sabbaṁ cittutrāsasseva nāmaṁ. Sīhassa hi saddaṁ sutvā bahū bhāyanti, appakā na bhāyanti. Ke pana teti? Samasīho hatthājānīyo assājānīyo usabhājānīyo purisājānīyo khīṇāsavoti. Kasmā panete na bhāyantīti? Samasīho tāva "jātigottakulasūrabhāvehi samānosmī"ti na bhāyati, hatthā jānīyādayo attano sakkāyadiṭṭhibalavatāya na bhāyanti, khīṇāsavo sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā na bhāyati.

---

1. Aṁ 3. 282 piṭṭhe.

Bilāsayāti bile sayantā[1] bilavāsino ahinakulagodhādayo. **Udakāsayā**ti[2] udakavāsino macchakacchapādayo. **Vanāsayā**ti vanavāsino hatthi-assagokaṇṇamigādayo. **Pavi santī**ti "idāni āgantvā gaṇhissatī"ti maggaṁ oloketvā pavisanti. **Daḷhehī**ti thirehi. **Vara ttehī**ti cammarajjūhi. **Mahiddhiko**ti-ādīsu vijambhanabhūmiyaṁ ṭhatvā dakkhiṇapassā dīhi usabhamattaṁ, ujuṁ vīsati-usabhamattādilaṅghanavasena mahiddhikatā, sesami gānaṁ adhipatibhāvena mahesakkhatā, samantā tiyojanaṭṭhāne saddaṁ sutvā palāya ntānaṁ vasena mahānubhāvatā veditabbā.

Evameva khoti Bhagavā tesu tesu suttantesu tathā tathā attānaṁ kathesi. "Sīhoti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanaṁ Arahato Sammāsambuddhassā"ti[3] imasmiṁ tāva sutte sīhasadisaṁ attānaṁ kathesi. "Bhisakko sallakattoti kho sunakkhatta Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[4] imasmiṁ vejjasadisaṁ, "brāhmaṇoti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[5] imasmiṁ brāhmaṇasadisaṁ, "puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[6] imasmiṁ maggadesakapurisasadisaṁ, "rājāhamasmi selā"ti[7] imasmiṁ rājasadisaṁ. Imasmiṁ pana sutte sīhasadisameva katvā attānaṁ kathento evamāha.

Tatrāyaṁ sadisatā—sīhassa kañcanaguhādīsu vasanakālo viya hi Tathāgatassa Dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārassa aparimitakālaṁ pāramiyo pūretvā pacchimabhave paṭisandhiggahaṇena ceva mākukucchito nikkhamanena ca dasasahassilokadhātuṁ kampetvā vuddhimanvāya dibbasampattisadisaṁ sampattiṁ anubhavamānassa tīsu pāsādesu nivāsakālo[8] daṭṭhabbo. Sīhassa kañcanaguhādito nikkhantakālo viya Tathāgatassa ekūnatiṁsasaṁvacchare vivaṭena dvārena Kaṇḍakaṁ[9] āruyha Channasahāyassa nikkhamitvā tīṇi rajjāni atikkamitvā Anomānadītīre brahmunā dinnāni kāsāyāni paridahitvā pabbajitassa sattame divase Rājagahaṁ gantvā

1. Bilāsayasattā (Ka) 2. Dakāsayāti (Sī) 3. Aṁ 2. 107; Aṁ 3. 282 piṭṭhesu.
4. Ma 3. 47 piṭṭhe. 5. Aṁ 3. 153 piṭṭhe. 6. Saṁ 2. 89 piṭṭhe.
7. Khu 1. 368; Ma 2. 352 piṭṭhesu. 8. Nivāsanakālo (Syā), nisinnakālo (Ka)
9. Kanthakaṁ (Sī, Syā)

tattha piṇḍāya caritvā Paṇḍavagiripabbhāre katabhattakiccassa sammāsambodhiṁ patvā paṭhamameva Magadharaṭṭhaṁ āgamanatthāya yāva rañño paṭiññādānakālo.

Sīhassa vijambhanakālo viya Tathāgatassa dinnapaṭiññassa Āḷarakālāma-upasaṅkamanaṁ ādiṁ katvā yāva Sujātāya dinnapāyāsassa ekūnapaṇṇāsāya piṇḍehi paribhuttakālo veditabbo. Sīhassa sarīravidhunanaṁ viya sāyanhasamaye Sottiyena[1] dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi thomiyamānassa gandhādīhi pūjiyamānassa tikkhattuṁ bodhiṁ padakkhiṇaṁ katvā Bodhimaṇḍaṁ āruyha cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharaṁ attharitvā caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya nisinnassa[2] taṁkhaṇa ññeva mārabalaṁ vidhametvā tīsu yāmesu tisso vijjā visodhetvā anulomappaṭilomaṁ paṭiccasamuppādamahāsamuddaṁ yamakañāṇamanthanena manthentassa sabbaññutaññāṇe paṭividdhe tadanubhāvena dasasahassilokadhātukampanaṁ veditabbaṁ.

Sīhassa catudisāvilokanaṁ viya paṭividdhasabbaññutaññāṇassa sattasattāhaṁ Bodhimaṇḍe viharitvā paribhuttamadhupiṇḍikāhārassa ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno dhammadesanāyācanaṁ paṭiggahetvā tattha viharantassa ekādasame divase "sve āsāḷhipuṇṇamā bhavissatī"ti paccūsasamaye "kassa nu kho ahaṁ paṭhamaṁ dhammaṁ deseyyan"ti Āḷārudakānaṁ kālakatabhāvaṁ ñatvā dhammadesanatthāya pañcavaggiyānaṁ olokanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sīhassa gocaratthāya tiyojanaṁ gamanakālo viya attano pattacīvaraṁ ādāya "pañcavaggiyānaṁ dhammacakkaṁ pavattessāmī"ti pacchābhatte Ajapālanigrodhato vuṭṭhitassa aṭṭhārasayojanamaggaṁ gamanakālo.

Sīhassa sīhanādakālo viya Tathāgatassa aṭṭhārasayojanamaggaṁ gantvā pañca vaggiye saññāpetvā acalapallaṅke nisinnassa dasahi cakkavāḷasahassehi sannipatitena devagaṇena parivutassa "dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevitabbā"ti-ādinā nayena dhammacakkappavattanakālo veditabbo. Imasmiṁ ca pana pade desiyamāne Tathāgatasīhassa dhammaghoso heṭṭhā Avīciṁ upari bhavaggaṁ gahetvā dasasahassilokadhātuṁ paṭicchādesi. Sīhassa saddena khuddakapāṇānaṁ

---

1. Sotthiyena (sabbattha) 2. Nisinnakālato paṭṭhāya nisinnassa (Sī, Syā)

santāsāpajjanakālo viya Tathāgatassa tīṇi lakkhaṇāni dīpetvā cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahassehi vibhajitvā dhammaṁ kathentassa dīghāyukānaṁ devānaṁ ñāṇasantāsassa uppattikālo veditabbo.

Aparo nayo—sīho viya sabbaññutaṁ patto Tathāgato, āsayabhūtāya kanakaguhāya nikkhamanaṁ viya Gandhakuṭito nikkhamanakālo, vijambhanaṁ viya dhammasabhaṁ upasaṅkamanakālo, disāvilokanaṁ viya parisāvilokanaṁ, sīhanādanadanaṁ viya dhammadesanākālo, gocarāya pakkamanaṁ viya paravādanimmaddanatthāya[1] gamanaṁ.

Aparo nayo—sīho viya Tathāgato, Himavantanissitāya kañcanaguhāya nikkhamanaṁ viya ārammaṇavasena nibbānanissitāya phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṁ, vijambhanaṁ viya paccavekkhaṇañāṇaṁ, disāvilokanaṁ viya veneyyasattavilokanaṁ, sīhanādo viya sampattaparisāya dhammadesanā, gocarāya pakkamanaṁ viya asampattānaṁ veneyyasattānaṁ santikūpasaṅkamanaṁ veditabbaṁ.

Yadāti yasmiṁ kāle. **Tathāgato**ti heṭṭhā vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi Tathāgato. **Loke**ti sattaloke. **Uppajjatī**ti abhinīhārato paṭṭhāya yāva Bodhipallaṅkā vā arahattamaggañāṇā vā uppajjati nāma, arahattaphale pana patte uppanno nāma. **Arahaṁ Sammāsambuddho**ti-ādīni Visuddhimagge[2] Buddhānussatiniddese vitthāritāni.

Iti sakkāyoti ayaṁ sakkāyo, ettako sakkāyo, na ito bhiyyo sakkāyo atthīti. Ettāvatā sabhāvato sarasato pariyantato paricchedato parivaṭumato sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti. **Iti sakkāyasamudayo**ti ayaṁ sakkāyassa samudayo nāma. Ettā vatā "āhārasamudayā rūpasamudayo"ti-ādi sabbaṁ dassitaṁ hoti. **Iti sakkāyassa atthaṅgamo**ti[3] ayaṁ sakkāyassa atthaṅgamo. Imināpi "āhāranirodhā rūpanirodho"ti-ādi sabbaṁ dassitaṁ hoti.

1. Paravādinimmathanatthāya (Sī, Syā)
2. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
3. Sakkāyanirodhoti (Ka)

Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇena vaṇṇavanto. **Dhammadesanaṁ sutvā**ti pañcasu khandhesu paṇṇāsalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṁ Tathāgatassa dhammadesanaṁ sutvā. **Yebhuyyenā**ti idha ke ṭhapeti? Ariyasāvake deve. Tesaṁ hi khīṇāsavattā cittutrāsabhayampi na uppajjati, saṁviggassa yoniso padhānena pattabbaṁ pattatāya ñāṇasaṁvegopi. Itarāsaṁ pana devatānaṁ "tāso heso bhikkhave aniccan"ti manasikarontānaṁ[1] cittutrāsabhayampi, balavavipassanākāle ñāṇabhayampi uppajjati. **Bho**ti dhammālapanamattametaṁ. **Sakkāyapariyāpannā**ti pañcakkhandhapariyāpannā. Iti tesaṁ Sammāsambuddhe vaṭṭadosaṁ dassetvā tilakkhaṇāhataṁ katvā dhammaṁ desente ñāṇabhayaṁ nāma okkamati.

Abhiññāyāti jānitvā. **Dhammacakkan**ti paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi. **Paṭivedhañāṇaṁ** nāma yena ñāṇena Bodhipallaṅke nisinno cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahassehi paṭivijjhi. **Desanāñāṇaṁ** nāma yena ñāṇena tiparivaṭṭaṁ dvādasākāraṁ dhammacakkaṁ pavattesi. Ubhayampetaṁ Dasabalassa ure jātañāṇameva. Tesu dhammadesanāñāṇaṁ gahetabbaṁ. Taṁ panesa yāva aṭṭhārasabrahmakoṭīhi saddhiṁ Aññākoṇḍaññattherassa sotāpattiphalaṁ na uppajjati, tāva pavatteti nāma. Tasmiṁ uppanne pavattitaṁ nāma hotīti veditabbaṁ. **Appaṭipuggalo**ti sadisapuggalarahito. **Yasassino**ti parivārasampannā. **Tādino**ti lābhālābhādīhi ekasadisassa.

4. Pasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe aggesu pasādā, aggā vā pasādāti **aggappasādā. Yāvatā**ti yattakā. **Apadā**ti nippadā ahimacchādayo. **Dvipadā**ti manussapakkhi-ādayo. **Catuppadā**ti hatthi-assādayo. **Bahuppadā**ti satapadi-ādayo. **Nevasaññināsaññino**ti bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatī**ti guṇehi aggo uttamo seṭṭhoti akkhāyati. **Asaṅkhatā**ti nibbānameva gahetvā vuttaṁ. **Virāgo**ti-ādīni nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbakilesā vira jjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti, abhāvaṁ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṁ upenti, sabbe

1. Bhayanti aniccataṁ manasikarontānaṁ (Sī), bhikkhūti aniccataṁ manasikarontānaṁ (Saṁ-Ṭṭha 2. 266 piṭṭhe)

ālayā samugghātaṁ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyanti, vaṭṭadukkhā nirujjhanti, sabbe pariḷāhā nibbāyanti. Tasmā etāni nāmāni labhati. Sesamettha uttānatthamevāti.

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **anussaritā**ti anugantvā saritā, aparāparaṁ sarituṁ samatthoti attho. **Dakkho**ti cheko. **Tatrupāyāyā**ti "imasmiṁ kāle imaṁ nāma kattabban"ti evaṁ tattha tattha upāyabhūtāya paññāya samannāgato. **Anumoditabban**ti abhinanditabbaṁ. **Paṭikkositabban**ti paṭikkhipitabbaṁ. **Neva kho tyāhan**ti neva kho te ahaṁ. Kasmā panetaṁ Bhagavā nābhinandati, nappaṭikkhipatīti? Lokiyattā nābhinandati, lokiyaṁ atthaṁ gahetvā ṭhitattā nappaṭikkosati. **Bahu'ssa janatā**ti bahu assa janatā. Idañca karaṇatthe sāmivacanaṁ veditabbaṁ. **Ariye ñāye**ti sahavipassanake magge, **kalyāṇadhammatā kusaladhammatā**tipi tasseva nāmāni. **Yaṁ vitakkan**ti nekkhammavitakkā dīsu aññataraṁ. **Na taṁ vitakkaṁ vitakketī**ti kāmavitakkādīsu ekampi na vitakketi. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Vitakkapathe**ti ettha vitakkoyeva vitakkapatho. **Ahaṁ hi brāhmaṇā**ti-ādīsu paṭhamanayena khīṇāsavassa sīlañceva bāhusaccañca kathitaṁ, dutiya tatiyehi khīṇāsavassa kiriyavitakkāni ceva kiriyajjhānāni ca, catutthena khīṇāsavabhāvo kathitoti veditabbo.

Maccupāsappamocananti[1] maccupāsā pamocanakaṁ maggaṁ. **Ñāyaṁ dhamman**ti sahavipassanakaṁ maggaṁ. **Disvā ca sutvā cā**ti ñāṇeneva passitvā ca suṇitvā ca. Sesamettha uttānameva.

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **antarā ca Ukkaṭṭhaṁ antarā ca Setabyan**ti ettha **Ukkaṭṭhā**ti ukkāhi dhārīyamānāhi māpitattā evaṁladdhavohāraṁ nagaraṁ. **Setabyan**ti atīte Kassapasammāsambuddhassa jātanagaraṁ. **Antarā**saddo pana kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu vattati. "Tadantaraṁ ko jāneyya aññatra

---

1. Paccupāsā pamocananti (Sī, Syā)

Tathāgatā”ti[1] ca, “janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantaran”ti ca-ādīsu[2] kāraṇe. “Addasā maṁ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṁ dhovantī”ti-ādīsu[3] khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”ti-ādīsu[4] citte. “Antarāvosānamāpadī”ti-ādīsu[5] vemajjhe. “Apicāyaṁ tapodā dvinnaṁ mahānirayānaṁ antarikāya āgacchatī”ti-ādīsu[6] vivare. Svāyamidha vivare vattati. Tasmā Ukkaṭṭhāya ca Setabyassa ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo. Antarāsaddena pana yuttattā[7] upayogavacanaṁ kataṁ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yātī”ti evaṁ ekameva antarāsaddaṁ payujjanti[8], so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇāti. Idha pana yojetvā eva vutto.

Addhānamaggappaṭipanno hotīti addhānasaṅkhātaṁ maggaṁ paṭipanno hoti, dīghamagganti attho. Kasmā paṭipannoti? Taṁdivasaṁ kira Bhagavā idaṁ addasa “mayi taṁ maggaṁ paṭipanne Doṇo brāhmaṇo mama padacetiyāni passitvā padānupadiko hutvā mama nisinnaṭṭhānaṁ āgantvā pañhaṁ pucchissati, athassāhaṁ ekaṁ saccadhammaṁ[9] desessāmi, brāhmaṇo tīṇi sāmaññaphalāni paṭivijjhitvā dvādasapadasahassaparimāṇaṁ doṇagajjitaṁ nāma vaṇṇaṁ vatvā[10] mayi parinibbute sakalajambudīpe uppannaṁ mahākalahaṁ vūpasametvā dhātuyo bhājessatī”ti. Iminā kāraṇena paṭipanno. **Doṇopi sudaṁ brāhmaṇo**ti Doṇo brāhmaṇopi tayo vede paguṇe katvā pañcasate māṇa vake sippaṁ vācento taṁdivasaṁ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṁ katvā satagghanakaṁ nivāsetvā pañcasatagghanakaṁ ekaṁsavaragataṁ[11] katvā āmuttayaññasutto rattavaṭṭikā[12] upāhanā ārohitvā pañcasatamāṇavakaparivāro tameva maggaṁ paṭipajji. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Pādesūti pādehi akkantaṭṭhānesu. **Cakkānī**ti lakkhaṇacakkāni. Kiṁ pana Bhagavato gacchantassa akkantaṭṭhāne padaṁ paññāyatīti? Na

---

1. Aṁ 2. 308; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 203 piṭṭhe.
3. Ma 2. 112 piṭṭhe.
4. Khu 1. 100 piṭṭhe Udāne.
5. Ma 1. 251 piṭṭhe.
6. Vi 1. 149 piṭṭhe.
7. Payuttattā (Syā)
8. Payuñjanti (Sī, Syā)
9. Catusaccadhammaṁ (Sī)
10. Gajjitvā (Sī), vaṇṇetvā (Syā)
11. Ekaṁsaṁ (Ka)
12. Āmuttayaññamutto santappītikā (Ka)

paññāyati. Kasmā? Sukhumattā mahābalattā mahājanānuggahena ca. Buddhānañhi sukhumacchavitāya akkantaṭṭhānaṁ tūlapicuno[1] patiṭṭhitaṭṭhānaṁ viya hoti, padavaḷañjo na paññāyati. Yathā ca balavato vātajavasindhavassa paduminipattepi akkantamattameva hoti, evaṁ mahābalatāya Tathāgatena akkantaṭṭhānaṁ akkantamattameva hoti, na tattha padavaḷañjo paññāyati. Buddhānañca anupadaṁ mahājanakāyo gacchati, tassa[2] Satthu padavaḷañjaṁ disvā madditum avisahantassa gamanavicchedo bhaveyya. Tasmā akkanta akkantaṭṭhāne yopi padavaḷañjo bhaveyya, so antaradhāyateva. Doṇo pana brāhmaṇo Tathāgatassa adhiṭṭhānavasena passi. Bhagavā hi yassa padacetiyaṁ dassetukāmo hoti, taṁ ārabbha "asuko nāma passatū"ti adhiṭṭhāti. Tasmā Māgaṇḍiyabrāhmaṇo viya ayampi brāhmaṇo Tathāgatassa adhiṭṭhānavasena addasa.

Pāsādikanti pasādajanakaṁ. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Uttamadamathasamathamanuppattan**ti ettha uttamadamatho nāma arahattamaggo, uttamasamatho nāma arahattamaggasamādhi, tadubhayaṁ pattanti attho. **Dantan**ti nibbisevanaṁ. **Guttan**ti gopitaṁ. **Saṁyatindriyan**ti rakkhitindriyaṁ. **Nāgan**ti chandādīhi agacchanato, pahīna kilese puna anāgacchanato, āguṁ akaraṇato, balavantaṭṭhenāti catūhi kāraṇehi nāgaṁ.

Devo no bhavaṁ bhavissatīti ettha "devo no bhavan"ti ettāvatāpi pucchā niṭṭhitā bhaveyya, ayaṁ pana brāhmaṇo "anāgate mahesakkho eko devarājā bhavissatī"ti anāgatavasena pucchāsabhāgeneva kathento evamāha. Bhagavāpissa pucchāsabhāgeneva kathento **na kho ahaṁ brāhmaṇa devo bhavissāmī**ti āha. Esa nayo sabbattha. **Āsavānan**ti kāmāsavādīnaṁ catunnaṁ. **Pahīnā**ti Bodhipallaṅke sabbaññutaññāṇādhigameneva pahīnā. **Anupalitto lokenā**ti taṇhādiṭṭhilepānaṁ pahīnattā saṅkhāralokena anupalitto. **Buddho**ti catunnaṁ saccānaṁ buddhattā Buddho
iti maṁ dhārehi.

Yenāti yena āsavena. **Devūpapatyassā**ti devūpapatti assa mayhaṁ bhaveyya. **Vihaṅgamo**ti ākāsacaro gandhabbakāyikadevo.

1. Tūlapicunā (Sī, Syā) 2. Tatthassa (Ka)

viddhastāti vidhamitā. **Vinaḷīkatā**ti vigatanaḷā vigatabandhanā katā. **Vaggū**ti sundaraṁ. **Toyena nupalippatī**ti udakato ratanamattaṁ accuggamma ṭhitaṁ saraṁ sobhayamānaṁ bhamaragaṇaṁ hāsayamānaṁ toyena na lippati. **Tasmā Buddhosmi brāhmaṇā**ti desanā pariyosāne tīṇi maggaphalāni pāpuṇitvā dvādasahi padasahassehi doṇagajjitaṁ nāma vaṇṇaṁ kathesi, Tathāgate ca parinibbute jambudīpatale uppannaṁ mahākalahaṁ vūpasametvā dhātuyo bhājesīti.

7. Aparihāniyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasseva santike**ti nibbānasantikeyeva carati. **Sīle patiṭṭhito**ti pātimokkhasīle patiṭṭhito. **Evaṁ vihārī**ti evaṁ viharanto. **Ātāpī**ti ātāpena vīriyena samannāgato[1]. **Yogakkhemassā**ti catūhi yogehi khemassa nibbānassa. **Pamāde bhayadassivā**ti pamādaṁ bhayato passanto.

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **panuṇṇapaccekasacco**ti "idameva dassanaṁ saccaṁ, idameva saccan"ti evaṁ pāṭi-ekkaṁ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni panuṇṇāni nīhaṭāni pahīnāni assāti panuṇṇapaccekasacco. **Samavayasaṭṭhesano**ti ettha **avayā**ti anūnā, **saṭṭhā**ti vissaṭṭhā, sammā avayā saṭṭhā esanā assāti samavayasaṭṭhesano, sammā vissaṭṭhasabba-esanoti attho. **Patilīno**ti nilīno ekībhāvaṁ upagato. **Puthusamaṇabrāhmaṇānan**ti bahūnaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ. Ettha ca **samaṇā**ti pabbajjūpagatā, **brāhmaṇā**ti bhovādino. **Puthupaccekasaccānī**ti bahūni pāṭekkasaccāni. **Nuṇṇānī**ti nīhaṭāni. **Panuṇṇānī**ti suṭṭhu nīhaṭāni. **Cattānī**ti vissaṭṭhāni. **Vantānī**ti vamitāni. **Muttānī**ti chinnabandhanāni katāni. **Pahīnānī**ti pajahitāni. **Paṭinissaṭṭhānī**ti yathā na puna cittaṁ ārohanti, evaṁ paṭinissajjitāni. Sabbānevetāni gahitagahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Kāmesanā pahīnā hotīti anāgāmimaggena pahīnā. **Bhavesanā** pana arahattamaggena pahīyati. "Brahmacariyaṁ esissāmi gavesissāmī"ti

---

1. Evaṁ vihāramātāpīti evaṁ viharanto ātāpanavīriyena samannāgato (Sī)

evaṁ pavattajjhāsayasaṅkhātā **Brahmacariyesanā**pi arahattamaggeneva paṭippassaddhiṁ vūpasamaṁ gacchati. Diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippasambhatīti veditabbā. **Evaṁ kho bhikkhave**ti evaṁ catutthājjhānena passaddhakāyasaṅkhāro vūpasanta-assāsapassāso nāma hoti. **Asmimāno**ti asmīti uppajjanako navavidhamāno.

Gāthāsu **kāmesanā bhavesanā**ti etā dve esanā. **Brahmacariyesanā sahā**ti tāhiyeva saha brahmacariyesanāti tissopi etā. Idha ṭhatvā **esanā paṭinissaṭṭhā**ti iminā padena saddhiṁ yojanā kātabbā. **Iti saccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**ti "iti saccaṁ iti saccan"ti gahaṇaparāmāso ca diṭṭhisaṅkhātāyeva diṭṭhiṭṭhānā ca ye samussitattā uggantvā ṭhitattā samussayāti vuccanti, te sabbepi. Idha ṭhatvā **diṭṭhiṭṭhānā samūhatā**ti iminā padena saddhiṁ yojanā kātabbā. Kassa pana etā esanā paṭinissaṭṭhā, ete ca diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti? **Sabbarāgavirattassa taṇhākkhayavimuttino.** Yo hi sabbarāgehipi viratto, taṇhākkhaye ca nibbāne pavattāya arahattaphalavimuttiyā samannāgato, etassa esanā paṭinissaṭṭhā, diṭṭhiṭṭhānā ca samūhatā. **Sa ve santo**ti so evarūpo kilesasantatāya santo. **Passaddho**ti dvīhi kāyacittappassaddhīhi passaddho. **Aparājito**ti sabbakilese jinitvā ṭhitattā kenaci aparājito. **Mānābhisamayā**ti mānassa pahānābhisamayena. **Buddho**ti cattāri saccāni bujjhitvā ṭhito. Iti imasmiṁ suttepi gāthāsupi khīṇāsavova kathitoti.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame **saṁghātaṁ āpajjantī**ti vadhaṁ maraṇaṁ āpajjanti. **Niccadānan**ti salākabhattaṁ. **Anukulayaññan**ti amhākaṁ pitūhi pitāmahehi dinnattā evaṁ kulānukulavasena yajitabbaṁ, dātabbanti attho. **Assamedhan**ti-ādīsu assamettha medhantīti assa medho[1], dvīhi pariyaññehi yajitabbassa ekavīsatiyūpassa ṭhapetvā bhūmiñca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṁ adhivacanaṁ. Purisamettha medhantīti **purisamedho,**

1. Assamedhaṁ (Sī, Syā)

catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṁ bhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṁ adhivacanaṁ. Sammamettha pāsantīti **sammāpāso,** divase divase sammaṁ khipitvā tassa patitokāse vediṁ katvā saṁhārimehi yūpādīhi sarassatinadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṁ gacchantena yajitabbassa sabbayāgassetaṁ[1] adhivacanaṁ. Vāja mettha pivantīti[2] **vājapeyyaṁ,** ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beluva yūpassa sattarasakadakkhiṇassa[3] yaññassetaṁ adhivacanaṁ. Natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo,** navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṁ bhūmiyā purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikappassetaṁ adhivacanaṁ. **Mahārambhā**ti mahākiccā mahākaraṇīyā. Apica pāṇātipātasamārambhassa mahantatāyapi mahārambhāyeva. **Na te honti mahapphalā**ti ettha niravasesatthe sāvasesarūpanaṁ[4] kataṁ. Tasmā iṭṭhaphalena nipphalāva hontīti attho. Idañca pāṇātipātasamārambhameva sandhāya vuttaṁ. Yaṁ pana tattha antarantarā dānaṁ diyyati, taṁ iminā samārambhena upahatattā mahapphalaṁ na hoti, mandaphalaṁ hotīti attho. **Haññare**ti haññanti. **Yajanti anukulaṁ sadā**ti ye aññe anukulaṁ yajanti, pubbapurisehi yiṭṭhattā pacchimapurisāpi yajantīti attho. **Seyyo hotī**ti visesova hoti. **Na pāpiyo**ti pāpaṁ kiñci na hoti.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **abhisaṅkhatan**ti rāsikataṁ. **Nirārambhan**ti pāṇasamārambha rahitaṁ. **Yaññan**ti deyyadhammaṁ. Tañhi yajitabbattā yaññanti vuccati. **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Upasaṁyantī**ti upagacchanti. **Kulaṁ[5] gatin**ti vaṭṭakulañceva[6] vaṭṭagatiñca atikkantā. **Yaññassa kovidā**ti catubhūmakayaññe kusalā. **Yaññe**ti pakati dāne. **Saddhe**ti matakadāne. **Habyaṁ katvā**ti hunitabbaṁ deyyadhammaṁ upakappetvā. **Sukhette brahmacārisū**ti brahmacārisaṅkhāte sukhettamhīti attho. **Suppattan**ti suṭṭhu pattaṁ. **Dakkhiṇeyyesu yaṁ katan**ti yaṁ

---

1. Satrayāgassetaṁ (Saṁ-Ṭṭha 1. 134; Aṁ-Ṭṭha 3 Aṭṭhakanipāte Mettasuttavaṇṇanāyaṁ ca)
2. Pibantīti (Sī), piyantīti (Ka)
3. Sattarasasattarasadakkhiṇassa (Sī, Ka) Saṁ-Ṭṭha 1. 134 piṭṭhepi passitabbaṁ.
4. Sāvasesavasena saññāṇaṁ (Ka) 5. Kālaṁ (Sī) 6. Vaṭṭakāle ceva (Sī)

dakkhiṇāya anucchavikesu upakappitaṁ, taṁ suhutaṁ suyiṭṭhaṁ suppattanti attho. **Saddho**ti Buddhadhammasaṁghaguṇānaṁ saddahanatāya saddho. **Muttena cetasā**ti vissaṭṭhena cittena. Imināssa muttacāgaṁ[1] dīpetīti.

Cakkavaggo catuttho.

---

5. Rohitassavagga

1. Samādhibhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **ñāṇadassanappaṭilābhāyā**ti dibbacakkhuñāṇadassanassa paṭilābhāya. **Divāsaññaṁ adhiṭṭhātī**ti divāti evaṁ saññaṁ adhiṭṭhāti. **Yathā divā tathā rattin**ti yathā divā ālokasaññā manasi katā, tatheva taṁ rattimpi manasi karoti. Dutiyapadepi eseva nayo. **Sappabhāsan**ti dibbacakkhuñāṇobhāsena sahobhāsaṁ. Kiñcāpi ālokasadisaṁ kataṁ, attho panettha na evaṁ sallakkhetabbo. Dibbacakkhuñāṇā loko hi idhādhippeto.

Viditāti pākaṭā hutvā. Kathaṁ pana vedanā viditā uppajjanti, viditā[2] abbhatthaṁ gacchantīti? Idha bhikkhu vatthuṁ pariggaṇhāti, ārammaṇaṁ pariggaṇhāti. Tassa pariggahitavatthārammaṇatāya tā vedanā "evaṁ uppajjitvā evaṁ ṭhatvā evaṁ nirujjhantī"ti viditā uppajjanti, viditā tiṭṭhanti, viditā abbhatthaṁ gacchanti nāma. **Saññāvitakkesu**pi eseva nayo.

Udayabbayānupassīti udayañca vayañca passanto. **Iti rūpan**ti evaṁ rūpaṁ ettakaṁ rūpaṁ na ito paraṁ rūpaṁ atthīti. **Iti rūpassa samudayo**ti evaṁ rūpassa uppādo. **Atthaṅgamo**ti pana bhedo adhippeto. **Vedanādīsu**pi eseva nayo. **Idañca pana metaṁ bhikkhave sandhāya bhāsitan**ti bhikkhave yaṁ mayā etaṁ puṇṇakapañhe "saṅkhāya lokasmin"ti-ādi bhāsitaṁ, taṁ idaṁ phalasamāpattiṁ sandhāya bhāsitanti attho.

Tattha **saṅkhāyā**ti ñāṇena jānitvā. **Lokasmin**ti sattaloke. **Paroparānī**ti uccāvacāni uttamādhamāni. **Iñjitan**ti calitaṁ. **Natthi kuhiñci**

---

1. Muttacāgataṁ (Sī)   2. Evaṁ viditā (Ka)

loketi lokasmiṁ katthaci ekakkhandhepi ekāyatanepi ekadhātuyāpi ekārammaṇepi natthi. **Santo**ti paccanīkakilesavūpasamena santo. **Vidhūmo**ti kodhadhūmena vigatadhūmo. Evamettha suttante maggekaggatampi kathetvā gāthāya phalasamāpattiyeva kathitāti.

2. Pañhabyākaraṇasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **yo ca tesaṁ tattha tattha, jānāti anudhammatan**ti yo etesaṁ pañhānaṁ tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne byākaraṇaṁ jānāti. **Catupañhassa kusalo, āhu bhikkhuṁ tathāvidhan**ti tathāvidhaṁ bhikkhuṁ tesu catūsu pañhesu kusaloti evaṁ vadanti. **Durāsado duppasaho**ti parehi ghaṭṭetuṁ vā abhibhavituṁ vā na sakkā. **Gambhīro**ti sattasīdantaramahāsamuddo viya gambhīro. **Duppadhaṁsiyo**ti dummocāpayo, gahitaggahaṇaṁ vissajjāpetuṁ na sakkāti attho. **Atthe anatthe cā**ti vaḍḍhiyañca avaḍḍhiyañca. **Atthābhisamayā**ti atthasamāgamena. **Dhīro paṇḍitoti pavuccatī**ti dhitisampanno puggalo “paṇḍito ayan”ti evaṁ pavuccati.

3-4. Kodhagarusuttadvayavaṇṇanā

43-44. Tatiye **kodhagaru na saddhammagarū**ti kodhaṁ gāravena garuṁ katvā gaṇhāti, na saddhammaṁ, saddhammaṁ pana agāravena lāmakaṁ katvā gaṇhāti. Sesapadesupi eseva nayo.

Virūhantīti vaḍḍhanti, sañjātamūlāya vā saddhāya patiṭṭhahanti acalā bhavanti. Catutthe **kodhagarutā**ti kodhamhi sagāravatā. Esa nayo sabbattha.

5. Rohitassasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **yatthā**ti cakkavāḷalokassa ekokāse bhummaṁ. **Na cavati na upapajjatī**ti idaṁ aparāparaṁ cutipaṭisandhivasena gahitaṁ. **Gamanenā**ti padagamanena. **Lokassa antan**ti Satthā saṅkhāralokassa antaṁ sandhāya vadati. **Ñāteyyan**ti-ādīsu ñātabbaṁ daṭṭhabbaṁ pattabbanti attho. Iti devaputtena cakkavāḷalokassa anto pucchito, Satthārā saṅkhāralokassa

kathito. So pana "attano pañhena saddhiṁ Satthu byākaraṇaṁ sametī"ti saññāya sampahaṁsanto **acchariyan**ti-ādimāha.

Daḷhadhammāti[1] daḷhadhanu uttamappamāṇena dhanunā samannāgato. **Dhanuggaho**ti dhanu-ācariyo. **Sikkhito**ti dvādasa vassāni dhanusippaṁ sikkhito. **Katahattho**ti usabhappamāṇepi vālaggaṁ vijjhituṁ samatthabhāvena katahattho. **Katūpāsano**ti katasarakkhepo dassitasippo. **Asanenā**ti kaṇḍena. **Atipāteyyā**ti atikkameyya. Yāvatā so tālacchādiṁ atikkameyya, tāvatā kālena ekaṁ cakkavāḷaṁ atikkamāmīti attano javasampattiṁ dasseti.

Puratthimā samuddā pacchimoti yathā puratthimā samuddā pacchimasamuddo dūre, evaṁ me dūre padavītihāro ahosīti vadati. So kira pācīnacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ ṭhito pādaṁ pasāretvā pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiṁ atikkamati, puna dutiyapādaṁ pasāretvā paracakkavāḷamukhavaṭṭiṁ atikkamati. **Icchāgatan**ti icchā eva. **Aññatrevā**ti nippapañcataṁ dasseti. Bhikkhācārakāle kiresa nāgalatādantakaṭṭhaṁ khāditvā Anotatte mukhaṁ dhovitvā kāle sampatte uttarakurumhi piṇḍāya caritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ nisinno bhattakiccaṁ karoti, tattha muhuttaṁ vissamitvā puna javati. **Vassasatāyuko**ti tadā dīghāyukakālo hoti, ayaṁ pana vassasatāvasiṭṭhe āyumhi gamanaṁ ārabhi. **Vassa satajīvī**ti taṁ vassasataṁ anantarāyena jīvanto. **Antarāyeva kālaṅkato**ti cakkavāḷa lokassa antaṁ appatvā antarāva mato. So pana tattha kālaṁ katvāpi āgantvā imasmiṁ yeva cakkavāḷe nibbatti.

Appatvāti saṅkhāralokassa antaṁ appatvā. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Antakiriyan**ti pariyantakaraṇaṁ. **Kaḷevare**ti attabhāve. **Sasaññimhi samanake**ti sasaññe sacittake. **Lokan**ti dukkhasaccaṁ. **Lokasamudayan**ti samudayasaccaṁ. **Lokanirodhan**ti nirodhasaccaṁ. **Paṭipadan**ti maggasaccaṁ. Iti "nāhaṁ āvuso imāni cattāri saccāni tiṇakaṭṭhādīsu paññapemi, imasmiṁ pana cātumahābhūtike kāyasmiṁ yeva paññapemī"ti dasseti. **Samitāvī**ti samitapāpo. **Nāsīsatī**ti na pattheti. Chaṭṭhaṁ uttānatthamevāti.

---

1. Daḷhadhammoti (Syā, Ka)

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūravidūrānī**ti kenaci pariyāyena anāsannāni[1] hutvā suvidūrāneva vidūrāni. **Nabhañca bhikkhave pathavī cā**ti ākāsañca mahāpathavī ca. Tattha kiñcāpi pathavito ākāsaṁ nāma na dūre, dvaṅgulamattepi hoti. Aññamaññaṁ alagganaṭṭhena pana "suvidūravidūre"ti vuttaṁ. **Verocano**ti sūriyo. **Satañca bhikkhave dhammo**ti catusatipaṭṭhānādibhedo sattatiṁsabodhipakkhiyadhammo. **Asatañca dhammo**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhedo assaddhammo.

Pabhaṅkaroti ālokakaro. **Abyāyiko**[2] **hotī**ti avigacchanasabhāvo[3] hoti. **Sataṁ samāgamo**ti paṇḍitānaṁ mittasanthavavasena samāgamo. **Yāvāpi**[4] **tiṭṭheyyā**ti yattakaṁ addhānaṁ tiṭṭheyya. **Tattheva hotī**ti tādisova hoti, pakatiṁ na jahati. **Khippaṁ hi vetī**ti sīghaṁ vigacchati.

8. Visākhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **Pañcālaputto**ti Pañcālabrāhmaṇiyā[5] putto. **Poriyā vācāyā**ti paripuṇṇavācāya. **Vissaṭṭhāyā**ti apalibuddhāya. **Anelagalāyā**ti niddosāya ceva agaḷitāya ca apatitapadabyañjanāya[6]. **Pariyāpannāyā**ti vivaṭṭapariyāpannāya. **Anissitāyā**ti vaṭṭaṁ anissitāya. Vivaṭṭanissitameva katvā katheti, vaṭṭanissitaṁ katvā na kathetīti ayamettha adhippāyo.

Nābhāsamānanti na akathentaṁ. **Amataṁ padan**ti nibbānapadaṁ. **Bhāsaye**ti obhāseyya. **Jotaye**ti tasseva vevacanaṁ. **Paggaṇhe isinaṁ dhajan**ti abbhuggataṭṭhena navalokuttaradhammo isīnaṁ dhajo nāma vuccati, tameva paggaṇheyya ukkhipeyya, uccaṁ katvā katheyyāti attho. Navalokuttaradhammadīpakaṁ subhāsitaṁ dhajo etesanti **subhāsitadhajā. Isayo**ti Buddhādayo ariyā. **Dhammo hi isinaṁ dhajo**ti heṭṭhā vuttanayeneva lokuttaradhammo isīnaṁ dhajo nāmāti.

---

1. Na āsannāni (Syā) 2. Abyayiko (Sī) 3. Adhimuccanabhāvo (Ka)
4. Yāvampi (Sī, Syā) 5. Pañcāliputtoti Pañcālibrāhmaṇiyā (Sī, Syā)
6. Anapatītapadabyañjanāya (Sī), avīparītapadabyañjanāya (Syā)

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame **saññāvipallāsā**ti saññāya vipallatthabhāvā, catasso viparīta saññāyoti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Anicce bhikkhave niccanti saññā vipallāso**ti anicce vatthusmiṁ "niccaṁ idan"ti evaṁ gahetvā uppajjanakasaññā, saññāvipallāsoti attho. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Anattani ca attāti anattani "attā"ti evaṁsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatā**ti na kevalaṁ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittā**ti saññādiṭṭhiyo viya uppajjamānena khittena[1] cittena samannāgatā. **Visaññino**ti desanāmattametaṁ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. **Te yogayuttā mārassā**ti te mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkhemino**ti catūhi yogehi khemaṁ nibbānaṁ appattā. **Sattā**ti puggalā. **Buddhā**ti catusaccabuddhā. **Imaṁ dhammaṁ**ti catusaccadhammaṁ. **Sacittaṁ paccaladdhā**ti sakaṁ cittaṁ paṭilabhitvā. **Aniccato dakkhunti**[2] aniccabhāvena adda saṁsu. **Asubhataddasun**ti asubhaṁ asubhatoyeva addasaṁsu. **Sammādiṭṭhisamādānā**ti gahitasammādassanā. **Sabbaṁ dukkhaṁ upaccagun**ti sakalaṁ vaṭṭadukkhaṁ samatikkantā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upakkilesā**ti virocituṁ adatvā upakkiliṭṭhabhāvakaraṇena upakkilesā. **Mahikā**ti himaṁ[3]. **Dhūmo rajo**ti dhūmo ca rajo ca. **Rāhū**ti purimā tayo asampatta-upakkilesā, rāhu pana sampatta-upakkilesavasena kathitoti veditabbo. **Samaṇabrāhmaṇā na tapanti na bhāsanti na virocantī**ti guṇappatāpena na tapanti, guṇobhāsena na bhāsanti, guṇavirocanena na virocanti. **Surāmerayapānā appaṭiviratā**ti pañcavidhāya surāya catubbidhassa merayassa ca pānato aviratā.

---

1. Bhantena (Sī) 2. Aniccataddakkhunti (Sī, Syā) 3. Himasaṅgaho (Ka)

Avijjānivutāti avijjāya nivāritā pihitā. **Piyarūpābhinandino**ti piyarūpaṁ sātarūpaṁ abhinandamānā tussamānā. **Sādiyantī**ti gaṇhanti. **Aviddasū**ti andhabālā. **Sanettikā**ti taṇhāyotteneva sayottā. **Kaṭasin**ti attabhāvaṁ. **Ghoran**ti kakkhaḷaṁ. Imasmiṁ suttepi gāthāsupi vaṭṭameva[2] kathitanti.

Rohitassavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Sanettā (Sī, Syā)

2. Vivaṭṭameva (Sī)

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame **puṇṇābhisandā**ti puññassa abhisandā, puññappavattiyoti[1] attho. **Kusalābhisandā**ti tasseva vevacanaṁ. Te panete sukhaṁ āharantīti **sukhassāhārā.** Suṭṭhu aggānaṁ rūpādīnaṁ dāyakāti **sovaggikā.** Sukho nesaṁ vipākoti **sukhavipākā.** Sagge upapatti saggo, saggāya saṁvattantīti **saggasaṁvattanikā. Cīvaraṁ paribhuñjamāno**ti cīvaratthāya vatthaṁ labhitvā sūcisuttādīnaṁ abhāvena taṁ nikkhipantopi karontopi pārupantopi jiṇṇakāle paccattharaṇaṁ karontopi paccattharitumpi asakkuṇeyyaṁ bhūmattharaṇaṁ karontopi bhūmattharaṇassa ananucchavikaṁ phāletvā pādapuñchanaṁ karontopi "paribhuñjamāno"tveva vuccati. Yadā pana "pādapuñcha nampi na sakkā idan"ti sammajjitvā chaḍḍitaṁ hoti, tadā paribhuñjamāno nāma na hoti. **Appamāṇaṁ cetosamādhin**ti arahattaphalasamādhiṁ. **Appamāṇo tassa puññābhi sando**ti iminā dāyakassa puññacetanāya appamāṇataṁ katheti. Tassa hi "khīṇāsavo me cīvaraṁ paribhuñjatī"ti punappunaṁ anussaraṇavasena pavattā puññacetanā appamāṇā hoti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Piṇḍapātā**dīsu pana yo piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā sattā hampi teneva yāpeti, aññaṁ na paribhuñjati, so sattāhampi taṁyeva piṇḍapātaṁ paribhuñjamāno nāma hoti. Ekasmiṁ pana senāsane rattiṭṭhānadivāṭṭhānādīsu caṅkamantopi yāva taṁ senāsanaṁ pahāya aññaṁ na gaṇhāti, tāva paribhuñjamāno nāma hoti. Ekena pana bhesajjena byādhimhi vūpasante yāva aññaṁ bhesajjaṁ na paribhuñjati, tāvadeva paribhuñjamāno nāma hoti.

Bahubheravanti bahūhi bheravārammaṇehi samannāgataṁ. **Ratanavarānan**ti[2] sattannampi vararatanānaṁ. **Ālayan**ti nivāsaṭṭhānaṁ. **Puthū savantī**ti bahukā hutvā sandamānā. Sesamettha uttānameva.

---

1. Puññopapattiyoti (Sī, Syā)
2. Ratanagaṇānanti (Sī)

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **ariyakantehī**ti maggaphalasampayuttehi. Tāni hi ariyānaṁ kantāni honti piyāni manāpāni. Sesaṁ suttante tāva yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ Visuddhimagge[2] vuttameva.

Gāthāsu pana **saddhā**ti sotāpannassa saddhā adhippetā. Sīlampi sotāpannassa sīlameva. **Ujubhūtañca dassanan**ti kāyavaṅkādīnaṁ abhāvena khīṇāsavassa dassanaṁ ujubhūtadassanaṁ nāma. **Āhū**ti kathayanti. **Pasādan**ti Buddhadhammasaṁghesu pasādaṁ. **Dhammadassanan**ti catusaccadhammadassanaṁ.

3. Paṭhamasaṁvāsasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **sambahulāpi kho gahapatī ca gahapatāniyo cā**ti bahukā gahapatayo ca gahapatāniyo ca āvāhavivāhakaraṇatthāya gacchantā tameva maggaṁ paṭipannā honti. **Saṁvāsā**ti sahavāsā ekatovāsā. **Chavo chavāyā**ti guṇamaraṇena matattā chavo guṇama raṇeneva matāya chavāya saddhiṁ. **Deviyā saddhin**ti guṇehi devibhūtāya saddhiṁ. **Dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. **Akkosakaparibhāsako**ti dasahi akkosavatthūhi akkosako, bhayaṁ dassetvā santajjanena paribhāsako. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

Kadariyāti thaddhamaccharino. **Jānipatayo**ti jayampatikā. **Vadaññū**ti yācakānaṁ vacanassa atthaṁ jānanti. **Saññatā**ti sīlasaṁyamena samannāgatā. **Dhammajīvino**ti dhamme ṭhatvā jīvikaṁ kappentīti dhammajīvino. **Atthā'saṁ pacurā[2] hontī**ti vaḍḍhisaṅkhātā atthā etesaṁ bahū honti. **Phāsukaṁ upajāyatī**ti aññamaññaṁ phāsuvihāro jāyati. **Kāmakāmino**ti kāme kāmayamānā.

4. Dutiyasaṁvāsasuttavaṇṇanā

54. Catutthe kammapathavasena desanā pavattitā. Sesaṁ tādisameva. Imesu pana dvīsupi suttesu agārikapaṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

---

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
2. Atthā sampacurā (Sī, Syā)

5-6. Samajīvīsuttadvayavaṇṇanā

55-56. Pañcame **tenupasaṅkamī**ti kimatthaṁ upasaṅkami? Anuggaṇhanatthaṁ. Tathāgato hi taṁ raṭṭhaṁ pāpuṇanto imesaṁ yeva dvinnaṁ saṅgaṇhanatthāya pāpuṇāti. Nakulapitā kira pañca jātisatāni Tathāgatassa pitā ahosi, pañca jātisatāni mahāpitā, pañca jātisatāni Cūḷapitā. Nakulamātāpi pañca jātisatāni Tathāgatassa mātā ahosi, pañca jātisatāni mahāmātā, pañca jātisatāni Cūḷamātā. Te Satthu diṭṭhakālato paṭṭhāya puttasinehaṁ paṭilabhitvā "han tāta han tātā"ti vacchakaṁ disvā vacchagiddhinī gāvī viya viravamānā upasaṅkamitvā paṭhamadassaneneva sotāpannā jātā. Nivesane pañcasatānaṁ bhikkhūnaṁ āsanāni sadā paññattāneva honti. Iti Bhagavā tesaṁ anuggaṇhanatthāya upasaṅkami. **Aticaritā**ti atikkamitā. **Abhisamparāyañcā**ti paraloke ca. **Samasaddhā**ti saddhāya samā ekasadisā. **Sīlā**dīsupi eseva nayo. Chaṭṭhaṁ kevalaṁ bhikkhūnaṁ desitaṁ. Sesamettha tādisameva.

7. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

57. Sattame **Pajjanikan**ti[1] tassa nigamassa nāmaṁ. **Koliyānan**ti kolarājakulānaṁ. **Āyuṁ kho pana datvā**ti āyudānaṁ datvā. **Āyussa bhāginī hotī**ti āyubhāgapaṭilābhinī hoti, āyuṁ vā bhajanikā[2] hoti, āyuppaṭilābhinīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Rasasā upetanti rasena upetaṁ rasasampannaṁ. **Ujjugatesū**ti kāyavaṅkādirahitattā ujukameva gatesu khīṇāsavesu. **Caraṇūpapannesū**ti pañcadasahi caraṇadhammehi samannāgatesu. **Mahaggatesū**ti mahattaṁ gatesu. Khīṇāsavānaññevetaṁ nāmaṁ. **Puññena puññaṁ saṁsandamānā**ti puññena saddhiṁ puññaṁ ghaṭayamānā[3]. **Maha pphalā lokavidūna vaṇṇitā**ti evarūpā dānasaṅkhātā dakkhiṇā tividhalokaṁ viditaṁ katvā ṭhitattā lokavidūnaṁ Buddhānaṁ vaṇṇitā, Buddhehi pasatthāti attho. **Yaññamanu ssarantā**ti yaññaṁ dānaṁ anussarantā. **Vedajātā**ti tuṭṭhijātā.

---

1. Sajjanelanti (Sī), pajjanelanti (Syā) 2. Janikā (Ka)
3. Ghaṭṭayamānā (Sī), ghaṭṭiyamānā (Syā)

8. Sudattasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **saññatānan**ti kāyavācāhi saṁyatānaṁ. **Paradattabhojinan**ti parehi dinnameva bhuñjitvā yāpentānaṁ. **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Sakkacca dadātī**ti sahatthā sakkāraṁ katvā dadāti. **Cattāri ṭhānāni anuppavecchatī**ti cattāri kāraṇāni anuppaveseti dadāti. **Yasavā hotī**ti mahāparivāro hoti. Navamaṁ kevalaṁ bhikkhūnaṁ kathitaṁ. Sesamettha tādisameva.

10. Gihisāmīcisuttavaṇṇanā

60. Dasame **gihisāmīcipaṭipadan**ti gihīnaṁ anucchavikaṁ paṭipattiṁ. **Paccupaṭṭhito hotī**ti atiharitvā dātukāmatāya pati-upaṭṭhito hoti upagato, bhikkhusaṁghassa cīvaraṁ detīti attho.

Upaṭṭhitāti upaṭṭhāyako. **Tesaṁ divā ca ratto cā**ti ye evaṁ catūhi paccayehi upaṭṭhahanti, tesaṁ divā ca rattiñca pariccāgavasena ca anussaraṇavasena ca sadā puññaṁ pavaḍḍhati. **Saggañca kamatiṭṭhānan**ti tādiso ca bhaddakaṁ kammaṁ katvā saggaṭṭhānaṁ upagacchati. Imesu catūsupi suttesu agāriyapaṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

Puññābhisandavaggo paṭhamo.

---

(7) 2. Pattakammavagga

1. Pattakammasuttavaṇṇanā

61. Dutiyassa paṭhame aniṭṭhapaṭikkhepena **iṭṭhā.** Mane[1] kamanti pavisantīti **kantā.** Manaṁ appāyanti pavaḍḍhentīti **manāpā. Dullabhā**ti paramadullabhā. **Bhogā**ti bhuñjitabbā rūpādayo visayā. **Sahadhammenā**ti dhammeneva saddhiṁ uppajjantu, mā dhammūpaghātaṁ[2] katvā adhammenāti. Athavā **sahadhammenā**ti sakāraṇena, tena tena senāpatiseṭṭhiṭṭhānādikāraṇena saddhiṁyeva uppajjantūti attho. **Yaso**ti parivārasampatti.

---

1. Mano (Sī, Ka)
2. Dhammassa ghātaṁ (Ka)

saha ñātībhīti ñātakehi saddhiṁ. **Saha upajjhāyehī**ti sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā upajjhāyasaṅkhātehi sandiṭṭhasambhattehi saddhiṁ.

Akiccaṁ karotīti akātabbaṁ karoti. **Kiccaṁ aparādhetī**ti kattabbayuttakaṁ kiccaṁ akaronto taṁ aparādheti nāma. **Dhaṁsatī**ti patati parihāyati. **Abhijjhāvisamalobhan**ti abhijjhāsaṅkhātaṁ visamalobhaṁ. **Pajahatī**ti nudati nīharati. **Mahāpañño**ti mahantapañño. **Puthupañño**ti puthulapañño. **Āpātadaso**ti taṁ taṁ atthaṁ āpāteti tameva passati, sukhumampissa atthajātaṁ āpātaṁ āgacchatiyevāti attho.

Uṭṭhānavīriyādhigatehīti uṭṭhānasaṅkhātena vīriyena adhigatehi. **Bāhābalaparicitehī**ti bāhābalena paricitehi vaḍḍhitehi. **Sedāvakkhittehī**ti avakkhittasedehi, sedaṁ muñcitvā vāyāmena payogena samadhigatehīti[1] attho. **Dhammikehī**ti dhammayuttehi. **Dhammaladdhehī**ti dasakusalakammapathadhamme akopetvā laddhehi. **Pattakammānī**ti yuttakammāni anucchavikakammāni. **Sukhetī**ti sukhitaṁ karoti. **Pīṇetī**ti pīṇitaṁ balasampannaṁ karoti. **Ṭhānagataṁ hotī**ti kāraṇagataṁ hoti. Kiṁ pana tanti? Catūsu pattakammesu ekaṁ bhogehi kattabbakammaṁ bhogajātameva ṭhānagataṁ. **Pattagatan**ti yuttappattaṭṭhānagataṁ. **Āyatanaso paribhuttan**ti kāraṇeneva paribhuttaṁ bhogajātaṁ hoti.

Pariyodhāya saṁvattatīti pidahitvā vattati. Yathā aggi-ādīhi uppannāsu āpadāsu, evaṁ ādittagehanibbāpanādīnaṁ atthāya dhanapariccāgaṁ katvā tāsaṁ āpadānaṁ maggaṁ pidahati nivāreti. **Sotthiṁ attānaṁ karotī**ti nirupaddavaṁ khemaṁ attānaṁ karoti. **Ñātibalin**ti ñātakānaṁ baliṁ. **Atithibalin**ti āgantukānaṁ baliṁ. **Pubbapetabalin**ti paralokagatānaṁ ñātakānaṁ baliṁ. **Rājabalin**ti rañño kattabbayuttakaṁ rājabaliṁ. **Devatābalin**ti devatānaṁ kattabbabaliṁ. Sabbametaṁ tesaṁ tesaṁ yathānucchavikavasena dātabbadānassa adhivacanaṁ.

Khantisoracce niviṭṭhāti adhivāsanakkhantiyañca susīlatāya ca niviṭṭhā. **Ekamattānaṁ damentī**ti ekaṁ attanova attabhāvaṁ indriyadamena damenti. **Samentī**ti attano cittaṁ kilesavūpasamanena samenti. **Parinibbāpentī**ti

---

1. Saṁhatehīti (Sī), samagatehīti (Syā)

kilesaparinibbāneneva parinibbāpenti. **Uddhaggikan**ti-ādīsu uparūparibhūmīsu phaladānavasena uddhamaggamassāti **uddhaggikā.** Saggassa hitāti tatrupapattijananato[1] **sovaggikā.** Nibbattanibbattaṭṭhāne sukhova vipāko assāti **sukhavipākā.** Suṭṭhu aggāna dibbavaṇṇādīnaṁ dasannaṁ visesānaṁ nibbattanato **saggasaṁvattanikā,** evarūpaṁ dakkhiṇaṁ patiṭṭhāpetīti attho.

Ariyadhamme ṭhitoti pañcasīladhamme patiṭṭhito. **Pecca sagge pamodatī**ti paralokaṁ gantvā yattha sagge paṭisandhiṁ gaṇhāti, tattha modati. Sotāpannasakadāgāmino vā hontu anāgāmī vā[2], sabbesaṁ ayaṁ paṭipadā labbhatevāti.

2. Ānaṇyasuttavaṇṇanā

62. Dutiye **adhigamanīyānī**ti pattabbāni. **Kāmabhoginā**ti vatthukāme ca kilesakāme ca paribhuñjantena. **Atthisukhā**dīsu atthīti uppajjanakasukhaṁ **atthisukhaṁ** nāma. Bhoge paribhuñjantassa[3] uppajjanakasukhaṁ **bhogasukhaṁ** nāma. Anaṇosmīti uppajjanakasukhaṁ **ānaṇyasukhaṁ** nāma. Niddoso anavajjosmīti uppajjanakasukhaṁ **anavajjasukhaṁ** nāma.

Bhuñjanti bhuñjamāno. **Paññā vipassatī**ti paññāya vipassati. **Ubhobhāge**ti dve koṭṭhāse, heṭṭhimāni tīṇi ekaṁ koṭṭhāsaṁ, anavajjasukhaṁ ekaṁ koṭṭhāsanti evaṁ paññāya passamāno dve koṭṭhāse jānātīti attho. **Anavajjasukhassetan**ti etaṁ tividhampi sukhaṁ anavajjasukhassa soḷaliṁ kalaṁ nāgghatīti.

3. Brahmasuttavaṇṇanā

63. Tatiyaṁ Tikanipāte vaṇṇitameva. **Sapubbadevatānī**ti padamattameva ettha visesoti. Catutthe sabbaṁ uttānatthameva.

5. Rūpasuttavaṇṇanā

65. Pañca rūpe pamāṇaṁ gahetvā pasanno **rūpappamāṇo** nāma. **Rūpappasanno**ti tasseva atthavacanaṁ. Ghose pamāṇaṁ gahetvā pasanno

---

1. Hitā tatrupapattijanakā (Ka)
2. Anāgāmīti (Sī), anāgāmino vā (Ka)
3. Paribhuñjantena (Ka)

ghosappamāṇo nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṁ gahetvā pasanno **lūkhappamāṇo** nāma. Dhamme pamāṇaṁ gahetvā pasanno **dhammappamāṇo** nāma. Itarāni tesaṁyeva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappa māṇo. Satasahassaṁ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇāti veditabbā.

Rūpe pamāṇiṁsūti ye rūpaṁ disvā pasannā, te rūpe pamāṇiṁsu nāma pasīdiṁsūti attho[1]. **Ghosena anvagū**ti ghosena anugatā, ghosappamāṇaṁ gahetvā pasannāti attho. **Chandarāgavasūpetā**ti chandassa ca rāgassa ca vasaṁ upetā. **Ajjhattañca na jānātī**ti niyakajjhatte tassa guṇaṁ na jānāti. **Bahiddhā ca na passatī**ti bahiddhāpissa paṭipattiṁ na passati. **Samantāvaraṇo**ti samantato āvārito, samantā vā āvaraṇamassāti samantāvaraṇo. **Ghosena vuyhatī**ti ghosena nīyati, na guṇena. **Ajjhattañca na jānāti, bahiddhā ca vipassatī**ti niyakajjhatte guṇaṁ na jānāti, bahiddhā panassa paṭipattiṁ passati. **Bahiddhā phaladassāvī**ti tassa parehi kataṁ bahiddhā sakkāraphalaṁ passanto. **Vinīvaraṇadassāvī**ti vivaṭadassāvī. **Na so ghosena vuyhatī**ti so ghosena na nīyati.

6. Sarāgasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **mohajaṁ cāpa'viddasū**ti mohajaṁ cāpi aviddasū apaṇḍitā. **Savighātan**ti sadukkhaṁ. **Dukhudrayan**ti āyatiñca dukkhavaḍḍhidāyakaṁ. **Acakkhukā**ti paññā cakkhurahitā. **Yathā dhammā tathā santā**ti yathā rāgādayo dhammā ṭhitā, tathā sabhā vāva hutvā. **Na tassevanti**[2] **maññare**ti mayaṁ evaṁsantā evaṁsabhāvāti tassa na maññare, na maññantīti attho. Imasmiṁ suttepi gāthāsupi vaṭṭameva kathitaṁ.

---

1. Rūpena pāmiṁsūti ye rūpaṁ disvā pasannā, te rūpena pāmiṁsu nāma, paminiṁsūti attho (Sī, Syā)
2. Nassevanti (Sī)

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **imāni cattāri ahirājakulānī**ti idaṁ daṭṭhavisāneva sandhāya vuttaṁ. Ye hi keci daṭṭhavisā, sabbete imesaṁ catunnaṁ ahirājakulānaṁ abbhantaragatāva honti. **Attaguttiyā**ti attano guttatthāya. **Attarakkhāyā**ti attano rakkhaṇatthāya. **Attaparittāyā**ti attano parittāṇatthāya. Parittaṁ nāma anujānāmīti attho.

Idāni yathā taṁ parittaṁ kātabbaṁ, taṁ dassento **Virūpakkhehi me**ti-ādimāha. Tattha **Virūpakkhehī**ti Virūpakkhanāgakulehi. Sesesupi eseva nayo. **Apādakehī**ti apādakasattehi. Sesesupi eseva nayo. **Sabbe sattā**ti ito pubbe ettakena ṭhānena odissakamettaṁ kathetvā idāni anodissakamettaṁ kathetuṁ idamāraddhaṁ. Tattha **sattā pāṇā bhūtā**ti sabbānetāni puggalavevacanāneva. **Bhadrāni passantū**ti bhadrāni ārammaṇāni passantu. **Mā kañci pāpamāgamā**ti kañci sattaṁ pāpakaṁ lāmakaṁ mā āgacchatu. **Appamāṇo Buddho**ti ettha **Buddho**ti Buddhaguṇā veditabbā. Te hi appamāṇā nāma. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Pamāṇavantānī**ti guṇappamāṇena yuttāni. **Uṇṇanābhī**ti lomasanābhiko makkaṭako[1]. **Sarabū**ti gharagolikā. **Katā me rakkhā, katā me parittā**ti mayā ettakassa janassa rakkhā ca parittāṇañca kataṁ. **Paṭikkamantu bhūtānī**ti sabbepi me kataparittāṇā sattā apagacchantu, mā maṁ viheṭhayiṁsūti attho.

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **acirapakkante Devadatte**ti saṁghaṁ bhinditvā nacirapakkante. **Parābhavāyā**ti avaḍḍhiyā vināsāya. **Assatarī**ti vaḷavāya kucchismiṁ gadrabhassa jātā. **Attavadhāya gabbhaṁ gaṇhātī**ti taṁ assena saddhiṁ sampayojenti, sā gabbhaṁ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṁ nasakkontī pādehi bhūmiṁ paharantī tiṭṭhati. Athassā cattāro pāde catūsu khāṇūsu bandhitvā kucchiṁ phāletvā potakaṁ nīharanti. Sā tattheva marati. Tenetaṁ vuttaṁ.

---

1. Lomanābhilomamakkaṭako (Ka)

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame kilesānaṁ saṁvaratthāya pavesanadvāraṁ pidahanatthāya padhānaṁ **saṁvarappadhānaṁ,** pajahanatthāya padhānaṁ **pahānappadhānaṁ,** kusalānaṁ dhammānaṁ brūhanatthāya vaḍḍhanatthāya padhānaṁ **bhāvanāppadhānaṁ,** tesaṁyeva anurakkhaṇatthāya padhānaṁ **anurakkhaṇāppadhānaṁ.**

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **adhammikā hontī**ti porāṇakarājūhi ṭhapitaṁ dasabhāgabaliñceva aparādhānurūpañca daṇḍaṁ aggahetvā atirekabalino ceva atirekadaṇḍassa ca gahaṇena adhammikā. **Rājāyuttā**ti rañño janapadesu kiccasaṁvidhāyakā āyuttakapurisā. **Brāhmaṇagahapatikā**ti antonagaravāsino brāhmaṇagahapatayo. **Negamajānapadā**ti nigamavāsino ceva janapadavāsino ca. **Visaman**ti visamā hutvā, asamayena vāyantīti attho. **Visamā**ti na samā, atithaddhā vā atimudukā vāti attho. **Apañjasā**ti maggato apagatā, ummaggagāmino hutvā vāyantīti attho. **Devatā parikupitā bhavantī**ti vātesu hi visamesu apañjasesu vāyantesu rukkhā bhijjanti, vimānāni bhijjanti. Tasmā devatā parikupitā bhavanti, tā devassa sammā vassituṁ na denti. Tena vuttaṁ **devo na sammā dhāraṁ anuppavecchatī**ti. **Visamapākāni sassāni bhavantī**ti ekasmiṁ ṭhāne gabbhīni honti, ekasmiṁ sañjātakhīrāni, ekaṁ ṭhānaṁ paccatīti evaṁ visamaṁ pākāni sassāni bhavanti.

Samaṁ nakkhattāni tārakarūpāni parivattantīti yathā kattikapuṇṇamā kattika nakkhattameva labhati, migasirapuṇṇamā migasiranakkhattamevāti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ māse sā sā puṇṇamā taṁ taṁ nakkhattameva labhati, tathā sammā parivattanti. **Samaṁ vātā vāyantī**ti avisamā hutvā samayasmiṁyeva vāyanti, cha māse uttarā vātā, cha māse dakkhiṇāti evaṁ tesaṁ tesaṁ janapadānaṁ anurūpe samaye vāyanti. **Samā**ti samappa vattino nātithaddhā nātimudū. **Pañjasā**ti maggappaṭipannā, maggeneva vāyanti, no amaggenāti attho.

Jimhaṁ gacchatīti kuṭilaṁ gacchati, atitthaṁ gaṇhāti. **Nette**[1] **jimhaṁ gate satī**ti nayatīti nettā[2]. Tasmiṁ nette jimhaṁ gate kuṭilaṁ gantvā atitthaṁ gaṇhante itarāpi atitthameva gaṇhantīti attho. Netetipi[3] pāṭho. **Dukkhaṁ setī**ti dukkhaṁ sayati, dukkhitaṁ hotīti attho.

Pattakammavaggo dutiyo.

---

(8) 3. Apaṇṇakavagga

1. Padhānasuttavaṇṇanā

71. Tatiyavaggassa paṭhame **apaṇṇakappaṭipadan**ti aviraddhappaṭipadaṁ. **Yoni cassa āraddhā hotī**ti kāraṇañcassa paripuṇṇaṁ hoti. **Āsavānaṁ khayāyā**ti arahattatthāya. Dutiyaṁ uttānameva.

3. Sappurisasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **avaṇṇo**ti aguṇo. **Pātu karotī**ti katheti, pākaṭaṁ karoti. **Pañhābhinīto**ti pañhatthāya abhinīto. **Ahāpetvā alambitvā**ti aparihīnaṁ alambitaṁ katvā. Ettha ca asappuriso pāpicchatāya attano avaṇṇaṁ chādeti, sappuriso lajjitāya attano vaṇṇaṁ. Idāni yasmā asappuriso hirottapparahito saṁvāsena avajānāti, sappuriso pana hirottappasamannāgato saṁvāsenāpi nāvajānāti. Tasmā asappurisabhāvasādhakaṁ[4] adhunāgatavadhukopammaṁ dassetuṁ **seyyathāpi bhikkhave vadhukā**ti-ādimāha. Tattha **vadhu kā**ti suṇisā. **Tibban**ti bahalaṁ. Sesamettha uttānatthamevāti.

4-5. Aggasuttadvayavaṇṇanā

74-75. Catutthe **sīlaggan**ti aggappattaṁ uttamasīlaṁ. Eseva nayo sabbattha. Pañcame **rūpaggan**ti yaṁ rūpaṁ sammasitvā arahattaṁ pāpuṇāti, idaṁ rūpaggaṁ nāma. Sesesupi eseva nayo. **Bhavaggan**ti ettha pana yasmiṁ attabhāve ṭhito arahattaṁ pāpuṇāti, etaṁ bhavaggaṁ nāmāti.

---

1. Nete (Sī)
2. Netā (Sī)
3. Nettetipi (Sī), nītetipi (Ka)
4. Sappurisabhāvasādhakaṁ (Sī, Syā)

6. Kusinārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **upavattane**ti pācīnagatāya sālapantiyā uttarena nivattitvā ṭhitāya vemajjhaṭṭhāne. **Antarena yamakasālānan**ti dvinnaṁ sālarukkhānaṁ antare. **Kaṅkhā**ti dveḷhakaṁ. **Vimatī**ti vinicchituṁ asamatthatā. "Buddho nu kho na Buddho nu kho, dhammo nu kho na dhammo nu kho, saṁgho nu kho na saṁgho nu kho, maggo nu kho na maggo nu kho, paṭipadā nu kho na paṭipadā nu kho"ti yassa saṁsayo uppajjeyya, taṁ vo vadāmi pucchatha bhikkhaveti ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenapi na puccheyyāthā**ti "mayaṁ Satthu santike pabbajimha, cattāro paccayāpi no Satthu santakāva. Te mayaṁ[1] ettakaṁ kālaṁ kaṅkhaṁ akatvā na arahāma ajja pacchime kāle kaṅkhaṁ kātun"ti sace evaṁ Satthari gāravena na pucchatha. **Sahāyakopi bhikkhave sahāyakassa ārocetū**ti tumhākaṁ yo yassa bhikkhussa sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṁ ekassa bhikkhussa kathessāmi, tassa kathaṁ sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavathāti dasseti. **Evaṁ pasanno**ti evaṁ saddahāmi ahanti attho. **Ñāṇamevā**ti nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇañāṇaṁyeva ettha Tathāgatassa, na saddhāmattanti attho. **Imesaṁ hi Ānandā**ti imesaṁ antosāṇiyaṁ nisinnānaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ. **Yo pacchi mako**ti yo guṇavasena pacchimako, Ānandattheraṁyeva sandhāyāha.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **acinteyyānī**ti cintetuṁ ayuttāni. **Na cintetabbānī**ti acinteyyattāyeva na cintetabbāni. **Yāni cintento**ti yāni kāraṇāni cintento. **Ummādassā**ti ummattakabhāvassa. **Vighātassā**ti dukkhassa. **Buddhavisayo**ti Buddhānaṁ visayo, sabbaññutaññāṇādīnaṁ Buddhaguṇānaṁ pavatti ca ānubhāvo ca. **Jhānavisayo**ti abhiññājhānavisayo[2]. **Kammavipāko**ti diṭṭhadhammavedanīyādīnaṁ kammānaṁ vipāko. **Lokacintā**ti "kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppāditā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo"ti evarūpā lokacintā.

---

1. Tena mayaṁ (Ka)
2. Abhiññādivisayo (Ka)

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dakkhiṇāvisuddhiyo**ti dānasaṅkhātāya dakkhiṇāya visujjhanakāraṇāni. **Dāyakato visujjhatī**ti mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammo**ti sucidhammo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. **Dāyakato visujjhatī**ti ettha Vessantaramahārājā kathetabbo. So hi Jūjakabrahmaṇassa dārake datvā mahāpathaviṁ kampesi. **Paṭiggāhakato visujjhatī**ti ettha Kalyāṇīnadīmukhadvāravāsī Kevaṭṭo kathetabbo. So kira Dīghasumattherassa tikkhattuṁ piṇḍapātaṁ datvā maraṇa mañce nipanno "ayyassa maṁ Dīghasumattherassa dinnapiṇḍapāto uddharatī"ti āha. **Neva dāyakato**ti ettha Vaḍḍhamānavāsī Luddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṁ dento ekassa dussīlasseva tayo vāre adāsi. Tatiyavāre "amanusso dussīlo maṁ vilumpatī"ti viravi. Ekassa sīlavato bhikkhuno datvā pāpitakāleyevassa pāpuṇi. **Dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato cā**ti ettha asadisadānaṁ kathetabbanti.

9. Vaṇijjasuttavaṇṇanā

79. Navame **tādisā vā**ti taṁsadisāva taṁsarikkhakāva. **Chedagāminī hotī**ti chedaṁ gacchati. Yaṁ patthitaṁ, taṁ sabbaṁ nassatīti attho. **Na yathādhippāyā hotī**ti yathājjhāsayā na hoti. **Parādhippāyā hotī**ti parajjhāsayā ajjhāsayato adhikataraphalā hoti. **Samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā**ti ettha samitapāpabāhitapāpatāhi samaṇabrāhmaṇatā veditabbā. **Vadatu**[1] **bhante paccayenā**ti bhante catubbidhena cīvarādinā paccayena vadeyyāsīti evaṁ pavāreti nimanteti. **Yena pavāretī**ti paricchinditvā yattakena pavāreti. **Taṁ na detī**ti taṁ sabbasova na deti. **Na**[2] **yathādhippāyaṁ detī**ti yathā[3] tassa ajjhāsayo, evaṁ dātuṁ na sakkoti, hāpetvā appakaṁ deti. **Yathādhippāyaṁ detī**ti yattakaṁ so icchati, tattakameva deti. **Parādhippāyaṁ detī**ti appakaṁ pavāretvā avattharitvā bahuṁ deti.

---

1. Vada (Sī, Syā) 2. Taṁ na (Sī, Syā) 3. Yaṁ yathā (Ka)

10. Kambojasuttavaṇṇanā

80. Dasame **neva sabhāyaṁ nisīdatī**ti vinicchayakaraṇatthaṁ vinicchaya sabhāyaṁ neva nisīdati. **Na kammantaṁ payojetī**ti kasivaṇijjādimahākammantaṁ nappayojeti. **Na kambojaṁ gacchatī**ti bhoge sambharaṇatthāya[1] Kambojaraṭṭhaṁ na gacchati. Desanāmattameva cetaṁ, yaṁ kiñci tiroraṭṭhaṁ na gacchatīti attho. **Kodhano**ti-ādīsu kodhanatāya kodhapariyuṭṭhito atthānatthaṁ na jānāti, issukitāya parasampattiṁ na sahati, maccharitāya dhanaṁ datvā kiccaṁ kātuṁ na sakkoti, nippaññatāya kiccaṁ saṁvidhātuṁ na sakkoti. Tasmā etāni sabhānisīdanādīni na karotīti.

Apaṇṇakavaggo tatiyo.

---

(9) 4. Macalavagga

1-5. Pāṇātipātādisuttapañcakavaṇṇanā

81-85. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame "nīce kule paccājāto"ti-ādikena tamena yuttoti **tamo.** Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo.** Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. "Aḍḍhe kule paccājāto"ti ādikena jotinā yuttato **joti,** ālokabhūtoti vuttaṁ hoti. Kāyasucaritādīhi puna sagguppattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo.** Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Venakuleti vilīvakārakule. **Nesādakule**ti migaluddakādīnaṁ kule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphacchaḍḍakakule. **Kasiravuttike**ti dukkha vuttike. **Dubbaṇṇo**ti paṁsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātu yāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekacchikāṇo vā ubhayacchi kāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho

---

1. Bhogasaṁharaṇatthāya (Sī), bhogasambharaṇatthāya (Syā)

pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti telakapallādino dīpa-upakaraṇassa. **Evaṁ kho bhikkhave**ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṁ adisvā mātu kucchimhiyeva kālaṁ katvā apāyesu nibbattanto sakalampi kappaṁ saṁsarati. Sopi tamotamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya. Kuhakassa hi evarūpā nipphatti hotīti vuttaṁ.

Ettha ca "nīce kule"ti-ādīhi āgamanavipatti ceva paccuppannapaccayavipatti ca dassitā. "Dalidde"ti-ādīhi pavattapaccayavipatti, "kasiravuttike"ti-ādīhi ājīvupāyavipatti, "dubbaṇṇo"ti-ādīhi attabhāvavipatti, "bahvābādho"ti-ādīhi dukkhakāraṇasamāyogo, "na lābhī"ti-ādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca, "kāyena duccaritan"ti-ādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo, "kāyassa bhedā"ti-ādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

6. Oṇatoṇatasuttavaṇṇanā

86. Chaṭṭhe **oṇatoṇato**ti idāni nīcako āyatimpi nīcako bhavissati. **Oṇatuṇṇato**ti idāni nīco āyatiṁ ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇato**ti idāni ucco āyatiṁ nīco bhavissati. **Uṇṇatuṇṇato**ti idāni ucco āyatimpi ucco bhavissati. Vitthāro pana nesaṁ purimasuttanayeneva veditabbo.

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **samaṇamacalo**ti samaṇa-acalo, makāro padasandhikaro, niccalasamaṇoti attho. Iminā sattavidhampi sekhaṁ dasseti. So hi sāsane mūlajātāya saddhāya patiṭṭhitattā acalo nāma. **Samaṇapuṇḍarīko**ti puṇḍarīkasadiso samaṇo. Puṇḍarīkaṁ nāma ūnasatapattaṁ saroruhaṁ. Iminā sukkhavipassakakhīṇāsavaṁ dasseti. So hi jhānābhiññānaṁ abhāvena aparipuṇṇaguṇattā samaṇapuṇḍarīko nāma hoti. **Samaṇapadumo**ti padumasadiso samaṇo. Padumaṁ nāma paripuṇṇasatapattaṁ saroruhaṁ. Iminā ubhatobhāgavimuttaṁ khīṇāsavaṁ dasseti. So hi jhānābhiññānaṁ bhāvena paripuṇṇaguṇattā samaṇapadumo nāma.

hoti. **Samaṇesu samaṇasukhumālo**ti sabbesupi etesu samaṇesu sukhumālasamaṇo muducittasarīro kāyikacetasikadukkharahito ekantasukhī. Etena attānañceva attasadise ca dasseti.

Evaṁ mātikaṁ nikkhipitvā idāni paṭipāṭiyā vibhajanto **kathañca**[1] **bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sekho**ti sattavidhopi sekho. **Pāṭipado**ti paṭipannako. **Anuttaraṁ yogakkhemaṁ patthayamāno viharatī**ti arahattaṁ patthayanto viharati. **Muddhāvasittassā**ti muddhani avasittassa, katābhisekassāti attho. **Ābhiseko**ti abhisekaṁ kātuṁ yutto. **Anabhisitto**ti na tāva abhisitto. **Macalappatto**ti rañño khattiyassa muddhāvasittassa puttabhāvena ceva puttesu jeṭṭhakabhāvena ca na tāva abhisittabhāvena ca abhisekappatti-atthāya acalappatto niccalappatto[2]. Makāro nipātamattaṁ. **Kāyena phusitvā**ti nāmakāyena phusitvā.

Yācitova bahulaṁ cīvaraṁ paribhuñjatīti "idaṁ bhante paribhuñjathā"ti evaṁ dāyakehi yācamāneheva upanītaṁ cīvaraṁ bahuṁ paribhuñjati, kiñcideva ayācitaṁ, Bākulatthero viya. Piṇḍapātaṁ khadiravanamagge Sīvalitthero viya. Senāsanaṁ Aṭṭhakanāgarasutte[3] Ānandatthero viya. Gilānapaccayaṁ Pilindavacchathero viya. **Tyassā**ti te assa. **Manāpenevā**ti manaṁ allīyanakena. **Samudācarantī**ti kattabbakiccāni karonti pavattanti vā. **Upahāraṁ upaharantī**ti kāyikacetasika-upahāraṁ upaharanti upanīyanti. **Sannipātikānī**ti tiṇṇampi sannipātena nibbattāni. **Utupariṇāmajānī**ti utupariṇāmato atisīta-ati-uṇha-ututo jātāni. **Visamaparihārajānī**ti accāsana-aṭiṭṭhānādikā visamaparihārato jātāni. **Opakkamikānī**ti vadhabandhanādi-upakkamena nibbattāni. **Kammavipākajānī**ti vināpi imehi kāraṇehi kevalaṁ pubbe katakammavipākavaseneva jātāni. **Catunnaṁ jhānānan**ti ettha khīṇāsavānampi Buddhānampi kiriyajjhānāneva adhippetāni. Sesaṁ uttānatthamevāti.

8. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame sāsane laddhappatiṭṭhattā sotāpannova **samaṇamacalo**ti vutto, nātibahuguṇattā na bahupattaṁ viya saroruhaṁ

---

1. Katamo ca (Sī) 2. Niccalapatthano (Sī, Syā) 3. Ma 2. 12; Aṁ 3. 542 piṭṭhesu.

sakadāgāmī **samaṇapuṇḍarīko**ti, tato bahutaraguṇattā satapattaṁ[1] viya saroruhaṁ anāgāmī **samaṇapadumo**ti, thaddhabhāvakarānaṁ kilesānaṁ sabbaso samucchinnattā mudubhāvappatto khīṇāsavo **samaṇasukhumālo**ti.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. Navame **sammādiṭṭhiko**ti-ādīhi aṭṭhaṅgikamaggavasena paṭhamasutte viya satta sekhā gahitā. Dutiyavāre dasaṅgikamaggavasena vā arahattaphalañāṇa-arahattaphalavimuttīhi saddhiṁ, aṭṭhaṅgikamaggavasena vā sukkhavipassakakhīṇāsavo kathito, tatiyavāre ubhatobhāgavimutto, catutthavāre Tathāgato ca Tathāgatasadisakhīṇāsavo cāti. Iti idaṁ suttaṁ paṭhamasutte kathitapuggalānaṁ vaseneva kathitaṁ, desanāmattameva panettha nānanti.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

90. Dasame paṭhamavāre[2] arahattatthāya payogaṁ anārabhitvā ṭhito pamādavihārī sekhapuggalo kathito. Dutiyavāre[3] anuppāditajjhāno āraddhavipassako appamādavihārī sekhapuggalo kathito. Tatiyavāre[4] āraddhavipassako appamādavihārī aṭṭhavimokkhalābhī sekhapuggalo kathito, catutthavāre paramasukhumālakhīṇāsavoti.

Macalavaggo catuttho.

---

(10) 5. Asuravagga

1. Asurasuttavaṇṇanā

91. Pañcamassa paṭhame **asuro**ti asurasadiso bībhaccho[5]. **Devo**ti devasadiso guṇavasena abhirūpo pāsādiko.

---

1. Pattasatamattaṁ (Ka) 2. Paṭhamavārena (Sī, Syā) 3. Dutiyavārena (Sī, Syā)
4. Tatiyavārena (Sī, Syā) 5. Vigaccho (Ka)

2. Paṭhamasamādhisuttavaṇṇanā

92. Dutiye **ajjhattaṁ cetosamathassā**ti niyakajjhatte appanācittasamādhissa. **Adhipaññādhammavipassanāyā**ti saṅkhārapariggāhakavipassanāñāṇassa. Tañhi adhipaññāsaṅkhātañca, pañcakkhandhasaṅkhātesu ca dhammesu vipassanābhūtaṁ, tasmā "adhipaññādhammavipassanā"ti vuccatīti.

3. Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā

93. Tatiye **yogo karaṇīyo**ti yuttappayuttatā kattabbā. **Chando**ti kattukamyatāchando. **Vāyāmo**ti payogo. **Ussāho**ti tato adhimattataraṁ vīriyaṁ. **Ussoḷhī**ti paṅkalaggasakaṭa-uddharaṇasadisaṁ mahāvīriyaṁ. **Appaṭivānī**ti anivattanatā.

4. Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā

94. Catutthe **evaṁ kho āvuso saṅkhārā daṭṭhabbā**ti-ādīsu āvuso saṅkhārā nāma aniccato daṭṭhabbā, aniccato sammasitabbā, aniccato passitabbā. Tathā dukkhato, anattatoti evaṁ attho daṭṭhabbo. **Evaṁ kho āvuso cittaṁ saṇṭhapetabba**nti-ādīsupi paṭhamajjhānavasena āvuso cittaṁ saṇṭhapetabbaṁ, paṭhamajjhānavasena sannisādetabbaṁ, paṭhamajjhānavasena ekodi kātabbaṁ, paṭhamajjhānavasena samādahitabbaṁ. Tathā dutiyajjhānādivasenāti evaṁ attho daṭṭhabbo. Imesu tīsupi suttesu samathavipassanā lokiyalokuttarāva kathitā.

5. Chavālātasuttavaṇṇanā

95. Pañcame **chavālāta**nti susāne alātaṁ. **Majjhe gūthagata**nti majjhaṭṭhāne gūthamakkhitaṁ. **Neva gāme kaṭṭhatthaṁ pharatī**ti kūṭagopānasithambhasopānādīnaṁ atthāya anupaneyyatāya gāme na kaṭṭhatthaṁ sādheti, khettakuṭipādaṁ vā mañcapādaṁ vā kātuṁ anupaneyyatāya na araññe kaṭṭhatthaṁ sādheti. Dvīsu koṭīsu gayhamānaṁ hatthaṁ ḍahati, majjhe gayhamānaṁ gūthena makkheti. **Tathūpama**nti taṁsarikkhakaṁ. **Abhikkantataro**ti sundarataro. **Paṇītataro**ti uttamataro. **Gavā khīra**nti gāvito khīraṁ. **Khīramhā dadhī**ti-ādīsu paraṁ paraṁ purimato purimato aggaṁ, sappimaṇḍo pana tesu sabbesupi

aggameva. **Aggo**ti-ādīsu guṇehi aggo ceva seṭṭho ca pamukho ca uttamo ca pavaro cāti veditabbo. Chavālātūpamāya na dussīlo puggalo kathito, appassuto pana vissaṭṭhakammanto goṇasadiso puggalo kathitoti veditabbo. Chaṭṭhe sabbaṁ uttānatthameva.

7. Khippanisantisuttavaṇṇanā

97. Sattame **khippanisantī**ti khippanisāmano[1] sīghaṁ jānituṁ samattho. **Sutānañca dhammānan**ti sutappaguṇānaṁ[2] tantidhammānaṁ. **Atthūpaparikkhī**ti atthaṁ upaparikkhako. **Atthamaññāya dhammamaññāyā**ti Aṭṭhakathañca Pāḷiñca jānitvā. **Dhammānudhammappaṭipanno hotī**ti navalokuttaradhammānaṁ anurūpadhammabhūtaṁ sasīlakaṁ pubbabhāgappaṭipadaṁ paṭipanno hoti. **No ca kalyāṇavāco**ti na sundaravacano. **Na kalyāṇavākkaraṇo**ti na sundaravacanaghoso hoti. **Poriyā**ti-ādīhi saddhiṁ no kāro yojetabboyeva. Guṇaparipuṇṇāya apalibuddhāya adosāya agaḷitapadabyañjanāya atthaṁ viññāpetuṁ samatthāya vācāya samannāgato na hotīti attho. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

8. Attahitasuttavaṇṇanā

98-99. Aṭṭhamaṁ puggalajjhāsayavasenāpi Dasabalassa desanāñāṇavilāsenāpi kathitaṁ, navamaṁ pañcaveravasena.

10. Potaliyasuttavaṇṇanā

100. Dasame **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Khamatī**ti ruccati. **Yadidaṁ tattha tattha kālaññutā**ti yā esā tattha tattha kālaṁ jānanā. Taṁ taṁ kālaṁ ñatvā hi avaṇṇārahassa avaṇṇakathanaṁ vaṇṇārahassa ca vaṇṇakathanaṁ paṇḍitānaṁ pakatīti dasseti.

Asuravaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Khippaṁ nisāmanā (Ka) 2. Dhatānañca dhammānanti dhatapaguṇānaṁ (Sī, Syā)

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Valāhakavagga

1-2. Valāhakasuttadvayavaṇṇanā

101-2. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame **valāhakā**ti meghā. **Bhāsitā hoti no kattā**ti "idañcidañca karissāmī"ti kevalaṁ bhāsatiyeva, na karoti. **Kattā hoti no bhāsitā**ti akathetvāva "idañcidañca mayā kātuṁ vaṭṭatī"ti kattā hoti. Evaṁ sabbattha attho veditabbo. Dutiyaṁ uttānameva.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **kumbhā**ti ghaṭā. **Tuccho pihito**ti rittako pihitamukho. **Pūro vivaṭo**ti udakapuṇṇo apārutamukho. Sesadvayepi eseva nayo.

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe **uttāno gambhīrobhāso**ti-ādīsu purāṇapaṇṇarasasambhinnavaṇṇo kāḷa-udako **gambhīrobhāso** nāma, acchavippasannamaṇivaṇṇa-udako **uttānobhāso** nāma.

5. Ambasuttavaṇṇanā

105. Pañcame **āmaṁ pakkavaṇṇī**ti āmakaṁ hutvā olokentānaṁ pakkasadisaṁ khāyati. Evaṁ sabbapadāni daṭṭhabbāni. Chaṭṭhaṁ uttānatthameva.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame yo āvāṭaṁ[1] khaṇati, na ca tattha vasati, so **gādhaṁ kattā no vasitā**ti vuccati. Khantātipi pāṭho. Iminā nayena sabbapadāni veditabbāni.

---

1. Yo ca gādhaṁ (Ka)

8. Balībaddhasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame yo attano gogaṇaṁ maddati, na paragogaṇaṁ, ayaṁ **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo**ti evaṁ sabbapadāni veditabbāni. **Ubbejetā hotī**ti ghaṭṭetvā vijjhitvā ubbegapattaṁ[1] karoti.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. Navame **pheggu pheggu parivāro**ti nissāro pheggurukkho pheggurukkheheva parivuto. **Sāraparivāro**ti khadirādīhi sārarukkheheva parivuto. Esa nayo sabbattha.

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame **āgataviso na ghoraviso**ti yassa visaṁ āgacchati, ghoraṁ pana na hoti, cirakālaṁ na pīḷeti. Sesapadesupi eseva nayoti.

Valāhakavaggo paṭhamo.

---

(12) 2. Kesivagga

1. Kesisuttavaṇṇanā

111. Dutiyassa paṭhame **kesī**ti tassa nāmaṁ. Assadamme sāretīti **assadammasārathi. Saṇhenapi vinemī**ti[2] ādīsu tassa anucchavikaṁ sakkāraṁ katvā subhojanaṁ bhojetvā madhurapānaṁ pāyetvā muduvacanena samudācaritvā damento saṇhena dameti nāma, jāṇubandhanamukhabandhanādīhi ceva patodavijjhanakasābhighātapharusavacanehi ca damento pharusena dameti nāma, kālena kālaṁ tadubhayaṁ karonto saṇhapharusena dameti nāma.

---

1. Ubbegataṁ (Ka)
2. Dametīti (Sī)

2. Javasuttavaṇṇanā

112. Dutiye **ajjavenā**ti ujukabhāvena. **Javenā**ti padavegena. **Khantiyā**ti adhivāsanakkhantiyā. **Soraccenā**ti sucibhāvasīlena. Puggalaguṇaṅgesu **javenā**ti ñāṇajavena. Sesamettha uttānatthameva.

3. Patodasuttavaṇṇanā

113. Tatiye **patodacchāyan**ti vijjhanatthaṁ ukkhittassa patodassa chāyaṁ. **Saṁvijjatī**ti "javo me gahetabbo"ti sallakkhaṇavasena saṁvijjati. **Saṁvegaṁ āpajjatī**ti saṁvegaṁ[1] paṭipajjati **lomavedhaviddho**ti lomakūpe patodavedhena viddhamatto. **Cammavedhaviddho**ti chavicammaṁ chindantena patodavedhena viddho. **Aṭṭhivedhaviddho**ti aṭṭhiṁ bhindantena vedhena viddho. **Kāyenā**ti nāmakāyena. **Paramasaccan**ti nibbānaṁ. **Sacchikarotī**ti passati. **Paññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya.

4. Nāgasuttavaṇṇanā

114. Catutthe **aṭṭhiṁ katvā**ti aṭṭhiko hutvā. **Tiṇavaninnādasaddānan**ti ettha **tiṇavo**ti ḍiṇḍimo, **ninnādasaddo**ti sabbesampi ekatomissito mahāsaddo. Ḍaṁsādīsu **ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā, **makasā** makasāva. **Khippaññeva gantā hotī**ti sīlasamādhi paññāvimuttivimuttiñāṇadassanāni pūretvā sīghameva gantā hoti.

5. Ṭhānasuttavaṇṇanā

115. Pañcame **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Anatthāya saṁvattatī**ti ahitāya avaḍḍhiyā saṁvattati. Ettha ca paṭhamaṁ opātakkhaṇanamacchabandhanasandhicchedanādibhedaṁ sadukkhaṁ savighātaṁ pāpakammaṁ veditabbaṁ, dutiyaṁ samajīvikānaṁ gihīnaṁ pupphacchaḍḍakādikammaṁ sudhākoṭṭanagehacchādana-asuciṭṭhānasammajjanādi- kammañca veditabbaṁ, tatiyaṁ surāpānagandhavilepanamālāpiḷandhanādikammañceva assādavasena pavattaṁ pāṇātipātādikammañca veditabbaṁ, catutthaṁ dhammassavanatthāya gamanakāle suddhavatthacchādanamālāgandhādīnaṁ ādāya

---

1. Vegaṁ (Sī)

gamanaṁ cetiyavandanaṁ bodhivandanaṁ madhuradhammakathāsavanaṁ pañcasīla samādānanti evamādīsu somanassasampayuttaṁ kusalakammaṁ veditabbaṁ. **Purisathāme**ti purisassa ñāṇathāmasmiṁ. Sesadvayepi eseva nayo.

6. Appamādasuttavaṇṇanā

116. Chaṭṭhe **yato kho**ti yadā kho. **Samparāyikassā**ti desanāmattametaṁ, khīṇāsavo pana neva samparāyikassa, na diṭṭhadhammikassa maraṇassa bhāyati. Sova idha adhippeto. Keci pana "sammādiṭṭhi bhāvitāti vacanato sotāpannaṁ ādiṁ katvā sabbepi ariyā adhippetā"ti vadanti.

7. Ārakkhasuttavaṇṇanā

117. Sattame **attarūpenā**ti attano anurūpena anucchavikena, hitakāmenāti attho. **Rajanīyesū**ti rāgassa paccayabhūtesu. **Dhammesū**ti sabhāvesu, iṭṭhārammaṇesūti attho. Evaṁ sabbattha nayo veditabbo. **Na rajjatī**ti[1] diṭṭhivasena na rajjati[2]. Sesapadesupi eseva nayo. **Na ca pana samaṇavacanahetupi gacchatī**ti samaṇānaṁ paravādīnaṁ vacanahetupi attano diṭṭhiṁ pahāya tesaṁ diṭṭhivasena na gacchatīti attho. Idhāpi khīṇāsavova adhippeto.

8-10. Saṁvejanīyādisuttattayavaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame **dassanīyānī**ti passitabbayuttakāni. **Saṁvejanīyānī**ti saṁvegajanakāni. Navame **jātibhayan**ti jātiṁ ārabbha uppajjanakabhayaṁ. Sesapadesupi eseva nayo. Dasame **aggibhayan**ti aggiṁ paṭicca uppajjanakabhayaṁ. Sesapadesupi eseva nayo.

Kesivaggo dutiyo.

---

1. Na chambhatīti (Sī, Syā) 2. Na chambhati (Sī, Syā)

(13) 3. Bhayavagga

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānuvādabhayan**ti attānaṁ anuvadantassa uppajjanakabhayaṁ. **Parānuvādabhayan**ti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṁ. **Daṇḍabhayan**ti dvattiṁsa kammakāraṇā[1] paṭicca uppajjanakabhayaṁ. **Duggatibhayan**ti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṁ. **Idaṁ vuccati bhikkhave attānuvādabhayan**ti-ādīsu attānuvādabhayaṁ tāva paccavekkhantassa ajjhattaṁ hirī samuṭṭhāti, sāssa[2] tīsu dvāresu saṁvaraṁ janeti, tīsu dvāresu saṁvaro catupārisuddhisīlaṁ hoti. So tasmiṁ sīle patiṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā aggaphale patiṭṭhāti. Parānuvādabhayaṁ pana paccavekkhantassa bahiddhā ottappaṁ samuṭṭhāti, tadassa tīsu dvāresu saṁvaraṁ janeti, tīsu dvāresu saṁvaro catupārisuddhisīlaṁ hoti. So tasmiṁ sīle patiṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā aggaphale patiṭṭhāti. Duggatibhayaṁ paccavekkhantassa ajjhattaṁ hirī samuṭṭhāti, sāssa tīsu dvāresu saṁvaraṁ janeti, tīsu dvāresu saṁvaro catupārisuddhi sīlaṁ hoti. So tasmiṁ sīle patiṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā aggaphale patiṭṭhāti.

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **udakorohantassā**ti udakaṁ otarantassa. **Pāṭikaṅkhitabbānī**ti icchitabbāni. **Susukābhayan**ti caṇḍamacchabhayaṁ. **Mukhāvaraṇaṁ maññe karontī**ti mukhapidahanaṁ viya karonti. **Odarikattassā**ti mahodaratāya mahagghasabhāvassa. **Arakkhiteneva kāyenā**ti-ādīsu kāyadvāre tividhassa saṁvarassa abhāvato arakkhitena kāyena. Vacīdvāre catubbidhassa saṁvarassa abhāvato **arakkhitāya vācāya.**

3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **tadassādetī**ti taṁ jhānaṁ sukhassādena assādeti. **Nikāmetī**ti pattheti. **Vittiṁ āpajjatī**ti tuṭṭhiṁ āpajjati.

---

1. Kammakāraṇe (Sī, Ṭīkāyaṁ ca), kammakāraṇaṁ (Syā)
2. Tadāssa (Ka)

tadadhimuttoti tasmiṁ adhimutto, taṁ vā adhimutto. **Tabbahulavihārī**ti tena jhānena bahulaṁ viharanto[1]. **Sahabyataṁ upapajjatī**ti sahabhāvaṁ gacchati, tattha nibbattatīti attho. **Kappo āyuppamāṇan**ti ettha paṭhamajjhānaṁ atthi hīnaṁ, atthi majhimaṁ, atthi paṇītaṁ. Tattha hīnena uppannānaṁ kappassa tatiyo koṭṭhāso āyuppamāṇaṁ, majjhimena upaḍḍhakappo, paṇītena kappo. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Nirayampi gacchatī**ti nirayagamanīyassa kammassa appahīnattā aparāparaṁ gacchati, na anantarameva. **Tasmiṁyeva bhave parinibbāyatī**ti tasmiṁyeva rūpabhave ṭhatvā parinibbāyati, na heṭṭhā otarati. **Yadidaṁ gatiyā upapattiyā satī**ti yaṁ idaṁ gatiyā ca upapattiyā ca sati sekhassa ariyasāvakassa paṭisandhivasena heṭṭhā anotaritvā tasmiṁ yeva rūpabhave upari dutiyatatiyādīsu aññatarasmiṁ brahmaloke parinibbānaṁ, puthujjanassa pana nirayādigamanaṁ, idaṁ nānākaraṇanti attho.

Dve kappāti etthāpi dutiyajjhānaṁ vuttanayeneva tividhaṁ[2] hoti. Tattha paṇīta bhāvanena[3] nibbattānaṁ aṭṭhakappā āyuppamāṇaṁ, majjhimena cattāro, hīnena dve. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Cattāro kappā**ti ettha yaṁ heṭṭhā vuttaṁ "kappo dve kappā"ti, tampi āharitvā attho veditabbo. Kappoti ca guṇassapi nāmaṁ, tasmā kappo dve kappā cattāro kappāti ayamettha attho daṭṭhabbo. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo paṭhamaṁ vutto kappo, so dve vāre gaṇetvā ekena guṇena dve kappā honti, dutiyena cattāro, puna te cattāro[4] kappāti imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha honti, dutiyena soḷasa, tatiyena dvattiṁsa, catutthena catusaṭṭhīti. Evamidha paṇītajjhānavasena catusaṭṭhi kappā gahitāti veditabbā. **Pañca kappasatānī**ti idaṁ paṇītasseva upapattijjhānassa vasena vuttaṁ. Vehapphalesu vā paṭhamajjhānabhūmi-ādīsu viya tiṇṇaṁ brahmalokānaṁ abhāvato ettakameva āyuppamāṇaṁ. Tasmā evaṁ vuttaṁ.

---

1. Viharati (Ka)
2. Tividhabhāvanaṁ (Sī)
3. Paṇītena (?)
4. Puna cattāro cattāro (Sī)

4. Dutiyanānākaraṇasuttavaṇṇanā

124. Catutthe rūpameva **rūpagataṁ.** Sesapadesupi eseva nayo. **Aniccato**ti-ādīsu hutvā abhāvaṭṭhena **aniccato,** ābādhaṭṭhena **rogato,** anto padussanaṭṭhena[1] **gaṇḍato,** anupaviṭṭhaṭṭhena **sallato,** sadukkhaṭṭhena **aghato,** sampīḷanaṭṭhena **ābādhato,** avidheyyaṭṭhena **parato,** palujjanaṭṭhena **palokato,** nissattaṭṭhena **suññato,** avasavattanaṭṭhena **anattato.** Ettha ca "aniccato palokato"ti dvīhi padehi aniccalakkhaṇaṁ kathitaṁ, "suññato anattato"ti dvīhi anattalakkhaṇaṁ, sesehi dukkhalakkhaṇaṁ kathitanti veditabbaṁ. **Samanupassatī**ti ñāṇena passati. Evaṁ pañcakkhandhe tilakkhaṇaṁ āropetvā passanto tayo magge tīṇi phalāni sacchikaroti. **Suddhāvāsānaṁ devānaṁ sahabyataṁ upapajjatī**ti tattha ṭhito catutthajjhānaṁ bhāvetvā upapajjati.

5-6. Mettāsuttadvayavaṇṇanā

125-126. Pañcame paṭhamajjhānavasena mettā, dutiyādivasena karuṇādayo dassitā. Chaṭṭhaṁ catutthe vuttanayeneva veditabbaṁ.

7. Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame **pātubhāvā**ti pātubhāvena. **Kucchiṁ okkamatī**ti ettha kucchiṁ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmiṁ evaṁ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇo**ti vuḍḍhippamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṁ. **Devānaṁ devānubhāvan**ti ettha devānaṁ ayamānubhāvo— nivatthavatthassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā vimānassa, taṁ atikkamitvāti attho. **Lokantarikā**ti tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ cakkavāḷānaṁ antarā ekeko Lokantariko[2] hoti tiṇṇaṁ sakaṭacakkānaṁ pattānaṁ vā añña maññaṁ āhacca ṭhapitānaṁ majjhe okāso viya. So pana Lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhayojanasahassappamāṇo hoti.

---

1. Āsavanaṭṭhena (Ka), antodosaṭṭhena (Saṁ-Ṭṭha 2. 305 piṭṭhe)
2. Ekā Lokantarikā (Ka) Dī-Ṭṭha 2. 26; Abhi-Ṭṭha 2. 4 piṭṭhesu passitabbaṁ.

aghāti niccavivaṭā. **Asaṁvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāṇuppattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimissāya samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṁ na jāyati. **Evaṁmahiddhikānan**ti candimasūriyā kira ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṁmahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṁ vidhamitvā ālokaṁ dassenti, **evaṁmahānubhāvā. Ābhā nānubhontī**ti pabhā nappahonti. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamitvā Lokantaranirayā. Tasmā tesaṁ attha ābhā nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṁ Lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kiṁ pana kammaṁ katvā tattha uppajjantīti? Bhāriyaṁ dāruṇaṁ mātāpitūnaṁ dhammikasamaṇa brāhmaṇānañca upari aparādhaṁ, aññañca divase divase pāṇavadhādisāhasikakammaṁ katvā uppajjanti Tambapaṇṇidīpe Abhayacoranāgacorādayo viya. Tesaṁ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṁ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapabbatapāde lagganti. Yadā saṁsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha "bhakkho no laddho"ti maññamānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti. **Aññepi kira bho santi sattā**ti bho yathā mayaṁ mahādukkhaṁ anubhavāma, evaṁ aññepi kira sattā idaṁ dukkhaṁ anubhavanatthāya idhūpapannāti taṁdivasaṁ passanti. Ayaṁ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati. Yāvatā niddāyitvā pabuddho ārammaṇaṁ vibhāveti, tattakaṁ kālaṁ hoti. Dīghabhāṇakā pana "accharāsaṁghātamattameva vijju-obhāso viya niccharitvā kiṁ idanti bhaṇantānaṁyeva antaradhāyatī"ti vadanti.

8. Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame taṇhādiṭṭhīhi allīyitabbaṭṭhena ālayoti pañca kāmaguṇā, sakalameva vā vaṭṭaṁ, āramanti etthāti ārāmo, ālayo ārāmo etissāti **ālayārāmā.** Ālaye ratāti

ālayaratā. Ālaye sammuditāti **ālayasammuditā. Anālaye dhamme**ti ālayapaṭipakkhe vivaṭṭūpanissite ariyadhamme. **Sussūsatī**ti sotukāmo hoti. **Sotaṁ odahatī**ti sotaṁ ṭhapeti. **Aññā cittaṁ upaṭṭhapetī**ti ājānanatthāya cittaṁ paccupaṭṭhapeti. **Māno**ti maññanā, maññitabbaṭṭhena vā sakalaṁ vaṭṭameva. **Mānavinaye dhamme**ti mānavinayadhamme. Upasamapaṭipakkho **anupasamo,** anupasantaṭṭhena vā vaṭṭameva anupasamo nāma. **Opasamike**ti upasamakare vivaṭṭūpanissite. Avijjāya gatā samannāgatāti **avijjāgatā.** Avijjaṇḍakosena pariyonaddhattā aṇḍaṁ viya bhūtāti **aṇḍabhūtā.** Samantato onaddhāti **pariyonaddhā. Avijjāvinaye**ti avijjāvinayo vuccati arahattaṁ, taṁnissite dhamme desiyamāneti attho. Iti imasmiṁ sutte catūsu ṭhānesu vaṭṭaṁ, catūsu vivaṭṭaṁ kathitaṁ.

9. Ānanda-acchariyasuttavaṇṇanā

129. Navame **bhikkhuparisā Ānandaṁ dassanāyā**ti ye Bhagavantaṁ passitukāmā theraṁ upasaṅkamanti, ye vā "āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṁghasobhano"ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya "bhikkhuparisā Ānandaṁ dassanāya upasaṅkamatī"ti vuttaṁ. Esa nayo sabbattha. **Attamanā**ti "savanena no dassanaṁ sametī"ti sakamanā tuṭṭhacittā. **Dhamman**ti "kacci āvuso khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci yonisomanasikārakammaṁ karotha, ācariyupajjhāyavattaṁ pūrethā"ti evarūpaṁ paṭisanthāradhammaṁ. Tattha bhikkhunīsu "kacci bhaginiyo aṭṭha garudhamme samādāya vattathā"ti idampi nānākaraṇaṁ hoti. Upāsakesu "svāgataṁ upāsaka, na te kiñci sīsaṁ vā aṅgaṁ vā rujjati, arogā te puttabhātaro"ti na evaṁ paṭisa nthāraṁ karoti, evaṁ pana karoti "kathaṁ upāsakā tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māsassa aṭṭha uposathe karotha, mātāpitūnaṁ upaṭṭhānavattaṁ pūretha, dhammikasamaṇabrāhmaṇe paṭijaggathā"ti. Upāsikāsupi eseva nayo.

10. Cakkavatti-acchariyasuttavaṇṇanā

130. Dasame **khattiyaparisā**ti abhisittā anabhisittā ca khattiyā. Te hi kira "rājā cakkavattī nāma abhirūpo pāsādiko hoti,

ākāsena vicaranto rajjaṁ anusāsati, dhammiko dhammarājā”ti hassa guṇakathaṁ sutvā savanena dassanamhi samente attamanā honti. **Bhāsatī**ti “kathaṁ tātā rājadhammaṁ pūretha, paveṇiṁ rakkhathā”ti paṭisanthāraṁ karoti. Brāhmaṇesu pana “kathañca ācariyā mante vācetha, antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṁ vā vatthāni vā sīlaṁ vā[1] labhathā”ti evaṁ paṭisanthāraṁ karoti. Gahapatīsu “kathaṁ tātā na vo rājakulato daṇḍena vā bandhanena[2] vā pīḷā atthi, sammā devo dhāraṁ anuppavecchati, sassāni sampajjantī”ti evaṁ paṭisanthāraṁ karoti. Samaṇesu “kathaṁ bhante kacci pabbajita parikkhārā sulabhā, samaṇadhamme nappamajjathā”ti evaṁ paṭisanthāraṁ karotīti.

Bhayavaggo tatiyo.

---

(14) 4. Puggalavagga

1. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **upapattipaṭilābhiyānī**ti yehi anantarā upapattiṁ paṭilabhati. **Bhavapaṭilābhiyānī**ti upapattibhavassa paṭilābhāya paccayāni. **Sakadāgāmissā**ti idaṁ appahīnasaṁyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahitaṁ. Yasmā pana antarāparinibbāyissa antarā upapatti natthi, yaṁ pana so tattha jhānaṁ samāpajjati, taṁ kusalattā “upapattibhavassa paccayo”teva saṅkhyaṁ gacchati. Tasmāssa “upapattipaṭilābhiyāni saṁyojanāni pahīnāni, bhavapaṭilābhiyāni saṁyojanāni appahīnānī”ti vuttaṁ. Orambhāgiyesu ca appahīnaṁ upādāya sakadāgāmissa avisesena “orambhāgiyāni saṁyojanāni appahīnānī”ti vuttaṁ. Sesamettha uttānameva.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhāno**ti pañhaṁ kathento yuttameva katheti, sīghaṁ pana na katheti, saṇikameva kathetīti attho. Iminā nayena sabbapadāni veditabbāni.

---

1. Kapilaṁ (Sī, Syā) 2. Balinā (Sī)

3. Ugghaṭitaññūsuttavaṇṇanā

133. Tatiye catunnampi puggalānaṁ iminā suttena viseso veditabbo—

"Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū, yassa puggalassa saha-udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū.** Katamo ca puggalo vipañcitaññū, yassa puggalassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **vipañcitaññū.** Katamo ca puggalo neyyo, yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **neyyo.** Katamo ca puggalo padapa ramo, yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṁ vuccati puggalo **padaparamo**"ti[1].

4. Uṭṭhānaphalasuttavaṇṇanā

134. Catutthe uṭṭhānavīriyeneva divasaṁ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṁ kiñcideva labhitvā jīvikaṁ kappeti, taṁ pana uṭṭhānaṁ āgamma kiñci puññaphalaṁ nappaṭilabhati, ayaṁ **uṭṭhānaphalūpajīvī na kammaphalūpajīvī** nāma. Cātumahārājike pana deve ādiṁ katvā sabbepi devā uṭṭhānavīriyena vinā puññaphalasseva upajīvanato **kammaphalūpajīvino na uṭṭhānaphalūpajīvino** nāma. Rājarājamahāmattādayo **uṭṭhāna phalūpajīvino ca kammaphalūpajīvino ca.** Nerayikasattā **neva uṭṭhānaphalūpajīvino na kammaphalūpajīvino.** Imasmiṁ sutte puññaphalameva kammaphalanti adhippetaṁ, tañca tesaṁ natthi.

5. Sāvajjasuttavaṇṇanā

135. Pañcame paṭhamo andhabālaputhujjano, dutiyo antarantarā kusalakārako lokiyaputhujjano, tatiyo sotāpanno,

---

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe.

sakadāgāmi-anāgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekanteneva anavajjo.

6-7. Sīlasuttādivaṇṇanā

136-137. Chaṭṭhe paṭhamo lokiyamahājano, dutiyo sukkhavipassako sotāpanno ca sakadāgāmī ca, tatiyo anāgāmī. So hi yasmā taṅkhaṇikampi upapattinimittakaṁ jhānaṁ paṭilabhatiyeva, tasmā sukkhavipassakopi samādhismiṁ paripūrakārīyeva. Catuttho khīṇāsavoyeva. So hi sabbesaṁ sīlādipaccanīkānaṁ pahīnattā sabbattha paripūrakārī nāma. Sattamepi chaṭṭhe vuttanayeneva puggalaparicchedo veditabbo.

8. Nikaṭṭhasuttavaṇṇanā

138. Aṭṭhame **nikaṭṭhakāyo**ti niggatakāyo[1]. **Anikaṭṭhacitto**ti anupaviṭṭhacitto. Kāyeneva gāmato nikkhanto, cittena araññe vasantopi gāmameva paviṭṭhoti vuttaṁ hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

9. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

139. Navame **asahitan**ti atthena asaṁyuttaṁ. **Na kusalā hotī**ti na chekā[2] hoti. **Sahitāsahitassā**ti atthanissitassa vā anissitassa vā. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

10. Vādīsuttavaṇṇanā

140. Dasame **atthato pariyādānaṁ gacchatī**ti Aṭṭhakathaṁ pucchito pariyādānaṁ parikkhayaṁ gacchati, kathetuṁ na sakkoti. **No byañjanato**ti byañjanaṁ panassa pavattati na pariyādiyati. Eseva nayo sabbatthāti.

Puggalavaggo catuttho.

---

1. Vigatakāyo (Ka)
2. Ananucchavikā (Ka)

(15) 5. Ābhāvagga

1. Ābhāsuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame ābhāsanavasena candova **candābhā.** Sesapadesupi eseva nayo.

2-5. Pabhāsuttādivaṇṇanā

142-145. Dutiyādīsupi pabhāsanavasena candova **candappabhā.** Ālokanavasena candova **candāloko.** Obhāsanavasena candova **candobhāso.** Pajjotanavasena candova **candapajjoto**ti. Evaṁ sabbapadesupi attho veditabbo.

6. Paṭhamakālasuttavaṇṇanā

146. Chaṭṭhe **kālā**ti yuttappayuttakālā[1]. **Kālena dhammassavanan**ti yuttappa yuttakāle dhammassavanaṁ. **Dhammasākacchā**ti pañhapucchanavissajjanavasena pavattā saṁsandanakathā.

7. Dutiyakālasuttavaṇṇanā

147. Sattame **kālā**ti tasmiṁ tasmiṁ kāle dhammassavanādivasena pavattānaṁ kusaladhammānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Te bhāviyanti ceva anuparivattiyanti ca. **Āsavānaṁ khayan**ti arahattaṁ. Aṭṭhamaṁ uttānatthameva.

9-10. Sucaritasuttādivaṇṇanā

149-150. Navame saṇhā **vācāti**[2] mudukavācā. **Mantabhāsā**ti mantasaṅkhātāya paññāya paricchinditvā kathitakathā. Dasame **sīlasāro**ti sārasampāpakaṁ sīlaṁ. Sesesupi eseva nayo.

Ābhāvaggo pañcamo.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

1. Yuttappattakālā (Ka)
2. Saṇhavācāti (Sī, Syā)

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Indriyavagga

1. Indriyasuttādivaṇṇanā

151. Catutthassa paṭhame saddhādhurena indaṭṭhaṁ karotīti **saddhindriyaṁ.** Sesesupi eseva nayo. Dutiye assaddhiye akampanaṭṭhena **saddhābalaṁ.** Sesesupi eseva nayo. Tatiye **anavajjabalan**ti niddosabalaṁ. **Saṅgahabalan**ti saṅgaṇhitabbayuttakānaṁ saṅgaṇhanabalaṁ. Catutthapañcamāni uttānāneva.

6. Kappasuttavaṇṇanā

156. Chaṭṭhe **saṁvaṭṭatī**ti ettha **tayo saṁvaṭṭā** āposaṁvaṭṭo tejosaṁvaṭṭo vāyo saṁvaṭṭoti. **Tisso saṁvaṭṭasīmā** Ābhassarā Subhakiṇhā Vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṁvaṭṭati, Ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṁvaṭṭati, Subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vātena saṁvaṭṭati, Vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṁsati. Vitthārato pana sadāpi ekaṁ Buddhakkhettaṁ vinassati. Ayamettha saṅkhepo, vitthārakathā pana Visuddhimagge[1] vuttanayeneva veditabbā.

7. Rogasuttavaṇṇanā

157. Sattame **vighātavā**ti mahicchāpaccayena vighātena dukkhena samannāgato. **Asantuṭṭho**ti catūsu paccayesu tīhi santosehi asantuṭṭho. **Anavaññappaṭilābhāyā**ti parehi anavajānanassa paṭilābhatthāya. **Lābhasakkārasilokappaṭilābhāyā**ti susaṅkhata catupaccayasaṅkhātassa lābhasakkārassa ceva vaṇṇabhaṇanasaṅkhātassa silokassa ca paṭilābhatthāya. **Saṅkhāya kulāni upasaṅkamatī**ti "iti maṁ ete jānissantī"ti jānanatthāya kulāni upasaṅkamati. Sesapadesupi eseva nayo.

---

1. Visuddhi 2. 43 piṭṭhe.

8. Parihānisuttavaṇṇanā

158. Aṭṭhame **gambhīresū**ti atthagambhīresu. **Ṭhānāṭhānesū**ti kāraṇākāraṇesu. **Na kamatī**ti nāvagāhati nappavattati[1]. **Paññācakkhū**ti ettha uggahaparipucchāpaññāpi vaṭṭati, sammasanappaṭivedhapaññāpi vaṭṭatiyeva.

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **ehi tvan**ti there paṭibaddhacittā taṁ pahiṇituṁ evamāha. **Sasīsaṁ pārupitvā**ti saha sīsena kāyaṁ pārupitvā. **Mañcake nipajjī**ti vegena mañcakaṁ paññāpetvā tattha nipajji. **Etadavocā**ti tassākāraṁ sallakkhetvā lobhappahānatthāya saṇheneva asubhakathaṁ kathetuṁ etaṁ avoca. **Āhārasambhūto**ti āhārena sambhūto āhāraṁ nissāya vaḍḍhito. **Āhāraṁ nissāya āhāraṁ pajahatī**ti paccuppannaṁ kabaḷīkārāhāraṁ nissāya taṁ evaṁ yoniso sevamāno pubbakammasaṅkhātaṁ āhāraṁ pajahati. Paccuppa nnepi pana kabaḷīkārāhāre nikanti[2]taṇhā pajahitabbā.

Taṇhaṁ pajahatīti idāni evaṁ pavattaṁ paccuppannataṇhaṁ nissāya vaṭṭamūlikaṁ pubbataṇhaṁ pajahati. Ayaṁ pana paccuppannataṇhā kusalā akusalāti? Akusalā. Sevitabbā na sevitabbāti? Sevitabbā. Paṭisandhiṁ ākaḍḍhati nākaḍḍhatīti? Nākaḍḍhati. Etissāpi pana paccuppannāya sevitabbataṇhāya nikanti pajahitabbāyeva. **So hi nāma āyasmā āsavānaṁ khayā upasampajja viharissati, kimaṅgaṁ panāhan**ti ettha **kimaṅgaṁ panā**ti kāraṇaparivitakkanametaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—so āyasmā arahattaphalaṁ sacchikatvā viharissati, ahaṁ kena kāraṇena na sacchikatvā viharissāmi. Sopi hi āyasmā Sammāsambuddhasseva putto, ahampi Sammāsambuddhasseva putto, mayhampetaṁ uppajjissatīti. **Mānaṁ nissāyā**ti idaṁ evaṁ uppannasevitabbamānaṁ nissāya. **Mānaṁ pajahatī**ti vaṭṭamūlakaṁ pubbamānaṁ pajahati. Yaṁ nissāya panesa taṁ pajahati, sopi taṇhā viya akusalo ceva sevitabbo ca, no ca paṭisandhiṁ ākaḍḍhati. Nikanti[2] pana tasmimpi pajahitabbāva.

---

1. Na vahati na pavattati (Syā), bahi na pavattati (Ka)
2. Niyanti (Sī, Syā)

Setughāto vutto Bhagavatāti padaghāto paccayaghāto Buddhena Bhagavatā kathito. Iti imehi catūhi aṅgehi there desanaṁ vinivaṭṭente tassā bhikkhuniyā theraṁ ārabbha uppanno chandarāgo apagañchi. Sāpi theraṁ khamāpetuṁ accayaṁ desesi, theropissā paṭiggaṇhi. Taṁ dassetuṁ **atha kho sā bhikkhunī**ti-ādi vuttaṁ.

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **duggahitan**ti uppaṭipāṭiyā gahitaṁ. **Pariyāpuṇantī**ti vaḷañjenti kathenti. **Padabyañjanehī**ti ettha padameva atthassa byañjanato byañjananti vuttaṁ. **Dunnikkhittassā**ti duṭṭhu nikkhittassa uppaṭipāṭiyā ṭhapitassa. **Atthopi dunnayo hotī**ti Aṭṭhakathā nīharitvā kathetuṁ na sakkā hoti. **Chinnamūlako**ti mūlabhūtānaṁ bhikkhūnaṁ upacchinnattā chinnamūlako. **Appaṭisaraṇo**ti appatiṭṭho. **Bāhulikā**ti paccayabāhullāya paṭipannā. **Sāthalikā**ti tisso sikkhā sithilaggahaṇena gaṇhanakā. **Okkamane pubbaṅgamā**ti pañca nīvaraṇāni avagamanato okkamananti vuccanti, tattha pubbaṅgamāti attho. **Paviveke**ti tividhe viveke. **Nikkhittadhurā**ti nibbīriyā. Iminā nayena pana sabbattha attho veditabbo.

Indriyavaggo paṭhamo.

---

(17) 2. Paṭipadāvagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame sukhapaṭikkhepena dukkhā paṭipajjitabbato paṭipadā etissāti **dukkhāpaṭipadā**[1]. Asīghappavattitāya garubhāvena dandhā abhiññā etissāti **dandhābhiññā.** Imināva nayena sabbapadesu attho veditabbo.

---

1. Sukhapaṭikkhepena dukkhā, paṭipajjitabbato paṭipadā. (Sī, Syā)

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutiye **abhikkhaṇan**ti abhiṇhaṁ. **Ānantariyan**ti anantaravipākadāyakaṁ maggasamādhiṁ. **Āsavānaṁ khayāyā**ti arahattaphalatthāya. **Pañcindriyānī**ti vipassanāpañcamakāni pañcindriyāni. **Paññindriyan**ti hi ettha vipassanāpaññāva paññindriyanti adhippetaṁ. Sesamettha Pāḷivasena uttānameva.

Imāsaṁ pana paṭipadānaṁ ayaṁ āvibhāvakathā—idha bhikkhu pubbe akatābhiniveso pubbabhāge rūpapariggahe kilamati, arūpapariggahe kilamati, paccayapariggahe kilamati, tīsu addhāsu kilamati, maggāmagge kilamati. Evaṁ pañcasu ṭhānesu kilamanto vipassanaṁ pāpuṇāti. Vipassanaṁ patvāpi udayabbayānupassane bhaṅgānupassane bhayatupaṭṭhāne ādīnavānupassane nibbidānupassane muccitukamyatāñāṇe saṅkhārupekkhāñāṇe anulomañāṇe gotrabhuñāṇeti imesu navasu vipassanāñāṇesupi kilamitvāva lokuttaramaggaṁ pāpuṇāti. Tassa so lokuttaramaggo evaṁ dukkhena garubhāvena sacchikatattā dukkhapaṭipado dandhābhiñño nāma jāto. Yo pana pubbabhāge pañcasu ñāṇesu kilamanto aparabhāge navasu vipassanāñāṇesu akilamitvāva maggaṁ sacchikaroti, tassa so maggo evaṁ dukkhena agarubhāvena sacchikatattā dukkhapaṭipado khippābhiñño nāma jāto. Iminā upāyena itarāpi dve veditabbā.

Goṇapariyesaka-upamāhi cetā vibhāvetabbā—ekassa hi purisassa cattāro goṇā palāyitvā aṭaviṁ paviṭṭhā. So sakaṇṭake sagahane[1] vane te pariyesanto gahanamaggeneva kicchena kasirena gantvā gahanaṭṭhāneyeva nilīne goṇepi kicchena kasirena addasa. Eko kicchena gantvā abbhokāse ṭhite khippameva addasa. Aparo abbhokāsamaggena sukhena gantvā gahanaṭṭhāne nilīne kicchena kasirena addasa. Aparo abbhokāsamaggeneva sukhena gantvā abbhokāse ṭhiteyeva khippaṁ addasa. Tattha cattāro goṇā viya cattāro ariyamaggā daṭṭhabbā, goṇapariyesako puriso viya yogāvacaro, gahanamaggena kicchena kasirena gamanaṁ viya pubbabhāge pañcasu ñāṇesu kilamato dukkhāpaṭipadā. Gahanaṭṭhāne nilīnānaṁ kiccheneva dassanaṁ viya aparabhāge navasu ñāṇesu

---

1. Sakalagahane (Ka)

kilamantassa ariyamaggānaṁ dassanaṁ. Iminā upāyena sesa-upamāpi yojetabbā.

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye **asubhānupassī kāye viharatī**ti attano karajakāye "yathā etaṁ, tathā idan"ti iminā nayena bahiddhā diṭṭhānaṁ dasannaṁ asubhānaṁ upasaṁharaṇavasena asubhānupassī viharati, attano kāyaṁ asubhato paṭikūlato ñāṇena passatīti attho. **Āhāre paṭikūlasaññī**ti navannaṁ pāṭikulyānaṁ vasena kabaḷīkārāhāre paṭikūlasaññī. **Sabba loke anabhiratisaññī**ti[1] sabbasmimpi tedhātuke lokasannivāse anabhiratāya ukkaṇṭhitasaññāya samannāgato. **Sabbasaṅkhāresu aniccānupassī**ti sabbepi tebhūmakasaṅkhāre aniccato anupassanto. **Maraṇasaññā**ti maraṇaṁ ārabbha uppannasaññā. **Ajjhattaṁ sūpaṭṭhitā hotī**ti niyakajjhatte suṭṭhu upaṭṭhitā hoti. Ettāvatā balavavipassanā kathitā. **Sekhabalānī**ti sikkhanakānaṁ balāni. Sesamettha Pāḷivasena uttānameva. "Asubhānu passī"ti-ādīni pana dukkhāya paṭipadāya dassanatthaṁ vuttāni, paṭhamajjhānādīni sukhāya. Asubhādīni hi paṭikūlārammaṇāni, tesu pana pakatiyāva sampiyāyamānaṁ[2] cittaṁ allīyati. Tasmā tāni bhāvento dukkhapaṭipadaṁ paṭipanno nāma hoti. Paṭhamajjhānādīni paṇītasukhāni, tasmā tāni paṭipanno sukhapaṭipadaṁ paṭipanno nāma hoti.

Ayaṁ panettha sabbasādhāraṇā upamā—saṅgāmāvacarapuriso hi phalakakoṭṭhakaṁ katvā pañcāvudhāni sannayhitvā saṅgāmaṁ pavisati, so antarā vissamitukāmo phalakakoṭṭhakaṁ pavisitvā vissamati ceva pānabhojanādīni ca paṭisevati. Tato puna saṅgāmaṁ pavisitvā kammaṁ karoti. Tattha saṅgāmo viya kilesasaṅgāmo daṭṭhabbo, phalakakoṭṭhako viya pañcanissayabalāni, saṅgāmapavisanapuriso viya yogāvacaro, pañcāvudhasannāho viya vipassanāpañcamāni indriyāni, saṅgāmaṁ pavisanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, vissamitukāmassa phalakakoṭṭhakaṁ pavisitvā vissamanapānabhojanāni paṭisevanakālo

1. Anabhiratasaññīti (Sī, Syā) 2. Pakatiyā samānaṁ (Ka)

viya vipassanāya kammaṁ karontassa cittuppādassa nirassādakkhaṇe pañca balāni nissāya cittaṁ sampahaṁsanakālo, vissamitvā khāditvā pivitvā ca puna saṅgāmassa pavisanakālo viya pañcahi balehi cittaṁ sampahaṁsetvā puna vipassanāya kammaṁ karontassa vivaṭṭetvā arahattaggahaṇakālo veditabbo. Imasmiṁ pana sutte balāni ceva indriyāni ca missakāneva kathitānīti.

4. Paṭhamakhamasuttavaṇṇanā

164. Catutthe **akkhamā**ti anadhivāsikapaṭipadā[1]. **Khamā**ti adhivāsikapaṭipadā. **Damā**ti indriyadamanapaṭipadā. **Samā**ti akusalavitakkānaṁ vūpasamanapaṭipadā. **Rosantaṁ paṭirosatī**ti ghaṭṭentaṁ paṭighaṭṭeti. **Bhaṇḍantaṁ paṭibhaṇḍatī**ti paharantaṁ paṭipaharati. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

7. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

167. Sattame Mahāmoggallānattherassa heṭṭhimā tayo maggā sukhapaṭipadā dandhābhiññā ahesuṁ, arahattamaggo dukkhapaṭipado khippābhiñño. Tasmā evamāha "yāyaṁ paṭipadā dukkhā khippābhiññā, imaṁ me paṭipadaṁ āgamma anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti.

8. Sāriputtasuttavaṇṇanā

168. Aṭṭhame Dhammasenāpatittherassa heṭṭhimā tayo maggā sukhapaṭipadā dandhābhiññā, arahattamaggo sukhapaṭipado khippābhiñño. Tasmā "yāyaṁ paṭipadā sukhā khippābhiññā"ti āha. Imesu pana dvīsupi suttesu missikāva paṭipadā kathitāti veditabbā.

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame paṭhamadutiyapuggalā sukkhavipassakā sasaṅkhārena sappayogena saṅkhāranimittaṁ upaṭṭhapenti. Tesu eko vipassanindriyānaṁ balavattā idheva kilesa parinibbānena parinibbāyati, eko indriyānaṁ

---

1. Anadhivāsakapaṭipadā (Ka)

dubbalatāya idha asakkonto anantare attabhāve tadeva mūlakammaṭṭhānaṁ paṭilabhitvā sasaṅkhārena sappayogena saṅkhāranimittaṁ upaṭṭhapetvā kilesaparinibbānena parinibbāyati, tatiyacatutthā samathayānikā. Tesaṁ eko asaṅkhārena appayogena indriyānaṁ balavattā idheva kilese khepeti, eko indriyānaṁ dubbalattā idha asakkonto anantare attabhāve tadeva mūlakammaṭṭhānaṁ paṭilabhitvā asaṅkhārena appayogena kilese khepetīti veditabbo.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame **samathapubbaṅgaman**ti samathaṁ pubbaṅgamaṁ purecārikaṁ katvā. **Maggo sañjāyatī**ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So taṁ maggan**ti ekacittakkhaṇikamaggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādento tameva āsevati bhāveti bahulīkarotīti vuccati. **Vipassanāpubbaṅgaman**ti vipassanaṁ pubbaṅgamaṁ purecārikaṁ katvā samathaṁ bhāveti, pakatiyā vipassanālābhī vipassanāya ṭhatvā samādhiṁ uppādetīti attho.

Yuganaddhaṁ bhāvetīti yuganaddhaṁ katvā bhāveti. Tattha teneva cittena samāpattiṁ samāpajjitvā teneva saṅkhāre sammasituṁ na sakkā. Ayaṁ pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati, tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo sammāpajjati. Kathaṁ? Paṭhamajjhānaṁ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, saṅkhāre sammasitvā dutiyajjhānaṁ samāpajjati. Tato vuṭṭhāya puna saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā tatiyajjhānaṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Evamayaṁ[1] samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggahitanti samathavipassanādhammesu dasavipassanupakkilesasaṅkhātena uddhaccena viggahitaṁ, suggahitanti attho. **So āvuso samayo**ti iminā sattannaṁ sappāyānaṁ paṭilābhakālo kathito. **Yaṁ taṁ cittan**ti yasmiṁ samaye taṁ vipassanāvīthiṁ okkamitvā pavattaṁ cittaṁ.

---

1. Evamassa (Ka)

ajjhattameva santiṭṭhatīti vipassanāvīthiṁ paccottharitvā tasmiṁyeva gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati[1]. **Sannisīdatī**ti ārammaṇavasena sammā nisīdati. **Ekodi hotī**ti ekaggaṁ hoti. **Samādhiyatī**ti sammā ādhiyati suṭṭhapitaṁ hoti. Sesamettha uttānatthameva.

Paṭipadāvaggo dutiyo.

---

(18) 3. Sañcetaniyavagga

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāye**ti kāyadvāre, kāyaviññattiyā satīti attho. **Kāyasañcetanāhetū**ti-ādīsu kāyasañcetanā nāma kāyadvāre cetanā pakappanā[2]. Sā aṭṭha kāmāvacarakusalavasena aṭṭhavidhā, akusalavasena dvādasavidhāti vīsatividhā. Tathā vacīsañcetanā, tathā manosañcetanā. Apicettha nava mahaggatacetanāpi labbhanti. **Kāyasañcetanāhetū**ti kāyasañcetanāpaccayā. **Uppajjati ajjhattaṁ sukhadukkhan**ti aṭṭhakusalakammapaccayā niyakajjhatte sukhaṁ uppajjati, dvādasa-akusalakamma paccayā dukkhaṁ. Sesadvāresupi eseva nayo. **Avijjāpaccayāvā**ti avijjākāraṇeneva. Sace hi avijjā chādayamānā paccayo hoti, evaṁ sante tīsu dvāresu sukhadukkhānaṁ paccayabhūtā cetanā uppajjati. Iti mūlabhūtāya avijjāya vasenetaṁ vuttaṁ.

Sāmaṁ vāti-ādīsu parehi anāṇatto sayameva abhisaṅkharonto sāmaṁ kāyasaṅkhāraṁ abhisaṅkharoti nāma. Yaṁ pana pare samādapetvā[3] āṇāpetvā kārenti, tassa taṁ kāyasaṅkhāraṁ pare abhisaṅkharonti nāma. Yo pana kusalaṁ kusalanti akusalaṁ akusalanti kusalavipākaṁ kusalavipākoti akusalavipākaṁ akusalavipākoti jānanto kāya dvāre vīsatividhaṁ kāyasaṅkhāraṁ abhisaṅkharoti, ayaṁ sampajāno abhisaṅkharoti nāma. Yo evaṁ ajānanto abhisaṅkharoti, ayaṁ asampajāno abhisaṅkharoti nāma. Sesa dvāresupi eseva nayo.

---

1. Santiṭṭhati patiṭṭhāti (Sī) 2. Saṁkappanā (Ka) 3. Samānetvā (Ka)

Tattha asampajānakammaṁ evaṁ veditabbaṁ—daharadārakā "mātāpitūhi kataṁ karomā"ti cetiyaṁ vandanti, pupphapūjaṁ karonti, bhikkhusaṁghaṁ vandanti, tesaṁ kusalanti ajānantānampi taṁ kusalameva hoti. Tathā migapakkhi-ādayo tiracchānā dhammaṁ suṇanti, saṁghaṁ vandanti, cetiyaṁ vandanti, tesaṁ jānantānampi ajānantānampi taṁ kusalameva hoti. Daharadārakā[1] pana mātāpitaro hatthapādehi paharanti, bhikkhūnaṁ talasattikaṁ uggiranti, daṇḍaṁ[2] khipanti, akkosanti. Gāviyo bhikkhusaṁghaṁ anubandhanti, sunakhā anubandhanti, ḍaṁsanti, sīhabyagghādayo anubandhanti, jīvitā voropenti. Tesaṁ jānantānampi ajānantānampi akusalakammaṁ hotīti veditabbaṁ.

Idāni tīsupi dvāresu āyūhanacetanā samodhānetabbā. Seyyathidaṁ? Kāyadvāre sayaṁkatamūlikā vīsati cetanā, āṇattimūlikā vīsati, sampajānamūlikā vīsati, asampajānamūlikā vīsatīti asīti cetanā honti, tathā vacīdvāre. Manodvāre pana ekekasmimpi vikappe ekūnatiṁsa katvā satañca soḷasa ca honti. Iti sabbāpi tīsu dvāresu dve satāni chasattati ca cetanā. Tā sabbāpi saṅkhārakkhandhoteva saṅkhaṁ gacchanti, taṁsampayutto vedayitākāro vedanākkhandho, sañjānanākāro, saññākkhandho, cittaṁ viññāṇakkhandho, kāyo upādārūpaṁ, tassa paccayā catasso dhātuyo cattāri bhūtānīti ime pañcakkhandhā dukkhasaccaṁ nāma.

Imesu bhikkhave dhammesu avijjā anupatitāti imesu vuttappabhedesu cetanādhammesu avijjā sahajātavasena ca upanissayavasena ca anupatitā[3]. Evaṁ vaṭṭañceva vaṭṭamūlikā ca avijjā dassitā hoti.

Ettāvatā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattassa khīṇāsavassa idāni thutiṁ karonto **avijjāyatveva asesavirāganirodhā**ti-ādimāha. Tattha **asesavirāganirodhā**ti asesavirāgena ceva asesanirodhena ca. **So kāyo na hotī**ti khīṇāsavassa kāyena karaṇakammaṁ paññāyati, cetiyaṅgaṇasammajjanaṁ bodhiyaṅgaṇasammajjanaṁ abhikkamanaṁ paṭikkamanaṁ vattānuvattakaraṇanti evamādi. Kāyadvāre panassa vīsati cetanā

---

1. Tathā dārakā (Ka) 2. Leḍḍuṁ (Sī, Syā) 3. Anupatati (Ka)

avipākadhammataṁ āpajjanti. Tena vuttaṁ "so kāyo na hoti, yaṁ paccayāssa taṁ uppajjati ajjhattaṁ sukhadukkhan"ti. Kāyadvārappavattā hi cetanā idha kāyoti adhippetā. Sesadvayepi eseva nayo. **Khetta**nti-ādīnipi kusalākusalakammasseva nāmāni. Tañhi vipākassa viruhanaṭṭhānaṭṭhena khettaṁ, patiṭṭhānaṭṭhena vatthu, kāraṇaṭṭhena āyatanaṁ, adhikaraṇaṭṭhena adhikaraṇanti vuccati.

Iti Satthā ettakena ṭhānena tīhi dvārehi āyūhitakammaṁ dassetvā idāni tassa kammassa vipaccanaṭṭhānaṁ dassetuṁ **cattārome bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **attabhāvappaṭilābhā**ti paṭiladdha-attabhāvā. **Attasañcetanā kamatī**ti attanā pakappitacetanā vahati pavattati.

Attasañcetanāhetu tesaṁ sattānaṁ tamhā kāyā cuti hotīti-ādīsu Khiḍḍāpadosikā devā **attasañcetanāhetu** cavanti. Tesañhi Nandanavanacittalatāvanaphārusakavanādīsu dibbaratisamappitānaṁ kīḷantānaṁ pānabhojane sati sammussati, te āhārupacchedena ātape khittamālā viya milāyanti. Manopadosikā devā **parasañcetanāhetu** cavanti, ete Cātumahārājikā devā. Tesu kira eko devaputto "nakkhattaṁ kīḷissāmī"ti saparivāro rathena vīthiṁ paṭipajjati. Athañño nikkhamanto taṁ purato gacchantaṁ disvā "kiṁ bho ayaṁ kapaṇo adiṭṭhapubbaṁ viya etaṁ disvā pītiyā uddhumāto viya gajjamāno viya ca gacchatī"ti kujjhati. Purato gacchantopi nivattitvā taṁ kuddhaṁ disvā kuddhā nāma suvijānā hontīti kuddhabhāvamassa ñatvā "tvaṁ kuddho mayhaṁ kiṁ karissasi, ayaṁ sampatti mayā dānasīlādīnaṁ vasena laddhā, na tuyhaṁ vasenā"ti paṭikujjhati. Ekasmiñhi kuddhe itaro akuddho rakkhati, ubhosu pana kuddhesu ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ubho kandantānaṁyeva orodhānaṁ cavanti. Manussā **attasañcetanā ca parasañcetanā ca hetu** cavanti, attasañcetanāya ca parasañcetanāya ca hetubhūtāya cavantīti attho. Manussā hi kujjhitvā attanāva attānaṁ hatthehipi daṇḍehipi paharanti, rajjubandhanādīhipi bandhanti, asināpi sīsaṁ chindanti, visampi khādanti, papātepi patanti, udakampi pavisanti, aggimpi pavisanti, parepi daṇḍena vā satthane vā paharitvā mārenti. Evaṁ tesu attasañcetanāpi parasañcetanāpi kamati.

Katame tena devā daṭṭhabbāti katame nāma te devā daṭṭhabbāti attho. Tena vā attabhāvena katame devā daṭṭhabbātipi attho. Kasmā pana thero imaṁ pañhaṁ pucchati, kiṁ attanā kathetuṁ nappahotīti? Pahoti, idaṁ pana padaṁ[1] attano sabhāvena Buddhavisayaṁ pañhanti thero na kathesi[2]. **Tena daṭṭhabbā**ti tena attabhāvena daṭṭhabbā. Ayaṁ pana pañho heṭṭhā kāmāvacarepi rūpāvacarepi labbhati, bhavaggena pana paricchinditvā kathito nippadesena kathito hotīti Bhagavatā evaṁ kathito.

Āgantāro itthattanti itthabhāvaṁ kāmāvacarapañcakkhandhabhāvameva āgantāro, neva tatrūpapattikā na uparūpapattikā honti. **Anāgantāro itthattan**ti imaṁ khandhapañcakaṁ anāgantāro, heṭṭhūpapattikā na honti, tatrūpapattikā vā uparūpa pattikā vā tattheva vā parinibbāyino hontīti attho. Ettha ca heṭṭhimabhave nibbattānaṁ vasena uparūpapattikā veditabbā. Bhavagge panetaṁ natthi. Sesaṁ sabbattha uttāna mevāti.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutiye **atthapaṭisambhidā**ti pañcasu atthesu pabhedagataṁ ñāṇaṁ. **Odhiso**ti kāraṇaso. **Byañjanaso**ti akkharaso. **Anekapariyāyenā**ti anekehi kāraṇehi. **Ācikkhāmī**ti kathemi. **Desemī**ti pākaṭaṁ katvā kathemi. **Paññāpemī**ti jānāpemi. **Paṭṭhapemī**ti paṭṭhapetvā pavattetvā kathemi. **Vivarāmī**ti vivaṭaṁ katvā kathemi. **Vibhajāmī**ti vibhajitvā kathemi. **Uttānīkaromī**ti gambhīraṁ[3] uttānakaṁ katvā kathemi. **So maṁ pañhenā**ti so maṁ pañhena upagacchatu. **Ahaṁ veyyākaraṇenā**ti ahamassa pañhakathanena cittaṁ ārādhessāmi. **Yo no dhammānaṁ sukusalo**ti yo amhākaṁ adhigatadhammānaṁ sukusalo Satthā, so esa sammukhībhūto. Yadi mayā atthapaṭisambhidā na sacchikatā, "sacchikarohi tāva Sāriputtā"ti vatvā maṁ paṭibāhissatīti Satthu purato nisinnakova sīhanādaṁ nadati. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. Imāsu ca pana paṭisambhidāsu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti.

---

1. Idha pana (Syā), idaṁ pana paraṁ (Ka)
2. Pañhaṁ kathesi (Ka)
3. Agambhīraṁ (Sī)

3. Mahākoṭṭhikasuttavaṇṇanā

173. Tatiye **phassāyatanānan**ti phassākarānaṁ, phassassa uppattiṭṭhānānanti attho. **Atthaññaṁ kiñcī**ti etesu asesato niruddhesu tato paraṁ koci appamattakopi kileso atthīti pucchati. **Natthaññaṁ kiñcī**ti idhāpi[1] "appamattakopi kileso natthī"ti pucchati. Sesadvayepi eseva nayo. Ime pana cattāropi pañhe sassatuccheda-ekaccasassata-amarāvikkhepavasena pucchati. Tenassa thero pucchitapucchitaṁ paṭibāhanto **mā hevan**ti āha. Ettha **hi**-iti nipātamattaṁ, evaṁ mā bhaṇīti attho. Attūpaladdhivaseneva[2] "atthaññaṁ kiñci añño koci attā nāma atthī"ti sassatādi-ākārena pucchati. Kiṁ panesa attūpaladdhi koti? Na attūpaladdhiko. Evaṁladdhiko pana tattheko bhikkhu nisinno, so pucchituṁ na sakkoti. Tassa laddhiṁ vissajjāpanatthaṁ evaṁ pucchati. Yepi ca anāgate evaṁ laddhikā bhavissanti, tesaṁ "Buddhakālepeso pañho mahāsāvakehi vissajjito"ti vacanokā supacchedanatthaṁ pucchatiyeva.

Appapañcaṁ papañcetīti na papañcetabbaṭṭhāne papañcaṁ karoti, anācaritabbaṁ maggaṁ carati. **Tāvatā papañcassa gatī**ti yattakā channaṁ phassāyatanānaṁ gati, tattakāva taṇhādiṭṭhimānappabhedassa papañcassa gati. **Channaṁ āvuso phassā yatanānaṁ asesavirāganirodhā papañcanirodho papañcavūpasamo**ti etesu chasu āyatanesu sabbaso niruddhesu papañcāpi niruddhāva honti, vūpasantāva hontīti attho. Āruppe pana puthujjanadevatānaṁ kiñcāpi pañca phassāyatanāni niruddhāni, chaṭṭhassa pana aniruddhattā tayopi papañcā appahīnāva. Apica pañcavokārabhavavaseneva pañho kathitoti. Catutthe imināva nayena attho veditabbo.

5. Upavāṇasuttavaṇṇanā

175-176. Pañcame **vijjāyantakaro hotī**ti vijjāya vaṭṭadukkhassa antakaro hoti, sakalaṁ vaṭṭadukkhaṁ paricchinnaṁ parivaṭumaṁ katvā tiṭṭhatīti. Sesapadesupi eseva nayo. **Sa-upādāno**ti sagahaṇova hutvā. **Antakaro abhavissā**ti vaṭṭadukkhassa antaṁ katvā ṭhito abhavissa. **Caraṇasampanno**ti pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgato. **Yathābhūtaṁ**

1. Idāni (Ka) 2. Attūpaladdhivasena vā (Sī)

jānaṁ passaṁ antakaro hotīti yathāsabhāvaṁ maggapaññāya jānitvā passitvā vaṭṭa dukkhassa antaṁ katvā ṭhito nāma hotīti arahattanikūṭena pañhaṁ niṭṭhapesi. Chaṭṭhaṁ heṭṭhā Ekakanipātavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **ajjhattikā**ti kesādīsu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākāralakkhaṇā pathavīdhātu. **Bāhirā**ti bahiddhā anindriyabaddhesu pāsāṇapabbatādīsu thaddhākāralakkhaṇā pathavīdhātu. Imināva nayena sesāpi dhātuyo veditabbā. **Netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā**ti idaṁ tayaṁ taṇhāmānadiṭṭhiggāhapaṭikkhepavasena vuttaṁ. **Sammappaññāya daṭṭhabban**ti hetunā kāraṇena maggapaññāya passitabbaṁ. **Disvā**ti sahavipassanāya maggapaññāya passitvā. **Acchecchi taṇhan**ti maggavajjha taṇhaṁ samūlakaṁ chindi. **Vivattayi**[1] **saṁyojanan**ti dasavidhampi saṁyojanaṁ vivattayi[1] ubbattetvā pajahi. **Sammā mānābhisamayā**ti hetunā kāraṇena navavidhassa mānassa pahānābhisamayā. **Antamakāsi dukkhassā**ti vaṭṭadukkhaṁ paricchinnaṁ parivaṭumaṁ akāsi, katvā ṭhitoti attho. Iti Satthārā Saṁyuttamahānikāye Rāhulovāde[2] vipassanā kathitā, Cūḷarāhulovādepi[3] vipassanā kathitā, Ambalaṭṭhikarāhulovāde[4] daharasseva sato musāvādā veramaṇī kathitā, Mahārāhulovāde[5] vipassanā kathitā. Imasmiṁ Aṅguttaramahānikāye ayaṁ catukoṭikasuññatā nāma kathitāti.

8. Jambālīsuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santaṁ cetovimuttin**ti aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ aññataraṁ samāpattiṁ. **Sakkāyanirodhan**ti tebhūmakavaṭṭasaṅkhātassa sakkāyassa nirodhaṁ, nibbānanti attho. **Na pakkhandatī**ti ārammaṇavasena na pakkhandati. Sesapadesupi eseva nayo. **Na pāṭikaṅkho**ti na pāṭikaṅkhitabbo. **Lepagatenā**ti lepamakkhitena[6].

---

1. Vāvattayi (Sī) 2. Saṁ 2. 111 piṭṭhe. 3. Ma 3. 324 piṭṭhe.
4. Ma 2. 77 piṭṭhe. 5. Ma 2. 83 piṭṭhe. 6. Lasagatenāti lasamakkhitena (Sī, Syā)

Imasmiṁ ca panatthe nadīpāraṁ gantukāmapurisopammaṁ āharitabbaṁ—eko kira puriso caṇḍasotāya vāḷamacchākulāya nadiyā pāraṁ gantukāmo "orimaṁ tīraṁ sāsaṅkaṁ sappaṭibhayaṁ, pārimaṁ tīraṁ khemaṁ appaṭibhayaṁ, kiṁ nu kho katvā pāraṁ gamissāmī"ti paṭipāṭiyā ṭhite aṭṭha kakudharukkhe disvā "sakkā imāya rukkha paṭipāṭiyā gantun"ti manasikatvā "kakudharukkhā nāma maṭṭhasākhā honti, sākhāya hatthā na saṇṭhaheyyun"ti nigrodhapilakkharukkhādīnaṁ aññatarassa lākhāya[1] hatthapāde makkhetvā dakkhiṇahatthena ekaṁ sākhaṁ gaṇhi. Hattho tattheva lagi. Puna vāmahatthena dakkhiṇapādena vāmapādenāti cattāropi hatthapādā tattheva lagiṁsu. So adhosiro lambamāno uparinadiyaṁ deve vuṭṭhe puṇṇāya nadiyā sote nimuggo kumbhīlādīnaṁ bhakkho ahosi.

Tattha nadīsotaṁ viya saṁsārasotaṁ daṭṭhabbaṁ, sotassa pāraṁ gantukāmapuriso viya yogāvacaro, orimatīraṁ viya sakkāyo, pārimatīraṁ viya nibbānaṁ, paṭipāṭiyā ṭhitā aṭṭha kakudharukkhā viya aṭṭha samāpattiyo, lepamakkhitena hatthena sākhā gahaṇaṁ viya jhānavipassanānaṁ pāripanthike asodhetvā samāpattisamāpajjanaṁ, catūhi hatthapādehi sākhāya baddhassa olambanaṁ viya paṭhamajjhāne nikantiyā laggakālo, uparisote vuṭṭhi viya chasu dvāresu kilesānaṁ uppannakālo, nadiyā puṇṇāya sote nimuggassa kumbhīlādīnaṁ bhakkhabhūtakālo viya saṁsārasote nimuggassa catūsu apāyesu dukkhānubhavanakālo veditabbo.

Suddhena hatthenāti sudhotena parisuddhahatthena. Imasmimpi atthe tādisameva opammaṁ kātabbaṁ—tatheva hi pāraṁ gantukāmo puriso "kakudharukkhā nāma maṭṭhasākhā, kiliṭṭhahatthena gaṇhantassa hattho parigaleyyā"ti hatthapāde sudhote katvā ekaṁ sākhaṁ gaṇhitvā paṭhamaṁ rukkhaṁ āruḷho. Tato otaritvā dutiyaṁ -pa- tato otaritvā aṭṭhamaṁ, aṭṭhamarukkhato[2] otaritvā pārimatīre khemantabhūmiṁ gato.

Tattha "imehi rukkhehi pārimatīraṁ gamissāmī"ti tassa purisassa cintitakālo viya yogino "aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā

1. Lepassa (Ka) 2. Tato (Ka)

samāpattito vuṭṭhāya arahattaṁ gamissāmī"ti cintitakālo, suddhena hatthena sākhā gahaṇaṁ viya jhānavipassanānaṁ pāripanthikadhamme sodhetvā samāpattisamā pajjanaṁ, tattha paṭhamarukkhārohaṇakālo viya paṭhamajjhānasamāpattikālo, paṭhamarukkhato oruyha dutiyaṁ āruḷhakālo viya paṭhamajjhāne nikantiyā abaddhassa tato vuṭṭhāya dutiyajjhānasamāpannakālo -pa- sattamarukkhato oruyha aṭṭhamaṁ āruḷhakālo viya ākiñcaññāyatanasamāpattiyaṁ nikantiyā abaddhassa tato vuṭṭhāya nevasaññānāsaññāyatanasamāpannakālo. Aṭṭhamarukkhato oruyha pārimatīraṁ khemantabhūmiṁ gatakālo viya nevasaññānāsaññāyatane nikantiyā[1] abaddhassa samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattappattakālo veditabbo.

Avijjāppabhedaṁ manasi karotīti aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇabhūtāya gaṇabahalamahā-avijjāya pabhedasaṅkhātaṁ arahattaṁ manasi karoti. **Na pakkhandatī**ti ārammaṇavaseneva na pakkhandati. **Jambālī**ti gāmato nikkhantassa mahā-udakassa patiṭṭhānabhūto mahā-āvāṭo. **Anekavassagaṇikā**ti gāmassa vā nagarassa vā uppannakāleyeva uppannattā anekāni vassagaṇāni[2] uppannāya etissāti anekavassagaṇikā. **Āyamukhānī**ti catasso pavisanakandarā. **Apāyamukhānī**ti apavāhanacchiddāni. **Na āḷippabhedo pāṭikaṅkho**ti na pāḷippabhedo pāṭikaṅkhitabbo. Na hi tato udakaṁ uṭṭhāya pāḷiṁ bhinditvā kacavaraṁ gahetvā mahāsamuddaṁ pāpuṇāti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthaṁ uyyānagavesaka-opammaṁ āharitabbaṁ. Eko kira nagaravāsiko kulaputto uyyānaṁ gavesanto nagarato nātidūre naccāsanne mahantaṁ jambāliṁ addasa, so "imasmiṁ ṭhāne ramaṇīyaṁ uyyānaṁ bhavissatī"ti sallakkhetvā kuddālaṁ ādāya cattāripi kandarāni pidhāya apavāhanacchiddāni vivaritvā aṭṭhāsi. Devo na sammā vassi, avasesa-udakaṁ apavāhanacchiddena parissavitvā gataṁ. Camma khaṇḍapilotikādīni tattheva pūtikāni jātāni, pāṇakā saṇṭhitā, samantā anupagamanīyā jātā. Upagatānampi nāsāpuṭe pidhāya pakkamitabbaṁ

1. Niyantiyā (Sī) 2. Vassagaṇanāni (Ka)

hoti. So katipāhena āgantvā paṭikkamma ṭhito oloketvā "na sakkā upagantun"ti pakkāmi.

Tattha nagaravāsī kulaputto viya yogāvacaro daṭṭhabbo, uyyānaṁ gavesantena gāmadvāre jambāliyā diṭṭhakālo viya cātumahābhūtikakāyo, āyamukhānaṁ pihitakālo viya dhammassavanodakassa aladdhakālo, apāyamukhānaṁ vivaṭakālo viya chadvārika saṁvarassa vissaṭṭhakālo, devassa sammā avuṭṭhakālo viya sappāyakammaṭṭhānassa aladdhakālo, avasesa-udakassa apāyamukhehi parissavitvā gatakālo viya abbhantare guṇānaṁ parihīnakālo, udakassa uṭṭhāya pāḷiṁ bhinditvā kacavaraṁ ādāya mahā samuddaṁ pāpuṇituṁ asamatthakālo viya arahattamaggena avijjāpāḷiṁ bhinditvā kilesarāsiṁ vidhamitvā nibbānaṁ sacchikātuṁ asamatthakālo, cammakhaṇḍapilotikādīnaṁ tattheva pūtibhāvo viya abbhantare rāgādikilesehi paripūritakālo, tassa āgantvā disvā vippaṭisārino gatakālo viya vaṭṭasamaṅgipuggalassa vaṭṭe abhiratakālo veditabbo.

Āḷippabhedo pāṭikaṅkhoti pāḷippabhedo pāṭikaṅkhitabbo. Tato hi udakaṁ uṭṭhāya pāḷiṁ bhinditvā kacavaraṁ ādāya mahāsamuddaṁ pāpuṇituṁ sakkhissatīti attho.

Idhāpi tadeva opammaṁ āharitabbaṁ[1]. Tattha āyamukhānaṁ vivaṭakālo viya sappāyadhammassavanassa laddhakālo, apāyamukhānaṁ pihitakālo viya chasu dvāresu saṁvarassa paccupaṭṭhitakālo[2], devassa sammā vuṭṭhakālo viya sappāyakammaṭṭhānassa laddhakālo, udakassa[3] uṭṭhāya pāḷiṁ bhinditvā kacavaraṁ ādāya mahāsamuddaṁ pattakālo viya arahattamaggena avijjaṁ bhinditvā akusalarāsiṁ vidhamitvā arahattaṁ sacchikatakālo, āyamukhehi paviṭṭhena udakena sarassa paripuṇṇakālo viya abbhantare lokuttaradhammehi paripuṇṇakālo, samantato vatiṁ katvā rukkhe ropetvā uyyānamajjhe pāsādaṁ māpetvā nāṭakāni paccupaṭṭhapetvā subhojanaṁ bhuñjantassa nisinnakālo viya dhammapāsādaṁ

1. Āharitvā katā (Ka) 2. Paṭisaṇṭhitakālo (Ka) 3. Udakavāhakassa (Sī, Syā)

āruyha nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā nisinnakālo veditabbo. Sesamettha uttānatthameva. Desanā pana lokiyalokuttaramissikā kathitāti.

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **hānabhāgirā saññā**ti-ādīsu "paṭhamassa jhānassa lābhiṁ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāginī paññā"ti[1] abhidhamme vuttanayeneva attho veditabbo. **Yathābhūtaṁ nappajānantī**ti yathāsabhāvato maggañāṇena na jānanti.

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **Bhoganagare viharatī**ti parinibbānasamaye cārikaṁ caranto taṁ nagaraṁ patvā tattha viharati. **Ānandacetiye**ti Ānandayakkhassa bhavanaṭṭhāne patiṭṭhitavihāre. **Mahāpadese**ti mahā-okāse mahā-apadese vā, Buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. **Neva abhinanditabban**ti haṭṭhatuṭṭhehi sādhukāraṁ datvā pubbeva na sotabbaṁ[2]. Evaṁ kate hi pacchā "idaṁ na sametī"ti vuccamānopi "kiṁ pubbeva ayaṁ dhammo, idāni na dhammo"ti vatvā laddhiṁ na vissajjeti. **Nappaṭi kkositabban**ti "kiṁ esa bālo vadatī"ti evaṁ pubbeva na vattabbaṁ. Evaṁ vutte hi vattuṁ yuttampi na vakkhati. Tenāha **anabhinanditvā appaṭikkositvā**ti. **Padabyañja nānī**ti padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukaṁ uggahetvā**ti "imasmiṁ ṭhāne Pāḷi vuttā, imasmiṁ ṭhāne attho vutto, imasmiṁ ṭhāne anusandhi kathitā, imasmiṁ ṭhāne pubbā paraṁ kathitan"ti suṭṭhu gahetvā. **Sutte otāretabbānī**ti sutte otaritabbāni. **Vinaye sandassetabbānī**ti vinaye saṁsandetabbāni.

Ettha ca **suttan**ti vinayo vutto. Yathāha "kattha paṭikkhittaṁ, Sāvatthiyaṁ Suttavibhaṅge"ti[3]. **Vinayo**ti Khandhako. Yathāha "vinayātisāre"ti[4]. Evaṁ Vinayapiṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttaṁ,

---

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe. 2. Na gahetabbaṁ (Ka) 3. Vi 4. 505 piṭṭhe.
4. Kosambiyā vinayātisāreti (Sī, Syā, Ka) Vi 4. 506; Dī-Ṭṭha 2. 156 piṭṭhesu pana passitabbaṁ.

Khandhakaparivārā vinayoti evaṁ Vinayapiṭakaṁ pariyādiyati. Atha vā Suttantapiṭakaṁ suttaṁ, Vinayapiṭakaṁ vinayoti evaṁ dveyeva piṭakāni pariyādiyanti. Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttaṁ, Vinayapiṭakaṁ vinayoti evampi Tīṇi Piṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakañhi Buddhavacanaṁ nāma atthi. Seyyathidaṁ? Jātakaṁ Paṭisambhidā Niddeso Suttanipāto Dhammapadaṁ Udānaṁ Itivuttakaṁ Vimānavatthu Petavatthu Theragāthā Therigāthā Apadānanti.

Sudinnatthero pana "asuttanāmakaṁ Buddhavacanaṁ natthī"ti taṁ sabbaṁ paṭikkhipitvā "tīṇi Piṭakāni suttaṁ, vinayo pana kāraṇan"ti āha. Tato taṁ kāraṇaṁ dassento idaṁ suttamāhari—

> "Ye kho tvaṁ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṁvattanti no virāgāya, saṁyogāya saṁvattanti no visaṁyogāya, sa-upādānāya saṁvattanti no anupādānāya, mahicchatāya saṁvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṁvattanti no santuṭṭhiyā, kosajjāya saṁvattanti no vīriyārambhāya, saṅgaṇikāya saṁvattanti no pavivekāya, ācayāya saṁvattanti no apacayāya. Ekaṁsena Gotami jāneyyāsi 'neso dhammo neso vinayo netaṁ Satthu sāsanan'ti.
>
> Ye ca kho tvaṁ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṁvattanti no sarāgāya, visaṁyogāya saṁvattanti no saṁyogāya. Anupādānāya saṁvattanti no sa-upādānāya, appicchatāya saṁvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṁvattanti no asantuṭṭhiyā, vīriyārambhāya saṁvattanti no kosajjāya, pavivekāya saṁvattanti no saṅgaṇikāya, apacayāya saṁvattanti no ācayāya. Ekaṁsena Gotami jāneyyāsi 'eso dhammo eso vinayo etaṁ Satthu sāsanan'ti"[1].

Tasmā **sutte**ti Tepiṭakabuddhavacane otāretabbāni. **Vinaye**ti etasmiṁ rāgādivinayakāraṇe saṁsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte otarantī**ti suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā challiṁ[2]

---

1. Vi 4. 449; Aṁ 3. 107 piṭṭhesu.
2. Jalliṁ (Sī, Syā)

uṭṭhapetvā guḷhavessantaraguḷha-ummaggaguḷhavinayavedallapiṭakānaṁ aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṁ āgatāni hi rāgādivinaye ca apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni honti. Tena vuttaṁ "iti hidaṁ bhikkhave chaḍḍeyyāthā"ti. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo. **Idaṁ bhikkhave catutthaṁ mahāpadesaṁ dhāreyyāthā**ti imaṁ bhikkhave catutthaṁ dhammassa patiṭṭhānokāsaṁ dhāreyyāthāti.

Sañcetaniyavaggo tatiyo.

---

(19) 4. Brāhmaṇavagga

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **ṭhānakusalo**ti yena ṭhānena ṭhito avirādhetvā vijjhituṁ sakkoti, tasmiṁ ṭhāne kusalo. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

2. Pāṭibhogasuttavaṇṇanā

182. Dutiye **natthi koci pāṭibhogo**ti ahaṁ te[1] pāṭibhogoti evaṁ pāṭibhogo bhavituṁ samattho nāma natthi. **Jarādhamman**ti jarāsabhāvaṁ. Esa nayo sabbattha.

3. Sutasuttavaṇṇanā

183. Tatiye **natthi tato doso**ti tasmiṁ doso nāma natthīti attho.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe kicchājīvitakāraṇaṭṭhena rogova **rogātaṅko** nāma. **Phuṭṭhassā**ti tena rogātaṅkena samannāgatassa. **Urattāḷiṁ kandatī**ti uraṁ tāḷetvā[2] rodati. **Akatakalyāṇo**ti-ādīsu kalyāṇaṁ vuccati

---

1. Ahamettha (Sī, Syā)

2. Tāḷetvā tāḷetvā (Sī)

puññakammaṁ, taṁ akataṁ etenāti akatakalyāṇo. Sesapadesupi eseva nayo. Puñña kammameva hi kosallasambhūtattā **kusalaṁ,** bhītassa parittāyakattā[1] **bhīruttāṇan**ti vuccati. **Katapāpo**ti-ādīsu pāpaṁ vuccati lāmakaṁ akusalakammaṁ. **Luddan**ti kakkhaḷakammaṁ. **Kibbisan**ti samalaṁ aparisuddhakammaṁ. **Kaṅkhī hotī**ti Buddhadhammasaṁghaguṇesu ceva sikkhāya ca pubbante ca aparante ca pubbantāparante ca paṭicca samuppāde cāti aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya samannāgato hoti. **Vicikicchī**ti vicikicchāya samannāgato sāsanasaddhamme na niṭṭhaṁ gato, uggahaparipucchāvasena niṭṭhaṁ gantuṁ na sakkoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **brāhmaṇasaccānī**ti brāhmaṇānaṁ saccāni tathāni. **So tena na samaṇoti maññatī**ti so khīṇāsavo tena saccena "ahaṁ samaṇo"ti taṇhāmānadiṭṭhīhi na maññati. Sesapadesupi eseva nayo. **Yadeva tattha saccaṁ, tadabhiññāyā**ti[2] yaṁ tattha "sabbe pāṇā avajjhā"ti paṭipattiyā saccaṁ tathaṁ aviparītaṁ. Iminā vacīsaccaṁ abbhantaraṁ katvā paramatthasaccaṁ nibbānaṁ dasseti. **Tadabhiññāyā**ti taṁ ubhayampi abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā. **Anuddayāya anukampāya paṭipanno hotī**ti anuddayatthāya ca anukampatthāya ca yā paṭipadā, taṁ paṭipanno hoti, pūretvā ṭhitoti attho. Sesapaṭipadāsupi[3] eseva nayo.

Sabbe kāmāti sabbe vatthukāmakilesakāmā. **Iti vadaṁ brāhmaṇo saccamāhā**ti evampi vadanto khīṇāsavabrāhmaṇo saccameva āha. **Sabbe bhavā**ti kāmabhavādayo tayopi. **Nāhaṁ kvacanī**ti ettha pana catukkoṭikasuññatā kathitā. Ayaṁ hi "nāhaṁ[4] kvacanī"ti kvaci attānaṁ na passati, **kassaci kiñcanatasmin**ti attano attānaṁ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṁ na passati, bhātiṭṭhāne bhātaraṁ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṁ, parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṁ maññitvā upanetabbaṁ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mamasaddaṁ tāva ṭhapetvā "na ca kvacani parassa ca attānaṁ kvaci na passatī"ti ayamattho. Idāni "mamasaddaṁ

---

1. Bhayaparittāṇattā (Ka)
2. Yadeva tattha saccanti (?)
3. Sesapadesupi (Ka)
4. Nāma (Ka)

āharitvā mama kismiñci kiñcanaṁ natthī”ti so[1] parassa attā mama kismiñci kiñcana bhāve atthīti na passati, attano bhātiṭṭhāne bhātaraṁ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṁ, parikkhāra ṭṭhāne vā parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṁ iminā kiñcanabhāvena upane tabbaṁ na passatīti attho. Evamayaṁ yasmā neva katthaci attānaṁ passati, na taṁ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṁ passati, na parassa attānaṁ passati, na parassa attānaṁ attano kiñcanabhāve upanetabbaṁ passatīti. **Iti vadaṁ brāhmaṇo**ti evaṁ catukkoṭikaṁ suññataṁ vadantopi khīṇāsavabrāhmaṇo tassā paṭipadāya sammā paṭivi ddhattā saccameva āha, na musāti sabbesupi vāresu maññanānaṁ pahīnattāyeva na maññatīti ca attho veditabbo. **Ākiñcaññaṁyeva paṭipadan**ti kiñcanabhāvavirahitaṁ nippalibodhaṁ niggahaṇameva paṭipadaṁ paṭipanno hoti[2] pūretvā ṭhito.

Imāni kho paribbājakā cattāri brāhmaṇasaccāni mayā sayaṁ abhiññā sacchikatvā paveditānīti yāni tumhe bhovādibrāhmaṇānaṁ saccāni vadetha, tehi aññāni mayā imāni bāhitapāpabrāhmaṇassa cattāri saccāni catūhi maggehi soḷasavidhena kiccena jānitvā paccakkhaṁ katvā paveditāni desitāni jotitānīti attho. Iti imasmiṁ sutte catūsupi ṭhānesu khīṇāsavassa vacīsaccameva kathitanti.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe **parikassatī**ti ākaḍḍhiyati. **Ummaggo**ti ummujjanaṁ, paññāgamananti attho. Paññā eva vā ummujjanaṭṭhena ummaggoti vuccati. Sāva[3] paṭibhānaṭṭhena **paṭibhānaṁ. Cittassa uppannassa vasaṁ gacchatī**ti ye cittassa vasaṁ gacchanti, tesaṁyevettha gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Atthamaññāya dhammamaññāyā**ti atthañca Pāḷiñca jānitvā. **Dhammānudhammappaṭipanno hotī**ti lokuttaradhammassa anucchavikadhammaṁ saha sīlena pubbabhāgappaṭipadaṁ paṭipanno hoti. **Nibbedhika pañño**ti nibbijjhanakapañño. **Idaṁ dukkhan**ti ṭhapetvā taṇhaṁ sesaṁ tebhūmakakkhandhapañcakaṁ dukkhanti sutaṁ hoti. **Paññāyā**ti maggapaññāya. **Ayaṁ dukkhasamudayo**ti vaṭṭamūlakataṇhā tassa dukkhassa samudayoti

1. Yo (Sī, Syā) 2. Hotīti (Sī, Syā) 3. So ca (Syā, Ka)

sutaṁ hoti. Iminā upāyena sesadvayepi attho veditabbo. Catutthapañhavissajjanena arahattaphalaṁ kathitanti veditabbaṁ.

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **Todeyyassā**ti Tudigāmavāsikassa. **Parisatī**ti sannipatitāya parisāya. **Parūpārambhaṁ vattentī**ti paragarahaṁ pavattenti kathenti. **Bālo ayaṁ rājā**ti-ādi yaṁ te upārambhaṁ vattenti, tassa dassanatthaṁ vuttaṁ. **Samaṇe Rāmaputte**ti udake Rāmaputte. **Abhippasanno**ti atikkamma pasanno. **Paramanipaccakāran**ti uttamanipāta kiriyaṁ nīcavuttiṁ. **Parihārakā**ti paricārakā. **Yamako**ti-ādīni tesaṁ nāmāni. Tesu hi eko Yamako nāma, eko Moggallo nāma, eko Uggo nāma, eko Nāvindakī nāma, eko Gandhabbo nāma, eko Aggivesso nāma. **Tyāssudan**ti ettha **assudan**ti nipātamattaṁ, te attano parisati nisinneti attho. **Iminā nayena netī**ti iminā kāraṇena anuneti jānāpeti. **Karaṇīyādhikaraṇīyesū**ti paṇḍitehi kattabbakiccesu ca atirekakattabbakiccesu ca. **Vacanīyādhivacanīyesū**ti vattabbesu ca atirekavattabbesu ca. **Alamatthadasatarehī**ti ettha atthe passituṁ samatthā alamatthadasā, te atisitvā[1] ṭhitā alamatthadasatarā, tehi alamatthadasatarehi. **Alamatthadasataro**ti alamatthadasatāya uttaritaro, chekehi chekataro paṇḍitehi paṇḍitataroti pucchanto evamāha. Athassa te paṭipucchantā **evaṁ bho**ti-ādimāhaṁsu. Iti brāhmaṇo attano sappurisatāya taṁ Eḷeyyarājānampi tassa parivāri kepi[2] udakampi Rāmaputtaṁ pasaṁsi. Andho viya hi asappuriso, cakkhumā viya sappuriso. Yathā andho neva anandhaṁ na andhaṁ passati, evaṁ asappuriso neva sappurisaṁ na asappurisaṁ jānāti. Yathā cakkhumā andhampi anandhampi passati, evaṁ sappuriso sappurisampi asappurisampi jānāti. Todeyyopi sappurisatāya asappurise aññāsīti imama tthavasaṁ paṭicca tuṭṭhamānaso brāhmaṇo **acchariyaṁ bho Gotamā**ti-ādīni vatvā
Tathāgatassa bhāsitaṁ anumoditvā pakkāmi.

---

1. Atikkamitvā (ka) 2. Paricārakepi (Sī), parivārakepi (Syā)

8. Upakasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame **Upako**ti tassa nāmaṁ. **Maṇḍikāputto**ti Maṇḍikāyaputto. **Upasaṅkamī**ti so kira Devadattassa upaṭṭhāko, "kiṁ nu kho Satthā mayi attano santikaṁ upagate[1] vaṇṇaṁ kathessati, udāhu avaṇṇan"ti pariggaṇhanatthaṁ upasaṅkami. "Nerayiko Devadatto kappaṭṭho[2] atekiccho"ti[3] vacanaṁ sutvā Satthāraṁ ghaṭṭetukāmo upasaṅkamītipi vadanti. **Parūpārambhaṁ vattetī**ti paragarahaṁ katheti. **Sabbo so na upapādetī**ti sabbopi so kusaladhammaṁ na uppādeti, attano vā vacanaṁ upapādetuṁ anucchavikaṁ kātuṁ na sakkoti. **Anupapādento gārayho hotī**ti kusalaṁ dhammaṁ uppādetuṁ asakkonto attano ca vacanaṁ upapannaṁ anucchavikaṁ kātuṁ asakkonto gārayho hoti. **Upavajjo**ti upavaditabbo ca hoti, vajjena vā upeto hoti, sadoso hotīti attho.

Atha Bhagavā tassa vādaṁ gahetvā tasseva gīvāya paṭimuñcanto **parūpārambhan**ti-ādimāha. **Ummujjamānakaṁyevā**ti udakato sīsaṁ ukkhipantaṁyeva. **Tattha apari māṇā padā**ti-ādīsu[4] tasmiṁ akusalanti paññāpane padānipi akkharānipi dhammadesanāpi aparimāṇāyeva. **Itipidaṁ akusalan**ti idampi akusalaṁ idampi akusalaṁ imināpi kāraṇena imināpi kāraṇena akusalanti evaṁ akusalapaññattiyaṁ āgatānipi[5] aparimāṇāni. Athāpi[6] aññenākārena Tathāgato taṁ dhammaṁ deseyya, evampissa desanā aparimāṇā bhaveyya. Yathāha "apariyādinnāvassa Tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṁ dhammapadabyañjanan"ti[7]. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Yāva dhaṁsīvatāyan**ti yāva guṇadhaṁsī vata ayaṁ. **Loṇakāradārako**ti loṇakāragāmadārako. **Yatra hi nāmā**ti yo hi nāma. **Āsādetabbaṁ maññissatī**ti ghaṭṭetabbaṁ maññissati. **Apehī**ti apagaccha, mā me purato aṭṭhāsi. Evañca pana vatvā gīvāya gaṇhāpetvā nikkaḍḍhāpesi yevāti.

---

1. Upaṭṭhākassa (Ka)
2. Kappaṭṭhāyī(Ka)
3. Vi 4. 365 piṭṭhe.
4. Aparimāṇapadāti-ādīsu (Sī)
5. Āgatāni idānipi (Sī), āgatāni padānipi (Syā)
6. Tathāpi (Ka)
7. Ma 1. 117 piṭṭhe.

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **kāyenā**ti nāmakāyena. **Sacchikaraṇīyā**ti paccakkhaṁ kātabbā. **Satiyā**ti pubbenivāsānussatiyā. **Cakkhunā**ti dibbacakkhunā. **Paññāyā**ti jhānapaññāya vipassanāpaññā sacchikātabbā, vipassanāpaññāya maggapaññā, maggapaññāya phalapaññā, phalapaññāya paccavekkhaṇapaññā sacchikātabbā, pattabbāti attho. Āsavānaṁ khayasaṅkhātaṁ pana arahattaṁ paccavekkhaṇavasena paccavekkhaṇapaññāya sacchi karaṇīyaṁ nāmāti.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame **tuṇhībhūtaṁ tuṇhībhūtan**ti yato yato anuviloketi, tato tato tuṇhī bhūtameva. **Bhikkhū āmantesī**ti paṭipattisampanne bhikkhū pasannehi cakkhūhi anuviloketvā uppannadhammapāmojjo thometukāmatāya āmantesi. **Apalāpā**ti palāparahitā. Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Suddhā**ti nimmalā. **Sāre patiṭṭhitā**ti sīlādisāre patiṭṭhitā. **Alan**ti yuttaṁ. **Yojanagaṇanānī**ti[1] ekaṁ yojanaṁ yojanameva, dasapi yojanāni yojanā neva. Tato uddhaṁ "yojanagaṇanānī"ti[1] vuccati. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetaṁ. **Puṭosenāpī**ti puṭosaṁ vuccati pātheyyaṁ, pātheyyaṁ gahetvāpi upasaṅkamituṁ yuttamevāti attho. Puṭaṁ senātipi pāṭho. Tassattho—puṭo aṁse assāti puṭaṁso, tena puṭaṁsena aṁsena pātheyyapuṭaṁ vahantenāpīti vuttaṁ hoti.

Idāni evarūpehi evarūpehi ca guṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṁ **santi bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **devappattā**ti upapattidevanibbattakaṁ dibbavihāraṁ dibbavihārena ca arahattaṁ pattā. **Brahmappattā**ti niddosaṭṭhena brahmabhāvasādhakaṁ brahmavihāraṁ brahmavihārena ca arahattaṁ pattā. **Āneñjappattā**ti aniñjanabhāva sādhakaṁ āneñjaṁ āneñjena ca arahattaṁ pattā. **Ariyappattā**ti puthujjanabhāvaṁ atikkamma ariyabhāvaṁ pattā. **Evaṁ kho bhikkhave bhikkhu devappatto hotī**ti-ādīsu evaṁ rūpāvacaracatutthajjhāne ṭhatvā cittaṁ vivaṭṭetva arahattaṁ patto devappatto nāma

1. Yojanagaṇānīti (Sī)

hoti, catūsu brahmavihāresu ṭhatvā cittaṁ vivaṭṭetvā arahattaṁ patto brahmappatto nāma, catūsu arūpajjhānesu ṭhatvā cittaṁ vivaṭṭetvā arahattaṁ patto āneyyañjappatto nāma. **Idaṁ dukkhan**ti-ādīhi catūhi saccehi cattāro maggā tīṇi ca phalāni kathitāni. Tasmā imaṁ ariyadhammaṁ patto bhikkhu ariyappatto nāma hotīti.

Brāhmaṇavaggo catuttho.

---

(20) 5. Mahāvagga

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānan**ti pasādasotaṁ odahitvā ñāṇasotena vavatthapitānaṁ. **Cattāro ānisaṁso pāṭikaṅkhā**ti cattāro guṇānisaṁsā pāṭikaṅkhitabbā. Idaṁ pana Bhagavatā atthuppattivasena āraddhaṁ. Katara-atthuppattivasenāti? Bhikkhūnaṁ dhammassavanāya anupasaṅkamana-atthuppattivasena. Pañcasatā kira brāhmaṇapabbajitā "Sammāsambuddho liṅgavacanavibhattipadabyañjanādīhi kathento amhehi ñātameva kathessati, aññātaṁ kiṁ kathessatī"ti dhammassavanatthaṁ[1] na gacchanti. Satthā taṁ pavattiṁ sutvā te pakkosāpetvā "kasmā evaṁ karotha, sakkaccaṁ dhammaṁ suṇātha, sakkaccaṁ dhammaṁ suṇantānañca sajjhāyantānañca ime ettakā ānisaṁsā"ti dassento imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tattha **dhammaṁ pariyāpuṇātī**ti Suttaṁ Geyyanti-ādikaṁ navaṅgaṁ Satthusāsanabhūtaṁ tantidhammaṁ vaḷañjeti. **Sotānugatā**[2] **hontī**ti sotaṁ anupattā[3] anupaviṭṭhā honti. **Manasānupekkhitā**ti cittena olokitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti atthato ca kāraṇato ca paññāya suṭṭhu paṭividdhā paccakkhaṁ katā. **Muṭṭhassati kālaṁ kurumāno**ti nayidaṁ Buddhavacanaṁ anussaraṇasatiyā abhāvena vuttaṁ, puthujjanakālakiriyaṁ pana sandhāya vuttaṁ. Puthujjano hi muṭṭhassati kālaṁ karoti nāma. **Upapajjatī**ti suddhasīle patiṭṭhito devaloke nibbattati. **Dhammapadā plavantī**ti antarābhave nibbatta muṭṭhassatino, yepi pubbe sajjhāyamūlikā vācāparicitabuddhavacanadhammā, te sabbe

---

1. Dhammassavanaggaṁ (Sī) 2. Sotānudhatā (Sī) 3. Anuvattā (Sī)

pasanne ādāse chāyā viya plavanti, pākaṭā hutvā paññāyanti. **Dandho bhikkhave satuppādo**ti Buddhavacanānussaraṇasatiyā uppādo dandho garu, atha so satto khippaṁ yeva visesagāmī hoti, nibbānagāmī hotīti attho.

Iddhimā cetovasippattoti iddhisampanno cittassa vasibhāvapatto khīṇāsavo. **Ayaṁ vā so dhammavinayo**ti ettha vibhāvanattho vāsaddo. **Yatthā**ti yasmiṁ dhammavinaye. **Brahmacariyaṁ acarin**ti brahmacariyavāsaṁ vasiṁ. Idampi Buddhavacanaṁ mayā pubbe vaḷañjitanti Buddhavacanānussaraṇavasenetaṁ vuttaṁ. **Devaputto**ti Pañcālacaṇḍo viya Hatthakamahābrahmā viya Sanaṅkumārabrahmā viya ca eko Dhammakathikadevaputto. **Opapātiko opapātikaṁ sāretī**ti paṭhamaṁ uppanno devaputto pacchā uppannaṁ sāreti. **Sahapaṁsukīḷikā**ti etena nesaṁ dīgharattaṁ kataparicayabhāvaṁ dasseti. **Samāgaccheyyun**ti sālāya vā rukkhamūle vā sammukhībhāvaṁ gaccheyyuṁ. **Evaṁ vadeyyā**ti sālāya vā rukkhamūle vā paṭhamataraṁ nisinno pacchā āgataṁ evaṁ vadeyya. Sesamettha Pāḷinayeneva veditabbaṁ.

2. Ṭhānasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Soceyyan**ti sucibhāvo. **Saṁvasamāno**ti ekato vasamāno. **Na santatakārī**ti na satatakārī. **Na santatavutti sīlesū**ti satataṁ sabbakālaṁ sīlajīvitaṁ na jīvatīti attho. **Saṁvohāramāno**ti kathento. **Ekena eko voharatī**ti ekena saddhiṁ eko hutvā katheti. **Vokkamatī**ti okkamati. **Purimavohārā pacchimavohāran**ti purimakathāya pacchimakathaṁ, purimakathāya ca pacchimakathā, pacchimakathāya ca purimakathā na sametīti attho.

Ñātibyasanenāti-ādīsu ñātīnaṁ byasanaṁ ñatibyasanaṁ, ñātivināsoti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Rogabyasane** pana rogoyeva ārogyavināsanato byasanaṁ rogabyasanaṁ. **Anuparivattantī**ti anubandhanti. **Lābho cā**ti-ādīsu ekaṁ attabhāvaṁ lābho anuparivattati, ekaṁ alābhoti evaṁ nayo netabbo. **Sākacchāyamāno**ti pañha pucchanavissajjanavasena sākacchaṁ karonto. **Yathā**ti

yenākārena. **Ummaggo**ti pañhummaggo. **Abhinīhāro**ti pañhābhisaṅkharaṇavasena cittassa abhinīhāro. **Samudāhāro**ti pañhapucchanaṁ. **Santan**ti paccanīkasantatāya santaṁ katvā na kathetīti attho. **Paṇītan**ti atappakaṁ. **Atakkāvacaran**ti yathā takkena nayaggāhena gahetuṁ sakkā hoti, evaṁ na kathetīti attho. **Nipuṇan**ti saṇhaṁ. **Paṇḍita vedanīyan**ti paṇḍitehi jānitabbakaṁ. Sesaṁ sabbattha vuttānusāreneva veditabbaṁ.

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye **upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso hutvā mālāgandhavilepanaṁ gahetvā Bhagavantaṁ vandissāmīti upasaṅkami. **Mā anussavenā**ti-ādīsu anussavavacanena[1] mama kathaṁ mā gaṇhathāti iminā nayena attho veditabbo. **Sārambho**ti karaṇuttariyalakkhaṇo sārambho. **Alobhā**dayo lobhādipaṭipakkhavasena[2] veditabbā. **Kusaladhammūpasampadāyā**ti kusaladhammānaṁ sampādanatthāya, paṭilābhatthāyāti vuttaṁ hoti. **Ime cepi Bhaddiya mahāsālā**ti purato ṭhite sālarukkhe dassento evamāha. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthattā ca suviññeyyameva. Satthari pana desanaṁ vinivaṭṭente Bhaddiyo sotāpanno jātoti.

4. Sāmugiyāsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **Sāmugiyā**ti[3] Sāmuganigamavāsino. **Byagghapajjā**ti te ālapanto evamāha. Kolanagarassa hi kolarukkhe hāretvā katattā Kolanagaranti ca Byagghapathe māpitattā Byagghapajjanti ca dve nāmāni. Etesañca pubbapurisā tattha vasiṁsūti Byagghapajjavāsitāya Byagghapajjavāsino Byagghapajjāti vuccanti. Te ālapanto evamāha. **Pārisuddhipadhāniyaṅgānī**ti pārisuddhi-atthāya padhāniyaṅgāni padahitabba vīriyassa aṅgāni, koṭṭhāsāti attho. **Sīlapārisuddhipadhāniyaṅgan**ti sīlaparisodhanavīriyassetaṁ nāmaṁ. Tañhi sīlapārisuddhiparipūraṇatthāya padhāniyaṅganti sīlapārisuddhi padhāniyaṅgaṁ. Sesesupi eseva nayo. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne vipassanāpaññāya

---

1. Anussavavasena (Sī, Syā)
2. Lobhādipaṭipakkhanayena (Syā), lobhādipaṭipakkhāti (Ka)
3. Sāpūgiyāti (Sī), sāpugiyāti (Syā)

anuggahessāmi. **Yo tattha chando**ti-ādīsu yo tasmiṁ anuggaṇhane kattukāmatāchandoti iminā nayena attho veditabbo. Satisampajaññaṁ panettha satiṁ upaṭṭhapetvā ñāṇena paricchinditvā vīriyapaggahanatthaṁ vuttaṁ. **Rajanīyesu dhammesu cittaṁ virājetī**ti rāgapaccayesu iṭṭhārammaṇesu yathā cittaṁ virajjati, evaṁ karoti. **Vimocanīyesu dhammesu cittaṁ vimocetī**ti yehi ārammaṇehi cittaṁ vomocetabbaṁ, tesu yathā vimuccati, evaṁ karoti. **Virājetvā**ti ettha maggakkhaṇe virājeti nāma, phalakkhaṇe virattaṁ nāma hoti. Dutiyapadepi eseva nayo. **Sammāvimuttiṁ phusatī**ti hetunā nayena arahattaphalavimuttiṁ ñāṇaphassena phusatīti.

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **vappo**ti Dasabalassa Cūḷapitā Sakyarājā. **Nigaṇṭhasāvako**ti Vesāliyaṁ Sīhasenāpati viya Nāḷandāya Upāligahapati viya ca Nigaṇṭhassa Nāṭaputtassa upaṭṭhāko. **Kāyena saṁvuto**ti kāyadvārassa saṁvutattā pihitattā kāyena saṁvuto nāma. Sesadvayepi eseva nayo. **Avijjāvirāgā**ti avijjāya khayavirāgena. **Vijjuppādā**ti magga vijjāya uppādena. **Taṁ ṭhānan**ti taṁ kāraṇaṁ. **Avipakkavipākan**ti aladdhavipākavāraṁ. **Tatonidānan**ti taṁhetu tappaccayā. **Dukkhavedaniyā āsavā assaveyyun**ti dukkhavedanāya paccayabhūtā kilesā assaveyyuṁ, tassa purisassa uppajjeyyunti attho. **Abhisamparāyan**ti dutiye attabhāve. **Kāyasamārambhapaccayā**ti kāyakamma paccayena. **Āsavā**ti kilesā. **Vighātapariḷāhā**ti ettha **vighāto**ti dukkhaṁ. **Pariḷāho**ti kāyikacetasiko pariḷāho. **Phussa phussa byantīkarotī**ti ñāṇavajjhaṁ kammaṁ ñāṇa phassena phusitvā phusitvā khayaṁ gameti, vipākavajjhaṁ kammaṁ vipākaphassena phusitvā phusitvā khayaṁ gameti. **Nijjarā**ti kilesajīraṇakapaṭipadā. Sesavāresupi eseva nayo. Idha ṭhatvā ayaṁ bhikkhu khīṇāsavo kātabbo, cattāri mahābhūtāni nīharitvā catusaccavavatthānaṁ dassetvā yāva arahattaphalaṁ kammaṭṭhānaṁ kathetabbaṁ.

Idāni pana tassa khīṇasavassa satatavihāre dassetuṁ **evaṁ sammā vimuttacittassā**ti-ādimāha. Tattha **sammā vimuttacittassā**ti hetunā

kāraṇena sammā vimuttassa. **Satatavihārā**ti niccavihārā nibaddhavihārā. **Neva sumano hotī**ti iṭṭhārammaṇe rāgavasena na somanassajāto hoti. **Na dummano**ti aniṭṭhārammaṇe paṭighavasena na domanassajāto hoti. **Upekkhako viharati sato sampajāno**ti satisampa jaññapariggahitāya majjhattākāralakkhaṇāya upekkhāya tesu ārammaṇesu upekkhako majjhatto hutvā viharati.

Kāyapariyantikanti kāyantikaṁ kāyaparicchinnaṁ, yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattaṁ pañcadvārikavedananti attho. **Jīvitapariyantikan**ti jīvitantikaṁ jīvitaparicchinnaṁ, yāva jīvitaṁ pavattati, tāva pavattaṁ manodvārikavedananti attho. Tattha pañcadvārikavedanā pacchā uppajjitvā paṭhamaṁ nirujjhati, manodvārikavedanā paṭhamaṁ uppajjitvā pacchā nirujjhati. Sā hi paṭisandhikkhaṇe vatthurūpasmiṁyeva patiṭṭhāti. Pañcadvārikā pavatte pañcadvāravasena pavattamānā paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanadussanamuyhanavasena adhimattā balavatī hoti, paṇṇāsavassakāle ṭhitā hoti, saṭṭhivassakālato paṭṭhāya parihāyamānā, asītinavutivassakāle mandā hoti. Tadā hi sattā "cirarattaṁ ekato nisīdimhā nipajjimhā"ti vadantepi na jānāmāti vadanti. Adhimattānipi rūpādi-ārammaṇāni na passāma, sugandhaduggandhaṁ vā sādu-asāduṁ vā[1] thaddhamudukaṁ vāti na jānāmātipi vadanti. Iti nesaṁ pañcadvārikavedanā bhaggā hoti, manodvārikā pavattati. Sāpi anupubbena parihāyamānā maraṇasamaye hadayakoṭiṁyeva nissāya pavattati. Yāva panesā pavattati, tāva satto jīvatīti vuccati. Yadā nappavattati, tadā "mato niruddho"ti vuccati.

Svāyamattho vāpiyā dīpetabbo—yathā hi puriso pañca-udakamaggasampannaṁ vāpiṁ kareyya. Paṭhamaṁ deve vuṭṭhe pañcahi udakamaggehi udakaṁ pavisitvā antovāpiyaṁ āvāṭe pūreyya. Punappunaṁ deve vassante udakamagge pūretvā gāvutaḍḍhayo janamattaṁ ottharitvā udakaṁ tiṭṭheyya tato tato vissandamānaṁ. Atha niddhamanatumbe vivaritvā khettesu kamme kayiramāne udakaṁ nikkhamantaṁ, sassapākakāle udakaṁ nikkhantaṁ udakaṁ parihīnaṁ, "macche gaṇhāmā"ti vattabbataṁ āpajjeyya. Tato katipāhena

---

1. Sātaṁ vā asātaṁ vā (Ka)

āvāṭesuyeva udakaṁ saṇṭhaheyya. Yāva pana taṁ āvāṭesu hoti, tāva mahāvāpiyaṁ udakaṁ atthīti saṅkhaṁ gacchati. Yadā pana tattha chijjati, tadā "vāpiyaṁ udakaṁ natthī"ti vuccati. Evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

Paṭhamaṁ deve vassante pañcahi maggehi udake pavisante āvāṭānaṁ pūraṇakālo viya hi paṭhamameva paṭisandhikkhaṇe manodvārikavedanāya vatthurūpe patiṭṭhitakālo, punappunaṁ deve vassante pañcamaggānaṁ pūraṇakālo viya pavatte pañcadvārikavedanāya pavatti, gāvutaḍḍhayojanamattaṁ ajjhottharaṇaṁ viya paṭhamavaye vīsativassa kāle rajjanādivasena tassa adhimattabalavabhāvo, yāva vāpito udakaṁ na niggacchati, tāva pūrāya vāpiyā ṭhitakālo viya paññāsavassakāle tassa ṭhitakālo, niddhamanatumbesu vivaṭesu kamme kayiramāne udakassa nikkhamanakālo viya saṭṭhivassakālato paṭṭhāya tassa parihāni, udake bhaṭṭhe udakamaggesu paritta-udakassa ṭhitakālo viya asītinavuti kāle pañcadvārikavedanāya mandakālo, āvāṭesuyeva udakassa patiṭṭhitakālo viya hadayavatthukoṭiṁ nissāya manodvāre vedanāya pavattikālo, āvāṭesu parittepi udake sati "vāpiyaṁ udakaṁ atthī"ti vattabbakālo viya yāva sā pavattati, tāva "satto jīvatī"ti vuccati. Yathā pana āvāṭesu udake chinne "natthi vāpiyaṁ udakan"ti vuccati, evaṁ manodvārikavedanāya appavattamānāya satto matoti vuccati. Imaṁ vedanaṁ sandhāya vuttaṁ "jīvitapariyantikaṁ vedanaṁ vediyamāno"ti.

Kāyassa bhedāti kāyassa bhedena. **Uddhaṁ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato uddhaṁ. **Idhevā**ti paṭisandhivasena parato agantvā idheva. **Sītī bhavissantī**ti pavatti vipphandanadaratharahitāni sītāni[1] appavattanadhammāni bhavissanti.

Thūṇaṁ paṭiccāti rukkhaṁ paṭicca. **Kuddālapiṭakaṁ ādāyā**ti kuddālañca khaṇittiñca pacchiñca gahetvāti attho. Desanā pana kuddālavaseneva katā. **Mūle chindeyyā**ti mūlamhi kuddālena chindeyya. **Palikhaṇeyyā**ti khaṇittiyā samantā khaṇeyya.

1. Pavattivibandharahitānipi tāni (Ka) Saṁ-Ṭṭha 2. 74 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Evameva khoti idaṁ opammasaṁsandanaṁ—rukkho viya hi attabhāvo daṭṭhabbo, rukkhaṁ paṭicca chāyā viya kusalākusalaṁ kammaṁ, chāyaṁ appavattaṁ kātukāmo puriso viya yogāvacaro, kuddālo viya paññā, piṭakaṁ viya samādhi, khaṇitti viya vipassanā, khaṇittiyā mūlānaṁ palikhaṇanakālo viya arahattamaggena avijjāya chedanakālo, khaṇḍākhaṇḍaṁ karaṇakālo viya khandhavasena diṭṭhakālo, phālanakālo viya āyatanavasena diṭṭhakālo, sakalīkaraṇakālo viya dhātuvasena diṭṭhakālo, vātātapena visosanakālo viya kāyikacetasikassa vīriyassa karaṇakālo, agginā ḍahanakālo viya ñāṇena kilesānaṁ ḍahanakālo, masikaraṇakālo viya vattamānaka[1] pañcakkhandhakālo, mahāvāte ophunanakālo[2] viya nadīsote pavāhanakālo viya ca chinnamūlakānaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ appaṭisandhikanirodho, ophunanappavāhanehi apaññattika bhāvūpagamo viya punabbhave vipākakkhandhānaṁ anuppādena apaṇṇattikabhāvo veditabbo.

Bhagavantaṁ etadavocāti Satthari desanaṁ vinivaṭṭente sotāpattiphalaṁ patvā etaṁ "seyyathāpi bhante"ti-ādivacanaṁ avoca. Tattha **udayatthiko**ti vaḍḍhi-atthiko. **Assapaṇiyaṁ poseyyā**ti pañca assapotasatāni kiṇitvā pacchā vikkiṇissāmīti poseyya. Sahassagghanakassa assassa pañcasatamattaṁ upakaraṇaṁ gandhamālādivasena posāvanikaṁ yeva[3] agamāsi. Athassa te assā ekadivaseneva rogaṁ phusitvā sabbe jīvitakkhayaṁ pāpuṇeyyunti iminā adhippāyena evamāha. **Udayañceva nādhigaccheyyā**ti vaḍḍhiñca gehato nīharitvā dinnamūlañca kiñci na labheyya. **Payirupāsin**ti catūhi paccayehi upaṭṭhahiṁ. **Svāhaṁ udayañceva nādhigacchin**ti so ahaṁ neva udayaṁ na gehato dinnadhanaṁ adhigacchiṁ, paṇiya-assajagganako nāma jātosmīti dasseti. Sesamettha uttānamevāti.

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dvayenā**ti dvīhi koṭṭhāsehi. **Oghassa nittharaṇan**ti caturoghanittharaṇaṁ. **Tapojigucchāhetū**ti dukkarakārikasaṅkhātena tapena

---

1. Dharamānaka (Sī, Syā) 2. Opunanakālo (Sī, Syā) 3. Posāvaniyaṁyeva (Sī, Syā)

pāpajigucchanahetu. **Aññataraṁ sāmaññaṅgan**ti ekaṁ samaṇadhammakoṭṭhāsaṁ. **Aparisuddhakāyasamācārā**ti-ādīsu purimehi tīhi padehi kāyikavācasikacetasikasīlānaṁ aparisuddhataṁ dassetvā pacchimena padena aparisuddhājīvataṁ dasseti. **Ñāṇadassanāyā**ti maggañāṇasaṅkhātāya dassanāya. **Anuttarāya sambodhāyā**ti arahattāya, arahattañāṇaphassena[1] phusituṁ abhabbāti vuttaṁ hoti. **Sālalaṭṭhin**ti sālarukkhaṁ. **Navan**ti taruṇaṁ. **Akukkuccakajātan**ti "bhaveyya nu kho, na bhaveyyā"ti ajanetabbakukkuccaṁ. **Lekhaṇiyā likheyyā**ti avalekhanamattakena[2] avalikheyya. **Dhoveyyā**ti ghaṁseyya. **Anto avisuddhā**ti abbhantare asuddhā apanītasārā.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—sālalaṭṭhi viya hi attabhāvo daṭṭhabbo, nadīsotaṁ viya saṁsārasotaṁ, pāraṁ gantukāmapuriso viya dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo gahetvā ṭhitapuriso, sālalaṭṭhiyā bahiddhā suparikammakatakālo viya bahiddhā tapacaraṇaṁ gāḷhaṁ[3] katvā gahitakālo, anto asuddhakālo viya abbhantare sīlānaṁ aparisuddhakālo, sālalaṭṭhiyā saṁsīditvā adhogamanaṁ viya diṭṭhigatikassa saṁsārasote saṁsīdanaṁ veditabbaṁ.

Phiyārittaṁ bandheyyāti phiyañca arittañca yojeyya. **Evamevā**ti etthāpi idaṁ opammasaṁsandanaṁ—sālalaṭṭhi viya attabhāvo, nadīsotaṁ viya saṁsārasotaṁ, pāraṁ gantukāmapuriso viya yogāvacaro, bahiddhā suparikammakatakālo viya chasu dvāresu saṁvarassa paccupaṭṭhitakālo, anto suvisodhitabhāvo viya abbhantare parisuddhasīlabhāvo, phiyārittabandhanaṁ viya kāyikacetasikavīriyakaraṇaṁ, sotthinā pārimatīragamanaṁ viya anupubbena sīlaṁ pūretvā samādhiṁ pūretvā paññaṁ pūretvā nibbānagamanaṁ daṭṭhabbaṁ.

Kaṇḍacitrakānīti saralaṭṭhisararajjusarapāsādasarasāṇisarapokkharaṇi-sarapadumādīni[4] anekāni kaṇḍehi kattabbacitrāni. **Atha kho so tīhi ṭhānehī**ti so evaṁ bahūni kaṇḍacitrakāni jānantopi na rājāraho hoti, tīhiyeva pana ṭhānehi hotīti attho.

---

1. Arahattaphalaphassena (Ka)
2. Avalekhanasatthakena (Sī)
3. Bahiddhārammaṇe gāḷhaṁ (Syā)
4. ...sarapadumānīti (Ka)

sammāsamādhi hotīti maggasamādhinā ca phalasamādhinā ca samāhito hotīti ayamettha attho. **Sammādiṭṭhī**ti maggasamādiṭṭhiyā samannāgato. **Idaṁ dukkhan**ti-ādīhi catūhi saccehi cattāro maggā tīṇi ca phalāni kathitāni. Ayaṁ pana maggeneva avirādhitaṁ vijjhati nāmāti veditabbo. **Sammāvimuttī**ti arahattaphalavimuttiyā samannāgato. **Avijjākkhandhaṁ padāletī**ti arahattamaggena padāleti nāmāti vuccati. Iminā hi heṭṭhā arahattamaggena avijjākkhandho padālito, idha pana padālitaṁ upādāya padāletīti vattuṁ vaṭṭatīti.

7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā

197. Sattame **Mallikā devī**ti Pasenadirañño devī. **Yena midhekacco mātu gāmo**ti yena idhekaccā itthī. **Dubbaṇṇā**ti bībhacchavaṇṇā[1]. **Durūpā**ti dussaṇṭhitā. **Supāpikā**ti suṭṭhu pāpikā suṭṭhu lāmikā. **Dassanāyā**ti passituṁ. **Daliddā**ti dhanadaliddā. **Appassakā**ti sakena dhanena[2] rahitā. **Appabhogā**ti upabhogaparibhogabhaṇḍakarahitā. **Appesakkhā**ti appaparivārā. **Aḍḍhā**ti issarā. **Mahaddhanā**ti vaḷañjanakadhanena mahaddhanā. **Mahābhogā**ti upabhogaparibhogabhaṇḍabhogena mahābhogā. **Mahesakkhā**ti mahāparivārā. **Abhirūpā**ti uttamarūpā. **Dassanīyā**ti dassanayuttā. **Pāsādikā**ti dassa nena pāsādikā. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānena ca.

Abhisajjatīti laggati. **Byāpajjatī**ti pakatiṁ pajahati. **Patitthīyatī**ti kodhavasena thinabhāvaṁ thaddhabhāvaṁ[3] āpajjati. **Na dātā hotī**ti na dāyikā hoti. **Seyyāvasatha padīpeyyan**ti ettha **seyyā**ti mañcapallaṅkādisayanaṁ. **Āvasatho**ti āvasathāgāraṁ. **Padī peyyaṁ** vuccati vaṭṭitelādipadīpūpakaraṇaṁ. **Issāmanikā**ti issāya sampayuttacittā. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. **Kodhanā ahosin**ti kodhamanā ahosiṁ. **Anissā manikā ahosin**ti issāvirahitacittā ahosiṁ. Sesamettha uttānatthamevāti.

---

1. Vigacchavaṇṇā (Ka)
2. Dhanadhaññena (Sī, Syā)
3. Khilabhāvaṁ baddhabhāvaṁ (Ka)

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame attantapādīsu attānaṁ tapati dukkhāpetīti **attantapo.** Attano paritāpanānuyogaṁ **attaparitāpanānuyogaṁ.** Paraṁ tapatīti **parantapo.** Paresaṁ paritāpanānuyogaṁ **paraparitāpanānuyogaṁ. Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁyeva attabhāve. **Nicchāto**ti chātaṁ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṁ nibbutattā **nibbuto.** Anto tāpanakilesānaṁ abhāvā sītalo jātoti **sītībhūto.** Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṁvedetīti **sukhappaṭisaṁvedī. Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā.

Acelakoti-ādīni vuttatthāneva. **Orabbhikā**dīsu urabbhā vuccanti eḷakā, urabbhe hanatīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi eseva nayo. **Luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātako**ti macchabandho[1] kevaṭṭo. **Bandhanāgāriko**ti bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammantā.

Muddhāvasittoti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassā**ti nagarato puratthimāya disāya. **Santhāgāran**ti yaññasālaṁ. **Kharājiṇaṁ nivāsetvā**ti sakhuraṁ ajinacammaṁ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ceva telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṁ avaseso yo koci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamāno**ti nakhānaṁ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitāyā**ti[2] asanthatāya. **Sarūpavacchā yā**ti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova. Sace kapilā vā rattā vā, vacchakopi tādisovāti evaṁ sarūpavacchāya. **So evamāhā**ti so rājā evaṁ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṁ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarīsu**pi[3] eseva nayo. **Barihisatthāyā**ti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṁ attharaṇatthāya ca.

Catutthapuggalaṁ Buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṁ **idha bhikkhave Tathāgato**ti-ādimāha. Tattha **Tathāgato**ti-ādīni vuttatthāneva. **Taṁ dhamman**ti taṁ vuttappakārasampadaṁ dhammaṁ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṁ

---

1. Macchavadho (Ka) 2. Anattharahitāyāti (Sī) 3. Vacchatari-ādīsupi (Ka)

gahapatiṁ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṁ nissāya mānaṁ karonti, brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṁ karonti, hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṁ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṁ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṁ pupphamānāya bhūmiṁ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā[1] honti, te pabbajitvā mānaṁ vā dappaṁ vā akatvā yathābalaṁ Buddhavacanaṁ uggahetvā vipassanāya kammaṁ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṁ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṁ gahapatiṁ niddisatīti.

Aññatarasmiṁ vāti itaresaṁ vā kulānaṁ aññatarasmiṁ. **Paccājāto**ti patijāto[2]. **Tathāgate saddhaṁ paṭilabhatī**ti parisuddhaṁ dhammaṁ sutvā dhammasāmimhi Tathāgate "Sammāsambuddho vata Bhagavā"ti saddhaṁ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṁ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṁ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambā dhova. **Rajāpatho**ti rāgarajādīnaṁ uṭṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Āgama napathotipi vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso.** Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttaṁ "abbhokāso pabbajjā"ti. Apica **sambādho gharāvāso** kusalakiriyāya yathāsukhaṁ okāsābhāvato, **rajāpatho** asaṁvutasaṅkāraṭṭhānaṁ viya rajānaṁ, kilesarajānaṁ[3] sannipātaṭṭhānato. **Abbhokāso pabbajjā** kusalakiriyāya yathāsukhaṁ okāsasabbhāvato.

Nayidaṁ sukaraṁ -pa- pabbajeyyanti ettha ayaṁ saṅkhepakathā—yadetaṁ sikkhattayabrahmacariyaṁ ekampi divasaṁ akhaṇḍaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ**[4]**,** ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṁ katvā

---

1. Nihatamānagabbā (Ka)
2. Jāto (Sī)
3. Kilesānaṁ (Ka)
4. Ekantaparipuṇṇaṁ caritabbaṁ (Ka)

carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṁ, saṅkhalikhitaṁ**[1] likhitasaṅkhasadisaṁ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṁ caritabbaṁ, idaṁ na sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṁ -pa- carituṁ, yaṁnūnāhaṁ kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṁ carantānaṁ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṁ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṁ kasivaṇijjādikammaṁ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anāgāriyāti ñātabbā, taṁ anāgāriyaṁ. **Pabbajeyya**nti paṭipajjeyyaṁ.

Appaṁ vāti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo.** So vīsatiyā heṭṭhā appo nāma hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā. **Bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno**ti yā bhikkhūnaṁ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāvavuttino honti, taṁ Bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātaṁ sājīvañca tattha sikkhanabhāvena samāpannoti bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno. **Samāpanno**ti sikkhaṁ paripūrento sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṁ upagatoti attho.

Pāṇātipātaṁ pahāyāti-ādīni vuttatthāneva. **Imesaṁ bhedāyā**ti yesaṁ itoti vuttānaṁ santike sutaṁ, tesaṁ bhedāya. **Bhinnānaṁ vā sandhātā**ti dvinnaṁ mittānaṁ vā samānupajjhāyakādīnaṁ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṁ ekamekaṁ upasaṅkamitvā "tumhākaṁ īdise kule jātānaṁ evaṁ bahussutānaṁ idaṁ na yuttan"ti-ādīni vatvā sandhānaṁ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā "tumhākaṁ evarūpe kule jātānaṁ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṁ anucchavikametan"ti-ādīni vatvā daḷhīkammaṁ kattāti attho. Samaggo[2] ārāmo assāti **samaggārāmo.** Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. Samaggarāmotipi pāḷi, ayameva attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññattha gantuṁ na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī.** **Samaggakaraṇiṁ vācaṁ bhāsitā**ti

---

1. Saṅkhalikhitanti (Sī, Syā, Ka) Vi-Ṭṭha 1. 169; Ma-Ṭṭha 2. 109 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
2. Samagge (Sī)

yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṁ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācaṁ bhāsati, na itaranti.

Nelāti elaṁ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho "nelaṅgo setapacchādo"ti[1] ettha vuttanelaṁ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṁ sukhā, sūcivijjhanaṁ viya kaṇṇasūlaṁ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṁ ajanetvā pemaṁ janetīti **pemanīyā.** Hadayaṁ gacchati appaṭihaññamānā sukhena vittaṁ pavisatīti **hadayaṅgamā.** Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī.** Pure saṁvaḍḍhanārī viya sukumārātipi **porī.** Purassa esātipi **porī,** nagaravāsīnaṁ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṁ pitāti, bhātimattaṁ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā.** Kantabhāveneva bahujanassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā.**

Kāle[2] vadatīti **kālavādī,** vattabbayuttakālaṁ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṁ tacchaṁ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyika-atthasannissita- meva katvā vadatīti **atthavādī.** Navalokuttaradhammasannissitaṁ katvā vadatīti **dhammavādī.** Saṁvaravinayapahānavinayasannissitaṁ katvā vadatīti **vinayavādī.** Nidhānaṁ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī.** Hadaye nidhetabbayuttakaṁ vācaṁ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṁ bhāsamānopi ca "ahaṁ nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsissāmī"ti na akālena bhāsati yuttakālaṁ pana avekkhitvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesan**ti sa-upamaṁ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatin**ti paricchedaṁ dassetvā, yathāssā paricchedo paññāyati, evaṁ bhāsatīti attho. **Atthasaṁhitan**ti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṁ asakkuṇeyyatāya[3] atthasampannaṁ bhāsati. Yaṁ vā so atthavādī atthaṁ vadati, tena atthena saṁhitattā atthasaṁhitaṁ vācaṁ bhāsati, na aññaṁ nikkhipitvā aññaṁ bhāsatīti vuttaṁ hoti.

---

1. Khu 1. 173 piṭṭhe udāne. 2. Kālena (Ma-Ṭṭha 2. 112; Abhi-Ṭṭha 3. 88 piṭṭhesu)
3. Asakkuṇeyyaṁ (Sī, Syā)

Bījagāmabhūtagāmasamārambhāti mūlabījaṁ khandhabījaṁ phaḷubījaṁ aggabījaṁ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena[1] vikopanā paṭiviratoti attho.

Ekabhattikoti pātarāsabhattaṁ sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṁ antomajjhanhikena paricchinnaṁ, itaraṁ majjhanhikato uddhaṁ anto-aruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṁ bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ekabhattiko"ti. Rattiyā bhojanaṁ[2] ratti, tato uparatoti **rattūparato.** Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ vikālabhojanaṁ nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā.**

Jātarūpanti suvaṇṇaṁ. **Rajatan**ti kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchanti. Tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva taṁ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṁ sādiyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sālivīhiyavagodhūmakaṅguvarakakudrūsaka- saṅkhātassa sattavidhassapi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṁ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṁ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṁsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamaṁsamacchānaṁ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṁ na vaṭṭati, no āmasananti.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā kumārikā nāma, tāsaṁ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṁ paṭiggahaṇaṁ na vaṭṭati, "kappiyakārakaṁ dammi, ārāmikaṁ dammī"ti evaṁ vutte pana vaṭṭati. **Ajeḷakā**dīsupi **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṁ** nāma yasmiṁ pubbaṇṇaṁ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṁ aparaṇṇaṁ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṁ khettaṁ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

---

1. Chedanapacanādibhāvena (Sī, Syā)
2. Rattibhojanaṁ (Sī, Syā)

Dūteyyaṁ vuccati dūtakammaṁ gihīnaṁ[1] paṇṇaṁ vā sāsanaṁ vā gahetvā tattha tattha gamanaṁ. **Pahiṇagamanaṁ** vuccati gharā gharaṁ pesitassa khuddakagamanaṁ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṁ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṁ anuyogoti evamettha attho veditabbo. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. **Tulākūṭā**dīsu **kūṭan**ti vañcanaṁ. Tattha tulākūṭaṁ tāva rūpakūṭaṁ aṅgakūṭaṁ gahaṇakūṭaṁ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṁ hoti. Tattha **rūpakūṭaṁ** nāma dve tulā samarūpā[2] katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṁ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṁ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṁ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṁ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṁ** nāma tulaṁ susiraṁ katvā anto ayacuṇṇaṁ pakkhipitvā gaṇhanto taṁ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṁso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṁ **kaṁsakūṭaṁ.** Kathaṁ? Ekaṁ suvaṇṇapātiṁ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karoti, tato janapadaṁ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṁ pavisitvā "suvaṇṇabhājanāni kiṇathā"ti vatvā agghe pucchite samagghataraṁ dātukāmā honti. Tato tehi "kathaṁ imesaṁ suvaṇṇabhāvo jānitabbo"ti vutte "vīmaṁsitvā gaṇhathā"ti suvaṇṇapātiṁ pāsāṇe ghaṁsitvā sabbāpātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭaṁ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṁ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena "saṇikaṁ āsiñcā"ti vatvā attano bhājane bahuṁ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṁ pidhāya sīghaṁ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṁ sikhaṁ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhaṁ chindanto[3] deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṁ alabhantā hi khettaṁ amahantampi mahantaṁ katvā minanti.

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭanan**ti sāmike assāmike kātuṁ lañjaggahaṇaṁ. **Vañcanan**ti tehi tehi upāyehi paresaṁ vañcanaṁ. Tatridamekaṁ

---

1. Gihīnaṁ pahitaṁ(Ka) 2. Sarūpā (Sī) 3. Bhindanto (Sī, Syā)

vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati, tameko dhutto "kiṁ bho migo agghati, kiṁ migapotako"ti āha. "Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan"ti ca vutte ekaṁ kahāpaṇaṁ datvā migapotakaṁ gahetvā thokaṁ gantvā nivatto "na me bho migapotakenattho, migaṁ me dehī"ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha "nanu te bho mayā paṭhamaṁ eko kahāpaṇo dinno"ti. Āma dinnoti. Imampi migapotakaṁ gaṇha, evaṁ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghanako migapotako"ti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So "kāraṇaṁ vadatī"ti sallakkhetvā migapotakaṁ gahetvā migaṁ adāsīti. **Nikatī**ti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṁ pāmaṅganti, amaṇiṁ maṇinti, asuvaṇṇaṁ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṁ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo. Etesaṁyeva ukkoṭanādīnametaṁ nāmaṁ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṁ dassetvā aññassa parivattanaṁ sāciyogoti vadanti, taṁ pana vañcaneneva saṅgahitaṁ.

Chedanādīsu **chedanan**ti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṁ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṁ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṁ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṁ janaṁ musanti, ayaṁ himaviparāmoso. Yaṁ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṁ gumbaviparāmoso. **Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṁ vilopakaraṇaṁ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā[1], gehaṁ pavisitvā manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṁ. Evametasmā chedana -pa- sahasākārā paṭivirato hoti.

So santuṭṭho hotīti svāyaṁ bhikkhu heṭṭhā vuttena catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsi ekā sūci kāyabandhanaṁ parissāvananti. vuttampi cetaṁ—

1. Sāhasakiriyā (Sī)

"Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṁ.
Parissāvanena[1] aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno"ti.

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṁ? Ticīvaraṁ tāva nivāsetvā pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyaṁ pariharati posetīti kāyaparihārikaṁ[2] hoti. Cīvarakaṇṇena udakaṁ parissāvetvā pivanakāle khāditabbaphalāphalaṁ gahaṇakāle ca kucchiṁ pariharati posetīti kucchiparihārikaṁ hoti. Pattopi tena udakaṁ uddharitvā nhānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti, āhāraṁ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko. Vāsipi tāya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṁ aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti, ucchucchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūcipi cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti, pūvaṁ vā phalaṁ vā vijjhitvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṁ bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṁ, ucchu-ādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikaṁ. Parissāvanaṁ tena udakaṁ parissāvetvā nhānakāle senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikaṁ, pānīyapānakaparissāvanakāle teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikaṁ. Ayaṁ tāva aṭṭhaparikkhārikassa parikkhāramattā.

Navaparikkhārikassa pana seyyaṁ pavisantassa[3] tatraṭṭhakapaccattharaṇaṁ vā kuñcikā vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa nisīdanaṁ vā cammakhaṇḍaṁ vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa kattarayaṭṭhi vā telanāḷikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattaṁ vā upāhanaṁ vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhaparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā mahicchā mahābhārāti[4] na vattabbā. Etepi appicchāva santuṭṭhāva subharāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana na imaṁ suttaṁ tesaṁ vasena kathesi, aṭṭhaparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsiñca sūciñca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattaṁ aṁsakūṭe laggetvā ticīvaraṁ kāyappaṭibaddhaṁ katvā yenicchakaṁ[5] sukhaṁ pakkamati, paṭinivattitvā gahetabbaṁ nāmassa na hoti. Iti imassa

1. Parissāvanañca (Ka) 2. Kāyaparihāriyaṁ (Sī) 3. Vasantassa (Ka)
4. Mahā-ejāti (Sī) 5. Yathicchitaṁ (Ka)

bhikkhuno sallahukavuttitaṁ dassento Bhagavā **santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenā**ti-ādimāha.

Tattha **kāyaparihārikenā**ti kāyapariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti taṁ aṭṭhaparikkhāramattakaṁ sabbaṁ gahetvāva kāyappaṭibaddhaṁ katvāva gacchati, "mama vihāro pariveṇaṁ upaṭṭhāko"tissa saṅgo vā bandho vā na hoti. So jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṁ senāsanaṁ vanasaṇḍaṁ rukkhamūlaṁ navaṁ pabbhāraṁ[1] paribhuñjanto eko tiṭṭhati, eko nisīdati, sabbiriyāpathesu eko adutiyo.

"Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamano itarītarena.
Parissayānaṁ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti[2]—

Evaṁ vaṇṇitaṁ khaggavisāṇakappataṁ āpajjati.

Idāni tamatthaṁ upamāya sādhento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—sakuṇā nāma "asukasmiṁ padese rukkho paripakkaphalo"ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti, "idaṁ ajjatanāya, idaṁ svātanāya bhavissatī"ti nesaṁ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṁ ṭhapenti, na tattha pakkhaṁ vā pattaṁ vā nakhaṁ vā tuṇḍaṁ vā ṭhapenti, atha kho tasmiṁ rukkhe anapekkhā hutvā yo yaṁ disābhāgaṁ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva ayaṁ bhikkhu nissaṅgo nirapekkhoyeva pakkamati, samādāyeva pakkamati. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhattan**ti sake attabhāve. **Anavajjasukhan**ti niddosasukhaṁ.

So cakkhunā rūpaṁ disvāti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṁ passitvāti attho.

---

1. Navaṁ navaṁ pabbhāraṁ (Sī), vanaṁ pabbhāraṁ (Syā) Dī-Ṭṭha 1. 186; Ma-Ṭṭha 2. 117; Abhi-Ṭṭha 3. 92 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. Khu 1. 286; Khu 8. 248 piṭṭhesu.

sesapadesupi yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge[1] vuttaṁ. **Abyāsekasukhan**ti kilesehi anāsittasukhaṁ, avikiṇṇasukhantipi vuttaṁ. Indriyasaṁvarasukhaṁ hi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṁ hoti.

So abhikkante paṭikkanteti so manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ saṁvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha **abhikkantan**ti purato gamanaṁ[2]. **Paṭikkantan**ti paccāgamanaṁ[3].

Sampajānakārī hotīti sātthakasampajaññaṁ sappāyasampajaññaṁ gocarasampajaññaṁ asammohasampajaññanti imesaṁ catunnaṁ satisampayuttānaṁ sampajaññānaṁ vasena satiṁ upaṭṭhapetvā ñāṇena paricchinditvāyeva tāni abhikkantapaṭikkantāni karoti. Sesapadesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana icchantena Dīghanikāye Sāmaññaphalavaṇṇanāto vā Majjhimanikāye Satipaṭṭhānavaṇṇanāto vā gahetabbo.

So iminā cāti-ādinā kiṁ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṁ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṁ vatthabbataṁ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā "kiṁ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā"ti bheravasaddaṁ sāventi, hatthehi sīsaṁ paharitvā palāyanākāraṁ karonti. "Asuko bhikkhu araññaṁ pavisitvā idañcidañca pāpakammamakāsī"ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṁ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṁ vā tilakaṁ vā apassanto pītiṁ uppādetvā taṁ khayato vayato sammasanto ariyabhūmiṁ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṁ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivittan**ti suññaṁ, appasaddaṁ appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya Vibhaṅge "vivittanti santike cepi senāsanaṁ hoti, tañca anākiṇṇaṁ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṁ vivittan"ti[4] vuttaṁ. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanaṁ.** Mañcapīṭhānametaṁ adhivacanaṁ. Tenāha

---

1. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe.
2. Niggamanaṁ (Ka)
3. Pacchā gamanaṁ (Ka)
4. Abhi 2. 260 piṭṭhe Jhānavibhaṅge.

"Senāsananti mañcopi senāsanaṁ, pīṭhampi, bhisipi, bimbohanampi, vihāropi, aḍḍhayogopi, pāsādopi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, māḷopi, leṇampi, veḷugumbopi, rukkhamūlampi, maṇḍapopi senāsanaṁ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṁ senāsanan"ti[1]. Apica vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṁ guhāti idaṁ vihārasenāsanaṁ nāma. Mañco pīṭhaṁ bhisi bimbohananti idaṁ mañcapīṭhasenāsanaṁ nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idaṁ santhatasenāsanaṁ nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti etaṁ okāsasenāsanaṁ nāmāti evaṁ catubbidhaṁ senāsanaṁ hoti. Taṁ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Imassa pana sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṁ dassento **araññaṁ rukkhamūlan**ti-ādimāha. Tattha **araññan**ti "nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṁ araññan"ti[1] "idaṁ bhikkhunīnaṁ vasena āgataṁ araññaṁ. "Āraññakaṁ nāma senāsanaṁ pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti[2] idaṁ pana imassa bhikkhuno anurūpaṁ. Tassa lakkhaṇaṁ Visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttaṁ. **Rukkhamūlan**ti yaṁkiñci sītacchāyaṁ[3] vivittaṁ rukkhamūlaṁ. **Pabbatan**ti selaṁ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṁ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṁ ekaggaṁ hoti. **Kandaran**ti kaṁ vuccati udakaṁ, tena dāritaṁ[4] udakabhinnaṁ pabbatapadesaṁ, yaṁ nitambantipi nadīkuñjantipi[5] vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā hoti, matthake maṇivitānaṁ viya vanagahanaṁ maṇikkhandha sadisaṁ udakaṁ sandati[6]. Evarūpaṁ kandaraṁ oruyha pānīyaṁ pivitvā gattāni sītāni katvā[7] vālikaṁ ussāpetvā paṁsukūlacīvaraṁ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṁ karoto cittaṁ ekaggaṁ hoti. **Giriguhan**ti dvinnaṁ pabbatānaṁ antaraṁ, ekasmiṁ yeva vā umaṅgasadisaṁ mahāvivaraṁ. **Susāna**lakkhaṇaṁ Visuddhimagge[8] vuttaṁ. **Vana patthan**ti gāmantaṁ atikkamitvā manussānaṁ anupacāraṭṭhānaṁ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha "vanapatthanti dūrānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanan"ti-ādi. **Abbhokāsan**ti acchannaṁ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṁ katvā vasati. **Palāla puñjan**ti

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe Jhānavibhaṅge.
2. Vi 1. 377 piṭṭhe.
3. Sandacchāyaṁ (Sī, Syā)
4. Daritaṁ (Abhi-Ṭṭha 2. 350 piṭṭhe)
5. Nadīnikuñjantipi (Sī)
6. Saṇṭhāti (Ka)
7. Sītiṁ katvā (Sī), sītīkatvā (Syā)
8. Visuddhi 1. 74 piṭṭhe.

palālarāsiṁ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṁ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṁ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṁ karonti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Pacchābhattanti bhattassa pacchato. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto. **Pallaṅkan**ti samantato ūrubaddhāsanaṁ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti uparimasarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṁsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṁ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṁ, tā na uppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ na paripatati, vuddhiṁ phātiṁ upagacchati. **Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṁ satiṁ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva Vibhaṅge vuttaṁ "ayaṁ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā. Tena vuccati parimukhaṁ satiṁ upaṭṭha petvā"ti[1]. Atha vā **"parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukhan**ti niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati 'parimukhaṁ satin'ti" evaṁ Paṭisambhidāyaṁ[2] vuttanayena panettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṁ saṅkhepo "pariggahitaniyyānaṁ satiṁ katvā"ti.

Abhijjhaṁ loketi ettha lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko. Tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṁ pahāya kāmacchandaṁ vikkhambhetvāti ayamettha attho. **Vigatābhijjhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho. **Abhijjhāya cittaṁ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṁ parimoceti[3], yathā naṁ sā muñcati ceva muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṁ karotīti attho. **Byāpādapadosaṁ pahāyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṁ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṁ pajahatīti **byāpādo.** Vikārappattiyā padussati, paraṁ vā padūseti vināsetīti **padoso.** Ubhayampetaṁ kodhasseva adhivacanaṁ. Thinaṁ cittagelaññaṁ, middhaṁ cetasikagelaññaṁ. Thinañca middhañca **thinamiddhaṁ. Alokasaññī**ti rattimpi divāpi diṭṭha-ālokasañjānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe Jhānavibhaṅge. 2. Khu 9-174-piṭṭhe. 3. Parisodheti (Ka)

samannāgato. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṁ ubhayaṁ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṁ. Uddhaccañca kukkuccañca **uddhaccakukkuccaṁ. Tiṇṇavicikiccho**ti vicikicchaṁ taritvā atikkamitvā ṭhito. "Kathamidaṁ kathamidan"ti evaṁ nappavattatīti **akathaṁkathī. Kusalesu dhammesū**ti anavajjesu dhammesu. "Ime nu kho kusalā, kathamime kusalā"ti evaṁ na vicikicchati na kaṅkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo. Imesu pana nīvaraṇesu vacanatthalakkhaṇādibhedato yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ Visuddhimagge[1] vuttaṁ. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti yasmā ime pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṁ na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā ucchinditvā pātenti. Tasmā paññāya dubbalīkaraṇāti vuccanti. **Vivicceva kāmehī**ti-ādīni Visuddhimagge vitthāritāni.

Ime āsavāti-ādi aparenāpi pariyāyena catusaccappakāsanatthaṁ vuttaṁ. **Nāparaṁ itthattāyāti pajānātī**ti ettāvatā heṭṭhā tīhi aṅgehi bāhirasamayassa nipphalabhāvaṁ dassetvā catutthena aṅgena attano sāsanassa gambhīrabhāvaṁ pakāsetvā desanāya arahattena kūṭaṁ gaṇhi. Idāni desanaṁ appento **evaṁ kho bhikkhave**ti-ādimāha.

9. Taṇhāsuttavaṇṇanā

199. Navame **jālinin**ti jālasadisaṁ. Yathā hi jālaṁ samantato saṁsibbitaṁ ākulabyākulaṁ, evaṁ taṇhāpīti jālasadisattā jālinīti vuttā. Tayo vā bhave ajjhottharitvā ṭhitāya etissā tattha tatthā attano koṭṭhāsabhūtaṁ jālaṁ atthītipi jālinī. **Saritan**ti tattha tattha saritvā saṁsaritvā ṭhitaṁ. **Visaṭan**ti patthaṭaṁ vikkhittaṁ. **Visattikan**ti tattha tattha visattaṁ laggaṁ lagitaṁ. Apica **"visamūlā**ti visattikā. **Visaphalā**ti visattikā"ti-ādināpi[2] nayenettha attho daṭṭhabbo. **Uddhasto**ti upari dhaṁsito. **Pariyonaddho**ti samantā veṭhito. **Tantākulakajāto**ti tantaṁ viya ākulajāto. Yathā nāma dunnikkhittaṁ mūsikacchinnaṁ pesakārānaṁ tantaṁ tahiṁ tahiṁ ākulaṁ hoti, "idaṁ aggaṁ idaṁ mūlan"ti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ hoti, evaṁ sattā imāya

---

1. Visuddhi 1. 135 piṭṭhe.
2. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

taṇhāya pariyonaddhā ākulabyākulā na sakkonti attano nissaraṇamaggaṁ ujuṁ kātuṁ. **Gulāguṇṭhikajāto**ti gulāguṇṭhikaṁ[1] vuccati Pesakārakañjiyasuttaṁ. Gulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṁ aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṁ. **Muñjapabbaja bhūto**ti muñjatiṇaṁ viya pabbajatiṇaṁ viya ca bhūto, tādiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajjuṁ jiṇṇakāle katthaci patitaṁ gahetvā tesaṁ tiṇānaṁ "idaṁ aggaṁ idaṁ mūlan"ti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ. Tampi ca paccatta purisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujuṁ kātuṁ, ṭhapetvā pana bodhisatte añño satto attano dhammatāya taṇhājālaṁ padāletvā attano nissaraṇamaggaṁ ujuṁ kātuṁ samattho nāma natthi. Evamayaṁ loko taṇhājālena pariyonaddho apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ saṁsāraṁ nātivattati. Tattha **apāyo**ti nirayatiracchānayonipettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa āyassa abhāvato apāyāti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati.** Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto.** Itaro pana—

> Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
> Abbocchinnaṁ vattamānā, saṁsāroti pavuccati.

Taṁ sabbaṁ nātivattati nātikkamati, atha kho cutito paṭisandhiṁ paṭisandhito cutinti evaṁ punappunaṁ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsammudde vātakkhittanāvā viya yante yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva.

Ajjhattikassa upādāyāti ajjhattikaṁ khandhapañcakaṁ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṁ. **Bāhirassa upādāyā**ti bāhiraṁ khandhapañcakaṁ upādāya, idampi upayogatthe sāmivacanaṁ. **Asmīti bhikkhave satī**ti bhikkhave yadetaṁ ajjhattaṁ khandhapañcakaṁ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhaggāhato asmīti hoti, tasmiṁ satīti attho. **Itthasmīti hotī**ti-ādīsu pana evaṁ samūhato ahanti gahaṇe sati tato

1. Gulāguṇḍikajātoti gulāguṇḍikaṁ (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṁ-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṁ hoti. Tattha **anupanidhāyā**ti aññaṁ ākāraṁ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṁ katvā itthasmīti hoti, khattiyādīsu idaṁpakāro ahanti evaṁ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṁ tāva anupanidhāya gahaṇaṁ. **Upanidhāya gahaṇaṁ** pana duvidhaṁ hoti samato ca asamato ca. Taṁ dassetuṁ **evaṁsmīti aññathāsmī**ti ca vuttaṁ. Tattha **evaṁsmī**ti idaṁ samato upanidhāya gahaṇaṁ, yathāyaṁ khattiyo yathāyaṁ brāhmaṇo, evamahampīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṁ pana asamato gahaṇaṁ, yathāyaṁ khattiyo yathāyaṁ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṁ, hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni.

Asasmīti satasmīti imāni pana dve yasmā atthīti asaṁ, niccassetaṁ adhivacanaṁ. Sīdatīti sataṁ, aniccassetaṁ adhivacanaṁ. Tasmā sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **san**ti evamādīni cattāri saṁsayaparivitakkavasena vuttāni. **Santi hotī**ti evamādīsu ahaṁ siyanti hotīti evamattho veditabbo. Adhippāyo panettha purimacatukke vuttanayeneva gahetabbo. **Apihaṁ san**ti-ādīni pana cattāri api nāma ahaṁ bhaveyyanti evaṁ patthanākappanavasena vuttāni. Tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. **Bhavissan**ti-ādīni pana cattāri anāgatavasena vutthāni. Tesampi purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. Evamete—

Dve diṭṭhisīsā sīsaññe[1], cattāro sīsamūlakā.
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi asasmi, satasmīti[2] ete dve diṭṭhisīsā nāma. Asmi, santi, apihaṁ santi, bhavissanti[3] ete cattāro suddhasīsā eva. Itthasmīti-ādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāmāti evamete dve diṭṭhisīsā cattāro suddhasīsā dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhā vicaritadhammā veditabbā. Imāni tāva ajjhattikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni. Bāhirassa upādāya taṇhāvicaritesupi

1. Diṭṭhisīsāpi aññe (Ka)
2. Asmīti ca itthasmīti ca (Syā)
3. Evasmīti aññathāsmīti asasmīti satasmīti (Syā)

eseva nayo. **Iminā**ti iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vāti esa viseso veditabbo. Sesaṁ tādisameva.

Iti evarūpāni atītāni chattiṁsāti ekamekassa puggalassa atīte addhani chattiṁsa. **Anāgatāni chattiṁsā**ti ekamekasseva puggalassa ca anāgate addhani chattiṁsa. **Paccu ppannāni chattiṁsā**ti ekassa vā puggalassa yathāsambhavato bahūnaṁ vā paccuppanne addhani chattiṁsāva. Sabbasattānaṁ pana niyameneva atīte addhani chattiṁsa, anāgate chattiṁsa, paccuppanne chattiṁsa. Anantā[1] hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā[2]. **Aṭṭhasataṁ taṇhāvicaritaṁ hontī**ti ettha pana aṭṭhasatasaṅkhātaṁ taṇhāvicaritaṁ hotīti evamattho daṭṭhabbo.

10. Pemasuttavaṇṇanā

200. Dasame **na ussenetī**ti diṭṭhivasena na ukkhipati. **Na paṭisenetī**ti paṭiviruddho hutvā kalahabhaṇḍanavasena na ukkhipati. **Na dhūpāyatī**ti ajjhattikassa upādāya taṇhāvicaritavasena na dhūpāyati. **Na pajjalatī**ti bāhirassa upādāya taṇhāvicaritavasena na pajjalati. **Na sampajjhāyatī**ti[3] asmimānavasena na sampajjhāyati. Sesaṁ Pāḷinaye neva veditabbaṁ. Imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti.

Mahāvaggo pañcamo.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Aparimāṇā (Syā) 2. Pattā (Ka) 3. Na apajjhāyatīti (Sī), na pajjhāyatīti (Syā)

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Sappurisavagga

1. Sikkhāpadasuttavaṇṇanā

201. Pañcamassa paṭhame **asappurisan**ti lāmakapurisaṁ tucchapurisaṁ mūḷha purisaṁ avijjāya andhīkataṁ bālaṁ. **Asappurisataran**ti atirekena asappurisaṁ. Itare dve vuttapaṭipakkhavasena veditabbā. Sesamettha uttānatthameva. Yathā cettha, evaṁ ito paresu pañcasu. Etesu hi paṭhamaṁ pañcaveravasena desitaṁ, dutiyaṁ assaddhammavasena, tatiyaṁ kāyavacīdvāravasena, catutthaṁ manodvāravasena, pañcamaṁ aṭṭhamicchattavasena, chaṭṭhaṁ dasamicchattavasena.

7-10. Pāpadhammasuttacatukkavaṇṇanā

207-210. Sattame **pāpan**ti lāmakaṁ saṁkiliṭṭhapuggalaṁ. **Kalyāṇan**ti bhaddakaṁ anavajjapuggalaṁ. Sesamettha uttānatthameva. Aṭṭhamepi eseva nayo. Navame **pāpadhamman**ti lāmakadhammaṁ. **Kalyāṇadhamman**ti anavajjadhammaṁ. Sesamettha uttānatthameva. Dasamepi eseva nayo. Imasmiṁ vagge dasasupi suttesu agāriyappaṭipadā kathitā. Sacepi sotāpannasakadāgāmino honti, vaṭṭatiyevāti.

Sappurisavaggo paṭhamo.

---

(22) 2. Parisasobhanavagga

1. Parisāsuttavaṇṇanā

211. Dutiyassa paṭhame parisaṁ dūsentīti **parisadūsanā.** Parisaṁ sobhentīti **parisasobhanā.**

2. Diṭṭhisuttavaṇṇanā

212. Dutiye manoduccarite pariyāpannāpi micchādiṭṭhi mahāsāvajjatāya visuṁ vuttā, tassā ca paṭipakkhavasena sammādiṭṭhi.

3. Akataññutāsuttavaṇṇanā

213. Tatiye **akataññutā akataveditā**ti akataññutāya akataveditāya. Ubhayampetaṁ atthato ekameva. Sukkapakkhepi eseva nayo.

4-7. Pāṇātipātīsuttādivaṇṇanā

214 -217. Catutthaṁ catunnaṁ kammakilesānaṁ tappaṭipakkhassa ca vasena vuttaṁ, pañcamaṁ sukkapakkhānaṁ ādito catunnaṁ micchattānaṁ vasena, chaṭṭhaṁ avasesānaṁ catunnaṁ, sattamaṁ anariyavohāra-ariyavohārānaṁ. Tathā aṭṭhamanavamadasamāni sappaṭipakkhānaṁ assaddhammānaṁ vasena vuttāni. Sabbasuttesu pana sukkapakkhadhammā lokiyalokuttaramissakāva kathitā. Navasu suttesu kiñcāpi "sagge"ti vuttaṁ, tayo pana maggā tīṇi ca phalāni labbhantiyevāti.

Parisasobhanavaggo dutiyo.

---

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame yo cintetvā kabyaṁ karoti, ayaṁ **cintākavi** nāma. Yo sutvā karoti, ayaṁ **sutakavi** nāma. Yo ekaṁ atthaṁ nissāya karoti, ayaṁ **atthakavi** nāma. Yo taṅkhaṇaññeva Vaṅgīsatthero viya attano paṭibhānena karoti, ayaṁ **paṭibhānakavi** nāmāti.

Duccaritavaggo tatiyo.

---

(24) 4. Kammavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kaṇhan**ti kāḷakaṁ dasa-akusalakammapathakammaṁ. **Kaṇhavipākan**ti apāye nibbattanato kāḷakavipākaṁ. **Sukkan**ti paṇḍarakaṁ

kusalakammapathakammaṁ. **Sukkavipākan**ti sagge nibbattanato paṇḍarakavipākaṁ. **Kaṇhasukkan**ti missakakammaṁ. **Kaṇhasukkavipākan**ti sukhadukkhavipākaṁ. Missakakammañhi katvā akusalena tiracchānayoniyaṁ maṅgalahatthiṭṭhānādīsu uppanno kusalena pavatte sukhaṁ vediyati. Kusalena rājakulepi nibbatto akusalena pavatte dukkhaṁ vediyati. **Akaṇhaṁ asukkan**ti kammakkhayakaraṁ catumaggañāṇaṁ adhippetaṁ. Tañhi yadi kaṇhaṁ bhaveyya, kaṇhavipākaṁ dadeyya. Yadi sukkaṁ bhaveyya, sukkavipākaṁ dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato[1] akaṇhaṁ asukkanti ayamettha attho.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sabyābajjha**[2]**n**ti sadosaṁ. **Kāyasaṅkhāran**ti kāyadvāracetanaṁ. **Abhisaṅkharotī**ti āyūhati sampiṇḍeti. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabyābajjhaṁ**[2] **lokan**ti sadukkhaṁ lokaṁ. **Sabyābajjhā phassā**ti sadukkhā vipākaphassā. **Sabyābajjhaṁ vedanaṁ vediyatī**ti sābādhaṁ vipākavedanaṁ vediyati. **Ekantadukkhan**ti ekanteneva dukkhaṁ, na sukhasammissaṁ. **Seyyathāpi sattā nerayikā**ti ettha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto. Tena kevalaṁ nerayikasatte dasseti, aññe pana taṁsarikkhakā nāma natthi. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Seyyathāpi manussā**ti-ādīsu pana manussānaṁ tāva kālena sukhā vedanā uppajjati, kālena dukkhā vedanā. **Ekacce ca devā**ti ettha pana kāmāvacaradevā daṭṭhabbā. Tesañhi mahesakkhatarā devatā disvā nisinnāsanato vuṭṭhānaṁ, pāruta[3]uttarāsaṅgassa otāraṇaṁ, añjalipaggaṇhananti-ādīnaṁ vasena kālena dukkhaṁ uppajjati, dibbasampattiṁ anubhavantānaṁ[4] kālena sukhaṁ. **Ekacce ca vinipātikā**ti ettha vemānikapetā daṭṭhabbā. Te nirantarameva ekasmiṁ kāle sukhaṁ, ekasmiṁ kāle dukkhaṁ vediyanti[5]. Nāgasupaṇṇahatthi-assādayo pana manussā viya vokiṇṇasukhadukkhāva honti. **Pahānāya yā cetanā**ti ettha vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā. Sā hi kammakkhayāya saṁvattatīti.

---

1. Samugghāṭanato (Ka) Dī-Ṭṭha 3. 206 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Sabyāpajjhaṁ (sabbattha) Aṁ 3. 76; Abhisandasuttassa Ṭīkāpi passitabbā.
3. Pārupana (Syā)   4. Anubhavanato (Ka)   5. Vedenti (Sī, Syā)

3. Soṇakāyanasuttavaṇṇanā

234. Tatiye **sikhāmoggallāno**ti sīsamajjhe ṭhitāya mahatiyā sikhāya samannāgato Moggallānagotto brāhmaṇo. **Purimānī**ti atītānantaradivasato paṭṭhāya purimāni, dutiyādito paṭṭhāya **purimatarāni** veditabbāni. **Soṇakāyano**ti tasseva antevāsiko. **Kammasaccā'yaṁ bho loko**ti bho ayaṁ loko kammasabhāvo. **Kammasamārambhaṭṭhāyī**ti kammasamārambhena tiṭṭhati. Kammaṁ āyūhantova tiṭṭhati, anāyūhanto ucchi jjatīti dīpeti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

4-9. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

235. Catutthādīnipi uttānatthāneva. Maggaṅgesu pana yasmā satiyā upaṭṭhapetvā paññāya paricchindati, tasmā ubhayameva kammaṁ. Sesā aṅgāneva honti, no kammanti vuttaṁ. Bojjhaṅgesupi eseva nayo. Abhidhamme pana sabbampetaṁ avisesena cetanāsampayuttakammanteva vaṇṇitaṁ.

10. Samaṇasuttavaṇṇanā

241. Dasame **idhevā**ti imasmiṁyeva sāsane. Ayaṁ pana niyamo sesapadesupi veditabbo. Dutiyādayopi hi samaṇā idheva, na aññattha. **Suññā**ti rittā tucchā. **Parappavādā**ti cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti ime sabbepi Brahmajāle āgatadvāsaṭṭhidiṭṭhiyo ito bāhirānaṁ paresaṁ pavādā parappavādā nāma. Te sabbepi imehi catūhi phalaṭṭhakasamaṇehi suññā. Na hi te ettha santi. Na kevalañca eteheva suññā, catūhi pana maggaṭṭhakasamaṇehipi, catunnaṁ maggānaṁ atthāya āraddhavipassakehipīti dvādasahipi samaṇehi suññā eva. Imameva atthaṁ sandhāya Bhagavatā Mahāparinibbāne[1] vuttaṁ—

---

1. Dī 2. 125 piṭṭhe.

"Ekūnatiṁ so vayasā subhadda,
Yaṁ pabbajiṁ kiṁ kusalānu-esī.
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṁ pabbajito subhadda.
Ñāyassa dhammassa padesavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi.

Dutiyopi samaṇo natthi, tatiyopi samaṇo natthi, catutthopi samaṇo natthi, suññā parappavādā samaṇeti aññehī"ti. Ettha hi padesavattīti āraddhavipassako adhippeto. Tasmā sotāpattimaggassa āraddhavipassakaṁ maggaṭṭhaṁ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā "samaṇopi natthī"ti āha, sakadāgāmimaggassa āraddhavipassakaṁ maggaṭṭhaṁ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā "dutiyopi samaṇo natthī"ti āha. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Ekādasamaṁ uttānatthamevāti.

Maggavaggo catuttho.

---

(25) 5. Āpattibhayavagga

1. Saṁghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **api nu taṁ Ānanda adhikaraṇan**ti vivādādhikaraṇādīsu aññataraṁ adhikaraṇaṁ bhikkhusaṁghassa uppajji, Satthā tassa vūpasantabhāvaṁ pucchanto evamāha. **Kuto taṁ bhante**ti bhante kuto kinti kena kāraṇena taṁ adhika raṇaṁ vūpasamissatīti vadati. **Kevalakappan**ti sakalaṁ samantato. **Saṁghabhedāya ṭhito**ti saṁghena saddhiṁ vādatthāya[1] kathitaṁ paṭikathentova[2] ṭhito. **Tatrāyasmā**ti[3] tasmiṁ evaṁ ṭhite āyasmā Anuruddho. **Na ekavācikampi bhaṇitabbaṁ maññatī**ti "mā āvuso saṁghena saddhiṁ evaṁ avacā"ti ekavacanampi vattabbaṁ na maññati. **Voyu ñjatī**ti anuyuñjati anuyogaṁ āpajjati. **Atthavase**ti kāraṇavase. **Nāsessantī**ti uposathappavāraṇaṁ upagantuṁ adatvā nikkaḍḍhissanti. Sesaṁ Pāḷivaseneva veditabbaṁ.

---

1. Tadatthāya (Ka) 2. Paṭikarontova (Ka) 3. Tatthāyasmāti (Sī, Syā)

2. Āpattibhayasuttavaṇṇanā

244. Dutiye **khuramuṇḍaṁ karitvā**ti pañca sikhaṇḍake ṭhapetvā khurena muṇḍaṁ karitvā. **Kharassarenā**ti kakkhaḷasaddena. **Paṇavenā**ti vajjhabheriyā. **Thalaṭṭhassā**ti ekamante ṭhitassa. **Sīsacchejjan**ti sīsacchedārahaṁ[1]. **Yatra hi nāmā**ti yaṁ nāma. **So vatassāhan**ti so vata ahaṁ assaṁ, yaṁ evarūpaṁ pāpaṁ na kareyyanti attho. **Yathādhammaṁ paṭikarissatī**ti dhammānurūpaṁ paṭikarissati, sāmaṇerabhūmiyaṁ ṭhassatīti attho. **Kāḷavatthaṁ paridhāyā**ti kāḷapilotikaṁ nivāsetvā. **Mosallan**ti musalābhipātārahaṁ. **Yathādhamman**ti idha āpattito vuṭṭhāya suddhante patiṭṭhahanto yathādhammaṁ karoti nāma. **Bhasmapuṭan**ti chārikābhaṇḍikaṁ. **Gārayhaṁ bhasmapuṭan**ti garahitabbachārikāpuṭena matthake abhighātārahaṁ. **Yathādhamman**ti idha āpattiṁ desento yathādhammaṁ paṭikaroti nāma. **Upavajjan**ti upavādārahaṁ. **Pāṭidesanīyesū**ti paṭidesetabbesu. Iminā sabbāpi sesāpattiyo saṅgahitā. **Imāni kho bhikkhave cattāri āpattibhayānī**ti bhikkhave imāni cattāri āpattiṁ nissāya uppajjanakabhayāni nāmāti.

3. Sikkhānisaṁsasuttavaṇṇanā

245. Tatiye sikkhā ānisaṁsā etthāti **sikkhānisaṁsaṁ.** Paññā uttarā etthāti **paññuttaraṁ.** Vimutti sāro etthāti **vimuttisāraṁ.** Sati ādhipateyyā etthāti **satādhipateyyaṁ.** Etesaṁ hi sikkhādisaṅkhātānaṁ ānisaṁsādīnaṁ atthāya vussatīti vuttaṁ hoti. **Ābhisamācārikā**ti uttamasamācārikā. Vattavasena paññattasīlassetaṁ adhivacanaṁ. **Tathā tathā so tassā sikkhāyā**ti tathā tathā so sikkhākāmo bhikkhu tasmiṁ sikkhāpade.

Ādibrahmacariyikāti maggabrahmacariyassa ādibhūtānaṁ catunnaṁ mahāsīlānametaṁ adhivacanaṁ. **Sabbaso**ti sabbākārena. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Paññāya samavekkhitā hontī**ti sahavipassanāya maggapaññāya sudiṭṭhā honti. **Vimuttiyā phusitā hontī**ti arahattaphalavimuttiyā ñaṇaphassena phuṭṭhā honti. **Ajjhattaṁyeva sati sūpaṭṭhiyā hotī**ti niyakajjhatteyeva sati suṭṭhu upaṭṭhitā hoti. **Paññāya anuggahessāmī**ti

---

1. Sīsacchedakaraṇaṁ (Ka)

vipassanāpaññāya anuggahessāmi. **Paññāya samavekkhissāmī**ti idhāpi vipassanāpaññā adhippetā. **Phusitaṁ vā dhammaṁ tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti ettha pana maggapaññāva adhippetā.

4. Seyyāsuttavaṇṇanā

246. Catutthe **petā**ti kālakatā vuccanti. **Uttānā sentī**ti te yebhuyyena uttānakāva sayanti. Atha vā pettivisaye nibbattā **petā** nāma, te appamaṁsalohitattā aṭṭhisaṅghātajaṭitā ekena passena sayituṁ na sakkonti, uttānāva senti. **Anattamano hotī**ti tejussadattā sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṁ, pacchimapāde ekasmiṁ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṁ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkhetvā dvinnaṁ purimapādānaṁ matthake sīsaṁ ṭhapetvā sayati. Divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṁ pana ukkhipitvā purimapādā dīnaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkhetvā sace kiñci ṭhānaṁ vijahitvā ṭhitaṁ[1] hoti, "nayidaṁ tuyhaṁ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan"ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Idaṁ sandhāya vuttaṁ "anattamano hotī"ti. Avijahitvā ṭhite pana "tuyhaṁ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan"ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhanaṁ vijambhitvā kesarabhāraṁ vidhunitvā tikkhattuṁ sīhanādaṁ naditvā gocarāya pakkamati. Tena vuttaṁ "attamano hotī"ti.

5. Thūpārahasuttavaṇṇanā

247. Pañcame **rājā cakkavattī**ti ettha kasmā Bhagavā agāramajjhe vasitvā kālakatassa rañño thūpakaraṇaṁ anujānāti, na sīlavato puthujjanabhikkhussāti? Anacchariyattā[2]. Puthujjanabhikkhūnañhi thūpe anuññāyamāne Tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṁ[3] okāso na bhaveyya, tathā aññesu ṭhānesu. Tasmā "anacchariyā te bhavissantī"ti nānujānāti. Cakkavattī rājā ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyo hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṁ kātuṁ vaṭṭatiyeva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

---

1. Vijahitaṁ (Sī, Syā) 2. Acchariyattā (Sī, Syā) Dī-Ṭṭha 2. 175 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Tambapaṇṇidīpe gāmapaṭṭanānaṁ (Sī, Syā)

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250. Aṭṭhame **anariyavohārā**ti anariyānaṁ kathā. Sesesupi eseva nayo.

Āpattibhayavaggo pañcamo.

Pañcamapaṇṇāsako niṭṭhito.

---

(26) 6. Abhiññāvagga

1-3. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame **abhiññāyā**ti jānitvā. **Samatho ca vipassanā cā**ti cittekaggatā ca saṅkhārapariggahavipassanāñāṇañca. **Vijjā ca vimutti cā**ti maggañāṇavijjā ca sesā sampayuttakadhammā ca. Dutiye **anariyapariyesanā**ti anariyānaṁ esanā gavesanā. **Jarādhamman**ti jarāsabhāvaṁ. Sesesupi eseva nayo. Tatiyaṁ uttānameva.

4. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

257. Catutthe **Mālukyaputto**ti Mālukyabrāhmaṇiyā putto. **Etthā**ti etasmiṁ tava ovādayācane. Iminā theraṁ apasādetipi ussādetipi. Kathaṁ? Ayaṁ kira daharakāle paccayesu laggo hutvā pacchā mahallakakāle araññavāsaṁ patthento kammaṭṭhānaṁ yācati. Atha Bhagavā "ettha dahare kiṁ vakkhāma, Mālukyaputto viya tumhepi taruṇakāle paccayesu laggitvā mahallakakāle araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kareyyāthā"ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṁ apasādeti nāma. Yasmā pana thero mahallakakāleva araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kātukāmo, tasmā Bhagavā "ettha dahare kiṁ vakkhāma, ayaṁ amhākaṁ[1] Mālukyaputto mahallakakālepi araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kātu

---

1. Tumhākaṁ (Sī, Syā)

kāmo kammaṭṭhānaṁ yācati. Tumhe tāva taruṇakālepi vīriyaṁ na karothā"ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṁ ussādeti nāmāti yojanā.

5-10. Kulasuttādivaṇṇanā

258-263. Pañcame **ādhipacce ṭhapentī**ti bhaṇḍāgārikaṭṭhāne ṭhapenti. Chaṭṭhe **vaṇṇasampanno**ti sarīravaṇṇena samannāgato. **Balasampanno**ti kāyabalena samannāgato. Bhikkhuvāre **vaṇṇasampanno**ti guṇavaṇṇena samannāgato. **Balasampanno**ti vīriyabalena samannāgato. **Javasampanno**ti ñāṇajavena samannāgato. Sattamepi eseva nayo. Sesamettha uttānamevāti.

Abhiññāvaggo chaṭṭho.

---

(27) 7. Kammapathavaggavaṇṇanā

264-273. Kammapathavaggepi dasapi kammapathā lokiyalokuttaramissakāva kathitā.

---

(28) 8. Rāgapeyyālavaṇṇanā

274-783. Rāgapeyyālaṁ arahattaṁ pāpetvā kathitaṁ. Sesaṁ sabbattha uttāna tthamevāti.

Manorathapūraṇiyā Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Catukkanipātassa saṁvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Lakkhitabbapadānaṁ anukkamaṇikā

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nāmānaṁ anukkamaṇikā

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Akampiyaṭṭhena = Akampanīyaṭṭhena (Sī) 9

Akāsikaṁ candananti asaṇhaṁ candanaṁ = Kāsikaṁ candananti susaṇhaṁ candanaṁ (Syā, Ka) 125

Akkhamaṭṭhena = Akkhemaṭṭhena (Sī, Syā) 65

Akkharacitratāya = Akkharacintakāya (Sī), Akkharacittatāya (Syā) 45

Akkharapāripūriṁ = Sākkharaṁ vā pāripūriṁ (Sī) 97

Agatigamanaṁ = Agatiṁ (Sī) 47

Aggaññā = Aggaññāti (Syā, Ka) 277

Aggadante = Aggaggadante (Sī) 231

Aggahitakālo = Agahaṇakālo (Sī) 115

Agārikapucchaṁ = Agāriyaṁ (Ka) 14

Aghassa tātā = Sukhassa dātā (Ka) 16

Acalappattoti = Macalappattoti acalappatto (Sī) 77

Acchecchi = Acchejji (Syā, Ka) 102

Acchejjānaṁ = Avajjhānaṁ (Ka) 93

Ajjabhāvaṁ = Ajjabhavaṁ (Sī) 22

Ajjhāsayiko = Attajjhāsayiko 276

Aññātavāde = Aññavāde (Sī, Syā) 185

Aṭṭhakathā nāma dunnayā = Aṭṭhakathā dunnītā (I) 24

Aṇḍupakaṁ = Laṇḍukaṁ (Sī) 196

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anusañcaritaṁ = Anuvicaritaṁ (Ka)	268
Anusāsaniṁ = Anusāsanaṁ (Ka)	19
Anusāsanī = Anusatthi (Sī, Syā)	41
Anottāpibhāvo = Anottappibhāvo (Syā)	7
Apatitapadabyañjanāya = Anapatītapadabyañjanāya (Sī), Avīparītapadabyañjanāya (Syā)	306
Apabhassarānīti = Aparāyanānīti (Ka)	73
Aparapariyāyavedanīyaṁ = Aparāpariyāyavedanīyaṁ (Ka)	105
Apavattiṁ = Apavatti (Sī, Syā)	147
Appaṭṭhatarāti = Appatthatarāti (Syā, Ka)	150
Appamattikā = Appamattā (Sī), Appamattakā (Syā)	32
Apāyadukkhasaṅkhātānaṁ = Āpāyikadukkhasaṅkhātānaṁ (Sī, Syā)	65
Apāyabhūmiṁ = Apāyaṁ (Sī, Ṭīkāyaṁ ca)	20
Ambukasañcarīti = Ambakamaddarīti (Sī), Ambakapaccarīti (Syā)	181
Abyāyiko = Abyayiko (Sī)	306
Abhājanabhūto = Abhabbajanabhūto (Syā)	85
Abhikantaṁ = Atikantaṁ (Sī)	15
Abhidhammanayena = Ābhidhammikanayena (Sī)	82
Abhinivijjhitvāti = Abhivirājetvāti (Sī, Syā)	232
Abhibhavitvā = Adhibhavitvā (Sī)	260
Abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena = Abhisaṅkhāraviññāṇa-nirodhena (Ṭīkāyaṁ)	226
Amatapattipaṭipadaṁ = Amatuppattipaṭipadaṁ (Sī)	60
Ayavalayāni = Ayavaḷākāni (Sī, Syā)	2
Avalekhanamattakena = Avalekhanasatthakena (Sī)	371
Avassayanaṁ sevanaṁ bhajanaṁ = Apassayanaṁ bhajanaṁ (Sī, Syā)	290
Avigacchanasabhāvo = Adhimuccanabhāvo (Ka)	306
Aviraddhapaṭipadaṁ = Aviruddhapaṭipadaṁ (Sī, Syā, Ka)	80
Avihiṁsāti = Ahiṁsāti (Ka)	62
Asantuṭṭhibhāvo = Asantuṭṭhabhāvo (Sī)	63

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[O]	
Ophunanakālo = Opunanakālo (Sī, Syā)	370
Omakkhiṁ = Opapakkhiṁ (Sī, Syā)	181
Oropitabhāro = Ohitabhāro (Ka)	143
Ohīno = Ohīyati (Syā, Ka)	32
[Ka]	
Kaṭhalenāti = Kaṭhalāya (Pāḷiyaṁ)	92
Kaṇḍakaṁ = Kanthakaṁ (Sī, Syā)	293
Kattā = Katattā (Ka)	104
Kappaṭṭho = Kappaṭṭhāyī (Ka)	362
Kabaḷīkārāhārabhakkhānaṁ = Kabaḷiṁkārabhakkhānaṁ (Sī)	72
Kabiṭṭhaphalañca = Kapiṭṭhaphalañca (Syā)	52
Kambojo assānaṁ = Assānaṁ kambojo (Sī, Syā)	155
Kammakāraṇā = Kammakāraṇe (Sī), Kammakāraṇaṁ (Syā)	331
Kaḷamparavāsikā = Kāḷambaravāsikā (Sī), Kāḷumbaravāsikā (Syā)	135
Kāyaparihārikaṁ = Kāyaparihāriyaṁ (Sī)	380
Kāruññataṁ = Kāruññaṁ (Syā, Ka)	167
Kāḷakacchakādīni = Kāḷakacchādīni (Sī)	280
Kāḷakaseṭṭhi = Koḷikaseṭṭhi (Ka)	272
Kāḷakaseṭṭhiputtassa = Koḷikaseṭṭhiputtassa (Ka)	270
Kiñci = Kiñca (Syā)	258
Kiriyāti = Kiriyāyāti (Sī)	174
Kilāsino = Setakilāsino (Sī)	52
Kilese paṭinissajjanto = Kilesapaṭissajano (Sī)	102
Kusobbhāti = Kussubbhāti (Sī), Kusumbhāti (Syā, Ka)	223
Ketumiva = Kuntamiva (Sī, Syā)	78
Koṭito = Kaṭito (Syā)	2
Kodhanapuggalo = Kodhanabahulo puggalo (Sī)	92
Kvacani = Kvacini (Sī, Syā)	194

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ja]	
Jarā = Jarājiṇṇaṁ (Ka)	119
Jalaṁ = Oghaṁ (Sī)	42
Jāṇussoṇiṭhānantaraṁ kira nāmekaṁ = Jāṇussoṇīti ṭhānantaraṁ kira nāmetaṁ ekaṁ (Ka)	23
Jātattā = Jātatāya (Sī, Syā)	76
Jinitvā = Nijjitvā (Sī)	260
[Ña]	
Ñatvāti = Sacchikatvāti (Sī)	167
Ñātīnaṁ = Dāyādānaṁ (Sī, Syā)	95
Ñāyati = Paññāyati (Syā, Ka)	146
[Ṭha]	
Ṭhapitakumbhaṇḍamiva = Ṭhapitakumbhaṇḍo viya (Syā, Ka)	198
Ṭhapenti = Pātenti (Sī)	2
Ṭhānena = Kāraṇena (Ka)	268
[Ta]	
Taṁ mayaṁ = Taṁ māyaṁ (Sī, Syā)	174
Taṇhādiṭṭhilepehi = Taṇhādiṭṭhikilesehi (Ka)	117
Tathā tathāssa = Tathā tathā tassa (Ka)	225
Tadabhiññāyāti = Yadeva tattha saccanti (?)	359
Tammayatāya = Tammatāya (Sī)	131
Tasmiṁ kāraṇe = Tasmiṁ vacane vutte tasmiṁ kāraṇe (Sī, Syā)	288
Tyāyanti = Tyāhanti (Syā, Ka)	154
Tayo addhe = Tayo vaye (Sī)	140
Tassā upanisāya sotāvadhānaṁ = Tassa sa-upanissayaṁ sotaṭṭhapanaṁ (Sī, Syā)	187
Tiṇhāya = Tikkhāya (Ka)	35
Tirīṭānīti = Tirīṭakānīti (Sī, Syā)	221
Tucchapuriso = Muḷhapuriso (Sī), Tucchapuriso muḷhapuriso (Syā)	243
Temetvā = Makkhetvā (Syā, Ka)	196

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Tha]	
Thalaṁ pāpitaṁ = Thale pātitaṁ (Sī)	278
Thāvarabhāvato = Thāvarabhāvato thirabhāvato (Sī)	268
Thinabhāvaṁ thaddhabhāvaṁ = Khilabhāvaṁ baddhabhāvaṁ (Ka)	372
[Da]	
Daṇḍaṁ = Leḍḍuṁ (Sī, Syā)	348
Daṇḍakasaññī = Udakasaññī (Sī, Syā)	245
Dantavidaṁsakahasitanti = Dantavidaṁsakaṁ hasitanti (Sī)	231
Daddabhāyitasaddaṁ = Daddurasaddaṁ (Ka)	158
Dvajjhabhāvaṁ = Jajjarabhāvaṁ (Sī, Syā)	189
Daḷhadhammāti = Daḷhadhammoti (Syā, Ka)	305
Diṭṭhippattoti = Diṭṭhappattoti (Sī)	48
Diṭṭhisīsā sīsaññe = Diṭṭhisīsāpi aññe (Ka)	387
Diyaḍḍha = Diyaḍḍhaṁ (Sī)	215
Dīghajayantadamiḷo = Dīghajantudamiḷo (Sī)	120
Duttappayā = Atappayā (Sī)	57
Dunnīharā = Dunnīhārā (Sī)	57
Duppajahabhāvena = Duppajahanabhāvena (Sī)	57
Duppūriyāni = Duppariyāni (Syā)	4
Devalokepi = Devalokepi hi (Syā)	206
[Dha]	
Dhammassavanatthaṁ = Dhammassavanaggaṁ (Sī)	364
Dhammūpaghātaṁ = Dhammassa ghātaṁ (Ka)	312
Dhātā = Dhatā (Sī)	267
Dhāretvā = Cāretvā (Sī, Syā)	176
Dhuvasīloti = Dhuvasīlīti (Sī)	216
Dhīraṁ na sahati nappahoti = Dhīrasaṁhati na hoti (Sī, Syā)	287
Dhīraṁ sahatīti = Dhīrasaṁhatīti (Sī, Syā)	287
Dhovanūpagena = Dhovanarūpakena (Ka)	280

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Santike = Santikā (Syā, Ka)	23
Santharaṇaṁ āmisasanthāro = Sandharaṇaṁ āmisasandhāro (Ka)	61
Sandati = Saṇṭhāti (Ka)	383
Sandhāretuṁ = Santānetuṁ (Sī, Syā)	146
Sapakkhalanaṭṭhena = Pakkhalanaṭṭhena (Syā)	49
Sappurisāvassayoti = Sappurisāpassayoti (Sī, Syā)	289
Sampakkhalanaṭṭhena = Sapakkhalanaṭṭhena (Sī)	139
Sampaṭicchi = Paṭṭhapesi (Syā, Ka)	175
Sampatte maraṇakālepi = Sampattamaraṇakālepi (Sī)	57
Sampiyāyamānaṁ = Pakatiyā samānaṁ (Ka)	344
Sabbeyeva = Sabbasova (Sī)	32
Sambodhīti = Bodhīti (Sī, Syā)	6
Sabhāvaṭṭhitatā = Vipassanādhamme ṭhitatā (Ka)	242
Sabhāvaniyāmatā = Sabhāvena niyāmatā (Syā, Ka)	242
Samaṇajātikāti = Samaṇajātīti (Sī, Syā)	194
Samaṇiyānīti = Samaṇassāti (Sī, Syā)	213
Samadhigatehīti = Saṁhatehīti (Sī), Samagatehīti (Syā)	313
Samappavattamodo = Samappavattappamodo (Syā)	13
Samarūpā = Sarūpā (Sī)	378
Samādapetvā = Samānetvā (Ka)	347
Samādhārammaṇampi = Samādhārammaṇopi dhammo (Ka)	86
Samādhipāripanthikadhamme = Samādhipaccatthikadhamme (Syā), Samādhipariyuṭṭhitadhamme (Ka)	261
Samādhivipassanā = Vipassanā samādhi (Sī)	27
Samāhitachaḷindriyo = Sammāṭhapitachaḷindriyo (Sī)	251
Samiddhattherassa = Saviṭṭhattherassa (Sī, Syā)	88
Samīkataṁ = Samaṁ kataṁ (Syā, Ka)	214
Sammukhe = Pamukhe (Sī)	40
Samuccayakkhandhakañca = Āpattikkhandhakañca (Syā, Ka)	47
Sammutidevehi = Sammatidevehi (Syā)	167

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sayasaṁvutesūti = Sayaṁ saṁvutesūti (Sī, Ka)	274
Sayottā = Sanettā (Sī, Syā)	308
Saraṇagamanaphalaṁ = Saraṇagamanānisaṁso (Syā, Ka)	17
Sarasampattiyā = Padasampattiyā (Ka)	48
Sallasuttasadisā = Cūḷavedallasuttasadisā (Syā)	47
Sallāpaṁ = Allāpasallāpaṁ (Sī)	187
Savāhininti = Savāhananti (Sī, Syā, Ka)	260
Savivarāni = Suvivarāni (Ka)	127
Sahati = Sahituṁ (Ka)	287
Sahitā = Samāhitā (Ka)	46
Sāmugiyāti = Sāpūgiyāti (Sī), Sāpugiyāti (Syā)	366
Sāraṇīyāni bhavantīti = Sārāṇīyāni hontīti (Sī)	74
Sārandade = Ānande (Ka)	236
Sāsapappamāṇāpi = Māsappamāṇāpi (Sī)	105
Sāhasikakiriyā = Sāhasakiriyā (Sī)	379
Sippinikāti = Sappinikāti (Sī)	176
Sītacchāyaṁ = Sandacchāyaṁ (Sī, Syā)	383
Sītāni katvā = Sītiṁ katvā (Sī), Sītīkatvā (Syā)	383
Sīsakaṭāhaṁ = Sīsakalāpaṁ (Sī, Syā)	1
Sīlaṁ missakaṁ = Sīlamissakaṁ (Sī, Syā)	259
Sīlavā vacchako = Sīlakavacchako (Sī), Sayitavacchako (Syā)	36
Sukatadukkaṭānanti = Sukaṭadukkaṭānanti (Sī, Syā)	234
Sukhumālo = Rohaṇe (Sī)	215
Sutakāle = Vuttakāle (Sī, Syā)	94
Suttantepi = Suttepi (Sī)	101
Suttappamattena = Mattappamattena (Ka)	6
Sutānañca dhammānanti sutappaguṇānaṁ = Dhatānañca dhammānanti dhatapaguṇānaṁ (Sī, Syā)	326
Suttepi = Suttantepi (Sī, Syā)	275
Sunakkhattassa = Dukkhavatthussa (Ka)	109

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Suphusitāni = Suphassitāni	127
Suvaṇṇapatte = Suvaṇṇaghaṭe (Sī, Syā)	266
Suhuṭṭhitameva = Suvuṭṭhitameva (Sī)	244
Sekhuniyaseṭṭhino = Sekhuṇiyaseṭṭhino (Sī)	183
Seṇīnaṁ = Senīnaṁ (Syā, Ka)	95
So = Yo (Sī, Syā)	360
Sotānugatā = Sotānudhatā (Sī)	364
Sottiyena = Sotthiyena (sabbattha)	294
So na thero = So thero (Sī)	43
[Ha]	
Haṁsavaṭṭakacchannena = Haṁsavaṭṭakacchadanena (Sī, Syā)	202
Halāhalaṁ = Kolāhalaṁ (Syā, Ka), Kalahalaṁ (?)	34
Hiṁsanaṭṭhena = Pahīnaṭṭhena (Ka)	270
Hemante vāso hemantaṁ = Hemantavāso hemanto (Sī, Syā)	126

Aṅguttaraṭṭhakathāya dutiyabhāge

Gāthāsūci